

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALİ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİMDALİ

DOKTORA TEZİ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

HAZIRLAYAN
EDA GÜLŞEN GÖMLEKSİZ
2502070289

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ ARSLAN

İSTANBUL 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Eda Gülşen GÖMLEKSİZ Numarası : 2502070289
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Tarih Danışmanı : Prof.Dr.Ali ARSLAN
Tez Savunma Tarihi : 19.02.2016 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askeri Sağlık Hizmetleri"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Ali ARSLAN		Kabul
2-Prof.Dr.Halil BAL		Kabul
3-Doç.Dr.Neşe ÖZDEN		Kabul
4-Doç.Dr.Abdurrahman BOZKURT		Kabul
5-Doç.Dr.Ercan KARAKOÇ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Doç.Dr.Ali SATAN		
2-Yrd.Doç.Dr.Mehmet NAM		

EDA GÜLŞEN GÖMLEKSİZ, “OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ”

ÖZ

Türkler, Orta Asya’dan itibaren kurdukları devletlerde sağlık konusuna çok önem vermişlerdir. İslamiyet’i kabul ettikten sonra da bu yaklaşım artarak devam etmiştir. Osmanlı klasik döneminde hem Saray’ın hem de ordu ve donanmanın bir sağlık teşkilatı bulunmuştur. Askeri teşkilatın en önemli parçalarından biri olan sağlık teşkilatı, ordu ve donanmanın görev yaptığı her yerde var olmuştur. Ordu ve donanmada hekim ve cerrahların tayinatları verilirken aynı zamanda tedavide kullanacakları malzemeler için de ödemeler yapılmıştır. Batılılaşma faaliyetlerinin başladığı XIX. yüzyılda ise askeri sağlık hizmetleri konusunda yeni bir kulvara girilmiştir.

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askeri Sağlık Hizmetleri” adlı bu tez çalışması, teşkilatlanma ve yeni sıhhi müesseselerin açılması gibi çok yönlü girişimlerin yaşandığı bu yüzyıldaki ve sonrasında gelen II. Meşrutiyet ve 1938 yılına kadar Cumhuriyet dönemlerindeki askeri sağlık hizmetlerinin irdelenmesini ve dönemlerine göre askeri sağlık hizmetleriyle ilgili yapılan çalışmaları belirlemek amacındadır. Osmanlı ordu ve donanmasının geçirdiği belli başlı aşamalar Nizam-ı Cedid dönemi, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye’nin kurulması, Tanzimat döneminde orduda eyalet sistemine geçiş, II. Abdülhamid dönemi, II. Meşrutiyet’te Bahriye ve Harbiye Nezaretleri dönemi, İstanbul’un işgali ve Milli Mücadele sırasında İstanbul ve Ankara Hükümetlerindeki ordu ve donanma ile 1923 sonrasında Ordunun ve Bahriyede Bahriye Dairesi Riyaseti, İkinci dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti, Bahriye Vekaleti ve Deniz Müsteşarlığı dönemlerindeki teşkilatın belirlenerek sağlık hizmetlerinin incelenmesi araştırma sırasında yöntem olarak uygulanmıştır. Bu noktadan hareketle kanunname, nizamname, talimatname, emirname ve salnameler askeri sıhhiye teşkilatının belirlenebilmesi amacıyla kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak bahriye teşkilatının bulunduğu bu tez çalışmasında yeni başlayan her dönemle beraber askeri sağlık hizmetleriyle ilgili teşkilatlanma ve

girişimlerin yapıldığı görölmüştür. Bu geçiş süreci sonunda sivil sağlık alanındaki gelişmelere paralel olarak askeri alanda da gelişme devam etmiştir.

EDA GÜLŞEN GÖMLEKSİZ, “MILITARY HEALTH SERVICES FROM OTTOMAN TO REPUBLICAN PERIOD”

ABSTRACT

Turks always consider health important in their communities since Central Asia. After being Islamic, this approach continues increasingly. In Classical Ottoman period, there was a health organization both in Palace and army with navy. Health organization, which was one of the important parts of military organization, existed anywhere in army and navy worked. In the army and navy, while supplies were given to doctors and surgeons, also it was defrayed for treatment materials. In 19th century, at the time of beginning of westernization activities military health services entered a new lane.

This thesis titled as “Military Health Services from Ottoman to Republican Period” aims to research the military health services in 19th century, in Meşrutiyet and in Republican period and to determine the studies about the military health services according to periods. The particular stages of the Ottoman army and navy were defined as the period of Nizam-ı Cedid, the foundation of Asakir-i Mansure-i Muhammediye, The period of II. Abdülhamid, The Navy and Military Periods in the period of II. Meşrutiyet, The Navy and Army in Governments of İstanbul and Ankara in the Period of Turkish National Struggle and the Occupation of İstanbul with after the period of 1923 army and in navy “Bahriye Dairesi Riyaseti” The Second Period of “Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti”, “Bahriye Vekaleti” and “Deniz Müsteşarlığı”. The investigation of the health services with identifying the organization of these stages was applied as method of thesis. From this point of view, the code of laws, regulations, guides, mandates and almanacs were used for the determination of the organization of military health service. In this thesis, despite the weight of the navy organization, the establishment and attempts about the military health service were observed together with all new periods. After this transition, the development in military area continued parallel to the developments in civilian health.

ÖNSÖZ

Türk ordu ve donanmasındaki sağlık hizmetleri her dönemin ihtiyacına göre şekillenmiştir. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askeri Sağlık Hizmetleri” adlı bu tez, Osmanlı klasik döneminden 1938 yılına kadar Türk ordu ve donanmasının sağlık hizmetlerinin geçirdiği sürecin belirlenmesini esas almıştır. Bu süreci belirlerken Bahriye kaynakları ağırlıklı olarak çalışılmış, ulaşılabilen kanunname, nizamname ve talimatnameler incelenmiştir. Kanunname, nizamname ve talimatnamelerle mevcut teşkilat yapısı çıkarılmaya çalışılırken konu arşiv belgeleriyle desteklenmiştir.

Tezin giriş bölümü, Türklerde sağlığa bakış ve Osmanlı klasik döneminde Saray ile ordu ve donanmanın sağlık teşkilatından bahsetmektedir. Bu bölümde, kitap, ansiklopedi maddeleri, kronikler ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılmıştır.

Altı ana bölümü içeren tezin birinci bölümü, Nizam-ı Cedit ile Asakir-i Mansure-i Muhammediyye dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemler incelenirken ordu ve donanma ayrı ayrı çalışılmıştır. İkinci bölüm, Tanzimat dönemini esas almıştır. Bu bağlamda, merkez ve taşradaki askeri mevkilerin sıhhi koşulları, personel ve tıbbi ihtiyaçlarının karşılanması ile hastaneler, gemilerin hasta naklinde ve hastane olarak kullanılması, meclis ve heyetlerin kurulması, Bahriyenin ve Ordu-yı Hümayun’un sağlık personeli kadroları, sıhhiye personelinin özlük hakları, tahaffuz hizmetleri anlatılmıştır. Üçüncü bölüm, II. Abdülhamid dönemini içermektedir. Bu bölümde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı ordu ve donanması sağlık teşkilatları, askeri tabiblerin özlük hakları, hastane gemileri ile ilgili düzenlemeler, askeri hastaneler, bulaşıcı hastalıklar sebebiyle askeri personel için alınacak önlemler, Tersane-yi Amire’de suni uzuv ve etüv makinesi üretilmesi konuları irdelenmiştir.

Dördüncü bölüm, II. Meşrutiyet’in ilanından Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasına kadar geçen süreçte Harbiye ve Bahriye Nezaretleri sağlık teşkilatları ve sağlık personelleri, askeri öğrenciler ve personelin bulaşıcı hastalıklardan

korunması ve tedavisi, askeri personelin bu konuda sivil halka destekleri ve kara hastaneleri ile hastane gemileri ve gemi hastanelerinin incelenmesini esas almıştır.

Beşinci bölümde, Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde İstanbul'daki Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ve Ankara'daki Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye Dairesi ile birinci dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti ve Bahriye Dairesi Riyaseti dönemlerindeki sağlık teşkilatları hakkında ayrı ayrı bilgiler verilmiştir.

Altıncı bölüm, 1923'ten 1938 yılına kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Bu bölümde öncelikle Cumhuriyet sonrası ordu sağlık teşkilatı incelenmiş, ardından Bahriye'deki sağlık teşkilatı 11 Mayıs 1924'e kadar Bahriye Dairesi Riyaseti, ikinci dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti, Bahriye Vekaleti ve Deniz Müsteşarlığı dönemleri esas alınarak anlatılmıştır.

Tez çalışması için arşiv taraması Deniz Tarihi Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşivi'nde yapılmıştır. Deniz Tarihi Arşivi'nden kullanılan Bahriye Nezareti, Bahriye Dairesi, ikinci dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti, Bahriye Vekaleti ve Deniz Müsteşarlığı belgeleri kaba tasnif belgelerdir.

Çalışmam sırasında bana desteğini esirgemeyen ve bilmediğim tıbbi terimler konusunda beni aydınlatan rahmetli babam Dr. İlyas GÖMLEKSİZ'e, babamın rahatsızlığına rağmen her zaman yanımda olan ve beni destekleyen annem Nursel GÖMLEKSİZ'e, tıbbi ve bilimsel sorularımda cevaplarıyla bana yardımcı olan ablam Yrd. Doç. Dr. Esra YEŞİLOVA'ya, Deniz Tarihi Arşivi Şube Müdürü Öğretmen Binbaşı Gökhan ATMACA'ya, Deniz İhtisas Kütüphanesi ve Deniz Tarihi Arşivi'ndeki değerli çalışma arkadaşlarıma ve bilimsel açıdan kendisinden çok şey öğrendiğim Danışmanım Prof. Dr. Ali ARSLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eda Gülşen GÖMLEKSİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLO LİSTESİ.....	xxviii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxx
GİRİŞ.....	1
1. OSMANLI SARAYI'NDA SAĞLIK TEŞKİLATI.....	4
1.1. Hekimbaşılik.....	5
1.1.1. Hekimbaşı'nın Görevleri.....	10
1.2. Tabibler.....	13
1.3. Cerrahbaşı ve Cerrahlar.....	15
1.4. Kehhalbaşı ve Kehhaller.....	15
2. OSMANLI ORDU VE DONANMASINDA SAĞLIK TEŞKİLATINA GİRİŞ...16	

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZAM-I CEDİD VE ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYYE DÖNEMLERİNDE ORDU VE DONANMADA SAĞLIK TEŞKİLATI

1. NİZAM-I CEDİD DÖNEMİ.....	24
1.1. Orduda Sağlık Çalışmaları.....	24
1.2. Bahriyede Sağlık Çalışmaları.....	27

1.2.1. 1804 Tarihli Bahriye Kanunnamesi.....	28
1.2.1.1. 1804 Tarihli Bahriye Kanunnamesi'ne Göre Tersane-yi Amire'de Sağlık Teşkilatı.....	29
1.2.1.2. 1804 Tarihli Bahriye Kanunnamesi'ne Göre Donanma-yı Hümayun'da Sağlık Teşkilatı.....	32
2. ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYYE DÖNEMİ.....	35
2.1. Ordu Sağlık Teşkilatı.....	37
2.1.1. İstanbul'daki Alaylar.....	37
2.1.1.1. Cerrahbaşı'nın Görevleri.....	37
2.1.1.2. Tabib ve Diğer Sağlık Personeli İhtiyaçları ve Kadroları.....	40
2.1.1.2.1. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Ekim-Kasım 1832 Tarihindeki Cerrah, Hekim ve Eczacı Kadrosu	45
2.2.Tersane-yi Amire ve Donanma-yı Hümayun'daki Sağlık Teşkilatı.....	46
2.3.Hastaneler.....	51
2.3.1.Asakir-i Mansure-i Bahriyye Hastanesi (Sakızağacı Hastanesi).....	53
2.4. Tıbhane, Cerrahhane ve Karantina Nezareti'nin Kuruluşu.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ- ORDUNUN VE DONANMANIN SAĞLIK İHTİYACINI KARŞILAMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

1. HASTANELER.....	62
1.1. Yeni Hastane Binalarının İnşası, Mevcut Hastanelerin Tamiri ve Eksikliklerinin Giderilmesi	62
1.1.1. İstanbul'daki Uygulamalar.....	62
1.1.1.1. Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi.....	63
1.1.1.2. Tersane-yi Amire Zindanı'nda Hastalar İçin Ayrılan Yeni Mahal.....	63
1.1.1.3. Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nin Yeni Binasına Taşınması ve 1865'te Mevcut Binaya Yeni Bir Bina Eklenmesi.....	65
1.1.1.4. Kışla-yı Hümayun Hastanelerinin Tamiri.....	67
1.1.2. Taşra'daki Uygulamalar.....	68
1.1.2.1. Belgrad'daki Asakir-i Nizamiyye Hastanesi.....	68
1.1.2.2. Sayda'daki Asakir-i Şahane'ye Hastane Yapılması.....	68
1.1.2.3. Rusçuk Tersanesi'ndeki Askerler İçin Kurulacak Yeni Hastane.....	69
1.1.2.4. Kandiye'deki Asakir-i Şahane Hastanesi.....	69
1.1.2.5. Vidin'deki Asakir-i Şahane İçin Kurulacak Hastane.....	69
1.1.2.6. Trablusgarb'taki Asakir-i Nizamiyye Hastanesi.....	70

1.1.2.7. Banaluka’da Bulunan Asakir-i Şahane İçin Hastane İnşası.....	70
1.1.2.8. Bahr-i Sefid Boğazı’na İki Hastane İnşası	70
1.1.2.9. Tuna’daki Asakir-i Bahriyye-yi Şahane İçin Hastane Binası Satın Alınması.....	70
1.1.2.10. Cidde’de Bulunan Donanma Efradına Hastane Yapılması.....	71
1.2. Hastanelerdeki Personel Kadrosu.....	71
1.2.1. Maltepe Asker Hastanesi 1844 Yılı Kadrosu ve Personel Maaşları...	71
1.2.2. Asakir-i Nizamiyye-yi Bahriyye-yi Şahane Hastanesi’nde (Bahriye Merkez Hastanesi) Bulunan Hademe, İşçi, Ayvazbaşı ve Çamaşırcı Maaşları.....	78
1.2.3. Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi’nde Bir Müdürün Görevlendirilmesi ve Hastaneye Müvezzi ve Havancı Tayini.....	79
1.3. Gemilerin Hastane Olarak ve Hasta Naklinde Kullanılması.....	79
1.4. Alaylar ile Kara ve Gemi Hastanelerine Ecza-i Tıbbiyye ve Malzeme Satın Alınması.....	81
2. MECLİS VE HEYETLERİN KURULMASI.....	83
2.1. Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye.....	84
2.1.1. İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi’ne Göre Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye’nin Görevleri.....	85
2.2. Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye.....	87
3. SIHHİYE PERSONELLERİ.....	88
3.1. Donanma-yı Hümayun’daki Sağlık Personeli Kadroları.....	88
3.2. Bahriyenin Kara Mevkilerindeki Sağlık Personelleri	91

3.3. Donanma-yı Hümayun İstanbul'da Bulunduğu Sırada Tabiblerin Görevleri.....	94
3.3.1. Donanma-yı Hümayun'da Görevli Etibbanın Ameliyat-ı Tıbbiyeden Mahrum Kalmamaları.....	96
3.4. Donanma-yı Hümayun Cerrahlarının Nöbetleri.....	96
3.5. Bahriye Tabib ve Eczacılarının Rütbe ve Terfileri.....	96
3.6. Ordu ve Mevkilere Tayin Edilen Tabib, Eczacı, Cerrah ve Diğer Personel.....	100
3.6.1. Ordu-yı Hümayun-Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Tabur, Alay ve Hastaneler Sıhhi Personel Kadrosu.....	101
3.7. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den Diploma ile Mezun Olmayan Nizamiye Hizmetinde Görevli Sağlık Personelinin Tekaüt Maaşları.....	108
3.8. Avrupa'ya Tahsile Giden Tabibler.....	109
3.9. Taşra Ordularına Memur Tabib, Cerrah ve Eczacıların Navl-ı Vapur, Harcırah ve Menzil Ücretleri.....	109
3.10. Sıhhiye Personelinin Kıyafetleri.....	110
3.11. Kırım Savaşı Sırasında İstanbul'da Kurulan Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyesi.....	110
4. GEMİLERİN TAHAFFUZ VE TEMİZLİK HİZMETLERİNDE KULLANILMASI.....	111
4.1. Tahaffuz Hizmetleri.....	111
4.2. 1865 Kolera Salgını.....	112
5. MUHAREBELERDE MALUL OLANLARIN TEKAÜTLÜKLERİ	115
5.1. Zabit ve Memurlardan Toplanan Yardımlar.....	115

6. 22 AĞUSTOS 1864 TARİHLİ CENEVRE MUKAVELENAMESİ VE MECRUHİN VE MERZA-YI ASKERİYYEYE İMDAD VE MUAVENET CEMİYETİ'NİN KURULUŞU.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇALIŞMAK İSTEYEN İNGİLİZLERDEN SALİB-İ AHMER İŞARETİNİN SORULMASI, HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE HİLAL-İ AHMER İŞARETİNİN KULLANILMASI.....	120
2. ORDU VE DONANMADAKİ SAĞLIK TEŞKİLATI.....	123
2.1. Daire-i Seraskeri.....	123
2.1.1. Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Dairesi Altıncı Şube Üçüncü Kısım.....	124
2.1.2. Sıhhiye Dairesi.....	124
2.1.2.1. Birinci Şube	124
2.1.2.2. İkinci Şube	125
2.1.2.3. 1893-1894 Tarihli Askeri Salname'ye Göre Sıhhiye Dairesi ve Birinci ve İkinci Şubelerin Personel Kadrosu ve Komisyonlar.....	125
2.2. Jandarma Dairesi	127
2.3. Levazımat-ı Umumiyye Dairesi İkinci ve Üçüncü Şubeleri.....	128
2.4. Rumeli-yi Şarki'de Milis Taburları Sağlık Teşkilatı.....	128
2.5. Sefer Sırasında Ordu Sağlık Hizmetleri.....	129
2.5.1. Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi ile Sertabiblerin Görevleri.....	129

2.5.2. Menzil Hizmet-i Sıhhiye Reisi.....	130
2.5.3. Kolordularda Sıhhi Teşkilat.....	131
2.5.3.1. Kolordu Merkezlerindeki İkinci Daire Dördüncü Şube (Kışla ve Hastaneler Şubesi).....	132
2.5.4. Alay, Tabur ve Bölüklerin Sıhhiye Personel Kadrosu.....	133
2.5.4.1. 28 Kasım 1901 Tarihli Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi'ne Göre Alay, Tabur ve Bölüklerdeki Tabib, Hademe ve Teskereci Kadroları.....	135
2.5.5. Fırka Sertabibinin Görevleri.....	136
2.5.5.1. Yürüyüş ve İkamet Esnasındaki Sıhhi Hizmetler.....	137
2.5.5.2. Sefer Sırasında Etıbbanın Görevleri.....	137
2.5.6. Tımar Hademeleri.....	138
2.5.6.1. Birinci Hat Seyyar Hastane Teskercileri.....	138
2.5.6.1.1. Muavin Teskerciler.....	140
2.5.6.2. Yaralıların Trenle Nakilleri.....	141
2.6. Bahriye Nezareti.....	142
2.6.1. Heyet-i Sıhhiyye.....	142
2.6.2. Muayene-i Tıbbiyye Komisyonu.....	142
2.6.3. Tersane-yi Amire Sıhhiye Meclisi.....	143
2.6.4. Tımar Hademeleri.....	143
2.6.5. Bahr-i Ahmer'deki Donanmanın Sıhhi Teşkilatı ve Durumu.....	143
2.6.6. Bahriyeli Tabib, Eczacı ve Cerrahlar.....	144

2.7. Nizamiye ve Bahriye Tabiblerinin Kıyafetleri.....	149
2.8. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’de Sınıfı Geçemeyen Öğrencilerin Durumu.....	150
2.8.1. Mekteb-i Tıbbiyye Şahane’de Bahriye Adına Yetişen Öğrenciler...	150
2.9. Askeri Tabiblerin Temettü Vergisinden Muafiyeti.....	152
3. GEMİLERİN SAĞLIK HİZMETLERİNDE KULLANILMASI.....	153
3.1. Gemilerin Sıhhi Personel Naklinde Kullanılması.....	153
3.2. Yaralıların Denizden Nakilleri.....	153
3.3. Hastane Gemileri	154
3.4. Cenevre Mukavelenamesi Esaslarının Deniz Savaşlarına da Uygulanmasına Dair 29 Temmuz 1899 Tarihli İkinci Lahey Sulh Konferansı’nda Tanzim Olunan Mukavelename	154
3.5. 18 Ekim 1907 Tarihinde Lahey Sulh Konferansında Tanzim Edilen Mukavelenamede Hastane Gemileri İle İlgili Maddeler.....	158
4. HASTANELER.....	160
4.1. Bahriye Tevkifhanesindeki Basit Hastaların Fırar Etmemeleri İçin Cami-i Şerif Altında Muayeneleri.....	164
4.2. Birinci Hat Seyyar Hastanesi	165
5. BULAŞICI HASTALIKLAR VE BULAŞICI HASTALIKLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER.....	166
5.1. Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Birliklerden Gönderilen Raporlar.....	166
5.2. Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler.....	167
5.3. Efrad-ı Cedideye Çiçek Aşısı Yapılması.....	170

5.4. Karantina ve Kordon Hatları.....	171
5.4.1. Gemilere Yapılan Tahaffuz İşlemleri.....	171
6. TERSANE-Yİ AMİRE FABRİKALARINDA ÜRETİLEN SUNİ UZUVLAR VE TEBHİR MAKİNESİ (ETÜV MAKİNESİ)	176
6.1. Tersane-yi Amire’de Suni Uzuv İmali.....	176
6.2. Tebhir	177
6.2.1. Diğer Dezenfeksiyon Hizmetleri.....	179
7. ECZA-İ TIBBİYYE VE MALZEME-İ TIBBİYYE.....	179
7.1. Reçeteler, Malzeme-i Tıbbiyyenin Senetle Alınması ve Ecza-i Tıbbiyyenin Sevki.....	179
7.2. Alay, Tabur, Bölük ve Bataryalarda Bulunması Gereken Alet- Edevat.....	181
7.3. Prens ve Prenseslere Tahsis Edilen Vapurlara Tabib ve Ecza Sandığı Verilmesi.....	182

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1. OSMANLI ORDU VE DONANMASINDA SAĞLIK TEŞKİLATI.....	186
1.1. Ordu-yı Hümayun’da Sağlık Teşkilatı.....	186
1.1.1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi.....	186
1.1.1.1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1914 Yılı Kadrosu.....	186
1.1.1.1.1. Şubeler.....	187
1.1.1.1.2. Muamelat-ı Zatiyye Sıhhiye Kısmı.....	188

1.1.1.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Sağlık Teşkilatındaki Bazı Gelişmeler.....	189
1.1.2. Karargâh Sıhhiye Teşkilatı.....	190
1.1.2.1. Ordu Sıhhiye Müfettişliği	190
1.1.2.1.1. Görevleri.....	191
1.1.2.2. Kolordu Sertabibliği.....	193
1.1.2.3. Fırka Sertabibliği.....	195
1.1.2.3.1. Menzil Sertabibliği.....	197
1.1.2.4. Alay ve Tabur Tabibleri ile Sıhhiye Bölükleri.....	199
1.1.2.5. Yıldırım Orduları Grubu Sıhhiye Teşkilatı	202
1.1.3. Ordu-yı Hümayun'da Sağlık Personeli.....	203
1.1.3.1. Tabibler.....	203
1.1.3.1.1. Harbiye Nezareti'ne Kabulleri.....	203
1.1.3.1.2. Askeri Tabiblerin Mülki Hizmetlerde Bulunabilmeleri...205	
1.1.3.1.3. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane, Tıp Fakültesi, Dişçi ve Eczacı Mektepleri Öğrencileri.....	205
1.1.3.1.4. Mükellef ve Gayr-i Mükellef Tabibler.....	207
1.1.3.1.5. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Vefat Eden Tabibler.....	208
1.1.3.2. Eczacı ve Cerrahlar.....	209
1.1.3.3. 20 Ocak 1914 Tarihinde Yatak Adedine Göre Askeri Hastanelerdeki Kadrolar.....	210
1.1.3.4. Sıhhiye Efradı	212

1.1.3.4.1. Sıhhiye Küçük Zabitleri.....	213
1.1.3.4.2. Teskereciler.....	214
1.2. Bahriye Nezareti Sağlık Teşkilatları.....	214
1.2.1. Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi.....	214
1.2.2. Mevaki-i Bahriyye Sıhhiye Müfettişliği.....	215
1.2.3. Donanma Sağlık Teşkilatı.....	215
1.2.3.1. Sıhhiye Müfettişleri.....	215
1.2.3.2. Müfrez Filo ve Filotilla Sıhhiye Müfettişleri.....	217
1.2.3.3. Gemilerde Sağlık Teşkilatı.....	218
1.2.4. Bahriye Mevkilerinin Sağlık Personeli.....	218
1.2.4.1. Tabibler.....	218
1.2.4.1.1. Bahriye Nezaretine Kabulleri.....	219
1.2.4.1.2. Gemi Tabibleri.....	220
1.2.4.1.2.1. Tabib-i Saniler.....	221
1.2.4.1.3. Tabib Rütbelerindeki Değişiklikler.....	222
1.2.4.2. Eczacılar	223
1.2.4.2.1. Gemi Eczacıları.....	223
1.2.4.2.2. Eczacıların Rütbelerindeki Değişiklikler.....	223
1.2.4.3. Cerrahlar	224
1.2.4.4. Bahriye Sıhhiye Efradı, Küçük Zabitleri ve Gedikli Zabitleri..	225
1.2.4.4.1. Bahriye Teskerecileri.....	226

1.2.4.4.2. Tımarcılar	226
1.2.4.5. Balkan Savaşlarına Katılmış Olan Gemilerde Görev Yapan Sağlık Personeli.....	227
2. BULAŞICI HASTALIKLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER.....	230
2.1. İstanbul'daki Uygulamalar.....	231
2.1.1. Personelin Korunması, Tecrit ve Tedavisi.....	231
2.1.1.1. Askerlerin Hastalıklı Kişilerle Temasının Engellenmesi.....	231
2.1.1.1.1. Yeni Efradın Seçilmesi.....	231
2.1.1.1.2. Donanmanın İstanbul Dışında Bulundurulması	231
2.1.1.1.3. Bahriye Öğrencilerinin Terhislerine İzin Verilmemesi ...	232
2.1.1.1.4. Kordon Hatlarının Kurulması	233
2.1.1.1.5. Hasta Efradın En Yakın Hastanede Tedavi Altına Alınması	234
2.1.1.1.6. Gemilerin Nakil, Tecrit ve Tedavi Hizmetlerinde Kullanılması.....	235
2.1.1.2. Beslenmede Koruyucu Önlemler.....	236
2.1.1.2.1. Askerlere Verilen Tayinat.....	236
2.1.1.2.2. Suların Kaynatılarak İçirilmesi ve Memba Suyu Tedarik Edilmesi	236
2.1.1.3. Gemi ve Mevkilerde Hıfzısıhha.....	237
2.1.1.3.1. Çevre Temizliği.....	238
2.1.2. Askeri Mevkilerin Sıhhi Şartlarının Düzenlenmesi	239

2.1.2.1. Gemi ve Mevkilerin Sıhhiye Heyetlerine 5 Haziran 1911 Tarihinde Yayınlanan Talimatname.....	239
2.1.2.2. Tersane-yi Amire ve Askeri Mevkilere Heyetler Gönderilmesi	242
2.1.2.3. Sıhhi İstatistiklerin Tutulması.....	244
2.1.2.4. Tabiblerin Görev Yerlerinden Ayrılmamaları.....	245
2.2. Taşradaki Uygulamalar.....	246
2.2.1. Osmanlı Bahriyesi ve Kara Ordusunun Halka Yönelik Hizmetleri..	246
2.2.1.1. Gemilerle Yapılan Tarassut Faaliyetleri.....	246
2.2.1.2. İaşe İhtiyacının Karşıllanması ve Yapılan Diğer Yardımlar.....	251
2.2.1.3. Küçük Sıhhiye Zabiti Yetiştirilmesi.....	253
2.2.1.4. Gemilerin Pratika/Patenta Almaları.....	253
2.2.1.5. Etüv Makinelerinin Üretilmesi ve Kullanılması	254
2.2.1.6. Aşı ve Serum.....	255
2.3. Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmaları.....	258
3. HASTANELER.....	258
3.1. Seyyar Hastaneler.....	258
3.1.1. Seyyar Hastane Kadroları ve Personeli.....	260
3.1.2. Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Cemiyetlerinin Seyyar Hastane Açılması Yönündeki Yardımları.....	262
3.1.3. Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Sırasında Kullanılan Seyyar Hastaneler.....	263
3.1.4. Seyyar Hastanelerin Teçhizatının Temini.....	265

3.2. Hastane Gemileri.....	267
3.2.1. Reşidpaşa Hastane Gemisi.....	268
3.2.1.1. Reşidpaşa Hastane Gemisi'nin Balkan Savaşları Sırasındaki Personel Kadrosu	270
3.2.2. Diğer Hastane Gemileri.....	272
3.3. Gemi Hastaneleri.....	273
3.3.1. Gemilerin Daimi Hastaneleri.....	273
3.3.1.1. Barbaros Hayreddin Zırhlısının Sıhhi Teşkilatı ve Hastanesi...274	
3.3.2. Gemilerin Muvakkat Hastaneleri.....	276
3.3.3. Gemi Hastanelerinin Temizliği.....	276
3.3.4. Gemilerde Sargı Mahalleri ve Hastaların Yatacağı Mevkiler.....	277
3.4. Kara Hastaneleri.....	278
3.4.1. Proje Halindeki Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Hakkındaki Talimata Göre Kıta ve Kıta Gerisindeki Yaralı ve Hastalara Müdahalelerin Yapıldığı Yerler.....	278
3.4.2. 1914 Yılı Yatak Adedine Göre Hastanelerin Sıhhi Teşkilatı	280
3.4.3. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Üçüncü Orduda Menzil Sıhhiye Müesseseleri, Sıhhiye İstasyonları ve Tathir (Temizleme) Merkezleri Kadroları...283	
3.4.3.1. Birinci Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları.....	284
3.4.3.2. İkinci Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları.....	284
3.4.3.3. Üçüncü Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları.....	286

3.4.3.4. Dördüncü Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları.....	288
3.4.3.5. Altıncı Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sahra İstasyonları.....	290
3.4.3.6. Yedinci Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları.....	290
3.4.3.7. Tathir Merkezleri Kadrosu.....	292
3.4.4. Merkez ve Taşradaki Bazı Askeri Hastanelerin Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarındaki Durumları	293
3.4.4.1. İstanbul'daki Hastaneler	293
3.4.4.1.1. Bahriye Merkez Hastanesi.....	293
3.4.4.1.1.1. Efrad-ı Cedide Mektebi Revir Hastanesi.....	294
3.4.4.1.2. Haydarpaşa Hastanesi'nde Yaralıların Tedavisi.....	295
3.4.4.2. Taşradaki Hastaneler.....	296
3.4.4.2.1. Selanik Askeri Hastanesi'ndeki Ağır Hastaların Nakli....	296
3.4.4.2.2. Harput Hastanesi.....	296
3.4.4.2.3.Kameran Bahriye Hastanesi.....	296
3.4.4.2.4. İkinci Ordu Hastanelerinin 1917 Yılındaki İaşe Durumu.....	296
3.4.4.2.5. Ağvanis Menzil Hastanesi.....	297
3.4.4.2.6. Ordu'da Rusların Bombaladığı Guraba Hastanesi.....	298

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1. İSTANBUL'DAKİ DURUM.....	299
1.1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1919 Yılı Kadrosu.....	307
1.1.1. Şubeler.....	308
1.1.2. 6 Nisan 1919'daki Geçici Kadro.....	309
1.2. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1920 Yılı Kadrosu.....	310
1.2.1. Şubeler.....	310
1.2.2. Tarih-i Harb-i Sıhhi	311
1.3. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1921 Yılı Kadrosu.....	312
1.3.1. Şubeler.....	313
1.3.2. Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği.....	314
1.4. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1922 Yılı Kadrosu.....	315
1.4.1. Şubeler.....	315
1.5. 1919-1920 Yıllarında Bahriye Nezareti'nde Görevli Tabib ve Eczacılar ile 1922 Yılında Tanzim Edilen Bahriye Nezareti Sıhhiye Kadrosu	316
1.6. 1919 Yılı Hazari Kadrosuna Göre Açılacak Hastanelere Dair Sıhhiye Dairesi'nin Görüşleri ve Askeri Kıtalar Olmasa Bile Güzergâh Üzerinde Bulunması Dolayısıyla Açılması Zorunlu Hastaneler.....	321
1.6.1. 24 Haziran 1919 Tarihi İtibarıyla Harbiye Nezareti Emrindeki Hastaneler ve Yatak Adetleri	323
1.6.2. Hastabakıcılar.....	325

2. MİLLÎ MÜDAFAA VEKALETİ	326
2.1. Sıhhiye Dairesi.....	326
2.1.1. Askeri Tıbbiye Mektebi Öğrencilerine Verilen Fevkalade Zamlar Hakkında Kanun.....	327
2.2. 1921 Yılı Sağlık Teşkilatı.....	328
2.2.1. Askeri Hastanelerde Tedavi Edilecek Fukara Ahali.....	329
2.3. 1922 Yılı Sağlık Teşkilatı.....	330
2.4. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Milli Mücadele Sırasındaki Faaliyetleri.....	331
2.5. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti ve Bahriye Dairesi Riyaseti.....	337
2.5.1. Milli Mücadelede Görev Yapmış Bahriyeli Sıhhiye Zabıt ve Gediklileri	339

ALTINCI BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1. ORDU'DAKİ SİHHİ TEŞKİLAT, SİHHİ İSTATİSTİKLER VE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	344
1.1. Sıhhi Teşkilat.....	344
1.1.1. 1929 Yılında Sıhhiye Subaylarının Kıta Kademeleri.....	349
1.1.2. İhtiyat Zabıtları.....	350
1.1.3. Askeri Tıbbiye Mektebi Öğrencilerine Verilen Maaşlar.....	352
1.2. Kolordularda Bulaşıcı Hastalıklar ve Sağlığın Korunması.....	353
1.3. Askeri Hastaneler.....	360
2. BAHİRİYEDE SAĞLIK HİZMETLERİ.....	363

2.1. 11 Mayıs 1924'e Kadar Bahriye Dairesi Riyaseti Sağlık Personeli.....	363
2.1.1.Tabibler.....	364
2.1.2.Eczacılar.....	367
2.2. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti (İkinci Dönem) (11 Mayıs 1924-29 Aralık 1924).....	369
2.2.1. Tabibler.....	370
2.2.2.Eczacılar.....	374
2.3. Bahriye Vekaleti (29 Aralık 1924-16 Ocak 1928).....	378
2.3.1. Tabib ve Diğer Sağlık Personeli.....	381
2.3.2. Sağlık Personeli İle İlgili Yapılan Düzenlemeler.....	384
2.3.2.1. İstiklal Madalyası ile Taltif Edilen Tabibler.....	384
2.3.2.2. Sıhhiye Personelinin Görevleri Başında Resmi Kıyafetlerini Giymeleri	384
2.3.2.3. Sıhhiye Gedikli Zabitleri.....	385
2.3.3. Balkan Savaşlarına Dair Yazılacak Kitabın Sıhhiye İle İlgili Bölümleri İçin Bahriye Vekaletine Yapılan Başvuru.....	385
2.3.4. Dış Sağlığı.....	386
2.3.5. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele.....	387
2.3.5.1. Aşı ve Serum.....	392
2.3.5.2. Etüv.....	393
2.3.6. Gemilerin Temiz Pratikası Alması.....	393
2.3.7. Hıfzısıhha Kaidelerine Uyulması.....	394

2.3.8. Hasta Subayların Muayene ve Tedavisi.....	394
2.3.9. Bahriye Hastanesi.....	395
2.3.9.1. Yavuz Gemisi Hastanesi İçin İhtiyaç Duyulan Malzeme.....	398
2.4. Deniz Müsteşarlığı (16 Ocak 1928-15 Ağustos 1949).....	399
2.4.1. Deniz Hastanesi Baştabibliği ve Görevleri.....	399
2.4.2. Gaz, Maske Depo ve Atölyesi.....	400
2.4.3. Sıhhiye Müdürlüğü.....	402
2.4.4. Askeri Hastanelerde İstihdam Olunan Hemşire ve Hastabakıcılar.....	403
2.4.5. Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit Mektebi ve Gedikli Sıhhiye Küçük Zabitleri.....	403
2.4.6. Kıta ve Müesseselerin Sıhhiye ve Teskereci Erleri Kaynakları.....	406
2.4.7. Ceride-i Tıbbiyye.....	406
2.4.8. Mekteb-i Bahriyye’de (Deniz Harb Mektebi) Sağlık.....	406
2.4.9. Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Mukavelelere Dahil Olması.....	409
2.4.10. Askeri Hastane ve Mevkilerde Beslenme.....	412
2.4.11. Bulaşıcı Hastalıklar ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu.....	414
2.4.11.1. Aşı ve Serum.....	417
2.4.12. Subayların Elbisesi.....	418
2.4.13. Deniz Hastanesi.....	418

2.4.13.1. Gemi Hastaneleri.....	418
2.4.14. Seferberlik Sırasında Hastaneden Taşınacak Malzemeler.....	420
2.4.15. 1929 Yılında Deniz Ordusu ve Deniz Hastanesi'nde Hasta İstatistikleri.....	420
2.4.16. Ecza-i Tıbbiye.....	421
SONUÇ.....	423
KAYNAKÇA.....	430
EKLER.....	448
ÖZGEÇMİŞ.....	465

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Alay-ı Evveli Cerrah ve Hekimleri.....	45
Tablo 2	Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Alay-ı Sanisi Cerrah ve Hekimleri.....	45
Tablo 3	Süvari Alay-ı Evveli Eczacı, Cerrah ve Hekimleri.....	46
Tablo 4	Maltepe Asker Hastanesi 1844 Yılı Kadrosu ve Personel Maaşları..	72
Tablo 5	Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye Merkez Teşkilatı.....	88
Tablo 6	İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesine Göre Bahriyenin Kara Teşkilatındaki Sıhhiye Personeli.....	92
Tablo 7	Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Sıhhi Personel Kadrosu.....	102
Tablo 8	1893-1894'te Sıhhiye Dairesi Birinci ve İkinci Şubeleri ve Komisyonlar Kadrosu.....	125
Tablo 9	Alay, Tabur ve Bölüklerin Sıhhiye Personel Kadrosu.....	133
Tablo 10	28 Kasım 1901 Tarihli Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi'ne Göre Alay, Tabur ve Bölüklerdeki Tabib, Hademe ve Teskereci Kadroları.....	135
Tablo 11	Birinci Hat Seyyar Hastanesi ve Teskereci Bölüğü Kadroları.....	165
Tablo 12	Alay, Tabur, Bölük ve Bataryalarda Bulunması Gereken Alet-Edevat.....	181
Tablo 13	Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiyye Sıhhiye Kısmı 1917 Kadrosu.....	188
Tablo 14	Kolordu Sertababeti 1917 Yılı Kadrosu.....	194

Tablo 15	Fırka Sertabibliği 1917 Yılı Kadrosu.....	196
Tablo 16	Menzil Sertabibliği 1917 Yılı Kadrosu.....	197
Tablo 17	20 Ocak 1914 Tarihinde Yatak Adedine Göre Askeri Hastanelerdeki Kadrolar.....	210
Tablo 18	Balkan Savaşlarında Gemilerde Görev Yapan Sağlık Personeli.....	227
Tablo 19	Seyyar Hastaneler Kadrosu.....	260
Tablo 20	Birinci Dünya Savaşı'nda Birinci Mıntıkaya Ait Sıhhiye İstasyonları	284
Tablo 21	Birinci Dünya Savaşı'nda İkinci Mıntıkaya Ait Hastane ve Sıhhiye İstasyonları.....	284
Tablo 22	Birinci Dünya Savaşı'nda Üçüncü Mıntıkaya Ait Hastane ve Sıhhiye İstasyonları.....	286
Tablo 23	Birinci Dünya Savaşı'nda Dördüncü Mıntıkaya Ait Hastane ve Sıhhiye İstasyonları.....	288
Tablo 24	Birinci Dünya Savaşı'nda Altıncı Mıntıkaya Ait Hastane ve Sıhhiye İstasyonları.....	290
Tablo 25	Birinci Dünya Savaşı'nda Yedinci Mıntıkaya Ait Hastane ve Sıhhiye İstasyonları.....	290
Tablo 26	Tathir Merkezi Kadrosu.....	292
Tablo 27	Bahriye Nezareti 1922 Yılı Asgari Sıhhiye Kadrosu.....	320
Tablo 28	Açılması Zorunlu Mevki ve Merkez Hastaneleri Yatak Adetleri.....	322

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD	Sadaret Amedi Kalemi Defterleri
A.MKT	Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
BMM	Büyük Millet Meclisi
BDH	Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu
BN	Bahriye Nezareti
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BV	Bahriye Vekaleti
C..AS..	Cevdet Askeriye
C.BH	Cevdet Bahriye
C..SH..	Cevdet Sıhhiye
D.ASM.d...	Asakir-i Mansure Defterleri
DH.EUM.5.Şb	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube
DM	Deniz Müsteşarlığı
DTA	Deniz Tarihi Arşivi
HAT	Hatt-ı Hümayun
HR.HMŞ.İŞO	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

İSH	İstiklal Harbi Koleksiyonu
İE.BH..	İbnülemin Bahriye
İE.SH..	İbnülemin Sıhhiye
KK.d...	Kamil Kepeci Defterler
MAD.d..	Maliyeden Müdevver Defterler
MBN	Mülga Bahriye Nezareti
MKT	Mektubi
OİH	Osmanlı-İtalyan Harbi
ŞUB	Şura-yı Bahriye
T.B.M.M. ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
THACM	Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası
UBM (II)	Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti II
Y..PRK.ASK.	Yıldız Askeri Maruzat

GİRİŞ

Tıbbi konuların varlığı Türklerde çok eskilere dayanmaktadır. İskitler ve Uygurlarda gelişmiş birer tıbbi faaliyet olduğu bilinmektedir. İskitler ile Etrüsklerin tıbbi uygulamalarında benzerlikler vardır. Uygurlar hem kendi topraklarında yetişen hem de başka memleketlerden getirdikleri tıbbi maddeleri ilaç olarak kullanarak pek çok hastalığı tedavi edebilmişlerdir. Ahmet Süheyl Ünver'e göre; Mezopotamya sahasındaki Sumer tababeti Türk tababetidir. Sumerler maddi ve ruhi tedaviler yapmışlar ve dış etkenlerin insanla ilişkilerini izah ederek hastalıklardan korunma ve tedavi konularında gelişme göstermişlerdir.

Türkler tıbbi konularda diğer medeniyetlerden almış oldukları bilgileri geliştirerek başka medeniyetleri de etkileyebilmişlerdi. M.S 730'da Nato isimindeki Türk alim ve hekimi Tuharistan'dan Çin'e giderken yanında Çin hekimlerinin bilmediği bir takım ispençiyari maddeler de götürmüştü. M.S 759'da ise Tuharistan Yabgusu tarafından sefaretle Çin'e giden heyet iki yüz çeşitten fazla müstahzarat ve itiyat maddesi götürmüştür. Bu maddeler, Çin tıbbında ilaç tedavisinde gelişmenin sağlanmasına neden olmuştu. Türklerin tıbbi konularda etkilediği diğer bir medeniyet ise Mısır'dır. Ahmet Süheyl Ünver'e göre; Mısır tababetinde eski Türk tababetinin izleri bulunmaktadır.¹

İslam devletlerinde ise Hz. Muhammed'in hastalıklardan korunma ve tedaviyle ilgili emir ve önerileri tıp ilminin gelişmesinde ve bu alanda ihtiyaç duyulan kurumların oluşturulmasında önemli rol oynamıştır.² İslamiyet'ten önce İskenderiye, Suriye ve İran coğrafyasında Ahvaz kenti yakınlarındaki Cundişapur'da tıbbi çalışmalar yapılmıştır. Urfa, el-Hire, Cundişapur ve Harran gibi merkezlerdeki Hristiyan ve Sabiî hekimler bir taraftan öğrencilerine teorik bilgiler aktarırken diğer

¹ A.Süheyl Ünver, "Türk Tıp Tarihinin Esasları", **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü 1937-1938 Ders Yılı Çalışmaları Hılasası**, İstanbul, Kader Matbaası, 1938, s.1-2.

² Cemil Akpınar, "Hekimbaşı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17, İstanbul, 1998, s.160.

tarafından da kurulan hastanelerde pratik uygulamalarla usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrencileri yetiştirmişlerdir. Bu bölgeler İslam dünyasının bir parçası haline gelince merkezlerdeki sağlık kuruluşları ve buralarda çalışan hekimlerin mevcut tıbbi bilgileri de İslam coğrafyasına aktarılmıştır.³

Emeviler ve özellikle Abbasiler döneminde tıp gelişmiştir. X. yüzyılda İbni Sina'nın yazdığı Tıp Kanunu adlı eser yüzyıllar boyunca hem batıdaki hem de doğudaki tıbbi etkilemiştir. Cemil Akpınar, Ahmed İsa Bey'in "Târîhu'l-bimâristanat" adlı eserine dayanarak tıp mesleğinin resmi bir hüviyete kavuşmasının Abbasiler döneminde Halife Muktedir Billah zamanında gerçekleştiğinden bahseder. Halkın menfaatini korumak amacıyla hekimliği müessese haline getiren ilk Müslüman devlet adamı Halife Muktedir Billah'tır.⁴

Selçuklular hastane geleneğini Abbasilerden devralmışlardır. Başta Melikşah olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti hükümdarları kendilerinden önce yapılan hastanelerin düzenli bir biçimde faaliyetlerini sürdürmelerini sağlamışlar, yeni hastaneler de inşa ettirmişlerdir.⁵

Anadolu Selçuklular döneminde ise XIII. yüzyılda Hekim Bereket tarafından "Lubabü'n-nuhab" adıyla Arapça olarak yazılmış, daha sonra "Tuhfe-i Mübarizi" adıyla Farsça'ya çevrilip Emir Mübarizi'din Halifet Gazi'ye sunulan tıp ilmiyle ilgili eser, Halifet Gazi'nin isteği ile Türkçe'ye çevrilmiştir. Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübarizi adlı eseri ile yine aynı dönemlerde yazılan tıpla ilgili diğer iki eseri Anadolu'da te'lif edilen en eski Türkçe eserlerdir.⁶ Anadolu Selçuklular döneminde sıhhi teşkilata ve kaplıcalara çok önem verilmiş⁷, pek çok darü'sşifa (hastane)

³ Osman Çetin, **İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darü'sşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)**, İstanbul, Göz Nurunu Koruma Vakfı, 1984, s.18-19.

⁴ Cemil Akpınar, **a.g.m.**, s.160.

⁵ Osman Çetin, **a.g.e.**, s.22.

⁶ Mikâil Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)**, (Prof. Dr. Faruk Sümer ve Prof. Dr. Şerare Yetkin'e Armağan), Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1996, s.97-98.

⁷ A. Süheyl Ünver, **a.g.m.**, s.9.

yapılmıştır. Bu darü'sşifalar hizmetlerini Anadolu beylikleri döneminde sürdürdükleri gibi Osmanlı döneminde de devam ettirmişlerdir.⁸

Bedi Şehsuvaroğlu, Osmanlıların geçmiş yüzyıllarda Selçuklular tarafından kurulan birçok sağlık ve sosyal yardım kuruluşunu onararak geçerli saydığından ve bu kuruluşların sonraki yüzyıllarda da toplumsal görevlerini sürdürdüklerinden bahsetmektedir.⁹ Aynı konu hakkında Ahmet Süheyl Ünver de şunları söylemiştir;

“Osmanlı tababeti, Selçuklu tababetinin temadisinden ibarettir....Selçuklu tababeti ile Osmanlı tababeti arasında hiçbir aralık yoktur. Anadolu'daki beylikler zamanında tababet kısmen Selçuklulara ve kısmen Osmanlı devirlerine aitti. Selçuklu hastaneleri zamanlarındaki vakfiyeler hükümleri değiştirilmeyerek vazifelerine devam etmişlerdir. Osmanlılar zamanında da, Anadolu'da bulundukları şehirlerin sıhhi ihtiyaçlarını karşılamışlar, hükümlerin yine Osmanlı kadıları tarafından yine meriyete kalmak üzere tasdik edilmeleri, Anadolu Selçuklu Devleti idare sistemlerinin Osmanlılar devrinde ibka edildiğine güzel bir misaldir.”¹⁰

Anadolu Selçukluların mirasçısı olan Osmanlı Devleti'nde zamanla Bursa Yıldırım Darü'sşifası, Fatih Darü'sşifası, Edirne II. Bayezid Darü'sşifası, Manisa Hafsa Sultan Darü'sşifası, Haseki Sultan Darü'sşifası, İstanbul Atik Valide Darü'sşifası, Süleymaniye Darü'sşifası ve Sultanahmed Darü'sşifası gibi önemli hastaneler inşa edilmiştir.¹¹ Ayrıca, XV. yüzyılda açılan Edirne Cüzzamhanesi ve XVI. yüzyılda açılan Karaca Ahmed Cüzzamhanesi de Osmanlı klasik döneminin önemli hastaneleri arasındadır.¹² Osmanlı Devleti klasik döneminde bir taraftan darü'sşifalar ve diğer ihtiyaç duyulan sağlık kurumları açılırken bu kurumların hekim ihtiyacının karşılanması için Süleymaniye Tıp Medresesi kurulmuştur. XVI. yüzyılda kurulan Süleymaniye Tıp Medresesi XIX. yüzyıla kadar faaliyet göstermiştir. Bu

⁸ Gönül Cantay, **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darü'sşifaları**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2014, s.16.

⁹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsavar, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayınılık, 1984, s.21.

¹⁰ A. Süheyl Ünver, **Tıp Tarihi**, İstanbul, Ahmed İhsan Basımevi, 1943, s.93.

¹¹ Gönül Cantay, **a.g.e.**, s.19.

¹² Osman Çetin, **a.g.e.**, s.24.

medrese tıp eğitimi için kurulmuş Osmanlı Devleti'nin yegâne tıp medresesidir. Süleymaniye Medresesi kurulmadan önce de darü'sşifa gibi tıp müesseselerinde devletin ve ordunun ihtiyacını karşılamak için tabib yetiştirilmiştir. Süleymaniye Tıp Medresesi açılıncaya kadar kurulan belli başlı tıp müesseseleri ve buralarda yapılan tıp eğitimi, genel anlamda uygulamaya dönük, daha çok usta-çırak ilişkisi içerisindeydi.¹³

Osmanlı Devleti klasik dönemi sağlık teşkilatında kurumsallaşma ve eğitilmiş hekimlerin yetiştirilmesi dikkat çeken bir unsurdur.

1. OSMANLI SARAYI'NDA SAĞLIK TEŞKİLATI

Osmanlı Sarayı içerisinde Hassa Tabipleri, Cerrahin-i Hassalar, Eczacılar ve Kehhaller (Göz doktorları) ile bunların hepsinin ve Saray dışındaki sağlık personelinin amiri olan Hekimbaşı bulunuyordu.

Osmanlı Sarayı'nda Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılmış bir Enderun Hastanesi bulunuyordu. Bu hastaneye “Hastalar Odası” yahut “Enderun Bimarhanesi” de deniliyordu. Saray'da bir içöğlanı hastalanıp hastaneye yatırılması gerektiği zaman hasta arabasıyla bu hastaneye kaldırılırdı. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan hastane, 1844 yılında Sultan Abdülmecid'in Çırağan Sarayı'na geçmesiyle bozulmuştur. Osmanlı Sarayı içerisinde bir de Kiler Koğuşu kapısının dışına yapılan bir ecza dolabı bulunuyordu. Bu ecza dolabında, çay, papatya, yasemin gibi ilaçlarla çiçeksuyu, lokman ruhu, afyon ruhu, kırmızı, tiryak ve hind yağı gibi ilaçların yanı sıra hacamat etmek (kan almak) ve lavman yapmak için de aletler mevcuttu. Bu ilaçlar gerektiğinde Kiler Odası¹⁴ Kethüdası tarafından hazırlanan listeye bağlı bir senetle ve Hekimbaşı'nın onayıyla alınarak ecza dolabına konulurdu. Kullandıkça eksik kalan ilaçlar yine aynı şekilde tamamlanarak yerine konuluyordu.

¹³ Tuncay Zorlu, “Süleymaniye Tıp Medresesi-1”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları/Studies in Ottoman Science**, C.III, S.2, 2002, s.79-80.

¹⁴ Sarayın yiyecek ve içeceğine ait işlere bakan teşekkül hakkında kullanılır bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s.282.

Enderun Hastanesi'nden ayrı olan bu küçük sağlık dolabından Saray içerisindeki tüm odalar faydalanıyordu.¹⁵

Osmanlı Sarayı'nda tedavinin yapıldığı ve diğer tıbbi hizmetlerin verildiği bir hastane ile ilaç temin edilen bir de eczane bulunuyordu. Saray'daki ve Devletin diğer kurumlarındaki tüm sağlık personelinin başında ise hekimbaşı vardı.

1.1. Hekimbaşılık

Toplamlar içerisinde görülen bulaşıcı hastalıklar ve yaşanan savaşlar nedeniyle etkin bir sağlık teşkilatlanması bir ihtiyaç olarak belirmiştir. Sağlık teşkilatının bir düzen altında işlemesi ve bunu denetim altında tutacak bir mekanizmanın olması düşüncesiyle de “Hekimbaşılık” ortaya çıkmıştır.

Hekimbaşılığın gelişmesinde ilk defa eski Yunan hekimlerinin büyük katkıları olmuştur. Yunan hekimleri, tıp mesleğini bilgisiz kişilerle sahtekârlardan korumak için bu mesleğe girmek isteyenlerin eğitimlerinden sonra ayrıca bir sınava tabi tutulmalarını şart koşmuşlardı. İdareciler de her şehirde en meşhur hekimleri seçip onları diğer hekimleri sınav yapmakla görevlendirmişti. Ancak bu sınavı kazananlar hekimlik yapabilmekteydi.¹⁶

Cemil Akpınar'a göre; Hz. Muhammed'in tıp bilgisi bulunmadığı halde hasta tedavi eden kimselerin verdiği zararları ödeyeceğine dair hadisleri, yöneticiler ve hekimlerle ilgili idari ve hukuki sorumluluğa işaret etmiştir. İslam Devletlerinde sağlık işlerinden sorumlu resmi hekimlik müessesinin kurulmasında etkili olmuştur. Önceleri hekimler belli bir bilgi ve yeterliliğe sahip olduklarında mesleklerini yapmışlar, belli bir şart aranmamıştır. Ancak daha sonra hekimlerin içlerinden biri başkan tayin edilmiş, bu hekimin veya diğer önde gelen hekimlerin önünde dönemin yöneticileri tarafından sınava tabi tutulmuşlardır.¹⁷

¹⁵ İsmail H. Baykal, **Enderun Mektebi Tarihi Kuran: Fatih Sultan Mehmed**, C.1, İstanbul, Halk Basımevi, 1953, s.89-97.

¹⁶ Cemil Akpınar, **a.g.m.**, s.160.

¹⁷ **a.g.s.**

İslam Devletlerinde sarayda ve ülkenin çeşitli şehirlerinde bulunan hekimleri denetleyen ve sağlık teşkilatının en üst makamındaki hekimler için genellikle “Reisü’l-etibba” unvanı kullanılmıştır.

Reisü’l-etibbalar başlangıçta halife veya sultanlar tarafından seçilip görevlendirilmekteydi. Daha sonra bu yetki vezir ve naibe bırakıldı. Tıp mesleğinin en üst kademesinde bulunan Reisü’l-etibba’nın görevleri hekimlik sınavından sonra hak edenlere belgelerini vermek, sağlık kurumlarıyla hekimleri kontrol etmek, bilgice yetersiz kimselerin tıp mesleğinden uzaklaştırılması işinde muhtesibe¹⁸ yardımında bulunmak ve gerektiğinde hakemlik yapmaktır.¹⁹

Anadolu’da Beylikler döneminde Germiyan, Aydın ve Saruhan gibi Beyliklerin saraylarında tabibler görev yapmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk zamanlarında ise Saray’da görev yapan tabibler, düzenli bir sağlık teşkilatının başındaki hekimbaşı değildir. Nil Sarı, bu tabiblerin Hekimbaşı’dan ziyade “*Hükümdar ve ailesinin tedavilerini üstlenen Saray hekimleri olmalarının daha kuvvetli bir ihtimal*”²⁰ olduğunu değerlendirmektedir.

Nil Sarı’ya göre; Osmanlı Devleti’nde genel anlamda sağlık hizmetlerinin idaresiyle de yükümlü ilk Hekimbaşı, II. Bayezid döneminde görevlendirilen Mehmed Muhyiddin İzmiti’dir. Bununla beraber, Orhan Bey’den II. Bayezid’e Saray’da benzer görevleri yürüten hekimlerin bulunduğu muhakkaktır. Saray’ın “Birun ricali”²¹ arasında yer alan ve Sadarete bağlı olan Hekimbashılar resmi kayıtlarda daha çok “Reisü’l-etibba”, “Seretıbbı-i Sultani” ve “Seretıbbı-i Hassa” ve halk arasında da “Hekimbaşı Efendi” adıyla anılmıştır.²² Hekimbashılık tababetin işgal ettiği en yüksek paye olmuştur.

¹⁸ Sanat erbabının narhalarına bakmak, kile, arşın ve sair ölçüler ile terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmayan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak göreviyle mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.II, s.572.

¹⁹ Cemil Akpınar, **a.g.m**, s.161.

²⁰ Nil Sarı, “Hekimbaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17, İstanbul, 1998, s.161.

²¹ Devlet teşkilatının başta Sadrazam olmak üzere ricaline “Birun Ricali” denilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.I, s.236.

²² Nil Sarı, **a.g.m**, s.161.

Osmanlı Devleti'nde oldukça maharetli ve yetenekli kişiler Hekimbaşı olarak görevlendirilmiştir. Örneğin; Yavuz Sultan Selim dönemi Hekimbaşlarından Hekim Bedreddin Mehmed, tıp öğreniminin ardından Osmanlı Sarayı'nda Hekimbaşılığa kadar yükselmiş, Yavuz Sultan Selim'in yakalandığı Nıkrıs (Damla) hastalığını tedavi edebilmişti. Kanuni Sultan Süleyman döneminin Hekimbaşlarından Molla Hekim Sinan daha önce kimi hastanelerde başhekimlik görevinde bulunmuş, Yavuz Sultan Selim Han için Trabzon'a yollanmış deneyimli bir hekimdi.²³

Hekimbaşılar Osmanlı Devleti'nde 1836 tarihine kadar hep İlmiye sınıfından ve tıp ilmine vakıf kişilerden tayin edilmişlerdir.²⁴ 1836 tarihinde bu sınıf haricinden ve Mülkiye sınıfından ilk defa bir Hekimbaşı görevlendirilmiştir.²⁵

Hekimbaşılığa tayin edilen bir tabibe önce Sadrazam ve sonra da Darü'ssaade Ağası²⁶ ve XVIII. yüzyıl sonlarında da Padişah huzurlarında hil'at²⁷ giydirilip görevinin ilan olunması kanundu.²⁸ Sadrazam tarafından hil'at giydirilmesi kendisinin Birun ricalinden olmasından dolayı idi.²⁹

Hekimbaşının Gelibolu'da arpalıkları³⁰ vardı. Kim Hekimbaşı olursa bu arpalıklar onlara tahsis olunurdu. Bundan başka Hekimbaşılar Padişah tarafından hariçte hasta olan vezir ve ricale de gönderilerek onlardan da hediye ve para alırlardı.

Hekimbaşılar her yıl Nevruz'da anber, afyon hulasası ve diğer kokulu nebattan "Nevruziyye" ismi verilen kırmızı renkli ve kokulu bir macun yaparak Nevruz gecesi bunları porselen kaplar içinde önce Padişah, Şehzade, Sultanlara ve Kadın Efendilere, Sadrazama ve devlet ricaline takdim ederek karşılığında hediye alırlardı.

²³ Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, C.I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999, s.323-324.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945, s.364.

²⁵ **a.g.e.**, s.367.

²⁶ Kızlar Ağası'nın unvanıdır. Derecesi Sadrazam ve Şeyhülislam'dan sonra idi; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.400.

²⁷ Üste giyilen elbiselerden birinin adıdır. Padişahlar tarafından devlet erkânına giydirildiği gibi Sadrazamlarla vezirler de aynı suretle alakalılara hil'at giydirirlerdi; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.833.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.365.

²⁹ **a.g.e.**, s.366.

³⁰ Memurlara verilen bir çeşit tahsisat; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.84.

Nevruziyye takdim eden Hekimbaşı'ya Padişah huzurunda kürk giydirilmesi³¹ usuldendi.³²

Hekimbaşılara bu bahar atıyyesinden başka kış atıyyesi de verilirdi. 1821 yılında Anadolu Kazaskeri payesinde olan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Müneccimbaşı Rakım Efendi ile birlikte Bab-ı alî'ye gelip Sadrazam'ın huzuruna kabul edilmişler, biri Nevruziyyesini, diğeri de takvimini takdim ile kahve, gül suyu ve buhur (tütsü) ikramından sonra hil'atleri giydirilip atıyyelerini almışlardı.³³

Osmanlı Devleti'nde hekimbaşılık görevi ile hem Saray'da hem de Saray dışında tabiblik, cerrahlık ve kehhallik görevinde bulunan kişiler sadece devlet içerisinde yetişmiş kişilerden oluşmuyordu. Bazen Mısır, Hindistan ve İran coğrafyasından gelen veya davet edilen Müslüman tabib, cerrah ve kehhaller, bazen de Avrupa'dan gelen Hristiyan ve Yahudi tabib, cerrah ve kehhaller Saray'da, resmi müesseselerde, medreselerde ve orduda görev almışlardır.³⁴ Sultan II. Murad zamanından itibaren Osmanlı Devleti dahiline yerleşmeye başlayan Yahudilerden Saray içerisinde ve Saray dışında tabiblik yapan pek çok kişi bulunuyordu. Örneğin; II. Murad zamanında Padişah'ın hizmetine girmiş hekim Yakub, Fatih Sultan Mehmed'in hususi tabibliğine kadar yükselmişti.³⁵

Yahudiler özellikle Kral Ferdinand ve eşi İsabell'in Yahudileri İspanya'dan çıkarma emri üzerine II. Bayezid devrinde İstanbul ve Selanik'e gelip yerleştiler. XVI. yüzyıl ile beraber de Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne sığınma süreçleri devam etmiştir. Bu göçlerin yaşandığı Osmanlı Devleti'nde pek çok alanda istihdam edilen Yahudilerin tıp alanında başarı kazanmaları ve Saray içerisine dahi girebilmeleri onların, Arapça, Yunanca, Latince, İtalyanca ve İspanyolca eserleri mütalaa edebilecek yeterliliğe sahip olmalarından kaynaklandığı dönemin bir Fransız seyyahı

³¹ Eskiden resmi üniforma olarak giyilen üstlüğün adıdır. Memurlar derecelerine göre kürk giyerlerdi. Devlet ricaline Padişahlar huzurunda kürk giydirilmek kanundu; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.1, s.343.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.366.

³³ **a.g.e**, s.367.

³⁴ Rıfık Melûl Meric, "Osmanlı Tababeti Tarihine Ait Vesikalar, I, Cerrâhlar- Kehhâller", **Tarih Vesikaları**, Yeni Seri C.I, 1(16), 1955, s.28.

³⁵ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1947, s.130.

tarafından bahsedilmişti.³⁶ Bazı Türk yazarlar ise, özellikle XVII. yüzyıldan itibaren jurnalcılık ve arkadaş kayırma yüzünden Hekimbaşılığın Saray'da nüfuz ve mevkiini kaybettiğini bundan dolayı Saray'da hasta olanlar ve hasta Padişah için dahi dışarıdan Yahudi tabib getirtildiğini söylemektedir.³⁷ Bu yaklaşıma rağmen Yahudiler, yüzyıllar içerisinde Osmanlı Devleti'nin batıya açılan kapısı olmuş, Saray içerisinde ve Saray dışında önemli mevkilerde bulunmuşlardır.

Yahudiler, gerek tababet ve gerekse diğer maharetleri karşılığında ferman ile Cizye³⁸, Avarız-ı Divaniyye³⁹ ve Örfiyye Vergileri, Şakka, Masdariye⁴⁰, Kazma, Kürek, Kürekçi, Ordu-yı Hümayun Vergisi, Fuç, Tulum, Kazgan Bitirmesinden, Yave⁴¹ ve İспенçeden⁴², oğulları hizmetkârları dahi Asesbaşı⁴³, Subaşı⁴⁴, Yasakçı⁴⁵, Acemi Oğlan vergilerinden otlak ve saman biçmekten, kendisine uygun yiyecek, içecek, elbiseye müdahale olmaktan ve evlerine ve ahırlarına askeri ve ehl-i örften kimselerin gönderilmeyip rencide ettirilmekten, gittiği yollarda gerekli olduğunda kılık değiştirdiklerinde bindikleri atına, elbisesine ve yanında olan hizmetkârına müdahale edilmeyip kendisine münasip semmur kalpağına ve ayakkabısına taarruz ettirilmekten muaf tutulmuşlardı.⁴⁶

Nitekim, Yahudi Cerrah Mikel 1742'te verilen beratla Donanma-yı Hümayun Kalyonlarına gerekli olan ilaçları cari narh üzere satın alma ve zorluk yaşatmayıp vakt-i zamanında bulunmak şartıyla cizye ve diğer vergilerden muaf tutulmuştu.⁴⁷

³⁶ Avram Galanti, **a.g.e.**, s.131.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Şevki, **Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341, s.172.

³⁸ Müslüman olmayan tebadan alınan vergi; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugât**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1998, s.145.

³⁹ Fevkalade haller hassaten harb nedeniyle tahsil olunan gayri mukannen verginin adıdır; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.114.

⁴⁰ Eskiden gümrüklerde alınan vergilerden biri hakkında kullanılır bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.413.

⁴¹ Sahipsiz olan hayvan hakkında kullanılır bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.607.

⁴² Bir nevi şahsi verginin adıdır. Müslümanlardan 22, gayr-i müslimlerden 25 Akçe olmak üzere evli, bekar, topraklı, topraksız herkesten alınır; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.88.

⁴³ Yeniçeri Ocağı'nı teşkil eden ortalardan yirmi sekizinci ortanın çorbacısının adıydı; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.I, s.93.

⁴⁴ Zabita ve daha ziyade belediye memurlarının yaptıkları işleri yapan ve kasabaların idaresinde bulunan memurun unvanıdır; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s.259.

⁴⁵ Muhafaza memuru, kavas yerinde kullanılır bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.III, s.606.

⁴⁶ **BOA**, C..SH., 4/157, 17 Şevval 1155 (15 Aralık 1742).

⁴⁷ **BOA**, C..SH., 4/157, 17 Şevval 1155 (15 Aralık 1742).

Yahudilerin, Osmanlı Devleti'ne sığınmaları XIX. yüzyıla kadar devam etmiş, Yahudi tabibler askeri sağlık hizmetlerinde de görevler üstlenmişlerdir.

Hekimbaşılığın ortaya çıkması ve gelişimi mesleğe ilk defa atılacak hekimlerin tecrübeli hekimler tarafından sınavdan geçirilmesi ile gerçekleşmiştir. İslam Devletlerinde Reisü'l-etıbbalar hekimleri ve sağlık kurumlarını kontrol etmişlerdir. II. Bayezid dönemiyle tüm sağlık hizmetlerinin kontrolünü üzerine alan Osmanlı Hekimbaşılarının ise hem Saray'da hem de Saray dışında görevleri bulunmuştur.

1.1.1. Hekimbaşı'nın Görevleri

Hekimbaşı, Saray tabibleri ile cerrah ve kehhallerin amiri konumundaydı. Bundan başka Devlet içerisindeki bütün tabib, cerrah ve kehhallerin de nezareti Hekimbaşı'ya aitti.

Hasodalılardan Başlala'ya⁴⁸ bağlı Hekimbaşıların Saray'da “Başlala Kulesi” denilen yerde daireleri ve bir de eczaneleri olup ilaçları burada hazırlarlardı.⁴⁹

Padişah'ın tedavisinde kullanılacak ilaçlar, macun ve güçlendirici terkipler, Hekimbaşı Odası'nda yani Başlala Kulesi'nde Başlala'nın gözetimi altındaydı. İlaç ve diğer terkipler Hekimbaşı tarafından hazırlattırılır, özel şişe ve kaplara konup ağzları kapatılarak bezlere sarılır, Hekimbaşı ve Başlala tarafından mühürlendikten sonra üzerine kullanma tarifesini gösteren etiketler bağlanarak Padişah'a takdim edilirdi.⁵⁰

Hekimbaşılar Padişah'ın hastalıklarını tedavi ettikten sonra çeşitli hediyeler verilirdi. Yavuz Sultan Selim'in yakalandığı Nıkrıs hastalığını tedavi eden dönemin

⁴⁸ Sarayın muteber mensuplarından biridir. Başlalalık kідeme bakılmaksızın has odalıların mutemet, muteber ve müstaitlerinden birine doğrudan doğruya Padişah tarafından verilirdi; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.I, s.166.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.366.

⁵⁰ Ali Haydar Bayat, **Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999, s.7.

Hekimbaşılarından Hekim Bedreddin Mehmed'e güzel armağanlar ve değerli kaftanlar verilmişti.⁵¹

Hekimbaşılar, Saray'da Padişah ve ailesinin tedavisinde başarılı olamadıkları takdirde Beyoğlu'nda serbest çalışan maharetli yabancı tabibler ya da daha önce Hekimbaşılık görevinde bulunmuş tabibler Saray'a davet edilirdi. Bunlar Hekimbaşı ile beraber Saray'a giderler, hastayı muayene ederlerdi. III. Ahmed'in çiçek hastalığı sırasında, Hekimbaşı Yenibahçeli Mehmed, eski Hekimbaşı Arabzade Mehmed ile diğer iki hekimi Saray'a çağırmişti.⁵²

Hekimbaşılar, çoğu zaman Padişah'ın itimadını kazanmış bir kişi olarak, müşavir ve musahiplik⁵³ görevini de yerine getirebilirlerdi.⁵⁴ Hekimbaşı, Padişah'ın yemeği sırasında yanında bulunur, yemeğin hazırlanmasına da nezaret ederdi. Ali Haydar Bayat, XVI. yüzyıl muhasebe defterlerine göre Hekimbaşıların mutfak ile ilgili malzemenin alımında doğrudan etkili olduğunu söylemektedir.⁵⁵

Saray'da tüketilen mum, sabun gibi maddeler de Hekimbaşı'nın hazırladığı formüllere göre imal ediliyordu.⁵⁶

Hekimbaşılar, Padişahların hastalıklarında onlarla yakından ilgilenirken ilaç tedavisinin yanı sıra tedaviye yardımcı olabilecek bazı önerilerde de bulunabiliyorlardı. Örneğin; Sultan II. Mahmud'un Hekimbaşı ve diğer bazı Saray hekimleri tarafından muayenesi yapıldıktan sonra ciğer iltihabı olduğu anlaşılmış, kendisine hava değişimi önerilmişti. Sultan II. Mahmud Çamlıca'da Esmâ Sultan'ın bağ köşküne gitmiş ise de iyileşmemiş daha sonra vefat etmiştir.⁵⁷

⁵¹ Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, C.I, s.324.

⁵² Ali Haydar Bayat, **a.g.e.**, s.7.

⁵³ Padişahların, daha ziyade eğlendirmek için hizmetlerinde bulundurdıkları adamlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Padişahların gerek saraydaki ağalardan gerek vezir ve beylerbeylerden musahip denilen malumatlı, sözünden sohbetinden istifade edilen veyahut zarif, nüktedan ve hazır cevap zatlardan maiyetleri bulunurdu; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.583.

⁵⁴ Ali Haydar Bayat, **a.g.e.**, s.7.

⁵⁵ **a.g.s.**

⁵⁶ **a.g.s.**

⁵⁷ **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, C.6, İstanbul, 1999, s.1006.

Hekimbaşılar özel olarak Padişah ile ilgilendikleri gibi hanım sultanların muayene ve tedavileriyle de ilgilenmişlerdir. Hekimbaşıların Hanım Sultanları muayenesi sırasında odada sultanın cariyelerinden biri bulundurulurdu. Muayene, hastanın üzerine ince bir top şal örtülerek tüller üstünden yapılırdı.⁵⁸

Hekimbaşıların Saray dışında da görevleri vardı. Osmanlı Devleti'ndeki hastanelerin tabib ve cerrahlarının tayin ve azilleri Hekimbaşı'nın işareti ve takriri üzere yapılırdı.⁵⁹ Hekimbaşılar zaman zaman İstanbul'daki müslim ve gayrimüslim tabib ve cerrahları teftiş edip sınava tabi tutar, ehliyetnamesiz olanların dükkânlarını kapattırırlardı.⁶⁰ Tabib ve cerrahların özellikle İstanbul'da muayenehane açabilmeleri için Hekimbaşı'nın mührünü taşıyan bir çalışma izin belgesi almaları gerekiyordu.⁶¹

Tıp eğitimi ile de ilgilenmişlerdir. XIX. yüzyılda özellikle Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi Tıphane-i Amire'nin kuruluşunda etkili olmuştur.⁶²

Hekimbaşı, XIX. yüzyıldan itibaren Devletin askeri teşkilatında ilaç imali, satın alınması ve gerekli yerlere dağıtımında en üst yetkili idi. Bu görev, 1836'da Hekimbaşı'dan alınıp Maltepe Asker Hastanesi Başhekimine verilmiş, 1837'de eski duruma dönmüştür.⁶³

Padişah cülusu, veladet, harp ilanı, ordunun hareketi, Sadrazamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü gibi konularda eşref saatinin seçilmesiyle⁶⁴ görevli "Müneccimbaşı" ve "İkinci Münecimin" tayinleri de Hekimbaşı'nın görevlerindendi.⁶⁵

⁵⁸ Ali Haydar Bayat, **a.g.e**, s.7.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.364.

⁶⁰ **a.g.s**.

⁶¹ Nil Sarı, **a.g.m**, s.164.

⁶² **a.g.s**.

⁶³ Ali Haydar Bayat, **a.g.e**, s.8.

⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.369.

⁶⁵ Nil Akdeniz, **Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı**, İstanbul, 'y.y', 1977, s.33.

Osmanlı Padişahı, vefat edip yerine diğeri geçince Hekimbaşı'nın azledilmesi kanundu. Ancak, Padişah vefat etmeyip hal edilecek olursa Hekimbaşı değişmiyordu, Hekimbaşı'nın bu işte bir alakası ve maharetsizliği olmadığı değerlendiriliyordu.⁶⁶

Osmanlı Sarayı'ndaki sağlık teşkilatına göre Hekimbashların nezareti altında olarak Saray'da tabibler de görev yapıyordu.

1.2. Tabibler

Hekimbaşı'nın emri altındaki tabiblerin, hem Saray'da ve hem de Saray dışında görevleri vardı. Tabiblerden ikisi her gün nöbetleşe olarak Saray'da bulunurlardı.⁶⁷

Tabiblerin sayıları dönem dönem değişmiş olup on dört ile yirmi bir arasında bulunmuştur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, tabiblerin sayılarının Ayn-ı Ali Risalesine göre; XVII. yüzyıl başında yirmi bir Müslüman tabib, kırk bir Yahudi tabipten oluştuğunu söylemektedir. XVII. yüzyıl ortalarında ise Hassa tabiblerden Müslüman olanların adedi on dört, Yahudilerin ise dörttü.⁶⁸ Hassa tabibleri, sefer sırasında orduda da görevlendirilmişlerdir.⁶⁹

Hassa tabibleri dönemlerinde oldukça bilgili ve başarılı kimselerdi. Örneğin; Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi tabiblerinden Molla Hekim İsa, Molla Hekim Osman, Molla Hekim İshak, Hekim Ahmed Çelebi⁷⁰, Bursa'da açılan ve Bursa Darü'sşifasını müteakip Sertababet'e tayin olunan Hüsnü Efendi, XIV. yüzyıl hekimlerinden tıp tarihinin bitki ve hayvan kısımlarıyla ilgili ihtisas sahibi olan Altuncuzade, Ahmed Deavi, hıfzısıhha hakkında önemli bilgileri içeren bir kitap sahibi olan Ahmedî, İshak bin Murad, Mahmud bin Mehmed Dilşad Şirvanî, göz hastalıkları konusunda usta olan Sinan Şeyhi ve Mumin bin Makbel Sinobi, frengi hakkındaki ilk bilgileri içeren bir eserin sahibi olan Kısunizade Bedreddin, Fatih Sultan Mehmed dönemi hekimlerinden Akşemseddin, Sultan II. Murad'ın

⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.367.

⁶⁷ **a.g.e**, s.364.

⁶⁸ **a.g.e**, s.365.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943, s.406.

⁷⁰ Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e**, C.I, s.324.

hususî hekimî Fazlullah Paşa-yı Atik, XVI. yüzyıl başlarında Seretıbbâ olan Salih Efendi bin Nasrullah, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Hekimbaşılığı'nı yapmış olan Ahi Ahmed Çelebi, Enderun-ı Hümayun yetiştirmelerinden cerrahlıkla meşgul olduğu halde H.1006'da (1597-1598) Sadrazamlığa kadar yükselen Cerrah Mehmed Paşa, Mısır'da Sertabibliğe tayin edilen Hacı Paşa, Dördüncü Murad döneminde Seretıbbâ-i Hassa mevkiine çıkarılmış Zeynel Abidin bin Halil Efendi ve Seyyid Mehmed Ali, Seretıbbâ-i Hassalığa tayin olunmuş Emir Çelebi, Hayrullah bin İbrahim, Kahvecizade Mehmed bin Mustafa, Feyzi Mustafa Efendi, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde tahsilden sonra H.1119'da (1707-1708) müderris olan Ahmed bin İbrahim, Vezir İbrahim Paşa zamanında tababet icra etmiş olan Hasan Efendi, XVIII. yüzyıl Reisü'l-etıbbalarından Katibzade Mehmed Refî, Sultan III. Ahmed zamanının Hekimbaşısı Nuh Efendi, III. Mustafa'nın emriyle İbni Sina'nın Kanun'unu tercüme eden Mehmed bin Ahmed bin Hüseyin, Vesim Abbas, I. Abdülhamid ve III. Selim'in Sertabiblik hizmetlerini yapan ve özellikle cüzam hakkında bilgi sahibi olan Hafız Hasan Efendi, H.1218 (1803-1804), H.1232 (1816-1817), H.1238 (1822-1823) yıllarında Hekimbaşılık görevlerinde bulunmuş Behçet Efendi, III. Selim ve II. Mahmud dönemi tabiblerinden "Miratü'l-Ebdan ve Teşrihü'l-İnsan, Kanunü'l-Cerrahin, Miyarü'l-Etıbba, Istılahat-ı Etıbba, Müfredat-ı Ecza-i Tıbbiyye, Merakibat-ı Ecza-i Tıbbiyye, Ahvaü'l-Tıbbiyye" gibi eserlerin sahibi Şanizade Ataullah Osmanlı Devleti'nin kuruluş, yükselme ve dağılma döneminin önemli tabiblerindendir.⁷¹

Osmanlı Sarayı'nda sayıları yıldan yıla değişen tabiblerin farklı alanlarda uzmanlıkları bulunuyordu. Saray'da tabibler dışında cerrahlar da görev yapmıştır ve Cerrahların başında Cerrahbaşılar bulunmuştur.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Şevki, **a.g.e**, s.151-170.

1.3. Cerrahbaşı ve Cerrahlar

Cerrahbaşılık Saray'daki birun hizmetlerinden biriydi. Saray'da bulunan cerrahlardan başarılı olanlar ve kıdem kazananlar Cerrahbaşılığa terfi ederdi. Cerrahbaşılardan ve cerrahların azil ve tayinleri Hekimbaşı'nın yazması ile olurdu.⁷²

Cerrahbaşılar, devşirme zamanında Saray'a alınacak oğlanların muayenelerini ve Divan-ı Hümayun'da Müslüman olanların sünnetlerini yaparlardı. Ayrıca Şehzadelerin sünnetleri ve Saray'a alınacak Hadım Ağaları'nın muayeneleri Cerrahbaşı'nın ve cerrahların görevlerindendi.⁷³ Örneğin; III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünneti Cerrah Mehmed Paşa tarafından yapılmıştı.⁷⁴ 1836'da Şehzade Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnetleri ise iki cerrah tarafından yapılmıştı ki bu cerrahlardan birisi Hekimbaşı Şakir Efendi idi.⁷⁵

Saray'daki cerrahlardan her gün ikişer kişi nöbetle Darü's-saade Ağası Odası'nın yanındaki odada oturur ve hizmet çıkarlarsa yaparlardı.⁷⁶

Cerrahbaşılardan Aydın'da arpalıkları yani maişetleri için dirlikleri vardı. Kim Cerrahbaşı olursa bu arpalıklar onlara tahsis olunurdu. Osmanlı Sarayı'nda bir de göz hekimleri bulunuyordu.

1.4. Kehhalbaşı ve Kehhaller

Saray'daki göz hekimlerinin başına "Serkehhal" denilirdi.⁷⁷ Gerek Serkehhal ve gerekse diğer göz tabiblerinin büyük amirleri Hekimbaşı idi.⁷⁸ Göz hastalıklarına bakarlar ve göze faydası olduğu için sürme tertip ederlerdi.⁷⁹

⁷² Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.I, s.282.

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, 1945, s.368.

⁷⁴ Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e**, C.II, s.66; Cerrah Mehmed Paşa, Hasodacısı hizmetçisi iken cerrahlığı tahsil etmiş, sonraları Yeniçeri Ağası, Vüzerat-ı rabi ve salis makamlarını sıra ile işgal ederek III. Mehmed zamanında Sadrazam olmuştur; Osman Şevki, **a.g.e**, s.171-172.

⁷⁵ Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri (I)**, **Manzum Surnameler**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2008, s.328.

⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, 1945, s.368.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, 1943, s.406.

⁷⁸ **a.g.s.**

⁷⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.II, s.282.

Osmanlı Sarayı’nda kırk beş kadar sanat erbabından oluşan “Ehl-i Hıref” adlı teşkilatta cerrah ve kehhaller vardı. Bu sanat erbabları ustabaşı, kalfa ve şakirt olarak görev yapıyorlardı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, XVIII. yüzyıl ortalarında “Ehl-i Hıref” içerisinde otuz beş cerrahın ve on bir kehhallin bulunduğu söz eder.⁸⁰ Ehl-i Hıref arasında ayrı bir cemaat olan cerrahlar ve kehhaller, “*Enderûn-ı Hümayûn Müteferrika Cemaatinde iken almaya başladıkları mukaddemât-ı ulûm*”⁸¹ derslerini tamamladıktan sonra Enderun ve Birun’da barış ve savaş zamanlarında yapacakları görevleri gereği pratik ve uygulamaya yönelik bilgiler verilerek yetiştirilirdi. Cerrah ve kehhaller, bilgilerini, bir taraftan tecrübeleri ile bir taraftan da mesleklerine ait kitapları okuyarak geliştiriyorlardı.⁸²

Osmanlı Sarayı’nda bulunan sağlık personelleri sefer sırasında orduda da görev yapmışlardır. Bunların dışında Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı’nın da sağlık personeli bulunuyordu.

2. OSMANLI ORDU VE DONANMASINDA SAĞLIK TEŞKİLATINA GİRİŞ

Osmanlılarda Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı on dördüncü yüzyılın son yarısı içinde I.Murad zamanında kurulmuştur. Acemi Ocağı 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışına kadar devam etmiştir. Acem Ocağı efradına Şadi ismi veriliyordu. Otuz bir Oda efradı muhtelif hizmetlerde çalıştırılır ve küçükleri ise oda hizmetini yaparlardı. Bundan dolayı, her odada lüzumu kadar acemi oğlan imalathaneler ile miri gemilerde, odun ambarları ile hasta odalarında taşrada Sultan Hanımlar dairelerinde ve diğer yerlerde hizmet ederlerdi. Ayrıca saray, cami, çeşme, köprü, medrese gibi binalarla hastanelerde de hizmet etmişlerdir.⁸³ Osmanlı ordusunda ve kalelerde tabib ve cerrah görevlendirilmesi adettendi.⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı,

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s.462, 464.

⁸¹ Rıfki Melûl Meric, **a.g.m.**, s.35-36.

⁸² **a.g.m.**, s.36.

⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.40.

⁸⁴ Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devrinde Geliştirilen Hastaneler**, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, Evyap, 2014, s.24.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kamil Kepeci Bölümü'ndeki H.1045 (1635) tarihli İstanbul Acemi Ocağı Bölükleriyle diğer ocaklar efradının isim ve maaşlarının gösterildiği 7160 numaralı defterde meydan cerrahının isim ve yevmiyesinin verildiğinden bahseder. 1635 yılında meydan cerrahı olan Hüsrev Mustafa günlük beş Akçe ile görev yapmaktaydı.⁸⁵

Ağakapısı'ndaki Kullukçular ve Harhane denilen imalathaneler ise hep Yeniçerilerden oluşuyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, H.1175 (1761) yılındaki ulufe icmallerinin birinde Karhane-i Hazret-i Ağa denilen imalathane usta ve amelesinin mevcutlarıyla miktar ve maaşlarının verildiğini söylemiştir. 1761 yılında karhane cerrahı adedi on sekizdi.⁸⁶ Yeniçerilere kendi ortalarında tabib ve cerrahları tarafından bakılırdı. Yeniçeri Ocağı'nın maaşlı tabibleri bulunuyordu.⁸⁷ Ayrıca cerrahlar da görev yapıyordu. Savaş sırasında yaralı askerler de sahada veya kışlalarda hasta odalarında tedavi edilirdi.⁸⁸ Saray'daki Ehl-i Hıref teşkilatı Kapukulu halkı olduğundan Ordu-yı Hümayun'a bağlı idi. Cerrah ve kehhaller zaman zaman ordu hizmetlerine de tayin olunuyorlardı.⁸⁹

Hekimbaşı, Padişah ile beraber sefere çıkardı. Savaşta orduya katılacak tabib ve cerrahları seçerdi. Tıpkı Hekimbaşı gibi Cerrahbaşılar da harb zamanında orduya katılırlar, yaralananları tedavi ederlerdi.

Ordu-yı Hümayun'un bir Cerrahbaşısı ve bir Hekimbaşısı bulunurdu. H.1183'te (1769-1770) Ordu-yı Hümayun Hekimbaşısı daha sonra Sertabib-i Hassalığa kadar yükselmiş olan Hafız Hasan Efendi idi.⁹⁰ 8 Kasım 1768'de Hassa cerrahlarından maharet ve hazakat sahibi Süleymaniye Medresesi'nde ilm-i teşrih dersine devam eden El-hac Ebubekir Efendi Ordu-yı Hümayun Cerrahbaşılığına layık görülmüş ve bu göreve tayin olunmuştu.⁹¹

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, 1943, s.73, 77.

⁸⁶ **a.g.e**, s.401.

⁸⁷ **a.g.e**, s.406.

⁸⁸ Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, **a.g.e**, s.24.

⁸⁹ Rıfkı Melûl Meric, **a.g.m**, s.34.

⁹⁰ Osman Şevki, **a.g.e**, s.156.

⁹¹ **BOA**, C..SH., 2/96, 27 Cemaziyelahir 1182 (8 Kasım 1768).

Donanma-yı Hümayun'da da seferber olduğu zamanlarda bir tabib ve cerrahın atanması çok eskilere dayanıyordu.⁹² Eskiden Baştarda-i Hümayun⁹³ ve donanma kalyonlarının özel cerrahları vardı.⁹⁴ Cerrahlar gemilerin ilaçlarını almakla yükümlüydüler. Gemiler seferber olacağında ilaç ilminde mahir ve bir üstat cerrah tayin edilir ve her yıl gerekli olan ilaçları zamanında kendi Akçesiyle tedarik eder, devlet tarafından verilen ilaç parası ile denize hareketleri sırasında ilaçların bir elden satın alınmasına dikkat ederdi.⁹⁵ Ancak, gemilerin denize indirilmesi dar vakte tesadüf ettiğinden satın alınan ilaçlar çoğu zaman yeterli gelmiyordu. Mikel adlı cerrah bu görevi üzerine alarak, baştanda ve donanma kalyonlarının her yıl gerekli olan ilaçlarını zamanında kendi akçesiyle tedarik ediyor, hazır kalyonlar denize açıldıkça kapudanları marifetiyle cerrahlarına teslim ediyordu.⁹⁶

Donanma-yı Hümayun'da olduğu gibi Ordu-yı Hümayun'da da cerrahlar bulunuyordu. 20 Kasım 1597'de Sefer-i Hümayun Cerrahbaşısı Hüseyin, Hassa cerrahlarından Mustafa'nın sefere memur edilmesini istemişti.⁹⁷ Ordu içerisindeki cerrahlar, ateşli silahların keşfinden önce yara ve kesiklerin ameliyat ve pansumanı ile meşgul olurlardı. Ateşli silahların kullanılmaya başlanmasından sonra cerrahların işi önem kazandı. Orduda cerrahlar tabibler kadar önemli bir mevkiye sahip oldular. Osmanlı hastanelerinin hemen hepsinde mütehasşıs tabibler ile cerrahlar bulunurlardı. Fatih Darü'sşifası, Edirne Darü'sşifası, Haseki Darü'sşifası, Süleymaniye Darü'sşifası ve Valide-i Atik Darü'sşifası'nda cerrahlar bulunuyordu.⁹⁸

Ordu-yı Hümayun ve Donanma-yı Hümayun için seçilen Hekimbaşı ve Cerrahbaşı da dahil olmak üzere bütün tabib ve cerrahlara yol masrafları, günlük masrafları ve götürecekleri ilaçlar için para ve tayinat veriliyordu. Ayrıca hekimlik parası da vardı.

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. **BOA**, MAD.d., 8886.

⁹³ 26 ila 36 oturaklı ve her küreğinde 5 ila 7 kürekçi bulunan kürekli bir gemi çeşididir. Çekdirilerin büyüğüdür. Orta Baştarda, Paşa Baştardası ve Hünkar Baştardası olmak üzere üçe ayrılır; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.I, s.169-170.; İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı 17.yy'da Tersane-i Amire**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s.86-87.

⁹⁴ **BOA**, C..SH., 4/157, 17 Şevval 1155 (15 Aralık 1742).

⁹⁵ **a.g.b.**

⁹⁶ **a.g.b.**

⁹⁷ **BOA**, KK.d..., 254/32, 27 Rebiülahir 1006 (7 Aralık 1597).

⁹⁸ A.Süheyl, **Türk Tarihi Tıbbi Tedkikleri, Cerrahhane-i Amire 1832**, İstanbul, Kader Matbaası, 1931, s.4-5.

Hassa cerrahlarından Mahmud Ağa Padişah'ın seferi sırasındaki hizmetinden dolayı 1 Temmuz 1580'de ulufesiyle beraber Dergâh-ı Ali Mütferrikalığına⁹⁹ katılmıştı.¹⁰⁰

Hassa cerrahlarından Mustafa'ya 1597'de sefer sırasında günlük dokuz buçuk Akçe verileceği belirlenmişti.¹⁰¹ Sefere giden ordunun konaklayacağı yerleri ve oralarda yiyecek ve içeceklerini hazırlayan Nüzül Emmini'nin 7 Ağustos 1673'te İskerlet Tabibe her gün vereceği tayinat da belirlenmişti.¹⁰²

Ordu-yı Hümayun'da görevlendirilecek Tabib Nikola'ya 5 Haziran 1678'de İstanbul'dan Varna'ya kadar ordu levazımı için harcırah verilmişti.¹⁰³

Orduda hekim olmamasından dolayı Hakimzade/Hekimzade adlı Yahudi tabib orduya atanmış ve hazırlığını yapmak üzere 11 Eylül 1689'da kendisine Defterdar Vekili tarafından ödenek ayrılmıştı.¹⁰⁴

Hassa cerrahlarından seferber olanlara 1694 yılında ikişer Akçe, Cerrahbaşı'ya ise üç Akçe zam verilmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁵ 2 Nisan 1694 tarihli bir belgede ise, ordunun Cerrahbaşısı ile diğer on cerraha iase bedeli olarak doksan bin Akçe verileceğinden söz ediliyordu. Ordubazarbaşına yazılan bir evrakta; Cafer Paşa'nın kolunda olan cerrahlara yalnız üç vukıyye¹⁰⁶ bal, üç vukıyye sirke Akçesi ve yarı vukıyye balmumunun miriden verilmesi bildiriliyordu.¹⁰⁷

Sefere katılan Reisü'l-etıbbı Nuh kendisine ve sefere katılan diğer Hassa tabiblerine eskiden beri yapıldığı üzere çerge ve çadır verilmesi için 1695'te arzuhalde bulunmuştu. Reisü'l-etıbbı Nuh'un bu isteğine karşı aynı yıl tertib olunan

⁹⁹ Hükümdarlarla vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin maiyetinde hademe çeşidinden olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.II, s.637.

¹⁰⁰ **BOA**, KK.d..., 237/14, 18 Cemaziyelevvel 988 (1 Temmuz 1580).

¹⁰¹ **BOA**, KK.d..., 254/32, 27 Rebiülahir 1006 (7 Aralık 1597).

¹⁰² **BOA**, İE.SH., 1/ 21, 23 Rebiülahir 1084 (7 Ağustos 1673).

¹⁰³ **BOA**, İE.SH., 1/22, 14 Rebiülahir 1089 (5 Haziran 1678).

¹⁰⁴ **BOA**, İE.SH., 1/70, 27 Zilkade 1100 (12 Eylül 1689).

¹⁰⁵ **BOA**, İE.SH., 1/90, 3 Cemaziyelevvel 1106 (20 Aralık 1694).

¹⁰⁶ Dört yüz dirhemlik oran.

¹⁰⁷ **BOA**, İE.SH., 1/89, 6 Şaban 1105 (2 Nisan 1694).

defterde onar hazneli altı çadır yazıldığı ve yarısı verilmek üzere ferman olunduğu bildirilmişti.¹⁰⁸

Ordu-yı Hümayun Hekimbaşısı Mustafa harcırahının verilmesi için 1695'te arzuhalde bulunmuştu. 1693-1694'te Sefer-i Hümayun için harcırah, ilaç ve çadır bedeli olarak elli dört bin Akçe verilmişti.¹⁰⁹

Cerrahbaşı Ahmed'in adet olunduğu üzere eski Sefer-i Hümayunlarda Cerrahbaşı ve cerrahlara verilen çadırlardan kendisine de verilmesi konusunda 1695'te bir talebi olmuştu.¹¹⁰ 25 Ağustos 1695 tarihli bir belgede, Tuna Donanması'ndaki cerrahlara Ordubazarbaşısı tarafından 4 vukıyye revgan-ı sade (sadeyağ), beş vukıyye asel (mum), elli adet yumurta ve iki vukıyye tuz verildiği görülmektedir. Ordubazarbaşısı'nın dört vukıyye asel, dört kıyye sirke, dört kıyye tuz, bir kıyye penbe (pamuk), yüz elli adet yumurta olan cerrah eczalarını Cerrah Hamzazade'ye teslim edeceği, yaralılar için ise yine Ordubazarbaşısı tarafından beş vukıyye sirke ve beş vukıyye asel, iki vukıyye tuz ve elli adet yumurta verileceği bildirilmişti.¹¹¹ 16 Haziran 1697'de ise sefere gidecek Yahudi tabibe iki yük beygiri verilmesi istenmişti.¹¹²

Özi tarafına tayin olunan Donanma-yı Hümayun için iki nefer cerrahın tayin edilmesi 16 Nisan 1698'de Kapudan Paşa tarafından ilam edilmişti. Bu cerrahlara, daha önce Tuna Donanması'na tayin olunan cerrahlara kişi başı yüz ellişer Kuruş verildiği üzere yüz ellişerden üç yüz Kuruş harcırah verileceği söylenmişti.¹¹³ Aynı tarihteki bir başka belgede ise, Tuna Nehri cerrahlarından olup her yıl tayin olunan cerrahlara eskiden olduğu gibi Devlet tarafından otuz altı bin Akçe harcırah verildiği bildirilmekteydi.¹¹⁴

İrşova'daki askeri birlikler için 1717 yılında Nüzül Emîni Vekili tarafından günlük altışar çift ve birer kile arpadan cerrahlara doksan sekiz günlük görevleri için

¹⁰⁸ BOA, C..SH., 25/1207, 8 Şevval 1106 (22 Mayıs 1695).

¹⁰⁹ BOA, İE.SH., 1/91, 12 Şevval 1106 (20 Mayıs 1695).

¹¹⁰ BOA, İE.SH., 1/83, 27 Şevval 1106 (10 Haziran 1695).

¹¹¹ BOA, İE.SH., 2/147, 11 Muharrem 1107 (25 Ağustos 1695).

¹¹² BOA, İE.SH., 2/101, 26 Zilkade 1108 (16 Haziran 1697).

¹¹³ BOA, İE.BH., 8/673, 5 Şevval 1109 (16 Nisan 1698).

¹¹⁴ BOA, İE.SH., 2/126, 5 Şevval 1109 (16 Nisan 1698).

yüz seksen sekiz kile arpa ve beş yüz altmış dört çift ekmek teslim edilmişti.¹¹⁵ Hatta bu Hassa cerrahlarından Ali, İrşova'da görevli bulunduğundan beri günlük tayinatını aldığı ancak Vidin'de bulunduğu zamanda tayinatını alamadığını bildirmişti. Cerrah Ali'nin tayinatı daha sonra Vidin Nazırı tarafından verilmişti.¹¹⁶ Cerrah Ali Vidin muhafazasındaki Serasker Receb Paşa'nın maiyetinde bulunuyordu. Vidin'de bulunduğu altmış sekiz günde kendisine altmış sekiz kile arpa ve dört yüz seksen çift ekmek teslim edilmişti.¹¹⁷

Belgrad'ın Avusturya kuvvetlerinin eline geçmesi sonrası Tuna'nın diğer kesimlerindeki hakimiyeti sürdürmek için İstanbul'daki Tersane'de inşa olunan gemilerden beş kalite¹¹⁸, otuz fırkate¹¹⁹ ile kırk şayka¹²⁰ birleşerek Tuna Nehri'nde bir İnce Donanma¹²¹ oluşturulmuştu.¹²² 19 Ocak 1718'de Tuna Donanması ile İstanbul'da donatılıp gönderilecek fırkateler ile beraber gitmek üzere iki üstat cerrahın tayin olunması için Tuna Kapudanı Mustafa Paşa'nın ilam ettiği iki üstat cerrahın İstanbul'dan tedarik edilip, Tuna Donanmasıyla gönderilmesi bildirilmişti.¹²³

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Yeniçeri Ocağı cerrahlarına sefer için “Seferiye Mühimmatı” verildiğini söylemektedir. Uzunçarşılı'ya göre; 1768'de beş kalfasıyla sefere giden Cerrahbaşı Ebubekir Efendi, Sadrazam'a takdim ettiği yazısında kendisine ve beş kalfasına “Seferiye Mühimmatı” verilmesi konusunda istekte bulunmuştu. Bu yazıyı Defterdar'a ileten Sadrazam Defterdar'dan “Ocak Cerrahbaşlarına” herhangi bir sefer mühimmatı verilmediğine dair bilgi almıştır. Bu olay üzerine Cerrahbaşlara “Seferiye Mühimmatı” verilmeye başlandı. Ebubekir Efendi'ye elli bin Akçe ve her gün Kasapbaşı ile Nüzül Emmini tarafından on çift

¹¹⁵ BOA, İE.SH., 2/166, Ramazan 1129 (Ağustos-Eylül 1717).

¹¹⁶ a.g.b.

¹¹⁷ BOA, İE.SH., 2/167, 29 Zil'kadde 1129 (4 Kasım 1717).

¹¹⁸ Buharlı gemilerin icadından önce kullanılan savaş gemilerinden birinin adıdır. Bu gemiler yirmiden yirmi dörde kadar oturaklı idiler; Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C.II, s.151.

¹¹⁹ Osmanlı donanmasında savaş gemisi olarak kullanılan 10-17 oturaklı teknelerdir; Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C.I, s.631.

¹²⁰ Altı düz ve enli büyükçe bir nevi savaş gemisinin adıdır; Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C.III, s.312.

¹²¹ Hafif gemilerden oluşan donanma hakkında kullanılan bir tabirdir; Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, C.II, s.67.

¹²² Rasim Ünlü, **İnce Donanma**, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005, s.81.

¹²³ BOA, MAD.d., 6551/190, 16 Safer 1130 (19 Ocak 1718).

ekmek, iki okka et ve iki kile arpa ve cerrahlardan her birine altışar bin Çürük Akçe ve toplu olarak beş çift ekmek, dört okka et, dört kile arpa ile çavuş mihterlerinden¹²⁴ ikisi sütunlu dört çadır ve mekarecibaşı¹²⁵ tarafından da yirmi beygirle bir seyis verilmişti.¹²⁶ Böylece, Yeniçeri Ocağı cerrahları da seferde yaptıkları hizmete karşılık olarak tayinat, günlük para ve malzeme almaya başlamışlardı.

Ordu-yı Hümayun Hekimbaşı ve Cerrahbaşı ilaçlarını kendileri hazırlıyorlardı. Donanma-yı Hümayun'da da cerrahlar özel hekim sandıklarını gemiler sefere çıkmadan önce hazırlıyorlardı. Feza Günergun, Osmanlı Donanması'nda XVI. yüzyıldan itibaren tabib ve cerrah yanında ilaç alındığından bahsetmektedir.¹²⁷ Hekim ve cerrahlara hekim sandığı için edviye baha (ilaç bedeli) veriliyordu. Bu konuyla ilgili olarak, 22 Ocak 1711 tarihli bir belgede; Soski Ali Kapudan'ın süvvar olduğu miri kalyonun hekim sandığı için edviye baha olmak üzere yalnız elli Kuruş'u Kalyonlar Başkatibi'nin elinden aldığı belirtilmiştir.¹²⁸

Orta Asya'dan itibaren Türklerde tıbbi faaliyetler gelişmiştir. Türkler bulundukları coğrafyalarda çeşitli medeniyetleri bu konuda etkileyebilmişlerdir. İslamiyet'in de tıp ilmine gösterdiği ilgi sebebiyle Türklerde tıbbi teşkilatlanma her zaman varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti klasik döneminde hem sağlık kurumları hem de tıp eğitimi veren Süleymaniye Tıp Medresesi açılırken Hekimbaşılik müessesesi de daha etkin bir makam haline gelmiştir. Saray'da bulunan sağlık teşkilatının en üstünde bulunan Hekimbaşılar, Osmanlı Devleti'ndeki tüm sağlık personelinin de başı olmuştur. Önce darüşşifalarda ve daha sonra Süleymaniye Tıp Medresesi'nde yetişen hekimler Saray'da, darüşşifalarda ve orduda görev yapmışlardır. Osmanlı ordusunun temelini oluşturan Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı'nda her zaman bir sağlık personeli bulunurken, sefer sırasında ordu ve donanmada mutlaka hekim ve cerrahların görevlendirildiği görülmektedir.

¹²⁴ Çadır hizmetinde olanlara verilen addır; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.II, s.445.

¹²⁵ Ordudaki nakil işlerinde kullanılmak üzere bulundurulanan at, katır, deve gibi hayvanlarla taşıt işlerini görenlerin başlarına verilen addır; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**, C.II, s.451.

¹²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e**, 1943, s.406.

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feza Günergun, "Osmanlı Donanma Gemilerinin İlaç Sandıkları: Ondokuzuncu Yüzyıl Başına Ait Bir Araştırma", **Osmanlı Bilim Araştırmaları/Studies In Ottoman Science**, C.XI, S.1-2, 2009-2010, s.239.

¹²⁸ **BOA**, İE.BH., 15/1402-2, 2 Zilhicce 1122 (22 Ocak 1711).

Görevlendirilen hekim ve cerrahların günlük yiyecekleri verilirken yol masrafları ile yanlarında götürecekleri ilaç ve diğer malzemeler için de belirli meblağlar ödenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM NİZAM-I CEDİD VE ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYYE DÖNEMLERİNDE ORDU VE DONANMADA SAĞLIK TEŞKİLATI

1. NİZAM-I CEDİD DÖNEMİ

1.1. Orduda Sağlık Çalışmaları

Osmanlı Devleti ordu teşkilatının temelini oluşturan Yeniçeri Ocağı XIX. yüzyılda kaldırılmış, pek çok alandaki batılılaşma çalışmaları ordu içerisinde de kendini göstermiştir. Aslında batılılaşma girişimleri Lale Devri'nde başlamış, esaslı fikirlere dayanmamakla beraber bu dönemde batı kültürü ve medeniyetiyle nüfuz edilmişti. Şöyle ki, 1720'de Fransa'ya gönderilen Elçi Yirmisekiz Mehmet Çelebi dönüşünde Padişah'a takdim ettiği Sefaretnamesi'nde; toplumsal, siyasi ve kültürel hayat ile saray hayatının yanı sıra askeri müesseseler hakkında da bilgiler vermişti. Böylece, Padişah ve devlet ricali üzerinde bir intiba ve alakanın uyanmasına neden oldu.¹²⁹ XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sıkıntıların daha çok uğranılan askeri mağlubiyetlerden kaynaklandığı ve orduya yeni bir disiplin ve düzen verildiği takdirde Devletin eski kuvvet ve kudretine döneceği hakim olmaya başlamıştı. Bu nedenle askeri alanda ıslahatlar yapılmaya başlandı.¹³⁰ I. Mahmud döneminde, De Bonneval komutanlığına atandığı Humbaracı erlerine düzenli talimler yaptırmış, Avrupa ordularının metot ve silahlarını almak gerekliliğini ileri sürerek bu konuda birçok raporlar hazırlamıştı.¹³¹ De Bonneval ayrıca, sıhhiye bölükleri kurulması konusunda da öneride bulunmuştur.¹³² III. Mustafa döneminde ise Baron de Tott topçu sınıfı için bir talimatname hazırlamış, ilk etapta ayrılan topçu neferlerine Avrupa usulünde talim yaptırmaya başlamıştı.¹³³ Mühendishane-i Bahri-i

¹²⁹ A.Cevad Eren, "Tanzimat", **İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.711.

¹³⁰ **a.g.m.**, s.712.

¹³¹ Enver Ziya Karal, **Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947, s.57.

¹³² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyas, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 2007, s.65.

¹³³ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.58.

Hümayun'un kurularak Baron de Tott'un eğitime başlaması uygulamaya verilen önemi gösteriyordu. III. Mustafa döneminde tıbbın gelişmesi için Avrupa'dan mukavvadan yapılmış teşrih (insan anatomisi) modelleri getirtilmişti. Padişahın emriyle ve Hekimbaşı Katibzade Mehmed Refi Efendi'nin nezaretiyle İbni Sina'nın Kanunu Tokatlı Mustafa bin Ahmed bin Hüseyin adlı hekim tarafından ilk defa Türkçe'ye çevrilmiştir.¹³⁴

Sadrazam Halil Hamid Paşa ise I. Abdülhamid zamanında görevden alınana kadar ordunun öğretim ve teknik açıdan gelişmesine dikkat etmişti. Orduyu geliştirme çabalarının nedeni bozulan Yeniçeri Ocağı'ydı. 1789 yılında tahta geçen III. Selim ile başlayan ıslahat çalışmaları ise XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Sultan III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid şeklinde kendini gösteren ıslahatlar, Enver Ziya Karal'a göre; dar anlamda Avrupa usulünde yetiştirilmek istenen talimli askerleri anlatmakla beraber geniş anlamıyla Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette Avrupa'nın ilerlemelerine ortak yapmak için girişilen yenilik hareketlerinin bütünü olmuştur.¹³⁵ Bu dönemde, Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasındaki barış anlaşmalarından sonra Koca Yusuf Paşa, Ordu-yı Hümayun ile İstanbul'a döndüğünde beraberinde birkaç Avrupalı subay getirmiştir. Bu subaylar, Levend Çiftliği'nde az sayıda nefere askerlik öğretmeye memur edilmişlerdi. Böylece talimli askerin çekirdeği oluşturulmuş oldu. Bundan sonra "Talimli Asker Nezareti" kuruldu.

Padişah, Nizam-ı Cedid'in başlı başına bir asker ocağı olmasını ve buna genç olan kişilerin girmesini istemişti. Yeniçeriler bunu reddettiler. Devlet adamları da Yeniçeri Ocağı'nın dışında bağımsız bir asker ocağının kurulmasını çok tehlikeli bulmuşlardı. Yeniçerilerin isyan ederek bütün planları yok etmeleri ihtimali üzerine Nizam-ı Cedid, Bostancı Ocağına bağlı Bostancı Tüfenkçisi Ocağı şeklinde kuruldu. Bundan sonra, ocağın nizamnamesi ve kadrosu hazırlandı. Nizam-ı Cedid askerinin

¹³⁴ Osman Şevki Uludağ, "İbni Sina ve Osmanlı Hekimliği", **Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009, s.330.

¹³⁵ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.63.

on iki bin kişiden ibaret olmasına karar verildi.¹³⁶ Nizam-ı Cedid, askeri kanun gereği her birinin kuvveti bin altmış üç nefer olarak sekiz orta ve her ortada on iki bölükten oluşacaktı.¹³⁷ Nizam-ı Cedid askerlerinin, bin altı yüzü İstanbul, geri kalanı Rumeli ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinde imkânlarla göre sayıları sekiz yüz veya bin beş yüz olarak yetiştirilecekti.¹³⁸

Padişah III. Selim döneminde orduda yapılan bu yenilikler kendini ordunun sağlık hizmetlerinde de göstermiştir. O zamana kadar yaralı ve hastalar kışlalardaki hasta odalarında tedavi ediliyorlardı. Askeri hastaneler bulunmuyordu. 1790 yılında Ordu-yı Hümayun ve diğer mahallerde görevlendirilmek üzere ihtiyaç duyulan yirmi beş cerrahtan Abdülatif Halife hil'at giydirilerek Cerrahbaşı nasb olunmuştu. Cerrahbaşı maiyetindeki cerrahlar, Ordu-yı Hümayun'da görevli bulundukları sürede diğer mahallere tayinlerinde ellerinde Serasker tarafından verilen izin buyruktusu ile Ordu-yı Hümayun Cerrahbaşısı tarafından verilen tezkire olmadıkça Ruz-ı Kasım'dan önce gerek Asitane tarafına ve gerek diğer mahallere firar ederler ise bulundukları mahalde ellerinde olan miri Akçe tahsil edilerek Hazine-i Amire'ye teslim olunacaktı.¹³⁹

Sultan III. Selim'in saltanatının ilk yılında Yeniçeri Ocağı Cerrahbaşısı'nın ordunun hareketi ve gidişi sırasında eskiden olduğu gibi mekari beygiri verilmesi konusunda talebi olmuştu.¹⁴⁰

Günden güne artan Levend Çiftliği neferlerinin hastalarına bakmak ve yaralılarını tımar etmek üzere tabib ve cerrah tayini ile hastane inşası bir zorunluluk olarak belirmişti. Bir tabib, iki kalfa, bir cerrah, bir ispençiyarın Ocağa tayini ve tabibe iki yüz elli, cerraha yüz elli, ispençiyara elli ve kalfalara otuzar Kuruş aylık verilmesi için irade buyrulur ise bu aylıklar İrad-ı Cedid Hazinesi'nden karşılanacaktı.¹⁴¹ Nizam-ı Cedid kurulduktan sonra askeri hastaneler açılmaya

¹³⁶ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.67.

¹³⁷ Salim Cevad, **Mekteb-i Harbiye Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik (Müsvedde Halinde)**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340, s. 41.

¹³⁸ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.67.

¹³⁹ **BOA**, C..SH., 8/387-2, 21 Şaban 1204 (6 Mayıs 1790).

¹⁴⁰ **BOA**, C..SH., 22/1051, 23 Şevval 1204 (6 Temmuz 1790).

¹⁴¹ **BOA**, C..SH., 23/1134, 22 Muharrem 1215 (15 Haziran 1800).

başlanmıştır.¹⁴² Taksim Topçu Kışlası'ndaki askerlerin tedavisine tahsis edilen Taksim Topçular Hastanesi, Selimiye Kışlası içerisindeki Bostancı Tüfenkçiler Ocağı Üsküdar Ortası Hastanesi, Toptaşı Hastanesi ve Levend Çiftliği Hastanesi III. Selim döneminde açılan askeri hastanelerdir.¹⁴³

Levend Çiftliği'nde Bostanyan Tüfenkçileri Ocağı neferlerinden hasta olanlara alınacak ecza için sekiz yüz kırk dokuz buçuk Kuruş'a bir aded eczacı dükkânı inşa olunmuştur.¹⁴⁴

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda tebhir¹⁴⁵ işlemleri için buhur (tütüsü) kullanılmaktaydı. 1791 tarihli bir Hatt'da Ordu-yı Hümayun tarafından Liva-i Şerif-i Saadet-i Redif Obasını tebhir için kullanılan buhurun bittiği ve acele olarak iki sandık buhurun istendiği söylenmiştir.¹⁴⁶

Padişah III. Selim döneminde Ordu-yı Hümayun'un sağlık ihtiyaçları karşılanmaya devam etmiştir. Islahatlar döneminde hem askeri hastaneler açılmış hem de ocaklarda bulunan hasta neferlerin muayene ve tedavileri için sağlık personelleri görevlendirilmiştir. Tedavide kullanılacak ilaçlar için ise eczacı dükkânı inşa edilmiştir. Bu dönemde yapılan ıslahatlar sadece Ordu-yı Hümayun ile sınırlı kalmamış, Padişah bahriye ile de ilgilenmiştir.

1.2. Bahriyede Sağlık Çalışmaları

Sultan III. Selim döneminde Bahriyede yapılan en önemli ıslahat 1804 tarihli Bahriye Kanunnamesi'dir. Bahriye Kanunnamesi'nin sağlık ile ilgili bazı maddeleri sadece Bahriyeyi değil tüm Osmanlı Devleti'ni ilgilendirecek girişimleri içermiştir. Ancak bundan önce bahriyede şu gelişmeler kaydedilmiştir; 1792 tarihinde Tersaneyi Amire tababetinde hizmetli Ömer Halife öldüğünden yerine Kâğıthaneli El-hac Ali Efendi görevlendirilmişti.¹⁴⁷ 1794 yılında Tersane Zindanı yakınında yeniden inşa edilen cerrah dükkânı ise Tersane-yi Amire'de istihdam edilen marangoz,

¹⁴² Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 2001, s.29.

¹⁴³ Hastaneler hakkında bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, İstanbul, Düzey Matbaacılık, 2010, s.172-176.

¹⁴⁴ BOA, C..SH., 5/228-1, 2 Safer 1215 (25 Haziran 1800).

¹⁴⁵ Buğu haline getirme, tütüsleme.

¹⁴⁶ BOA, HAT, 201/10298-1, 29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791).

¹⁴⁷ BOA, C..SH., 2/57, 28 Receb 1206 (22 Mart 1792).

burgucu ve diğer ameleler ile Topçu neferlerinden kazaya uğrayanların yaralarını tımar etmek amacıyla kurulmuştur.¹⁴⁸

Donanma-yı Hümayun'da ise kalyonlarda cerrahlık hizmeti devam etmekteydi. 1799 tarihinde Donanma-yı Hümayun Kalyonlarında cerrah olarak istihdam edilen Havasu Veled Asar adlı kişi aylık ücret olarak yüz elli Kuruş maaş alıyordu.¹⁴⁹

Padişah III. Selim döneminde denizciliği ilgilendiren tüm meseleleri düzene koymak amacıyla 1804 tarihli Bahriye Kanunnamesi yayınlanmıştır.

1.2.1. 1804 Tarihli Bahriye Kanunnamesi

Bahriye Kanunnamesi¹⁵⁰ Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından hazırlanmıştır. 1804 tarihli Bahriye Kanunnamesi ile Bahriyenin özellikle teşkilat hususunda noksan kalan veya görülen bazı meselelerinin yeniden ele alınıp tamamlanması yoluna gidildi.¹⁵¹ Kanunnameye 1805 ve 1806 yılında çeşitli eklemeler yapıldı. Bu kanunname ile gemi süvarileri sınavdan geçirilip yetersiz olanlar görevden uzaklaştırılmıştı. Bahriyeli neferler muayene ile alınmışlardı. Neferlerin eğitilmesi esası kabul edilmişti. Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirilmiş, çalışamaz durumdaki on beş tersane onarılarak faaliyete geçirilmiştir. Bu tersanelerde yapılan kırk beş adet geminin subay ve nefer sayısı 20495 kişi olmuştur. III. Selim döneminin sonlarına doğru Osmanlı donanması yirmi yedi büyük savaş gemisiyle yirmi yedi fırkateden oluşuyordu.¹⁵² 1804 tarihli Bahriye Kanunnamesi, hem Tersane-yi Amire hem de Donanma-yı Hümayun için sağlıkla ilgili önemli maddeler içermiştir.

¹⁴⁸ BOA, C..SH., 4/188-3, 5 Zilkade 1208 (4 Haziran 1794); Cerrah dükkânları, Osmanlı Devleti klasik döneminde cerrahların kendi mesleklerini uyguladıkları yerlerdi. Cerrah dükkânlarında, fiziksel muayeneler, ilaç tedavisi ve cerrahi işlemler yapılmıştır. 1794'teki cerrah dükkânı dönemin Kapudan Paşası Dayezade (Tayazade) Damat Küçük Hüseyin Paşa tarafından Başmimar Mehmed Arif Ağa'ya yaptırılmıştır. Bkz. Ayten Altıntaş, M. Kaan Sağ, "A Late 18th Century Surgical Station (Cerrah Dükkânı) for Dock Workers at the Ottoman Imperial Shipyard in İstanbul", **Seapower, Technology and Trade Studies in Turkish Maritime History**, Editors: Dejanirah Couto, Feza Günergun, Maria Pia Pedani, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2014, s.517.

¹⁴⁹ BOA, C..SH., 7/307, 3 Şaban 1214 (31 Aralık 1799).

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.BOA, MAD.d., 8886.

¹⁵¹ Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s.65.

¹⁵² Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.68-69.

1.2.1.1. 1804 Tarihli Bahriye Kanunnamesi'ne Göre Tersane-yi Amire'de Sağlık Teşkilatı

Tersane-yi Amire içerisinde tıp ilmi okutulacak bir tıbhane ve bir hastane açılması Kanunnamenin sağlıkla ilgili en önemli maddesi olmuştur. Bu hastane Osmanlı Devleti içerisindeki ilk Bahriye hastanesidir. Hastane ahşap olarak yapılmış, hastane kadrosu ise bir Sertabib, bir Sercerrah, yedi öğrenci ve dört hademedden oluşmuştu. Masoraki ismindeki Sertabib ve Arbili ismindeki Sercerrah iki yüz ellışer Kuruş, öğrenciler kırkar, hademeler ise otuzar Kuruş almaktaydı. Maaşlar Tersane-yi Amire Hazinesi'nden karşılanacaktı. Sertabib ve Sercerrahın maiyetlerinde yedi tane tıp tahsili yapacak öğrenci bulunacak ve donanma için gerekli olan tabib ve cerrahlar yetiştirilecekti.¹⁵³

Diğer taraftan Padişah'ın buyruğuyla hastanenin yanına inşa edilen Tıbhane ile burada tıp tahsil ettirilerek sadece tersane ve donanma için değil bütün memleket için tabib ve cerrah yetiştirilmesi planlanmıştı.¹⁵⁴ Safvet'in¹⁵⁵ Filasalarında; 1221 Muharremine (Mart-Nisan 1806) kadar Umur-ı Bahriye Nazırı olan Ali Efendi'nin büyük havuzun yakınında bir mühendishane ve bir tıbhane açtığı, bu kuruluşların masraflarının azaltılabilmesi için Aynalıkavak Sarayı'nın terk edilmiş binalarının kullanıldığı, mühendishane ve tıbhanenin Kabakçı İsyanı ve Alemdar Vakası gibi olaylar sırasında yok olup gittiği yazmaktadır.¹⁵⁶

Tıbhane ve hastane ile ilgili olarak Kaptan-ı Derya Ali Efendi Kaptanpaşa'ya bir takrir sunmuştu. Takrir daha sonra Padişah III. Selim'e arz edilmiş, bunun ardından nizamname şeklindeki maddeler yürürlüğe girmiştir. Ali İhsan Gencer bu maddeler hakkında şunları söylemektedir;

Nizamnamede öncelikle, levazım, sevk ve idare, hasta olanların tedavisi gibi konuların en üst seviyeye çıkarılmasının askerliğin kaidelerinden biri olduğu, Avrupa

¹⁵³ BOA, C..BH., 153/7283, 24 Cemaziyelevvel 1220 (20 Ağustos 1805).

¹⁵⁴ Ali İhsan Gencer, **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Denizciler Sendikası, Eğitim Dizisi 2, 1986, s.57.

¹⁵⁵ Safvet, Osmanlı Tarih Encümeni Daimi Azası ve Bahriye Erkân-ı Harbiyye Kaymakamlarındandır.

¹⁵⁶ **Bahriyemiz Tarihinden Filasalar**, Derleyen: Safvet, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, 1994, s.35.

Devletlerinde bu işin iyi bir şekilde yapıldığı, Tıbhane'deki tabib ve cerrahların nezareti altındaki bir takım öğrencilerin tıp ve cerrahlık ilmini tahsil etmelerine rağmen bir nizamnameden yoksun oldukları belirtilmişti.

Tıp ve cerrahlık ilimlerinin eğitim yoluyla öğrenilmesi ve bunun yaygınlaştırılmasının halkın yararına olduğu, bundan dolayı, ilimle meşgul olan öğrencilerin Devlet-i Aliyye tebasından olması gerektiği değerlendirilmişti. Hekim ve cerrahlar tarafından yetiştirilen öğrenciler daha sonra donanma ile sefere çıkacaklardı.

Tıp tahsili yapacak öğrencilerin hatırlı kimselerin çocukları olmamaları söyleniyordu. Tıp tahsilini tamamladıktan sonra öğrenciler dört yıl mecburi hizmette bulunacaklar, alacakları icazetname ile istedikleri vilayette tabiblik ve cerrahlık yapabileceklerdi. Tıp öğrencileri İstanbul'da bulunan eczacı dükkânlarında çalışarak İtalyanca öğreneceklerdi. Ayrıca eczacı dükkânlarında bir boşluk olursa bu yer bir tıp öğrencisine verilecekti. Avrupa Devletlerinin her birinin kendi lisanlarında tıp tahsili yaptıkları belirtilmiş, Tıbhane öğrencilerinin ise eczacı dükkânlarında çalıştıklarından dolayı İtalyancaya aşina olmaları nedeniyle tıp dilinin İtalyanca olmasına karar verilmişti. Ancak, Fransızca'nın da öğrenilmesi ve zamanla İtalyanca'nın yerini alması söz konusu ediliyordu.

Avrupa'dan tababet ve cerrahlıkla ilgili her türlü alet, edevat ile Viyana, Paris, Londra'da her aybaşında neşredilen tabib gazeteleri ve yeni telif olunan tıp kitapları getirilecekti. Bu konuyla Bahriye Nazırı ilgilenecek, kitap ve gazetelerden bir kütüphane meydana getirilip idaresi tıp öğrencilerinden uygun olan birine verilecekti.

Tıp öğrencilerinin nöbetleşe olarak hastanede birer gece nöbet tutmaları, tababethanede ikamet edecek olanlarının yeme, içme masraflarının Tersane-yi Amire Hazinesi'nden ödenmesi hususu karar altına alınmıştı.

Hastaların yatak, yorgan ve giyim gibi ihtiyaçlarının idaresi Bahriye Nazırına aitti. Hastane içerisinde bir adet eczacı dükkânı inşa edilmesi gerektiği üzerinde durulmuş işin sorumluluğu Tabib ve Cerrahbaşı'ya bırakılmıştı.

Teşrih ilminin tıp ve cerrahlık tahsil edenler için ne kadar önemli olduğuna işaret edilmiş ve bu dersin nasıl verileceği, ölülerin nerelerden temin edileceği, derslerin ölülerin kokuşmasının önlenmesi açısından kışın yapılmasının uygun olduğu belirtilirken, dersler için gerekli olan aletlerin araştırılarak tedariki yoluna gidileceği anlatılmıştı.

Donanma-yı Hümayun gemileri sefere çıktıkları sırada her gemiye yeterince ecza malzemesi ve cerrah aletleri verilecekti. Bu malzemelerin sorumlusu gemilerde görevli tıp öğrencileri olacaktı. Gemiler İstanbul'a geldiklerinde öğrenciler malzemeleri ve zimmet defterini hocalarına teslimden sorumlu olacaklardı.

Veba gibi bulaşıcı hastalıklara müptela hastaların bulunduğu zamanlarda hastaneye giriş ve çıkışların kontrollü bir şekilde olması sağlanmış, hastaların yakınları ile görüştürülmesinin sakıncalı olduğu belirtilmişti. Hastanenin gerekli kontrolünün yapılabilmesi için Bahriye Nazırının tayin edeceği iki veya üç askerle bir subay hastane kapısında nöbet bekleyeceklerdi.

Hastane ile ilgili alet ve edevat, Avrupa Hastanelerindeki adet üzere tespit edilecek, satın alınması gereken aletler önceden belirlenerek derece derece satın alınması yoluna gidilecekti. Tabib ve cerrahlar seferi halde hazır bulunacaklardı.¹⁵⁷

Nizamname, tıbbhanede yetiştirilecek öğrencilerin dönemin koşullarına göre günümüze yakın koşullarda yetiştirilmesini öngörmesi bakımından önemliydi. Bu yaklaşımla hem öğrencilerin kapsamlı bir şekilde yetiştirilmesi sağlanırken hastanenin de tam randımanlı çalışmasına olanak veriliyordu. Bu şekilde Bahriyedeki sağlık hizmetleri düzen altına girmiş oluyordu. Hekimlik ve cerrahlığın eğitim yoluyla öğrenilmesinin ve yaygınlaştırılmasının vurgulanması bu mesleklerin eğitimsiz kişilerin ellerinden alınması ve doğru bir şekilde uygulanmasına önem verildiğinin bir göstergesi idi. Ayrıca bu mesleklerle ilgili Avrupa Devletlerinin her türlü yayınının ve alet edevatının takip edilmesi tababet ve cerrahlığın üst seviyeye çıkarılmak istendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, tıbbhane ve hastanenin ömrü çok uzun olmadı. 1808'deki Alemdar Vakası ile hastane ve tıbbhane

¹⁵⁷ Ali İhsan Gencer, **a.g.e.**, 1986, s.58-61.

işlerliğini yitirmiştir. Bahriye Kanunnamesi'nin gemileri ilgilendiren de maddeleri bulunmaktadır.

1.2.1.2. 1804 Tarihli Bahriye Kanunnamesi'ne Göre Donanma-yı Hümayun'da Sağlık Teşkilatı

Bahriye Kanunnamesi'nin bahriyedeki sağlık ile ilgili diğer önemli maddesi ise Donanma-yı Hümayun'a bir 'Donanma-yı Hümayun Hekimbaşı' ve 'Donanma-yı Hümayun Cerrahbaşı' tayin edilmesidir.

Donanma-yı Hümayun seferber olduğu zamanlarda hekim ve cerrahın kırkar Kuruş aylık ile tayin edilmesi adet olunmuştu.¹⁵⁸ Ancak, bu kimselerin neyin nesi olduğu belli olmayan ve de tıp ilmi alanında akil kimselerden olmaması üzerine 'Donanma-yı Hümayun Hekimbaşı' olarak hazık bir tabib seçilmesi ve iki yüz elli Kuruş maaş verilmesi, 'Donanma-yı Hümayun Cerrahbaşı' adıyla bir üstat cerrah seçilmesi ve ona da iki yüz elli Kuruş maaş verilmesi ve bunların maiyetlerinde bulunmak üzere mülazım ve şakirdanların Bahriye Nazırı tarafından seçilmesi de Kanunname-i Hümayun'da geçmiştir.¹⁵⁹ Hekimbaşı ve Cerrahbaşının maiyetlerine yaralı subay ve neferlere yardım etmek üzere verilecek olan mülazım ve şakirdanların kendilerine tahsis edilen uygun bir mahalde gerektiğinde gece-gündüz hastaların ilaç tedavisi ve yara bakımlarını yapmaları, Donanma-yı Hümayun seferber olduğu zamanlarda gereğine göre gemilere yerleştirilmesi yine Kanunname'nin şartlarından idi.¹⁶⁰ 1806'da Tersane-yi Amire'ye tayin edilen 'Hekimbaşı' ve 'Cerrahbaşı'nın maiyetlerine ikişer nefer tertib edilmesi, bu neferlere yeterli derecede aylık bağlanması, Tersane-yi Amire içerisinde bir mekan ayarlanması ve donanma sefere çıktığı zamanlarda gereğine göre hekim ve cerrah verilmesi, hekim ve cerrah maddelerine fazlasıyla dikkat edilip yetersiz kimselerin seçilmemesi, seçilenlerin Devlet-i Aliyye reayasından ve İslam ehlinden olması şartı

¹⁵⁸ BOA, MAD.d., 8886/324; Diğer taraftan 1804 tarihli Bahriye Kanunnamesi öncesinde Donanma-yı Hümayun kalyonlarında cerrahlık yapan Havasu Veled Asar aylık ücret olarak yüz elli Kuruş maaş almıştır.; Bkz. BOA, C..SH., 7/307, 3 Şaban 1214 (31 Aralık 1799).

¹⁵⁹ BOA, MAD.d., 8886/324.

¹⁶⁰ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

koyulmuştu.¹⁶¹ Donanma-yı Hümayun için tecrübeli bir tabib ve cerrah bulundurulmasının öneminden dolayı Kanunnameden önce de donanmada bir tabib ve bir cerrah istihdam olunuyordu.¹⁶²

Donanma-yı Hümayun gedikli ve neferlerinin hasta ve yaralılarına hizmette bulunacak şakirdanların tıp ilmini bilmeyen kişilerden tedariki uygun görülmediğinden Asitane’de ecza dükkânlarında görev yapmış, lisana aşinalık kazanmış üstat ve maharetli kişilerden beş şakirdana kırk Kuruş aylık verilmesi isteniyordu.¹⁶³ Ancak, Donanma-yı Hümayun’a hekim ve cerrah tayini ile maiyetlerine neferler tayin olunamamış olduğundan bu zamandan 1830 yılına kadar Donanma-yı Hümayun’a gerektiğinde Hekimbaşı ve Cerrahbaşı marifetiyle hekim ve cerrah tedarik olunarak seksener Kuruş aylık ile istihdam edilmişlerdir.¹⁶⁴ Bununla beraber, Donanma-yı Hümayun Akdeniz ve Karadeniz’e seferber olduğu esnada Tersane-yi Amire Sergisi’nden aylık seksener Kuruş maaş almak üzere muhtelif milletlerden birer cerrah gemilere tayin olunmuştur.¹⁶⁵

Donanma-yı Hümayun’un mevcut hekim ve cerrahlarının başına bir ‘*Hekimbaşı*’ ve ‘*Cerrahbaşı*’ tayin edilmesi karada olduğu gibi gemilerde de sağlık işlerine verilen önemi göstermiştir.

Sultan III. Selim döneminde ıslahatların bilhassa askeri alandaki başarısı olumlu bir sonuç alınacağı konusunda ümitleri arttırmıştı. Ancak Napolyon’un Mısır’ı işgali ve Osmanlı Devleti’nin İngiltere ve Rusya’nın yardımını istemeye mecbur kalması ıslahatın fiilen durmasına neden oldu. 1806’da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı’nda İngiliz ve Fransız müdahaleleri İstanbul’da Yeniçeri, ulema, halk, Fenerli Rumlar, gayrimüslim tüccarlar ve sarrafların müdahalelerini körüklemişti. Kabakçı Mustafa isyanı ile Padişah tahtan indirilirken Nizam-ı Cedid’de ortadan kaldırılmıştı.¹⁶⁶ II. Mahmud ilk tahta çıktığı zamanlarda H.1223’te (1808-1809) Alemdar Mustafa Paşa’nın Sadrazamlığı’nda tekrar Nizam-ı Cedid adıyla muallim

¹⁶¹ BOA, C.BH., 33/1575, 17 Şevval 1220 (8 Ocak 1806).

¹⁶² BOA, C.BH., 27/1252-3, Şevval 1219 (Ocak 1805).

¹⁶³ BOA, C.BH., 27/1252-1, 18 Zilkade 1219 (18 Şubat 1805).

¹⁶⁴ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

¹⁶⁵ a.g.b.

¹⁶⁶ A.Cevad Eren, a.g.m, s.712.

asker teşkilatına başlanmış, ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın vefatıyla bu teşkilat da ilga edilmiştir.¹⁶⁷

Alemdar ihtilalden sonra Devletin içinde birliği kurmak, merkezin otoritesini iade etmek ve yeni bir ordu meydana getirmenin gerekliliğini anlatmıştı. Bu amaçla Devletin bütün valilerini ve ileri gelen ayanlarını payitahta bir toplantıya çağırdı. Tepedelenli Ali Paşa ve Bulgaristan Âyânı dışındakilerin çoğu geldiler. Bu meşveret sonrası “Sened-i İttifak” ortaya çıkmıştır. Sened-i İttifak ile Padişah'ın otoritesi devletin dayandığı temel unsurdu. Vüzera, ulema, rical, hanedanlar ve askerî ocaklar tarafından ona karşı bir hareket olursa diğerleri elbirliği ile onu uzaklaştıracaktı. Padişah'ın emirlerinin korunmasına şahısları, evlat ve hanedanları adına hepsi taahhütte bulunmuşlardı. Toplanacak asker “devlet askeri” olarak yazılacaktı. Ocaklar bunlara karşı koyarsa ittifakla bunun ortadan kaldırılmasına çalışılacağı belirtilmişti.¹⁶⁸ Sened-i İttifak, Alemdar'ın ve devlet merkezinde ayan hakimiyetinin ortadan kaldırılması ile hükümsüz kalmıştır.¹⁶⁹

Sultan II. Mahmud zamanında da ordu ve donanmaya sağlık personeli atanmasına devam edilmişti. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye kurulduktan sonra ise bu teşkilatın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak için hem orduda hem donanmada önemli girişimler yapılmıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılana kadar genel itibarıyla ordu ve donanmadaki durum aşağıdaki gibi devam etmiştir;

Padişah ilk tahta çıktığı sıralarda Ağakapısı Cerrahı Ese Ağa Kasım 1808'de halifeleriyle beraber dokuz binden fazla yaralı yeniçeriye tedavi etmişti.¹⁷⁰ 15 Temmuz 1810'da Bahr-i Siyah Boğazı'nda bulunan Kala-i Seba'daki hasta neferleri tımar etmek için görevli olan Hekim ve Cerrah Corci adlı zimmî maaş ve tayinat olarak aylık yetmiş Kuruş alıyordu.¹⁷¹ 9 Ağustos 1810 tarihinde ise Ordu-yı

¹⁶⁷ Salim Cevad, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁶⁸ Halil İncılık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, İşbankası Kültür Yayınları, Ocak 2012, s. 92-93.

¹⁶⁹ **a.g.e.**, s. 97.

¹⁷⁰ Cabi Ömer Efendi, **Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani) Tahlil ve Tenkidli Metin 1**, Haz: Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.320.

¹⁷¹ **BOA**, C..SH., 6/294-1, 12 Cemaziyelahir 1225 (15 Temmuz 1810).

Hümayun'da bir çıkıkçı ve on beş cerrah bulunuyordu.¹⁷² 1813 yılında Ocağ-ı Amire'de görevli Yahudi Tabib Davinco/Davinçon yüz seksen Kuruş aylık ile görev yapıyordu.¹⁷³ 1819-1820 yıllarında Tophane ve Humbarahane-i Amire'ye cerrah tanziminde Tersane-yi Amire için dahi aylık yetmiş beşer Kuruş maaş ve günlük tayinatı ile cerrah-ı evvel ve sani olarak iki nefer cerrah tayin olunmuş, Tersane-yi Amire'nin maaş ve tayinat ile muayyen cerrah ve çıkıkçısı olan Kostantin adlı zimmî işe yararlılığı nedeniyle cerrah-ı salis olarak görevlendirilmişti. Aylıkları Tersane-yi Amire Hazinesi'nden tayinatları kalyonlar fırını, zahire ambarı ve Tersane ambarından verilmek üzere Hatt-ı Hümayun tanzim olunarak ilmühaber suretleri verilmişti. Ancak Kostantin'in firarı nedeniyle yerine El-hac İbrahim Halife cerrah-ı salis ve Artin nam zimmî çıkıkçı olmuştur.¹⁷⁴

Padişah III. Selim'in başlattığı ıslahat hareketleri sırasında ordu ve donanma ile ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle son bulmak durumunda kalmıştır. Mevcut ordu ve donanma teşkilatı 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin kuruluşuna kadar devam etmiş, ordu ve donanmanın sağlık ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

2. ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYYE DÖNEMİ

Sultan II. Mahmud, Avrupa ordularındaki gelişmelerin Osmanlı ordusunda da uygunlanmasını istiyordu. Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin Mora isyanı, Rusların Akkerman Anlaşmasını Osmanlı'ya kabul ettirmesi gibi olaylarla daha gergin bir safhaya girmesi üzerine Sultan II. Mahmud Mora'da başarıları görülen Mısır ordularına benzer bir ordunun kurulmasının bir ihtiyaç olduğuna kanaat getirmişti. Devlet ricali, ulema ve bazı Yeniçeri Ağaları Yeniçeri Ocağı'nın ıslahına karar verdiler. 26 Mayıs 1826 tarihinde Eşkinici Layıhası çıkarılarak daha disiplinli ve Avrupaî bir sistemde yeni bir askeri teşkilat kurulmasına başlandı. İstanbul'da Yeniçeriler isyan çıkardı. II. Mahmud bunu süratle bastırdı. 16 Haziran 1826

¹⁷² BOA, C..SH., 6 /285, 8 Receb 1225 (9 Ağustos 1810).

¹⁷³ BOA,C..SH., 11/533-1, 16 Cemaziyelahir 1228 (16 Haziran 1813); C..SH., 11/533-3, 7 Muharrem 29 (30 Aralık 1813).

¹⁷⁴ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

tarihinde yapılan meşveretten sonra devlete bir fayda sağlamayacağından Yeniçeri Ocağı'nın tamamen kaldırılmasına karar verildi.¹⁷⁵

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından sonra yeni ordu kurulması çalışmalarına başlandı. II. Mahmud, askeri birliklerin sayılarını arttırılmakla beraber Avrupa'dan getirttiği subay ve hocalarla ordu içerisinde talim ve talim ettiricilerin yetiştirilmesini de planlanıyordu. 1827 yılında sürekli düzenli Hassa Askeri (Asakir-i Muntazama-i Muvazzafa-i Hassa) ve (Asakir-i Muntazamma-i Muvazzafa-i Mansure) adları ile adlandırılan iki sınıf halinde yeni birlikler kuruldu. Bazı vezirlerin emrinde de taburlar kuruldu.¹⁷⁶ Tarihi Ağakapısı kaldırılarak Bab-ı Seraskeri meydana getirildi. Askeri işlerin idaresi bu makama bağlandı.¹⁷⁷ Yeni bir askeri kıyafet kabul edildi. Paralı asker usulü yavaş yavaş kaldırılmaya başlandı. Eyaletlere gönderilen bir talimatla her türlü masrafın devlet tarafından karşılanacağı bildirildi.¹⁷⁸ Bu şekilde milli bir adım atılarak pek çok redif askeri yazıldı ve tertip edildi. Bu redif askerleri daha sonra 1835'te Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye çevrildi.¹⁷⁹ Bahriyede ise Vak'a-i Hayriyye'den sonra Asakir-i Muntazama-i Bahriyye kurulmuştur.

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, on beş yaşından kırk yaşına kadar Müslüman tebadan, kuvvetli ve endamı uygun kişilerden oluşuyordu. Öncelikle İstanbul'da subayların dışında on iki bin askerin meydana getirdiği bir ordu tanzim edilecekti. Bu orduya yazılanlar sekiz tertibe ayrılacak, her tertip subaylarıyla beraber bin beş yüz yirmi altı kişiden oluşacaktı.¹⁸⁰ Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin her tertibi sağ ve sol itibarıyla ikiye ayrılacaktı. Tertiblerde ise sağlık personelleri bulunacaktı.

¹⁷⁵ A.Cevad Eren, **a.g.m**, s.714.

¹⁷⁶ Mustafa Nuri Paşa, **Netayic-ül Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Sadeleştiren: Prof. Dr. Neşet Çağatay, C.3-4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, s.297-298.

¹⁷⁷ A.Cevad Eren, **a.g.m**, s.715.

¹⁷⁸ **a.g.m**, s.716.

¹⁷⁹ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e**, s.297-298.

¹⁸⁰ Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e**, s. 390.

2.1. Ordu Sağlık Teşkilatı

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin her tertibinde yüz elli Kuruş maaş ile birer tabib ve cerrah bulundurulacaktı.¹⁸¹ Ordudaki tabib ve cerrahlar Hekimbaşılığın bilgisi dahilinde görevlendirilmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye birer nefer cerrah ve birer nefer tabib tahsisi Kanunname şartından bulunmuştur.

2.1.1. İstanbul'daki Alaylar

2.1.1.1. Cerrahbaşı'nın Görevleri

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ilk kurulduğu zamanlarda 1828-1829'da ordu içerisinde Cerrahbaşılar, halifeleri (kalfaları) ile beraber çalışıyorlardı. Cerrahbaşı ve halifelerinin ordu içerisinde hem askeri teşkilatta hem de sağlık teşkilatında görevleri vardı. Bu görevlerden şu şekilde bahsedilebilir;

1. Zabitan toplantılarında (Cemiyet-i zabitanda) ve Cuma ziyaretlerinde mevcut bulunmak askeri teşkilat içerisindeki önemli görevlerindendi. Cerrahbaşılar ve halifeleri, zabitlerin fevkalade toplantılarında bulunmak üzere görevli olduklarında Yüzbaşılar ve ordu erkânı Mülazımlar ile birlikte olacak ve Cerrahbaşı cuma günleri kendi mahalinde halifelerini toplayıp ziyaret için Miralay Kaymakamın bulunduğu yere gidecekti.¹⁸²

2. Cerrahbaşılar kışlayı her gün kontrol edeceklerdi. Kışlada cerraha ihtiyaç duyan kimseleri belirleyen Başçavuşlar hazırladıkları pusulaları Kışla Karakolhanesine bırakıyorlardı. Cerrahbaşılar, her gün güneşin doğuşundan bir saat sonra bu pusulaları alıp koğuşları gezerek yiyecek ve içeceklerin niteliklerine ve koğuşların havasının iyi olmasına dikkat edecekti.

Kışlada olan karakol zabiti terbiyehane, hapishane veya “*tımrakta*” hasta bulunduğunu Cerrahbaşı'ya haber verdiğinde Cerrahbaşı gidip baktıktan sonra ihtiyacı olan hasta ve yaralıları hastaneye gönderecekti. Kışlada ve hapiste olan

¹⁸¹ Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Yeni Yazıya Aktaran: Ahmed Hezarfen, C.1, İstanbul, Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1999, s.140.

¹⁸² Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Bölümü, 815-M11, H.1244 (1828-1829), s.47-48.

hastaların iadesinde Miralay Kaymakamın izniyle kendi yerine gerektiğinde halifesini gönderecek ancak hastane tezkirelerini kendisi verip mevcut olmadığı zamanda halifesi vermeye muktedir olacak ve verdikleri tezkirelerin gereken mahallerden tehirsiz imza olunmasına acele edecekti. Cerrahbaşı baktığı hastaların durumunu her sabah düzenlenen toplantıda hafta nöbetinde olan Binbaşı'ya şifahen bildirecekti. Hastaneye gönderilecek derecede hasta olmayıp ancak kırıklık nedeniyle hapiste durmaya da gücü yetmeyeceğine karar verdiği mahpusların ihraç olunması konusunu da Binbaşı'ya rapor edecekti.¹⁸³

3. Cerrahbaşı'nın bimarhaneye ilgili de görevleri mevcuttu. Alay içinde emraz-ı hafife (hafif hastalıklar) ve emraz-ı cildiyyeye (cilt hastalıkları) müptela olan kimselerin hastalıklarını ilaç ile tedavi etmeye ve bu hastalıklara karşı önlem almaya mecbur olup bimarhanenin nizamı ve gerekli olan edevatının tamamlanmasına dair yaptığı çalışmalar hakkında Miralay Kaymakamı'nı bilgilendirecekti. Bir onbaşı bölüğü, diğer hizmetleri affolunarak bimarhaneye tayin edilecek ve Cerrahbaşı tarafından verilen emirlerin gereği üzere hareket edecekti.¹⁸⁴

4. Bir onbaşının yahut bir neferin hastalığı teşhis edildiğinde Cerrahbaşı tarafından onaylanmadıkça o kimse hizmetten affolunmayıp işbu tasdikname Miralay Kaymakamı'nın kabulüne bağlı olup gereği gibi araştırılmadıkça verilmeyecek ve işbu hizmetten muafiyet hususu hastaneden yeni çıkmış kimseler için de uygulanacaktı.¹⁸⁵

5. Cerrahbaşı haftada iki defa bulunduğu alayın hastanesinde olan hastalara bakıp ilaçla ne şekilde tedavi edildiklerine dair bilgi edindikten sonra buna dair düşüncelerini Miralaya bildirecek, büyük zabitler hastaneyi yoklamaya geldiklerinde onlara refakat edecekti. Cerrahbaşı maiyetinde olan halifeler diğer askeri hastanelerde veyahut kalada ahali hastanelerinde hizmet etmek üzere görevlendirildiklerinde işbu fevkalade hizmet Cerrahbaşı'ya ihale olunmuş ise de

¹⁸³ Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, s.48.

¹⁸⁴ a.g.e, s.49.

¹⁸⁵ a.g.s.

yine kendi görevli olduğu alayın hastalarını ilaçla tedavi etmeyi de aksatmayacaktı.¹⁸⁶

6. Cerrahbaşı hastaların sayısını, durumunu ve hastaneye gönderilecek derecede olan hastaları, her gün öğle vaktinden bir saat önce Miralay Kaymakamı'na bildirecekti.¹⁸⁷

7. Cerrahbaşı on beş günde bir kere genel bir araştırma yapıp insan sağlığına zararlı ve faydalı her ne görür ise Miralay Kaymakamı'na aktaracak, mevsimin ve kışlanın durumuna göre havasının iyileştirilmesi yollarını gösterip ve münasip gördüğü vakitte askeri suda yıkandırmak hususunu teklif edip maiyetlerine kendi ve halifeleri refakat edecekti.¹⁸⁸

8. Cerrahbaşı üç ayda bir kere küçük zabitleri ve neferleri, halifesiyle beraber tek tek dikkatle muayene edip emraz-ı cildiyyeleri olanlar için gerekli olan tertibatı Kaymakam ve Alay Emni ile müzakere edip ve sılaya gidenleri de dikkatle muayene edip emraz-ı rediyyeye (ağır hastalıklara) müptela olanların iyileştikten sonra sıllalarına gitmelerine izin verecekti. Gerek alaya gelen acemileri ve gerek askerlikten ihraç olunacak neferleri muayene edecekti.¹⁸⁹

9. Alay her ne zaman talime veyahut bir mahale gitmek için hareket etse Cerrahbaşı da beraber gidip yanında bağ (sargı), estar (örtü, perde), merhem ve ilaçlar bulunduracak ve bazen Miralayın izni ile kendi gitmeyip yerine halifesini göndermesi mümkün olabilecekti.¹⁹⁰

10. Alayın bütün personeline ücretsiz bakan Cerrahbaşılar kendi hanelerinde tedavi edilen zabitlerden de ücret almayacaktı. Ancak ilaçların masrafını zabitler ödeyecekti.¹⁹¹

¹⁸⁶ Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, s.49.

¹⁸⁷ a.g.s.

¹⁸⁸ a.g.e, s.50.

¹⁸⁹ a.g.s.

¹⁹⁰ a.g.e, s.50-51.

¹⁹¹ a.g.e, s.51.

11. Cerrahbaşının ve halifelerinin sakin oldukları mahal ve hanelerinde bulundukları saatleri gösteren bir yafta kışlanın Karakolhanesine daima yapıştırılmış bir şekilde duracaktı.¹⁹²

12. Cerrahbaşı yanında bir öğrencisi olarak yolda ve seferde alayın ordu ve erkânıyla beraber ve halifeleri de taburları ile gidecekler, Cerrahbaşı memur olduğu asker güruhuna ne şekilde hizmet etmeye memur ise halifeleri de memur oldukları müfreze kıtasının kumandanına ve askerine o şekilde görev yapmaya mecburlardı.¹⁹³

Cerrahbaşının askeri teşkilattaki en önemli görevi zabitan toplantılarında ve Cuma selamlığında bulunmaktır. Cerrahbaşılar, terbiyehane ve hapishane gibi yerlerdeki hasta ve yaralıların durumlarıyla ilgilenirken hastane ile de ilgilenmişlerdir. Ayrıca, hasta onbaşı ve neferlerin görevden uzaklaştırılması Cerrahbaşı'nın onayına bağlı olmuştur. Askerlerin ve bulundukları alayın fiziksel muayenelerini de yaparak belirlediği noktaları Miralay Kaymakamı'na bildirmişlerdir. Cerrahbaşılar bu görevleri yaparken Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin ihtiyaç duyduğu diğer sağlık personelinin de temin edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

2.1.1.2. Tabib ve Diğer Sağlık Personeli İhtiyaçları ve Kadroları

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye için tabib ve cerrah konusu çok önemli olmuştur. Defterdar Efendi'nin bir takririne yazılan 1827 tarihli Hatt-ı Hümayun'da; Asakir-i Mansure-i Muhammediyye neferlerinin hastalarına layıkıyla bakıldığı, tertiplere hekim ve cerrahlar tayin olunarak yeterli miktarda maaşlar tahsis edilmiş ise de tayin edilen hekimlerin hallerinin “*malum*”¹⁹⁴ olduğu ve bu hususun Hekimbaşı Efendi ile tekrar görüşülerek gereğine bakılması söylenmişti. Ordunun ihtiyaç duyduğu tabib ve cerrahların sayısal ve niteliksel olarak yeterli bir düzeye getirilmesinin öneminden dolayı Hekimbaşı Efendi, Seraskerpaşa, Defterdar Efendi ve Nazır Efendi ile müzakerede bulunulduğu ve bu müzakerede Asakir-i Mansure

¹⁹² Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, s.51.

¹⁹³ a.g.s.

¹⁹⁴ BOA, HAT, 337/19308-1, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).

tabibleri, hasta neferlere yapılacak işlemler ve hastanede görevli hizmetçiler ile ilgili şu esaslardan bahsedildiği bildirilmiştir. Buna göre;

- Asakir-i Mansure-i Muhammediyye için tayin edilen tabibler beklenen yeterlilikte olmamaları nedeniyle bunlara birkaç tabibin daha ilave edilmesi gerekiyordu. Mevcutlar içerisinde maharetli tabib yok ise de Hekimbaşı Efendi marifetiyle mevcut olanların ıslahlarından sonra birkaç tabib seçilerek bu tabiblerin sürekli Seraskerpaşa Kapısı'nda hazır bulundurulması,

- Neferlerden birinde soğuk algınlığı gibi bir keyifsizlik ortaya çıktığında derhal “*muarrık-ı deva*” (terleten, ter getiren ilaç) içirilmesi, hacamat gibi şeylerin yapılmasına ihtiyaç var ise vakit geçirmeksizin gereğine bakılması, hastaneye gitmesi gerekenler var ise Seraskerpaşa'ya haber verilerek hastaneye kaldırılması, orada layıkıyla ilaç ve tedavilerine, yiyecek ve içeceklerine dikkat edilmesi, hastaneye gönderilecek hastalar vardıkları gibi derhal elbiseleri değiştirilerek başkaca elbise ve yatak yaptırılması,

- Aylık otuz Kuruş ile hizmetçiler tedarik olunmuş ise de hizmetçiler durmayıp firar etmekte olduklarından Tersane-yi Amire'de bazı hafif suçlar ile küreğe konulmuş olanlardan on-on iki tanesinin bir yıl hastanede hizmet ettiklerinde azat edilmek şartıyla hastaneye alınıp onların hizmet ettirilmesi veya dışarıdan tedarik olunan hizmetçilerin aylıkları biraz daha arttırılarak devamlarının sağlanması.¹⁹⁵

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye tayin edilen tabibler yeterli derecede olmadığından bunlara eğitimden geçirilmiş yeni tabiblerin ilavesi bu müzakerelerde esas alınan maddelerin en önemlilerinden olmuştur. Bu müzakere esaslarına yazılan Hatt-ı Hümayun'da ise Asakir-i Mansure-i Muhammediyye hastalarının daima dikkat ve ihtimama muhtaç olmalarından dolayı aylık otuz Kuruşla hizmetçilerin tayin olunduğu, bunların aylıklarını vaktiyle alamadıklarından dolayı mı yoksa aylıkları beklediklerinden aşağıda olduğundan dolayı mı firar ettikleri sorulurken eğer öyle ise aylıkların ikişer gruba ayrılıp bu hizmetçilerin yarısının Ehl-i İslamdan diğer yarısının ise Ermeni milletinden olması söylenmiştir.¹⁹⁶ Asakir-i Mansure-i

¹⁹⁵ BOA, HAT, 337/19308-1, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).

¹⁹⁶ a.g.b.

Muhammediyye'nin tabib ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak yapılan bu çalışmalarla beraber 1829 yılında Edirne'de meydana gelen gelişmeler nedeniyle Derviş Yuvar ve Davudlu¹⁹⁷ adlı mahallerdeki Asakir-i Mansure ve diğer askerlere hizmet ve tababet etmek üzere iki muavin maiyetiyle beraber Cerrah Viskonti tayin olunmuştu.

Cerrah Viskonti burada yapılan muharebeler sırasında dört yüz kadar yaralı ve hastayı arabalara bindirip Edirne'ye göndermiş, yaralı ve hastaları Edirne'de Muhafız Paşa marifetiyle Tophane Hastanesi'ne yerleştirip muavinleriyle beraber bunların tedavisi ile ilgilenmiştir.¹⁹⁸

Cebahane-i Amire'de ise Tabib Yorgaki görev yapıyordu. Cebahane-i Amire'deki Asakir-i Mansure-i Muhammediyye taburları askerleriyle Cenab-ı Kaymakamiyye'ye mahsus olan Asakir-i Mansure bölüklerinde 29 Ekim-27 Kasım 1829 tarihleri arasında hastalanan askerlerden Cebahane Hastanesi'ne gönderilen seksen üç nefere Tabib Yorgaki tarafından verilmiş olan ilaçlar üç yüz elli dört Kuruş'a malolmuştu.¹⁹⁹

Sofya'da nöbeti olan Tımarlı Süvari İkinci ve Üçüncü Alaylarına 1831 tarihinde gönderilecek altı hekim ve cerrah ile altı sandık ecza yüz altmış beş Kuruş karşılığında Tekfurdağlı Hüseyin Reis'in gemisine yüklenerak Tekfurdağı iskelesine gönderilmişti.²⁰⁰

Seretıbba-i Hassa'nın 1831 yılında hazırladığı taktirinde daha önce Edirne tarafına sevk edilen Asakir-i Mansure alaylarına birer tabib ve birer muavin tayin olduğunu söylenmiştir. Bununla beraber, Edirne'ye tayin olunan tabibler nedeniyle İstanbul'da bulunan Asakir-i Mansure alayları tabipsiz kalmıştı. Bab-ı Seraskeri, Davudpaşa ve diğer kışlalarda göz ağrısı gibi hastaneye gidilmeksizin tedavi edilebilecek küçük hastalıklara sahip olan askerler tabib bulunmaması nedeniyle

¹⁹⁷ Davud: Edirne-Gümölcine-Eğridere; Nuri Akbayar, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.42.

¹⁹⁸ BOA, C..SH., 6/281, 6 Safer 1245 (7 Ağustos 1829).

¹⁹⁹ BOA, C..SH., 13/636, 16 Cemaziyelahir 1245 (13 Aralık 1829).

²⁰⁰ BOA, C..SH., 7/317-3.

mecburen hastaneye gittikleri için görevlerinden de uzak kalıyorlardı. Bu hastalara çağrılan hastane tabibleri ise boş yere meşgul edilmiş oluyorlardı.

Seretıbbı-i Hassa, daima mevcut olmak şartıyla aylıkları maharetlerine nisbetle ayrı olmak üzere her bir alaya barış zamanı birer tabib, sefer sırasında da ihtiyaca göre maiyetlerine birer yahut daha fazla muavin eklenmesinin Kanunname şartlarına da uygun olduğunu söylemiştir.²⁰¹ Seretıbbı-i Hassa, kışlalardaki tabib ihtiyaçlarının yanı sıra Hastane-i Amire'deki cerrah ihtiyacına da değinmişti.

Hastane-i Amire'ye müdavim olan üç-beş nefer tabib ve muavin mevcut iseler de hastanede muayyen cerrah olmadığından cerrahların müdahale etmesi gereken hastalara tabiblerden cerrahlığa muktedir olanlar ile Cerrahbaşı ve onun muavinleri marifetiyle bakılıyordu. Müsaade edildiği takdirde cerrahlık ameliyatını talim maksadıyla yalnız hizmetçi ve kalfa maiyetine birkaç nefer şakirt tayin olunarak Avrupa ve Paris Hastanelerinden çıkan hazık bir nefer cerrah da Hastane-i Amire'ye tahsis buyrulduğu surette yaralıları bir elden bakılacak cerrah şakirtler bu münasebetle hergün muayene sırasında tahsil ile az vakit içinde Ehl-i İslam'dan marifetli cerrahlar yetişecekti. Ayrıca, uyuz gibi cerrahlık şubelerinden sayılan cilt hastalıklarının tedavisi o cerraha havale olunup bu gibi hastalara hastanede başka odalar tahsis olunduğu takdirde de askerler cilt hastalıklarından korunarak azami faydalar kazanılacaktı.²⁰² Seretıbbı-i Hassa, Hastane-i Amire'nin kadrolu bir imama ihtiyacı olduğunu da belirtmiştir. Hastane-i Amire'de vefat edenlerin defin işlemleri o zamana kadar alay imamları marifetiyle yapılmış ise de Hastane-i Amire'ye hususi bir imamın tayini önerilmiştir.²⁰³

Seretıbbı-i Hassa'nın takdim ettiği bu maddelerle ilgili çıkan Hatt-ı Hümayun'a göre; Asakir-i Mansure alaylarından memuriyette bulunanların maiyetlerine tabibler tayin olunmakta ise de İstanbul'daki alayların hususi tabibleri olmadığından Bab-ı Seraskeri, Davudpaşa ve Rami Çiftliği Kışlalarında olan Asakir-i Mansure'den bazı küçük rahatsızlığı olanların zorunluluktan hastaneye

²⁰¹ BOA, C..SH., 1/8, Safer 1247 (Temmuz-Ağustos 1831).

²⁰² BOA, C..SH., 1/8-3, Safer 1247 (Temmuz-Ağustos 1831).

²⁰³ BOA, C..SH., 1/8-1, 19 Safer 1247 (30 Temmuz 1831).

gönderilmesi lazım geldiği halde bakacak kimse bulunmadığından az miktardaki hastalıklarının artarak yine hastaneye gönderilmeye muhtaç bir hale gelmesinden dolayı her alaya barış zamanı Seretıbbı marifetiyle seçilecek bir tabibin tayin olunması uygun görülmüştü. Ayrıca hastaneye bir cerrah, bir imam ve hastane katibi adıyla bir kimsenin tayin olunması, cerrahın maiyetinde cerrahlık ameliyatını öğrenmek için birkaç nefer cerrah şakirtlerinin dahi tayini takirde gösterilmiş olduğundan şakirtlerin kan almak ve yaraya bakmak gibi şeylere sokulmayıp ameliyatını tahsil edinceye kadar kan alındığı vakitlerde leğen tutmak ve yaraya bez sarmak gibi hizmetlerde istihdam olunmasına karar verilmişti.²⁰⁴

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye cerrahlarının dışçı olarak görevlendirilmesiyle ilgili de bazı çalışmalar yapılmıştır. Daha önce İstanbul'da dışçı bulunmadığından başka memleketlere gitmemek şartıyla Zecriyye (Alkollü İçkiler Vergisi) Malından aylık üç yüz Kuruş maaş ile Najuli adlı tabib üstat dışçı tayin edilmişti. Najuli'nin vilayetine gitmesinden sonra dışçılık Ermeni Alasal Dibacer adlı zimmîye verildi. 1834 yılı itibarıyla dört-beş üstat cerrahın aylıklı dışçı olarak görevlendirilmesine kanaat hasıl olduğundan uygun görüldüğü takdirde bu konuda Mehmed Necati Efendi'nin Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Cerrahlarına muallim nasb ve tayin edilmesine karar verilmişti.²⁰⁵

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ilk kurulduğu zamanlarda tayin edilen tabibler bilgi ve beceri açısından yetersiz kalmıştır. Bu tabiblerin eğitimden geçirilip mevcutlara yenilerin eklenmesi gerekmişti. Diğer taraftan Edirne'de devam eden muharebeler nedeniyle mevcut tabib ve cerrahlar buraya gönderilmiş, İstanbul'daki kışlalar tabipsiz kalmıştır. Bütün bu gelişmeler nedeniyle alaylara tabib tayini, hastanelerin kadrolarında bazı değişikliklerin yapılması gibi girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler sonucunda alaylardaki sağlık personeli kadrolarında düzenlemeler yapılmıştır.

²⁰⁴ BOA, C..SH., 1/8-3, Safer 1247 (Temmuz-Ağustos 1831).

²⁰⁵ BOA, HAT, 315/18545A-1, 29 Zilhicce 1249 (9 Mayıs 1834).

2.1.1.2.1. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Ekim-Kasım 1832 Tarihindeki Cerrah, Hekim ve Eczacı Kadrosu²⁰⁶

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunda Liva Hekimi Kostantin bin Kuruş maaş alıyordu, Cerrah Osman Efendi ise iki yüz Kuruş maaş ile görev yapıyordu.

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Alay-ı Evvelinde dört cerrah ve dört hekim bulunuyordu.

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Alay-ı Evveli Cerrah ve Hekimleri

Görevi	İsmi	Maaşı
Cerrah	İsmail Efendi	200
Cerrah	Mustafa Efendi	200
Cerrah	Edhem Efendi	200
Cerrah	Mehmed Efendi	200
Hekim	Mezik	750
Hekim	Oseb	500
Hekim	Mihal	250
Hekim	Kirkor	200

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Alay-ı Sanisinde de dört cerrah ve dört hekim vardı.

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı Birinci Taburunun Alay-ı Sanisi Cerrah ve Hekimleri

Görevi	İsmi	Maaşı
Cerrah	Mustafa Efendi	200

²⁰⁶ BOA, D.ASM.d..., 38075, Cemaziyelahir 1248 (Ekim-Kasım 1832).

Cerrah	Mehmed Efendi	200
Cerrah	Mehmed Ali Efendi	200
Cerrah	Raşid Efendi	200
Hekim	Cevani	750
Hekim	Yanko	250
Hekim	Diğer Yanko	250
Hekim	Mıgırdiç	250

Süvari Alay-ı Evvelinde ise eczacı, cerrah ve hekimlerin görev yaptığı görülmektedir.

Süvari Alay-ı Evveli Eczacı, Cerrah ve Hekimleri

Görevi	İsmi	Maaşı
Cerrah	Salih Efendi	200
Hekim	Budici	750
Hekim	Selvik	350
Eczacı	Yanko	250
Cerrah	Ali Ağa	150

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Piyade Topçu Alayı'nda Liva Hekimi Kostantin ve Cerrah Osman Efendi dışında alay-ı evvel, alay-ı sani ve süvari-i evvel olmak üzere on cerrah, on hekim ve bir eczacı bulunmuştur. Orduda genel olarak böyle bir teşkilatlanma bulunurken Bahriye için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

2.2. Tersane-yi Amire ve Donanma-yı Hümayun'daki Sağlık Teşkilatı

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye kurulduğu sıralarda Tersane-yi Amire'de Cevani adında bir eczacı bulunurken,²⁰⁷ 1827 tarihinde açılan Sakızağacı

²⁰⁷ BOA, C..SH., 24/1171, 18 Muharrem 1244 (31 Temmuz 1828).

Hastanesi'nde tabib, cerrah ve kehhallerin görev yaptığı bilinmektedir.²⁰⁸ 1830 yılında ise Tersane-yi Amire içerisinde tabib ve cerrahlarla beraber çıkıkçıların da bulunduğu görülmüştür.

Tersane-yi Amire'de mevcut olan hekim, cerrah ve çıkıkçılardan başka otuz hekim ve otuz cerrahın herbirine Kalyonlar Sergisi'nden sefer zamanı aylık yüzer Kuruş, barış zamanı ellışer Kuruş maaş ile Kalyonlar Fırınından günlük dörder adet nan-ı aziz tayinatı verilmek üzere bunların bir yıllık maaş ve tayinat miktarları sefer zamanı 79938 Kuruş, barış zamanı ise 43928 Kuruş'a denk geliyordu.²⁰⁹ Diğer taraftan, 1830 yılında Tersane-yi Amire'de muayyen mahiye ve tayinat ile iki Yahudi hekim bulunuyordu. Yahudi hekimler, esirlere, amele ve kalyoncu neferlerin hastalarına yara bakımı yapmak üzere görevlendirilmişlerdi.²¹⁰ 1835 yılına gelindiğinde Tersane-yi Amire Zindanı'nda ve Asakir-i Bahriyye Kışlası'nda tabib olarak iki Yahudi hekimin görev yaptığı görülmektedir. Avram adlı Yahudi hekimin maaşına elli Kuruş zam yapılarak maaşı iki yüz elli Kuruş'a, Musa Yahudi'ye ise yirmi Kuruş zam yapılarak maaşı yüz Kuruş'a çıkarılmıştı. Musa Yahudi'nin muayyen tayinatı olmadığından Tersane-yi Amire Zahire Ambarı'ndan aylık olarak erz (pirinç) ve zeytinyağı da tahsis edilmişti.²¹¹

Tersane-yi Amire'de çıkıkçılık hizmetinde bulunan Mehmed Said adlı kimsenin her ne kadar görevinde çalışma ve gayreti belli ise de muavini olarak çalışmak üzere maiyetine diğer bir nefer çıkıkçının daha tayinine ihtiyaç duyulmuştu. Mehmed Said'in oğlu olup çıkıkçılık fenninde mahareti olan Hasan uygun görüldüğü takdirde Tersane-yi Amire Hazinesi'nden verilmek üzere iki yüz elli Kuruş aylık ile çıkıkçı olarak görevlendirilecekti.²¹²

Donanma-yı Hümayun'da ise seferber olunduğu sırada aylık seksener Kuruş maaş ile muhtelif milletlerden birer cerrah gemilere tayin olunmaktayken bir süredir devam eden Yunan isyanları nedeniyle gemilere Rum ve emsali cerrahların

²⁰⁸ Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.III, II. Kitap, İstanbul, Yörük Basımevi, 1981, s.205.

²⁰⁹ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830)

²¹⁰ a.g.b.

²¹¹ BOA, C..SH., 20/989, 4 Cemaziyelevvel 1251 (28 Ağustos 1835).

²¹² BOA, C..SH., 11 /506-1, 21 Muharrem 1252 (8 Mayıs 1836).

yerleştirilmesi uygun görülmemeye başlanmıştı. İslam cerrahlarının ise sayıları azdı ve cerrahlar aylıklarının yetersizliğinden dolayı evlerinde saklanıyorlardı. Bu durum gemilere cerrahlık sanatından bihaber kimselerin tayin edilmesine neden oluyordu.

Gemilerde daimi olarak memuriyette bulunmak üzere her bir gemiye sefer zamanı aylık yüz Kuruş ve barış zamanında ise aylık ellişer Kuruş maaş ve cüzi tayinat ile yerli cerrahların atanması ve bu cerrahların ihtiyarladıkları, hasta oldukları ya da iş göremez durumda oldukları zaman tekaütlük hak etmelerinin uygun olacağı bundan sonra Donanma-yı Hümayun seferber olduğunda zorla adam tedarikine gerek kalmayacağı 1830 tarihli bir Hatt-ı Hümayun'da bildirilmiştir.²¹³ Aynı yıl, Donanma-yı Hümayun'a Dumitr adlı bir tabib Tabib-i Evvel olarak tayin edilmiştir. Dumitr 1831 yılında Sakızağacı Hastanesi Tabib-i Evveli olmuştur.²¹⁴ Diğer taraftan 1830 tarihli Hatt-ı Hümayun'da, Tersane-yi Amire'de bulunan hekim ve cerrahlardan ihracı kararlaştırılmış olan Donanma-yı Hümayun Kalyonları için gerekli olan on altı hekim ve on altı cerrahın hazık ve üstat olarak öncelikle tertip ve tayininden söz edilmiştir.²¹⁵

Donanma-yı Hümayun'a tabib ve cerrah atanması ile ilgili bu gelişmeler kaydedilirken diğer taraftan gemi süvarilerine de gemilerdeki sağlık konusu ile ilgili çeşitli görevler yüklendiği görülmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa Kısımındaki 835 numaralı "Bahriyeye Ait Bir Kanun" metninde bu konuya değinilmiştir.²¹⁶ Metinde, gemi süvarilerinin Tersane-yi Amire'den verilen hastane takımlarının gemi içerisine döşenmesi ve hastane takımlarına nezaret etmek üzere uygun neferler tayin etmesi konusunda sorumlu olduğu belirtilmiştir. Hastaların iyi bir şekilde tedavi olması hususunda eğer hastane takımlarından biri eksik olursa gemi süvarisinin bunu tazmin etmesi konusuna da değinilmiştir. Bu kanun metninde ayrıca gemi eczacılarından da bahsedilmiştir. Gemide bulunan eczacı günlük eczanın

²¹³ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

²¹⁴ DTA, MKT, 1/4, 23 Receb 1247 (28 Aralık 1831).

²¹⁵ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

²¹⁶ **Süleymaniye Kütüphanesi**, Hüsrev Paşa Kısım, No.835. Bu kanun metninin tarihi yoktur. Ali İhsan Gencer'e göre; baştan iki bendi kaybolan bu metinde Bahriye Meclisi'nden söz edilmemiş olması kanunnamenin Tanzimat'tan önce çıkarıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Metnin, Hüsrev Paşa Kütüphanesi kayıtlarında bulunması bunun Kaptan-ı Derya Koca Hüsrev Mehmed Paşa (1811-1818, 1822-1827) tarafından hazırlanmış olma ihtimalini uyandırmaktadır. Bkz. Ali İhsan Gencer, **a.g.e**, 2001, s.238.

masraflarının deftere kaydedilmesinde görevli olacak, ay ay deftere yazılan masraflar gemi süvarisi tarafından tasdik edilecek, gemi hocası muhasebesini gördükten sonra ecza eksik ya da telef olur ise eczacı ve gemi hocasının bunu tazmin etmesi gerekecekti. Gemilerdeki eczacılıkla ilgili maddelerin düzenli bir halde korunması konusunda görev ve yetkilerden bahsedilmesi hastalık ve yaralanmaların tedavisi hususuna verilen önemi göstermektedir.

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'nin bir Hekimbaşı bulunmaktaydı.²¹⁷ Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'ye bağlı Birinci Alayın hastaları, zabitleri ve neferlerinin 29 Kasım 1837'den 28 Aralık 1837'ye kadar gerekli olan aylıkları kırk dokuz bin beş Kuruş'tu. Bu meblağın Mansure Hazinesi'nden ödenmesi için gereğinin yapılması istenmişti.²¹⁸

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye zabitleriyle, mühendisler, hastalar ve diğer efrad için 5 Ocak-24 Mart 1838 tarihleri arasında Elbise Müdürü El-hac Ali Efendi tarafından satın alınan eşyadan tanzim ve imal olunan elbise ve diğer eşyaların masrafları bir yük dört bin üç yüz yirmi yedi buçuk Kuruş on iki paraya mal olmuştu.²¹⁹

Donanma-yı Hümayun gemilerinde umera, kapudan, Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye zabitanı, redif askerleri, hocalar, etibba ve cerrahlar vesairenin 12 Ağustos 1839'dan 9 Eylül 1839'a kadar olan mahiyeleri ve Akdeniz tarafında olan Süfun-ı Hümayun'da mevcut bazı zabitanın bu tarafta hanelerine verilmesini sipariş ettikleri aylıkları Akdeniz tarafından gelen Birgili Hafız Kapudanın süvvar olduğu brikte²²⁰ mevcut Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'nin dört aylık mahiyeleri toplamı 276438,5 Kuruş'tu.²²¹

Asakir-i Mansure-i Bahriyye'de tekaüt edilecek kişilerin dilekçeleri önce Hekimbaşı'ya havale edilerek bu kişiler muayene edilip sonuçları ilan olunduktan

²¹⁷ DTA, ŞUB, 1/10B, 8 Rebiülahir 1253 (12 Temmuz 1837); 1-18A 10 Cemaziyelevvel 1253 (12 Ağustos 1837).

²¹⁸ DTA, ŞUB, 1/34, 17 Şevval 1253 (14 Ocak 1838).

²¹⁹ DTA, ŞUB, 1/53 (Tasnifsiz Kısım), 18 Muharrem 1254 (13 Nisan 1838).

²²⁰ İki direkli kabasorta armalı yelken gemisi, Mustafa Zaloğlu, **Gemici Dili**, İstanbul, Deniz Basımevi, 1988, s.52.

²²¹ DTA, ŞUB, 1/140 (Tasnifsiz Kısım), 24 Receb 1255 (3 Ekim 1839).

sonra diğer işlemleri gerçekleştiriliyordu. Örneğin; 16 Şubat 1838 tarihli bir belgede Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hekimbaşısı'nın takdim ettiği yazısında; Bolulu Abdülkadir Çavuş'un müptela olduğu hastalık nedeniyle iki gözünün de hasta olduğu ve görevini yapmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Abdülkadir Çavuş'un emsalleri gibi kırk Kuruş maaş ile tekaütlüğe ayrılmasına karar verilmiştir.²²² 29 Mart 1839 tarihli bir belgede ise, Tersane-yi Amire Hastaneleri Hekimbaşısı Nazif Efendi'nin takdim ettiği taktirinde, Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'den Mülazım Asitaneli Mehmed oğlu Abdullah, Sivaslı Ali Oğlu Salih Çavuş, Kayserili Mehmed oğlu Abdullah neferin yaralı olup hizmetlerini yapamayacak bir halde oldukları ifade edilmiştir. Sonrasında bu kişilerin tekaütlüklerine karar verildiği görülmektedir.²²³ 30 Haziran 1839 tarihli belgede ise Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi Hekimbaşısı'nın raporuyla Onbaşı Trabzonlu Hasan oğlu Ali, Sertop Balıkesirli İnan oğlu Mehmed ve Bozoklu Ali oğlu Veli Çavuş, Tunuslu Abdullah oğlu Ahmed, Bolulu Mehmed oğlu Mehmed adlı neferlerin müptela oldukları hastalıkları nedeniyle istihdama elverişli olmadıkları için tekaüt edilmelerine karar verildiği söylenmiştir.²²⁴ Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi Hekimbaşısı 10 Ağustos 1839 tarihinde takdim ettiği yazısında; Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'den Ordu Kazasından Ali oğlu Hasan, Riştehanе'den Osman oğlu Ahmed, Gelibolulu Mehmed oğlu Ahmed neferlerin müptela oldukları hastalıklar nedeniyle askerlik görevinde istihdama liyakatleri olmadığı ve malul olmaları nedeniyle Tersane-yi Amire Hazinesi'nden kırk Kuruş aylık tahsisıyla tekaüt edilmesinden bahsedilmiştir.²²⁵

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'de ve yeni açılan Sakızağacı Hastanesi'nde tabib, cerrah, kehhâl, eczacı ve çıkıkçılar görev yapmıştır. Bahriyenin kara ve deniz kısımlarında gayrimüslim tebadan tabib ve cerrahlar bulunmaktadır. Yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle Rum ve emsali cerrahlar gemilerde çalıştırılmayacağından gemilerin sağlık personelleriyle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin mevcut sağlık personeli kadrolarında yeni çalışmalar

²²² DTA, ŞUB, 1/46 (Tasnifsiz Kısım), 21 Zilkade 1253 (16 Şubat 1838).

²²³ DTA, ŞUB, 1/114 (Tasnifsiz Kısım), 13 Muharrem 1255 (29 Mart 1839).

²²⁴ DTA, ŞUB, 1/127, 17 Rebiülahir 1255 (30 Haziran 1839).

²²⁵ DTA, ŞUB, 1/132, 29 Cemaziyelevvel 1255 (10 Ağustos 1839).

yapılırken orduya muayene ve tedavi hizmetlerini sunacak pek çok yeni hastane de açılmıştır.

2.3. Hastaneler

Sultan II. Mahmud döneminde ordunun ihtiyacı olan binaların da inşasına önem verilmişti. Bir yandan kışla ve debboy yapılırken diğer yandan da hastaneler inşa ediliyordu. Bu dönemde Asakir-i Mansure Hastanesi adı ile ün kazanan Maltepe Hastanesi, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin önerisi ile Rami Kışlası ile Davudpaşa Kışlası arasında bu kışlalardaki askerler için yaptırılmıştır.²²⁶ Hassa Ordusu mensuplarına bakmak üzere kurulmuş Bab-ı Seraskeri Hastanesi²²⁷, 1831'de Sütlüce ve Beyoğlu'ndaki askeri birliklere ve özellikle topçulara sağlık hizmeti vermek üzere Humbarahane Kışlası'nda hizmete giren Humbarahane Hastanesi²²⁸, Riştehane Hastanesi²²⁹, Bahr-i Siyah Boğazı'ndaki Topçu Alayı için açılan Liman-ı Kebir Hastanesi²³⁰ ve 1827 tarihinde açılan Asakir-i Mansure-i Bahriyye Hastanesi (Sakızağacı Hastanesi), 1833'te açılan Selimiye Hastanesi ve Maçka'da 1834'te açılan Mekteb-i Harbiyye Hastanesi, Edirne²³¹ ve İzmir'deki²³² hastaneler, II. Mahmud döneminde açılan diğer askeri hastanelerdir. Sultan II. Mahmud döneminde donanma gemilerinde de hastaneler bulunuyordu. Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'nin Sakızağacı, Riştehane ve Süfun-ı Hümayun hastaneleri lazimesi için 24 Haziran 1838'den 22 Ocak 1839'a kadar Elbise Müdürü El-hac Ali Efendi

²²⁶ Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, İstanbul, Düzey Matbaacılık, 2010, s.177.

²²⁷ **a.g.e**, s.180.

²²⁸ **a.g.e**, s.181.

²²⁹ Tersane-i Amire'deki Riştehane'ye (İplikhane) hastane inşa edilmeye başlanmıştır. Tersane-i Amire Riştehanesi'nde Müdür Hasan Bey marifetiyle inşa edilen hastanede müstahdem amelenin 7 Şubat 1837- 4 Haziran 1837 tarihleri arasındaki ücretleriyle satın alınan eşya bir yük bin yüz yemiş iki Kuruş On Para idi; Bkz. **BOA**, C..SH., 9/429-3, 23 Rebiülahir 1253 (27 Temmuz 1837).

²³⁰ Nuran Yıldırım, **a.g.e**, s.183.

²³¹ Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, **Başbakanlık Osmanlı Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler**, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, Evyap, 2014, s.26.; Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi de bu dönemde Asakir-i Hassa'ya mahsus olarak Selimiye ve Kuleli civarlarında iki hastanenin inşa edildiğinden bahseder. Bkz. **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, C.7, İstanbul, 1999, s.1160.

²³² II. Mahmud tarafından 1828 yılında İzmir'de Asakir-i Mansure için hastane yapılması emredilmiş, çalışmalar İzmir Muhafızı Hasan Paşa tarafından başlatılmıştı. Karataş mevkiindeki kule tabir edilen binanın hastaların bakımına uygun olduğu düşünülmüş, yapılacak tamirle hastane olmasına karar verilmişti; Bkz. Ayten Altıntaş, "İzmir'de 1829 Yılında Hizmete Giren Askeri Hastane", **Tıp Tarihi Araştırmaları**, No.13, İstanbul, 2005, s.11-12.

marifetiyle satın alınan ve imal edilen ve hastanelere verilmiş olan elbise ve diğer eşyanın bedeli 84611 Kuruş'a ulaşmıştı.²³³

Sultan II. Mahmud döneminde açılan hastanelere ve alaylara çeşitli ispençiyarlardan ecza-i tıbbiyye ve diğer levazımlar alınmıştır.

Maltepe ve Tophane-i Amire Hastaneleriyle Rami Kışlası, Davudpaşa, Bab-ı Hazret-i Seraskeri, Tersane-yi Amire, Rumeli Kavağı ve Mühimmat-ı Harbiyye'deki alaylara İспенçiyar Françesko, Petraki ve Yorgaki'nin 1 Mart 1835'ten 28 Nisan 1835'e kadar verdikleri ecza-i tıbbiyye ve diğer levazımlar 26851,5 Kuruş'tu. Bunlardan; 1 Mart 1835'ten 28 Nisan 1835'e değin Maltepe Hastanesi'ne İспенçiyar Françesko'nun verdiği ecza-i tıbbiyyeden Rami Kışlası'nda olan Yirminci Alay, Davudpaşa'da olan Birinci Alay ve Mühimmat-ı Harbiye'de Hayreddin Paşa Hazretleri Üçüncü Alayı Hastalarıyla Maltepe Hastanesi'nde bulunan hasta askerlere iki ay zarfında verilen ilaç bahası 14622 Kuruş'tu. 1 Mart 1835'ten 28 Nisan 1835'e kadar Tophane-i Amire Hastanesi'ne 17 Mart 1835'ten 28 Nisan 1835'e kadar Heyamiye(Çadırlar) Taburuna İспенçiyar Petraki'nin verdiği ilaçlar ise 2568 Kuruş'tu. Bab-ı Seraskeri'de olan Yedinci Alaya ve Sıbyan Taburuna Hayreddin Paşa'nın livası altında olan Birinci Alay ve Tersane-yi Amire'de olan Asakir-i Mansure Altıncı Alaya ve Rumeli Kavağı'nda bulunan On Beşinci Alaya 1 Mart 1835'ten 28 Nisan 1835'e kadar İспенçiyar Françesko'nun verdiği ecza-i tıbbiyye ve diğer levazımlar 8490 Kuruş'tu. 1 Mart 1835'ten 17 Mart 1835'e kadar Hayreddin Paşa'nın Livasına ve Heyamiye Taburuna İспенçiyar Yorgaki'nin verdiği ecza-i tıbbiyye ise 1171 Kuruş'tan ibaret olmuştur.²³⁴ Asakir-i Mansure askerleri için açılan hastanelere önem verilmiş, bu hastanelerin personel ve ecza ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Bu hastaneler arasında Bahriye askerleri için açılan ilk hastane Sakızağacı Hastanesi'dir.

²³³ DTA, ŞUB, 1/106C, 27 Zilkadde 1254 (11 Şubat 1839).

²³⁴ BOA, C..SH., 18/899, 10 Muharrem 1251 (8 Mayıs 1835).

2.3.1. Asakir-i Mansure-i Bahriyye Hastanesi (Sakızağacı Bahriye Hastanesi)

1827 yılında Sakızağacı'nda kurulmuştur. Hastanenin ismi çeşitli belgelerde Asakir-i Mansure-i Bahriyye Hastanesi²³⁵, Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi²³⁶ ve Tersane-yi Amire Hastanesi²³⁷ olarak geçmektedir. Kemal Özbay'a göre; Sakızağacı Hastanesi, hekim olmayan bir müdürün yönetiminde tabib, cerrah ve kehhalin sağlık hizmetlerine memur edildiği küçük bir personel kadrosuna sahipti.²³⁸ Gemilerin barındığı kıyıya uzak bulunduğundan yatırılan hasta sayısı az oluyordu ve binaya ek olarak, bir çamaşırhanesi ve hamamı bulunmaktaydı.²³⁹ Hastanenin hekim ve cerrah eczası Tersane-yi Amire Eczacısı tarafından satın alınıyordu. 16 Nisan-13 Haziran 1828 tarihleri arasında Eczacı Cevani marifetiyle satın alınan eczanın masrafı bin altı yüz yirmi altı buçuk Kuruş yedi Para idi.²⁴⁰ Ecza masrafları da Tersane-yi Amire Hazinesi'nden karşılanıyordu.²⁴¹ Bahriye Hastanesi'nde ve Donanma-yı Hümayun'da "Tabib-i Evvelik" bulunuyordu.

1831 yılında Tersane-yi Amire Hastanesi'nin Tabib-i Evvel'i Vasıl/Vasal adlı zimmî bir tabib idi. Tabib Vasıl/Vasal tımar ve tedavi için eksik olduğundan 1830 yılında Donanma-yı Hümayun'un Tabib-i Evvel'i olan Dumitr adlı tabib 6 Aralık 1831'den itibaren Tersane-yi Amire Hastanesi Tabib-i Evvelliğine tayin edildi. Ancak Vasıl/Vasal'ın da hastalar azalınca kadar görevinde bırakılması uygun görülüyordu. Tabib Dumitr Tersane-yi Amire Hazinesi'nden sekiz yüz Kuruş aylık ve Tersane-yi Amire Kalyonlar Fırınından günlük dört adet nan-ı aziz alıyordu.²⁴² Sakızağacı Hastanesi'nde sağlık personelinin kaç kişi olduğu bilinmemekle beraber

²³⁵ BOA, C..SH., 26/1254-3, 21 Receb 1252 (1 Kasım 1836).

²³⁶ DTA, ŞUB, 1/127, 17 Rebiülahir 1255 (30 Haziran 1835).

²³⁷ DTA, ŞUB, 1/114 (Tasnifsiz Kısım), 13 Muharrem 1255 (29 Mart 1839).

²³⁸ Kemal Özbay, a.g.e, s.205.

²³⁹ a.g.e, s.206.

²⁴⁰ BOA, C..SH., 24/1171.

²⁴¹ a.g.b.

²⁴² DTA, MKT, 1/4, 23 Receb 1247 (28 Aralık 1831).

1830 tarihinde Tersane-yi Amire’de mevcut cerrah, hekim ve çıkıkçıdan başka otuz hekim ve otuz cerrahın bulunduğu bilinmektedir.²⁴³

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi’nin bir Hekimbaşı bulunuyordu. Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi Hekimbaşı’nın görevlerinden birisi de tekaütlüğe ayrılacak kişilerin yapılan sağlık muayenesinin sonuçlarının gereğinin yapılmak üzere havale edilmesinin sağlanmasıydı. Örneğin; Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi Hekimbaşı 16 Şubat 1838’de Bolulu Abdülkadir Çavuş’un mübtela olduğu hastalık nedeniyle görevini yapmasının mümkün olmadığını belirtmişti. Daha sonra Bolulu Abdülkadir Çavuş’un tekaüde ayrılmasına karar verilmiştir.²⁴⁴ Tersane-yi Amire Hastaneleri Hekimbaşı Nazif Efendi takdim ettiği bir yazısında; Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye’den Asitaneli Mehmed Oğlu Abdullah adlı Mülazım ile Sivaslı Ali Oğlu Salih Çavuş ve Kayserili Mehmed Oğlu Abdullah Neferin yaralı olup hizmetlerini yapamayacak bir halde olduklarını rapor etmişti.²⁴⁵

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi Hekimbaşı’nın takdim ettiği raporu ile Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Onbaşılarından Trabzonlu Hasan oğlu Ali ile Sertop Balıkesirli İnan oğlu Mehmed ve Bozoklu Ali oğlu Veli Çavuş ve Tunuslu Abdullah oğlu Ahmed, Bolulu Mehmed oğlu Mehmed adlı neferlerin müptela oldukları hastalıkları nedeniyle askerlik mesleğinde istihdama liyakatleri olmadığından tekaütlüğüne karar verilmişti.²⁴⁶

Asakir-i Mansure-i Bahriyye Hastanesi için hizmetçi, tabib ve cerrahların aylıklarıyla müteferrik masrafları için 25 Ağustos-23 Eylül 1835 tarihleri arasında 9210 Kuruş Tersane-yi Amire Hazinesi’nden verilmişti.²⁴⁷ 1 Kasım 1836 tarihinde Sakızağacı Hastanesi’nin müteferrik masrafları olan bin iki yüz doksan üç Kuruş’un Tersane-yi Amire Hazinesi’nden verilmesi istenmiştir.²⁴⁸

²⁴³ BOA, HAT, 296/17598, 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).

²⁴⁴ DTA, ŞUB, 1/46 (Tasnifsiz Kısım), 21 Zilkade 1253 (16 Şubat 1838).

²⁴⁵ DTA, ŞUB, 1/114 (Tasnifsiz kısım), 13 Muharrem 1255 (29 Mart 1839).

²⁴⁶ DTA, ŞUB, 1/127, 17 Rebiülahir 1255 (30 Haziran 1839).

²⁴⁷ BOA, C..BH., 2/63, 13 Cemaziyelahir 1251 (6 Ekim 1835).

²⁴⁸ BOA, C..SH., 26/1254-3, 21 Receb 1252 (1 Kasım 1836).

20 Ocak-17 Şubat 1836 tarihleri arasında Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Kışlası'nda, Hastanesi'nde ve Tersane-yi Amire Zindanı'nda vefat edenlerin techiz ve definleri Tersane-yi Amire Beytü'lmal Vekili Sadullah Efendi marifetiyle sağlanıp gerekli olan 6085 Kuruş Tersane-yi Amire Hazinesi'nden verilmişti.²⁴⁹

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hastanesi'ndeki Bahriye askerlerinin lazımleri için yapılan masraflar da Tersane-yi Amire Hazinesi'nce karşılanıyordu. 1836 tarihinde Bahriye askerlerinin yatak, çarşaf gibi ihtiyaçları için Elbise Müdürü Mustafa Ağa marifetiyle imal ve sarf olunan kirpasların (bez) masrafı 37147,5 Kuruş'tu ve Tersane-yi Amire Hazinesi'nden ödenecekti.²⁵⁰

Asakir-i Bahriyye Birinci Alay'da Sakızağacı Hastanesi'nde bulunan hastalara 19-28 Mart 1837 tarihleri arasında erzak olarak nan-ı aziz (ekmek), guşt (et), erz (pirinç), sade (tereyağı), zeyt (zeytinyağı) ve sabunun verildiği görülmektedir.²⁵¹ Aynı tarihte Maltepe Hastanesi'nde mevcut hasta ve yaralılar ile mütekait, memur ve hademelerin tayinatı için erz (pirinç), sade (tereyağı), nohut, soğan, tuz, revgan-ı zeyt (zeytinyağı), sabun, lahm-ı ganam (koyun eti), francala[?], nan-ı aziz, mum ve kömür sarf olunmuştur.²⁵²

Sakızağacı Hastanesi'ndeki hastalar yaz mevsiminde açık olan alanlarda tedavi ediliyordu. Asakir-i Muntazamme-i Bahriye Hekimbaşısı yaz mevsiminde hastaların ikamet ettirilmesi için yirmi beş yataklık bir çadırın verilmesi ile ilgili talepte bulundu. Çadırın Mühimmat-ı Harbiyye Ambarlarından alınması için konu Harbiye Nazırı'na havale edildi²⁵³ ve sonrasında Sakızağacı Hastanesi'nde ihtiyaç duyulan çadır temin edilmişti. Ancak, Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye'de şüpheli olarak görülen bazı hastalar ile Birinci Alay'ın şüpheli hastaları için tam takım altı adet çadırın verilmesi Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Hekimbaşısı ve Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye Birinci Alayı Emmini tarafından tekrar talep edildi.²⁵⁴

²⁴⁹ BOA, C..BH., 71/3342, 26 Zilkade 1251 (14 Mart 1836).

²⁵⁰ BOA, C..SH., 15/718, 18 Şevval 1251 (6 Şubat 1836).

²⁵¹ BOA, C..SH., 15/701, 20 Zilhicce 1252 (28 Mart 1837).

²⁵² BOA, C..SH., 15/701, 5 Muharrem 1253 (11 Nisan 1837).

²⁵³ DTA, ŞUB, 1/10B, 8 Rebiülahir 1253 (12 Temmuz 1837).

²⁵⁴ DTA, ŞUB, 1/18A, 10 Cemaziyelevvel 1253 (12 Ağustos 1837).

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye kurulduktan sonra iyi yetişmiş tabib ve cerrah ihtiyacı nedeniyle Tıbhane ve Cerrahhane açılmıştır. Yaygınlaşan bulaşıcı hastalıklar dolayısıyla da Karantina Nezareti kurulmuştur.

2.4. Tıbhane, Cerrahhane ve Karantina Nezareti'nin Kuruluşu

Sultan II. Mahmud döneminde, 1827 yılında Tıbhane-i Amire kurulmuş ve Avrupa'da uzun süre tahsilde bulunmuş muallimler vasıtasıyla tıbbi fenler tahsil edilmeye başlanmıştır. Tıbhane-i Amire, Asakir-i Mansure askerlerine barış ve sefer zamanları için hekim yetiştirmek üzere açılmıştır.²⁵⁵ 1827 tarihli bir hatta, Hekimbaşı Efendi, Seraskerpaşa, Defterdar Efendi ve Nazır Efendi ile müzakerede bulunulduğu ve bu müzakere konularından birinin de Tıbhane olduğundan bahsedilmiştir. Tıbhane ile ilgili olarak müzakerede şu esaslar görüşülmüştür; İstanbul'da hekim yetiştirilmesi çaresine bakılması gerekeceğinden Hekimbaşı marifetiyle tıp ilminde maharetli olanlardan birinin seçilerek hoca tayin edilmesi, ileride Tıbhane inşa oluncaya kadar Eski Tulumbacıbaşı konağının şimdilik satın alınmayarak Tıbhane tahsis edilmesi, reşit ve kabiliyetli çocuklardan şakirtler tedarik olunarak bunlara tıp okutturulup bu şekilde tabib yetiştirilmesi. Hatt-ı Hümayun'da Eski Tulumbacıbaşı konağının Tıbhaneye tahsis edilerek Hekimbaşı Efendi'nin bu konuda kaleme alacağı maddelerden sonra usul ve nizamına bakılması istenmiştir.²⁵⁶

Bu dönemde Süleymaniye Külliyesi'ndeki Tıp Medresesi de sivil hizmetler için hekim yetiştirmeye devam etmiştir.²⁵⁷ Tarih-i Lütfi'de, Tıbhane'deki sınıflara alınan öğrencilerin tahsillerine itina gösterildiği yabancı dil tahsilini kolaylamış olan öğrencilerin tıp derslerine başlamaları için açılacak tıp sınıfına Edirneli Tabib İstefan'ın aylık yedi yüz elli Kuruş maaş ve günlük bir okka lahm ve üç adet nan-ı aziz tayinatıyla memuriyetinin onaylandığı yazmaktadır.²⁵⁸ Nisan-Mayıs 1835'te Tıbhane-i Hümayun'daki hoca, muallim, şakirdan ve diğer hizmetlilerin toplamdaki

²⁵⁵ A. Süheyl Ünver, **Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s.937.

²⁵⁶ BOA, HAT, 337/19308-1, 29 Zilhicce 1242 (24 Temmuz 1827).

²⁵⁷ A. Süheyl Ünver, **a.g.e.**, s.937.

²⁵⁸ Lütfi Hafız Ahmed, **Tarih-i Lütfi**, C.1-6, s.282.

maaşları 10775 Kuruş etmekteydi.²⁵⁹ Tıbhane-i Hümayun'un sınıf-ı evvel, sınıf-ı sani, sınıf-ı salis ve sınıf-ı rabisi hoca, muallim, halife ve şakirdanlarının maaşları ile Tıbhane'nin Katibi ve Başmüstahfızının maaşları aşağıda gösterilmiştir.

- Sınıf-ı Evvel Maaşları (30 nefer)

İstefan 2000 Kuruş

Şakirdan 3000 Kuruş

- Sınıf-ı Sani Maaşları (40 nefer)

Reşid Efendi 750 Kuruş

Halife Osman Efendi 500 Kuruş

Şakirdan 2000 Kuruş

- Sınıf-ı Salis Maaşları (20 nefer)

Muallim 500 Kuruş

Şakirdan 720 Kuruş

- Sınıf-ı Rabi Maaşları (40 nefer)

Hoca Efendi 150 Kuruş

Halife 75 Kuruş

Hattat 30 Kuruş

Şakirdan 800 Kuruş

- Katib-i Tıbhane 200 Kuruş

- Başmüstahfız-ı Tıbhane 50 Kuruş²⁶⁰

²⁵⁹ BOA, C...SH., 9/401-1, 27 Muharrem 1251 (25 Mayıs 1835).

Cerrahane-i Amire 9 Ocak 1832'de²⁶¹ cerrahi fen tahsili için hususi olarak açılmış buraya yetenekli muallimler tayin olunmuştur.²⁶²

Tıbhane-i Amire'de daha yüksek bir tahsil verilirken Cerrahane-i Amire'de eğitim buna göre biraz daha hafif kalmıştır. Tıbhane'de eğitim Fransızca iken Cerrahane'de Türkçe olmuştur. Bunun nedeni ise Cerrahane-i Amire'ye giren öğrencilerin yaşları küçük olan kur'a neferleri arasından seçilmesi idi.²⁶³ H.1252 (1836-1837) tarihinde her iki mektebin öğrencileri de Saray-ı Hümayun içerisindeki Otlukçı Kışlasına naklonulmuştur. Sonra ise Beyoğlu'nda bulunan Galatasaray Mektebi'ne geçmişlerdir.²⁶⁴ 1839 yılında bu iki okul birleştirilerek Mekteb-i Tıbbiyye-yi Adliye-yi Şahane ismini almıştır. Avrupa'dan getirtilen Dr. Bernard muallim olarak tayin edilmiştir. Mektebin açılışı sırasında çıkan Padişah fermanında derslerin geçici olarak Fransızca tahsil olunması ve ileride Türkçe'ye tercüme ile tahsilde kolaylık gösterilmesi dile getirilmişti.²⁶⁵

Avrupa'da XV. yüzyıldan beri uygulanan karantinanın Osmanlı Devleti'ndeki ilk ciddi uygulaması II. Mahmud zamanında 1831 yılında Karadeniz Boğazı'nda yapılan karantina ile gerçekleşmiştir. Gülden Sarıyıldız, 1827'de açılan Tıbhane-i Amire'nin kuruluşunda Yakın-Doğu'daki kolera salgınlarının etkisi olduğundan bahseder.²⁶⁶ 1831-1833 yılları arasında Hindistan'da ortaya çıkıp Ortadoğu ve Avrupa'da yayılan kolera sebebiyle Osmanlı Devleti'nde karantina konusu gündeme gelmişti.²⁶⁷ Başta Hindistan olmak üzere İran, Rusya ve diğer birçok coğrafyada görülen koleranın İstanbul'a yayılması üzerine hastalığın Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'ye bulaşmasını engellemek için karantinaya müracaat edilmesini isteyen Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi konu ile ilgili bir yazı hazırlayarak

²⁶⁰ BOA, C..SH., 9/401, 27 Muharrem 1251 (25 Mayıs 1835).

²⁶¹ Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiyye*, Dersaadet, Kader Matbaası, 1328, s.12.

²⁶² *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Eski Yazıdan Aktaran: Tamer Erdoğan, C.3, İstanbul, Aralık 1999, s.667.

²⁶³ A.Süheyl, *Türk Tarihi Tıbbi Tedkikleri, Cerrahane-i Amire 1832*, İstanbul, Kader Matbaası, 1931, s.3.

²⁶⁴ Rıza Tahsin, *a.g.e*, s.14-16.

²⁶⁵ *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.6, s.1009.

²⁶⁶ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s.6.

²⁶⁷ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993, s.266.

Kaymakam Paşa'ya arz etmişti. Bunun üzerine bir meclis toplanarak İslam, reaya ve yabancı gemilere karantina beklettirilmesi hususunun Galata Nazırı ile sefirler arasında müzakere edilmesini, bu usulün asıl karantina nizamına bir başlangıç olacağını, Osmanlı Devleti'nin karantina usulüne teşebbüsünü bütün devletlerin duyduğunu dikkate alarak ileride nizama bağlanacak karantina usulünün uygulamasını kararlaştırmıştır.²⁶⁸ 1838 yılında “Karantina Meclisi”, “Sıhhiye Meclisi”, “Meclis-i Tahaffuz”, “Meclis-i Umur-ı Sıhhiye”, “Sıhhiye Nezareti” gibi farklı isimlerle adlandırılan Karantina Nezareti kurulmuştur. Bununla ilgili toplanan bir Meclis-i Meşveret'te konu şer'î ve mülkî yönden tartışılmış, sadece şehirler çevresinde karantina önlemlerinin alınmasının bulaşıcı hastalıklarla mücadele için yeterli olmadığı değerlendirilirken, Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarıyla Anadolu'da ve Rumeli'de ihtiyaç duyulan yerlerde karantinahaneler açılması düşünülmüştü. Karantina hakkında konunun derinlemesine incelenip gerekli olan nizamların hazırlanması ile görevli kişilerden oluşan ve haftada birkaç gün toplanacak bir meclisin kurulmasına karar verildi. Meclisin şer'î yönü Esad Efendi, tıbbî yönü Abdülhak Molla'ya ve askeri yönü ise Mansure Feriklerinden Selim Paşa'nın sorumluluğuna verildi.²⁶⁹ “Meclis-i Tahaffuz-ı Ūlâ” ve “Meclis-i Tahaffuz-ı Sâni” adıyla iki meclis kuruldu. Ancak sonraki uygulamalarda bu iki meclis yerine tek meclis kullanılmıştır.²⁷⁰ Karantina uygulaması yapılırken kapitülasyonlardan faydalanan devletlerin gemilerinin kontrol edilmesinde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, birer temsilci olmadan bu devlet vatandaşlarına ait gemilere giremediğinden 1840 yılında kapitülasyonlardan yararlanan devlet temsilcilerinin Meclis-i Alî-i Sıhhi'ye dahil edilmesine karar verilmiştir. Bu şekilde oluşturulan Muhtelit Sağlık Komisyonu (Muhtelit Meclis-i Âlî-i Sıhhi) sekiz Osmanlı temsilcisi ile beraber, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya Macaristan, İtalya, Yunanistan, Belçika, Hollanda, İsveç, İspanya, Amerika ve İran Konsoloslukları

²⁶⁸ Güliden Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.5-6.

²⁶⁹ Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s.267.

²⁷⁰ **a.g.e.**, s.269.

tarafından görevlendirilen birer temsilci olmak üzere toplam yirmi temsilciden oluşuyordu. Heyet, 1914 yılına kadar görevini sürdürmeye devam etmiştir.²⁷¹

Osmanlı Devleti'nde Nizam-ı Cedid ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye dönemleri yeni kurulan ordularla beraber sağlık atılımlarının yapılmaya çalışıldığı dönemlerdir. Nizam-ı Cedid döneminde yapılmaya başlanan ıslahatlar çok kısa bir süre sonra son bulmuştur. Asakir-i Mansure-i Muhammediye döneminde ise sağlık alanında yapılan çalışmalar daha kalıcı olmuştur. Bu dönemde açılan askeri hastaneler, sonradan Cerrahhane ile birleşen Tıbhane ve Karantina Nezaretleri yapılan düzenlemelerle XIX. yüzyıl boyunca ve bazıları da XX. yüzyıl başlarına kadar işlerliklerini sürdürmüşlerdir.

²⁷¹ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2014, s.514-515.

İKİNCİ BÖLÜM TANZİMAT DÖNEMİNDE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ-ORDUNUN VE DONANMANIN SAĞLIK İHTİYACINI KARŞILAMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Mısır sorunu önemli bir döneme girdiği sırada 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda Padişah Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayunu'nu okumuştur. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, verginin düzenli bir usule göre ayarlanması ve toplanması ile askerliğin düzen altına alınması gibi konulardan bahsedilmiştir.²⁷² 28 Şubat 1856'da ise Sultan Abdülmecid Islahat Fermanı'nı yayınlamıştır. Bu hat, ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti içerisindeki gayrimüslim tebaanın haklarını konu almakla beraber Müslüman nüfusu çok yakından ilgilendiren önemli kararlar da içermiştir.²⁷³ Tanzimat döneminde askerlik süresi ve orduyla ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Askerlik ile ilgili 1843'te yürürlüğe giren kanun ile askerlik süresi beş yıl olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Ordusu ise beş kısma ayrılmış, 1. Ordu (Hassa Ordusu), 2. Ordu (Dersaadet Ordusu), 3. Ordu (Rumeli Ordusu), 4. Ordu (Anadolu Ordusu), 5. Ordu Arabistan Ordusu olarak belirlenmiştir. Ordu miktarına zaman içerisinde yeni ilaveler yapıldı. 1869'da ordu merkezleri yeniden düzenlendi.²⁷⁴ Tanzimat döneminde 1840 yılında Mekteb-i Tıbbiyye-yi Adliyye-yi Şahane'de Meclis-i Umur-ı Tıbbiyye tesis edilmiştir. Bu meclis, Osmanlı Devleti'nde mevcut bütün hekim ve diğer sağlık personelinin sınavlarını yapmak, uygun görülenlere izinnamelerini vermek ve sivil halka satılan ilaçların kontrolünü yapmak gibi görevlere sahipti. 1849'da aynı amaç ve teşkilatlandırma ile yeniden bir meclis düzenlenmiştir. Meclisin kurulmasından kısa bir süre sonra da 17 Nisan 1850'de

²⁷² Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006, s. 331.

²⁷³ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ocak 2012, s.692-693.

²⁷⁴ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2001, s.1.

hekimbaşılık görevi meclisin zaten tıpla ilgili meseleleri görüşmesi nedeniyle kaldırılmıştır.²⁷⁵

Tanzimat döneminde askeri sağlık hizmetleri açısından da gerek ordu ve donanmanın ihtiyaç duyduğu mevkilerde hastanelerin açılması ve gerekse sağlık teşkilatının yeniden düzenlenmesi ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

1. HASTANELER

Tanzimat döneminde kara mevkilerindeki hastanelerin yanı sıra Kırım Savaşı sırasında ilk defa hastane gemileri de kullanılmıştır. İstanbul ve taşrada askerlerin ihtiyaçlarını karşılayacak hastane binalarının yapımı ve tamirine önem verilmiştir.

1.1. Yeni Hastane Binalarının İnşası, Mevcut Hastanelerin Tamiri ve Eksikliklerinin Giderilmesi

1.1.1. İstanbul'daki Uygulamalar

Tanzimat döneminde İstanbul'da Hassa Ordusu askerlerinin tedavisi için Kuleli yakınında 1844'te Kuleli Hastanesi, Selimiye Kışlası yakınında 1845'te Haydarpaşa Asker Hastanesi, Topçu askerlerin tedavisi için 1845'te Gümüşsuyu Asker Hastanesi, 1848'de Topkapı Sarayı bahçesinde Gülhane Hastanesi açılmıştır.²⁷⁶ Bu dönemde İstanbul'da bulunan mektep, zindan ve kışla gibi binalara hastalar için hastane veya yeni tedavi mahallerinin yapılması ile ilgili de girişimler olmuştur. Mevcut hastane binalarından da yenilenmeye ihtiyacı olanların yenilenmesi yoluna gidilmiş, ayrıca yeni hastane binaları da inşa edilmiştir. Kırım Savaşı sırasında ise İstanbul'da bulunan mektep ve kışla gibi binaların hastane olarak kullanılması için çeşitli talepler olmuştur. 13 Aralık 1854 tarihli Sadrazamlık tezkiresinde; Fransız Maslahatgüzarı tarafından takdim kılınan talimatnamede Kırım'da olan Fransız askerinin sayısı

²⁷⁵ Ayten Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğunda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis: Meclis-i Umur-ı Tıbbiyye", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.100, Şubat 1996, s.203-204.

²⁷⁶ Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Başbakanlık Osmanlı Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, Evyap, 2014, s.26.

fazlaca arttığından hastanelerin yeterli olmadığı, Mekteb-i Harbiyye-i Şahane ile Topkapı Kışla-yı Hümayunu'nun bu hizmete tahsis olunması ve Devlet-i Aliyye tarafından her türlü kolaylığın gösterilmesinden bahsedildiği söylenmektedir. Bu iltimasın verilmesi Mekteb-i Harbiyye-yi Şahane öğrencilerinin başka bir mahale yerleştirilmesinin ne şekilde mümkün olacağı ve Topkapı Kışlası'nın ne üzere verilebileceğinin öncelikle kararlaştırılmasına bağlı olacağından bu konunun mütalaa ile gereğinin yapılması hususunun Seraskerliğe havalesi uygun görülmüştü.²⁷⁷

Tanzimat döneminde İstanbul'da hastane yapımına yönelik diğer uygulamalar aşağıda verilmiştir;

1.1.1.1. Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi

Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane'ye hastane inşa edilmiş bütün levazımları hazırlandıktan sonra hastaneye ehliyetli birinin müdür tayin edilmesi gerekli görülmüştü. Bu göreve Mekteb-i Bahriyye üçüncü sınıf öğrencilerinden Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Mehmed Efendi'nin şakirtlik maaşı olan altmış beş Kuruş'a yüz otuz beş Kuruş daha eklenerek maaşı iki yüz Kuruş'a çıkarılmıştı.²⁷⁸

Bahriye öğrencilerinin sağlık ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Mekteb-i Bahriyye içerisine hastane inşa edilmiş, idari sorumluluk ise bir öğrenciye verilmiştir.

1.1.1.2. Tersane-yi Amire Zindanı'nda Hastalar İçin Ayrılan Yeni Mahal

Tersane-yi Amire Zindanı'nda bulunan suçluların sağlıklarının korunabilmesi ve tedavilerinin uygun bir şekilde yapılabilmesi için çeşitli çalışmalar olmuştur. Mayıs 1848 itibarıyla zindanda bulunan yedi yüz yetmiş üç mahpusun iki yüz altmış dördü hasta durumdaydı. Hastalardan ağır olan yirmi dört kişi Bahriye Hastanesi'ne gönderilmiş iki yüz kırk hasta ise halen zindan içerisinde bulunuyordu. Mahpusların

²⁷⁷ BOA, A.AMD, 53/25, 22 Rebiülevvel 1271 (13 Aralık 1854).

²⁷⁸ DTA, ŞUB, 2/13A, 9 Receb 1256 (6 Eylül 1840).

hastalıkları zindan içerisinde toplu halde yaşanılmasından kaynaklandığından ve bu hastaların tedavilerine bakılmadığından hastalar telef olmakta idiler.

Tersane-yi Amire Zindanı'nda bulunan mahpusların hastalarına bakmak üzere iki yüz elli Kuruş muayene ve yüz Kuruş ecza baha ve tayinat ile iki Yahudi hekim görevlendirilmişti. Ancak, bu hekimler hususi eczaneleri olmadığından hastaları üstünkörü muayene edip gerekli olan eczaları hazırlayamıyorlardı.

Mahpusların işledikleri suçun derecesine göre belirlenen sürelerde hapsolunması ve uygun hizmetlerde istihdam edilmesi Kanunname-i Hümayun'da belirtildiğinden hapis cezaları süresince mahpuslara herhangi bir haksızlık yapılmaması ve mahpusların sağlıklarını kötü bir şekilde etkileyecek muamelelere maruz kalmamaları gerekiyordu.

Hastaların zindanda bekletilmeyerek zindan yakınında daha önce dikimhane olarak hazırlanmış olan boş durumdaki yerin cüzi masrafla tamirinden sonra buraya getirilmesi üzerlerine örtmek ve altlarına sermek için ikişer ihram ile Bahriye Hastanesi'nin hasta elbiselerinden birer kat elbise verilmesi, Yahudi hekimlere ecza olarak verilmekte olan yüz Kuruş'un kesilerek kendi maaşları birer miktar zamlanarak hekimlerin zindan tababetinde istihdam olunması veya uygun miktar maaş ile başka bir tabibin tayin edilmesi konuları hazırlanan bir mazbata ile uygun gibi mütalaa edilmiş, tedavi için kullanılacak eczanın Bahriye Merkez Hastanesi Eczanesi'nden verilmesi konusu hatırlatılmıştı. Ancak, Yahudi tabiblerin istihdamı veya başka tabibin tayini, hastaların dikimhane olarak hazırlanan mahale yerleştirilmesi ile eşya ve ilaçların nereden ne şekilde sağlanacağı konusunda görüş sorulmuştu.²⁷⁹

Zindanda bulunan suçlulardan hasta olanların ayrı bir mahale alınarak tedavisinin yapılması ve bu tedaviyi yapacak doktorların atanması ile ilgili girişimler yapılmıştır.

²⁷⁹ DTA, ŞUB, 3/140A, 16 Cemaziyelahir 1264 (20 Mayıs 1848); ŞUB, 4/141B-142A, 24 Cemaziyelahir 1264 (28 Mayıs 1848).

1.1.1.3. Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nin Yeni Binasına Taşınması ve 1865'te Mevcut Binaya Yeni Bir Bina Eklenmesi

Asakir-i Muntazamme-i Bahriyye için 1827'de açılan Sakızağacı Hastanesi bu dönemde oldukça harap bir durumda bulunduğundan uygun bir yerde yeniden hastane yapılmasına karar verilmiş, bununla ilgili bir İrade-i seniyye de çıkmıştı. Ancak hastanenin yapılacağı alan bir taraftan Mekteb-i Bahriyye diğer taraftan Tersane-yi Amire ve mahalle binalarıyla çevrilmiş lodosa nazır bir yer olduğundan ön tarafından başka yerlerinde temiz hava elde etmek mümkün görülüyordu. Bununla beraber hastanenin yapılacağı alan bayır olduğu için dört katlı olması gereken binaların iki alt katları çukurda kalacak buralar da hava elde etmekten mahrum kalacaktı.²⁸⁰

Heybeliada'daki eski mektebin uygun mevkilerinin tamiriyle Mekteb-i Bahriyye'nin öğrencilerinin buraya nakli, terk olunacak mektep binasının hastaneye çevrilerek eski hastane mahallinde şimdilik sadece elli tane öğrencinin ikamesine yeterli olabilecek kadar yeni bir idadiye mektebinin inşası 13 Ekim 1848 tarihli bir mazbata ile uygun görülmüştü.²⁸¹

Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane'nin hastaneye, inşaatına başlanan hastane mahallinin Mekteb-i İdadiyye'ye çevrilmesi ve Heybeliada'da bulunan eski mektep binasının tamir olunarak Mekteb-i Bahriyye olarak hazırlanması için çıkan İrade-i seniyye'den sonra yapılan keşifle binaların sekiz bin sekiz yüz otuz dört kese küsur ile iki yüz üç buçuk Kuruş masrafla yapılacağı anlaşılmış bu masrafın uygun taksitlerle Maliye Hazinesi'nden alınması hususu Padişahlık'tan emredilmişti. Durum, Maliye Nazırı ile muhabere edilip masraflar için bütçeye dört bin kese Akçe dahil edilerek masrafların aydan aya verilmesi lazım ise de hazinenin tahsilatında

²⁸⁰ DTA, ŞUB, 3/208A, 14 Zilkade 1264 (12 Ekim 1848).

²⁸¹ DTA, ŞUB, 3/209A, 15 Zilkade 1264(13 Ekim 1848).

darlık olduğundan gelecek Hazirandan itibaren verilebileceği ifade olunmuştu. Aylıklar Hazirandan itibaren verileceğinden tamire de bu vakitte başlanacaktı.²⁸²

Bahriye Hastanesi'nin ve Heybeliada'daki kışla ve mektebin tamir ve inşalarının bitmeye yaklaşmış olması nedeniyle hastane, kışla ve mektep kapılarına hakk ettirilmek üzere Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane Nazırı bir yazı hazırlamıştı.²⁸³

Tersane-yi Amire'de bulunan Mekteb-i Bahriyye'nin hastaneye çevrilmesiyle Heybeliada'da bulunan Daire-i Hümayun ve Cami-i Şerif ile Mekteb-i Bahriyye, kışla ve diğer mahallerinin İrade-i seniyye ile başlanan inşaatlarından hastane binası kısımları ve diğer mahalleri 30 Aralık 1851 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır.²⁸⁴

Kasımpaşa'daki Mekteb-i Bahriyye binasına taşınan Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'ne 1854 yılında verilmekte olan otuz kıyye sabun kış mevsiminden dolayı hastaların artması nedeniyle çamaşırların yıkanmasına yetmediğinden bu sabun miktarının yazın gelişine kadar kırk kıyyeye çıkarılması hususu Bahriye Hastanesi Müdürü tarafından sunulan dilekçe de bildirilmişti. Ferik Mustafa Paşa verilecek sabun miktarının otuz beş kıyye olmasını istemişti. Bu durum eğer İrade-i senniye ile uygun görülür ise durum Bahriye Muhasebesi'ne bildirilecekti.²⁸⁵

Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nin mevcut binalarına yeni bir bina eklenmesi için 1865 yılında Kapudan-ı Hümayun Müteveffa Muhtar Bey'e ait hanenin satın alınması kararlaştırılmıştı. Muaccesesi²⁸⁶ ile masraflarının emsali gibi Maliye Hazinesi ile Evkaf-ı Hümayun Hazinesi arasında ödenmesi uygun görülmüştü. Muaccele miktarı ile ilgili Sadrazamlık'tan yazılan yazıda; hanenin eski olmasından dolayı kırk beş nihayet elli bin muaccele ile satın alınması konusunda görüş bildirilmişti.²⁸⁷

²⁸² DTA, ŞUB, 6A/34A, 21 Cemaziyelevvel 1265 (14 Nisan 1849).

²⁸³ DTA, MKT, 11/2, 8 Muharrem 1267 (13 Kasım 1850).

²⁸⁴ BOA, C..BH..., 80/3826, 6 Rebiülevvel 1268 (30 Aralık 1851).

²⁸⁵ DTA, ŞUB, 8/61, 17 Rebiülahir 1270 (17 Ocak 1854).

²⁸⁶ Emlak-ı emiriyye ve vakfiyyeden malum olan muamelat için peşin alınan bedel; Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317, s.1371.

²⁸⁷ DTA, ŞUB, 45/154A, 20 Cemaziyelahir 1282 (10 Kasım 1865).

Mekteb-i Bahriyye'nin Heybeliada'ya gitmesi ile Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi de Mekteb-i Bahriyye'nin Kasımpaşa'daki binasına taşınmıştır. Hala daha bu binada hizmet vermeye devam etmektedir.

1.1.1.4. Kışla-yı Hümayun Hastanelerinin Tamiri

Tanzimat döneminde kışlalarda bulunan askerler için yeni hastaneler inşa edilmiş, mevcut olanların da tamirleri yapılmıştır. Bab-ı Hazret-i Seraskeri'de Karavana Memuru Mirliya Selim Paşa, hazırladığı bir takririnde; hizmetinde bulunan Asakir-i Muntazamme-i Şahane için münasip bir mahalin hastane olarak tahsisinin gerekli olduğunu, Ahırkapı civarında bulunan eski karhanenin daha önce Harbiye Kışla-i Hümayunu'nda ikamet eden Asakir-i Muntazamme-i Şahane'nin hastaları için kullanıldığından bu mahalin yine hastane olarak kullanılmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Selim Paşa tarafından hazırlanan bu takrir öncelikle Ebniye-yi Hassa Müdürüne takdim edilmiş, daha sonra gereğinin yapılması hususu Şura-yı Askeriyye'ye ilam olunmuştu. Buna göre; Ahırkapı'da bulunan bu mahalin tamiri 38067,5 Kuruş'a malolacaktı.²⁸⁸ 1858 yılına gelindiğinde Bab-ı Sersakeri'de bulunan Kışla-yı Hümayun ile hastanenin tamiri tekrar gündeme gelmişti. Bu yapılar ile beraber Dersaadet ve Galata Karakolhanelerinin harap olan mahallerinin keşfi ve tamiri hakkında Seraskerpaşa'nın tezkireleriyle hazırlanan mazbata Sadrazamlığa sunulmuştu.²⁸⁹

Tophane-i Amire Kışla-yı Hümayunu'nda ise hastane olarak kabul edilen mahallin cam, çerçeve ve diğer eşyasıyla Maslak Karakolhanesi'nin tamirine 1294,5 Kuruş sarf olunmuştu.²⁹⁰

Tanzimat döneminde İstanbul'da askeri hastaneler inşa edildiği gibi bazı askeri binalara hastane olarak yeni binaların eklendiği ya da eklenmesi için bir takım yazışmaların olduğu görülmüştür. Taşradaki alayların sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için de girişimler yapılmıştır.

²⁸⁸ BOA, C..AS., 940/40773, 30 Ramazan 1255 (7 Aralık 1839).

²⁸⁹ BOA, A.MKT.MHM, 126/33, 28 Cemaziyelahir 1274 (13 Şubat 1858).

²⁹⁰ BOA, C..AS., 861/36861, 13 Muharrem 1260 (3 Şubat 1844).

1.1.2. Taşra'daki Uygulamalar

İstanbul dışındaki diğer şehirlerde de Nizamiye ve Bahriye askerleri hastalarının tedavi ve rehabiliteleri için hastanelerin tamiri ve hastane yapmak üzere yerel şahıslara ait köşk ve konak gibi yapıların satın alınması yoluna gidilmiştir.

1.1.2.1. Belgrad'daki Asakir-i Nizamiyye Hastanesi

Belgrad'daki Asakir-i Nizamiyye-yi Şahane Hastanesi'nin uygunsuz bir mevkide yer almasından dolayı hastalar kısa süre zarfında iyi edilemediğinden zahmet çekilmekteydi. Hastanenin yerinin değiştirilerek Cami-i Şerif'te bulunan bazı miri binaların hastane suretine konulması için müsaade buyrulması bekleniyordu.²⁹¹

Belgrad'daki nizamiye askerlerinin hastalarının iyileşmesinin çabuklaştırılması amacıyla yeri değiştirilmek istenilmişti.

1.1.2.2. Sayda'daki Asakir-i Şahane'ye Hastane Yapılması

Sayda mevkiinde bulunan Asakir-i Şahane'nin ikametine uygun bir yer bulunmuyordu. Arabistan Ordu-yı Hümayun Müşiri'nin takririyle, Arabistan Ordu-yı Hümayun Meclisi'nin iki mazbatasında; Hamas adı verilen hanın geniş olması nedeniyle askerlerin ikametine ve Sayda mevkiinde bulunan Mısırlı Süleyman Paşa Konağı'nın ise havadar bir yer olmasından dolayı hastane yapılmaya elverişli olduğu askerlerin zorluk çekmemesi ve istirahat edebilmesi için hastaların Mısırlı Süleyman Paşa Konağı'na ve askerlerin Hamas hanına nakil olunması uygun görülmüş ise de han ve konağın harap olması nedeniyle tamir olunmadıkça içerisinde asker ve hastaların ikamet edilemeyeceklerinin belirlendiği yapılan keşifle tamirin 27728 Kuruş'a malolacağının anlaşıldığı söyleniyordu.²⁹²

Sayda'da bulunan askerlerin ikametine uygun bir yer ayarlanırken hastaların kolayca tedavi olunabileceği eski konağın tamirden sonra kullanılabileceği değerlendirilmişti.

²⁹¹ BOA, C..AS., 938/40669, 18 Safer 1260 (9 Mart 1844).

²⁹² BOA, C..AS., 873/37446, 17 Cemaziyelevvel 1266 (31 Mart 1850).

1.1.2.3. Rusçuk Tersanesi'ndeki Askerler İçin Kurulacak Yeni Hastane

Rusçuk Tersanesi'ndeki Asakir-i Bahriyye-yi Şahane'ye mahsus bir hastane olmadığından kışla yakınında Hasan Ağa adlı kişiye ait hanenin hastane yapılmak üzere on 11-12000 Kuruş'a satın alınabileceğinden ilaç ve diğer masraflarının Tersane-yi Amire Hazinesi'nden karşılanması için Kapudanpaşalık'ın bir tahriratı olmuştu.²⁹³ Sonraki yıllarda Rusçuk'taki Asakir-i Şahane için hastane yapılmak üzere Zeki Efendi Konağı miri hazineden satın alınmıştır.²⁹⁴

Rusçuk'ta bulunan bahriye askerleri için de eski konaklardan birinin satın alınarak hastane yapılması yoluna gidilmiştir.

1.1.2.4. Kandiye'deki Asakir-i Şahane Hastanesi

Kandiye'de Asakir-i Şahane Hastanesi olarak kullanılan hanenin satın alınarak tamiri istenileni karşılayamayacağından 1850 tarihli bir Sadrazamlık tezkiresiyle Girit Müşiri Paşa'nın oğlunun satılık konağının yirmi beş bin Kuruş indirilerek 100000 Kuruş'a alınması ve hastane yapılmasından bahsedilmiştir.²⁹⁵

Kandiye'deki askerler için öncelikle hastane olarak kullanılan binanın tamiri düşünülmüş, sonrasında mevcut binalardan birinin satın alınarak kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmişti.

1.1.2.5. Vidin'deki Asakir-i Şahane İçin Kurulacak Hastane

Vidin tarafında bulunan Asakir-i Şahane'ye hastane yapılmak üzere Vidin Kalesi içerisinde bulunan miri konağın münakasa usulü tamiri için mahalline tahrirat yazıldığı 14 Haziran 1853 tarihli Sadrazamlık tezkiresinde belirtilmişti.²⁹⁶ Vidin'deki askerler için miri bir konağın tamir edilmesi istenilmişti.

²⁹³ BOA, A.MKT.MHM 85/2, 19 Cemaziyelahir 1272 (26 Şubat 1856).

²⁹⁴ BOA, C..AS., 1087/47960-4, 2 Ramazan 1281 (29 Ocak 1865).

²⁹⁵ BOA, A.AMD, 22/83, 29 Zilhicce 1266 (5 Kasım 1850) .

²⁹⁶ BOA, A.AMD, 45/83, 7 Ramazan 1269 (14 Haziran 1853).

1.1.2.6. Trablusgarb'taki Asakir-i Nizamiyye Hastanesi

Trablusgarb'ta bulunan Asakir-i Nizamiyye-yi Şahane Hastanesi kala içerisinde bir mahalde olduğundan Müteveffa Yusuf Paşazade Osman Bey'in Münşiye'de²⁹⁷ bulunan bahçesi hastane yapılmak üzere satın alınmıştı.²⁹⁸

Trablusgarb'taki askerler için eski bir bahçe hastane yapılmak üzere satın alınmıştı.

1.1.2.7. Banaluka'da Bulunan Asakir-i Şahane İçin Hastane İnşası

Banaluka'da²⁹⁹ bulunan Asakir-i Şahane'nin ihtiyaç duyduğu hastanenin de inşasına başlanılmıştı.³⁰⁰

1.1.2.8. Bahr-i Sefid Boğazı'na İki Hastane İnşası

Bahr-i Sefid Boğazı'nın iki tarafında gayet büyük iki hastanenin inşasına 1869'da irade buyrulmuştu.³⁰¹

1.1.2.9. Tuna'daki Asakir-i Bahriyye-yi Şahane İçin Hastane Binası Satın Alınması

Tuna'da bulunan Asakir-i Bahriyye-i Şahane'ye hastane olmak üzere satın alınması kararlaştırılan hanenin Tuna Riyalesi nezdinde mevcut Akçe'den alınarak fazla kalan Akçe'yle gerekli tamirlerin yapılması hususunda Tuna Riyalesi'ne şukka gönderilmişti.³⁰²

²⁹⁷ Nevâhi-i Erbaa-Trablusgarb; Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s.386.

²⁹⁸ BOA, C..AS., 955/41519, 11 Şevval 1267 (9 Ağustos 1851).

²⁹⁹ Bosna, Hersek-Gaçka (Banyaluka) (Panaluka); Nuri Akbayan, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.17.

³⁰⁰ BOA, A. MKT. MHM, 115/8, 8 Zilhicce 1273 (30 Temmuz 1857).

³⁰¹ **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Haz: Münir Aktepe, C.12, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.87.

³⁰² DTA, MKT, 29A/63, 4 Rebiülevvel 1272 (14 Kasım 1855).

Tuna'da bulunan bahriye askerleri için hane satın alınıp gerekli tamirler yapılacaktır.

1.1.2.10. Cidde'de Bulunan Donanma Efradına Hastane Yapılması

Cidde'de bulunan Donanma efradından hastalananlara hastane olarak kullanılması tasarlanan Tosunpaşa Köşkü'nün alt katı hapishane ve üst katı Zabtiye efradına mahsus olduğu gibi binanın rutubetli havası yüzünden hastane yapılmaya elverişli olmadığına dair durum Bahriye Meclisi'ne havale edilmişti. Tosunpaşa Köşkü'nün eskiden hapishane olmadığı ancak birkaç yıl önce oraya mahpusların konulduğu ve kara tarafında hastane olan mahalin ise mevki olarak bahriyeye elverişli olmadığından bu köşkten başka hastane yapılmaya uygun bir yer bulunmadığı değerlendirilmişti.³⁰³

İstanbul dışındaki yerlerde Nizamiye ve Bahriye askerleri için kullanılacak hastanenin askerlerin sağlığına elverişli olması ve tedavinin kısa sürede kolayca yapılabileceği yerler olmasına dikkat edilmiştir. İstanbul'daki ve taşradaki askerlerin hastane ihtiyacının karşılanması için çalışmalar bu şekilde yürütülmüştür. Bu dönemde merkezdeki hastanelerin kadrolarının oldukça geniş ve düzenli olduğu görülmektedir.

1.2. Hastanelerdeki Personel Kadrosu

1.2.1. Maltepe Asker Hastanesi 1844 Yılı Kadrosu ve Personel Maaşları

Maltepe Hastanesi'nde 1844 yılının Temmuz-Ağustos aylarında tabib, cerrah, eczacı, müvezzi, havancı, imam, cenazeci, kilerci, aşçı, esvabcı, çamaşırcı, terzi, hamamcı, berber, fenerci, meydancı, lağımcı, tulumbacı, merametçi, hademe, katib, jurnal, vekil-i harc ve müdür olarak toplam doksan dört kişi görev yapıyordu. Ayrıca,

³⁰³ DTA, ŞUB, 223/64, 8 Teşrinisani 1291 (20 Kasım 1875).

yirmi onbaşı ve otuz nefer de hastanede hizmette bulunmuşlardır. Tabib, eczacı, cerrah ve diğer memurların isimleri ve aldıkları maaşlar aşağıda verilmiştir;

Maltepe Asker Hastanesi 1844 Yılı Kadrosu ve Personel Maaşları

Görevi	İsmi-Memleketi	Maaşı
Etıbbı-i Hastane	Raik Valed	2250
	Esbero	1500
	Hacı Hasan	1000
	İlyas	750
	[.....] Nuri Efendi	1125?
	Hurşid Efendi	1000
	Muhyiddin Efendi	600
	Ömer Efendi	750
Cerrahin	Sercerrah Veliüddin Efendi	1000
	Osman Efendi Veled Ali	300
	Osman Efendi Veled Süleyman	300
	İsmail Efendi Veled İbrahim	300
	İsmail Efendi Veled Ahmed	300
	Yusuf Efendi Veled Ömer	300
	Arif Efendi Veled Hasan	300
	Hasan Ağa Veled Ömer	300
	Memiş Efendi Veled	300

	Hüseyin?	
	Halil Efendi Veled Ali	300
Eczacıyan	Sereczacı Ahmed Efendi	600
	Mihal Veled Kostanti	300
	Harito Veled Yorgi	300
	Dimitri Veled Yuri	300
	Cevani Veled Serco	300
	Banayot Veled Yuri	300
	Edvar Veled Karanet	300
	Dimitri Veled Todori	300
	Kosti Veled Enderya	300
	Yanko Veled Todori	300
	Diğer Dimtri Veled Yuri	300
Müvezzi	İstavri Veled Petro	200
	Yanko Veled Hristo	200
	Derviş Süleyman Veled Ali	150
	Esvader Veled Mıgırdiç	150
Havancıyan	Hasan Veled İsmail (Asitane)	80
	İbrahim Veled Mehmed (Edirnekapı)	80
	Abdullah Veled Ömer (Şehreminili)	80
Eimme	Veysi Efendi	250

	Hacı Musa Efendi	200
	Ahmed Raşid Efendi	250
Cenazeciyan	Ali Veled Mehmed	60
	Mustafa Veled Lütfullah	60
	Salih Veled Mustafa (Asitane)	60
Kilerci	Hafız Efendi	100
Aşçıyan	Seraşçı Hacı Memiş Veled Ahmed (Nevşehir)	150
	Mehmed Veled Kasım (Nevşehir)	80
	Hasan Veled Salih (Bolu)	80
	Said Veled Mehmed (Bolu)	80
	Ali Veled Mahmud (Nevşehir)	80
Esvabciyan	Esvab Emini Süleyman Ağa	250
	Ali Veled Hasan (Asitane)	120
	Ali Veled Mehmed (Kengiri)	60
	Emin Veled Abdullah (Asitane)	60
	Yusuf Veled Halil (Kütahya)	60
Çamaşuyciyan	Salih Veled Emin (Gerede)	80

	Osman Veled Ahmed (Kastamonu)	80
	Karabe Veled Barih? Samatya	80
	Nikoli Veled Ersir (Erzurum)	80
	Hanbar Veled Surzan (Erzurum)	80
Terziyan	[.....] Asitane	10
	Bali Veled Andon	100
	Hüseyin Veled Mustafa	60
	Nikoli Veled Cako	60
	Hristo Veled Abraham (Edirnekapı)	60
Hamamciyan	Mehmed Veled Abdullah (Asitane)	75
	Külhancı Ali Veled Hüseyin	75
Berberan	İzzet Veled Mustafa (Asitane)	75
	Hacı İbrahim Veled Mehmed	75
	Hacı İsmail Veled Süleyman (Topkapı)	75
Fenerciyan	Hasan Veled Ömer	60
	Ömer Veled Ali	60

	Mustafa Veled Osman	60
	Hacı Mehmed Veled Mustafa	[...]
Meydanciyan	Yanni Veled Yorgi	60
	Banco Veled [...]	50
	Artin Veled Sirob (Topkapu)	50
	Seyyid Mehmed Veled Ömer (Kengiri)	50
	Mustafa Veled Osman (Sivas)	50
Lağımçı	Hasan Veled İbrahim	60
Tulumbaciyan	Osman Veled Süleyman (Zağfiranbolu)	
	Ali Veled Hüseyin (Gerede)	60
Merametcıyan	Kiyako Veled Bodes	200
	Ebustol Veled Yorgi	200
Hademe-i Tabib	Raik Valed uşağı Mihal Veled Yanni	120
Serhademe	Sadık Ağa	350
	Sani İbrahim Ağa	200
	Salis İnce	200
	Rabi İbrahim Veled Hasan	100
Hastane Yüzbaşı	Hasan Ağa	180

Katib	Mehmed Efendi	600
	Hasan Efendi	500
	Hacı Şakir Efendi	400
	Ahmed Efendi	200
Jurnal	Ahmed Ağa	150
Vekil-i Harc	Aziz Efendi	300 ³⁰⁴

Asakir-i Hassa ve Nizamiye-yi Şahane hastanelerinde idari hizmetlerde rütbeli kişiler görev yapmıştır. Maltepe Hastanesi'nde de bir Yüzbaşı görevliydi. Yüzbaşı ile beraber idari hizmetlerde Katib, Jurnal ve mali konularla ilgilenen Vekil-i Harc da istihdam edilmiştir. Hastane sağlık personeli, tabib, cerrah ve eczacılardan oluşmuştur. Etibba kadrosu, sekiz kişi, cerrah kadrosu on kişi, eczacı kadrosu on bir kişiydi. Eczacı kadrosunun yanı sıra ilaç yapımı ve dağıtımında görevli müvezzi ve havancı sayısı ise yedi kişiydi. Hastane de kaybedilen hastaların defni için imam ve yardımcılar görevliydi. Hastalar ve personelin yeme, içme, giyinme ve temizlik ihtiyaçlarıyla da ilgilenen görevliler mevcuttu. Tabloda görüldüğü üzere hastane kadrosu oldukça geniş tutulmuştur. Hastaların sağlık ihtiyacını karşılayan etibba, cerrah, eczacı, müvezzi ve havancı dışında da tüm ihtiyaçlara cevap verebilecek görevliler istihdam edilmiştir. Diğer hastanelerde de bu görevleri yapan kişiler bulunmuştur. Asakir-i Bahriyye Hastanesi'ndeki hademe ve çamaşırcı gibi görevlilerin Asakir-i Hassa ve Nizamiyye hastanelerindeki gibi düzenlenmesi için çalışmalar olmuştur.

³⁰⁴ BOA, C...SH., 11/507, 25 Receb 1260 (10 Ağustos 1844).

1.2.2. Asakir-i Nizamiyye-yi Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nde (Bahriye Merkez Hastanesi) Bulunan Hademe, İşçi, Ayvazbaşı³⁰⁵ ve Çamaşırcı Maaşları

Asakir-i Nizamiyye-yi Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nde bulunan kırk altı nefer hademenin maaşlarına zam yapılması için 1846 yılında Hastane Müdürü Abdülkadir Bey tarafından bir talepte bulunulmuştur. Bunun üzerine, Bahriye Hastanesi'ndeki hademelerin elbise ve maaşlarının Asakir-i Hassa-i Hazret-i Şahane Hastanesi nizamına uygun olarak ayarlanması için emir verilmişti.

Asakir-i Hassa-i Şahane Hastanesi ve Asakir-i Nizamiyye-i Şahane Hastanesi'nde bulunan hademelerin maaşları onbaşılara seksener Kuruş, neferlere ise yetmişer Kuruş'tu.³⁰⁶

Asakir-i Nizamiyye-yi Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'ndeki hademelerin maaşları Asakir-i Hassa ve Nizamiyye-yi Mülukane Hastanelerine tatbiken yetmişer Kuruş olarak belirlenmiş ise de işçiyan, ayvazbaşı ve çamaşırcıyan aylıkları için bir karar verilmemişti.

Hassa Hastanelerinde müstahdem işçibaşı ve ayvazbaşıl原因 maaşları yüz yirmişer, çamaşırcıbaşının ise seksen Kuruş'tu. Bahriye Hastanesi'nde görevli işçibaşının maaşı yüz Kuruş ise de bunun Hassa Hastanelerine tatbiken yüz yirmi Kuruş'a çıkarılması ve ayvazbaşına Hassa Hastanelerine uygun olarak eskisi gibi yüz yirmi Kuruş verilmesi, çamaşırcıbaşı maaşı Hassa Hastanelerinde seksen Kuruş ise de Bahriye Hastanesi çamaşırcılarına birer nefer tayin verilip Hassa Hastanesi çamaşırcılarına ikişer nefer tayin verildiğinden bu nedenle çamaşırcıların maaşlarının yüz yirmi Kuruş olmasına karar verilmişti. Bahriye Hastanesi Serçamaşırcısının maaşı da eskisi gibi yüz yirmi Kuruş olacaktı.³⁰⁷

³⁰⁵ Eskiden konaklarda mutfak vesair hizmetinde kullanılan uşaklara verilen addır. Resmi dairelerde de ayvaz adı altında hademe istihdam olunmuştur; Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.1, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s.127-128.

³⁰⁶ DTA, ŞUB, 4/38A, 6 Rebiülevvel 1262 (4 Mart 1846).

³⁰⁷ DTA, ŞUB, 54, 16 Cemaziyelahir 1262 (11 Haziran 1846).

Asakir-i Nizamiyye-yi Bahriyye Hastanesi hademe, işçi, ayvazbaşı ve çamaşırcı aylıkları diğer askeri hastanelerin nizamına uygun bir hale getirilmiştir.

1.2.3. Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nde Bir Müdürün Görevlendirilmesi ve Hastaneye Müvezzi ve Havancı Tayini

Asakir-i Hassa ve Asakir-i Nizamiyye-yi Şahane Hastanelerinde genel işleyişi denetim altında tutan müdürler görev yapıyordu. Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Hastanesi'nde bulunan hastaların tedavileri tertip ve icra olunurken temizlik, yiyecek, içecek, elbise ve yatak gibi konularla layıkıyla ilgilenilemiyordu. Asakir-i Hassa ve Nizamiyye-yi Şahane Hastaneleri usulüne uygun olarak bir Miralay, bir Kolağası veya Mülazım'ın hastaneye memur edilmesi uygun görülmüştü.³⁰⁸

Asakir-i Bahriyye Hastanesi'nde mevsim gereği artan hastalar nedeniyle ilaç dağıtılması ve havancılık hizmetinde bulunan iki nefer işlerini idare edemediklerinden iki neferin daha tayinine ihtiyaç duyulmuştu. Devlet-i Aliyye tebasından İstefan Dimitri ile Yorgi Nikola'nın bu hizmete ehliyet ve liyakatleri uygun buyrularak aylık yüz elli Kuruş ve günlük iki nefer erzak tayinatıyla Dimitri'nin hastaneye müvezzi ve Yorgi Nikola'nın da havancı olarak tayini kararlaştırılmıştı.³⁰⁹

Asakir-i Bahriyye Hastanesi'ne ortaya çıkan ihtiyaçlar sebebiyle rütbeli bir müdür tayin edildiği gibi artan hasta miktarı nedeniyle ilaç dağıtılması ve havancılık hizmeti yapacak yeni personeller de ilave edilmişti. Askeri hastanelerin kadrolarının hastanelerin ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Tanzimat döneminde kara hastanelerinin yanı sıra gemiler de hastane olarak kullanılmaya başlanılmıştır.

1.3. Gemilerin Hastane Olarak ve Hasta Naklinde Kullanılması

Osmanlı Devleti'nde gemilerin hastane gemisi olarak kullanılmaya başlanması 1853-1856 yılları arasında devam eden Kırım Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Kırım Savaşı

³⁰⁸ DTA, ŞUB, 4/229A, H.1264 (1847-1848).

³⁰⁹ DTA, ŞUB, 20/271A, 14 Şevval 1271 (30 Haziran 1855).

devam ettiği sırada Mesudiye Kalyon-ı Hümayunu'nun Nizamiye askerlerine, Memduhiye Kalyonu'nun İngiliz askerlerine ve Suriye Fırkateyn-i Hümayunu'nun Bahriye askerlerine hastane gemisi olması kararlaştırılmıştı.

Gemilerin hastane haline getirilmesi için ihtiyaç duyulan işlemlerin yüz bin Kuruş masrafla yapılacağı anlaşılmış, İngiltere Devleti hastaları için verilen numuneler üzere Tersane-yi Amire'de inşa olunan iki yüz elli adet yataklığın her adedi yüz üç buçuk Kuruş'tan 25875 Kuruş olarak hesaplanmıştı. Gemiler için gerekli olan eşyanın Akçesi peşin verilerek dışarıdan satın alınması gerekmiş, Tersane-yi Amire Hazinesi'nin hali hazır durumu nedeniyle bu meblağın ödenmesi zor olduğundan ve bunların süratle imali ve inşası gerekli görölmüş, meblağın Tersane-yi Amire Hazinesi ihtiyat tertibatına mahsuben öncelikle Maliye Hazinesi'nden alınması gerekeceği Bahriye Meclisi'nce bildirilmişti.³¹⁰ Bundan kısa bir süre sonra Kaptanpaşa'ya yazılan bir yazıda; hastane olarak kullanılmak üzere Kırım'a gönderilmesi kararlaştırılan geminin henüz daha gitmediği, hastane gemisine çok ihtiyaç duyulduğundan bunun hemen gönderilmesi konusunda gerekli tedbirlerin alınması istenmişti.³¹¹ Bu sırada hastane olarak kullanılmak üzere Şerefresan Fırkateyni Sivastopol'e gönderilmiştir.

Şerefresan Fırkateyni'nin mevcut bulunan beş altı yüz hastayı alarak ve İngiliz Vapurlarından kuvvetlice bir gemi ile İstanbul'a gelmesi kararlaştırılmıştı. Şerefresan Fırkateyni'nin içerisindeki toplardan on adedinin, iki yüz ellişer atım gülle ve cephanesinden başka peşrev ve diğer levazımının Gözleve'ye verilmesi gerektiğinden bu malzemeleri almak üzere Şepher adlı vapur da Balıklava'ya gönderilmişti. Ancak daha sonra Şerefresan Fırkateyni'ni almak üzere Balıklava'ya giden İngiliz Vapuru, Şepher Vapuru'nu oraya gelene kadar beklemediğinden toplar gemide kalarak gemi İstanbul'a gelmiştir.³¹²

Sardunya Devleti askerleri için bazı eşyalar yerleştirilmek ve gerektiğinde hastane olarak kullanılmak üzere İclaliye Kalyonu'nun hazırlanmasına dair bir

³¹⁰ DTA, MKT, 23/121, 20 Muharrem 1271 (13 Ekim 1854).

³¹¹ BOA, HR.MKT., 97/9, 5 Rebiülahir 1271 (26 Aralık 1854).

³¹² DTA, ŞUB, 20/166B, 19 Cemaziyelahir 71 (9 Mart 1855).

talepte bulunulmuştı. Geminin köhneleşip tamir edilemeyecek surette bulunmasından dolayı o isimde diğer bir kalyon inşa olunmak üzere İclaliye Kalyonu'nun feshine başlanılmıştı.³¹³

Kırım Savaşı'ndan sonra da Tersane-yi Amire'de bulunan eski Hüma-yı Tevfik gemisinin Bahr-i Siyah Boğazı'nda hastane olarak kullanılması uygun görülmüştü. Geminin Bahr-i Siyah Boğazı'na gönderilmesi Liman Kumandanlığı'ndan bildirilmişti.³¹⁴

Gemiler hastaların nakledilmesinde de kullanılıyordu. Haydarpaşa Hastanesi'ne hasta naklinde kullanılan Haydariye isimli vapurun tamirinin süratle yapılarak hazır olacağı belirtilmişti.³¹⁵ Tanzimat döneminde gemiler hastane olarak ve hasta naklinde kullanıldığı gibi hastanelere ecza-i tıbbiye naklinde de kullanılmıştır.

1.4. Alaylar ile Kara ve Gemi Hastanelerine Ecza-i Tıbbiye ve Malzeme Satın Alınması

Bahriye Merkez Hastanesi ve Donanma-i Hümayun Hastaneleri ile alaylar için ihtiyaç duyulan ecza-i tıbbiye, aletler ve diğer malzemelerin temin edilmesi için yazışmalar yapılıyordu. Bu malzemelerin taşınmasında da kimi zaman gemilerden faydalanılmıştır.

Bahriye Hastanesi'nde tedavi olunan Asakir-i Bahriyye-yi Şahane hastaları için yirmi kalem eşyanın verilmesi Bahriye Hastanesi Müdürü Abdülkadir Bey tarafından dilekçe ile talep edilmişti. Hastaneye daha önce ne miktar eşya hangi tarihte verilmiş ve mevcudu nedir belirlenerek sonra gereğinin yapılması gerektiğinden durum Bahriye Muhasebesi'ne havale edildi.³¹⁶

³¹³ DTA, ŞUB, 20/209A, 22 Receb 1271 (10 Nisan 1855).

³¹⁴ DTA, MKT, 174/134, 11 Temmuz 1289 (23 Temmuz 1873).

³¹⁵ DTA, MKT, 174/143, 11 Temmuz 1289 (23 Temmuz 1873).

³¹⁶ DTA, ŞUB, 4/205, 10 Cemaziyelevvel 1264 (14 Nisan 1848).

Asakir-i Nizamiyye-yi Bahriyye Birinci Alayı Cerrahlarında bulunan bir adet ustunc³¹⁷ takımı köhne ve eksik olduğundan kullanılmaya uygun görülmemiş, onun teslimiyle tam takım olarak diğer bir adet ustuncun verilmesi ve diğer bazı eşyanın da yeniden verilmesi için gerekli olan ilmühaberın yazılması hususu Birinci Alay Miralay Mustafa Bey tarafından dilekçe ile bildirilmişti. Bu konu ile ilgili yazılan ilamda; Birinci Alay Cerrahlarına daha önce ustunc takımı ne miktar ve hangi tarihte verilmiş ve bu gibi eşyanın yeniden verilmesi veya değiştirilmesi gerektiğinde nereden alınacağı hususunda ne gerekirse biliniz sonrasında gereğine bakılmak üzere durumun Bahriye Yoklamasında derkenar olunmasına karar verilmişti.³¹⁸

Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa tarafından 1849 tarihinde kaleme aldırılan Bahriye Nizamnamesi'nde³¹⁹ hastanelerin ihtiyacı olan ecza-i tıbbiyye ve diğer malzemelerin ne şekilde temin edilebileceği belirtilmiştir. Buna göre;

*“Hastanelerin ihtiyacı olan ilaç ve diğer malzemenin temin edilmesi için hastane memuru ile Baştabib tarafından tanzim edilen dilekçe Kaptanpaşa'ya ve Ferik'e takdim olunduktan sonra Bahriye Meclisi'ne havale edilip gereği yapılacaktır.”*³²⁰

Bahriye Merkez Hastanesi'nde mualece (ilaç yapma, ilaç kullanma) şişelerinin üzerlerine yerleştirilmek için ihtiyaç duyulan yaftalara sarf olunmak üzere beş deste eser-i cedid kağıdı ile yaftaların numunesi hazırlanmıştı.³²¹

Donanma-yı Hümayun için gerekli olan iki yüz dört kalem ecza-i tıbbiyye ve aletler donanma gemileri hastanelerinin Seretıbbası tarafından gemiler muayene olunarak oluşturulmuştu. Meclis-i Tıbbiyye-yi Adliyye tarafından verilecek bazı aletlerin hangi gemiye verilmiş ise onun mühimmat defterine kaydedilmesi Donanma-yı Hümayun Seretıbbası Hasan Bey'e bildirilecekti.³²²

³¹⁷ Ustunc: Alat-ı cerrahiyye takımı ve bunların muhafazası. Şemseddin Sami, **a.g.e**, s.206.

³¹⁸ **DTA**, ŞUB, 4/201, 6 Rebiülevvel 1264 (11 Şubat 1848).

³¹⁹ Bkz. **Bahriye Nizamnamesi (1849)**, Çeviren: Sabahattin Öksüz, Ankara, DZKK'lığı Basımevi, 1996.

³²⁰ Madde 42.

³²¹ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 3/57, 3 Cemaziyelevvel 1289 (9 Temmuz 1872).

³²² **DTA**, ŞUB, 4/189 (Tasnıfsız Kısım), 17 Şevval 1264 (16 Eylül 1848).

Taşrada bulunan hastane ve gemi hastanelerinin ihtiyaç duyduğu ecza-i tıbbiye ve malzemelerin naklinde de gemiler kullanılmıştır. Bahr-i Ahmer’de bulunan Süfun-ı Şahane hastaneleri için ihtiyaç duyulan ecza-i tıbbiye İdare-i Aziziye Vapurlarından Trabzon Vapuru ile gönderilmişti.³²³ Rusçuk Tersanesi Hastanesi için otuz üç kalem ecza-i tıbbiye Midhad Vapuru Katibi Abdullah Efendi’ye teslim edilmişti.³²⁴ Gerek kara ve gerekse gemi hastaneleri ile alayların ecza-i tıbbiye ve diğer ihtiyaçları karşılanmış, bununla ilgili düzenlemeler de yapılmıştır.

Hastanelerin yeniden tesisi, onarılması, kadrolarının hastanenin ihtiyaçlarına yetecek düzeye getirilmesi ve bu hastanelerin ecza-i tıbbiye ve malzeme ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Tanzimat döneminde pek çok çalışma yapılmıştır. Bu dönemde sağlık işlerinin yürütülmesi ile ilgili de çeşitli meclis ve heyetler kurulmuştur.

2. MECLİS VE HEYETLERİN KURULMASI

Askeri sağlık işlerinin daha iyi yürütülmesini sağlamak amacıyla 1864’te Hastaneler Meclisi kurulmuştur. Hastaneler Meclisi, Tophane-i Amire ve Tersane-yi Amire Seretıbbaları, İstanbul’daki ordu birliklerinin seretıbbaları, askeri hastanelerin Seretıbbası ve Muavinleri, Merkez Eczanesi Müdürü, üç müfettiş ve bir kontrolörden oluşuyordu. 1864’te Hastaneler Müfettişliğine Sultan’ın özel hekimi Marko Paşa³²⁵ tayin edilmiştir.³²⁶

Hastaneler Müfettişi Marko Paşa 28 Haziran 1864’te Bahriye Hastanesi’nde hastaların muayenelerini yapmış, bu sırada müptela oldukları hastalıklara göre yetmiş sekiz neferin askerlikten ihraç edilmesine, otuz beş neferin redif sınıfına

³²³ DTA, Heyet-i Sıhhiye, 31/3, 19 Şaban 1289 (22 Ekim 1872).

³²⁴ a.g.b.

³²⁵ Marko Apostolidis, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane’den 1851’de mezun olarak okulun Seririyat-ı Hariciyye Kliniği’nde çalışmaya başlamıştır. Sultan Abdülaziz 1861’de tahta geçince Marko Paşa’da Saray-ı Hümayun Sertabibi olmuştur. 1875’te azledilmiştir. 4 Haziran 1876’da Çırağansaray Karakolhanesi’nde Sultan Abdülaziz’nin otopsisini yapan doktorlar arasında Marko Paşa da bulunuyordu. Marko Paşa, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kuruluşunda çalışmıştır. 1888’deki vefatına kadar Mekteb-i Tıbbiye Nazırlığı yapmıştır.

³²⁶ Nuran Yıldırım, **İstanbul’un Sağlık Tarihi**, İstanbul, Düzey Matbaacılık, 2010, s.171.

nakline ve ihraç edilmesine, altı neferin hava değişimi için memleketlerine gönderilmesine ve iki neferin emekliliğe ayrılmasına karar verilmişti.³²⁷

Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi 1864 yılında taşralarda ordu ve merkezlerinde bulunan hastalara layıkıyla bakılıp bakılmadığını askeri efradın nizam kanunları maddelerine göre bulundukları mahallerde ne durumda olduklarını araştırmak için umeradan Mirliya Nusret Paşa'nın İkinci ve Dar-ı Şura-yı Askeri Azası'ndan Liva Mustafa Paşa'nın Üçüncü ve Mekatib-i Askeriyye Nazırı Liva Saffet Paşa'nın Dördüncü ve Liva Samih Paşa'nın Beşinci Ordulara seçilerek tayin edildiklerini ve her sınıf askerden birer zabitle Harbiye'den Muhasib Efendilerin seçildiğini söylemiştir.³²⁸

İstanbul'daki kışlalar için de böyle çalışmalar yapılmıştır. H.1288 (1871-1872) yıllarında Serkurena (Başmabeynci) Üsküdar'da bulunan Selimiye Kışlası'ndaki askerlerin huzur ve rahatlarının yerinde olup olmadığına bakmak, hastanenin muayenesinin yapılması ve askerlerin hoş edilmesi için gönderilmişti. Serkurena bu görevi sırasında hasta askerlere ikişer Lira dağıtmıştır.³²⁹

Tanzimat döneminde sağlık işlerinin daha iyi yürütülmesinin sağlanması amacıyla oluşturulan meclislerden biri de Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'dir.

2.1. Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye

Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye, Bahriyenin tıbbi işlerini yapmak üzere kurulmuştur. Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin riyaseti altında olmak üzere bir Sıhhiye Dairesi oluşturulmuştur. İrade-i seniyye ile kurulan Sıhhiye Dairesi'nde görevlendirilmek üzere Reis Sertabib İsmail Bey, Bahriye Merkez Hastanesi Sertabibi Mösyö Melik, Bahriye Merkez Hastanesi Tabib-i Sanisi Kozmo Bey, Müfettiş olarak Suyan Bey (müfettiş-i sani sonraki yıl belirlenecekti.), Eczacı

³²⁷ DTA, ŞUB, 44/14A, 23 Muharrem 1281 (28 Haziran 1864).

³²⁸ Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.10, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s.118.

³²⁹ Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.13, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s.52.

Müfettişi Kolağası Edhem Bey, Fransızca Katibi Kolağası Agop Bey, Türkçe Katibi Binbaşı Hamdi Efendi ve diğer iki katib daha tayin edilmiştir.³³⁰ Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye Bahriye Meclisi şubelerinden bulunarak hususi dairelerinde toplanacaktı ve Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin araştırma işleri için münşi ve defteri olarak üç katip Bahriye Nezareti tarafından tayin edilecekti.

2.1.1. İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi'ne Göre Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin Görevleri

Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin görevleri ile ilgili H.1288 (1871-1872) tarihli “İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi” bilgi vermektedir.³³¹ Nizamnamede üç ana başlıktan söz edilmiştir. 1. Bahriyenin tıbbi işlerini yönetmek üzere bir “Bahriye Meclisi”nin kurulması, 2. Gemi ve mevkilerdeki sıhhiye personeli kadroları 3. Sıhhiye personelinin rütbe terfilerinin şartları.

İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi çıktıktan sonra gemi ve mevkilere gönderilmiştir. 22 Nisan 1872 tarihinde Bahr-i Sefid Kumandanı Bahriye Nezareti'ne gönderdiği yazısında; İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyyenin teşkili hakkındaki Nizamnamenin kendilerine ulaştığını belirtmiştir.³³²

Bahriyenin tıbbi işlerini yönetmek üzere kurulmuş olan Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye, memur alımı, sıhhiye personelinin özlük işleri, ihraç, tekaütlük gibi işlemler için askerlerin muayenelerinin yapılması, gemilerin tıbbi hizmetler ve sağlığı etkileyen her konuda denetim altında bulundurulması gibi önemli görevlere sahipti. Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin görevleri aşağıda verilmiştir:

- Asakir-i Bahriyye Merkez Hastanesi memurlarının alımı Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin gözetimindeki bir sınavla gerçekleşecekti. Bu sınavlar, şifahen ve pratik esas alınarak yapılacak, pratik sınavda verilen cevaplar Meclis-i Sıhhiyye Defteri'ne kaydedilecekti.

³³⁰ DTA, Yoklama, 415/2.

³³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi**, Aklam-ı Bahriyye Matbaası, 1288.

³³² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/30, 13 Safer 1289 (22 Nisan 1872).

•Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye Reisi, Bahriye sıhhiye memurlarının gerektiğinde nakil ve tayinlerini yapıp Bahriyenin tıbbi hizmetleri ihtiyaçlarının tamamını Bahriye Meclisi'ne ve Bahriye Nezareti'ne arz edecekti. Bahriye sıhhiye memurlarının rütbe terfileri, mükafaat, istifa ve emekliliklerini kararlaştırmak Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyyenin görevlerindendi.

•Tıp ilmiyle ilgili ortaya çıkan durumları keşif ve muayene etmek, Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane ile Haddad şakirdanı olmayı isteyen çocukları ve maluliyetleri nedeniyle askerlik mesleğinden uzaklaştırılması gereken neferleri ve askerlik mesleğine katılacak efradı muayene etmek, subay ve askerlerden emekliliği gelenlerin "Askeri Tekaüd Kanununa" uygun olarak emeklilik derecelerini tayin etmek, Bahriye hizmetlerine katılacak etibba ve eczacıların sınavlarını yapmak,

•Hıfzısıhaya uygun maddeleri tayin etmek,

•Müfettiş tabibler, İstanbul'da ve taşrada olan gemilerin tıbbi teşkilatını, Bahriye askerlerinin elbise ve yemeklerini, sıhhat derecelerini, geceledikleri yerleri teftiş ederek sonuçlarını Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'ye beyan etmeye mecburlardı.

•Tabib-i Evveller, bulundukları mevkilerdeki askerlerin hıfzısıhhatleri ve tıp hizmetlerinin istenilene uygun olduğuna dair hazırladıkları jurnalleri Meclis-i Sıhhiyye-i Bahriyye'ye ve müfettişlere bildireceklerdi.

•Müfettiş Eczacılar, Bahriye askerlerine mahsus hastaneler ve gemi eczanelerinde mevcut tıbbi ecza çeşitlerinin sayısını ve kimyevi tahlillerin hususlarının keşif ve muayenesinin yapılmasıyla görevliyidiler. Bahriye Sereczacısı, ispençiyariye bağlı işleri yapacağından başka bütün ihtiyaçların tamamını Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'ye beyan edecekti.

•Sıhhiye memurları etibbanın dışında askeri reis bulunan zat hangi rütbede bulunursa bulunsun onun idaresi altındaydı. Ancak, tıpla ilgili işlerin tamamını Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'ye beyan etmeye mecburlardı. Tabibler ve eczacıların tıp mesleğiyle ilgili bir hataları ortaya çıktığında konu hakkında Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin oyuna müracaat edilip durum daha sonra "Meclis-i Tıbbiyye-yi Askeriyye Meclisi"ne arz edilecekti.

- Bahriye etibba ve eczacılarının ordu dairelerine nakil ve memuriyetleri için nakil nedenini gösteren dilekçeleri Bahriye Nezareti ve Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye tarafından kabul edilebilir olmalıydı.

- İhtiyaç olduğu halde yabancı tıbbi mekteblerden diploma ile mezun olmuş etibba ve eczacılar kontrat ile Bahriye tıbbi hizmetlerine alınabilecek ise de öncelikle Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye önünde sınavları yapılarak kabiliyetlerine ve yeterliliklerine bakılacaktı. Verecekleri cevaplara göre; üç sınıfa nakilleri uygun olacaktı. Bu sınıflarda bulunacak tabib ve eczacılara verilecek maaş ve tayinatın miktarı Bahriye Nezareti ve Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin oy ve kararıyla belirlenecekti.

Paris Mekteb-i Tıbbiyyesi'nde tıp eğitimini tamamlayan Tabib Kiryaki 1872'de Bahriyede görev yapmak için aylık beş bin Kuruş maaş ve günlük altı nefer tayinat ile mukavele imzalamıştı. Bu mukavelede; tıp hizmetini “*cansiperane ve sadıkane*” bir şekilde yapacağına, İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi'nde yazan görevler gereği hareket ederek ileride dahi tıbbi hizmetlerle ilgili bütün işlerde Daire-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin kararına uyacağına, Daire-i Sıhhiyye-yi Bahriyye tarafından herhangi bir mahale tayini uygun görülürse asla muhalefet etmeyerek gideceğine, İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi'ne muhalif harekette bulunursa kanunen hakkında tertip edilecek cezaya razı olacağına dair taahhüt vermiştir.³³³

Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye, Bahriyenin deniz ve kara teşkilatındaki tüm unsurlarında tıp ile ilgili işleri denetim altında bulundurmuş, bunu yaparken müfettiş tabibler, tabib-i evveller ve müfettiş eczacılardan yardım almıştır.

2.2. Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye

1866-1867 tarihli Salname-i Askeriyye'ye göre; Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye'nin Reisi, Seretıbbı ve Umur-ı Sıhhiyye-yi Askeriyye Nazırı idi. Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye'nin üç inspektörü ve bir muhasebecisi vardı.

³³³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/94, 16 Kanunusani (Ocak) 1872.

Azaları arasında Birinci Ordu Sertabibi, Bahriye ve Tophane Sertabibleri, Bahriye Merkez Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, Bab-ı Seraskeri Hastanesi, Gülhane Hastanesi, Gümüşsuyu Hastanesi, Kuleli Hastanesi ve Maltepe Hastanesi'nin Müdür ve Tabib-i Evveleri ile bazı katibler bulunuyordu. Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye'nin merkez teşkilatı aşağıdaki gibiydi;

Meclis-i Sıhhiyye-yi Askeriyye Merkez Teşkilatı

Seretıbbı ve Hazret-i Şehriyârı ve Umur-ı Sıhhiyye-yi Askeriyye Nazırı	Reis Ferik Marko Paşa
Birinci İnspektör	Miralay Salih Bey
İkinci İnspektör	Miralay Esperaki Bey
Muhasebeci	Mütemayız Rumi Efendi
Üçüncü İnspektör ve Mütercim-i Meclis	Binbaşı Ali Bey ³³⁴

Ordu ve bahriyenin sağlık işleri için meclisler kurulmuştur. Kadrolarda bulunan sağlık personelleri meclislerin aldığı kararlar doğrultusunda görevlerini sürdürmüşlerdir.

3.SIHHİYE PERSONELLERİ

Sıhhiye personellerinin donanma ve kara mevkilerindeki kadrosu Sıhhiye Meclisleri açılmadan önce ve açıldıktan sonra farklılık göstermiştir. Bahriye ve Nizamiye sağlık personellerinin kadroları ve görevleri ile ilgili Tanzimat döneminde yapılan düzenleme ve girişimler aşağıda verilmiştir.

3.1. Donanma-yı Hümayun'daki Sağlık Personeli Kadroları

Tanzimat döneminde gemilerin sağlık hizmetlerinde gayrimüslimlerin görev yaptığı görülmektedir. Navik-i Bahri Fırkateyni'nden Tabib Beçuli'nin ihrac edilmesiyle yerine tıp fenninde maharet ve marifet sahibi Doktor Bodki'nin Beçuli'nin maaşı olan bin üç yüz Kuruş üzerine iki yüz Kuruş daha eklenerek bin beş

³³⁴ **Salname-i Askeriyye**, H.1283, s.18.

yüz Kuruş maaş ve dört nefer tayinatı ile görevlendirilmesi Seretıbba tarafından bildirilmişti. Ancak, dışarıdan maaş zammı İrade-i seniyye ile yasaklandığından 7 Eylül 1848'de Doktor Bodki'nin Beçuli'ye verilen maaş ve tayinat ile görevlendirilmesi uygun görülmüştür.³³⁵

Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Cerrahlarından Tuna'ya gönderilen Cerrah Tanaş mevcut maaşıyla idare edemeyeceğinden bir miktar zam talebinde bulunmuştu. Tuna'ya tababet, cerrahlık ve eczacılık hizmetlerini idare etmek üzere tayin edilmiş Tanaş'ın bu üç konuda yeterliliği olup olmadığının belirlenmesi için durumun önce Seretıbba Efendi'ye sorulması gerekmiştir.³³⁶

Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa'nın Rusya ile 1853-1856 yılında yaptıkları Kırım Savaşı'nın devam ettiği yıllarda sıhhiye personeli sayıları gemilerin büyüklüklerine ve aldıkları görevlere göre değişmiş, tabib, cerrah ve eczacılardan oluşan sıhhiye personelleri gemilerin seferberan ve memuran kadrosunda yer almıştır. Osmanlı donanmasındaki bazı gemilerin sıhhiye personeli kadrosu aşağıdaki gibi olmuştur;

■ Üç Ambarlı Mahmudiye Kalyonunda³³⁷ Temmuz 1853'te geminin seferberan kadrosunda bir tabib, bir cerrah, iki de eczacının görevli olduğu³³⁸; aynı geminin 1855 yılı kayıtlarında bir tabib, bir cerrah ve bir eczacı bulunduğu görülmüştür.³³⁹ Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen İspanyol General Perim'in refakatinde bulunan İngiliz Yüzbaşı Rhodes Mahmudiye Kalyonu'na yaptıkları ziyaret ile ilgili bilgiler verdiği anılarında geminin hastanesi ve hastane personelinden de bahsetmiştir. Rhodes'a göre hastane, geminin pruvasında bulunuyordu. İçerisinde

³³⁵ DTA, ŞUB, 4/174, 8 Şevval 1264 (7 Eylül 1848).

³³⁶ DTA, ŞUB, 4/198, Selh-i Şevval 1264 (28 Eylül 1848).

³³⁷ Mahmudiye Kalyonu, Sultan II. Mahmud zamanında Papuççu Ahmet Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığı sırasında kızağa konulmuştur. 1829 yılında inşa edilmiştir. Geminin mevcudu on bir bölüğe ayrılan 1280 kişi idi; Hacer Bulgurcuoğlu, **Efsane Gemi Mahmudiye Kalyonu**, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, Şubat 2009, s. 44; Mahmudiye Kalyonu 11 Eylül 1855'te Sivastopol'un Ruslardan alınması ile sonuçlanan Sivastopol Muharebesi'nde görev yapmıştır; **a.g.e.**, s.73.

³³⁸ DTA, Amele Defterleri, 51/2.

³³⁹ DTA, Yoklama, 198/3.

beyaz perdelerle ayrılmış dört tane demir karyola vardı. Yataklar çok temizdi. Hastanede bulunan heyet ise çok nazik ve zarif kişilerdi.³⁴⁰

▪ Şihab-ı Bahri Fırkateyni'nin 1854 yılı kayıtlarında sağlık personeli seferberan kadrosunda bulunmuş, gemide bir tabib, bir cerrah ve iki de eczacı görev yapmıştır.³⁴¹

▪ Şerefresan Fırkateyni'nde 1855 yılında iki tabib, bir cerrah ve bir eczacı bulunmaktadır.³⁴²

▪ Mirat-ı Zafer Fırkateyni'nin 1855 yılı kayıtlarına bakıldığında memuran kadrosunda bir cerrahın bulunduğu görülmektedir.³⁴³

▪ Peyk-i Zafer Kalyonunda 1855 yılında seferberan kadrosunda bir tabib, bir cerrah ve bir eczacı vardır.³⁴⁴

▪ Teşrifîye Kalyonunda 1855 yılında seferberan kadrosunda bir tabib, bir eczacı ve bir cerrah bulunmaktaydı.³⁴⁵

▪ Mukaddeme-i Hayr Kalyonunda 1855 yılında seferberan kadrosu içerisinde bir tabib, bir cerrah ve bir eczacı görev görmektedir.³⁴⁶

Gemilerdeki sağlık personeli hakkında H.1288 (1871-1872) tarihli İdare-i Tıbbiyye-i Bahriyye Nizamnamesi'nde düzenlemeler yapılmıştı. Nizamnameye göre deniz teşkilatındaki tabib ve eczacı sayıları şu şekilde düzenlenmiştir; kalyon, fırkateyn ve korvetlerde “evvel ve sani” olarak ikişer tabib, brik ve altında bulunan gemilerde birer tabib görev yapacaktı. Etıbbā maiyetinde olmak üzere mürettebattan bir veya iki nefer de tabibe yardımcı olacaktı. Kalyon ve birinci sınıf fırkateynlere birer eczacı atanacaktı.³⁴⁷

³⁴⁰ Ali Rıza Seyfî, “Tarihi ve Meşhur Harb Gemilerimizden Mahmudiye Kalyonu”, **Yeni Sabah Gazetesi**, 19 Ekim 1947.

³⁴¹ DTA, Yoklama, 198/5.

³⁴² a.g.b

³⁴³ a.g.b.

³⁴⁴ DTA, Yoklama, 198/4.

³⁴⁵ DTA, Yoklama, 198/6.

³⁴⁶ DTA, Yoklama, 198/4.

³⁴⁷ Madde 6.

3.2. Bahriyenin Kara Mevkilerindeki Sağlık Personelleri

Tanzimat döneminde Bahriyenin kara mevkilerindeki sağlık personelleriyle ilgili maaş, tayin ve ihraç konularında çeşitli yazışmalar yapılmıştır.

Donanma-yı Hümayun'daki mevcut askerler ile Mekteb-i Bahriyye ve Riştehanе'de görevli hocalar, tabib, cerrah ve eczacılar ile yaralıların 6 Ocak-4 Şubat 1840 tarihleri arasındaki aylıkları ve diğer bazı zabıt ve neferlere verilecek meblağın yekunu üç yük on yedi bin sekiz yüz otuz üç buçuk Kuruş'tu.³⁴⁸

Tersane-yi Amire'deki Esnaf Taburu ve diğer neferlerden hasta olanları hemen tedavi etmek üzere Tersane-yi Amire'de bir mevki tahsisıyla bir tabibin tayin edilmesi daha önce Seretıbbı-i Bahriyye'den ifade olunmuştu. Tabib Hacı Süccad Efendi'nin de tıp fenninde iyi bilgisi olması nedeniyle aylık bin iki yüz elli Kuruş maaş ve dört nefer ve bir yem şair tayinatıyla Temmuz onyedinci gününden itibaren memuriyeti hususunda bir istidası olmuştu. Aslında bu iş için Tersane-yi Amire etıbbası mevcuttu ve bilgice yeterliydi. Ancak etıbbı gemilerde bulunduklarından derhal çağırılması mümkün olmuyordu. Havalının uygunsuzluğu nedeniyle hasta olanlara ilaç verilmesi gerektiğinden bu durum geçene kadar Tersane-yi Amire'de uygun bir mahalde geçici olarak Tabib Hacı Süccad Efendinin ikamet ettirilerek hemen maaş ve tayinat ile görevlendirilmesine karar verilmiştir.³⁴⁹

Asakir-i Bahriyye-yi Şahane Kışla-yı Hümayunu'nda Tabib Aleksandirin'in ihracı nedeniyle Mekteb-i Bahriyye tabibinin beş yüz Kuruş maaş ve dört nefer erzak tayinatı karşılığı olan yüz yetmiş iki Kuruş ile bu göreve atanması uygun görülmüştü.³⁵⁰

Tersane-yi Amire Zindanı'nda hastalara ayrılan yeni mahalde bir süreden beri görevli Yahudi hekimlerin maaşları kendi maaşlarından birer miktar zamlanarak

³⁴⁸ DTA, ŞUB, 1/157, 21 Zilkade 1255 (26 Ocak 1840).

³⁴⁹ DTA, ŞUB, 4/173B, 8 Şevval 1264 (7 Eylül 1848).

³⁵⁰ DTA, ŞUB, 4/191, 20 Şevval 1264 (19 Eylül 1848).

istihdam olunmaları veya uygun miktar maaş ile bir tabibin memuriyete tayin edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmişti.³⁵¹

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’de tahsil görmüş olan etibbanın Kırım Savaşı sırasında muharebe mevkilerine sevk olmalarından dolayı bazı hastane ve mahaller için zorunlu olarak dışarıdan tabib tedarik edilmiştir. Savaştan sonra etibba peyderpey dönerek açıkta kalmış olduklarından bunların uygun yerlere yerleştirilmesi gerekmiştir. Dışarıdan tedarik edilmiş olan Bahriye Kışla-yı Hümayunu Tabibi Nikolayedi Kırım’dan dönen tabibler nedeniyle görevinden ihraç edilmiştir.³⁵²

Tabibe Meryem’in Tersane-yi Amire Zindanı’nda bulunan hastaları haftada bir iki defa gelerek tedavi etmesi için Bebek’teki Fransız Mektebi Nazırı’ndan yapılan başvuru Meclis-i Bahriyye’ye havale edilmişti. Zindanda müstakil bir tabibin, hastalığı az olan kişileri tedavi ettiği hastalığı fazla olanların ise Asakir-i Bahriyye Hastanesi’ne gönderilmesi dolayısıyla başka bir tabibe ihtiyaç duyulmadığı ve Tersane içerisine “nisa” tayfasının girmesinin eskiden beri yasak olduğu konusunun kendisine bildirilmesi Meclis-i Bahriyye’ce değerlendirilmişti.³⁵³

Bahriyenin kara teşkilatındaki sıhhiye personelinin tertibi İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi’ne göre aşağıdaki gibi düzenlenmiştir³⁵⁴;

İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesine Göre Bahriyenin Kara Teşkilatındaki Sıhhiye Personeli

	Tabib	Eczacı
Asakir-i Bahriyye Merkez Hastanesi	5	12 (Sereczacı da dahil)
Suda Tersanesi	2	3
Basra Tersanesi	2	3

³⁵¹ DTA, ŞUB, 4/142A, 24 Cemaziyelahir 1264 (28 Mayıs 1848).

³⁵² DTA, ŞUB, 22/135A, 8 Cemaziyelevvel 1272 (10 Ocak 1856).

³⁵³ DTA, ŞUB, 31/215A, 17 Zilhicce 1274 (24 Temmuz 1858).

³⁵⁴ Madde 3,4,5.

İzmit Tersanesi	1	1
Gemlik Tersanesi	1	1
Rusçuk Tersanesi	1	1
Vidin Tersanesi	1	1
Tulçe Tersanesi	1	1
Mekteb-i Fünun-ı Bahriyye	1	1
Tersane-yi Amire Fabrikaları	1	-
Riştخانه	1	-
Fişenkhane	1	-
Tir-i Güverte	1	-
Havuzlar	1	-
Sanayi-i Bahri Taburu	2 (Biri evvel diğeri sani)	-
Şeşhaneci Taburu	2 (Biri evvel diğeri sani)	

İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi ile Bahriye Nezareti'ne bağlı olan Tersaneler, Mekteb, Fabrikalar, Taburlar ve Tersane-yi Amire'deki diğer unsurlarda ne kadar sağlık personeli bulunacağı karara bağlanmıştır.

Tanzimat döneminde sağlık personellerinin özlük haklarıyla ilgili çalışmalar olduğu gibi bunların görev yerlerinden ihracları ile ilgili de girişimlerin olduğu görülmüştür. Kara mevkilerinde genel olarak sağlık personelleri bulunmakla beraber bu konu İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi'yle düzen altına alınmıştır. Bu dönemde en dikkat çekici konu Kadın Tabib Meryem'in Tersane-yi Amire Zindanı'nda çalışmak istemesidir. Bu durum hem zindanda mevcut tabibin hafif hastalıkları olan hastaları tedavi etmek için yeterli olmasından dolayı hem de Tersane-yi Amire içerisine kadınların girmesinin eskiden beri yasak olması nedeniyle reddedilmiştir.

3.3. Donanma-yı Hümayun İstanbul'da Bulunduğu Sırada Tabiblerin Görevleri

Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa tarafından 1849 yılında kaleme aldırılan Bahriye Nizamnamesi'nde Donanma-i Hümayun Beşiktaş ve Tersane önünde bulunduğu zamanlarda görevli tabiblerin her sabah gemilerin nöbetçi subayları ile mevcut askeri muayene edecekleri ve Haliç'te dinlenmek için sancak çeken gemi personelinden hastalanan askerlerin ise Bahriye Kışlası'ndaki nöbetçi tabib tarafından muayene edilecekleri belirtilmiştir. Bu maddeler aşağıda verilmiştir;

*“Donanmada nöbetten çıkan Miralay ve Kaymakam vardiyalı olarak devamlı Deniz Hastanesi'ni dolaşıp durumu bağlı olduğu üst rütbeli zabite bildirilecektir.”*³⁵⁵

*Donanma Beşiktaş ve Tersane önünde bulunduğu zaman görevli tabibler, her sabah gemilerin nöbetçi subayları ile mevcut olan askeri muayene edeceklerdir.”*³⁵⁶

*Haliç'te dinlenmek için sancak çeken gemi personelinden hastalanan askerler, Bahriye Kışlası'ndaki nöbetçi tabib tarafından muayene edilecektir. Askerler iyileşmeden hastaneden çıkarılmayacak ve hastalar iyileşene kadar Bahriye Kışlası'ndaki misafirhanede birkaç gün alıkonulacaktır. Hastaneye gönderilen hasta erler gerek gemilerden gerek kışla ve karakollardan olsun hamal arkasında taşınmayıp hastaneye ait arabalar ile gönderilecektir.”*³⁵⁷

Nizamnamede ayrıca gemi komutanlarına personelin sağlığının korunması konusunda yükümlülükler verilirken hastaneye gönderilen askerlerin kişisel eşyalarının korunması, hastanelerin ilaç ve diğer malzemelerinin temin edilmesi, hastane baştabibinin veya ikinci tabibinin diğer sağlık personeli ile hergün hastaları teftiş etmesi, gemiler bir limanda bulunduğu esnada denizde görülen gemi ve kayıkların karantinasının olup olmadığının kontrol edilmesinden bahsedilmiştir.³⁵⁸

³⁵⁵ Madde 38

³⁵⁶ Madde 39

³⁵⁷ Madde 40

³⁵⁸ Madde 41, Madde 42, Madde 43, Madde 44, Madde 62.

Donanma-yı Hümayun'da görevli tabiblerin tıbbi açıdan yeterliliklerini kaybetmemeleri için haftanın belli günlerinde Bahriye Merkez Hastanesi'ne devam etmeleri konusunda girişimler yapılmıştı.

3.3.1. Donanma-yı Hümayun'da Görevli Etıbbanın Ameliyat-ı Tıbbiyyeden Mahrum Kalmamaları

Donanma-yı Hümayun'da mevcut etıbbanın tıbbi işlerden mahrum kalmaması için nöbetleşe olarak Bahriye Merkez Hastanesi'ne devam etmeleri amacıyla etıbba üç postaya ayrılarak her postada gösterilen vakitlerde sabahları tayin edilen vizite vakitlerinde hastanede bulunmaları ve devam ettikleri süre boyunca gemilerinde günlük yapılacak vizitelerin diğer gemilerin tabibleri tarafından yapılması, etıbbanın mensup oldukları gemilerin nöbetçi olduğu gece gemilerinde nöbetlerinin yapılması hususları kararlaştırılmıştı.³⁵⁹ Donanma tabiblerinin nöbetleşe olarak hastaneye devam etmesi şu şekilde gerçekleşecekti;

Birinci Posta: Zırhlı Orhaniye Fırkateyni Tabibi ve Zırhlı Asar-ı Tevfik Korveti Tabibi. İşbu posta Teşrinisaninin on sekizinci (30 Kasım) gününden başlayarak Kanunuevvelin sonuna kadar (12 Ocak) memur oldukları gemilerin nöbetçi olduğu zaman dışında her gün hastaneye devam edeceklerdir.

İkinci Posta: Zırhlı Asar-ı Tevfik Fırkateyni Tabibi ve Zırhlı Muin-i Zafer Korveti Tabibi. İşbu posta Kanunusani başından başlayarak (13 Ocak) Şubatın on dördüne kadar (26 Şubat) hastaneye devam edecektir.

Üçüncü Posta: Zırhlı Mahmudiye Fırkateyni Tabibi ve Zırhlı İclaliye Korveti Tabibi. İşbu posta Şubatın on beşinci gününden başlayarak (27 Şubat) Mart sonuna kadar (12 Nisan) hastaneye devam edecektir.³⁶⁰

Gemilerde çalışan tabiblerin daha kısıtlı vakalarla karşılaşmaları nedeniyle tıbbi yeterliliklerinin azalmaması için bu uygulamaya geçilmişti.

³⁵⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/59-60, 21 Şevval 1291 (1 Aralık 1874).

³⁶⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/60, 18 Teşrinisani 1290 (30 Kasım 1874).

3.4. Donanma-yı Hümayun Cerrahlarının Nöbetleri

Askerlerden hasta olanların her gün vizitelerini yapmak üzere Muhbir-i Sürur Fırkateyni Tabibine tenbih edilmiş, gemilerde mevcut on cerrahın gemilerinin Parmakkapı'da maçuna önüne kadar ve oradan Aynalıkavak'a kadar iki posta itibarıyla her postada adı geçenlerden birer cerrahın beş gecede bir gece nöbetçi kalmaları uygun görülerek durum cerrahlara bildirilmiş, gemilerden nöbetçi olan gemice hususi işaret keşide ettirilmek üzere gereğinin yapılması istenmişti.³⁶¹

Donanma 1874 yılında Haliç'te bulunduğu sırada hasta askerleri vizite yapma görevi Muhbir-i Sürur Fırkateyni'ne verilirken nöbet tutan gemilerde cerrahların da nöbetçi kalmaları istenilmişti.

3.5. Bahriye Tabib ve Eczacılarının Rütbe ve Terfileri

İdare-i Tıbbiye-yi Bahriye Nizamnamesi, Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olan tabib ve eczacıların Bahriyeye kabul edildikten sonraki rütbe ilerlemeleri hakkında bilgi verilmiştir. Rütbe ilerlemeleri aşağıdaki şartlar dahilinde gerçekleşmiştir;

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den diploma ile mezun olan etıbbā, “Seretıbbā”, “Tabib” ve “Tabib Muavini” olarak üçe ayrılıyordu.

Sınıf-ı Evvel Sertabibleri Miralay, Sınıf-ı Sani Sertabibleri Kaymakam rütbesinde; Tabiblerden Sınıf-ı Evvel Tabibi Binbaşı, Sınıf-ı Sani Tabibi Sağkolağası, Sınıf-ı Salis Tabibi Solkolağası rütbesindeydi; Tabib Muavini ise Yüzbaşı rütbesinde bulunuyordu.

Bahriye tıbbi hizmetlerinde istihdam olunmak üzere Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den çıkan tabibler iki yıl süreyle Asakir-i Bahriyye Merkez Hastanesi'nde “Yüzbaşılık” rütbesiyle “icra-i ameliyat” etmeye mecburlardı. Süreleri bittikten sonra Solkolağalık rütbesiyle tabibliğin sınıf-ı salisine; bir buçuk yıl sonra

³⁶¹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/59, 18 Muharrem 1291(7 Mart 1874).

Sağkolağalık rütbesiyle sınıf-ı sanisine; bir buçuk yıl sonra da Binbaşılık rütbesiyle sınıf-ı evvelğine tayin oluyorlardı.

Tabiblerin Kaymakamlık rütbesine sahip olabilmeleri için Binbaşılık rütbesinde üç yıl geçirmiş olmaları gerekiyordu. Kaymakamlık rütbesi boş olmadıkça bu rütbeyle terfi yapılamıyordu.

Asakir-i Bahriyye Merkez Hastanesi Tabib-i sanisiyle Basra Hastanesi Tabib-i Evveli Kaymakam rütbesindeydi. Suda Tersanesi Hastanesi ileride genişleyip büyüdüğünde bunun da Tabib-i Evveli Kaymakam olacaktı. Sanayi-i Bahriyye Alayıyla Şeşhane Taburlarının ve Kalyon-ı Hümayunlar ile Birinci Sınıf Fırkateynlerin Tabib Evvelleri de yine Kaymakam rütbesindeydi.

Mekteb-i Tıbbiyye'den mezun olup Asakir-i Bahriyye-yi Şahane etıbbası arasına dahil olan tabibler orduda görevli tabiblerin sahip oldukları imtiyaza sahip olacaklardı. Yani Sağkolağalık üzerinde bulunan rütbelerdeki Bahriye tabiblerine Padişah fermanı ve altında bulunanlara buyruklarıyla elbiseleri ve sahip oldukları rütbelerin derecelerine göre yem tayinatları tamamıyla ödenecekti.

Asakir-i Bahriyye Merkez Hastanesi Sertabibliği boş olduğunda sertabib kısmının ikinci sınıfından hastanede istihdam olmuş olanların en kıdemlisi sertabib tayin olacaktı.

Bahriye etıbba ve eczacılarından hiçbir ferdin ordu dairelerine nakilleri yapılmayacaktı. Ancak nakil nedenini gösteren dilekçesi Bahriye Nezareti ve Bahriye Sıhhiye Meclisi tarafından kabul edilir ise bu durum müstesna idi.

Seraskerlik makamı ve Bahriye Nezareti arasında devam eden muhaberele ile Ordu-yı Hümayun etıbbasından Binbaşı rütbesine kadar olanlar bahriye etıbba sınıfına nakil edilecek ve bunların kademeleri ve eski hizmetleri zayi edilmeyecekti. 1872'de Bahriye Merkez Hastanesi'nde Yüzbaşı rütbesiyle görevli bulunan dört tabib gemilere tayin edileceklerinden bunların yerlerine muavin olmak üzere Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den Yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak Haydarpaşa

Hastanesi'nde eğitim görmekte olan efendilerden dört neferin Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmesi istenmişti. Bu durum üzerine asakir-i beriyyenin de tabiblere olan ihtiyacından dolayı talep edilen tabiblerin Haydarpaşa Hastanesi'nden verilmeyip Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den o yıl mezun olacaklardan verileceği bildirilmişti. Bahriye tabiblerinden vefat eden iki neferin de yerlerine diğerlerinin tayini de 15 Temmuz 1872'de Mekteb-i Tıbbiyye Nezareti'nden talep edilmişti.³⁶² Ancak altı tabibin verilemediği 25 Aralık 1872 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Buna göre;

Daire-i Bahriyye'deki sıhhiye memurlarının yetersizliğinin yanı sıra Daire-i Nizamiye'de de tabib yetersizliği vardı. Bundan dolayı birçok vakitten beri Viyana'dan üçer ve dörder yüz Frank ve daha fazla miktar maaş ve tayinat ile etibba getirilip istihdam ediliyordu.³⁶³ Daire-i Bahriyye'ye etibba verebilmek imkânı olabilirse de Daire-i Nizamiye'nin ihtiyacından dolayı şimdilik bahriye sıhhi işlerinin dahi dışarıdan etibba tedarikiyle idare edilmesi zorunlu olduğundan talep edilen altı tabibin Avrupa'dan tedarikine teşebbüs edilmesi veya Bab-ı Seraskeri marifetiyle getirilmesi arzu ediliyordu.³⁶⁴

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane ve İdadi-i Tıbbiyye'deki öğrenciler Bahriyede tabiblik yapmak istediklerini bildirebiliyorlardı. Mekteb-i Tıbbiyye altıncı sınıfı harici öğrencilerinden beş ve idadi-i tıbbiyye ikinci sınıfı harici öğrencilerinden bir ve birinci sınıfı harici öğrencilerinden on üç ve ihtiyat sınıfı öğrencilerinden bir olmak üzere toplam yirmi nefer talip bahriye tabibliğine muvaffakat etmiş olduklarından bunların o suretle dahili öğrenci silkine kayıt edilmesi değerlendirilmişti.³⁶⁵

Dışarıdan Bahriyeye tıbbi hizmetler için alınacak etibba ve eczacılar Bahriye Nezareti'nin uygun oylarıyla mukaveleye eklenecek ve bu mukavelede gösterilen müddet bittikten sonra hizmetten çıkarılacak veya gereği var ise yeniden kontrat

³⁶² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/8, 2 Teşrinisani 1288 (14 Kasım 1872).

³⁶³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/8-9, 13 Kanunuevvel 1288 (25 Aralık 1872).

³⁶⁴ a.g.b.

³⁶⁵ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/11, 3 Safer 1291 (22 Mart 1874).

yapılacaktı. Dışarıdan muntazam olarak elinde bir diploma veya icazetname olmayanlar Bahriye tıbbi hizmetlerine kabul edilmeyecekti.

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den diploma ile mezun olan Bahriyede hizmette bulunacak eczacılar; “Sereczacı”, “Eczacı” ve “Eczacı Muavini” olarak üçe ayrılıyordu.

Sınıf-1 Evvel Sereczacısı Kaymakam rütbesinde, Sınıf-1 Sani Sereczacısı Binbaşı rütbesinde; Sınıf-1 Evvel Eczacısı Sağkolağası, Sınıf-1 Sani Eczacısı Solkolağası, Sınıf-1 Salis Eczacısı Yüzbaşı rütbesinde; Eczacı Muavini ise Mülazım-1 Evvel rütbesindeydi.

Eczacılardan yalnız bir müfettiş olup o da Miralay rütbesine sahip olacaktı. Müfettiş, eczacılık ve kimyagerlik biliminde maharetli olan ve bu konularda bilgi sahibi kişilerden seçilecekti. Eczacılardan Miralay rütbesine sahip eczacı bulunmadığında ileride sırasıyla rütbe terfisi olmak üzere aşağı rütbeler de olanlardan seçilecekti.

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olup Bahriye tıbbi hizmetlerinde görevlendirilen eczacılar bir yıl Mülazım-1 Evvel rütbesiyle Asakir-i Bahriyye Merkez Hastanesi'nde bulunduktan sonra beklemeksizin Yüzbaşı rütbesine terfi edecekler, daha sonra Solkolağalık rütbesiyle eczacı kısmının sınıf-1 sanisine; sonra da Sağkolağalık rütbesiyle sınıf-1 evvelliğine ulaşacaklardı.

Bahriye Sereczacısı, “Kaymakamlık” rütbesiyle Sereczacı kısmının ikinci sınıfından seçileceği gibi Bahriye Merkez Hastanesi Sereczacısı dahi Binbaşılık rütbesiyle eczacı kısmının birinci sınıfı arasından en azından iki yıl Sağkolağalık rütbesiyle müstahdem ve ehliyetli olan kişilerden seçilecekti. Bahriye Sereczacılığı boş olduğunda Merkez Hastanesi Sereczacısı nasb ve tayin edilecekti.

Müfettiş eczacılar, Bahriye askerlerine mahsus hastanelerde ve gemi eczanelerinde mevcut tıbbi ecza çeşitlerinin miktarı ile kimyevi tahlillerin hususlarının keşif ve muayenesinde görevli olacaklardı. Bahriye Merkez

Hastanesi'nde istihdam olunacak sereczacı ile beraber toplam on iki eczacı hastanede tedavi olunmakta olan hastaların yalnız ilaçlarının terkihiyle meşgul olmayıp Donanma-yı Hümayun ile Tersane-yi Amire'ye mensup mevki ve hastanelerin eczanelerine gerekecek çeşitli tıbbi ecza ve karışımı da imal edeceklerdi.

Tabib sayılarında Bahriye Nezareti'nde olduğu gibi Daire-i Nizamiyye'de de zaman zaman yetersizlikler görülmüştür. Böyle durumlarda tabib tedarikinde öncelik Daire-i Nizamiyye'ye verildiğinden Bahriye'de Viyanalı tabibler görev yapmışlardır. Daire-i Nizamiyye'ye bağlı tabur ve alayların sağlık personelleri ihtiyaçları mümkün olduğunca karşılanmaya çalışılmıştır.

3.6. Ordu ve Mevkilere Tayin Edilen Tabib, Eczacı, Cerrah ve Diğer Personel

Ordu-yı Hümayun'daki muhtelif alay ve taburlara tabib ve diğer sağlık personelleri gönderilmiştir. Erzurum Müşiri tarafından Erzurum'da bulunan Asakir-i Nizamiyye'ye altı tabib, cerrah ve eczacı ile gerekli miktarda eczanın gönderilmesi talebinde bulunulmuştu.³⁶⁶

Arabistan Ordu-yı Hümayunu'ndan iki tabur Asakir-i Nizamiyye-yi Şahane Hicaz taraflarının muhafazası için Mekke-i Mükerrreme'ye gönderilmişti. Bu taburla gidecek Sertabib Salih Efendi iki bin iki yüz elli Kuruş, Cerrah Edhem Efendi yedi yüz elli Kuruş ve Eczacı Haydar Efendi yedi yüz elli Kuruş harcırah alacaktı.³⁶⁷

Rumeli Ordu-yı Hümayunu Piyade Dördüncü Alayı'nda bir nefer tabib mevcuttu. Dördüncü Alayın hareket halinde olması ve taburlarının münferit bulunması nedeniyle bir tabib ile idare etmek mümkün olmuyordu. Meclis-i Askeri'den tanzim olunan mazbatada hazık tabiblerden İtalyalı Maderli adlı hekimin 13 Kasım 1845'ten itibaren aylık bin iki yüz Kuruş maaş ve emsali gibi tayinat ile memuriyetini yapmasının uygun olacağı değerlendirilmişti. Maderli'nin günlük dört

³⁶⁶ BOA, A.MKT, 4/28, 21 Receb 1258 (28 Ağustos 1842).

³⁶⁷ BOA, C.SH, 7/335-1, 5 Zilhicce 1260 (16 Aralık 1844).

nefer erzak, sefer ve barış zamanında üçer yem şair tayinatı ile Dördüncü Alaya tayini ve Dar-ı Şura-yı Askeri’ce de uygun görüldü.³⁶⁸

Hicaz ve Irak Ordu-yı Hümayunu Piyade, Süvari ve Topçu Alaylarıyla Hastanesi’ne dört tabib, beş muavin tabib, üç cerrah, bir eczacıbaşı ve dört eczacı olmak üzere toplam on yedi kişinin tayinine gerek görülmüştü. Tayin edilen on yedi neferden hastane eczacıbaşılığına memur olan kişinin istifasından sonra yerine Kolağalık rütbesiyle Hüseyin Efendi tayin edildi. On yedi sağlık personelinin maaş, tayinat ve harcırah ücreti olarak verilecek miktar toplam 56149 Lira [?] 4 Kuruş’tu.³⁶⁹ İdare-i Beriyye-yi Tıbbiyye Nizamnamesi’nde Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’den mezun olan tabiblerin Yüzbaşılık rütbesi ile Haydarpaşa Hastanesi’nde eğitim gördükten sonra eğitimin bitimiyle uhdelere Solkolağalık rütbeleri verildikten sonra Ordu-yı Hümayunlarda istihdamlarından bahsediliyordu.³⁷⁰ Tabur ve alayların sağlık personel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, tabib, cerrah ve eczacılar tabur ve alaylarda görev yapmışlardır. Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu’nda da düzenli bir sağlık teşkilatı bulunuyordu.

3.6.1. Ordu-yı Hümayun-Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Tabur, Alay ve Hastaneler Sıhhi Personel Kadrosu

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Birinci, İkinci Sürat Talia Taburu, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Talia Taburları, Zuhaf Birinci Alay Birinci ve İkinci Taburları, Zuhaf İkinci Alay Birinci, İkinci ve Üçüncü Taburları, Saff-ı Piyade Üçüncü Alayı Birinci Taburu, Saff-ı Piyade Üçüncü Alayı İkinci ve Üçüncü Taburları, Saff-ı Piyade Dördüncü Alayı Birinci Taburu, Saff-ı Piyade Dördüncü Alayı Üçüncü Taburu, Saff-ı Piyade Beşinci Alayı, Saff-ı Piyade Beşinci Alayı İkinci ve Üçüncü Taburları, Saff-ı Piyade Altıncı Alayı ve İkinci ve Üçüncü Taburları, Saff-ı Piyade Yedinci Alayı, Süvari Birinci Ejder Alayı, Süvari İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Alayları, Kazak Süvari Alayı, Dragon Alayı, Topçu Alayı ve Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Taburları ile Haydarpaşa, Kuleli, Bab-ı

³⁶⁸ BOA, C.SH, 12/554-1, 4 Safer 1262 (1 Şubat 1846).

³⁶⁹ BOA, C.SH, 5/250, 21 Rebiülahir 1267 (23 Şubat 1851).

³⁷⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/12, 18 Teşrinisani 1290 (30 Kasım 1874), 21 Şevval 1291 (1 Aralık 1874).

Seraskeri ve Maltepe Hastanelerindeki tabib, cerrah, eczacı, çıkıkçı, baytar ve katiblerin sayıları aşağıda verilmiştir³⁷¹;

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Sıhhi Personel Kadrosu

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayun	1 Sertabib

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Birinci Sürat Talia Taburu	1 Tabib
	1 Eczacı
	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu İkinci Sürat Talia Taburu	1 Tabib (Binbaşı)
	1 Eczacı
	1 Tabur Cerrahı (Boş)

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Üçüncü Talia Taburu	1 Tabib
	1 Cerrah
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Dördüncü Talia Taburu	1 Tabib
	1 Eczacı
	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Beşinci Talia Taburu	1 Tabib (Binbaşı)
	1 Eczacı
	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Altıncı Talia Taburu	1 Tabib
	1 Eczacı
	1 Cerrah

³⁷¹ Salname-i Askeriyye, H.1283, s.24-75.

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Yedinci Talia Taburu	1 Tabib
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Zuhaf Birinci Alay Birinci Taburu	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Zuhaf Birinci Alay İkinci Taburu	1 Tabib
	1 Cerrah
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Zuhaf İkinci Alay Birinci Taburu	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Zuhaf İkinci Alay İkinci Taburu	1 Tabur Cerrahı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Zuhaf İkinci Alay Üçüncü Taburu	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Üçüncü Alayı Birinci Taburu	1 Cerrah
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Üçüncü Alayı İkinci Taburu	1 Cerrah
	1 Tabib (Binbaşı)

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Üçüncü Alayı Üçüncü Taburu	1 Cerrah

	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Dördüncü Alayı Birinci Taburu	1 Tabur Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Dördüncü Alayı Üçüncü Tabur	1 Cerrah
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Beşinci Alayı	1 Tabib
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Beşinci Alayı İkinci Tabur	1 Tabur Cerrahı
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Beşinci Alayı Üçüncü Taburu	1 Tabur Cerrahı
	1 Tabib
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Altıncı Alayı	1 Tabib

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Altıncı Alayı İkinci Taburu	1 Cerrah
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Altıncı Alayı Üçüncü Taburu	1 Cerrah
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Piyade Dördüncü Alayı	1 Alay Tabibi
	1 Cerrah

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Süvari Birinci Ejder Alayı	1 Tabib (Binbaşı)
	1 Cerrah (Kolağası)
	1 Cerrah-ı Sani
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Süvari İkinci Alayı	1 Tabib (Binbaşı)
	1 Alay Cerrahı
	1 Tabur Cerrahı
	1 Alay Eczacısı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Süvari Üçüncü Alayı	1 Alay Tabibi
	1 Alay Eczacısı
	1 Eczacı-i Sani
	1 Alay Cerrahı
	1 Cerrah-ı Sani

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Saff-ı Süvari Dördüncü Alayı	1 Alay Tabibi
	1 Alay Cerrahı
	1 Cerrah-ı Sani

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Süvari Beşinci Alayı	1 Alay Tabibi
	1 Cerrah-ı Evvel
	1 Cerrah-ı Sani
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Kazak Süvari Alayı	1 Tabib
	1 Cerrah-ı Evvel

	1 Cerrah-ı Sani
	1 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Dragon Alayı	1 Alay Cerrahı
	1 Cerrah-ı Evvel

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Topçu Alayı	1 Alay Tabibi
	1 Cerrah (Binbaşı)
	1 Eczacı (Kolağası)

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Topçu Alayı Birinci Taburu	1 Tabur Cerrahı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Topçu Alayı İkinci Taburu	1 Tabur Cerrahı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Topçu Alayı Üçüncü Taburu	1 Tabur Cerrahı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Topçu Alayı Dördüncü Taburu	1 Tabur Cerrahı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu Topçu Alayı Beşinci Taburu	1 Tabur Cerrahı

Haydarpaşa Hastanesi'nde Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu'na Mensup Sıhhiye Memurları	1 Müdür
	1 Tabib-i Evvel
	4 Tabib Kaymakam
	6 Tabib Kolağası
	1 Cerrah (Kolağası)
	1 Cerrah (Aşıcı)

	3 Cerrah
	1 Çıkıkçı
	1 Eczacıbaşı
	2 Eczacı (Kolağası)
	2 Eczacı (Yüzbaşı)
	4 Eczacı
	1 Serkatib
	1 Katib
	1 Katib-i Sani
	1 Katib-i Rabi

Kuleli Hastanesi'nde Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu'na Mensup Sıhhiye Memurları	1 Tabib-i Evvel (Miralay)
	2 Tabib (Miralay)
	1 Tabib (Kaymakam, Müdür)
	1 Tabib-i Sani (Kaymakam)
	1 Tabib (Kaymakam)
	2 Tabib (Kolağası)
	1 Cerrah (Binbaşı)
	1 Cerrah-ı Sani
	2 Cerrah
	1 Eczacı-ı Evvel (Kolağası)
	3 Eczacı
	1 Katib-i Evvel
	1 Katib-i Sani

Bab-ı Seraskeri Hastanesi'nde Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu'na Mensup Sıhhiye Memurları	1 Müdür (Miralay)
	1 Tabib-i Evvel (Kaymakam)
	2 Tabib (Miralay)
	1 Tabib (Kaymakam)
	1 Tabib (Binbaşı)
	1 Sercerrah
	3 Cerrah
	1 Sereczacı
	3 Eczacı
	1 Serkatib
	1 Katib

Maltepe Hastanesi'nde Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu'na Mensup	1 Tabib-i Evvel (Kaymakam)

Sihhiye Memurları	
	4 Tabib (Kolağası)
	1 Katib-i Evvel
	1 Katib-i Sani
	2 Cerrah
	1 Sereczacı (Yüzbaşı)
	1 Eczacı (Kolağası)
	5 Eczacı

Birinci Hassa Ordu-yı Hümayunu bir sertabibin reisliğinde alay ve taburlardaki tabib, cerrah ve eczacılardan oluşuyordu. Bu orduya bağlı dört hastane vardı. Bunlardan Haydarpaşa Hastanesi'nde sağlık personeli toplamda bir müdür ile beraber yirmi yedi tabib, cerrah, çıkıkçı ve eczacı ile dört katipten ibaretti. Kuleli Hastanesi'nde on altı tabib, cerrah ve eczacı, iki katib bulunuyordu. Bab-ı Seraskeri Hastanesi'nde bir müdür ile on iki tabib, cerrah ve eczacı görev yapmaktaydı. Ayrıca iki de katib vardı. Maltepe Hastanesi'nde ise on dört tabib, cerrah ve eczacı görevliydi. Bu dönemde Maltepe Hastanesi sağlık personeli kadrosunun 1844 yılına oranla daha az personelden oluştuğu görülmüştür. 1844 yılında hastanede sekiz tabib, on cerrah, on bir eczacı, dört müvezzi, üç havancı ve dört katib bulunuyordu.

3.7. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den Diploma ile Mezun Olmayan Nizamiye Hizmetinde Görevli Sağlık Personelinin Tekaüt Maaşları

Yabancı tebadan olmayan ve Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den diplomasız ayrılan nizamiye hizmetinde görevli rütbeli ve rütbesiz diplomalı ve diplomasız tabib, cerrah ve tımarcılarının maaşlarından % 5'leri kesilerek gerektiğinde tekaüt maaşı olarak tahsisi ve ölenlerin yetimlerine dahi maaş ödenmesinin nizam gereği olduğu Seraskerlik tarafından beyan olunmuştur.³⁷²

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'de iken diploma almaksızın askeri hizmete girerek sonradan diploma almış olan eczacılar askeri rütbelere sahip olmayı arzu ederler ise sıhhi işlerle ilgili nizamla her şekilde uyum sağlayacaklarına dair

³⁷² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/13, 9 Kanunuevvel 1290 (21 Aralık 1874).

ellerinden senet alınarak yaptıkları askeri hizmetin Mülazımlık rütbesinde bulunacakları süreye mukabil tutularak yeniden Yüzbaşılık rütbesi verilmesi ve ileride sahip olacakları rütbeyi alana kadar eski maaşlarının verilmesi ve o vakte kadar sahip oldukları maaş miktarının %2'sinin ve üst tarafının %5 kesilmesi Sıhhiye Dairesi tarafından gerekli görülmüştü.³⁷³

3.8. Avrupa'ya Tahsile Giden Tabibler

Erkân-ı Harbiyyelikte çıkan zabitler ile Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olanlardan bazıları 1872 ve 1873 yıllarında tahsil için Avrupa taburlarıyla mekteblerine gönderilmişlerdi.³⁷⁴

3.9. Taşra Ordularına Memur Tabib, Cerrah ve Eczacıların Navl-ı Vapur, Harcırah ve Menzil Ücretleri

Taşra ordularına memur etibba hangi rütbede bulunursa rütbelerine göre navl-ı vapur, harcırah ve menzil ücreti verilirken, cerrah ve eczacılara da navl-ı vapur ve harcırah veriliyordu. Bu gibi etıbbadan askeri rütbeye muadil olanlara ve askeri rütbeye sahip olmayanlara memur bulundukları mahallere denizden gidecekleri mesafe için güverte hesabıyla verilen navlın yarı miktarı harcırah ve karadan gidecekleri mesafe için saatte ellişer Para harcırah ve altmış Para mekari ücreti verilecekti.

Tüm etıbbaa, cerrah ve eczacılardan Bağdad'a ve Hicaz'a memur olanların memuriyet süreleri üç ve diğer Ordu-yı Hümayunlar merkez ve mevkilerine ve diğer yerlere tayin olunacakların memuriyet süreleri beş yıla varmaksızın istifa etmeleri durumunda yerlerine tayin edileceklerine verilmesi gereken navl-ı vapur ve mekari ücretleri nizamına tatbiken hesaplanarak her ne miktar olur ise istifa edenden toplam olarak tahsil edilecekti.³⁷⁵

³⁷³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/14, 21 Eylül 1291 (3 Ekim 1875).

³⁷⁴ Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.14, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.41.

³⁷⁵ DTA, ŞUB, 2A/99, H.1276 (1859-1860).

3.10. Sıhhiye Personelinin Kıyafetleri

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den yalnız şehadetname ile ihraç olunanlardan Daire-i Nizamiye Hastanelerinde ve Ordu-yı Hümayun'da tababet, cerrahlık ve eczacılık hizmetlerinde görevli kişilerin askeri rütbeye muadil maaş ve tayinatlarından başka askeri elbiselerin de verilip verilmediğinin bildirilmesi hakkında yazılan tezkireye Seraskerlik'ten verilen cevapta bu gibilere elbise verilmediği gibi istihdamları hakkında da bir hususi nizam bulunmadığı belirtilmiştir.³⁷⁶

Sıhhi rütbelere sahip olan etıbbā, cerrah ve eczacıların yakalarına taktıkları işlemeli alamet-i farikaların kaldırılması ve omuzlarına dahi Asakir-i Şahane zabitleri gibi etrafı işlemeli çuhadan ispalet³⁷⁷ şeridi koymayıp onun yerine kendilerine mahsus olan eski lampasaları³⁷⁸ takması, bey kapaklarının kırmızı çuhadan bulunması ve elbiselerinin diğer tarafları ve şeritleri yakalarının ve kılıçlarıyla kılıç kayışlarının aynıyla Asakir-i Şahane zabitleri elbise vesairesine tatbik olunması İrade-i seniyye gereğinden bulunmuştu.³⁷⁹

3.11. Kırım Savaşı Sırasında İstanbul'da Kurulan Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyyesi

Kırım Savaşı sırasında 1855-1856'da kurulmuştur. İstanbul'da bulunan müttefik askerler etıbbasından İngiliz Ordusu Tabibi Pinkof'un teklifi üzerine haftada bir defa toplanmak, tıbbi ve fenni müzakerelerde bulunmak, şahsi mülahazalar ve günlük müşahedelerde bulunmak ve muhtelif askerler etıbbası arasında eğitim ve münasebete vesile olmak üzere bir cemiyetin tesisine karar verilmişti. İngiltere, Fransa askeri etıbbasına mahalli meşhur etıbbadan bazıları da katılarak "Dersaadet Cemiyet-i Tıbbiyyesi" kurulmuştu. Cemiyet müzakere ve haberleşme için resmi dil olarak Fransızca'yı kabul etmişti. İlk toplantıdan kısa bir

³⁷⁶ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/13, 9 Kanunuevvel 1290 (21 Aralık 1874).

³⁷⁷ Her sınıftan subayın kaput omuzlarına diktikleri rütbe alameti; Lütfi Gürçay, **Gemici Dili**, İstanbul, Deniz Matbaası, 1943, s.209.

³⁷⁸ Uzun yırtmaçlı ve savanlı etek; **Sanat Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 1221.

³⁷⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye 3/2.

süre sonra cemiyetin kurucuları ve bilhassa Fransa Sefareti Tabibi Fovel ile Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane Muallimlerinden Kostantin Efendi Karatodori, Serviçen Efendi ve diğerlerinin kılavuzluğunda durum Sultan Abdülmecid'e arz edilerek o zamana kadar Osmanlı'da ilk olarak tesis edilen bu cemiyet "Şahane" unvanını almış ve aylık olarak elli Lira-yı Osmani tahsisat verilmiştir. Cemiyetin toplanacağı hususi yer yoktu. Aza daima Beyoğlu'nda her yıl kiralanana³⁸⁰ hane, otel, gazino gibi yerlerde toplanıyordu. Cemiyetin üyeleri yavaş yavaş artmış, Avrupa ve Amerika'nın meşhur tabiblerinin çoğu fahri üye sıfatıyla cemiyete katılmıştır. Cemiyetin Fransızca neşredilmekte olan ve bir heyet tarafından yazılan gazetesi (Ceride-i Tıbbiye-yi Şarkıyye) muhtelif zamanlarda önemli neşriyatlarda bulunmuştur.³⁸¹ Cemiyet riyasetinde bulunmuş olan kişiler arasında Zoeros Paşa ve Ferik Cemil Paşa gibi doktorlar vardı.

4. GEMİLERİN TAHAFFUZ VE TEMİZLİK HİZMETLERİNDE KULLANILMASI

Gemiler hastane olarak ve hasta asker ve ecza-i tıbbiye naklinde kullanıldığı gibi hıfzısıhha amaçlı olarak tahaffuz ve temizlik hizmetlerinde de kullanılmışlardır.

4.1. Tahaffuz Hizmetleri

Meclis-i Tahaffuz etıbbı ve azası tarafından bulaşık ilan edilen İskenderiye ve civarı çöldü ve boş durumdaydı. Nizam gereği sahillerin kordon altına alınması fazla memura ve masrafa muhtaç olacağından içlerinde sıhhiye memurlarının görev yaptığı, daima bu bölgede gidip gelerek buralara yanaşacak bulaşık gemileri ihtilattan men ederek karantina bulunan yerlere göndermek üzere iki küçük beylik gemisinin tayininin faydalı olacağı ile ilgili bir rapor Tophane Müşiriyeti'ne takdim edilmişti.

Meclis-i Valâ kararı ile bu konudaki görüşleri sorulmak üzere rapor ve tezkire Sadrazamlığa gönderilmiş, Sadrazamlık'tan gelen cevapta; istenildiği gibi birkaç

³⁸⁰ Besim Ömer, **Nevsal-i Afiyet: Salname-i Tıbbi**, İstanbul, Alem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekası, 1315, s.129.

³⁸¹ **a.g.e.**, s.130.

küçük gemi var ise de bu gemilerin ada ve sahillerin önlerinde gidip gelmek üzere görevli oldukları, Tersane-yi Amire limanında öyle bir küçük gemi bulunmakta ise de bunun Trablusgarb tarafına gönderilmesi kararlaştırıldığından, İskenderiye ve civarına gönderilecek uygun bir geminin olmadığı belirtilmişti.³⁸²

4.2. 1865 Kolera Salgını

Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması ile beraber Kızıldeniz, Basra ve Hint Okyanusu'nda denizcilik faaliyetleri artmış, bu faaliyetlerin artması ise koleranın yayılmasını hızlandırmıştır. Ancak Süveyş Kanalı daha açılmadan 1865'te başlayan 1873 yılına kadar Kızıldeniz'den Akdeniz ve Karadeniz'e yayılan hastalık Avrupa'da büyük kayıplara neden olmuştu. Gülden Sarıyıldız, Hicaz'dan İstanbul'a dönen hacı taşıyan vapurlarda görülen kolera ile ilgili olarak dönemin doktorlarından Proust'un şu bilgileri verdiğinden bahseder. Abdülkadir isimli Osmanlı vapuru 14 Temmuz 1873'te Cidde'den hareket ettiğinde gemide bin üç yüz yetmiş kişi bulunuyordu. Gemi, Cebel-i Tur'a gidene kadar yirmi kişi vefat etmişti. Cebel-i Tur'da ise yüz yetmiş altı kişi vefat etmişti. Vapur kumpanyalarının genelinde bu durum yaşanıyordu.³⁸³

Uzakdoğu ve Hindistan'da eskiden beri endemik (küçük bölgede kalan) bir şekilde bulunan kolera zaman zaman yaptığı salgınlarla bütün ülkeleri tehdit etmiştir. Önemli kolera dalgalarından biri 1865'te ortaya çıkmıştır. Kolera, mikrobunu almış olarak dönen hacılar vasıtasıyla Süveyş'e taşınmış ardından İskenderiye'de kolera görülmüştü. Koleranın İstanbul'a gelişi ise bir Osmanlı korveti ile olmuştur.

*“Mısır ulaşımına şiddetli karantina tedbirleri uygulanmasına rağmen vereme yakalanmış olan Dar-ı Şura-yı Askerî Eski Reisi Ferik Osman Paşa'yı getirmek üzere giden korvetin dönüş seferinde koleradan ölen iki kişi denize atılmıştır.”*³⁸⁴

³⁸² DTA, ŞUB, 4/96A, 12 Receb 1263 (26 Haziran 1847).

³⁸³ Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s.46.

³⁸⁴ a.g.e, s.14.

Korvet, İstanbul'a geldiğinde Tersane-yi Amire'ye girmiş, aynı gün iki asker hastaneye yatırılmış, birkaç gün sonrada Hasköy ve Kasımpaşa'da kolera vakaları görülmeye başlanmıştı.³⁸⁵

1865 yılında İstanbul ve çevresinde hüküm süren kolera salgını alınan tahaffuz tedbirleriye bastırılmıştı. Yayınlanan Hatt-ı Hümayun'da Padişah;

“Kaffe tebamızın hüsn-i hal ve istirahatı akdem-i efkârım olduğundan geçen hastalıktan dolayı ziyadesiyle teessür ettim ise de indifaından dolayı cümle ile berbar Cenab-ı Hakk'a arz-ı şükran etmekteyim” demişti.³⁸⁶

Kolera salgını sırasında İstanbul'da bulunan hane, değirmen ve diğer toplu mahaller ve bazı hanelerde mezbele toplamak gibi durumların olmasıyla beraber bazı kişiler tarafından da süprüntü ve hayvan leşleri atılıyordu. Dersaadet, Galata, Üsküdar, Boğaziçi ve diğer mevkilerde olduğu gibi kötü koku oluşturacak şeylerden han, hane, bina ve viranelerin temizlenmesi için Zabtiye Müşiriyetine emir verilmesi ile ilgili Kaptanpaşalık'tan yazılan yazıda; bazı iskelelerde gerekli olan dubaların Avrupa'ya sipariş edilmesine dair Meclis-i Vala'da mazbata tanzim edilmiş ise de lüzum üzerine Tersane-yi Amire'den uygun beş adet duba veya mavnanın iskelelere tahsisinin gerekli olacağı yazılmıştı.

Daha sonra Sadrazamlık tezkiresinde dubalar ile vapurun Londra tarafından getirtilerek İstanbul ahalisinden alınması kararlaştırılan vergiden karşılanmak üzere bunların bedeli olan beş yük bu kadar bin Kuruş'un Hazine-i Celile'den Tersane Hazinesi'ne verilmesi, makinist ve kaptan maaşlarının bu vergiden verilmesi hususunun Maliye Nezareti'ne ve dubaların vapurun içlerinde bekletilmeyerek süprüntülerin hemen açıklara döktürülmesinin taraflarına bildirilmesi tezkir olunarak, Padişah iradesi ile duba ve vapurların Tersane-yi Amire'de yaptırılması daha uygun olacağından durum İmalat-ı Bahriyye Meclisi'ne havale edilmiş, süprüntü için öyle bir duba olmadığından mavna lazım geleceği değerlendirilmişti.³⁸⁷

³⁸⁵ Güliden Sarıyıldız, **a.g.e.**, s.14.

³⁸⁶ **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Haz: Münir Aktepe, C.10, s.143.

³⁸⁷ **DTA**, MKT, 45/115A, 12 Rebiülevvel 1282 (5 Ağustos 1865).

Artan kolera hastalığından dolayı Sanayi-i Bahriyye Alayı Rami Kışla-i Hümayununa naklolunmuştu. Etibba, cerrah ve eczacılara fazlasıyla ihtiyaç duyuluyordu. Sanayi-i Bahriyye Alayı'nın hekimi ve cerrahı keyifsizliklerinden dolayı görevlerini yerine getiremediklerinden yerlerine yenilerinin tayini için Umur-ı Sıhhiyye-yi Askeri Nezareti'nden gereğinin yapılması istenilmişti.³⁸⁸

Beyrut tarafındaki kolera hastalığından dolayı Rodos Adası'na gelmesi emrolunan Fethiye Kalyon-ı Hümayunu Süvarisi ile Şadiye Kalyon-ı Hümayunu Süvarisine Asakir-i Bahriyye-yi Şahane'nin yiyecek ve içeceklerinin düzenlenmesiyle koleraya karşı alınacak tedbirler 5 Ağustos 1865 tarihinde şu şekilde bildirilmişti;

1. Her nefere 30 dirhem pirinç, ve 2,5 dirhem yağ hesabıyla limonlu olmak üzere sabahları koyu çorba ve akşamları her nefere 50 dirhem pirinç ve 40 dirhem et hesabıyla yağsız etli ve et sulu pilav verilmesi, hoşaf ve şekeri az limonata içirilmesi, alınacak etin keçi ve marya (dişi koyun) olmayarak erkek kıvırcık olması konularına dikkat edilmesi, askerlere bunlardan başka bir şey yedirilmemesi,

2. Asakir-i Bahriyye rutubetten muhafaza edilerek çamaşırlarının ve yatak takımlarının haftada en az iki defa yıkattırılması,

3. Geminin her zaman temiz bulunmasına dikkat edilmesi, sintine³⁸⁹ ve helalarının birkaç kere yıkanıp kireç ile badana olunarak hiçbir şekilde koku bulunmaması için uygun yerlerde yoğurt çanağı gibi küçük çanaklarda kireç kaymağı bulundurulması.³⁹⁰

1865'te görülen kolerayla mücadele konusunda sokakların ve islelerin temizlenmesi noktasında girişimlerde bulunulmuştur. Askerlerin hijyenine ve yağlı yiyeceklerden uzak durmasına çalışılmıştır.

³⁸⁸ DTA, MKT, 65/34, Gurre-i Rebiülevvel 1282 (25 Temmuz 1865).

³⁸⁹ Geminin dahilen en aşağı kısmı: Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s.737.

³⁹⁰ DTA, MKT, 63/166, 12 Rebiülevvel 1282 (5 Ağustos 1865).

5. MUHAREBELERDE MALUL OLANLARIN TEKAÜTLÜKLERİ

Asakir-i Bahriyye-yi Şahane'den malul olanlar Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'de muayene edilmesiyle hastalıklarının derecesine göre yirmi Kuruş'tan yüz Kuruş'a kadar maaş tahsisıyla tekaüdlükleri gerçekleştiriliyordu.

Asakir-i Nizamiyye-yi Şahane'den malul ve sakat olarak tekaütlükleri icra olunanlara savaş sırasında sakatlananlar gibi maaş tahsis edildiği anlaşıldığından bu meselenin bahriye askerleri için de uygulanması gerekli görülmüştü.

Asakir-i Nizamiyye-yi Şahane'den tekaüdlükleri icra olunanlara tahsis olunan maaşların derece ve miktarının Seraskerlik'ten öğrenilmesi Bahriye Meclisi'nce talep edilmişti. Dar-ı Şura-yı Askeri'ce nizamiye askerlerinden tekaütlükleri icra olunanlara tahsis olunan maaşların derece ve miktarını gösteren defter Bahriyeye takdim edildi. Askerler, neferden Kolağası'na kadar üç derece üzerinden maaş alıyorlardı.

5.1. Zabit ve Memurlardan Toplanan Yardımlar

Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezareti'nce Aciz kadınlara mahsus olarak kurulması kararlaştırılmış hastaneye yardım olunması için tabettirilmiş olan ilamnameler Bahriye Nezareti'ne de gönderilmişti. Durum, Bahriye Meclisi'ne havale edildikten sonra bu ilamnamenin Bahriye zabit ve memurlarına beyanı için bir nüshası Liman ve Zırhlı Donanma-yı Hümayun Kumandanlıklarına, Liman Riyaset ve Mekteb Nezaret-i Behiyyeleriyle mevkilerde bulunan Kumandan ve Komodorlara tebliğ edilmiştir.³⁹¹

³⁹¹ DTA, MKT, 174 /40, 8 Cemaziyelevvel 1290 (4 Temmuz 1873).

6. 22 AĞUSTOS 1864 TARİHLİ CENEVRE MUKAVELENAMESİ VE MECRUHİN VE MERZA-YI ASKERİYYEYE İMDAD VE MUAVENET CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Napoli’de Dr. Palacyano, Paris’te Anri Arolet, Cenevre’de Henry Dunant 1861 yılında birbirini müteakiben savaş zamanında askeri yaralıların ve sıhhiye memurlarının tarafsızlığının uluslararası bir hak olmak üzere tanınması ve bu hususta uluslararası anlaşmalara bunun kaydedilmesi için bütün milletleri çalışmaya davet etmişlerdir. Daha sonrasında ise Cenevre Menafi-i Umumiyye Cemiyeti (La Societe Genevoise D'utilite Publique) Reisi Gustave Moynier, savaş zamanlarında askeri yaralılarla memurların ve sıhhi levazımların tarafsızlığını zorunlu kılacak bir itilaf oluşturmak amacıyla bütün Avrupa Devletlerini 1863 yılının Ekim ayında Cenevre’de yarı resmi mahiyette bir konferansa davet etti. Cenevre Menafi-i Umumiyye Cemiyeti’nin bu davetine birçok ülkeden katılım olmuş aşağıdaki maddeler kabul edilmiştir;

❖ Savaş zamanında savaşılan ülkeler tarafından seyyar ve sabit hastanelerin resmi memurlarının, sıhhiye personelinin ve savaşın yaşandığı ülkelerin ahalisinden yaralılara yardım edenlerin ve bizzat yaralıların tarafsızlığının ilanı,

❖ Ordu sıhhiye heyetleri veya hiç olmazsa her ordunun sıhhiye memurları için ortak bir işaretin kabulü,

❖ Her ülkede seyyar ve sabit hastaneler için ortak bir bayrağın kabulü.

Konferansta alınan kararların hükümetler tarafından resmen kabul edilmesi için İsviçre Nevahi-i Müttehede Meclisi bir sonraki yıl bir konferans yapılmak üzere Avrupa ve Amerika Devletlerini Cenevre’ye birer delege göndermesi için davet etmiştir. On altı devletten davete icabet eden delegeler 8 Ağustos 1864 tarihinde Umum İsviçre Orduları Başkumandanı Henral Du Four’un riyaseti altında ilk toplantısını yapmıştır. Müzakerelerden sonra Cenevre Mukavelesnamesi (La

Convention De Geneve) 22 Ağustos 1864'te imzalanmıştır.³⁹² Osmanlı Devleti ise 5 Temmuz 1865'te mukaveleyi imzalamıştır.³⁹³

Cenevre Mukavelenamesi'nin sağladığı yararlar 1870 tarihli Alman-Fransız Savaşı sırasında kendini göstermiştir.

Osmanlı Hükümeti, Cenevre Mukavelesini kabul ettiği halde yaralı ve hasta askerlere yardım için herhangi bir müessese meydana getirmemişti. Osmanlı Devleti'nde böyle bir kurumun tesisi için ilk defa girişimde bulunan kişi aslen Alman olan Miralay Doktor Abdullah Bey'di. Mekteb-i Tıbbiyye'de Tabakat-ül arz (Jeoloji) muallimliğinde bulunduğu sırada devlet tarafından Paris'te açılan sergiye delege olarak tayin edilmişti. Abdullah Bey sergi sebebiyle Paris'teki sıhhiye konferansına da katılmıştır.³⁹⁴ Cenevre kararlarından Osmanlı Devleti'nin de yararlanması fikrini Umumi Murahhaslar Komisyonu'ndaki arkadaşlarına da bildirmiş, Uluslararası Paris Konferansı Reisi Le Comte Serurier bu münasebetle Abdullah Bey'e bir mektup yazmış hemen arkakasından Henry Dunant da mektup göndermiştir. Henry Dunant mektubunda; Yaralı Askerlere Yardım Cemiyetleri Uluslararası Konferansı'nda memleketini temsil eden Abdullah Bey'den 1864 mukavelenamesinin prensiplerinin Osmanlı'da da uygulamaya konulmasını, komite kurulmasını ve bunu bizzat üzerine almasını istemiştir. Abdullah Bey İstanbul'a gelişinde resmi makamlardan olumsuz şeyler duymasına rağmen Serdar Ömer Paşa, Mekteb-i Tıbbiyye Nazırı Marko Paşa ve Kırımlı Aziz Bey gibi kişiler ile pek çok tabib ve tıpla ilgili kişinin de yardımlarını görmüştür.³⁹⁵

Doktor Abdullah Bey, 15 Mart 1868 tarihinde etıbbı heyetine yazdığı beyannamesinde;

“Muamele-i müteakabileye müsteniden vakt-i harbte mecruhin ile heyet-i sıhhiyyenin bi-taraflığı ve her taraftaki tesisat-ı imdadiyenin bila-tefrik milliyet diğer memleketlerdekilere muavenet etmeleri esası şefkat-ı insaniyye ve uhut-ı beşeriyenin inkişafında ileri atılmış mühim bir hatve olacağını ve beşeriyete

³⁹² THACM, 23 Kanunuevvel 1927, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1927, s.128-129.

³⁹³ a.g.m, s.129.

³⁹⁴ a.g.m, s.130.

³⁹⁵ a.g.m, s.131-132.

ifa-i hizmetle vazifedar olan etibbanın asrımıza şeref veren bu prensiplerin neşr ve tamimine sarf-ı gayret etmesi lazım geldiğini ve zamanımıza gelinceye kadar hakkında esir-i harb muamelesi reva görülen mecruh bir neferin menzilden menzile sürüle gelinerek senelerce ve çok defa madam-el hayata ailesinden vatanından uzak düştüğünü ve nihayet-ül nihaye sefil, perişan bir halde kalarak dilendiği ve ecnebi bir diyarda her türlü ızdırabat içinde geçen bir hayatı tasvir ettikten sonra vatanın müdafaası için kanını akıtmaktan başka kabahati olmayan bir kimse hakkında bu hallin ne kadar feci olduğunu ve bunun vatan uğrunda yapılan fedakarlığa, kahramanlığa ne elim bir mükafat teşkil ettiğini ve bu zavallıların henüz berhayat veya istirahat-ı ebediyyede olup olmadıkları efrad-ı ailelerince mechul kaldığı müddetçe bunların duyacakları tesiri acı bir lisanla,”³⁹⁶ bahsetmişti.

İstanbul’da “Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyyeye Muavenet Cemiyetini” kurmak üzere geçici bir komite teşkiline başlanmasını talep etmiştir. Kırk üçü tabib olmak üzere altmış altı zat Abdullah Bey’in davetine icabet etmiştir. Ömer ve Edhem Paşalar, İngiltere Sefareti Rahibi Curtis, Avusturya Sefiri, bazı siyasiler ve askeri umera da bu heyetin içerisindeydi.³⁹⁷

Cenevre Mukavelenamesi’nin bahriye efradını da içerisine alarak genişletilmesi amacıyla Kasım 1868’de Berlin’de ikinci bir siyasi konferans yapıldı. Osmanlı Devleti adına Paris Ataşemiliteri Binbaşı Hüsni Efendi delege olarak gönderildi. Bir yıl sonra 1869 yılı Nisanında Berlin Sefiri Aristaki Bey Berlin Konferansına delege olarak katılmıştır. Bu sırada İstanbul’da ise Abdullah Bey’in girişimleri destek bulmuş bir komite kurulması için yapılan seçimle Marko Paşa Riyasete, Dr. Mongeri Reis-i Vekalet, Dr. Abdullah Bey Katib-i Umumiliğe, Dr. De Castro ve Dr. Limonidis Bey Katib Muavinliğine ve İngiltere Sefareti Rahibi Şarl Curtis veznedarlığa tayin olmuştur. Geçici komite tarafından kaleme alınan

³⁹⁶ THACM, 23 Kanunuevvel 1927, s.133.

³⁹⁷ a.g.m, s.133.

nizamname Bab-ı Ali'ye gönderilmiştir.³⁹⁸ Bu şekilde “Mecruhin ve Merza-yı Askeriyyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti” kurulmuştur.³⁹⁹

Tanzimat döneminde Asakir-i Mansure-i Muhammediyye döneminden farklı olarak Osmanlı Devleti içerisinde muhtelif yerlerde bulunan alay ve taburların hastane ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. İstanbul içerisinde ise askeri hastaneler yapılmaya devam etmiştir. Dönemin siyasi gelişmeleri nedeniyle muhtelif meclisler sağlık işleri ile ilgili görevleri üzerine almışlardır. Tanzimat döneminde gemilerde, bahriyenin kara mevkilerinde, tabur ve alaylarda ve askeri hastanelerde düzenli bir biçimde sağlık personelleri bulunmuştur.

³⁹⁸ **THACM**, 23 Kanunuevvel 1277, s.133.

³⁹⁹ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara: Kızılay, 2002, s.13-14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Sultan II. Mahmud döneminde Divan-ı Hümayun kaldırılarak nazırlıklar kurulmuştur. Kaldırılan Divan-ı Hümayun yerine ise bu nazırlıkların katıldığı Meclis-i Vükela adıyla icra görevini yerine getiren yeni bir kurum oluşturulmuştur. Nazırlar Padişah tarafından atanmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma hareketlerinin etkisiyle bazı aydınlar anayasalı parlamentolu bir sistemin kurulmasını istiyorlardı. 31 Ağustos 1876'de Padişah olan II. Abdülhamid 8 Ekim'de bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon Meclis-i Umumi adıyla Osmanlı Parlamentosu'nun açılmasını kararlaştırdı. Ardından Kanun-i Esasi'yi hazırladı. 23 Aralık 1876'da anayasa ilan edildi. Mart 1877'de Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşan Osmanlı Parlamentosu açılmıştı. II. Abdülhamid, Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı kapattı.

II. Abdülhamid döneminde sağlık alanında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşu, teşkilatlanma ve diğer konularda yapılan çalışmalar aşağıda verilmiştir.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇALIŞMAK İSTEYEN İNGİLİZLERDEN SALİB-İ AHMER İŞARETİNİN SORULMASI, HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE HİLAL-İ AHMER İŞARETİNİN KULLANILMASI

Londra'da bulunan Salib-i Ahmer Cemiyeti, içerisinde salib-i ahmeri gösteren bir pazuband, bir şehadetname ve bir de pasaportun olduğu bir mektup göndermişti. Mektupta; İngiliz olup Osmanlı Devleti seyyar hastanelerinde çalışmak arzusuyla başvuran kişilerin bu salib-i ahmer alametini göstermedikçe kabul edilmemesi gerektiği söylenmişti. “İane-i Mecruhin-i Askeriyye Cemiyeti”, hangi milletten olursa olsun hizmette bulunmak için müracaat edenlerden bu alamet talep olunmak üzere başvuran kişilerin öncelikle İane-i Mecruhin-i Askeriyye Cemiyeti'ne

gönderilmesini bildirmiş, durum Sersakerliğe ve Tophane-i Amire'ye yazılmış, Bahriye Sıhhiye Dairesi'nin durumdan haberdar olunması istenmişti.⁴⁰⁰

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişinden hemen sonra Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Cenevre Mukavelenamesi'nden istifade konusunda gösterdiği ihmal Cenevre Beynelmilel Salib-i Ahmer Merkez-i Umumi Reisi Gustave Moynier'in dikkatini çekmişti. Gustave Moynier ilgilileri uyarmak için Cemiyet-i Tıbbiyye Azasından Dr. Peştemalci'ye mektup yazdı. Dr. Peştemalci bu mektubu üyesi bulunduğu Cemiyet-i Tıbbiyye-yi Şahane'ye tebliğ etti. Sadrazam Rüşdü Paşa'ya bir girişimde bulunulup komite kurulması için izin alınmasına karar verildi. Cenevre Mukavelenamesine uygun olarak Mecruhin ve Zuafa-i Askeriyyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti'nin kurulmasını tetkik etmek üzere Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane ile sıhhi müesseselerden seçilen delegelerle oluşan heyet Mekteb-i Tıbbiyye'nin salonunda Marko Paşa başkanlığında toplandı. Bu toplantıda, Mekteb-i Tıbbiyye Delegeleri Kırımlı Aziz Bey, Dr. Servitchan Efendi, Meclis-i Tıbbiyye-yi Askeri Delegeleri Estepan Paşa ve Rıfat Bey, Meclis-i Tıbbiyye-yi Mülkiyye delegeleri Dr. Castro, Dr. Moçino, Daire-i Umur-ı Sıhhiye delegeleri Dr. Bartoletti Efendi ve Şakir Bey, Cemiyet-i Tıbbiyye-yi Şahane Delegeleri Dr. Nuriciyan, Dr. Mortman, Dr. Peştemalci, Dr. Polyak, Bahriye Nezareti Delegeleri Suyan⁴⁰¹ ve Hüsnü Beyler, Zabtiye Nezareti Delegeşi Ömer Bey hazır bulundu. Bu heyetin çalışma amacı; Cenevre Mukavelenamesi'nin tatbiki ve tarafsızlık işareti olan salib-i ahmer yerine Osmanlı ordularında diğer bir işaretin kullanılıp kullanılmayacağının tetkiki ve de bir nizamnamenin hazırlanmasıydı. Geçici encümeni oluşturan kişilerin birçoğu sekiz yıl önce cemiyetin oluşturulması sırasında toplanan heyete üye olarak katıldıklarından salib-i ahmer işaretinin o zaman cemiyetin kurulmasını geciktiren en önemli neden olduğunu biliyorlardı. Osmanlı ordularında bu işaret yerine hilal-i ahmer işaretinin kabulü için Avrupa Devletlerine müracaata karar verildi. Cenevre Mukavelenamesi'nin tercümesi, nizamname layihası ve alınan kararların suretleri 4

⁴⁰⁰ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 3/63, 7 Haziran 1293 (19 Haziran 1877), 8 Cemaziyelevvel 1294 (20 Haziran 1877).

⁴⁰¹ Tabib Miralay Asitaneli Kapril oğlu Suyan Paşa, 19 Temmuz 1849'da Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olmuş, 19 Eylül 1850'de Binbaşı, 31 Ağustos 1857'de Kaymakam, 30 Ocak 1872'de Miralaylık rütbesi verilerek müfettişlik unvanıyla Heyet-i Sıhhiyye azalığına tayin olmuş, 22 Aralık 1892'de Mirlivalık rütbesi verilmiştir. **DTA**, Künye Defteri, 74/12.

Eylül 1876 tarihinde Seraskerliğe gönderildi. Birkaç gün sonra Seraskerlik'ten verilen cevapta; nizamname layihasının onaylandığı, salib-i ahmer işareti yerine beyaz zemin üzerine kırmızı hilalden ibaret bir işaretin uluslararası tarafsızlığının kabul edilmesinin istendiği bildirildi. Hilal-i ahmer işareti günlük emir ile tüm ordulara tebliğ edildikten sonra Hariciye Nezareti de bunu devletlere kabul ettirmek için teşebbüslerde bulundu. Hilal-i ahmer işaretinin kabulü konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştı. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ve Rusya karşılıklı olarak salib-i ahmer ve hilal-i ahmer işaretlerini tanımışlardı. Diğer taraftan, 14 Nisan 1877'de Marko Paşa'nın başkanlığındaki toplantıda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti resmen kuruldu.⁴⁰²

Yaralıları için iane komisyonlarının savaş mevkilerinde istihdam edecekleri memurlarla hasta kabilelerinin hastane ve hasta çadırı gibi eşya ve edevatının tarafsız tutulmaları maksadıyla Avrupa tarafından seçilen alamet Osmanlı Devleti'ne uyamayacağından onun yerine beyaz üzerine kırmızı ay işaretli bayrak kullanılması Bab-ı ali ve Avrupa Devletleri tarafından kabul edilmişti. Asakir-i Şahane taburlarıyla diğer mahallerde kullanılmakta olan beyaz üzerine kırmızı ay işaretli bayrakların Osmanlı sıhhiye memurlarına tahsisi ve Asakir-i Şahane ellerinde bulunan bu çeşit bayraklar flamadan ibaret olmasıyla bunların mavi renge çevrilmesi Dar-ı Şura'ca kararlaştırılmıştı. Asakir-i Şahane taburlarında ve diğer askeri mahallerde ve asakir-i muavinede bulunan beyaz flamalarla bayrakların hemen toplattırılarak hastanelere ve sağlık işleriyle ilgilenen mahallere verilmesi maksadıyla tebliğler yapılmıştı.⁴⁰³

Hilal-i Ahmer Cemiyeti devam eden Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Avrupa'daki Salib-i Ahmerlerden ve Hindistan ve Afrika'dan 72.583 Lira toplamıştır. Bu paranın 30.000 Lirası ile sıhhi malzemeler alınmış, savaş mevkilerine dokuz seyyar hastane, İstanbul'a dört daimi ambulans, savaş hattı civarında iki geçici seyyar hastane teşkil edilmiştir. Savaşın bittiği 1878 Haziranında yapılan bilançoda masrafların 61.087 Lira olduğu anlaşılmış geriye kalan miktar Osmanlı Bankası'na yatırılmıştır. Yirmi yıl sonraki Osmanlı-Yunan Savaşı'na kadar herhangi bir

⁴⁰² **THACM**, 23 Kanunuevvel 1292, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1292, s.135-138.

⁴⁰³ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 3/15, 2 Şubat 1292 (14 Şubat 1877), 4 Muharrem 1294 (19 Ocak 1877).

faaliyette bulunmayan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1897'deki savaş sırasında Avrupa Salib-i Ahmerlerinden ve halktan topladığı yardımlarla iki hastane gemisi kiralamış, Galos ve Selanik'ten yaralı askerleri getirmiştir. Orduya sülfato, ecza ve sıhhiye levazımları göndermiştir.⁴⁰⁴

2. ORDU VE DONANMADAKİ SAĞLIK TEŞKİLATI

Sultan II. Abdülhamid döneminde “Teftiş-i Askeri Komisyonu” adlı bir Meclis-i Ali-i Askeri vardı. Bütün askeri meseleler başlıca üç daire tarafından idare ediliyordu. Bunlar; Daire-i Seraskeri, Daire-i Tophane-i Amire ve Daire-i Bahriyye-yi Hümayun'du.⁴⁰⁵

2.1. Daire-i Seraskeri

Daire-i Seraskeri, kara kuvvetlerine bağlı unsurların merci olup Serasker Paşa'nın riyaseti altındaydı.⁴⁰⁶ Daire-i Seraskeri'de sağlık ile ilgili konular Sıhhiye Dairesi tarafından yürütülüyordu. Orduda bazı sağlık personeli Mabeyn-i Hümayun'da görevli idi. Örneğin 1306 tarihli Askeri Salnamede Mabeyn-i Hümayun'da görevli tabib, eczacı ve cerrahlar şunlardı; Vezir Seretıbbı-i Hazret-i Şehriyari Mavrini Paşa, Ferik Tabib İsmet Paşa, Ferik Tabib Arif Paşa, Miralay Tabib Nuri Kenan Bey, Ferik Tabib Rıfat Paşa, Miralay İsmail Bey, Kaymakam Michel Bey, Eczacı Kaymakam Francesko Bey, Kaymakam Cerrah Emin Bey, Binbaşı Eczacı Kadri Rauf Efendi, Binbaşı Mihal Efendi.⁴⁰⁷

Daire-i Seraskeri işlerin daha düzenli yapılabilmesi amacıyla bazı dairelere ayrılmıştı. Bu dairelerden Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Dairesi, Erkân-ı Harbiyye memur heyetinin kayıtlarından ve Erkân-ı Harbiyye görevlerinden dolayı fevkalade memuriyetlere tayin olunanların şahsi işlerinin yürütülmesinden sorumlu idi. Bu dairenin muhaberat-ı umumiyye ile ilgili altıncı şubesinin üçüncü kısmı ise sıhhi haberleşme konusunda görevliydi.

⁴⁰⁴ THACM, 23 Kanunuevvel 1927, s.140.

⁴⁰⁵ Mehmed Rüştî, **Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı**, Mekatib-i Fünun-ı Harbiyye-yi Şahane Matbaası, 1307, s.11.

⁴⁰⁶ a.g.e, s.12.

⁴⁰⁷ **Salname-i Askeri**, R.1306 (1880-1890).

2.1.1. Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Dairesi Altıncı Şube Üçüncü Kısım

Orduların sıhhi durumlarına dair askeri etıbbâ ve eczacılar ile gereği halinde askeri alay müftüleriyle, ameli ve fenni gelişmeler hakkında Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane ile haberleşme görevini yapıyordu.⁴⁰⁸

Daire-i Seraskeri'nin sağlık ile ilgilenen bölümü ise Sıhhiye Dairesi'ydi.

2.1.2. Sıhhiye Dairesi

Sıhhiye Dairesi'nde bir reis ile bir muavin bulunuyordu.⁴⁰⁹ 1893-1894 tarihli Askeri Salname'de Sıhhiye Dairesi'nde bir "Reis" bir "Reis-i Sani" bir de "Başkatib-i Evvel" olduğu görülmektedir.⁴¹⁰

Sıhhiye Dairesi iki şubeye ayrılmıştı. Bu daire dışında olmak üzere biri insan sağlığı ile ilgili işlere, diğeri ise hayvan sağlığı ile ilgili işlere mahsus olmak üzere iki komisyon daha bulunuyordu. Reisleri sıhhiye müfettişlerinden tayin ediliyordu.

2.1.2.1. Birinci Şube

Sıhhiye Dairesi Birinci Şubesi, etıbbâ ve sıhhiye memurlarının şahsi işleriyle ilgilenmiştir. Bir müdür ile muavini vardı. 1893-1894 tarihli Askeri Salname'de Sıhhiye Dairesi Birinci Şube'de bir de "mümeyyiz" in olduğu görülmektedir.⁴¹¹

Bütün etıbbâ, cerrah, eczacı, tımarcı, hademe ve askeri baytarların künye kayıtlarına ve şahsi işlerine dair işlemler, sıhhiye memurlarının nasb ve rütbe terfileri kayıtlarıyla sicil durumlarının hıfzı, açıkta bulunan etıbbâ, eczacı, cerrah ve baytarların isim ve künye defterlerinin düzenlenmesi, Mekteb-i Tıbbiyye memur ve öğrencilerinin idare emriyle isim ve künye defterlerinin düzenlenmesi, askeri sıhhi hizmetler için askeri sınıf dışında istihdam olunması gereken sıhhiye memurlarının

⁴⁰⁸ Mehmed Rüşdî, a.g.e, s.23.

⁴⁰⁹ a.g.e, s.30.

⁴¹⁰ Salname-i Askeri, R.1309 (1893-1894), s.71.

⁴¹¹ a.g.s.

işlemleri ile isim ve künye defterlerinin düzenlenmesi, müfettişler tarafından gönderilen defterlerin hıfz edilmesi bu şubenin görevleri arasındaydı.⁴¹²

2.1.2.2. İkinci Şube

Sıhhiye Dairesi İkinci Şubesi, askeri sıhhi hususların tanzim ve teftiş işlemleri ile ilgilenmiştir. Bu şubenin bir müdür ile iki muavini bulunuyordu. 1893-1894 tarihli Askeri Salname’de bir de “mümeyyiz”ın olduğu görülmektedir.⁴¹³

Askeri sıhhi hizmetlere dair verilen raporların işlemlerinin uygulanması, hayvanların hıfzı sıhhatine dair baytarlar tarafından verilen raporların işlemleri, sıhhiyeye bağlı tüm hususların yapılması, barış ve savaş zamanı mevcut ecza ve tıbbi edevatın kayıtları, Levazımat-ı Umumiyye Dairesi’nce satın alınacak ecza ve tıbbi edevat defterlerinin düzenlenmesi, satın alınan ecza ve tıbbi edevatın muayene ile alınarak korunması ve dağıtılması, Muamelat-ı Sıhhiyye Komisyonu tarafından sıhhi değişim ve tadilata dair hususların neşri, sıhhi işler için vakf veya iane edilen Akçe’nin muhasebeleri, Ceride-i Tıbbiyye-yi Askeriyye’nin basılması ve neşri görevleri İkinci Şube’ye aitti.⁴¹⁴

2.1.2.3. 1893-1894 Tarihli Askeri Salname’ye Göre Sıhhiye Dairesi ve Birinci ve İkinci Şubelerin Personel Kadrosu ve Komisyonlar

Sıhhiye Dairesi	
Reis	Ferik Salih Paşa
Reis-i Sani	Ferik Hasib Paşa
Başkatib-i Evvel	Esad Bey
Birinci Şube	
Müdür	Mirliva Mehmed Zeki Paşa

⁴¹² Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.31.

⁴¹³ **Salname-i Askeri**, R.1309 (1893-1894), s.71.

⁴¹⁴ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.31-32.

Mümeyyiz-i Evvel	Vasıf Bey
Muavin	Miralay İbrahim Bey
İkinci Şubesi	
Müdür	Mirliva Halim Paşa
Muavin	Miralay Kaprel Bey
Muavin	Miralay Behçet Bey
Mümeyyiz	Mütemeyyiz İsmail Efendi
Ceride-i Tıbbiyye-yi Askeriyye Muharriri	Kolağası Abidin Efendi
Umur-ı Tahririyyeye Memur	Kolağası İsmail Efendi
Evrak Kaleminde Alay Katibi	Rıfat Efendi
Evrak Kaleminde Mülazım-ı Evvel	Fazıl Efendi
Evrak Kaleminde Mülazım-ı Sani	Mehmed Efendi
Daire-i Yaveri Mülazım-ı Evvel	Sabri Efendi
Kapı Çuhadarı Mülazım-ı Evvel	İbrahim Efendi ⁴¹⁵

Umur-ı Sıhhiyye-yi İnsaniyye Teftiş Komisyonu	
Reis-i Evvel	Ferik Saib Paşa
Reis-i Sani	Mirliva Ömer Paşa
Ecza Müfettişi	Ferik Faik Paşa
Ecza Müfettişi	Mirliva Arif Paşa
Aza	Mirliva Espiraki Paşa
Aza	Mirliva Angeli Paşa
Aza	Mirliva Makridi Paşa
Aza	Mirliva Lefter Paşa
Aza	Nikolaki Paşa
Aza	Miralay Todori Bey
Aza	Miralay Lambiki Bey
Aza	Miralay İbrahim Abdi Bey

⁴¹⁵ Salname-i Askeri, R.1309 (1893-1894) s.71-72.

Aza	Kaymakam Aleksander Bey
Ecza Müfettişi	Miralay Numan Bey
Ecza Müfettişi	Kaymakam Raşid Bey
Ecza Müfettişi	Kaymakam Cemal Paşa
Ecza Müfettişi	Kaymakam Mustafa Bey
Umur-ı Tahririyye Memuru	Kolağası İzzet Efendi ⁴¹⁶

Umur-ı Sıhhiyye-yi Hayvaniyye Teftiş Komisyonu	
Reis	Miralay Ali Faik Bey
Aza	Miralay Ali Şefaeddin Bey
Aza	Kaymakam Mehmed Afi Bey ⁴¹⁷

Tabloya göre; Sıhhiye Dairesi'nde reis ve reis-i sani Ferik rütbesinde, bulunuyordu. Birinci ve ikinci şubelerdeki müdürler Mirliya rütbesinde, muavinler ise Miralay rütbesinde idi. Umur-ı Sıhhiyye-yi İnsaniyye Teftiş Komisyonu'nda Ferik rütbesinde evvel ve Mirliya rütbesinde sani iki reis vardı. Altı ecza müfettişinin (bir Ferik, bir Mirliya, bir Miralay ve üç Kaymakam) görev yaptığı komisyonda dokuz kişi de aza idi. Umur-ı Sıhhiyye-yi Hayvaniyye Teftiş Komisyonu'nda ise daha az üye bulunuyordu.

2.2. Jandarma Dairesi

Daire-i Seraskeri'nin dairelerinden biri olan Jandarma Dairesi'nin görevleri arasında sıhhi işlerden dolayı Jandarma'nın ortaya çıkan masraflarının muhasebesinin yapılması bulunuyordu.⁴¹⁸

Daire-i Seraskeri'nin diğer bir dairesi de Levazımat-ı Umumiyye Dairesi idi.

⁴¹⁶ **Salname-i Askeri**, R. 1309 (1893-1894) s.72.

⁴¹⁷ **a.g.s.**

⁴¹⁸ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.32-33.

2.3. Levazımat-ı Umumiyye Dairesi İkinci ve Üçüncü Şubeleri

Levazımat-ı Umumiyye Dairesi'nin İkinci ve Üçüncü Şubeleri sıhhi konularla ilgiliydi. Sıhhiye Dairesi tarafından talep edilen ve Asakir-i Şahane için ihtiyaç duyulan ecza ve edevat-ı tıbbiyyenin satın alınması, miktarları ve fiyatlarının muhasebesinin yapılması görevi İkinci Şube'ye aitti.

Üçüncü Şube, hastaneler ve askeri malullerle ilgili konularla ilgilenmiştir. Kadrosu, bir müdür ve iki muavinden oluşuyordu. Hastaneler kısmı, gerek ordularda ve gerekse memleket dahilinde bulunan hastanelerin şubesi olan diğer küçük ve geçici hastanelerin idaresi, askeri hastaların mülkiye hastanelerinde tedavi olunması için mukavele düzenlenmesi, ılıcalara gönderilecek hastaların işlemleri, hafif hastalıkların tedavisi için alaylardaki hasta koğuşlarının masraflarıyla ilgili işlemler ve bunlara ait hususlardan dolayı ortaya çıkan masrafların muhasebesi idi.

Askeri malullere ait görevi ise askeri malullere mahsus mahallerin idamesi, askerin ikamet edeceği mahallerin idaresi ve bu görevlere ait hususlardan dolayı ortaya çıkan masrafların muhasebesiydi.⁴¹⁹

2.4. Rumeli-yi Şarki'de Milis Taburları Sağlık Teşkilatı

Rumeli-i Şarki'de Meclis-i Umumi tarafından 28 Kasım 1880'de kabul olunup İrade-i seniyye ile yürürlüğe giren “İdare-i Sıhhiye Hakkında Rumeli-yi Şarki'ye Mahsus Vilayet” Kanunu'nda milis taburlarındaki Askeri teşkilattan bahsedilmiştir.

Rumeli-yi Şarki'deki milis askerinin her bir taburunda bir tabib ile bir veya daha fazla cerrah bulunuyordu. Millis tabur tabibleri Milis Jandarma Kumandanı tarafından yapılan teklif ile vali tarafından, cerrahlar ise Sıhhiye Meclisi'nin teklifi üzerine Milis Jandarma Kumandanı tarafından tayin edilirdi. Askeri sıhhiye memurları nizam gereği Milis Jandarma Kumandanlığı'nın idaresindeyken sıhhi işler bakımından Sıhhiye Meclisi'ne tabi idiler. Milis tabur tabiblerinin görevlerine bakıldığında ise;

⁴¹⁹ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.34.

- Kendisiyle beraber tabur kumandanı tarafından tayin olunan zamanlarda hastaneye her gün ve ordugâha haftada bir veya birkaç kere gidip hastaları muayene ve teftiş etmek,

- Askeri muvakkat hastanesinde kalan hastalara ilaç tertip etmek, bunların içinde ağır hasta olanlar ile frengi illetine müptela olanları büyük hastanelere nakil ettirmek,

- Tabur kumandanıyla ayda iki kere onbaşı, çavuş ve neferleri muayene etmek,
- Neferlerin yiyeceklerine ve yemek pişirilen tencerelere bakmak,
- Kur’a ve redif neferlerini muayene ve teftiş etmek.⁴²⁰

2.5. Sefer Sırasında Ordu Sağlık Hizmetleri

Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi’ne (28 Kasım 1901) göre; sefer sırasında sıhhi hizmetlerin idaresi, Karargâh-ı Umumi’de “Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi” adıyla müfettiş bir tabib, orduda “Ordu Sertabibi” adıyla bir tabib, kolorduda “Kolordu Sertabibi” unvanlı bir tabib, fırkada ve her mevki-i müstahkemde “Fırka veyahut Mevaki-i Müstahkem Sertabibi” denilen bir tabib ve ordunun menzil idaresinde “Menzil Hizmeti Sıhhiye Reisi” adıyla başlıca bir tabib tarafından gerçekleştiriliyordu.

2.5.1. Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi ile Sertabiblerin Görevleri

Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi ile Sertabibler sıhhi uygulamalar ile ilgili konulardan dolayı kumandana karşı sorumlu idiler. Her sertabib veya reis hem bağlı olduğu ve emir aldığı kumandanına hem de doğrudan doğruya üstü olan ve kendisine sıhhi hizmetlerin uygulamalarıyla ilgili talimat veren müfettiş veya sertabibe bağlıydı.

Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi veya Sertabibi erkânından olduğu umumi karargâh ile birlikte bulunup kumandanın emirlerine tabi olduğundan kumandanın sağlığı koruma, sıhhi nakliye ve teşkilat ile ilgili emirlerini ya doğrudan doğruya kendisinden ya da Erkân-ı Harbiyye Reisi vasıtasıyla alırdı.

⁴²⁰ **Düstur**, Zeyl Numara 3, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1300, s. 214-215.

Sıhhiye Mufettiş-i Umumisi veya Sertabibler, idareleri altında bulunan etibbanın yanı sıra hastane ve seyyar hastanelerdeki bütün memurların amiri durumundaydı. Sıhhiye Mufettiş-i Umumisi veya Sertabibi Başkumandanın emir ve nüfuzu altında olarak adı geçen orduya ait sıhhi hizmetin tüm heyetini iyi idare etmek mecburiyetinde olup, Başkumandanı ordunun sıhhi durumundan daima haberdardı.

Emir olunan sıhhi tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmek üzere ordugâhlar ile sıhhi müesseseleri sık sık dolaşmaya ve kıtaların sıhhatlerini koruma noktasında faydalı gördükleri hususların tümünü icraya ve bundan başka refakatlerinde bulunan sıhhiye memurları ile birlikte hasta ve yaralıların muayene ve tedavisinde hazır bulunmaya mecburlardı.

Ordunun sıhhi hizmetini tasavvur ve emrolunan sıhhi hareketlerin asla bozulmayacak surette yapılması için gerekli emirlerin verilmesi ve bunların uygulanmasına dikkat ediyorlardı.

Diğer taraftan, Nizamiye sağlık personelinden Kolağası ve muavini rütbesinde olanlara ve bu rütbelere muadil maaş alan eczacı ve cerrahlara, birinci sınıf tımarcılara yalnız Ceride-i Tıbbiyye, Binbaşı ve üst rütbelerde bulunanlara hem Ceride-i Tıbbiyye hem de Ceride-i Askeriyye veriliyordu.⁴²¹

2.5.2. Menzil Hizmet-i Sıhhiye Reisi

Menzil mıntıkasındaki sıhhi işlerin muntazam olarak uygulanmasına daimi surette nezaret edip hastanelerin tahliyesi ve kıtaların ilaçları ve diğer sıhhi malzemesi sarf edildikçe bunların yeniden tedariki ile ilgili Menzil Kumandanını bilgilendirme Menzil Hizmet-i Sıhhiye Reisi'nin görevleri arasındaydı.

⁴²¹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/28, 9 Mayıs 1300 (21 Mayıs 1884).

2.5.3. Kolordularda Sıhhi Teşkilat

Her kolordu kumandanının maiyetinde üç yaver-i harb bulunup bunlardan başka bir takım memurlar da görev yapıyordu.⁴²² Bunların arasında sertabib ve serbaytar vardı.⁴²³

Bir kolordu münferit olarak hareket ediyorsa Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi ile Ordu Sertabibi'nin görevleri Kolordu Sertabibi için de geçerli olmuştu. Ancak Kolordu Sertabibi'nin başka görevleri de mevcuttu. Bunlar;

Sıhhi hizmetin muntazam bir şekilde sürdürülmesini temin etmek, harb meydanındaki yaralıların toplanmasını hızlandırmak, askeri kıtaların sıhhi durumlarına zarar verecek hususları ortaya çıkmadan önce yok etmek, seyyar hastanelerin daima kolordu ile harekete hazır bulunmaları için ihtiyaç duyulan tedbirleri almak ve tebliğ etmekten ibaretti. Kolordu Sertabibi'nin Kolordunun Erkân-ı Harbiyye Reisi ile müzakere edip bazı konulara dair Kolordu Kumandanından gerek doğrudan doğruya ve gerekse Erkân-ı Harbiyye Reisi vasıtasıyla alacağı emre göre hareket etmesi gerekiyordu. Bu konular şunlardı;

Yürüyüş nizamında birinci ve ikinci hat seyyar hastanelerine dair uygulanması icabeden tadilat, seyyar hastanelerin günlük bulunacağı mahaller ile bir savaşın akşamı kolordunun seyyar hastaneleri değiştirebilmeleri veyahut savaş sırasında onlara yardım etmeleri için ciddi ve önemli bir teşebbüs halinde seyyar hastanelerin alması gerekli olan düzen ve durum, Karargâh-ı Umumi seyyar hastanesinin savaş meydanında tesis ve istihdamı, ikinci hat seyyar hastaneleri işe başlayıncaya kadar onlarda bulunan atlı doktorların birinci hat seyyar hastanelere çağırılması, ikinci hat seyyar hastanelerinin bulunacakları yer ile görevlerinin tayini, ölülerin defni, her gün hastaların tahliyesinin temini için hazırlanacak tedbirler.

Hemen savaşa girişilmek üzere ise Sertabib Kolordu Kumandanını sıhhi durumdan haberdar edecek ve kendisinden aldığı emirleri derhal uygulattırarak surette Kolordu Kumandanına mümkün olduğunca yakın bir yerde bulunacaktı.

⁴²² Mehmed Rüşdî, a.g.e, s.73.

⁴²³ a.g.e, s.74.

Kolordu Sertabibi'nin savaş sırasındaki görevleri ise şunlardı; savaşa başlandığı anda kumandana birinci ve ikinci hat seyyar hastanelerinin bulundurulduğu noktaları bildirmek, savaş sırasında askeri kıtaların sargı mahallerine ve seyyar hastanelerin hizmetlerine nezaret ve tüm sıhhi personelin idaresine dikkat etmek, yaralıların seyyar hastanelerde yığılıp kalmaması için gerekli önlemleri almak, savaşı müteakip eden gece ile ertesi günü sabahleyin sıhhi hizmetleri layıkıyla yapmak, tahliyelerin muntazam surette yapılıp yapılmadığını kontrol için birinci ve ikinci seyyar hastaneleri teftiş etmek.

Her kolordu merkezi iki daireye ayrılmıştı. Birinci Daire, Erkân-ı Harbiyye Dairesi, İkinci Daire ise Levazımat-ı Umumiyye Hidemat-ı Sıhhiyye ve Baytariyye Dairesi'ydi. İkinci Daire'nin dördüncü şubesi kışla ve hastanelerle ilgili konularla ilgileniyordu.

2.5.3.1. Kolordu Merkezlerindeki İkinci Daire Dördüncü Şube (Kışla ve Hastaneler Şubesi)

Kolordu Dairesi içinde bulunan bütün hastane ve şubeler için gerekli görülen ve sarf edilen eşya ve tayinatın hesap işlemlerini yapmak, bu gibi yerlerden gönderilen evrak ve cetvellerin incelenmesi, mülkiye hastanelerinde tedavi olunan askeri efrada sarf edilen ecza ve edviyenin hesaplarını incelemek, bu gibi hastaneler ile yapılacak mukavelenin tanzimiyle kalem işlemlerini yapmak, alaylarda oluşturulan hastane koğuşlarının diğer masrafları ve hesap işlemlerini yapmak, hava değişimine gönderilecek hastaların işlemleriyle ilgili evrakı düzenlemek ve yazmak İkinci Daire Dördüncü Şube'nin görevleri arasındaydı.⁴²⁴ Buna göre fırkaların umumi levazımları, sıhhiye ve baytarlıkla ilgili hizmetleri, kışla ve hastane şubelerinin görevleri kendi fırkaları dahilinde uygulanmaktaydı.

⁴²⁴ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.80.

2.5.4. Alay, Tabur ve Bölüklerin Sıhhiye Personel Kadrosu

Piyade Alayı
1 Sertabib
3 Tabib
4 Eczacı
4 Cerrah
Hasta hizmetine memur 1 onbaşı ⁴²⁵

Piyade Taburu
1 Tabib
1 Eczacı
1 Cerrah ⁴²⁶

Nişancı Taburu
1 Tabib
1 Cerrah
1 Eczacı ⁴²⁷

Süvari Alayı
1 Tabib
2 Eczacı
3 Cerrah
1 Hasta Hizmetine Memur Onbaşı ⁴²⁸

⁴²⁵ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.83-85.

⁴²⁶ **a.g.e.**, s.85.

⁴²⁷ **a.g.e.**, s.86; Redif bölümünde sefer zamanı gerekli olan sıhhiye memurları ayrıca tayin ediliyordu.

⁴²⁸ **a.g.e.**, s.116-117.

Topçu Alayı
1 Sertabib
4 Tabib
4 Eczacı
4 Cerrah
1 Hasta Hizmetine Memur Onbaşı ⁴²⁹

Seyyar Topçu Bölüğü, Süvari Topçu Bölüğü, Cebehane Kolu'nda (Cebehane Parkı)
Hasta hizmetine memur 1 kişi ⁴³⁰

Hassa Ordu-yı Hümayunu'na Mensup Bahr-i Siyah Boğazı Topçu Alayı
Tabib, Eczacı ve Cerrahlar ⁴³¹

İstihkam Taburu
1 Tabib
Hasta Hizmetine Memur 1 Onbaşı ve 1 Nefer ⁴³²

Telgraf-ı Askeri Bölüğü
1 Cerrah ⁴³³

Nakliye Taburu
1 Tabib
1 Eczacı

⁴²⁹ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s.123, 125.

⁴³⁰ **a.g.e.**, s.125-127.

⁴³¹ **a.g.e.**, s.135.

⁴³² **a.g.e.**, s.145-146.

⁴³³ **a.g.e.**, s.147.

Jimnastik Muallimi Çavuşu ⁴³⁴
Amir-i müvezzi ⁴³⁵

Piyade ve Topçu Alaylarında birer sertabib görev yapıyordu. Bunun dışında Piyade, Süvari ve Topçu Alayı ile Piyade ve Nişancı Taburunda ve Bahr-i Siyah Boğazı Topçu Alayı'nda tabib, eczacı ve cerrahlar bulunmuştur. Hasta hizmeti ile ilgilenen onbaşı ve neferler ise Seyyar ve Süvari Topçu Bölüğü, Ceberhane Kolu, İstihkam Taburu, Piyade, Süvari ve Topçu Alaylarında çalışmışlardır.

2.5.4.1. 28 Kasım 1901 Tarihli Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi'ne Göre Alay, Tabur ve Bölüklerdeki Tabib, Hademe ve Teskereci Kadroları

Piyade Alayı
1 Alay Sertabibi (bu zat birinci taburun tabibidir)
3 Diğer üç tabur için etibba
16 Tımarcı Hademe (bunun dördü onbaşı olacak)
128 Teskereci (bunlardan biri çavuş ve dördü onbaşı olacaktır) ⁴³⁶

Piyade Taburu, Nişancı ve İstihkam Taburları, Telgraf Bölükleri
1 Tabib
4 Tımarcı Hademe (biri onbaşı)
32 Teskereci ⁴³⁷

⁴³⁴ Mehmed Rüşdî, **a.g.e**, s.148.

⁴³⁵ **a.g.e**, s.150.

⁴³⁶ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1941.s.767.

Süvari Alayı
2 Tabib
4 Tımarcı Hademe (Bunun biri çavuş)
16 Teskereci ⁴³⁸

Sahra Bataryası, Cebel ve Obüs Bataryaları
Bütün topçu taburunda 1 tabib bulunur.
53 Tımarcı Hademe (bunun biri çavuş) –(Topçu Taburu’nda)
8 Teskereci (biri onbaşı) –(Topçu Bölüğü’nde) ⁴³⁹

Piyade Alayı, Piyade, Nişancı ve İstihkam Taburları ve Telgraf Bölüklerine bu nizamname ile önceki yıllardan farklı olarak çok sayıda tımarcı hademesi ve teskerecinin eklendiği görülmüştür.

2.5.5. Fırka Sertabibinin Görevleri

Fırka bir kolorduya veya daha büyük bir kumandanın emrine tabi olmaksızın müstakil olarak hareket ediyorsa Fırka Sertabibi, Ordu ve Kolordu Sertabibinin görevlerine sahip oluyordu. Eğer bir fırka kolorduya bağlı hareket ediyorsa sertabib aşağıdaki görevleri de üstlenirdi;

Savaş günlerinde fırka kumandanı tarafından verilen emirleri alırdı. Maiyetine verilen emir çavuşu ve emir atlısı ile icabeden etıbbaya seyyar hastanelerin tesisine ait emirleri tebliğ ederdi. Sargı ve seyyar hastane mahallerini keşfetmek veya ettirmek ve yaralıların kaldırılıp birinci hat seyyar hastanesine naklinin süratle icra edilebilmesi için hastane ile daimi ulaşımı temin etmek üzere seyyar hastanede bulunan atlı zabitlerden birinin gönderilmesi lüzumunu bildirmek, yaralılar fazla

⁴³⁷ **Düştur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.767.

⁴³⁸ **a.g.e**, s.768.

⁴³⁹ **a.g.s**.

olduğu zaman kıtalarından ayrılmalarda bir zorluk olmayan tabiblerin tedaviye yardım etmelerini sağlamak, yaralıların tahliyesinde arabaların miktarını vaktinde fırka kumandanına ve kolordu sertabibine bildirmek, komşu yerlerden tekalif-i harbiyye suretiyle elde edilen arabaları toplayarak bir araya getirmek, birinci hat seyyar hastanesinden hareket eden tahliye kafilesinin tertibi ve teşkiline nezaret etmek, gidecekleri yerleri tayin ve tarif etmek Fırka Sertabibinin görevlerindendi.

2.5.5.1. Yürüyüş ve İkamet Esnasındaki Sıhhi Hizmetler

Piyade sınıfının yürüyüşü sırasında tabibler taburlarının sol tarafında hareket edip alayın tımarcı hademesiyle taburun ecza-i tıbbiyye araba veya hayvanı tabiblerin yanlarında ve taburun askeri harekât gereği olarak bölünmüş olması halinde tımarcı hademe bölükleri nezdinde bulunurdu. Bir savaşın yakında ortaya çıkması halinde ise sertabibin emriyle muavin teskereciler teskereci onbaşısının kumandası altında olarak taburun sol tarafında hareket ederlerdi.

Her gün birinci hat seyyar hastanesi tarafından yolda hastalananları nakletmek üzere her piyade alayına dört tekerlekli ve her nişancı taburuna da iki tekerlekli bir yardım arabası tahsis edilir ki bu arabalar yürüyüş sırasında ve savaş zamanında seyyar hastaneye iltihak ederlerdi.

2.5.5.2. Sefer Sırasında Etıbbanın Görevleri

Her bir alaya alay tabibi adıyla birinci taburlara umeradan biri tayin olunurdu. Alayın sıhhi hizmetleri hakkında bütün emirler onun tarafından verileceği gibi alayda mevcut olan sıhhiye memurları dahi onun kumandası altında bulunuyordu. Piyade ve topçu ve diğer taburlarda Binbaşı veya küçük rütbede bulunan etıbba alay tabibleri gibi taburları dahilinde görev yapıyorlardı.⁴⁴⁰

Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi'ne göre etıbbanın görevleri şunlardan ibaretti; askerin sağlığını korumak, askeri savaş ve izdihamdan dolayı

⁴⁴⁰ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.766.

ortaya çıkan hastalıklardan korumak, savaş sırasında mümkün olduğu kadar askerin hastalıklara karşı mukavemetini arttırmak, mikroplu maddeleri ortadan kaldırmak için tıbben her neye ihtiyaç duyulursa hemen uygulamaya koymak, ihtiyaç duyulan sıhhi tedbirleri derhal kumandanlara ve üstünde bulunan sıhhiye memurlarına iletmek, sıhhiye memurlarının sorumlulukları altında olarak kumandanlardan talep ettikleri hususları imkân dahilinde uygulamaya koymak, bu hususlarla ilgili üstünde bulunan sıhhiye memurlarına bilgi vermek, hastalığı mümkün olduğu kadar süratle tedavi altına alıp hastalığın önünü almak ve yaralıları süratle tedavi etmek.

Bu görevler için barış zamanlarında yetiştirilmiş tımarcı hademe ile birinci hat seyyar hastanelerinde istihdam olunacak teskercilere ve alay ve taburlarda bulundurulacak muavin teskercilere ihtiyaç bulunuyordu.⁴⁴¹

2.5.6. Tımar Hademeleri

Bütün askeri hastanelerde istihdam olunmuşlardır. Ordu-yı Hümayun'a cerrah ve eczacı yetiştirmek üzere Haydarpaşa Hastanesi'nde bunlara mahsus bir mekteb bulunuyordu. Tımar hademeleri sağlıklı, iyi ahlak sahibi, yaşı on sekizden aşağı ve yirmiden yukarı olmayan kişilerdi. Bunlara küçük cerrahlık ve pratik eczacılıkla ilgili dersler de verilmekteydi. Tımar hademeleri; emraz-ı dahiliye (iç hastalıklar), hariciye (dış hastalıklar), ayniye (göz hastalıkları) ve sariyye (bulaşıcı hastalıklar) koğuşlarında bulunan hastaların tımarıyla ilgili hususları cerrahlar ile birlikte yapmak, vizite sırasında tabibler ile bulunmak, görevli oldukları koğuşlara sürekli devam edip etibbanın hastalar için tertip ettiği ilaçların zamanında ve iyi bir şekilde kullanılmasına özen göstermek, hastaları nasihat ile ikna edemedikleri takdirde üstlerinde bulunan kişilere durumu ihbar etmek görevlerine sahipti.⁴⁴²

2.5.6.1. Birinci Hat Seyyar Hastane Teskercileri

Sefer zamanı görevlendirilen “Birinci Hat Seyyar Hastane Teskercileri” barış zamanı muavin teskerci adıyla muhtelif sınıflar arasında teskercilik öğrenerek

⁴⁴¹ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.727.

⁴⁴² **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 14/122, 30 Temmuz 1303 (11 Ağustos 1887).

redife nakledilmiş olan efrad arasından alınırđı.⁴⁴³ “Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi”nde Birinci Hat Seyyar Hastane Teskerecilerine Cenevre Mukavelenamesi’nin birer nüshasının verilmesi, sağ kollarına beyaz bez üzerine hilal-i ahmer yerleştirilmiş bir işaret bağlanması ve hastane hizmetçisine mahsus bir elbise giymeleri, birer kasatura ve revolver ile silahlandırılmaları, yaralıları su vermek için bir adet su matarasıyla bir adet çinkodan mamul su mataraları taşımaları gerektiği söylenmiştir.⁴⁴⁴

Birinci Hat Seyyar Hastane teskerecilerin görevleri arasında; harb meydanında yaralıları araştırıp bulma, yaralıları gerekirse su verme, yaralıları beygire bindirme, yaralıların silah ve eşyalarını almak ve elbiselerin dar paçalarını açmak gibi yardımlarla beraber gereği halinde hemen tımarı yaptıktan sonra sargı mahalline veyahut birinci hat seyyar hastanenin bulunduğu mahallere getirmek bulunuyordu. Teskereciler, yaralıları hastanelere ve hasta katarlarına getirmekten sorumlu olmalarının yanı sıra savaş olmadığı günlerde hastanelerde hizmet etmeye ve birinci hat seyyar hastane merkezlerinde nöbet beklemeye mecburlardı.⁴⁴⁵

Teskerecilerin hizmeti yaralıları süratle etıbbaya sevk etmek yani sargı mahaline götürmekti. Teskereciler uzun süre tımar ile vakit geçirirlerse yani kendileri tedaviye teşebbüs ederlerse yaralıları iyilikten ziyade ızdırab çektireceklerinden onları hemen tımar mevkiine sevk etmeleri gerekiyordu.⁴⁴⁶

Teskerecilerin parmaklarının ve mendillerinin yaralara temas etmesiyle yaralıların hayatları tehlikeye atılacağından bunlara yalnız kendilerinde mevcut olan sirke şişelerinde bulunan sirkeden bir miktar vermek ve su vermekle yetinmeleri gerekiyordu. Yaralardaki kanları silmek ve yabancı cisimleri çıkarmakla sorumlu değillerdi.⁴⁴⁷

⁴⁴³ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.727.

⁴⁴⁴ **a.g.e.**, s.728.

⁴⁴⁵ **a.g.s.**

⁴⁴⁶ **a.g.e.**, s.767.

⁴⁴⁷ **a.g.s.**

2.5.6.1.1. Muavin Teskerciler

Muavin teskerciler, barış zamanında talim görmüş tabur mevcudu arasına dahil efraddan ibaret olup hilal-i ahmer işaretini takmayacakları gibi Cenevre Mukavelenamesi'nden de istifade edemeyeceklerdi. Savaş gereği gibi başlayıp da sargı mahali tesisine ihtiyaç duyulduğu takdirde bunlar hemen hizmete sevk olunurlardı. Bunlar; silah ve eşyalarını orada bulunacak etibba ve maiyetleri nezaretinde olarak tımar mevkiinde bırakıp yaralı taşımak vesilesiyle kıtalardan diğer efradın ayrılmalarına meydan vermemek için sol kollarına birer kırmızı şerit bağlayıp orduyu savaş hattına kadar takip ediyorlardı. Bu teskerciler yaralıları usulen yalnız sargı mahalline naklediyorlardı. Birinci Hat Seyyar Hastanesi faaliyete başladıktan sonra muavin teskerciler Birinci Hat Seyyar Hastanesinin teskercileriyle birleşirler ve lüzum görüldüğü takdirde hastane arabalarının bulunduğu mevkiye kadar görev yaparlardı.⁴⁴⁸

Taburlarda bulunan borazanlar (musikacılar) kıtalar nezdinde bulunmalarına ihtiyaç görülmediği takdirde teskercilerle birlikte hizmet ederlerdi.

Muavin teskerciler her yıl yeni efradın tamamen sağlıklı ve bu hizmete elverişli olanlarından seçilir ve bunlara yaralıyı kaldırmak manevralarının gerek teorik ve gerekse pratiği tımarcı hademeye mahsus mektepten mezun olanların yardımları ve etibbanın eğitimiyle ordu merkezlerinde ve askeri mevki hastanelerinde altı ay zarfında gösteriliyordu.⁴⁴⁹

Ordugâha geldiklerinde sertabib refakatindeki etibba ile birlikte nizam karakolu yakınında tahsis olunan bir mahalde hastaları muayene eder. Yürüyebilecek halde bulunan hastalar kıtalar dahilinde tedavi olunup bölükleriyle beraber yürürler. Ayakları vurulanlarla diğer hastalar Birinci Hat Seyyar Hastanesine sevkolunurlardı.⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.728.

⁴⁴⁹ **a.g.e.**, s.729.

⁴⁵⁰ **a.g.e.**, s.757.

Yürüyüş sırasında hastalar üç kısma ayrılıyordu. 1. Kolların hareketini takip edebilenler, 2. Ayakları vurulup istirahatata muhtaç olanlar, 3.Tedaviye muhtaç olan hastalar. Sertabib hastalar ile ayakları vurulanları tabur tabibleri tarafından verilen ilmuhaberi sahip olmaları şartıyla kabul edip bunlardan muavene arabasına binmesi gerekenler ile yalnız sırtlarındaki çantanın alınması gerekenleri seçerek çantası alınanları arabanın ilerisinde topluca yürütür ve saatte bir verilen küçük molalardan istifade ederek bunların içinde kıtaalarına iltihak edebileceklerine hükmettiklerini tekrar bölüklerine gönderirdi.⁴⁵¹

Her piyade taburu ve süvari alayında ecza sandıkları bulunması gerekiyordu. Muhtelif sınıfların erkân, umera ve zabitanıyla memur ve efradının yanlarında da bir tımar paketçisi bulunması gerekliydi.⁴⁵²

Teskerelerde mevcut olan tımar çantasında; bir armudiyü’ş-şekil kış leğenciği, bir elbise kesmeye mahsus makas, iki cımbız, dört-beş metre uzunluğunda ve yedi santimetre genişliğinde sargı, bir iğne kutusu (üç toplu ve on kancalı iğne),⁴⁵³ iki otuz santimetre uzunluğunda ve yirmi santimetre genişliğinde ince tahta çember bulunuyordu.

2.5.6.2. Yaralıların Trenle Nakilleri

Yaralıların büyük mesafelere nakilleri trenler vasıtasıyla yapılıyordu. Tren bulunmayan mahallerde nakliyat gemiler vasıtasıyla olurdu. Yatmakta olan yaralıları ya daimi sıhhiye trenleri veya geçici sıhhiye trenleri vasıtasıyla nakledilirdi. Oturmakta olan yaralıları adi trenler vasıtasıyla nakledilirdi. Daimi sıhhiye trenleri hakiki hastaneler haline çevrilmiş trenlerdi. Şayet vagonlar yaralı nakline mahsus tertibata sahip değilse gemilerde beyan olunan kaidelere bağlı olarak tertip olunurdu.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ **Düster**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.757.

⁴⁵² **a.g.e**, s.766.

⁴⁵³ **a.g.s**.

⁴⁵⁴ **a.g.e**, s.750.

2.6. Bahriye Nezareti

2.6.1. Heyet-i Sıhhiyye

Bahriyede tabib, eczacı ve cerrahların görülen lüzum üzerine Heyet-i Sıhhiyye'ye çağırılması ve diğer mevkilere gönderilmesi konusunda birçok zorluklar yaşanıyordu. Bazı önemli konuların uygulanması da zamanında gerçekleşmiyordu. Bunların yaşanmaması için Heyet-i Sıhhiyye-yi Bahriyye nezdinde ehliyetli ve kabiliyetli bir kanun efendinin tayinine ihtiyaç duyulmuştu.⁴⁵⁵

2.6.2. Muayene-i Tıbbiyye Komisyonu

Muayene-i Tıbbiyye Komisyonu'nda sadece Bahriyeli askerlerin değil kara askerlerinin ve askeri öğrencilerin de muayenesini yapılmıştır. Muayene-i Tıbbiyye Komisyonu Bahriye Merkez Hastanesi'ne bağlıydı.

26 Nisan 1877'de askere yeni alınan Kırım muhacirlerinden Kapandakikli Mehmed'in muayenesi yapılmıştı. Muayene-i Tıbbiyye Komisyonu muayene sonrasında *“siyah saçlı, kara kaşlı, esmer çehreli, kumral bıyıklı, orta boylu Mehmed bin Salih celb ile muayene olundukta hal-i hazırısı ale'l ve emrazdan salim olduğu anlaşılmıştır,”* demektedir.⁴⁵⁶ 24 Temmuz 1877'de Tuna'da bulunan Donanma-yı Hümayun mürettebatından dört nefer maluliyetleri nedeniyle Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilmişlerdi ve muayeneleri yapılmıştı.⁴⁵⁷

Muayene-i Tıbbiyye Komisyonu'nda redif askerlerinden muayene edilen yirmi sekiz nefer müptela oldukları illetleri tezkirelerine işaret olunarak memleketlerine iade olunmuşlardı.⁴⁵⁸ 12 Haziran 1877'de redif askerlerinden sekiz nefer muayene edilerek müptela oldukları hastalıkları tezkirelerine işaretlenerek ve memleketlerine iade edilmişlerdi.⁴⁵⁹ Üçüncü Ordu-yı Hümayun Redif Dördüncü Alayı Dairesi'nden

⁴⁵⁵ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 21/81, 17 Eylül 1310 (29 Eylül 1894).

⁴⁵⁶ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/29, 14 Nisan 1293 (26 Nisan 1877).

⁴⁵⁷ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/78, 12 Temmuz 1293 (24 Temmuz 1877).

⁴⁵⁸ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/29, 11 Nisan 1293 (23 Nisan 1877).

⁴⁵⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/59, 31 Mayıs 1293 (12 Haziran 1877).

seksen neferden üç nefer isimlerinin karşılıklarına şerh koyularak iade edilmiş yetmiş yedi nefer ise kabul olunmuşlardı.⁴⁶⁰

2.6.3. Tersane-yi Amire Sıhhiye Meclisi

Tersane-yi Amire Sıhhiye Meclisi Azalığı'na Binbaşılık rütbesi verilerek Doktor Rıfat Efendi tayin edilmişti.⁴⁶¹

2.6.4. Tımar Hademeleri

Bahriye Merkez Hastanesi'nde Ordu-yı Hümayun'daki tımar hademelerinin özelliklerine sahip on beş yılı geçmiş aylık yüz Kuruş maaş, günlük bir nefer tayini ve yazlık-kışkık olmak üzere birer kat elbise verilerek on altı nefer cerrah tımarcı ile gemilere de üstad cerrah ve eczacı muavinleri yetiştirilerek ihtiyaçların bir dereceye kadar kolaylaştırılacağı düşünülmüştü.⁴⁶²

2.6.5. Bahr-i Ahmer'deki Donanmanın Sıhhi Teşkilatı ve Durumu

Bahr-i Ahmer Komodorluğu Tabibi Kaymakam Hasan Basri Bey'in mesaisinin tamamlayarak İstanbul'a dönmesi gerekiyordu.⁴⁶³

Bahr-i Ahmer'in sıhhi durumu hakkında Bahriye Sertababeti'ne raporlar gönderiliyordu. Bahriye Seretıbbası'na Cidde'de bulunan Tabib Binbaşı tarafından gönderilen raporda; Hicaz ve Yemen'de korkulacak bir hastalık yoktur. Bahr-i Ahmer'deki sıhhi durum donanmanın mevkiileri ayrı ayrı yerler olduğu için her biri birer mahalde dağınık cerrahlarla idare olunmakta ve Bahriye için öyle mükemmel bir hastane bulunmamakta diye söylenilmişti.⁴⁶⁴ Bahr-i Ahmer Komodorluğu'nda bulunan Utarid, Necm-i Feşan, Kilidbahir, Nimet ve Konfide Gemilerinin eczane

⁴⁶⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/40, 30 Nisan 1293 (12 Mayıs 1877).

⁴⁶¹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/16, 12 Temmuz 1294 (24 Temmuz 1878), 23 Receb 1295 (23 Temmuz 1878).

⁴⁶² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 14/122, 30 Temmuz 1303 (11 Ağustos 1887).

⁴⁶³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 16/119, 25 Temmuz 1304 (6 Ağustos 1888).

⁴⁶⁴ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/30, 20 Şubat 1304 (4 Mart 1889).

lazimesi olan elli beş kalem ecza-i tıbbiyye gönderilmek üzere Sevkiyat-ı Bahriyye Komisyonu'na teslim edilmişti.⁴⁶⁵

Bahr-i Ahmer sahillerinin kötü havasından dolayı sıhhiye memuru sayısındaki eksiklerin tamamlanması bir ihtiyaç olarak gözüküyordu. Bahriyeli tabiblerin nizami tertibinde bir takım eksiklikler bulunuyordu. Mekteb-i Tıbbiyye'de Bahriye adına yetiştirilmek üzere 1889 yılında gelen tabiblerden bu eksiğin giderilmesi için çalışılacağı söylenilmişti.⁴⁶⁶

2.6.6. Bahriyeli Tabib, Eczacı ve Cerrahlar

Bahriye Nezareti'nde 1889-1890 tarihlerinde yüz doksan altı kişi tabib, eczacı ve cerrah görev görevliydi. Tabibler Mabeyn-i Hümayun, Heyet-i Sıhhiyye, Bahriye Sıhhiye Müfettişliği ve Sıhhiye İdare Komisyonu görevlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca tabib, eczacı ve cerrahlar hastane, gemi ve mevkilerde de görev yapmışlardır.

Hastanede görevli tabib, eczacı ve cerrahlar kırk iki kişi olup bunlardan Hastane Sertabibi Mirliya rütbesindeydi. Hastane Müdürü Miralay rütbesinde, Sereczacı ve Ecza Müfettişi Kaymakam, Sercerrah ise Binbaşı rütbesindeydi. Bunların dışında hastanede iki Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe eczacı, üç Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe eczacı, bir Yüzbaşı rütbesine muadil bila rütbe eczacı, iki Mülazım-ı Evvel rütbesine muadil bila rütbe ecza muavini bulunuyordu.

Cerrahlardan ise Sercerrah dışında üç cerrah Sağkolağası, bir cerrah Yüzbaşı, üç Sağkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah, beş Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah ve dört Yüzbaşı rütbesine muadil bila rütbe cerrah bulunuyordu. Bu görevlilerin dışında hastanede üç Kaymakam, bir Binbaşı, bir Sağkolağası, üç Solkolağası ve dört Yüzbaşı tabib görev yapıyordu.

Gemilerde görev yapan doksan dokuz tabib, eczacı ve cerrahın rütbeleri ve sayıları geminin yaptığı göreve ve büyüklüğüne göre değişmiştir. Örneğin 1889

⁴⁶⁵ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/17, 7 Mayıs 1311 (19 Mayıs 1895).

⁴⁶⁶ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 16/105, 20 Şubat 1304 (4 Mart 1889).

Temmuzunda Japonya'ya gönderilen Ertuğrul Fırkateyni'nde görevli tabiblerden Hüsnü Bey Miralay rütbesinde bulunuyordu. Gemilerde görev yapan en yüksek rütbeli tabib Hüsnü Bey'di. Ertuğrul Fırkateyni'ndeki diğer tabib Solkolağası Yasef Efendi idi. Gemide Yüzbaşı rütbesine muadil bila rütbe cerrah Şevket Efendi de sağlık personeli olarak görev yapmıştır.⁴⁶⁷ Bu dönemde sancak gemisi olan Mesudiye Zırhlı Fırkateyni'nde ise Kaymakam rütbesinde bir tabib, Binbaşı rütbesinde bir cerrah ve Sağkolağası rütbesinde bir eczacı vardı. Zırhlı Asar-ı Tevfik'te ise bir Solkolağası tabib, bir Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe eczacı, bir Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah bulunuyordu.

Daha küçük gemilerde ise örneğin Bozcaada Vapuru'nda Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah, Beş Numaralı Tarak Dubasında Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah, Eser-i Nüzhet Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel rütbesine muadil bila rütbe cerrah muavini bulunuyordu.

Mevki olarak ise Dersaadet Liman Dairesi, Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane, Leyl-i Tüccar Kapudan Mektebi, Bahriye Silahendaz ve İtfaiye Taburu, Sanayi Alayı, Fabrikalar, Ereğli Maden-i Hümayunu, Basra Tersanesi, Cidde, Suda Tersanesi, Tir-i Güverte, İzmit Tersanesi, Selanik Komodorluğu, Cezair-i Bahr-i Sefid Komodorluğu, Bahr-i Ahmer, Kasımpaşa Kışlası, Anadolu Tahlisiyesi, Fişenkhane, Sinop Tersanesi ve Paris'te tahsilde olmak üzere toplam kırk iki tabib, eczacı ve cerrah bulunmuştur. Bunlardan Dersaadet Liman Dairesi'nde bir tabib Kol-ı Evvel, iki cerrah; Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane ve Leyl-i Tüccar Kapudan Mektebi'nde bir tabib Kaymakam, bir eczacı Binbaşı; Bahriye Silahendaz ve İtfaiye Taburunda bir tabib Kaymakam, bir tabib Kol-ı Evvel, iki cerrah; Ereğli Maden-i Hümayunu'nda bir tabib Kaymakam, bir Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah, bir Yüzbaşı rütbesine muadil bila rütbe cerrah, bir Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe eczacı; Basra Tersanesi'nde bir tabib Kaymakam, bir Sağkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah, iki Yüzbaşı rütbesine muadil bila rütbe eczacı; Suda Tersanesi'nde bir tabib Binbaşı, bir eczacı Sağkolağası ve bir Solkolağası rütbesine muadil bila rütbe cerrah bulunuyordu. 1895 yılında Suda Bahriye Hastanesi

⁴⁶⁷ Miralay Hüsnü Bey, Solkolağası Yasef Efendi ve Cerrah Şevket Efendi 16 Eylül 1890'da Japonya'da batan Ertuğrul Fırkateyni'nde şehit olmuşlardır.

Tabib-i Evvelinin hastalığı ve hastanede başka tabibin bulunmaması nedeniyle buraya bir tabib tayin edilmesi Bahr-i Sefid Filo Komutanlığı'nca talep edilmiştir. Heyet-i Sıhhiyye'ye havale edilen konu ile ilgili olarak Tabib-i Saniliğe Kol-ı Sani Eyüplü Ahmed oğlu Faik Efendi'nin tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Resmi işlerin bitmesi beklenmeden biran önce görev yerine gitmesi kendisine iletilmişti.⁴⁶⁸

1895'te Kasımpaşa'da Cami-i Şerif altında nöbet bekleyen Bahriyeli tabibler bulunuyordu. Cami-i Şerif altındaki altı tabibten Yüzbaşı Ökseli Tevfık Efendi'nin Trabzon hattına hareket edecek olan İdare-i Mahsusa Vapuru tabibliğine tayin edilmesinden dolayı dönüşüne kadar beş tabib ile idare edilmesi gerekmişti.⁴⁶⁹

Tabib, eczacı ve cerrahlar yaptıkları iyi çalışmalar sonrası rütbe terfisi ile ödüllendiriliyordu. Örneğin; Rusçuk Tersanesi Sertabibi Binbaşı Eşref Bey'e güzel hizmetleri nedeniyle Kaymakamlık rütbesi verilmesi istenmişti.⁴⁷⁰

Sağlık personelinin ek görevleri de bulunuyordu. Muhacirin Hastanesi'ne bakmak üzere görevlendirilen Bahriye tabiblerinden Binbaşı Hasan Basri Bey ile Nazmi, Lütfi ve Bahriye Merkez Hastanesi Cerrah Muavinlerinden Emin ve Salih Efendiler fahri olarak hastaneye devam ile geceleri nöbetleşe olarak kalıyorlardı. Bu doktorlardan Nazmi Efendi daha sonra Feth-i Bülend Korveti'ne nakil edilmişti. Sıhhi hizmetlerde bulunan memurların gemi ve hastanelerdeki nöbetlerinde bir aksaklık olmaması nizam gereği olduğundan görevlerinde kusur etmemeleri istenmişti.⁴⁷¹

Bahriye Merkez Hastanesi Tabib Muavinlerinden bazılarının İdare-i Tıbbiyye Nizamnamesi ikinci faslının on üçüncü maddesi hükümleri gereğince hem teorik hem de pratik bilgileri tamamlamadan gemilere tayin olunmak üzere Solkolağalık rütbesi verilerek tabib kısmının sınıf-ı salisine nakilleri tezkir edilmişti.⁴⁷²

⁴⁶⁸ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/43, 30 Teşrinisani 1311 (12 Aralık 1895).

⁴⁶⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/10, 8 Nisan 1311 (20 Nisan 1895).

⁴⁷⁰ DTA, MKT, 23/46, 8 Safer 1295 (11 Şubat 1878).

⁴⁷¹ DTA, ŞUB, 131/46A, 13 Kanunusani 1295 (25 Ocak 1880).

⁴⁷² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 14/125, 9 Mayıs 1303 (21 Mayıs 1887).

Hanya Limanı'ndaki Fırat Vapur-ı Hümayunu'nun Cerrahı Aris Efendi malullerle İstanbul'a gönderilmişti. Fırat Vapuru'nun Suda Limanı dışında cerrahsız bulunması uygun olmadığından Talia Vapuru Cerrahı Salim Efendi'nin Fırat Vapuru'na tayini için gereğinin yapılması istenmişti.⁴⁷³

Bahriyeli tabiblerden uluslararası alanda başarılar kazanmış olanlar da bulunuyordu. Bir kanser türü ile ilgili önemli bir noktayı tetkik için Almanya tarafından bir yarışma düzenlenmiş, bunu Bahriye tabiblerinden Kolağası Menahim Efendi kazanmış ve dokuz yüz Marklık ödül kendisine gönderilmişti. Kolağası Menahim Efendi'nin bu önemli eserinin onun liyakat ve gayretini gösterdiği Almanya'nın cilt hastalıkları konusunda meşhur bir tabibi tarafından mektupla bildirilmişti.⁴⁷⁴

Bahriyeli tabib, eczacı ve cerrahlar farklı noktalara tayin olunabiliyordu. Örneğin; Kağıthane'de tesis edilecek hastane cerrahlığına tayin edilen Ziver-i Derya Vapuru Cerrahı Kasımpaşalı Fahreddin Efendi Bahriye Merkez Hastanesi'ne nakil olunduğundan yerine Eser-i Cedid Vapuru Cerrahı bila-rütbe Tophaneli Cemal Efendi'nin tayini Şura-yı Bahriyye tarafından uygun görülmüştü.⁴⁷⁵

Tabiblerin yeni keşfedilen tedavi metotları ve aşı uygulamalarını öğrenmesi için eğitim alması sağlanıyordu. Kuşpalazı hastalığının tedavisi maksadıyla keşfolunan aşının uygulanmasını öğrenmek üzere Bahriyeli Tabib Sağkolağası Hasan ve Tabib Solkolağası Nuri Efendiler Mekatib-i Askeriyye-yi Şahane Nezaretine gönderilmişlerdi.⁴⁷⁶

Bahriye mevkilerinde ve Bahriye Merkez Hastanesi'nde tabibe şiddetle ihtiyaç duyulduğuna dair yazışmalar olmuştu. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'de Bahriye adına öğrenciler yetiştiriliyordu.

Bahriyenin tabib ihtiyacı Mekteb-i Tıbbiyye'de Bahriye adına yetiştirilen tabibler ile karşılanmaya çalışılmasına rağmen 1887 ve 1888 yıllarında Bahriye

⁴⁷³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 17/14, 21 Nisan 1305 (3 Mayıs 1889).

⁴⁷⁴ DTA, MKT, 1006/39, 14 Ramazan 1314 (16 Şubat 1897).

⁴⁷⁵ DTA, ŞUB, 2451/43A, 5 Zilkade 1316 (17 Mart 1899).

⁴⁷⁶ DTA, MKT, 918/38, 2 Cemaziyelevvel 1312 (1 Kasım 1894).

mevkilerinde ve Bahriye Merkez Hastanesi'nde tabibe şiddetle ihtiyaç duyulduğuna dair yazışmalar olmuştur.

Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane'de iki tabib bulunuyordu. Bahriye Merkez Hastanesi'nde tabibe ihtiyaç duyulduğundan dolayı bu iki tabipten birinin buraya aldırılması gündeme gelmişti. Tabiblerden Kaymakam Raif Beyin hem oradaki hastaları tedavi etmek hem de öğrencilere Fransızca dersi vermek üzere Mekteb'te kalması, Binbaşı Receb Efendi'nin ise Bahriye Merkez Hastanesi'ne iadesi için Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane'ye konunun bildirilmesi gerekiyordu.⁴⁷⁷ 16 Şubat 1888 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Kaymakam Raif Bey Bahriye Merkez Hastanesi'ne verilmiş ancak daha sonra yeniden açılan Tüccar Mektebi öğrencilerine haftada üç gün Fransızca eğitim vermek üzere buraya muallim olarak tayin edilmişti. Bahriye Merkez Hastanesi tabiblerinin eğitim ve nizami tertiplerinin eksik olması nedeniyle tabiplere şiddetle ihtiyaç duyulduğundan Kaymakam Raif Bey'in ya da Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane'deki Tabib Binbaşı'dan birinin Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayini uygun görülmüştü.⁴⁷⁸

İkinci Ordu-yı Hümayun Piyade Onuncu Alayı Dördüncü Taburu Tabibi Yüzbaşı Edhem Efendi'nin Bahriye tabibliğine nakli hakkındaki dilekçesi mütalaa olunduktan sonra Bahriye mevkilerinde istihdam edilmek üzere tabiplere fazla gereksinim duyulmasından dolayı Edhem Efendi'nin Bahriye Dairesi'ne nakli için durum Seraskerliğe bildirilmişti.⁴⁷⁹

Bahriye Dairesi için ihtiyaç duyulan tabiblerin Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiyye'den Bahriye adına tahsil ettirilen öğrencilerden yetiştirilmesi usulü bir zamandan beri uygulanmakta ise de Mekteb-i Tıbbiyye-yi Mülkiyye'den pek çok üstat etibba yetişmekte ve çoğunluğu yer bulamayıp açıkta kaldıklarından bundan sonra Bahriye Dairesi için Mekteb-i Tıbbiyye-yi Mülkiyye'den mezun olan diplomalı etibbadan

⁴⁷⁷ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/117, 5 Eylül 1303 (17 Eylül 1887), 29 Zilhicce 1304 (18 Eylül 1887).

⁴⁷⁸ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/105, 4 Cemazıyelevvel 1305 (17 Şubat 1888), 4 Şubat 1303 (16 Şubat 1888).

⁴⁷⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 16/21, 3 Mayıs 1304 (15 Mayıs 1888).

yeterli görülenlerin alınması uygun olunabileceğinden Şura'ca ona göre gereğinin yapılması talep edilmişti.⁴⁸⁰

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane İdadiye sınıfında Bahriye adına eğitim gören öğrencilerin miktarı Mart-Nisan 1889'da gönderilen defterde kırk nefer olduğu halde 1890 Haziran-Temmuzunda gönderilen defterde on dokuz nefer gösterilmişti. Nefer sayılarındaki farklılığın nedeni ile öğrencilerin gerçek sayıları, bulundukları yer ve evleriyle diğer vukuatların bilinmek üzere bir defterin tanzimi ve gönderilmesi konusu Umum Mekatib-i Askeriyye Nezareti'ne bildirilmişti.⁴⁸¹

Bahriyede sağlık personeli sayısı yeterli gelmiyordu. Buna rağmen tabiblerin, sadece Bahriye mevki ve hastanelerinde değil gerektiği takdirde başka yerlerde de görevleri bulunabiliyordu.

2.7. Nizamiye ve Bahriye Tabiblerinin Kıyafetleri

Tabiblerin omuzlarında bulunan ispaletlerindeki yılan alamet-i farikası ile Rikab-ı Şahane'de bulunmaları Teşrifat-ı Askeriyye Nezareti tarafından bildirilmişti. Bahriye tabiblerinin askeri tabibler gibi elbiselerinin değişimi ile doktorların yakalarında sarı, eczacıların sarı-beyaz, cerrahların yalnız beyaz sırmadan defne işlemesi bulunması ve sıhhiye memurlarının piyade, erkân, umera ve zabitler gibi resmi günlerde apolet takmaları Padişah iradesi gereğinden bulunuyordu. Bu durum İstanbul'da bulunan Bahriyenin sıhhiye memurlarına tebliğ edilmiş ve diğer mevkilerdeki sıhhiye memurlarına da bildirilmesi için kumandan, komodorlar ve münferit gemi süvarilerine de durum belirtilmiştir.⁴⁸²

Sağlık personelinin yakalarında bulunan defne işleminin farklı renklerle gösterilmesi onların hangi görevi yaptıklarını belirtiyordu.

⁴⁸⁰ DTA, MKT, 617/51, 13 Teşrinisani 1306 (25 Kasım 1890), 12 Rebiülahir 1308 (25 Kasım 1890).

⁴⁸¹ DTA, MKT, 617/94, 21 Rebiülahir 1308 (4 Aralık 1890).

⁴⁸² DTA, ŞUB, 621/30A, 30 Teşrinievvel 1318 (12 Kasım 1902).

2.8. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’de Sınıfı Geçemeyen Öğrencilerin Durumu

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’de iki yıl üst üste sınıf geçemeyen öğrencilerin diğer askeri okullarda da uygulandığı üzere Asakir-i Şahane’ye kaydolup görev yapmaları usulü uygulanmıştır. Makam-ı Seraskeri’nin Şura-yı Devlet’e gönderdiği tezkeresinde; Mekteb-i Tıbbiyye öğrencilerinden iki yıl üst üste sınav geçemeyenlerin neferlikle Asakir-i Şahane’ye kaydolunarak Müslüman tebadan olanların bütün taburlarda silahendaz olarak gayrimüslim tebadan olanların hastane hizmetçiliği ve sanayi alayları gibi askeri hizmetlerde altı yıl süreyle terfi edilmeden istihdam olunması konusunda izin talep etmişti. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’de bu usulün uygulanmasını uygun bulmuş öğrencilerin derslerini çalışmasına vesile olacağından gereğinin yapılması üzere konu Sersakerlik’e havale edilmişti.⁴⁸³

Meclis-i Mahsus-ı Vükela’nın bu konuyla ilgili 10 Şubat 1889 tarihli mazbatasında ise sınıf geçemeyen öğrencilerin orduda terfi etmeksizin altı yıl istihdam edilmeleri yerine bu sürenin üç yıl olmasının uygun olacağı değerlendirilmişti.⁴⁸⁴

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane öğrencilerinin derslerini daha dikkatli çalışmalarını sağlamak için sınıfta kalanların Asakir-i Şahane olarak terfi ettirilmeden çalıştırılacağı belirtilmiştir.

2.8.1. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’de Bahriye Adına Yetişen Öğrenciler

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’ye 1874-1875 yıllarında kaydedilip isim ve künyeleri kayıtlı bulunan efendilerden Bahriye Dairesi’ne birkaç tabib gönderilmesi

⁴⁸³ **Düstur**, Birinci Tertib, 4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312, 13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310 (1890), C.6, Ankara, Devlet Matbaası, 1939, s.484.

⁴⁸⁴ **a.g.e.**, s.485.

gerekli iken ancak bir tabib gönderilmesinden dolayı bunların Nizamiye'ye verilmiş olduğu anlaşılmıştı.⁴⁸⁵

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane öğrencileri arasında Bahriye öğrencisi olarak bulunan iki neferden Şükrü Arif Efendi, Haziran-Temmuz 1877'de doktor unvanını alarak Bahriyeye gönderilmişti. Ali Remzi Efendi'nin ise dilekçesi üzerine Mülga Dar-ı Şura-yı Askeriyye kararıyla 23 Mart 1876'da kaydı silinmişti. 1882 yılında Bahriye adına Mektebi Tıbbiyye-yi Şahane'de on öğrenci bulunuyordu.⁴⁸⁶

Bahriyeye ihtiyaç duyulmadığı halde 1880 yılında Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'de Bahriye adına yetişen öğrenciler Baytar kurasına dahil edilmişler, kura beşinci sınıftan Haydarlı Süleyman oğlu Mahmud Efendi'nin ismine isabet etmişti. Baytara ihtiyacı olmayıp tabibe ihtiyacı olan Bahriye Dairesi için Mahmud Efendi'nin tekrar Bahriyeye nakli konusunda Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'ye yazı yazılması gerekmişti.⁴⁸⁷

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olan Tersane-yi Amire'ye ait üç tabib gönderilmek üzere bulunmuş, bunlardan başka Daire-i Nizamiyyeye iade olunmuş olan Tabib Binbaşı Nafi Efendi'nin yerine dahi tabibe ihtiyaç var ise yeni bir tabibin tayininin yapılması için durumun Sıhhiye Dairesi'ne bildirilmesi ifade edilmişti.⁴⁸⁸

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Mülkiyye altıncı ve üçüncü sınıf öğrencilerinden Nuri ve Naim Zarif Efendiler Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriyye'de Bahriye adına kaydedilmeleri için dilekçe ile başvurmuşlardı. Kabiliyetleri istenilene uygun olan Nuri ve Naim Zarif Efendilerin Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriyye'nin usul ve nizamına uygun olarak yapılan muayenede askerliğe elverişli olduğu anlaşılırsa kayıt ve kabulü ve Bahriye tarafından kayıt kalemelerinin uygulanması için künye

⁴⁸⁵ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/23, 3 Şubat 1298 (15 Şubat 1883), 7 Rebiülahir 1300 (13 Şubat 1883).

⁴⁸⁶ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/21, 20 Eylül 1298 (2 Ekim 1882), 20 Zilkade 1299 (3 Ekim 1882).

⁴⁸⁷ DTA, MKT, 323/133, 8 Zilhicce 1297 (11 Kasım 1880), 27 Teşrinievvel 1296 (8 Kasım 1880).

⁴⁸⁸ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 3/26, 27 Şevval 1300 (31 Ağustos 1883).

pusulalarının gönderilmesi hususunda Mekteb-i Tıbbiyye-yi Mülkiye'ye yazı yazılması gerekmişti.⁴⁸⁹

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'de Bahriye adına kayıtlı bulunan öğrencilerin Bahriye Dairesi'nce kayıtlarına işaret olunmak üzere her yıl künyeleri yazılı bir defterin gönderilmesi usul gereğinden bulunuyordu. Ancak bu şekilde bir defter gelmediğinden Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'de Bahriyeye mensup kaç nefer öğrenci bulunduğu vukuatının neden ibaret olduğu meçhul kalıyordu. Öğrencilerin Mektepçe olan kayıtlarıyla Bahriyeye tutulan kayıtlarının uygun olmaması karışıklığa neden olacağından defterin biran önce gönderilmesi ve bundan sonra her yıl sınav sonrası öğrencilerin eğitim derecelerini ve diğer vukuatlarını gösteren defterin gönderilmesi gerekmiştir.⁴⁹⁰

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olan tıbbiyelilerin çoğunluğu Nizamiyeye bir kısmı da Bahriyeye ayrılmıştır. Ancak ordu ve donanmanın tabib ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır.

2.9. Askeri Tabiblerin Temettü Vergisinden Muafiyeti

Etıbbanın temettü verigisinden istisnasına dair Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 11 Mayıs 1893 tarihli mazbatasında; askeri tabiblerden olup ahali hastalarını tedavi ile ücret almakta olanlardan temettü vergisinin alınıp alınmayacağına bazı mahallerden sorulması üzerine Makam-ı Vala-yı Seraskeri ile Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane Nezareti ile yapılan yazışmalarda; askeri tabiblerin çoğunun hastaları parasız tedavi etmekte olduklarından bunların cüzi bir vergi ile mükellef oldukları takdirde fakir ve muhtaçların tedaviden mahrum edilmiş olacağı söylenmiş, askeri tabiblerin temettü vergisinden istisna edilmesi değerlendirilmişti.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 11/57, 31 Kanunusani 1302 (13 Aralık 1886).

⁴⁹⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/120, 6 Ağustos 1303 (18 Ağustos 1887).

⁴⁹¹ Düstur, Birinci Tertib, 4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312 13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310, C.6, s.1404.; 6 Haziran 1309 (18 Haziran 1893) tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında bütün mülki tabiblerin temettü vergisinden istisnası bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.e, s.1405.

3. GEMİLERİN SAĞLIK HİZMETLERİNDE KULLANILMASI

3.1. Gemilerin Sıhhi Personel Naklinde Kullanılması

Donanmada mevcut Bahriye askerlerinin sıhhi durumlarının teftiş ve muayenesi maksadıyla daimi suretle Bahriye Sıhhiye Heyeti refakatine bir adet filikanın verilmesi talebi Şura-yı Bahriyye'ye havale edilmişti.⁴⁹² Bahriye Sıhhiye Heyeti'ne iki çifte filika tahsis edildi. Filikanın usule uygun döşenmesi maksadıyla memurlara izin verilmesi için durum Şura-yı Bahriyye'ye tekrar havale edilmişti.⁴⁹³ Bu iki çifte filika 1895 yılında komutan emriyle toplattırılan patalyalar arasında yer almıştır. Bahriyeli tabiblerin fevkalade hizmetlerine mahsus filikanın süratle iadesi için gerekli yerlere emir verilmesi istenmiştir.⁴⁹⁴

3.2. Yaralıların Denizden Nakilleri

Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi'nde gemilere mümkün olduğu kadar üç katlı askı ve onlara gerekli bulunan teskereler ile mümkün olduğu halde demirden mamul ufak karyolalar veya acele olarak yapılan tahta karyola veya teskereler verilmeliydi.⁴⁹⁵ Yataklık olarak hiçbir vasıta bulunmayacak olursa o halde geminin güvertesine kalın bir tabaka saman yayılmalıydı. Her gemiye alabildiği derecesine göre otuz veya otuz üç veya daha fazla askı tertip veya o miktar demir veya ağaç karyolalar yerleştirilebilirdi. Bu tertiplerin hastaların hademesinin ve tayfaların yatacak yerlerine asla zarar gelmeksizin hazırlanmasına dikkat edilmeli ve bu askılarda yalnız ağır hastalar nakil olunmalıydı.⁴⁹⁶

⁴⁹² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/110, 9 Teşrinisani 1303 (21 Kasım 1887).

⁴⁹³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/109, 30 Kanunuevvel 1303 (11 Ocak 1888), 27 Rebiülevvel 1305 (12 Ocak 1888).

⁴⁹⁴ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/13, 29 Nisan 1311 (11 Mayıs 1895).

⁴⁹⁵ Düstur, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.749.

⁴⁹⁶ a.g.e, s.750.

3.3. Hastane Gemileri

Seraskerlik, Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Osmanlı mevkilerinden gelen malul ve yaralıları hastaneler yeterli gelmediğinden Tersane-yi Amire'ye çekilmiş kapaklardan birinin hastane olarak kullanılmak üzere Kuleli Hastanesi önüne gönderilmesini istemişti. Tersane-yi Amire'de bulunan ve köhne olduğu için satılması kararlaştırılmış olan Peyk-i Zafer Kalyonu'nun hastane olarak hazırlanması, gemi satılır ise savaşın sonunda teslim olunacağını mukavele şartlarına eklenmesi gerekmişti.⁴⁹⁷

İstanbul'a gelen *Mein* adlı İngiliz hastane gemisinin tertibatını görmek üzere gemiyi gezen Hamidiye Etfal Hastanesi Tabib-i Sanisi Mirliya Süleyman Nuri Paşa ve Tabib Yüzbaşı Hüseyin Efendi gemi ile ilgili bir rapor hazırlamışlardı. Raporda; *Mein* gemisi detaylarıyla anlatıldıktan sonra İzmir Gemisi'nin hastane haline döndürülmesi ve eğer techizatı tabibler ve Bahriye mühendisleri tarafından yapılırsa İzmir Gemisi'nin *Mein*'den daha iyi olacağı belirtilmişti.⁴⁹⁸

İngiltere'nin Bahr-i Sefid Donanmasına mensup *Mein* adlı hastane gemisi 1907 yılında da İstanbul'a gelmiştir. Kabataş önünde demirli bulunan gemi tertibatını tetkik etmek için ertesi gün alaturka saat on iki raddelerinde vapura gidecek olan Tabib İbrahim Paşa refakatinde Bahriye Tabiblerinden iki kişinin bulundurulması Padişah fermanı gereğinden olduğundan Bahriyeden Operatör Mirliya Fikri Paşa ile Miralay Mehmed Ali Beyin bu saatte hazır bulunmaları için tebligat yapılması kararlaştırılmıştı.⁴⁹⁹

3.4. Cenevre Mukavelenamesi Esaslarının Deniz Savaşlarına da Uygulanmasına Dair 29 Temmuz 1899 Tarihli İkinci Lahey Sulh Konferansı'nda Tanzim Olunan Mukavelename

Cenevre'de 22 Ağustos 1864 tarihinde imzalanan mukavelenamede kara savaşları musapları ile ilgili pek çok karar alınmıştı. 29 Temmuz 1899'da ise

⁴⁹⁷ DTA, ŞUB, 123/111A, 21 Ağustos 1293 (2 Eylül 1877).

⁴⁹⁸ BOA, Y..PRK.ASK., 75/55, 1 Şaban 1309 (1 Mart 1892).

⁴⁹⁹ DTA, MKT, 1604A/76A, 24 Ağustos 1323 (6 Eylül 1907).

Lahey’de “Cenevre Mukavelenamesi Esaslarının Deniz Savaşlarına da Uygulanmasına Dair” bir mukavele tanzim edildi. Mukavele tanzim edildikten sonra esas alınan kararların Osmanlı Devleti’nin askeri kanunlarına uygunluğu tespit edilmek üzere Daire-i Askeriyye ve Bahriyye tarafından incelenmesi İrade-i seniyye ile Seraskerliğe tebliğ edilmişti. Hatta 28 Ağustos 1899 tarihli bir Sadrazamlık tezkiresinde gereğinin süratle yapılması istenmişti. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiyye Dairesi yazdığı ilamda; 22 Ağustos 1864 tarihli Cenevre Mukavelenamesi Kanunlarının Deniz Savaşlarına Tatbikinin askeri hastane gemilerinin tesis maksadından ibaret olduğu ve esas maddenin ise bahriye kanunlarının usulüne uygun bulunduğunu ancak mukavelename onaylanmak için Padişahlığa sunulduğu takdirde beşinci maddede gösterilen hastane gemilerinin çekeceği “salib-i ahmer” bayrağı yerine Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye Gemilerinin “hilal-i ahmer” bayrağı keşide etmesinin açıkça bildirilmesi gerekliliğinden söz edilmiştir.⁵⁰⁰

29 Temmuz 1899 tarihli mukavelenamenin maddeleri aşağıda verilmiştir;

- *Askeri hastane gemileri, devletler tarafından bilhassa yaralı, hasta ve deniz kazası musaplarına yardım amacıyla inşa, tertip ve techiz edilmiş ve isimleri savaşın başlagıcında veya savaş sırasında ve kullanmadan önce muharip devletlere tebliğ olunmuş olan gemiler savaşın devamı süresince her türlü taarruzdan korunmuş olacak zabt ve müsadere edilemeyecektir.*

- *Hastane gemileri tarafsız bir limanda durdurulduklarında haklarında savaş gemileri gibi muamele yapılmayacaktır.*

- *Masrafları tamamen veya kısmen halk veya resmen tanınmış iane cemiyetlerinden karşılanarak hazırlanmış olan hastane gemileri de mensup oldukları muharib devlet tarafından kendilerine resmi görev verilmiş, isimleri savaşın başında veya savaş sırasında savaşan diğer devletlere bildirilmiş ise taarruzdan korunacaklardır.*

⁵⁰⁰ DTA, ŞUB, 553/84A, 20 Cemaziyelevvel 1317 (26 Eylül 1899).

• *Masrafları tarafsız hükümetlere mensup ahali ve resmen tanınmış cemiyetler tarafından tamamen veya kısmen ödenerek⁵⁰¹ donatılmış olan hastane gemileri mensup oldukları hükümet kendilerine bir resmi görev vermiş ve gemilerin isimleri başlangıçta ve savaş sırasında ve her halde kullanmadan önce düşman olan hükümetlere bildirilmiş ise taarruzdan korunacaktır.*

• *Bu hastane gemileri seçmeden muharip hükümetlerin yaralı, hasta ve deniz kazası musaplarına yardımda bulunacaklardır. Hükümetler bu gemileri hiçbir askeri maksat için kullanmamayı taahhüt ederler.*

• *Gemilerin hiçbir suretle muhriplerin harekâtını engellememesi gerekir. Muharebe sırasında ve muharebeden sonra gemilerin başına gelebilecek tehlikeler kendilerine ait olacaktır.*

• *Savaşan devletler hastane gemileri üzerinde teftiş ve muayene hakkına sahip olacaklardır. Bunların yardımlarını red ve uzaklaşmalarını emir ve muayyen bir istikamete gitmeye ihbar ve içlerine bir komiser binmesi gibi durumlar gerçekleşebilirdi. Ve vahamet durumunda gerekirse gemiyi durdurabilirlerdi. Muharipler hastane gemilerine verecekleri emirleri olabildiği kadar hastane gemilerinin yevmiye defterine kaydeceklerdir.*

• *Askeri hastane gemileri, ayırıcı işaret olmak üzere bir buçuk metre genişliğinde yeşil renkli yatay bir pervaz ile haricen beyaza boyanacaktır. İane cemiyetleri ya da halk tarafından yaptırılan gemiler yaklaşık bir buçuk metre genişliğinde kırmızı renkli yatay bir pervaz ile haricen beyaza boyanacaktır. Hastane gemileri sandallarıyla hastane hizmetine tahsis edilebilecek olan küçük gemiler aynı şekilde boyanacaktır. Bütün hastane gemileri kendilerini tanıtmak için tabi oldukları hükümetin bayrağıyla Cenevre Mukavelesi'nde açıklanan Salib-i Ahmer işaretli beyaz bayrağı keşide edeceklerdir.*

• *Tarafsız hükümetlere ait olup muhriplerin yaralı, hasta ve deniz kazası musaplarını yüklü olan veya bunları toplayan ticari gemiler ile gezinti gemileri veya*

⁵⁰¹ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.323.

sandallar bu nakliyattan dolayı zabtedilemeyecek ise de kaideyi tarafsız ihlal edecek⁵⁰² bir harekette bulundukları takdirde zabta maruz kalacaklardır.

- Zabtolunan gemilerin dini ve tıbbi memurları ile hastane hademeleri taarruzdan korunmuş olup savaş esiri olamazlar. Bunlar gemiden çıktıklarında kendi malları olan cerrahi aletleri dahi beraberce alıp götürebilirler. Dini ve tıbbi memurlar lüzum görüldükçe görevlerini yapmaya devam edecekler ve ayrılmaları Başkumandan tarafından mümkün olduğu zaman çekilebileceklerdi. Muharipler kendi eline düşmüş olan dini ve sıhhi memurların maaşlarının tamamen ödenmesini temine mecburlardı.

- Hangi millete mensup olurlarsa olsunlar yaralı ve hasta olarak gemilere bindirilen deniz ve kara efradının hepsi bunları ele geçirenler tarafından himaye ve tedavi olunacaklardır.

- Muharip hükümetlerin birine mensup olup diğer tarafın eline düşen deniz kazası musapları ile yaralı ve hastalar savaş esiridir. Durumun icabına göre bunları alıkoymak veya mensup oldukları hükümet limanlarından birine veyahut tarafsız bir hükümet limanına ve hatta düşman olan tarafın limanlarından birine sevk etmek münasip olup olmayacağının tayini esirleri ele geçiren hükümete aittir. Memleketlerine iade edilecek esirler artık savaşın devamı süresince hizmet edemeyeceklerdir.

- Mahalli memurların katılması ve muvafakat ile tarafsız bir hükümet limanına ihraç olunan deniz kazası musapları, yaralı ve hastaların tarafsız hükümet ile muharip hükümetler arasında aksi yolda bir ödeme sureti mevcut olmadığı takdirde savaş hareketlerine yeniden iştirak edemeyecek surette tarafsız hükümet tarafından muhafaza altında bulunması gerekmektedir. Hastane masrafı ile tevkif ve muhafaza masrafları deniz kazası musabları, yaralıları ve hastaların mensup oldukları hükümete aittir.⁵⁰³

Mukavelename; askeri hastane gemilerinin tanımı, savaş gemilerinden farklı konumda olan hastane gemilerinin ayırıcı işaret olarak boyanması, savaşın başında

⁵⁰² **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.324.

⁵⁰³ **a.g.e**, s.325.

isimleri muharip devletlere verildiği takdirde hastane gemilerinin taarruzdan korunacakları, savaş sırasında kimseyi seçmeden muharip hükümetlerin yaralı, hasta ve kaza musaplarına yardımda bulunacakları gibi önemli unsurları içermektedir.

3.5. 18 Ekim 1907 Tarihinde Lahey Sulh Konferansında Tanzim Edilen Mukavelenamede Hastane Gemileri İle İlgili Maddeler

Cenevre Mukavelenamesi'nin esaslarının deniz savaşlarına tatbiki için 29 Temmuz 1899'da Akdedilen Mukavelenamenin tadil edilmesiyle bir mukavele akdine karar verilmişti. İkinci Lahey Sulh Konferansı'nda tanzim olunan bu mukavelename, Lahey'de 18 Ekim 1907 tarihinde yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından da imzalanmıştır. Bu mukavelename hastane gemilerinin yanısıra gemi hastaneleri ve savaş sırasında yaralıların taşınması ile ilgili maddeler içermektedir. Mukavelenamenin gemi hastaneleri ile ilgili maddeleri aşağıda verilmiştir.

• *Hastane gemilerinin isimleri savaşın başlangıcında veya savaş sırasında savaşan devletlere tebliğ edilecek, hastane gemileri, savaş sırasında her türlü taarruzdan korunacaklardır.*⁵⁰⁴

• *Hastane gemileri tarafsız bir limanda durdurulsalar bile haklarında savaş gemileri gibi uygulama yapılmayacaktır.*⁵⁰⁵

• *Masrafları tamamen veya kısmen halk veya resmen tanınmış iane cemiyetlerinden karşılanarak hazırlanmış olan hastane gemileri de mensup oldukları muharib devlet tarafından kendilerine resmi görev verilmiş, isimleri savaşın başında veya savaş sırasında savaşan diğer devletlere bildirilmiş ise taarruzdan korunacaklardır.*⁵⁰⁶

• *Masrafları tarafsız devletlere mensup halk veya resmen tanınmış cemiyetler tarafından tamamen veya kısmen karşılanarak donatılmış hastane gemileri*

⁵⁰⁴ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi, İstanbul, Mesai Matbaası, 1330, s.14.

⁵⁰⁵ a.g.e, s.15.

⁵⁰⁶ a.g.s.

*taarruzdan sonra zabt ve müsadereden kurtulacaklardır. Şu şartla ki gemiler bizzat muharib hükümetlerin müsaadesiyle muhariblerden birinin iradesi altına alınmış ve isimleri bu hükümet tarafından harbin başlangıcında bildirilmiş olmalıdır.*⁵⁰⁷ Bu maddelerde zikr olunan gemiler tabiyeti seçilmeksizin savaşı devletlerin yaralı, hasta, deniz kazası musablarına yardımda bulunacaklardır.⁵⁰⁸

•Hastane gemilerinin hiçbir suretle savaşı devletlerin harekâtını engellememesi gerekmektedir.⁵⁰⁹ Savaşı devletler hastane gemileri üzerinde teftiş ve muayene hakkına sahip olacaklardır. Bunların yardımlarını red ve uzaklaşmalarını emir ve muayyen bir istikamete gitmeye ihbar ve içlerine bir komiser binmesi ve vahameti gerekirse gemiyi tevkif bile edebilirler.⁵¹⁰

•Askeri hastane gemileri, ayırıcı işaret olmak üzere bir buçuk metre genişliğinde yeşil renkli yatay bir pervaz ile haricen beyaza boyanacaktır. İane cemiyetleri ya da halk tarafından yaptırılan gemiler yaklaşık bir buçuk metre genişliğinde yatay bir pervaz ile haricen beyaza boyanacaktır. Hastane gemileri sandallarıyla hastane hizmetine tahsis edilebilecek olan küçük gemiler aynı şekilde boyanacaktır. Hastane gemileri kendilerini tanıtmak için tabi oldukları hükümetin bayrağıyla Cenevre Mukavelesi'nde açıklanan salib-i ahmer işaretli beyaz bayrağı ve bundan başka tarafsız bir hükümete mensup oldukları takdirde baş direğe idaresi altına oldukları muharib hükümetin milli bayrağını çekeceklerdir.⁵¹¹

•Düşman olan devlet tarafından durdurulan hastane gemileri mensup oldukları muharib hükümetin milli bayrağını indireceklerdir. Hakları olan taarruzdan emniyeti gece sırasında kendilerine temin etmek isteyen adı geçen gemiler sandallar alamet-i farikaları olan boyanmalarının yeterli derecede gözle görülmesi için refakatinde bulundukları muharib hükümetin onayıyla uygun tedbirleri almaya itimad edeceklerdir.⁵¹²

⁵⁰⁷ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi**, İstanbul, Mesai Matbaası, 1330, s.15.

⁵⁰⁸ **a.g.s.**

⁵⁰⁹ **a.g.e**, s.16.

⁵¹⁰ **a.g.s.**

⁵¹¹ **a.g.s.**

⁵¹² **a.g.e**, s.16-17.

•Alamet-i farika gerek barış zamanında ve gerekse muharebe sırasında gemilerin muhafaza veya görünmesi için kullanılacaktır.⁵¹³

•Hastane gemileri ile gemilerdeki hastalara gösterilmesi lazım gelen koruma ve savunma tedbirleri düşman hükümete zararlı hareketler vuku buldurma için kullanıldığı takdirde düşmüş olur. Bu gemi ve hastanelerde memur ve müstahdemlerin huzur ve intizamın korunması ve yaralı ve hastaların savunması için silahlı bulunması bir de gemi içerisinde (radyum telgraf) alet ve edevatının mevcut olması savunmasının arttırılmasını sağlamaktan uzak değildir.⁵¹⁴

•Muharib bir hükümete mensup her bir askeri harb gemisi hastane gemileri ile iane cemiyetlerine veya ahaliye ait hastane gemileri ve ticaret gemileri ile gezinti gemileri ile sandal içerisinde bulunan yaralı ve hastaların veya deniz kazası musaplarının teslimini işbu gemiler hangi millete ait olur ise olsun talep edebilirler.⁵¹⁵

18 Ekim 1907 tarihli mukavelede 29 Temmuz 1899 tarihli mukaveleye ek olarak hastane gemilerinin kendi emniyetlerini sağlaması için gerekli olan tedbirlerden bahsedilmiştir. Hastane gemilerinin ve buna bağlı küçük gemilerin gece dahi görülebilmesi amacıyla boyanmalarına dikkat edilmesi, hastane gemilerine has ayırıcı işaretin sadece gemilerin muhafazası ve görünmesi için kullanılması, gemilerin korunması için silah ve radyum telgraf aletinin bulundurulması mukaveleye eklenmiştir.

4. HASTANELER

Sultan II. Abdülhamid döneminde yeni hastaneler açılmaya devam etmiştir. Bu dönemde yeni inşaat yapımı tercih edilmekle beraber gerektiğinde mevcut hastaneler onartılıp, bunlara yeni binalar, birimler ve yeni hizmet alanları eklenmiştir. Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, II. Abdülhamid döneminde inşasına karar verilen, inşasına başlanan, yeniden inşa edilen, onarılan, ek bina ve bölümleri yapılan ve hizmete açılan asker hastanelerinin bir listesini vermiştir. Bunlar İstanbul ve taşrada

⁵¹³ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi, İstanbul, Mesai Matbaası, 1330, s.17.

⁵¹⁴ a.g.e, s.17-18.

⁵¹⁵ a.g.e, s.19.

olmak üzere toplamda doksan üç adettir.⁵¹⁶ II. Abdülhamid döneminde yeni kurulan askeri hastanelerin büyük çoğunluğu İstanbul dışında yapılmıştır. Öncelikle konak gibi mekanlar hastane haline getirilmiş, bunlar da ihtiyacı karşılamayınca yeni hastane binaları inşa edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde takılıp sökülebilen barakalar şeklinde seyyar hastaneler oluşturulmuştu. Bunlardan biri ve en gelişmiş, saray muhafızları ve ikinci kıta mensuplarının tedavisi için Yıldız Sarayı civarında bulunan Seyyar Yıldız Asker Hastanesi'ydi.⁵¹⁷ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda İstanbul ve taşrada mevcut bazı yapılar hastaneye dönüştürüldü. Askerler ve muhacirler için sabit ve seyyar hastaneler açılmıştı. 1897 tarihli Osmanlı-Yunan Savaşı'nda da seyyar hastaneler kurulmuş, konaklar ve okullar hastaneye dönüştürülmüştü.⁵¹⁸ II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti de sabit ve seyyar hastaneler açmıştır.

Sünne tarafında açılacak Asakir-i Bahriyye Hastanesi için Tabib Kaymakam Murad Bey ile Cerrah Diyarbekirli İsa ve Eczacı Mivakim Efendilerin tayin edilmesi nedeniyle Yoklama tarafından hususi muamelatın yapılması ve yirmi adet yatak takımının verilmesi için Yoklamadan ilmühaberinin ve bunların gönderilmesine karar verilmişti.⁵¹⁹ Asakir-i Bahriyye-yi Şahane hastalarına mahsus olmak üzere Sünne tarafında açılan hastanenin eczanesinin lazımesi için hastane tabibiyle eczacısı tarafından defter takdim edilmişti.⁵²⁰

Basra'da Şatt-ül Arab sahilinde inşasına Padişah'ın izni ile başlanan askeri hastanenin yapımı 1888 yılında bitmişti. Gayet muntazam olarak yapılan ve içerisinde pek çok bölümün bulunduğu hastanenin inşası için harcanan emekler memnuniyetle karşılanmış asker adına teşekkür edilmişti.⁵²¹

⁵¹⁶ Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, **Başbakanlık Osmanlı Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devri'nde Kurulan ve Geliştirilen Hastaneler**, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, Evyap, 2014, s.28, 30, 32, 34.

⁵¹⁷ Nil Sarı, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, s.27.

⁵¹⁸ **a.g.e.**, s.26.

⁵¹⁹ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 7/83, 4 Ağustos 1293 (16 Ağustos 1877).

⁵²⁰ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 7/96, 3 Teşrinievvel 1293 (11 Ekim 1877).

⁵²¹ **DTA**, MKT, 574/178, 27 Receb 1305 (9 Nisan 1888).

Bahriye Merkez Hastanesi'nde yatmakta olan Nizamiye askerleri yaralılarına 1877 tarihinde yirmi iki kalem elbise ve mefruşat verilmesi gerekmişti.⁵²²

Bahriye Merkez Hastanesi'nin önünde denize nazır bulunan boş mahalin ağaçlar dikilerek orman haline konulması için Ereğli Maden Nezareti ve İzmit Tersanesi Memurluğundan karaağaç, gürgen, meşe ve ıhlamur ağaçları fidanlarından birer miktar tedarik edilerek vapurlarla gönderilmesi istenmişti. Bu fidanların çıkarıldıktan sonra bir iki gün zarfında gelip hemen diktirilmek üzere gönderilmesi hususuna dikkat edilmesi gerekiyordu.⁵²³ 1893 yılında Bahriye Merkez Hastanesi'nin dört tarafıyla bazı mahalleri tehlikeli surette harap olmuştu. Keşif varakasından tamirinin 9167,5 Kuruş'a malolacağı anlaşılmıştı. Tamir harcamalarının tasarruf ile gerçekleşmesine gayret edilmek üzere meblağın bir sonraki yıl bütçesine dahil olarak tamirinin yapılması hususuna karar verilmişti.⁵²⁴ 1907 yılında ise Bahriye Merkez Hastanesi içerisinde yeniden tesis edilen ve alet edevat ile techiz edilen Kimyahanenin lamba ve ocakları için aylık iki teneke ispirto ile üç teneke petrolün mukannen kaydıyla verilmesi maksadıyla konu Bahriye Muhasebesi'ne havale olmuştu.⁵²⁵

Tersane-yi Amire İdaresi'nde olup daha önce üzerinde iki kısım hastane bulunan emlakın devlet arazisi olarak gösterilmesi üzerine İpçiler Kethüdası ve buranın muhtarı olan Aziz Efendi hastane civarında Pederi Müteveffa Hacı İsmail Ağa'nın tasarrufunda bulunan İp Fabrikası'nın mahzen olması üzerine arsasının Bahriye Dairesi'nce satın alınarak hastaneye ilave olunduğunu beyan etmiştir.⁵²⁶

Diğer taraftan Sakızağacı civarında Sahaf Muslihiddin Mahallesi'nde Tersane-yi Amire İdaresi'nde bulunan harap Öküzoğlu Hastanesi mahallinin Emlak-ı Hümayun'dan olduğu haber verildiğinden bu mahalin ne zamandan beridir Tersane-yi Amire idaresinde bulunduğu dair yazışmalar olmuştu.⁵²⁷

⁵²² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/99, 6 Teşrinisani 1293 (18 Kasım 1877).

⁵²³ DTA, MKT, 469/156, 29 Kanunuevvel 1301 (10 Ocak 1886).

⁵²⁴ DTA, MKT, 812/30, 20 Zilhicce 1310 (5 Temmuz 1893).

⁵²⁵ DTA, ŞUB, 760/88A, 7 Temmuz 1323 (20 Temmuz 1907).

⁵²⁶ DTA, MKT, 617/12, 3 Rebiülahir 1308 (16 Kasım 1890).

⁵²⁷ DTA, MKT, 617/11A, 3 Rebiülahir 1308 (16 Kasım 1890).

Suda Hastanesi'nde tedavi olunan zabitlere Beriyye-yi İdari-i Askeri Nizamnamesi'nin yüz seksen birinci maddesi gereğince verilecek nan-ı aziz tayinatı dört çift olduğu halde bir çiftle bu nispetteki erzakın hastanede yedirilen tayinata karşılık olarak istihkaklardan indirilmesi, Kolağası'ndan yukarı rütbede bulunarak hanelerinde tedavi olunan zabitlerden yalnız mualece bedeli alınması 27 Ağustos 1889 tarihli bir emirname ile duyurulmuştur. Bahriye Kolağalarıyla umerasının tayinatları genellikle memur bulundukları yerde olmayıp Dersaadet'e havale edilmiş olduğundan ve Kolağalarından yukarı rütbedeki zabitler ile diğer sınıflardan kişiler hastanede tedavi olduklarından bununla ilgili şu hususlar belirlenmişti:

Mülazım rütbesinden Kolağasına kadar olan zabitlerle tayinatı olan seferberana neferler gibi muamele edilip, Kolağaları ile tayinatı olmayan seferberana hastanede bulundukları sürece gecelemleri nispetinde yalnız bir nefer tayinatı bedeli, Binbaşılık'tan yukarısına yine gecelemleri süresince bir nefer tayinatla mualece bedeli ve İdare-i Mahsusa'da yiyip içtikleri şeylerin bedeli ve başı bozuk ecneblerden 7,5 Kuruş alınarak bu suretle hastaneye kaydolunmakta olup bu noktada hastanede bir talimat mevcut olmadığından ve bundan dolayı emirname yalnız dört çift ekmeyi olan zabitler hakkındaki muameleyi ifade etmekteydi. Bu hususların Beriyye-yi İdari-i Askeri Nizamnamesi'nde olup olmadığı öğrenilmesi Bahr-i Sefid Filosu Kumandanlığına yazılmıştı.⁵²⁸

İrade-i seniyye ile Hanya'da inşa olunan hastanenin inşaiyye levazımlarından orada tedariki mümkün olamayan eşyanın Dersaadetçe satın alınarak Trablusgarb hattına seyrüsefer eden İdare-i Mahsusa Vapurlarından birine ücretsiz olarak yüklenerek gönderilmesi Girit Fevkalade Kumandanlığı'na bildirilmişti. İnşaiyye masraflarının fevkalade tasarrufa ihtiyacı olduğundan eşyanın o hatta hareket edecek İdare-i Mahsusa Vapurlarından biriyle ücretsiz olarak Hanya'ya gönderilmesi hakkında 5 Ağustos 1891 tarihli tezkire yazılmıştı. Hastane için gönderilecek kereste ücretsiz olarak vapurlara kabul ve naklölünacak ise de bunların miktarca fazlalığı nedeniyle bir defada nakli mümkün olamayacağından parça parça naklonulmak ve her defada ne cins ve miktar kereste yükleneceğini kararlaştırmak üzere bunları sevk

⁵²⁸ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 17/25, 24 Eylül 1305 (6 Ekim 1889).

edecek memurların Trablusgarb hattına gidecek vapurların hareketinden üç-dört gün önce merkez idareye müracaat etmesi maksadıyla icap eden yerlere emir verilmesi İdare-i Mahsusa Muavinliğiden ifade edilmişti.⁵²⁹

Okmeydanı'nda barakalara nakledilmiş olan Guraba-i Müslimin Hastanesini muhafazaya memur askerlerin Efrad-ı Bahriyye-yi Şahane'den olmasına ve mevkiin Bahriye Dairesi'ne yakın olmasından dolayı efrad için gerekli olan karakolhanenin Bahriye Dairesi'nce inşasına karar verilmişti.⁵³⁰

Umera ve askeri zabitlerin tedavi için hastanede yattıkları süre içerisinde Efrad-ı Şahane gibi tayinatlarından yalnız bir nefer tayini terk etmeleri veya bu tayinin bedelini ödemeleri nizamiye hastaneleri tarafından uygulamaya konulmuştu. Islahat-ı Bahriyye Komisyonu'ndan yazılan ilamda; Bahriyeli umerâ ve zabitler için de bu işlemin uygulanması İdare-i Askeriyye Nizamnamesi'nin yüz seksen birinci bendinde belirtildiğinden bu durumun Bahriye Hastanesi'nce de kabulü gerekmişti.⁵³¹

II. Abdülhamid döneminde yeni hastane binalarının tedariki ya da inşası yapılmıştır. Örneğin Bahriye Merkez Hastanesi'nde olduğu gibi ağaç dikilerek hastalar için hastane bahçeleri düzenlenmiş, merkeze uzak yerlerde yapılan hastanelerin inşâ malzemeleri gemilerle nakledilmiş, barakalar halinde seyyar hastaneler oluşturulmuştur.

4.1. Bahriye Tevkifhanesindeki Basit Hastaların Firar Etmemeleri İçin Cami-i Şerif Altında Muayeneleri

Bahriye tevkifhanesinde mahpus bulunan Bahriye efradından bazıları küçük bir hastalığı bahane ederek Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilmekte olup bu gibi hastalara mahsus hastanede ayrı bir yer olmadığından bu hastaların firar etmeleri mümkün oluyordu. Az hastalığı olan mahkumların tedavilerinin Cami-i Şerif altında

⁵²⁹ DTA, MKT, 675/9, 10 Muharrem 1309 (16 Ağustos 1891), 3 Ağustos 1307 (15 Ağustos 1891).

⁵³⁰ DTA, ŞUB, 444/36A, 11 Safer 1312 (14 Ağustos 1894).

⁵³¹ DTA, ŞUB, 224/49A, 22 Receb 1301 (18 Mayıs 1884).

nöbetçi bulunan tabib tarafından yapılması ve hastalık artar ise o zaman Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilmesine karar verilmişti.⁵³²

4.2. Birinci Hat Seyyar Hastanesi

Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi'nde harekâta bulunan orduların seyyar hastanelerinden bahsedilmişti. Nizamnameye göre; bir kolorduda mevcut olması gereken üç birinci hat seyyar hastanesinden her bir piyade fırkası için daimi surette bir adet verilip üçüncüsü ise topçu olarak veriliyordu. Ve hepsi kumandanın nezareti altındaydı. Her birinci hat seyyar hastane dört yataklıydı.

Birinci Hat Seyyar Hastanesi ve Teskereci Bölüğü Kadroları

Birinci Hat Seyyar Hastanesi
1 Tabib-i Evvel
5 Tabib (bunların biri operatör olacak)
3 Eczacı
2 İmam ve Gassal (taburlarda bulunan tabur imamları vasıtasıyla icra olunmalıdır.)
12 Tımarcı Hademe (bunların ikisi çavuş ve ikisi onbaşı)
100 Teskereci (bunların dördü çavuş ve yedisi onbaşısıdır)
4 Ecza ve Sargı Sandığı ⁵³³

Teskereci Bölüğü
1 Yüzbaşı
2 Mülazım (biri evvel biri sani)
1 Bölük Emni
10 Saka ⁵³⁴

⁵³² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 21/107, 9 Kanunusani 1310 (21 Ocak 1895).

⁵³³ Düstur, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.769.

⁵³⁴ a.g.s.

Birinci Hat Seyyar Hastanelerde tabib-i evvelin kontrolünde tabib ve eczacılar, cenaze işlemleri için imam ve gassal ile çok sayıda tımarcı hademesi ile teskereci bulunuyordu. Teskereci bölüklerinde ise subayların yanı sıra sucular görev yapmıştır.

5. BULAŞICI HASTALIKLAR VE BULAŞICI HASTALIKLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Sultan II. Abdülhamid döneminde de çeşitli hastalık salgınları görülmüştür. Kolera, veba ve çiçek bu dönemde görülen hastalıklardandı. II. Abdülhamid'in doktorlarından M.Şakir Bey hatırlarında Hicaz bölgesindeki kolera musaplarından söz etmiştir. M.Şakir Bey, Malaka Vapuru'ndan iki yüz yirmi bir kişinin, Adana Vapuru'ndan yüz otuz kişinin, Girit Vapuru'ndan elli iki kişinin, Tarsus Vapuru'nda beş kişinin koleradan vefat ettiğini söylemiştir.⁵³⁵

II. Abdülhamid döneminde görülen bulaşıcı hastalıklar sebebiyle askeri efrad ile ilgili raporlar hazırlanmış, tabibler alınacak önlemler hakkında görüş bildirmişler ve efradın aşılması sağlanmıştır.

5.1. Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Birliklerden Gönderilen Raporlar

Asakir-i Nizamiyye'den bir nefer koleraya yakalanmış tedavi için 22-23 Şubat 1894 tarihlerinde Bahriye Merkez Hastanesi'ne gelmiş, Dar'üt-tedavi-i mahsusa yatırılmıştı. Bahriye Merkez Hastanesi'ndeki iki musaptan ve Nizamiye efradından üç nefer vefat etmiş, Tersane-yi Amire'de koleraya dair bir vukuat görülmemişti.⁵³⁶ Kolera vukuatına dair tezkirenin gönderilmesinden sonra Tersane-yi Amire'den alınan bilgiye göre; Nizamiye askerlerinden beş nefer daha koleraya yakalanıp Bahriye Merkez Hastanesi'ne yatırılmış ve bir nefer de vefat etmişti.⁵³⁷ Nişancı İkinci Taburu Üçüncü Bölüğü'nden bir neferin koleraya tutulmasından dolayı

⁵³⁵ Halife İkinci Abdülhamid'in Hac Siyaseti, Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatıraları, Haz: Gülten Sarıyıldız-Ayşe Kavak, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s.174-175.

⁵³⁶ DTA, MKT, 765/26, 17 Şaban 1311 (23 Şubat 1894)

⁵³⁷ a.g.b.

Bahriye Merkez Hastanesi'ne getirilerek tedavi altına alındığı Hastaneden bildirilmişti.⁵³⁸ 25 Şubat 1894'te Mabeyn-i Hümayun'a yazılan bir yazıda;

*“Dünden bugüne Donanma-yı Hümayun ile Tersane-yi Amire'de ve kışlalarda bulunan bahriye askerlerinde kolera vukuatı görülmemiş yalnız Nizamiye askerlerinden iki nefer musap olarak Bahriye Merkez Hastanesi'ne gelmiş, iki musaptan ve Nizamiye askerlerinden bir neferin vefat ettiği anlaşılmıştır,”*⁵³⁹ diyordu.

Donanma-yı Hümayun ile Tersane-yi Amire kışlalarında bulunan Bahriye askerlerinde kolera vukuatı görülmediği gibi kara askerlerinden de Bahriye Merkez Hastanesi'ne musap gelmediği alınan jurnalden anlaşılmıştı.⁵⁴⁰ Asir kıtası dahilinde bulunan Neca şehri askerlerinde görülen veba hastalığından dört aydan beri hiçbir eser kalmamıştı.⁵⁴¹

5.2. Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler

Avnillah Korveti Tabibi Yüzbaşı İbrahim, gemi tayfasının yelken ambarı veya gemilerin ışsız mahallerinde uzun süre bulunmayıp güverteye sıkça çıkmaları ve vücuda güzel tesirleri olan deniz havasını solumaları için gemicilerin işlerini ona göre ayarlamalarını gemi kaptanlarına ihtar etmişti.⁵⁴²

İstanbul'da kolera ortaya çıkmış ve hatta Mukaddeme-i Şeref Korveti mürettebatında bir neferde kolera alameti görülmüştü. Bahriyeli tabiblerin vaktinde memuriyet mahallerinde bulunmaları ve hastalığın tedavisi ile koleranın Donanma-yı Hümayun'a yayılmasının engellenmesi amacıyla gerekli olan sıhhi tedbirlerin hazırlanması gerektiği halde Bahriye Merkez Hastanesi Sertabibi Mirliya Hüsnü Paşa'nın Şehremaneti Meclisi'ne memuriyetinden dolayı bazı günlerde hastaneye gelmeyip geldiği günlerde de yarım saatten fazla durmaksızın ve hastaları muayeneden geçirmeksizin gitmesi nedeniyle bazı tabibler şikayette bulunmuşlardı.

⁵³⁸ DTA, MKT, 765/29, 18 Şaban 1311 (24 Şubat 1894)

⁵³⁹ DTA, MKT, 765/30, 19 Şubat 1311 (25 Şubat 1894).

⁵⁴⁰ DTA, MKT, 765/38, 27 Şaban 1311 (5 Mart 1894).

⁵⁴¹ DTA, MKT, 744A/99, 11 Cemaziyelahir 1311 (20 Aralık 1893).

⁵⁴² Ceride-i Bahriye, İkinci Sene, Numara 11, 31 Teşrinievvel 1305 (12 Kasım 1889), s.4.

Bundan dolayı Sertabib Hüsnü Paşa azledilmiş, Mirliya Kozmo Paşa bu göreve atanmıştı.⁵⁴³

Kumandan, Komodorluk, Münferit Gemi Süvarileriyle Tersane memurlarına 8 Ağustos 1893'te yazılan yazıda; kolera hastalığının yabancı memleketlerde şiddetle hüküm sürdüğü ve hastalığın yayılmasının enegellenmesi için herkesin geçtiği yolların temizliğine her zamandan daha fazla itina gösterilmesi ve sokaklardan süprüntü gibi kötü koku yayan şeylerin hemen kaldırılması ve kışlalarla Cami-i Şerif gibi kalabalık yerlerde hıfzısıhha kurallarına riayet edilmesine fevkalade dikkat edilmesi, gerek ahali arasında ve gerekse asker arasında şüpheli bir hastalık ortaya çıktığında kolera olmadığına iyice kanaat hasıl ettikten sonra rapor tanzim etmelerinin mülki ve askeri tabiblerin tümüne tebliğ edilmesi, bir de tecrübeli olmayan tabiblerin kolera gibi bulaşıcı hastalıkların alametlerini tahsil sırasında öğrenmelerine rağmen hastalar üzerinde tatbik etmediklerinden bir hastalık ortaya çıktığında teşhisine dikkat etmeleri ve aksi halde sorumlu olacaklarının kendilerine tebliğinden bahsediliyordu.⁵⁴⁴

Şüpheli hastalıklara karşı İstanbul'un her tarafında mükemmel tahaffuz tedbirleri uygulanması ihtiyaç olduğu gibi kara ve deniz bütün askerlerin sağlıklarını korumak için tedbirlerin alınması gerekliydi bu yüzden askeri mevkilere şu maddeler tebliğ edilmişti;

- *Kaynatıldıktan sonra soğutulmuş su içmenin şüpheli hastalıktan korunması muhakkak olup hastalıktan eser olmayan mahallerde bu önleme müracaata gerek olmayarak yalnız hasta olan yerlerde bulunanların kaynamış su içmesi uygundur.*
- *Her nerede şüpheli hastalık ortaya çıkarsa yalnız orada bulunan askerlere mesela bu kere hapisanede beklemekte olan üç neferin şüpheli görülmesinden dolayı oradaki asker ve müstahdeme kaynamış su içirilmesi,*
- *Bir bölük taburda o yolda bir hastalık görülürse hastalar derhal hastanede hususi bir mahale kaldırılarak ifrazat ve eşyasının Mösyö Pasteur'ün icadı*

⁵⁴³ DTA, MKT, 804/53, 25 Rebiülevvel 1311 (6 Ekim 1893).

⁵⁴⁴ DTA, MKT, 819/161, 27 Temmuz 1309 (8 Ağustos 1893).

olan filtreden geçirilmesi ve bunun için gereği kadar filtre tedarik etmek gerekeceğinden buradan satın alınması ve yeterli miktarda bulunmadığı takdirde Avrupa'dan getirilmesi,

- Gerek hastalık olan ve gerekse olmayan mahallerde Asakir-i Şahane'ye çorbadan ve pek iyi pişmiş olmak üzere kabak ve bir de pilavdan ibaret yiyecek verilmesi, etin zayıf ve marya olmasına dikkat edilerek yemeklerde iç ve kuyruk yağı kullanılmaması, pek pişkin olması için fırınlarda ekmeklerin her zamankinden fazla pişirilmesi,
- Askerelere günde üç nöbet çay içirilmesi ve bütün kıslaların koğuşlarının temizlenmesine itina gösterilmekle beraber arasıra paçavra üzerine bir miktar katran damlatılarak duvarların sık sık badana ettirilmesi,
- Taburlardaki tabib, cerrah ve eczacılar hizmetlerinden ayrılmayıp yalnız bir mahalde iki tabur bulunduğu halde etibbasına nöbetleşe izin verilmesi ve askere izin verildiği esnada istedikleri adamlar ile ihtilat ve istedikleri şeyi ekin edecekleri sebeple kendilerine sık sık izin verilmeyerek itidal gözetilmesi,
- Askerin bellerine birer yün kuşak bağlatılması,
- Askerlerin koğuşlarda altlarına serdikleri şiltelerden eski ve çürük olanların yeniletilmesi, mümkün ise karyolalar imal oluncaya kadar kullanılmak üzere kerevetler yaptırılıp koğuşlara konulması,
- Kolera ile ona benzeyen hastalıklar tahminen en ziyade rutubetli yerlerde ortaya çıktığından ve zaten Eylül'e az bir zaman kaldığından şimdiden sobaların yerleştirilmesi, koğuşların nemini gidermek için arasıra yaktırılması,
- Çorapları eskimiş olanlara yeni çorap verilmesi,
- Zabıt ve umeranın evlerinde hastalık ortaya çıkarsa hemen bağlı olduğu makama haber verilerek oradan tabib istenilmesi,⁵⁴⁵
- Birinci ve İkinci Fırka-yı Hümayunlarla Üsküdar tarafındaki askerlere ve Bahriyeli ve Topçu askerleri için ayrı ayrı hastaneler hazırlanması ve bazı gemilerde Bahriyeli askerler sık bir halde ise bunların seyrekleştirilmesi, Bahriye askerlerinin umerasıyla zabıtlardan birçoğu Kasımpaşa'da ikamet

⁵⁴⁵ DTA, MKT, 827/57, 23 Safer 1311 (6 Eylül 1893).

*etmekte olduklarından bunların sağlıklarını korumak için asla kusur edilmemesi.*⁵⁴⁶

Diğer taraftan, Mekke’de ortaya çıkan koleradan dolayı ahali ile hacılara yardım olarak bir defaya mahsus bulunmak üzere Asakir-i Şahane’nin ilk çıkacak maaşlarından %1’in kesilerek riyaset altında müteşekkil komisyona gönderilmesi Padişah iradesi gereğinden bulunmuştu.⁵⁴⁷

Basra’da ortaya çıkan kolera nedeniyle Basra Tersanesi Hastanesi’nin sıhhiye memurlarının yeterli dereceye getirilmesi Basra Komodorluğu’nun telgrafında bildirilmişti. Bunun üzerine Bahriye Merkez Hastanesi Tabiblerinden Yüzbaşı Raşid Efendi dirayeti, gayreti ve mahareti nedeniyle Solkolağalık rütbesiyle Basra Tersanesi Hastanesi Tabib-i Evvelliği ve Operatörlüğüne tayin olunmuştu.⁵⁴⁸

Galata’da Mumhane ile İstanbul’da balık pazarında taşıyıcıları içerisinde ikisi muhakkak ikisi şüpheli olmak üzere veba hastalığından dört musap görüldüğünden askeri mevkiler ve gemilerde öteden beri olageldiğinden daha fazla temizliğe itina ve dikkat edilmesi maksadıyla icab eden yerlere gerekli bilgilendirme yapılmıştı.⁵⁴⁹

Gemilerdeki efradın havasız mahallerde uzun süre kalmaması, doktorların görevlerini uzun süre ihmal etmemesi, muayenelerde titiz davranılması, hastalık görülen yerlerde suların kaynatılarak içilmesi, hastaların vücut ifrazatlarının Pasteur’ün filtresinden geçirilmesi, efrada yağlı yiyecekler verilmeyip, mikroptan arındırılmış çok pişmiş yiyeceklerin verilmesi, hijyen kurallarına dikkat edilmesi, askerin soğuktan korunması, gemi gibi kalabalık yerlerdeki askerlerin sayılarının azaltılması gibi önlemler alınarak bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiştir.

5.3. Efrad-ı Cedideye Çiçek Aşısı Yapılması

Tersane-yi Amire’ye gelen yeni neferler doğruca merkez gemisi olarak hazırlanmış olan Fethiye Kalyonu’na götürülüp oradan donanma ile diğer mevkilere

⁵⁴⁶ DTA, MKT, 827/57A, 24 Safer 1311 (6 Eylül 1893).

⁵⁴⁷ DTA, MKT, 822/52, 3 Zilhicce 1310 (23 Haziran 1893).

⁵⁴⁸ DTA, MKT, 1046/136A, 24 Receb 1317 (28 Kasım 1899).

⁵⁴⁹ DTA, ŞUB, 575A/51A, 26 Rebiülevvel 1320 (3 Temmuz 1902), 19 Haziran 1318 (2 Temmuz 1902).

dağıtılıyor ve neferlerin içlerinde aşısız bulunanlara Fethiye Kalyonu’nda çiçek aşısı yapılıyordu. Ancak, aşının tutup tutmadığının bilinmesi için en azından on güne ihtiyaç vardı. Bu gibi efradın aşı müddetinin tamamlanmasını beklemeksizin gemilere dağıtıldığı ve aynı yıl (1887) efraddan birkaçının çiçek hastalığına yakalanarak Bahriye Merkez Hastanesi’ne geldiği yapılan araştırma ile anlaşılmıştı. Çiçek hastalığının yegane tedbiri aşı uygulamasıydı. Fethiye Kalyonu’ndaki mütehassıs tarafından çiçek aşısı yapılan efrad-ı cedidenin aşılarının tutup tutmadığı anlaşılmaksızın hiçbir yere dağıtılmaması eğer bunlar çoklukla gelip de izdihamdan dolayı ayrılmalarına mecburiyet olursa mensup oldukları gemilerin sıhhi memurları tarafından devamlı surette gözetim altında tutulmak üzere o gemilerin tabib ve cerrahlarına tehirsiz bilgi verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁵⁰

Parça parça gelen efrad-ı cedideye çiçek aşısı yapılması için gerekli olan aşının kıtlığından dolayı dört yüz aşının süratle verilmesi Mekatib-i Askeriye Nezaretine arz edilmişti.⁵⁵¹ 21 Temmuz 1894 tarihli Aşı Nizamnamesi’nde; Asakir-i Şahane’ye girenlerin aşıli bulunmalarının mecburi olduğu, kur’a ve redif efradından silah altına alınanların aşıli olmayanlarının mensup oldukları taburun tabib ve cerrahı tarafından aşılanıp ellerine birer şehadetname verileceği yazmaktaydı.⁵⁵²

Tehlikeli bir hastalık olan çiçekten korunmak için yeni gelen askerlere aşı uygulanmıştır. Aşının tutup tutmadığının kontrolüne de önem verilmiştir.

5.4. Karantina ve Kordon Hatları

5.4.1. Gemilere Yapılan Tahaffuz İşlemleri

Karadeniz Boğazı’nda Büyükliman’da karantina altına alınan gemilerin havaların kötüleşmesi üzerine eskiden olduğu gibi Umuryeri Limanı’nda

⁵⁵⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/116, 5 Eylül 1303 (17 Eylül 1887), 29 Zilhicce 1304 (18 Eylül 1887).

⁵⁵¹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/36, 16 Eylül 1311 (28 Eylül 1895).

⁵⁵² Düstur, Birinci Tertib, 4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312 13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310, C.6, s. 1487.

karantinalarının uygulanması kararlaştırılmıştı. Umuryeri Limanı Bahriye Dairesi ve Tophane-i Müşiriyeti tarafından kordon altına alınacaktı.⁵⁵³

Kolera hastalığı görülen Bakü ve Batum'dan gelecek yolcuların ihtilattan meni için Tersane-yi Amire'den Gemlik ve Sarıyer Vapurları ile dört filika ve iki stimbot görevlendirilmişti. Ayrıca biri Anadolu'da diğeri Rumeli sahillerinde gidip gelmek üzere iki römorkörün satın alınması ve alınamadığı surette kiralanması Dersaadet Liman Dairesi'ne tebliğ olunmuştu. Riyaset'ten alınan cevapta; İstanbul limanında işleyen römorkörlerden Bosforus ve Kostantinos adında iki römorkörün kati surette dört bin Lira bedel ile kiralanabileceği söylenmiştir.⁵⁵⁴

Gemlik Vapuruyla filikaların ve İzmit'te bulunan Sarıyer Vapuru'nun hemen gönderilmesi için gerekli yerlere tebliğler yapılmıştı.⁵⁵⁵

Bir ihtiyat tedbiri olmak üzere uygulamada bulunan yirmi dört saat karantina Kavak dahil ve Bahr-i Sefid Boğazı hariç olmak üzere bu iki yer arasındaki mevaridata tahsis edilmişti. Asakir-i Şahane Kavak dışında bulunan Kala-i Şahane'ye her gün gidip gelmeye mecbur olduğu gibi av zamanı olmasından dolayı balıkçı kayıklarının Boğaz'a gidip sahiller ile ihtilat edip ve sonra geri dönmekte olduklarından ihtiyat karantinasının Anadolu tarafından Şile ve Rumeli'den Karaburun da dahil olmak üzere oralara kadar uzaması hususu Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye tarafından karar altına alınarak gereğinin yapıldığı Sıhhiye Nezareti'nce ifade edilmiştir.⁵⁵⁶

Akdeniz'den İstanbul, Karadeniz ve Tuna taraflarına gidecek gemiler Kala-i Sultaniye'de sıhhiye memurları tarafından muayene ediliyordu. Bu gemiler ya temiz pratikası alıyorlar ya da tahaffuz işlemlerine tabi olmak üzere tahaffuzhanelere sevk ediliyorlardı.

Pratika işlemlerinin geminin içerisinde yapılmasını arzu eden kaptanlar Kala-i Sultaniye'ye geldiğinde geminin ön direğine iki metre uzunluğunda ve bir metre

⁵⁵³ DTA, MKT, 710A-43, 11 Cemaziyelevvel 1310 (1 Aralık 1892).

⁵⁵⁴ DTA, MKT, 713/25, H.1309 (1891-1892).

⁵⁵⁵ DTA, MKT, 713/26B, 3 Zilhicce 1309 (29 Haziran 1892).

⁵⁵⁶ DTA, MKT, 744A/15, 15 Rebiülevvel 1311(26 Eylül 1893).

genişliğinde sarı zemin üzerine on santim genişliğinde ve köşelerinden başlayarak birbirine paralel beş kırmızı şeritten oluşan bir sancak çekerek gemisini Çanakkale Karantinahanesine mümkün olduğunca yaklaştıracaktı. Gemiye gelen sıhhiye memurları geminin karantinaya konulmasına karar verirlerse gemi karantinası yapılmak üzere Klazomen Tahaffuzhanesine gitmesi kaptana bildirilecekti. Bulaşık bir mahalden gelen ve Karadeniz, Azak Denizi ve Tuna'ya doğru giden vapurlar Kala-i Sultaniye'de sıhhiye memuru ve iki gardiyanın nezaretinde Kavak'taki Manastırağzı Tahaffuzhanesine gidecek eğer bir hastalık görülecek olursa gemi Klazomet Tahaffuzhanesi'ne yönlendirilecekti.⁵⁵⁷

Hüdavendigâr Vilayeti dahilinde sağlığın memnuniyet verici bir halde bulunmasından ve İzmit ve Akçaşehir kasabalarında kolera hastalığının bastırılmış olmasından dolayı Karabiga'dan Tuzla'ya kadar Marmara sahilleri mevaridatıyla Anadolu treni ile gelen yolcular hakkında Tuzla ve Şile'den İnebolu'ya kadar Karadeniz iskelelerinden gelenler için de Kavak Tahaffuzhanesi'nde yapılmakta olan yirmi dört saat karantinanın lağvıyla halen karantina altında bulunanların bu karara tabi olması, Ankara ve İzmit'ten gelecek efrad-ı cedidenin daha ziyade emniyeti sağlanmak üzere usul dairesinde Tuzla Tahaffuzhanesi'nde bulunan etüv makinesi ile layıkıyla tebhîr oluncaya kadar durması ve Karadeniz'in Anadolu sahillerinden gelenler için tıbbî muayenenin yapılması hususları Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye tarafından karar altına alınmıştı.⁵⁵⁸

Mekke-i Mükerre'me'de kolera ortaya çıkması nedeniyle Yenbu'dan Mamûratü'l Hamidiye'ye kadar Hicaz sahillerden 22 Nisan 1896 tarihinden itibaren çıkacak bütün gemilerin tahaffuz mevkinde on gün karantinaya tabi tutulması ve Cidde'de sıhhi işlemler ve temizlik ve hacıların tedavisi için istihdam olmak üzere askeri etıbbadan Kolağası Rıza Bey, Yüzbaşı Ömer Daniş Efendi ile Tabib Delic'in hareket edecek olan vapur ile buraya gönderilmesi istenmişti. Kamaran'da karantinalarını tamamlayarak Cidde'ye gelecek hacılar için hazırlanmasına önceden

⁵⁵⁷ "Bahri Sefid'e Vürud Edip Kala-i Sultaniye'de Tevakkuf Etmeyecek Sefain Hakkında Nizamât", **Mütemmim, 16 Teşrinisani 1287-4 Ağustos 1323**, Dersaadet, Hilal Matbaası, Eylül 1333, s.183-185.

⁵⁵⁸ **DTA**, MKT, 914/98, 10 Cemaziyelahir 1312 (9 Aralık 1894).

karar verilmiş olan ihtiyat karantinası artık icrasına ihtiyaç kalmadığından lağvedilmişti.⁵⁵⁹

Kolera hastalığı Karadağ'a bulaştığından Arnavutluk sahillerine de bulaşmasının engellenmesi için şüpheli olan gemilerin tahaffuzhanelere getirilmesi amacıyla liman işlerinde kullanılmakta olan filikada aylık yüz ellişer Kuruş maaşla iki filikacı istihdamına izin verilmesine dair Preveze Liman Reisliği'nden talep olunmuştu. Daha sonra kolera hastalığı ortadan kaldırılarak karantina usulü lağvolunduğundan burada filikacı istihdamına gerek kalmadı.⁵⁶⁰

Şile'nin bulaşık olması nedeniyle oralar sahillerini ihtilattan menetmek teftiş ve nezaret altına almak üzere bir tarassud gemisinin bulundurulması sahillerin açık bir mahal olup mevsim gereği oralarda fırtına eksik olmayacağından fırtına ortaya çıktığında iltica edecek bir liman dahi bulunamadığından o sahillerde gemi dolaştırılması uygun olmayacaktı. Bu sahillerin ihtilattan meni maksadıyla karadan bazı mahallere kule inşasıyla tarassud ettirilmesinden başka çare olunamayacağı değerlendirilmişti.⁵⁶¹

Paris'te koleradan musap olanların adedi yüz yetmişe kadar çıktığından tahaffuz tedbirlerine daha fazla önem verilmesine karar verilmiş karantina hususuna sahiller ve Boğazlar tarafından dikkat edilmesi için gereken yerlere bilgilendirme yapılmıştı.⁵⁶²

Avrupa'da devam eden hastalıktan dolayı Karadeniz Boğazı'nca karadan kordon hattı teşkil olunduğundan muhafazayı tarassud etmek için bir stimbot ile dört kol sandalının birer zabıt ile bunlara nezaret etmek üzere bir de büyük rütbeli zabıt ile beraber Karadeniz Boğazı'na gönderilmesi hakkında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nden gelen tezkire üzerine havale ile Liman Kumandanlığı'na yazılan ilamda birer zabıt ve gereği kadar efradla dört filika ve bir stimbot gönderildiği gibi

⁵⁵⁹ DTA, MKT, 949/56, 27 Şevval 1312 (23 Nisan 1895).

⁵⁶⁰ DTA, ŞUB, 222/110A, 5 Muharrem 1302 (25 Ekim 1884).

⁵⁶¹ DTA, ŞUB, 222/140A, 9 Muharrem 1302 (29 Ekim 1884).

⁵⁶² DTA, ŞUB, 222/59A, 22 Muharrem 1302 (11 Kasım 1884).

nöbetleşe olarak bunlara nezaret etmek için Kaymakam İbrahim ve Rıza Beylerin tayin olunduğu bildirilmişti.⁵⁶³

Mısır'da Eylülün dokuzunda koleradan bin altı yüz kişinin öldüğü sıhhiye jurnallerinde görülmüş, kolera hastalığının gittikçe şiddetini arttırdığı anlaşılmıştı. Bundan önce İstanbul'da ve sonra Anadolu'da ortaya çıkan kolera'nın tahmini buraya Mısır'dan gelmiş olmasından dolayı Mısır'a yakın yerlerde ve sahiller mevaridatına karşı sıhhi çalışmaların yapılmasına bir kat daha itina göstermek gerekeceğinden doğrudan doğruya kati tebliğ yapılmakla beraber Mısır'dan gelen eşyaların tebhiri gerekli olmasından ve tebhir makineleri Tersane-yi Amire'de imal edildiğinden mevcut tebhir makinelerinin gerektiğinde hemen tamir ettirilerek gerekli mahallere gönderilmesi ve bunlar yetmediği takdirde tedarikine gerek görülecek makinelerin orada imal edilmesi İrade-i seniyye gereğinden bulunmuş idi.⁵⁶⁴

Asir tarafında ortaya çıktığı bildirilen veba hastalığını araştırmak için buraya gönderilmiş olan Doktor Malezyan Efendi'nin yaptığı araştırma sonucunda oraların sıhhi durumunun iyi olduğunun anlaşıldığı, Asir kıtasında vebanın bulunduğu haber verilen mahaller ise zaten Hicaz hududuna yüz elli saatten fazla mesafede olup hacıların gelişi nedeniyle orası ile Hicaz'ın kara mevaridatının münkat bulunmasından dolayı Leyt'ten Taif'e kadar çekilen kordonlara gerek kalmadığından lağvı, Hudeyde iskelesinin de karantina müddeti bittiğinden oradan gelenlerin de serbest bırakılması gerektiği görülmüştü.⁵⁶⁵

Basra ve civarındaki kolera hastalığının Bağdad'a yayılmasının engellenmesi maksadıyla Basra ile Bağdad arasında bir sıhhiye kordonu oluşturularak Basra'dan Bağdad'a gideceklerin on beş gün karantinaya tabi olmasına karar verilmişti. Koleranın Bağdad'da görüldüğü alınan haberlerden anlaşılmış kordona artık gerek kalmadığından lağvedilmiş, Bağdad'ın kuzeyine Tikrit, Salahiye taraflarına şiddetli kordonlar kurularak Bağdad'ın kuzey batısında bulunan Hindiye, Divaniye, Hile, Necef ve Kerbela gibi temiz mahallerin bulaşık olan mevkilerle ihtilatının

⁵⁶³ DTA, ŞUB, 238/202A, 21 Zilkade 1302 (1 Eylül 1885).

⁵⁶⁴ DTA, ŞUB, 575A/54C, 9 Eylül 1318 (22 Eylül 1902).

⁵⁶⁵ Ceride-i Bahriye, Birinci Sene, Numara 6, 22 Ağustos 1305 (3 Eylül 1889), s.4.

engellenmesi ve Basra Körfezi'nden geleceklerin Basra'dan gelenler gibi karantinaya tabi tutulması için tahaffuz ve sıhhi tedbirlerin dahi tamamının uygulanması hususlarına Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye tarafından karar verilmişti.⁵⁶⁶

Bağdad, Basra ve Musul vilayetlerinde beş altı aydan beri hüküm süren kolera hastalığı tamamen bastırılmıştı. Buradan gelenler hakkında kara ve denizden icra edilmekte olan karantinanın lağvına ve İran memleketlerinin bazı mahallerinde hastalık devam ettiğinden hududa bırakılacak yolcuların tahaffuz mevkisi olarak hazırlanmış Bayezid, Van Saray ve Süleymaniye'de, denizden gelenlerin tabib bulunan sıhhiye merkezlerinde beş gün ihtiyat karantinasına konulmasına karar verilmişti.⁵⁶⁷

6. TERSANE-Yİ AMİRE FABRİKALARINDA ÜRETİLEN SUNİ UZUVLAR VE TEBHİR MAKİNESİ (ETÜV MAKİNESİ)

Tersane-yi Amire Fabrikalarında makineleşmenin ileri gitmesinden dolayı suni uzuv ve tebhir makinesi üretimi yapılıyordu.

6.1. Tersane-yi Amire'de Suni Uzuv İmalı

Suni ayak imalini tahsil için Paris'te Mösyö Matyo'nun Fabrikası'na gönderilmiş olan Bahriye zabitlerinden Yüzbaşı Hüseyin Efendi'nin bazı yolsuzluğa karıştığının bildirilmesi üzerine İstanbul'a aldırılması Paris Sefareti'ne tebliğ olunmuştu. Yüzbaşı Hüseyin Efendi fabrika ustabaşısının evinde ikamet ettiğinden verilen yemeğin istenilene uygun olmaması üzerine burayı terk etmiş bu da ustabaşının menfaatine dokunmuştu. Yüzbaşı Hüseyin Efendi'nin tahsilde ileri gitmesi nedeniyle cerrahi aletler imalinde bu fabrikanın üstünde bulunan Mösyö Kolen Fabrikasına devamına izin verilmesi arz edilmiş, hangisi tercih olunursa ona göre hareket edileceği bildirilmişti.⁵⁶⁸ Yüzbaşı Hüseyin Efendi daha sonra buradaki eğitimini tamamlayarak geri dönmüştür.

⁵⁶⁶ **Ceride-i Bahriye**, Birinci Sene, Numara 6, 22 Ağustos 1305 (3 Eylül 1889), s.4.

⁵⁶⁷ **a.g.s.**

⁵⁶⁸ **DTA**, MKT, 773/5, 28 Zilkade 1310 (13 Haziran 1893).

Rahatsızlığından dolayı Nisa Hastanesi'nde tedavi altında olan ve dizinin yukarısından itibaren bacağı kesilen Çerkes Sıdika Hatun için Tersane-yi Amire'ye suni bir ayağın kaç Kuruş'a imal olunacağını sorulması üzerine İmalat Komisyonuna yazılan ilamda; suni ayağın emsali gibi yirmi dört liraya imali mümkün ise de suni kol ve ayak imali konusunda uzman Yüzbaşı Hüseyin Efendi'nin keyifsizliği nedeniyle hava değişiminde bulunmasından dolayı Tersane-yi Amire'de bu sanatı bilen başka bir kimsenin olmaması nedeniyle suni ayağın şimdilik imal edilemeyeceği söylenmişti.⁵⁶⁹

6.2. Tebhir Makinesi (Etüv Makinesi)

Etüv, derecesi önceden belirtilen bir sıcaklığı sürekli olarak muhafaza eden kapalı bir cihazdır. Etüv, laboratuarlarda mikropları üretmek, kurutma su kaybettirmek gibi fiziksel olayları gerçekleştirmek veya yüksek bir sıcaklık gerektiren kimyasal tepkimeleri oluşturmak için kullanılır. Mikropsuzlaştırma etüvleri, üç çeşittir. Kuru ısı etüvleri, nemli ısı etüvleri ve formallü etüvlerdir.

Mikrobiyolojinin kurucusu Louis Pasteur'ün, tıpkı mayalanma da olduğu gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasında da mikroorganizmaların rolü olduğu düşüncesini öne sürmesinden sonra hava, su ile birlikte giysi ve eşyaların da dezenfekte edilmesine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı, eşya ve giysilerin dezenfeksiyonu için etüv makineleri geliştirilmiştir.⁵⁷⁰

Tersane-yi Amire'de üretilen etüv makineleri nemli ısı etüvleri grubuna girmektedir. Bu etüvler, Geneste Herscher Fabrikası etüvleri örnek alınarak yapılmıştır. Bu bilgilerin ışığında genel manasıyla etüv makinesi, bulaşıcı hastalık mikrobu bulaşmış eşyaları yüksek ısıdaki su buharı ile dezenfekte etmeye yarayan alettir. Bu sıcaklık 110 ila 120 derecedir. Dezenfeksiyon yirmi dakika sürmektedir. Bu etüvler, buhar üreten bir su kazanına bağlı, madenden yapılmış, iki tarafı kapaklı silindir şeklinde yatay olarak kullanılan kazanlardır. Her iki tarafında kirli ve temiz olmak üzere birer kapak ve içinde dezenfekte edilecek eşyanın yerleştirildiği metal

⁵⁶⁹ DTA, MKT, 904/42, 14 Ramazan 1312 (11 Mart 1895).

⁵⁷⁰ Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul**, Düzey Matbaacılık, 2010, s.84-85.

raflar bulunmaktadır. Mikrop bulaşmış olan eşya kirli taraftaki kapaktan raflara yerleştirilir, kapaklar kapandıktan sonra kazan çalıştırılır. Yirmi dakika sonrasında temiz tarafın kapağı açılarak eşya dışarı çıkarılır.⁵⁷¹

Buhar tazyiki ile etüv yapan ve kolera ile diğer hastalıkları yok etmek üzere Bahriye Tabib ve Çarkçı Solkolağalarından Ancelo ve Mehmed Ali Efendilerin tarifleri üzere Fabrika-i Hümayunlarda imal ettirilen makinenin fotoğraflarıyla resmi tarifnamesi gönderilmişti.⁵⁷²

İzmir'in kasaba ve kazaları arasında trenlerde kullanılmak üzere imali Padişah iradesi gereğinden bulunan etüv makinesinin ufak cinsinden üç adedinin Tersane-yi Amire'de üretilmesi istenmiştir.⁵⁷³

Maltepe Hastanesi'nde tedavi görmekte olan hasta askerlerin eşyasının etüv edilmesi amacıyla bir adet etüv makinesinin Tersane-yi Amire tarafından gönderilmesi istenmişti. Maltepe Hastanesi için talep edilen etüv makinesi Tersane-yi Amire'den hazırlanmış, bedeli olan iki yüz Osmanlı Lirası'nın gönderilerek makinenin aldırılması için Makam-ı Seraskerliğe yazı yazılmıştır.⁵⁷⁴

Tebhirat işlerinde görevli Asakir-i Şahane'nin maaşları ile ilgili de çeşitli düzenlemeler yapılmıştı. 29 Temmuz 1893 tarihli “İlel-i Sariye-yi Mühlikeden Dolayı Dersaadet'te Tathirat ve Tebhirat icrasına Memur Olan Asakir-i Şahane Zabitan ve Efradının Zamm-ı Maaşatıyla Bunlardan Şu Hizmet Uğrunda Vefat Edenler Olursa Ailelerine İta Edilecek Maaşların Suret-i Tahsisini Mübeyyin Nizamnamede”; bulaşıcı hastalıklardan dolayı etüv işlerinde istihdam olunacak Asakir-i Şahane'nin kumandasına memur olan Mülazımlara asli maaşlarından başka yedi yüz, çavuş, onbaşı ve neferlere üç yüzer Kuruş zam yapılması öngörülmüştü.

⁵⁷¹ Nuran Yıldırım, “Tersane-i Âmiri Fabrikalarında Tebhir Makinası/Etüv Üretimi ve Kullanımı”, **Dünü ve Bugünü ile Haliç, (Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003)**, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004, s.422.

⁵⁷² DTA, MKT, 713/19, 20 Zilkade 1309 (16 Haziran 1892).

⁵⁷³ DTA, MKT, 751/26, 17 Muharrem 1313 (10 Temmuz 1895).

⁵⁷⁴ DTA, ŞUB, 489/256A, 17 Zilkade 1312 (12 Mayıs 1895).

Ayrıca görev sırasında vefat edenlerin dul ve yetimlerine de maaş tahsis edileceği belirtilmiştir.⁵⁷⁵

6.2.1. Diğer Dezenfeksiyon Hizmetleri

Kimyager-i Hazret-i Şehriyari Bongofski Paşanın Haliç'te çalıştırılmakta olan tarak dubalarının efrad mahallinin akşam paydosunda dezenfekte edilmesi gerekeceğine dair Bahriye Nezareti'ne yaptığı bilgilendirme üzerine bunun yapılması için emir verilmişti.⁵⁷⁶

7. ECZA-İ TIBBİYYE VE MALZEME-İ TIBBİYYE

7.1. Reçeteler, Malzeme-i Tıbbiyyenin Senetle Alınması ve Ecza-i Tıbbiyyenin Sevki

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane tarafından Memalik-i Mahruse-i Şahane'de bulunan tabiblerin hastalar için verecekleri reçetelerin kabulü amacıyla tabiblerin isimleri yazılı birer defter hastanelere gönderilmiş, defterde isimleri bulunmayan etibbanın verecekleri reçetelerin kabul olunmayacağı bildirilmişti. Bahriye Merkez Hastanesi'nde bulunan sıhhi hizmetleri on beş ila yirmi yılın üzerinde olan tabibler ile Mekteb-i Mülkiyye öğrencilerinden Yüzbaşılık rütbesiyle hastaneye alınan üç tabibin ismi defterde bulunmadığından bu tabiblerin isimlerinin yazıldığı pusula Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'ye gönderilmişti. Tabiblerin yazdığı reçetelerin kabul edilebilmesi için isimlerinin deftere kaydedilmesi istenmiştir.⁵⁷⁷

Bahriye tabiblerinden olup reçetesindeki ilaçlar arasında zehirli madde bulunduğu idda edilen Ohannes Bey'in reçetesinin Şehremaneti tarafından kurulan Hıfzısıhha-i Umumiyye Komisyonu'nca tetkik edildiğinde araştırma sonucuna kadar

⁵⁷⁵ **Düstur**, Birinci Tertib, 4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312, 13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310, C.6, s.1449.

⁵⁷⁶ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 22/15, 6 Mayıs 1311 (18 Mayıs 1895).

⁵⁷⁷ **DTA**, Heyet-i Sıhhiyye, 3/60, 15 Kanunuevvel 1295 (27 Aralık 1879).

Asakir-i Şahane'yi tedavi etmesine müsaade olunmaması İrade-i seniyye gereğinden bulunmuştur.⁵⁷⁸

Ereğli Maden-i Hümayun Hastanesi için Mart 1877'den 12 Mart 1878'e kadar ihtiyaç duyulan ecza-i tıbbiyye ve vesairenin cins ve miktarını gösteren defter hastane tabibi tarafından tanzim edilmişti.⁵⁷⁹

Seyyar Vapuru Hastanesi için talep olunan on sekiz kalem ecza-i tıbbiyye ve diğer edevat tetkik için ambarından alınmıştı. Ecza-i tıbbiyye ve diğer edevatın yazıldığı defterin eşyanın sevkini gösteren senet olmak üzere Bahriye Sereczacısı tarafından hıfz edilmesi gerekliydi.⁵⁸⁰

Vefat eden Mekteb-i Bahriyye Eczacısı Tanas Efendi'den kalan bir adet cerrah ustuncu Tanas Efendi tarafından senetle alınmıştı. Ustuncun yine mektepte alıkonulması gerektiği takdirde teslim işlemlerinin yapılmak üzere ustuncun hastaneye gelen Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane Tabibi Kaymakam Tahsin Bey tarafından mühürlü bir senet verilerek alınması gerekli görünmüştü.⁵⁸¹

Basra Tersanesi Hastanesi eczanesi için gerekli olan yetmiş yedi kalem ecza-i tıbbiyye ve vesairenin yedi sandık ve iki fiçı içerisine konulup gönderilmek üzere Sevkiyat-ı Bahriyye Komisyonuna teslim edilmişti.⁵⁸²

Bahr-i Ahmer Komodorluğu'nda bulunan Utarid, Necm-i Feşan, Kilidbahir, Nimet, Konfide Korvet ve Vapurlarının eczane lazımesi için talep edilen elli beş kalem ecza-i tıbbiyye Sevkiyat-ı Bahriyye Komisyonu'na teslim edilmişti. Bu defa gönderilen eczalar adi kağıt üzerine yazılmış olduğundan on beş adet ecza-i tıbbiyye defteri gönderilmiş bundan sonra herhangi bir gemi için ecza ve diğer edevat talep olunacak olur ise ecza müfredatının gemi süvarileriyle tabib ve cerrahı tarafından doğrudan doğruya Bahriye Nezareti'ne gönderilmesi bir de sarfiyat ile sarfiyattan devren gemi eczanesinde mevcut kalan eczaların defterdeki hususi hanelerinde

⁵⁷⁸ DTA, MKT, 1036/38, 27 Şevval 1313 (11 Nisan 1896).

⁵⁷⁹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/84, 2 Ağustos 1293, (14 Ağustos 1877).

⁵⁸⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 11/43, 10 Teşrinisani 1302 (22 Kasım 1886).

⁵⁸¹ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/21, 2 Temmuz 1311 (14 Temmuz 1895).

⁵⁸² DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/19, 27 Haziran 1311 (9 Temmuz 1895).

gösterilmesi talep olunacak eczaların sarfiyat sürelerinin belirtilmesi üç veya altı veyahut bir yıl olmak üzere gerekmekteydi.⁵⁸³

Bahriye Merkez Hastanesi ile gemiler ve diğer mevkiler için 14 Mayıs 1903'ten itibaren bir yıl süresince gerekli olacak eşyanın ecza-i tıbbiyye ve cerrahi aletler ile ispençiyari edevat Kazım Bey'den satın alınmıştı.⁵⁸⁴

Reçete yazacak doktorların isimlerinin bir defterde mutlaka kayıtlı olması gerekiyordu. Ayrıca, doktorların hazırladığı ilaçlar da sivil hıfzısıhha komisyonunca tetkik ediliyordu. Tıbbi alet ve edevatlar hastane ve ambarlardan senetle alınıyordu. Hastane ve mevkilerin ilaçları ve diğer tıbbi malzemeleri İstanbul'dan gönderiliyordu.

7.2. Alay, Tabur, Bölük ve Bataryalarda Bulunması Gereken Alet-Edevat

Piyade Taburu, Nişancı ve İstihkam Taburları, Telgraf Bölüklerindeki Alet-Edevatlar
1 Tımarcı Çantası
2 Ecza ve Sargı sandığı
8 Teskere
32 Teskerecilerin Kollarına Bağlanacak Kırmızı Şerit
12 Hilal-i Ahmer İşareti
10 Hademe Ustuncu
10 Çinko Kova ⁵⁸⁵

Süvari Alayındaki Alet-Edevatlar
1 Heybe
2 Ecza ve Sargı Sandığı

⁵⁸³ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 22/17.

⁵⁸⁴ DTA, ŞUB, 645A, R.1319 (1903-1904).

⁵⁸⁵ Düstur, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.768.

2 Ecza-i Baytariye Sandığı
4 Teskere
10 Kola Takılmak Üzere Hilal-i Ahmer İşareti
8 Çinko Kova
On Altı Teskercilerin Kollarına Bağlanacak Kırmızı Şerit ⁵⁸⁶

Sahra Bataryası, Cebel ve Obüs Bataryalarındaki Alet-Edevatlar
1 Tımarcı Çantası (Topçu Bölüğü'nde)
2 Ecza ve Sargı Sandığı (Topçu Taburu'nda)
2 Teskere- (Topçu Bölüğü'nde)
12 Hilal-i Ahmer Kol İşareti
10 Çinko Ustunc (Topçu Bölüğü'nde)
8 Çinko Kova (Topçu Bölüğü'nde) ⁵⁸⁷

Alay, tabur ve bölüklerde temel olarak bulunması gereken malzemeler ecza sargı sandığı, teskere, teskercilerin kollarına taktığı kırmızı şerit, hilal-i ahmer işareti ve çinko kovadır. Yaya ya da atlı olmasına göre de bulunacak aletler değişmiştir. Örneğin; süvari alayında heybe ve ecza-i baytari sandığı bulunmuştur.

7.3. Prens ve Prenseslere Tahsis Edilen Vapurlara Tabib ve Ecza Sandığı Verilmesi

Prens ve Prenseslerden İstanbul'a gelenlerin geliş ve gidişlerinde binmeleri için tahsis edilen vapurlara birer de tabib tayin edilirken bu vapurların hareketleri genellikle aceleye geldiğinden gerekli olan eczanın tedarikinde zorluk yaşanıyordu. Böyle fevkalade bir durum ortaya çıktığında tayin olunacak tabibe derhal verilmek ve içlerine ispençiyar edevatı ve ecza-i tıbbiye konularak hazırlanmak üzere verilecek modele göre ceviz ve maun ağacından cilalanmış üç ecza sandığının imali

⁵⁸⁶ **Düstur**, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, s.768.

⁵⁸⁷ **a.g.e.**, s.769.

için Tersane-yi Amire memuriyetine izin verilmesi hususu Şura-yı Bahriyye'ye havale edilmişti.⁵⁸⁸

İstanbul'a gelen yabancı misafirlerin bindikleri gemilerde önceden tedbir alınmamasından dolayı ilaç ihtiyaçları ile ilgili aksaklıklar görülüyordu. Bu nedenle içerisinde ilaç bulunan sandıklar gemilere önceden yerleŐtirilecekti.

II. Abdülhamid döneminde savaş sırasında orduya önemli katkıları olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulmuş, hastane gemileri ile ilgili uluslararası girŐimler takip edilmiş bununla ilgili mukavele imzalanmış, yeni hastane binaları açılmış, askeri sıhhi teşkilat düzenlenmiş, askeri efradın bulaşıcı hastalıklardan etkilenmemesi için mücadele edilmiş ve reçetelerin düzenlenmesi gibi konularda gelişmeler görülmüştür.

⁵⁸⁸ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 7/114, 28 Eylül 1303 (10 Ekim 1887).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Sultan II. Abdülhamid tarafından Meclisin kapatılmasından sonra Meşrutiyet Anayasası'nın tekrar yürürlüğe konulması isteğiyle 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinden İshak Sükuti, Mehmed Reşid, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyin-zade Ali (Turan) tarafından İttihad-i Osmani Cemiyeti kurulmuştur. İttihad-i Osmani daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Cemiyet, 4-9 Şubat 1902'de Paris'te bir toplantı yapmış ve yaşanan görüş ayrılıkları sonucu ikiye ayrılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı öncesi ise bütün Jöntürk kurumları birleşmiştir. 1908 öncesi ve sonrasında Cemiyet iyi bir teşkilatlanma gerçekleştirmiş, donanma subayları da dahil olmak üzere pek çok kişi cemiyetin üyeleri arasında yer almıştı. Kazım Karabekir; Manastır'da kime münasip görüp açtıysa hürriyet mücadelesine atılmak için cemiyete girmeyi kabul ettiğini, İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde ise kaç kişiye söylediye durumu ümitsiz gördükleri halde cemiyetten bahsedince garip vaziyetler aldıklarını söylerken Ordu Teşkilat Muavini Erkân-ı Harb Kolağası Selahaddin Adil Bey ve Peyk-i Şevket Gemisi'nin Komutanı Kolağası Rauf Bey'in cemiyete girdiklerinden bahseder.⁵⁸⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynamıştır.

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra 12/13 Nisan 1909 tarihinde 31 Mart Ayaklanması çıkmıştır. 31 Mart Ayaklanması çıktıktan birgün sonra Selanik'ten İstanbul'a gelen hareket ordusu ayaklanmayı bastırmış, Mahmud Şevket Paşa 28 Nisan'da Mesudiye Zırhlısı'nın kış salonunda yaptığı konuşmasında Meşrutiyeti destekler tavır aldığı için donanmaya teşekkür etmiştir.⁵⁹⁰

Meşrutiyetin ilanından sonra ıslah çalışmaları için 1908-1914 arasında İngiliz Amiral Sir Douglas Gamble, Amiral Williams ve Amiral Limpus heyetleriyle beraber donanmada görev yapmışlardır.

⁵⁸⁹ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu**, Yazılış Tarihi: 1945-İstanbul, Yay: Faruk Özerengin, Emel Özerengin, İstanbul, Türedav, 1982, s.287-288.

⁵⁹⁰ Ali Haydar Emir, **1327-1328 Türkiye İtalya Harbi Tarih-i Bahri'si**, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1339 (1923), s.44.

Diğer taraftan, 1908 yılındaki Reval Görüşmeleri'nde İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı'yı paylaşma girişimleri sırasında Almanya'nın bu ittifaka katılmaması İttihat ve Terakki'nin dikkatini çekmişti.⁵⁹¹ Bu tarihten sonra Von Der Goltz Paşa Mahmud Şevket Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a geldi. Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Kumandanları tekrar Alman Genelkurmayı'ndan ıslahat için heyet istediler. 1913 yılı başında Kamil Paşa Hükümeti zamanında yeni bir askeri heyetin gelişi ile ilgili istek yapıldı. Devam eden birçok girişim ve görüşmeler sonucunda Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi, II. Wilhelm'in bir Alman Generalinin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi önerisini kabul ettiğini bildirmiş, askeri heyet başkanlığı görevi Liman Von Sanders'e verilmiştir.⁵⁹² Liman Von Sanders'in başkanlığında bulunan Alman askeri heyeti İstanbul'a geldiği zaman İngiliz Amiral Limpus'un görevi devam ediyordu.⁵⁹³ 1914 Haziranında Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gerginleşince Enver Paşa'nın başkanlığında bir toplantı yapılmış, bu toplantıya Alman askeri heyeti ve İngiliz heyeti birlikte katılmışlardı.⁵⁹⁴ Ağustos 1914'te Alman Gemilerinin Boğaz'dan girişine izin verilmesi, ertesi gün Boğaz girişine yaklaşan İngiliz Kruvazörünün Boğaz'dan içeri girmek istemesi ve kendisine Boğazın kapalı ve girişin yasak olduğunun bildirilmesi sonrasında İngiliz ıslah heyeti Başkanı Amiral Limpus maiyeti ile beraber donanmadan ayrılmış, Türk donanmasının kumandası Alman subaylara verilmiştir. Erkân-ı Harb Kaymakamı Enver Bey 4 Ocak 1914 tarihinde Mirliva rütbesi ile Harbiye Nazırlığına getirildikten sonra kara ve deniz ordularında tasfiye hareketini başlatmıştır. Balkan Savaşları sırasında başarı gösteremeyen subay ve paşalardan yaşlı, ehliyetsiz ve bilgisiz olanlar emekliye sevk edilmişlerdir.⁵⁹⁵

II. Meşrutiyet döneminde ordu ve donanmada düzenli bir sağlık teşkilatı bulunmuştur.

⁵⁹¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, s.134.

⁵⁹² Veli Yılmaz, **1'inci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A. Ş, 1993, s.46.

⁵⁹³ Jehuda L.Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Çev: Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1985, s.136.

⁵⁹⁴ Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Haz: Resul Bozyel, İstanbul, Kesit Yayınları, Ekim 2006, s.25.

⁵⁹⁵ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 2001, s.4.

1. OSMANLI ORDU VE DONANMASINDA SAĞLIK TEŞKİLATI

Osmanlı ordu ve donanması sağlık teşkilatı, zabıt rütbesine sahip tabib ve eczacılardan, sıhhiye zabitanı görevinde istihdam edilen mevcut cerrah ve tımarcılarının da dahil olduğu personel ile sıhhiye efradı ve askeri hastabakıcılardan oluşmaktadır.⁵⁹⁶

1.1. Ordu-yı Hümayun'da Sağlık Teşkilatı

Osmanlı Ordu-yı Hümayunu'nda tüm sağlık teşkilatının başında Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi bulunuyordu.

1.1.1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi

1.1.1.1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1914 Yılı Kadrosu

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1914 yılı kadrosunda; 1 Reis Ferik, 1 Reis-i Sani, Alman Heyet-i Islahiyye Tabibi, Sıhhiye Dairesi refakatine memur tabibler, Ecza-i Tıbbiyye Depo Müdürü Müfettişi bulunuyordu. Sıhhiye Dairesi dört şube ve bir evrak kaleminde oluşmuştu. Sıhhiye Birinci Şube işlemleriyle aynı zamanda Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti de ilgilendiğinden Sıhhiye Dairesi kadrosundan çıkarılmıştır. Bu nedenle dairenin dördüncü şubesi birinci şube adını almıştır.

Ordu-yı Hümayun Sıhhiye Müfettiş-i Umumiyyesi ve Harbiye Nezareti Sıhhiye Reisi ve Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane Müdürü: 1 Ferik

Sıhhiye Dairesi Reis-i Sanisi 1 Kaymakam (Reis-i Sani liva idi. Alman heyet-i ıslahiye tabibi)

Sıhhiye Dairesi refakatine memur Yüzbaşı: Binbaşı 3 (Profesör Mayer'in⁵⁹⁷ rütbesine göre Kaymakam gösterilmiştir.)

⁵⁹⁶ **Teşkilat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi**, Matbaa-i Askeriyye, 1326, s.2.

⁵⁹⁷ 1913'te Alman heyet-i ıslahiyyesi geldiği zaman bu heyet arasından Müşavir olarak Sıhhiye Dairesi'ne tayin olunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, Haz: Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s.172.

Yaver 1 Mülazım-ı Evvel: Yüzbaşı

1 İkinci Sınıf Katib (Türkçe Araştırma İşlerinde)

1 Heyet-i Islahiyeden Namzet (Almanca Araştırma İşlerinde)

Ecza-i Tıbbiyye Depo Müdürü Müfettişi 1 Binbaşı

1.1.1.1.1. Şubeler

▪ Birinci Şube (Muamelat-ı Zatiyye)

1 Tabib Kaymakam Müdür

2 Tabib Yüzbaşı

1 Kısım-ı Evvel Mümeyyiz

5 Kısım-ı Evvel Katib (Biri birinci, ikisi ikinci, ikisi üçüncü sınıftan)

▪ İkinci Şube (Malzeme):

1 Kaymakam Tabib Müdür

1 Tabib Yüzbaşı, 1 Tabib Binbaşı

1 Mülazım-ı Evvel Eczacı

1 Birinci Sınıf Katib

1 İkinci Sınıf Katib

▪ Üçüncü Şube (Rapor):

1 Tabib Miralay Müdür

2 Tabib Binbaşı

1 Tabib Yüzbaşı

1 İkinci Sınıf Katib

▪ **Dördüncü Şube (İstatistik ve Neşriyat-ı Tıbbiye):**

1 Tabib Kaymakam Müdür

1 Tabib Binbaşı

1 Tabib Yüzbaşı

2 İkinci Sınıf Katib

▪ **Evrak Kalemi:**

1 İkinci Sınıf Katib

1 Üçüncü Sınıf Katib

▪ **Alman Heyet-i Islahiye Maiyet:** Binbaşı 1 (Bu kadro tatbik edilmemiştir.)

Yaver Yüzbaşı 1

Bölük Zabiti Yüzbaşı 1

Yazıcı Çavuşu 1

1.1.1.1.2. Muamelat-ı Zatiyye Sıhhiye Kısmı

Muamelat-ı Zatiyye'nin sıhhiye ile ilgilenen bölümü, sıhhiye reisi, tabib, cerrah, sıhhiye neferi ve diştabiblerinden oluşuyordu. Ayrıca laboratuvarı ve teskereci takımı da vardı. Bir örnek olarak Muamelat-ı Zatiyye'nin sıhhiye kısmının 1917 yılı kadrosu aşağıdaki gibidir;⁵⁹⁸

Ordu	1 Mülazım	1 Hıfzı sıhha	1 Efradgâh
Sıhhiye Reisi	veyahut Zabıt	Müşaviri Muallim	Tabibi
	(gececi)		

⁵⁹⁸ ATASE, BDH, 3201-2-003-05.

2 Muavin	1 Yazıcı	1 Genç Muavin	2 Sıhhiye Neferi
3 Yazıcı	1 Cerrahi Müşaviri Muallim	1 Yazıcı	1 Teskereci Takımı
		1 Laboratuvarında Çalışmış Sıhhiye Neferi	1 Diş Tabibi
		1 Laboratuvar	1 Sıhhiye Neferi

1.1.1.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Sağlık Teşkilatındaki Bazı Gelişmeler

- Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Umumi karargâha bağlı “Sahra Sıhhiye Müfettişliği” kurulmuştur.

- Seferberliğin başlangıcında Birinci Şube’den tabib, yazıcı ve katiblerden oluşan bir heyet istihbarat işlemleriyle ilgilenirken diğer taraftan (Müstakil Sıhhiye Deniz İstihbarat Kalemi) kurulmuştur. Kalemin kadrosu; 2 tabib, 2 katib, 20 yazıcı, 2 sıhhiye küçük zabıtinden oluşuyordu. Daha sonra yazıcı miktarı 60 kişiye çıkarıldı.⁵⁹⁹

- Muamelat-ı Zatiye Sıhhiye Kısmı, seferberlik başlangıcından mütarekeye kadar Seferberlik Müdüriyeti adıyla Sahra Sıhhiye Müfettişliği emri altında görev yapmıştı.

- Mondros Mütarekesi’nden sonra Sahra Sıhhiye Müfettişliği ilga edilmiştir.

- Sıhhiye Merkez İstihbarat Kalemi’nde görevli yazıcılar terhis olunarak yerlerine ücretle yirmi iki yazıcı hanım alınmıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ ATASE, İSH, K.1516, B.46-2.

⁶⁰⁰ ATASE, İSH, K.1516, B.46-3.

Birinci Dünya Savaşı başlangıcından Mütareke dönemine kadar Sahra Sıhhiye Müfettişliği görevini sürdürmüştür. Sıhhi istihbarata önem verilmiştir.

Teşkilat yapısına göre Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden sonraki en yüksek kademe Ordu Sıhhiye Müfettişliği'dir.

1.1.2. Karargâh Sıhhiye Teşkilatı

Karargâh sıhhiye heyeti Erkân-ı Harbiyye Riyaseti'ne bağlıdır. Erkân-ı Harbiyye Riyaseti ise Ordu Kumandanının emri altındadır.⁶⁰¹

1.1.2.1. Ordu Sıhhiye Müfettişliği

Her orduda Liva rütbesine sahip bir Ordu Sıhhiye Müfettişi bulunmaktadır. Ordu Sıhhiye Müfettişliği hem sıhhiye reisinin hem de mensup olduğu müfettişliğin maiyeti durumundadır.

“Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabikleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaifine Dair Nizamname”ye⁶⁰² göre; Ordu Sıhhiye Müfettişliği, 1 Ordu Sıhhiye Müfettişi [Mirliva], 1 Tabib Yüzbaşı, 2 Sıhhiye Küçük Zabitinden [Yazıcı] oluşmaktadır. Sıhhiye Müfettişlikleri kadrolarında zaman içerisinde değişen koşullar ve ortaya çıkan ihtiyaçlara göre farklılıklar olmuştur.

Örneğin; 3 Eylül 1917 tarihinde Ordular Grubu Sıhhiye Müfettişliği; Sıhhiye Müfettişi, 1 Efradgâh Tabibi, 1 Muavin, 1 Sıhhiye Neferi, 1 Yazıcı'dan oluşurken Müstakil Ordular Grubu Sıhhiye Müfettişliği ise, İstatistik Şubesi, Kalem, Muamelat-ı Zatiyye şubelerinin yanısıra 1 Hıfzısıhha Müşaviri Muallimi, 1 Yazıcı, 2 Laboratuvarında Çalışmış Sıhhiye Neferi, 1 Efradgâh Tabibi, 2 Sıhhiye Neferinden (Laboratuvara) oluşmuştur.⁶⁰³

⁶⁰¹ **Ordu Karargâhının Teşkilatı ve Hidemat-ı Dahiliyyesine Dair Talimat**, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1331, s.2.

⁶⁰² 28 Temmuz 1327 (10 Ağustos 1911) tarihli nizamname için bkz. **Takvim-i Vekayi**, 17 Ağustos 1327, Üçüncü Sene, Numara 913.

⁶⁰³ **ATASE**, BDH, 3201-2-003-05; Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğinin Talebi ile Kafkas Ordular Sıhhiye Müfettişliği'nce hazırlanmıştır.

Zaman ve koşullardaki değişikliklerle kadrolarındaki personel sayıları farklılık gösteren Ordu Sıhhiye Mufettişliği'nin oldukça önemli görevleri vardır.

1.1.2.1.1. Görevleri

Ordu Sıhhiye Mufettişliği ordunun tıbbi hizmetleri, müesseseler ve sıhhiye donanımlarını teftiş ve şubelerin tümüne nezaret etmekle görevliydi. Yaptığı teftişlerin sonuçlarını mufettişlik vasıtasıyla Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bir rapor ile bildiriyordu. Örneğin; 25 Ağustos 1917 tarihinde Sahra Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği Kafkas Ordular Sıhhiye Mufettişliği'nden bir seferberlik halinde Ordular Grubu Sıhhiye Mufettişliği, Ordu Sıhhiye Riyaseti, Ordu Menzil Sertababeti, Kolordu Sertababeti, Fırka Sertababeti, Kıtaalar, Harb ve Menzil Hastaneleri ile Seyyar Hastanelerin kadrosunun nasıl olması gerektiği konusunda bilgi istemişti.⁶⁰⁴ Kafkas Ordular Sıhhiye Mufettişliği ise, 3 Eylül 1917 ve 26 Eylül 1917'de birer rapor hazırlayarak göndermişti.⁶⁰⁵

Ordu Sıhhiye Mufettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabibleri ve Kıtaat Etıbbası Vezaifine Dair Nizamnamesine göre; Ordu Sıhhiye Mufettişleri, hasta asker mevkilerini, tedavihaneleri, kaplıca, deniz hamamı (plaj), diğer tedavi müesseseleri ile nekahathanelerdeki tertibat ve hizmetlerin güvenilir ve bir düzen altında olup olmadığı ile ilgileniyordu.

Müşahedelerini daha sonra Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bildirmek üzere, verecekleri kararları derhal tebliğ ederek gerekli emirleri doğrudan doğruya mahallinde verebilme yetkisine sahipti.

Merkez Hastanesi'nde, sıhhiye deposunda, nakliye depolarında, sıhhiye kıtaalarında hususi mahallerde, mahfuz sıhhiye bölüklerinde, seyyar hastane, malzeme ve edevatını; kıtalar nizamiye ve redif debboylarında ve mevki hastanelerinde bulunan kıtalar, nizamiye, redif malzeme ve sıhhiye varidatlarını; sıhhiye müstahkem mevkileri depolarında, münferid istihkâmlarda, kazamatlar

⁶⁰⁴ ATASE, BDH, 3201-2-003.

⁶⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. ATASE, BDH, 3201-2-003-1; ATASE, BDH, 3201-2-003-1A; ATASE, BDH, 3201-2-003-3; ATASE, BDH, 3201-2-003-4A; ATASE, BDH, 3201-2-003-5; ATASE, BDH, 3201-2-003-6; ATASE, BDH, 3201-2-003-7.

(siper) ve sargı mahallerinde seferberlik hallerinde hastane makamında kullanılacak hususi binalarda mahfuz bulunan sıhhiye techizatını; müstahfaz ordusu için seferde teşkil ve tesis edilecek ihtiyat hastaneleri malzemelerini, hastane, nekahathane ve tedavi evlerinin muhteviyatlarını ve sıhhiye deposundaki malzemelerin teftiş ve muayenesini yapmak Ordu Sıhhiye Müfettişlerinin önemli görevleri arasındaydı.

Sıhhiye Müfettişleri teftişleri sırasında bulundukları mevkilerdeki sıhhiye zabitleri, sıhhiye memurları, sıhhiye efradı ve sıhhiye ihtiyat zabitlerinin bilgilerini ve muhtemel bir savaş sırasında bu bilgileri ne derece kullanabileceklerini kontrol etmekle yükümlüydüler.

Ordu Sıhhiye Müfettişleri Askeri hizmetlere kabul edilecekler ile ordudan emekli ve ihraç edileceklerin muayene edilmeleriyle de ilgilenirdi. Her yıl nöbetleşe olarak Redif Ahz-ı Asker Şubeleri'nde yapılacak muayenelerin bir kaçında hazır bulunarak, tertib edeceği teftiş programını Redif Fırka Kumandanlarına tebliğ ederdi. Hava değişimine ihtiyacı olan ve hasta olan askerlerin vaktiyle gönderilerek bu mevsimden sonraya bırakılmamasına dikkat eder, müsamaha gösterenleri sorumlu tutardı.

Ordu mıntıkasındaki hudutlarla, nehir, göl ve bataklık civarlarında askeri mevkilerin sıhhi durumları hakkında bilgi alarak teftiş seyahati sırasında uğrayacağı mevkilerde bu durumlara dikkat ediyordu.

Bir askeri mevkide ortaya çıkacak salgın ve şüpheli bir hastalık hususunda o mevkii mensup olduğu fırka ve kolordu⁶⁰⁶ hastalığı ve alacakları tedbirleri Sıhhiye Müfettişine rapor ile bildirirler, Ordu Sıhhiye Müfettişi de gerekli tedbirleri alarak Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ni bilgilendirirdi.

Ordu Sıhhiye Müfettişleri teftiş seyahatlerinin bazı kısımlarında maiyetlerine bir tabib seçebilirlerdi.

Ordu Sıhhiye Müfettişleri her yıl teftiş seyahatinin bitiminde müşahedelerinin sonucu ile birlikte ordu mıntıkası dahilindeki sıhhi müesseseler ve askerlerin genel

⁶⁰⁶ Nizamnameye göre; şimdilik yalnızca Fırka Sertabibleri.

sağlık durumu, tertibat ve sıhhi hizmetlerinin umumi heyeti hakkında mütalaalarını müfettişlik vasıtasıyla Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ne bildiriyordu.

Ordu-yı Hümayun sağlık teşkilatında oldukça önemli görevlere sahip Ordu Sıhhiye Müfettişliği'nden sonra en yüksek kademe olarak Kolordu ve Fırka Sertabibleri gelmektedir.

1.1.2.2. Kolordu Sertabibliği

Kolordu teşkilatının kabul edilmesi ile ilgili 8 Ocak 1911 tarihli bir kanun⁶⁰⁷ çıkmıştır. Kolordu teşkilatının uygulanması ve Osmanlı Ordusu'nun Şubat-Mart 1911'e kadar ihtiyaçlarının karşılanması için üç yüz milyon Kuruş tahsis edilmişti.

Her kolorduda Miralay ila Liva rütbesinde bir Kolordu Sertabibi bulunmaktadır. Kolordu Sertabibleri barış zamanlarında olduğu gibi savaş zamanlarında da oldukça önemli görevlere sahiptir.

Sertabib kolordu dairesinde bütün kıtaların merkez ve mevki hastanelerinin sıhhi işlemlerinin sefer hazırlıklarından hususi nizamnameye göre sorumludur.⁶⁰⁸

Kolordu Sertabibi, bir kolordunun mıntika hududu dahilindeki sıhhi hizmet ve görevlerinin merci ve sorumlusuydu. Kolordu Sıhhiye Heyeti, 1 Sertabib Miralay: Liva, 1 Tabib Kıdemli Yüzbaşı, 2 Sıhhiye Küçük Zabiti'nden oluşmaktaydı. Bunlardan başka, sereczacı, kimyager, bakteriyolog gibi görev yapan uzmanlar ve Merkez Hastanesi Tabibi Kolordu Sertababeti'nin doğrudan doğruya maiyetiydi.

1917 yılında Kolordu Sertababeti'nde tabib, sıhhiye neferi, cerrah ve eczacıların yanı sıra yaygınlaşan bulaşıcı hastalıklar nedeniyle bakteriyolog ve bakteriyoloji laboratuvarı, savaş sırasında ağız ve dişlerde meydana gelebilecek

⁶⁰⁷ “Osmanlı Ordusu'nda Kolordu Teşkilatının Kabulüyle Masarifi İçin 1326 Harbiye Bütçesinden Münakalen 300.000.000 Kuruşun Tahsisi Hakkındaki Kanun için bkz. **Düstur**, Tertib-i sani, 12 Zilkade 1328-21 Şevval 1329, 1 Teşrinisani 1326-1 Teşrinievvel 1327, C.3, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyye, 1330 (1914-1915), s.30.

⁶⁰⁸ **Ordu-yı Hümayun Teşkilat-ı Cedide**, İslam ve Askeri Matbaa, 1913, s.75.

yaralanma ve kırılmalara karşı diş tabibi ve seyyar diş aleti sandıkları bulunuyordu. 1917 yılındaki Kolordu Sertababeti kadrosu⁶⁰⁹ aşağıda verilmiştir;

Kolordu Sertababeti 1917 Yılı Kadrosu

Kolordu Sertabibi	1 Bakteriyolog	1 Sereczacı
1 Muavin	2 Laboratuvarlarda çalışmış sıhhiye neferi	1 Muavin: Seyyar Depo Memuru
2 Yazıcı	1 Cerrahi Müşaviri	2 Yazıcı
1 Efradgâh Tabibi	1 Diş Tabibi	4 Eczanede Çalışmış Sıhhiye Neferi
2 Sıhhiye Neferi	Bir Dişçi Maiyetinde Çalışmış Sıhhiye Neferi	Bakteriyoloji Laboratuvarı
4 Teskereci		Seyyar Diş Aletleri Sandıkları

Kafkas Ordular Müfettişliği İkinci Ordu'nun isteği doğrultusunda 1917 yılında hazırladığı raporunda Kolordu Sertababeti'nin kadrosunda bazı değişiklikler yapılabileceğini öngörmüştür. Üzerindeki sorumluluğu oldukça fazla olan muavine karargâhta yardım edebilecek bir tabib tayini ve ilk yardım için hıfzısıhha mütehasıs laboratuvarına bazı kimyevi aletler ilave edilerek sereczacı tarafından kullanılması Kafkas Ordular Müfettişi'nin görüşleri arasındaydı.⁶¹⁰

Yedinci Kolordu Komanoda'da Sırp larla savaşa girdiği sırada Kolordu Sertabibi karargâhta daimi surette bulunması ve Harekât-ı Harbiyye Şubesi'yle temas ederek sıhhi tertibatı aldırması gerekirken Üsküp'ten ayrılmamıştı. Yedinci Kolordu Karargâhı daha sonra Üsküp'e geldi. Üsküp'ten hiç ayrılmayan Kolordu Sertabibi derhal Kolordu Kumandanına; "Üsküp'te bir hayli yaralı var, Üsküp tahliye edilecek ve yaralılara bakacak kimse kalmayacak, müsaade ediniz ben ve seçeceğim arkadaşlar yaralılara yardım edelim," demişti.

⁶⁰⁹ ATASE, BDH, 3201-2-003-07, 3 Eylül 1333 (1917).

⁶¹⁰ ATASE, BDH, 3201-2-003-01A, 1333 (1917).

Teklifi Kolordu Kumandanı da kabul etmişti. Görevini bir türlü idrak edemeyen Kolordu Sertabibi Üsküp'te bulunan hastanelere giderek ricat dolayısıyla hastaneye gelen kıtaat etibbasının Üsküp'te kalmasını emretmişti. Üsküp ricat günü yaralıların bir kısmı akrabaları tarafından hanelerine nakil edildiklerinden hastanede kalanların toplamı bini geçmediği için iki nihayet üç tabib, bir eczacı, kuvve-i lazımede sıhhiye ve hastabakıcı efradı bırakılmak yeterli iken Kolordu Sertabibinin emriyle otuz beş tabib ve eczacı Üsküb'te kalmıştı. Kolordu Sertabibi bu miktarı da yeterli görmemişti.⁶¹¹

1.1.2.3. Fırka Sertabibliği

Osmanlı Ordu-yı Hümayunu'nun sağlık teşkilatının en önemli parçalarından biri de Fırka Sertabibliği idi. Fırka Sertabiblerinin savaş ve barış zamanlarında oldukça kapsamlı görevleri vardı.

Her firkada Binbaşı ve Kaymakam rütbesinde bir sertabib bulunuyordu. Sıhhiye Nizamnamesi'ne göre; bu tabib o fırka dairesinde bulunan kıtaların ve mevki hastanelerinin sıhhi işlerinden sorumluydu.⁶¹²

Fırka Sertabiblerinin savaş sırasındaki görevi yaralılara ilk yardım ile ilgili olduğundan hayati önem taşıyan bir görevdi. Fırka Sertabibinin daima sargı mahallerini ve ihtiyacında emrine verilen seyyar hastanelerde yaralılara yapılan ilk cerrahi işlemi görmesi gerekiyordu. Fırka Sertabibleri savaş sırasında mümkün olduğunca cerrahlığa aşina olan kişilerden seçiliyordu. 8 Kasım 1911 tarihinde Trablusgarb Savaşı'nın başlamasından sonra Anadolu sahillerinin savunmasında görevli redif taburlarının tabib ve firkalarında sertabibi olmadığı belirlenmiştir. Bu kıtalara hemen tabib gönderilmesi istenmişti.⁶¹³

Fırka Sertabibinin daima sargı mahallerini görmesi ve geri sevkياتını yani hastaların harb ve menzil hastanelerine gönderilmesini idare etmesi gerektiğinden kumandanla da teması kaybetmemesi gerekiyordu. Bundan dolayı kendisi

⁶¹¹ ATASE, BDH, 2243-195-013-003.

⁶¹² Ordu-yı Hümayun Teşkilat-ı Cedide, s.75.

⁶¹³ ATASE, OİH, 39-177-002.

karargâhtan ayrıldığında muavin ve kıta kumandanının maiyetinde kalmalıydı. Bu nedenden dolayı 1917 yılında Kafkas Ordular Müfettişi hazırladığı raporunda fırka sertabibinin bir muavine ihtiyacı olduğunu muavinin ya da fırka sertabibinin operatör olması gerektiğini bildirmiştir. Raporda; fırka karargâhında bulunacak ayrıca bir tabibin süvari bölüğü, piyade bölüğü, telefon ve telgraf takımları, ağırlık ve mekari efradına hizmet edebileceği, harekât ve sükunet zamanlarında sargı merkezlerinden itibaren menzil yaralı hastanelerini teftiş ederek teknik hususları mevkiinde düzeltereği, fikir ve mütalaalarını müdavi cerrahlara anlatarak her teftişi müteakip raporunu Sıhhiye Reisi'ne göndereceğini aktarmıştır.⁶¹⁴ Fırka Sertabibi veya muavinden birisinin Bakteriyoloji laboratuvarı ile iştigal etmesi gerekliliği de Kafkas Ordular Müfettişi tarafından bildirilmişti.⁶¹⁵

Fırka Sertabibliği'nin 1917 yılında tabib, dıştabibi, sıhhiye neferi ve yazıcıdan oluşan bir kadrosu bulunmaktaydı. Ayrıca askerler arasında oldukça yaygın durumda bulunan kolerayı teşhis edebilecek donanımına sahip bir laboratuvar ve dış alet sandığı da bulunuyordu. Fırka Sertababeti kadrosu aşağıda verilmiştir;⁶¹⁶

Fırka Sertabibliği 1917 Yılı Kadrosu

Fırka Sertabibi	1 Efradgâh Tabibi
1 Muavin	1 Sıhhiye Neferi
1 Yazıcı	4 Teskereci
1 Dıştabibi	Kolerayı İsbat Edecek Derecede Malzemeli Laboratuvar
1 Çırak	Seyyar Küçük Dış Alet Sandığı

⁶¹⁴ ATASE, BDH, 3201-2-003-01A, 1333 (1917).

⁶¹⁵ ATASE, BDH, 3201-2-003-03.

⁶¹⁶ ATASE, BDH, 3201-2-003-07; BDH, 3201-2-003-03.

1.1.2.3.1. Menzil Sertabibliği

Menzil Sertabibliği kadrosu, 1917 yılında hıfzısıhha mütehassısı, bakteriyolog ve operatörden oluşan tabibler, diştabibi, eczacı, sıhhiye neferleri ve katibten oluşuyordu. Menzil Sertabibliğinde bakteriyoloji ve kimya laboratuvarları ayrıca seyyar dişçi malzemeleri de vardı.

Menzil hastanelerinde geçici protez yapabilecek kabiliyette alet ve levazıma sahip bir diş tabibi bulunması Menzil Sertabibliği için çok önemliydi. Bir gümüş veya alüminyum parçasıyla yapılan geçici protezler yaranın kötüleşmesine mani olduğu gibi yaralıyı da maluliyetten kurtarıyordu.⁶¹⁷

Menzil Sertabibliğinin kadrosu aşağıda verilmiştir.⁶¹⁸

Menzil Sertabibliği 1917 Yılı Kadrosu

Menzil Sertabibi	1 Hıfzısıhha Mütehassısı Muallim	1 Seroperatör Muallim
2 Muavin	1 Muavin	1 Kimyager
1 Üçüncü Sınıf Katib	2 Laboratuvarlarda Çalışmış Sıhhiye Neferi	1 Muavin
3 Yazıcı	1 Menzil Sereczacısı	2 Eczanelerde çalışmış[....]
1 Diştabibi Muallim	1 Muavin	1 Yazıcı
2 Muavin	1 Yazıcı	1 Menzil Sıhhiye Depo Müdürü
4 Kalfa- Sıhhiye Neferi Çırağı		2 Muavin

⁶¹⁷ ATASE, BDH, 3201-2-003-04.

⁶¹⁸ ATASE, BDH, 3201-2-003-05.

1 Efradgâh Tabibi		1 Sınıf-1 Salis Katib
2 Sıhhiye Neferi		2 Yazıcı
1Bakteriyoloji Laboratuvarı		10 Eczacı Çırağı Sıhhiye Neferi
1 Kimya Laboratuvarı		
1 Seyyar Dişçi Malzeme Hizmetleri		

Kafkas Ordular Müfettişi, 1917 yılında Menzil Karargâhı Sıhhiye Heyeti kadrosunun aşağıda verildiği şekilde olabileceğini değerlendirmiştir.

1 Sertabib, 2 Muavin, 2 Hıfzısıhha Mütahassısı (Muallim), 1 Hıfzısıhha Muavini, 1 Seyyar Laboratuvar, 2 Laboratuvarlarda Çalışmış Sıhhiye Neferi, 1 Kimyager, 1 Seyyar Kimya Laboratuvarı, 1 Kimyager Muavini (Eczacı), 2 Kimya ve Eczanelerde Çalışmış Sıhhiye Neferi, 1 Yazıcı, 1 Dördüncü Sınıf Katib, 2 Yazıcı Küçük Zabit, Muallim Sercerrah (Operatör), 1 Menzil Sereczacısı, 1 Menzil Muavin, 1 Yazıcı, 1 Menzil Sıhhiye Deposu Müdürü, 2 Menzil Sıhhiye Deposu Müdür Muavini, 2 Katib Üçüncü Sınıf Yazıcı (Malzeme ve Ecza Kısımına), Eczanelerde Çalışmış Sıhhiye Neferi, 1 Muallim Diştabibi, 2 Muavin Diştabibi, 4 Kalfa, Seyyar Diş Ameliyat Sandıkları ve diğer levazımlar, 1 Karargâh Tabibi ve 2 Sıhhiye Neferi⁶¹⁹

Kafkas Ordular Müfettişinin raporunda ihtiyaçlar doğrultusunda Menzil Sertababeti'nin kadrosunda bulunan hıfzısıhha mütahassısı sayısının arttırıldığı kadroya sereczacı ve serecerrahın dahil edildiği ayrıca katib sayılarının da arttırıldığı görülmektedir. Ayrıca bu kadroya seyyar laboratuvar da eklenmiştir.

⁶¹⁹ ATASE, BDH, 3201-2-003-02.

1.1.2.4. Alay ve Tabur Tabipleri ile Sıhhiye Bölükleri

Her alaya Binbaşı veya Kaymakam rütbesinde bir “Tabib-i Evvel” tayin edilirdi. Bu Tabib-i Evvel, piyade ve topçu alaylarının aynı zamanda birinci taburlarının tabibi olduğundan bu taburda istihdam edilmek üzere bir Mülazım-ı Evvel “tabib muavini” görevlendirilirdi. Diğer taburlarda, Yüzbaşı rütbesinde bir Tabib-i Evvel maiyetine Yüzbaşı rütbesinde bir tabib tayin olunurdu. Teşkilat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi’ne göre; alaylarda, 1 alay tabibi, 1 eczacı, 1 yazıcı, 2 eczacı neferi vardı. Alaylarda ayrıca bulaşıcı hastalıkların teşhisi için mikroskop da bulunuyordu.

Alayda müstakil olarak bir sertabib vardı. Savaş sırasında da barış zamanında olduğu gibi revirler oluşturulduğundan buralarda istihdam olunmak üzere barış zamanındaki alay revir eczacısı alaya refakat ederdi. Alay tabibi nezdinde bir sıkaraskop ve bir miktar boya bulunuyordu. Revirlere giren ateşlilerin kanları muayene edilip ve humma-yi racia gibi hastalıklar meydana çıkarılmaktaydı. Orduda en çabuk humma-yi racia (dönek humma) yayılıyordu. Her alay tabibinin hiç olmazsa bit muayeneleri yapabilecek surette olması gerektiğinden alay tabibine verilecek olan bir mikroskop büyük faydalar sağlıyordu.⁶²⁰

Alay tabibi alay kumandanı nezdinde olduğundan taburlara ayrıca bir tabib veya muavin tabib (mülazım) tayin olunuyordu. Her taburda bir tabib bulunması gerekli olduğu gibi bir alaya karargâha bağlı olmayan mitralyöz telgraf bölüğü ve telsiz takımı⁶²¹ ile daima münferit olarak bulundurulanan tayyareye istihkâm köprücü bölüklerine de birer tabib veya mülazım tabib tayin olunurdu. Tabur da 1 tabib ve her bölük için bir sıhhiye neferi bulunurdu.

1917 yılında taburlarda, 1 Tabur Tabibi, [...] Sıhhiye Neferi (her bölük için bir nefer), her bölük için üç teskere takımı, 1 Sıhhiye Neferi Tabib maiyetinde

⁶²⁰ ATASE, BDH, 3201-2-003-04.

⁶²¹ ATASE, BDH, 3201-2-003-03.

Müstakil, İstihkam, Köprücü, Tayyareci ve Diğer Müstakil Bölükler, 1 Tabib Muavini Genç Tabib, 1 Teskereci takımı, 1 Sıhhiye Neferi vardı.⁶²²

Savaş sırasında yaralılara ilk yardımı kıta teskercileriyle tabibleri tarafından yaralı yuvalarında yapılırken ve savaş meydanının biran önce yaralıdan tahliyesi ise fırka sıhhiye bölüklerince yapılmaktaydı.

Sıhhiye bölüğü kadrosu;

Sertabib

2 Askeri Tabib (birisi Operatör)

2 Muavin Tabib

1 İhtiyat Sıhhiye Bölüğü Kumandanı

1 Nakliye Zabiti⁶²³

1 Eczacı

1 Hesap Memuru

153 nefer (teskereci)

7 Sıhhiye Küçük Zabiti (Birisi Sertabibin Emirber Süvarisi Olacak)

8 Askeri Hasta Bakıcı

1 Nakliye Çavuşu, 2 Nakliye Onbaşısı, 1 Nalband Neferi, 35 Nakliye Neferi

30 Koşum, 5 binek hayvanı

3 Çift Koşumlu Nakliye Arabası

⁶²² ATASE, BDH, 3201-2-003-07.

⁶²³ Tahsin İsmail, **Teşkilat-ı Sıhhiyyede Harb Tecrübeleri**, Dersaadet, Matbaa-i Askeriyye, 1339, s.2.

2 Çift Koşumlu Sıhhiye Arabası

2 Çift Koşumlu Eşya Arabası

1 Çift Koşumlu Seyyar Matbah

1 Çift Koşumlu Erzak Arabası

1 Tek Koşumlu Saka Arabası ki Toplam 10 araba

12 Ester (Bilhassa dağlık arazide hasta ve mecruh nakline mahsus)⁶²⁴

12 Haziran 1914'te Edirne'de kurulan İkinci Kolordu'ya mensup beşinci fırka emrindeki 05 numaralı sıhhiye bölüğü kadrosu; “1 Sertabib, 1 Operatör, 2 Tabib, 1 Katib, 1 Kıdemli Yüzbaşı, 1 Mülazım ile 233 Nefer, 42 hayvan, ve 17 arabadan oluşuyordu. 1915-1916 yıllarında 29.fırka sıhhiye bölüğü mevcudu “136 insan, 42 hayvan”dı. Bölüğün bir yıl sonraki mevcudu “123 insan, 38 hayvan” indirilmişti. 1917 yılında 11. Fırka Sıhhiye Bölüğü “5 zabıt, 92 nefer” mevcudunda idi.⁶²⁵

İkinci Ordu Kumandanlığı tarafından Sivas'taki Onuncu, Harput'taki On birinci, Musul'daki On İkinci Kolordu Sertabibleriyle Erzincan'daki Yirmi Dokuzuncu Fırka Sertababeti'ne yazılmış yazıda her fırka için bir sıhhiye bölüğü kurulması ve sıhhiye bölüğünde istenilenlere değinilmiştir. Yazıya göre; esas olarak her bir sıhhiye bölüğünde eksikleri mahalinde bildirilmek üzere otuz iki sedye veyahut iki direkli bir yaralı çadırı, tabibleri nezdinde askeri ustunc (askeri ustuncu olmayan tabiblerin senetlerinin İkinci Ordu Kumandanlığı'na posta ile gönderilmesi), yeterli derecede harp paketi, mahallinde Tekalif-i Harb Komisyonu tarafından tedarik edilmek üzere süt ve çorba hulasaları⁶²⁶ bulunacaktı.

⁶²⁴ Tahsin İsmail, **a.g.e.**, s.3.

⁶²⁵ **a.g.e.**, s.4.

⁶²⁶ **ATASE**, BDH, 2726-1-001-043.

1.1.2.5. Yıldırım Orduları Grubu Sıhhiye Teşkilatı

Yıldırım Orduları Grubu, Dördüncü, Yedinci, Sekizinci Ordularda ve Müstakil Hayfa Mıntıkası Kumandanlığı'yla doğrudan doğruya gruba On üçüncü, On Yedinci Depo Alaylarında ve bazı Alman Kıtaat-ı Fenniyye Otomobiller Kollarıyla ve bir miktar Alman Piyade Kıtalarında ve grub emrine verilen Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Altıncı ve Sekizinci Kolordu Ahz-ı Askerlik Riyasetlerine bağlı misafirhanelerle Şam İdadi-i Askeriyesi'nden ibaretti.

Dördüncü Ordu, Kırk Sekizinci Fırka ile bir Müretteb Piyade Fırkasından ve bir de Süvari Livası'ndan Sekizinci Kolordu ile Drac "Hassa" Mıntıkası Kumandanlığı ile Müretteb Umman Fırkası ile Birinci Kuvve-i Mürettebe adında küçük bir müfrezeden ibaret İkinci Kolordudan oluşmuştu.

Yedi Ordu, Birinci ve On Birinci ve Yirmi Dördüncü Fırkalardan oluşurken Üçüncü Kolordu ile Yirmi Altıncı Elli Üçüncü ve Üçüncü Süvari Fırkasından ibaret Yirminci Kolordudan oluşmuştur.

Sekizinci Ordu, On Dokuz ve Yirminci Fırkaları içeren Yirmi İkinci Kolordu ile Yedinci On Altıncı ve Kırk Altıncı Fırka ile Asya Kuvve-i Seferiyyesi adlı bir Alman Müfrezesinden ve Kolordu mahiyetinde Sol Cenah Grubu Kumandanlığı'ndan oluşuyordu. Grub emrinde olarak Depo Alaylarıyla Hayfa ve Akka'da bazı Jandarma Kıtaları bazı Makineli Tüfenk Kıtaları ve Avusturya Bataryaları ve Baş Menzil Müfettişliği ve Grub Müfreze ve Kıtaları vardır. Ve Altıncı ve Sekizinci Kolordu Ahz-ı Asker Riyasetlerinden ibaretti. Yıldırım Orduları Grubuna bağlı sıhhiye bölükleri ise şunlardı;

Yedinci ve sekizinci orduların fırkalarının sıhhiye bölükleriyle Sekizincide iki ve Avusturya Seyyar Hastanesi ile Dört Osmanlı Seyyar Dört Sıhhiye Bölüğü ve Yedincide altı sıhhiye bölüğü, beş Osmanlı seyyar hastanesi mevcuttu.

Dördüncü Ordu ise bu hususta fakirdir. Sekizinci Kolordu emrinde 46 ve 48 numaralı sıhhiye bölükleri mevcut ise de İkinci Kolordu ve yeni kurulmakta olan

“Müretteb Umman Fırkasında” ne sıhhiye bölükleri ne de seyyar hastane bulunmaktaydı.

Mülga Elli Dokuzuncu Fırka sıhhiye bölüğü Humus Menzil Hattı üzerinde Ellinci seyyar hastane techiz ve mürettebatı ikmal edilerek İkinci Kolordu’ya verilmişti.

Sekizinci Ordunun üç yüz kişilik birer nekahathanesi mevcuttu.

Dördüncü Ordu bir nekahathane tesisine teşebbüs etmişti.

Birer laboratuvar mevcuttu. Seyyar hastaneler icabında sıhhiye bölükleri muayenelerini buralarda icra ettirmektedirler.⁶²⁷

1.1.3. Ordu-yı Hümayun’da Sağlık Personeli

1.1.3.1. Tabibler

Proje halindeki Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Talimatnamesi’ne göre; sefer sırasında her askeri tabib sol kolunda Hilal-i Ahmeri gösteren bir beyaz pazuband taşımaktaydı. Tabiblerin bir ustunc takımı bir de içerisinde ilaç ve pansuman aletleri bulunan ve kalınca asılan diğer bir sıhhiye çantası ile dürbün ve kurşun kalemleri vardı.⁶²⁸ Tabiblerin Harbiye Nezareti’ne kabulleri şu şekilde gerçekleşiyordu;

1.1.3.1.1. Harbiye Nezareti’ne Kabulleri

Tabibler, Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’den her yıl mezun olan askeri tabibler ile orduda askerlik hizmetlerini tamamlayan sivil tabibler arasından seçiliyordu. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriyye’de öğrenciler, askerlik hayatını tanımak, gerekli olan terbiye ve askeri düzeni kazanmak için uygun bir süvari alayında 6-8 ay neferlikle fiilen askeri hizmetlerde bulunarak talim ve terbiye ediliyorlardı.⁶²⁹

⁶²⁷ ATASE, BDH, 2465-302-001.

⁶²⁸ Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkında Talimat (Proje Halinde), İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1327, s.2.

⁶²⁹ Teşkilat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, s.3.

Mektebten mezun olan askeri tabibler, Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriyye Müdüriyeti tarafından Sıhhiye Dairesi Riyaseti'ne ve oradan "Tababet-i Askeriyye Tatbikat Mekteb ve Seririyat Müdüriyetine" gönderilmekteydi. Tabibler, Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriye eēitiminden baēka Gülhane'de "Tababet-i Askeriyye Tatbikat ve Seririyatında" bir yıl süreyle askeri tababetin nazariyat ve tatbikatıyla "Kavanin-i Nizamat-ı Askeriyyece" bilgilerini geniēletmek ve mülkiye etmek zorunluluēundaydılar.

"Tababet-i Askeriyye Tatbikat Mekteb ve Seririyatında" bir yıl tahsil eden askeri tabiblerin kıtaa ve hastanelere ihtiyaaca göre tayinleri Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından yapılıyordu.

Meērutiyet'in ilanından önce Tıbbiyye-yi ēahane Nezareti zamanında mektebten çıkan tabib ve eczacılar o yıl zabıtlıkları tasdik edilmekle beraber ēhadetnameleri de verilip orduya tayin ediliyorlardı. Meērutiyet'in ilanıyla eēitim Maarif Vekaleti emrine geçerek Tıp Fakültesi kurulduktan sonra tahsilini tamamlayan askeri tabibler zabıtlıklarının tasdik edilmesinin ardından Yemen Hadisesi, Arnavutluk İsyanı, Trablusgarb Savaēı, Balkan Savaēları ve Birinci Dünya Savaēı'nda görülen ihtiyaçtan dolayı orduya sevk edilmiēler, ēhadetname almaya vakit bulamamıēlardı. Askeri tabibler muhtelif zamanlarda İstanbul'a uēradıkları zaman diplomalarını alabilmiēlerdir. Fakat diplomaya konan tarih alındıēı günün tarihi olmuētur. Bu da zabıtlar olarak orduya girdikleri tarihten birkaç yıl sonraya aittir. Aynı yıl zabıtlı olmuē bir sınıfın diploma tarihleri aynı olan çok az kiēi olup 3-5 yıl fark olan çok fazla kiēi bulunuyordu.⁶³⁰ Zabıtların bu maduriyetini ortadan kaldırmak için Cumhuriyet döneminde 1934-1935 yıllarında bir  alıēma yapılmıētır.

Sıhhiye Zabıtları barıē zamanlarında mülki memuriyetlerde de görev yapabiliēlerdir.

⁶³⁰ **T.B.M.M ZC**, Cilt 2, Devre 5, İctima F, On beēinci İnikad, S.Sayı: 64, 15/IV/1935, s.1, 1683 Numaralı Askeri ve Mülki Tekaüd Kanununun İkinci Maddesinin 2 ve 3. Fıkralarının Tadilen Milli Müdafaa Vekaleti'nce Hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce 8 Temmuz 1934'te Yüksek Meclis'e arzı kararlaētırılan kanun layihasının esbab-ı mucibesi.

1.1.3.1.2. Askeri Tabiblerin Mülki Hizmetlerde Bulunabilmeleri

Sıhhiye zabitlerinin mülki memuriyetlerde görev yapabilmeleri ile ilgili R.1325 (1909-1910) tarihinde yayınlanan “Askeri Sıhhiye Tabiblerinin Vakt-i Hazarda Mülki Hizmetlerde Bulunabilmelerine Dair Nizamname”de; askeri sıhhi hizmetlerde on yıl süreyle hizmette bulunmuş tabiblerin, Tıp Fakültesi’nde Odasız Muallimlik veya Muallim Muavinliği, Kimyahane ve buna benzer Laboratuvar Müdürlükleri, Teşrih Müstahzarlığı, Müstakil Mekatib-i Tıbbiyye ve İспенçiyariye ve Baytariye-yi Mülkiye Muallim ve Muavinlikleri, Mekatib-i Aliyye’de Muallimlik, Muavinlik ile Laboratuvar Müdürlüğü, Hükümetin idaresi altında açılan Bakteriyolojihane, Da-ül Kelb (Kuduz) Tedavihanesi, Telkihaneler (Aşıhaneler) ile Muessemaat-ı Mümasile’de Müdürlük ve Müdür Muavinliği, Laboratuvar Müdüriyeti, Dahiliye, Sıhhiye, Evkaf, Zabtiye Nezaretlerine, Rüsumat ve Belediyelere bağlı Hastane ve Karantinahaneler Tabiblik ve Eczacılıkları ile Daireler ve Meclislerin Reis ve Azalıkları, Tahliyhane Müdürlük ve Kimyagerliklerinde görev yapabilecekleri belirtilmiştir.⁶³¹

1.1.3.1.3. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane, Tıp Fakültesi, Dişçi ve Eczacı Mektepleri Öğrencileri

Tıp Fakültesi ve Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane öğrencileri sefer sırasında ordu sıhhi hizmetlerinde görevlendiriliyorlardı.

Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane ve Tıp Fakültesi, Eczacı ve Dişçi Mektebi öğrencilerinin seferberlik sırasında hangi görev ve rütbelerde istihdam edileceği ile ilgili 13 Eylül 1914’te bir talimatname çıkmıştır.⁶³² Bu talimatnameye bağlı olarak 24 Ağustos 1914 tarihinde Sıhhiye Dairesi bir yazı ile seferberlik sırasında istihdam

⁶³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Zabitan-ı Sıhhiyyenin Vakt-i Hazarda Mülkiye Memuriyetlerinde Bulunmalarına Hangi Şerait Tahtında Müsaade Edilebileceğine Dair Nizamname**, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1325.

⁶³² Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane ve Tıp Fakültesi öğrencileri hakkında 13 Eylül 1914 tarihli bir talimatnameye yayınlanmıştı. Buna göre; Tıp Fakültesi Mülkiye ve stajyer sınıfı öğrencileri sıhhiye zabiti ve vekili olarak mevzu kararlar dairesinde görevlendirileceklerdir. Elbiseleri zabiti vekili elbisesi gibi olacak yalnız yaka ve apoletleri zeminleriyle kalpak tepeleri kırmızı güvez kadifeden olacaktır. Tıp Fakültesi Mülkiye Beşinci sınıf öğrencileri Sıhhiye Başçavuşu olarak istihdam edilecekti. Tıp Fakültesinin Eczacı ve Dişçi Mektepleri öğrencileri Sıhhiye Çavuşu rütbe ve muhassasatıyla istihdam edileceklerdir. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane beşinci sınıf öğrencileri Sıhhiye Başçavuşu ve diğer sınıf öğrencileri sıhhiye çavuşu rütbesiyle ve mektepten almış oldukları maaşla istihdam edileceklerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **ATASE**, BDH, 2243-195-010.

edilecek Tıp Fakültesi ve Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane öğrencilerinin görev, rütbe ve maaşlarından bahsetmiştir.⁶³³ Buna göre; sefer sırasında Tıp Fakültesi sivil stajyer öğrencileri sıhhiye zabıt vekili olarak sıhhiye zabıt görevini görmek üzere dahili ve harici şubelerde ve şube emirlerinin gözetimi altında istihdam edileceklerdi.

Sıhhiye zabıt vekilleri kıtalarda ve hastanelerde diğer sıhhiye zabıtları gibi iskan ve iâşe olunacaklardı. İâşeleri için sıhhiye zabıt vekilleri “Mülazım” derecesinde bir tayin bedeli alacaklardı. (üç tayinin her biri seksen yedi buçuk Kuruş, maaşları ise ayda iki yüz Kuruş’tu.)

Sıhhiye zabıt vekillerinin üniforma itibarıyla yalnız kalpaklarının tepesinde güvez⁶³⁴ kadife üzerine ince beyaz sırma şerit, ceket ve kaputlarında yine kadife apolet etrafında bir santim genişliğinde beyaz sırma şerit bulunacaktı.

Sıhhiye zabıt vekillerinin istihdam edildikleri sıhhiye müesseseleri Sertabibleri sıhhiye zabıt vekillerinin yaptıkları hizmetler ile ahlaki ve askeri davranışları hakkında birer sicil defteri tutacaklardı.

Sefer sırasında Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane ve Fakülte son sınıf öğrencileri ise sıhhiye başçavuşu olarak istihdam edileceklerdi. Tıp Fakültesi öğrencileri otuz Kuruş maaşla bir nefer tayini veya bedeli, Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriyye öğrencileri de maaşlarını okuldan almak üzere görevli oldukları yerden bir nefer tayini ve bedeli alacaklardı.

Fakülte beşinci sınıf öğrencileri Başçavuş elbisesi giyecekler, apoletlerinin zemini güvez kadife, üzerindeki Başçavuş işareti ise beyaz sırma olacaktı. Yakaları dik ve ön kısımları güvez kadife olacaktı. Yaka apoletleri etrafında beyaz sırma şerit bulunacaktı. Haki⁶³⁵ renkte bel kayışı takacaklardı. Bu görevle görevlendirilen Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane beşinci sınıf öğrencileri ise mevcut kıyafetlerini giyeceklerdi.

⁶³³ ATASE, BDH, 2243-195-010-002.

⁶³⁴ Koyu ve az mora çalan kırmızı; İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Yargı Yayınları, 2006, s.539.

⁶³⁵ Toprak rengi; İsmail Parlatır, **a.g.e.**, s.559.

Fakülte sivil öğrencileri ile Dişçi ve Eczacı Mektepleri öğrencileri sıhhiye çavuşu olarak istihdam olacaktı. Fakülte öğrencileri eski maddelerdeki kayıtlara tamamen tabi olarak çavuş elbisesi giyecek ve yirmi beş Kuruş maaşla bir nefer tayini ve bedeli alacaktı. Başçavuş ve çavuş olarak istihdam edilen fakülte öğrencilerinin görev başında başları açık durumda olacaktı.⁶³⁶

1.1.3.1.4. Mükellef ve Gayr-i Mükellef Tabibler

Seferberlik sırasında askerlik mükellefiyetine sahip ya da gayr-i mükellef askeri sıhhi hizmetlerde görevlendirilecek sivil tabibler, eczacı ve dişçi tabibleri için çeşitli kanuni düzenlemeler yapılmıştır.

Mükellef ve gayr-i mükellef tabibler hakkında 11 Ağustos 1911 ve 8 Temmuz 1915 yıllarında geçici kanunlar çıkmış, bu kanunlar 21 Mart 1916'da çıkan 377 numaralı “Seferberlikte Orduya Alınacak Mükellef ve Gayr-i Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiyye Hakkında Kanun” ile ilga edilmiştir. Bu kanunda askerlik mükellefiyet yaşındaki sivil tabib, diplomalı eczacı ve dişçi tabibleri ile mükellefiyet yaşında olmayan sivil tabib, diplomalı eczacı ve dişçi tabiblerinin seferberlik sırasında ordudaki istihdamlarından bahsedilmiştir. Kanuna göre; mükellefiyet yaşındaki sivil tabibler, diplomalı eczacı ve dişçi tabibleri askeri sıhhi hizmetler için en gençlerinden başlamak şartıyla ihtiyaç nisbetinde orduya alınırlar. Mükellefiyet yaşı dışında bulunan sivil tabib, diplomalı eczacı ve dişçi tabiblerinden sağlık durumları müsait olanlar mükelleflerin yetersizliği halinde ihtiyaca göre bulundukları vilayet içerisinde istihdam olunmak üzere orduya alınacaktı. Orduya alınan tabibler, İhtiyat Sıhhiye Zabiti olarak Kıdemsiz Yüzbaşı, Eczacı ve Dişçi öğrencileri dahi İhtiyat Sıhhiye Zabiti olarak Mülazım-ı Evvel rütbe muhassasatıyla istihdam olunacaktı. Bu rütbelerin bütün askeri hukuksal haklarına sahip⁶³⁷ mükellefiyet yaşı dahilinde bulunan ikinci sınıf dişçiler ise ordu sıhhiye hizmetleri ve baytariyesinde mektepli sıhhiye başçavuş rütbe ve muhassasatıyla görev yapacaktı. Bu maddelerin hükmü seferberlik zamanına mahsustu.⁶³⁸ 377 numaralı

⁶³⁶ ATASE, BDH, 2243-195-010-002.

⁶³⁷ Düstur, Cild-i Sani, C.8, s.761.

⁶³⁸ a.g.e, s.762.

“Seferberlikte Orduya Alınacak Mükellef ve Gayr-i Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanun” una 13-14 Mayıs 1918 tarihinde “Seferberlikte Orduya Alınacak Mükellef ve Gayr-i Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında 8 Mart 1332 Tarihli Kanunun Üçüncü Maddesine Münzil Fıkra Hakkında Kararname” ile şu madde eklenmişti. Seferberlik esnasında Tıp Fakültesi ve Şam Mekteb-i Tıbbiyyesi’nden öğrenimini tamamlayıp diploma alarak orduya alınacak ihtiyat tabibleri aynı yılda Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane’den mezun olan askeri tabiplere verilecek rütbe ve muhassasatla, Eczacı ve Dişçi mekteplerinden mezun olacak diplomalı eczacı ve birinci sınıf diş tabibleri tabiplerden bir derece aşağıda rütbe ve muhassasat ile istihdam edileceklerdi.⁶³⁹ Birinci Dünya Savaşı sırasında mükellef ve gayr-i mükellef orduya alınan tabiblerin adedi 2100 kişiydi.⁶⁴⁰

Seferberlik nedeniyle ordu sıhhi hizmetlerinde sınıflarına göre sıhhiye çavuş veya başçavuşu olarak istihdam edilmekte olan Askeri Tıbbiye ve Baytar Mektepleri öğrencileriyle Tıp Fakültesi, Şam Mekteb-i Tıbbiyyesi, Eczacı ve Dişçi Mülkiye ve Muavin Baytar Mektepleri öğrencilerine ise Küçük Zabıt İbtidai Mektepleri Nizamnamesi’nin kırk dokuzuncu ve ellinci maddelerine muadil 11 Teşrinievvel 1330 (24 Ekim 1914) tarihli nizamnamenin ikinci maddesine göre maaş verilmesine dair 696 numaralı “Seferberlikte Orduda İstihdam Edilecek Talebe-i Sıhhiye Maaşatı Hakkında Kanun” çıkmıştı.⁶⁴¹

1.1.3.1.5. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda Vefat Eden Tabibler

Doktor Mazhar Osman tarafından Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi İstatistik Şubesi’nden alınmış olan 16 Kasım 1914-3 Nisan 1917 tarihleri arasında ölen tabiblerin toplamı iki yüz on beştir. Şahap Erkoç ve Aykut Kazancıgil’e göre ölenlerin rütbe ve unvanlarının dağılımı şu şekildedir; 18’i Binbaşı, 4’ü mütekaid Binbaşı, 1’i gayr-i mükellef, 1’i gayr-i mükellef Yüzbaşı, 1’i Kaymakam, 1’i mütekaid Kaymakam, 16’sı Kıdemli Yüzbaşı, 2’si Korvet Tabibi, 1’i mükellef, 56’sı

⁶³⁹ **Düstur**, Tertib-i Sani, 15 Muharrem 1336-2 Muharrem 1337, 1 Teşrinisani 1333-9 Teşrinievvel 1334, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, s.315.

⁶⁴⁰ Tahsin İsmail, **a.g.e.**, s.4.

⁶⁴¹ **Düstur**, Cild-i Sani, C.8, s.1206.

mükellef Yüzbaşı, 1'i sivil, 1'i sivil mükellef, 3'ü Tabib, 9'u Tabib Binbaşı, 1'i Tabib İhtiyat Binbaşı, 4'ü Tabib Kaymakam, 4'ü Tabib Kıdemli Yüzbaşı, 3'ü Tabib mükellef, 1'i Tabib mükellef mükellef, 30'u Tabib mükellef Yüzbaşı, 1'i Tabib mütekit Kolağası, 12'si Tabib Yüzbaşı, 1'i Tabib muavini mükellef, 32'si Yüzbaşı, 6'sının ise herhangi bir rütbe ve unvanı belirtilmemişti.⁶⁴² Tabibler, genellikle bulaşıcı hastalıklar sebebiyle vefat etmişken, savaşırken ölüm oranı daha düşüktü.⁶⁴³

1.1.3.2. Eczacı ve Cerrahlar

Orduda rütbeli ve rütbesiz eczacı ve cerrahlar da görev yapıyordu. Balkan Savaşları sonrasında öteden beri istifade edilemeyen diplomasız cerrah ve eczacıların görevlerine son verilerek kıtaların sıhhi görevlerinin doğrudan doğruya tabibe verilmesi kararlaştırılmış, rütbesiz cerrah ve eczacılar emekliliğe sevk edilmişlerdir.⁶⁴⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekteb-i Tıbbiyye-yi Şahane'den mezun olan eczacılar ardı ardına yaşanan isyan ve savaşlar sebebiyle diplomalarını mezuniyetlerinden çok sonra alabilmişlerdir.⁶⁴⁵ 6 Şubat 1332 (19 Şubat 1917) tarihli "Diplomasız Cerrah ve Eczacıların Orduda Suret-i İstihdamları Hakkındaki Kanun" a göre; on beş yılı tamamlamadan önce askerlik hizmetlerinden istifa ile ayrılan ya da emekliliğe sevk edilen diplomasız eczacı ve cerrahlardan yaşlılarıyla silah altına alınanlar mesleklerinde Kıdemli Çavuş rütbe ve muhassasatıyla istihdam edilirler. Bunlardan emekli olanların emekli maaşıyla Kıdemli Çavuş maaşından miktarca fazla olanı verilip geri kalanı kesilir. On beş yılı tamamladıktan sonra istifa eden ve emekliliğe sevk edilen diplomasız cerrah ve eczacılardan silah altına alınanlar hakkında İhtiyat Zabitanı gibi muamele olunur.⁶⁴⁶

⁶⁴² "Osmanlı Ordusu'nda I. Dünya Savaşı'nda 3 Teşrinisani 1330-3 Nisan 1333 tarihleri arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi", Şahap Erkoç-Aykut Kazancıgil, **Tıp Tarihi Araştırmaları**:10, İstanbul, Haziran 2001, s. 74.

⁶⁴³ **a.g.m.**, s. 73.

⁶⁴⁴ **ATASE**, BDH, 2243-195-013-005.

⁶⁴⁵ **T.B.M.M ZC**, Cilt 2, Devre 5, İctima F, On beşinci İnikad, S.Sayı: 64, 15/IV/1935, s.1, 1683 Numaralı Askeri ve Mülki Tekad Kanununun İkinci Maddesinin 2 ve 3. Fıkralarının Tadilen Milli Müdafaa Vekaleti'nce Hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce 8 Temmuz 1934'te Yüksek Meclis'e arzı kararlaştırılan kanun layihasının esbab-ı mucibesi.

⁶⁴⁶ **Düstur**, Tertib-i Sani, Teşrinisani 1332-31 Teşrinievvel 1333, C.9, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928, s.176-177.

1.1.3.3. 20 Ocak 1914 Tarihinde Yatak Adedine Göre Askeri Hastanelerdeki Kadrolar

Askeri hastanelerde tabib, eczacı ve kimyager kadroları hastanenin yatak adedine göre değişiyordu. Askeri hastanelerin 20 Ocak 1914 tarihinde yatak adedine göre sıhhiye zabitleri durumu aşağıdaki gibidir;⁶⁴⁷

Yatak	Sertabib	Etubba	Sertabib Muavini	Bakteriyolog	Gece Nöbetçi	Röntgen	Eczacı-i Evvel	Eczacı Mülazım-ı	Kimyager
200	100	2			1		1		
1 Binbaşı	1	3		1	1		1		
4 Yüzbaşı									
1									
1									
1 Yüzbaşı									

⁶⁴⁷ ATASE, BDH, 2243-195-010.

500	400	350	300	250
1 Miralay	1 Kaymakam	1 Kaymakam	1 Kaymakam	1 Kaymakam
10 Binbaşı,	8 Binbaşı,	7 Binbaşı,	6 Binbaşı,	5 Binbaşı,
1	1	1	1	1
	1	1	1	1
2	2	2	2	2
1				
1 Binbaşı	1 Kıdemli	1 Kıdemli	1 Kıdemli	1 Kıdemli
2	2	1	1	1
1				

750
1 Miralay
15 Binbaşı,
1
2
2
1
1 Binbaşı
3
1

1914 yılında askeri hastane yatak adetleri 100 ila 750 arasında değişmiştir. Yatak adetlerine göre en az Binbaşı en yüksek Miralay rütbesinde olmak üzere tüm hastanelerde sertabibler görev yapmıştır. Hastanelerin tabib mevcudu ise 2 ila 15 arasındadır. Beş yüz ile yedi yüz elli yataklı hastanelerde diğer hastanelerden farklı olarak röntgen makinesi ile kimyager bulunmuştur.

1.1.3.4. Sıhhiye Efradı

Proje halindeki Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Talimatnamesi'ne göre; sefer sırasında her sıhhiye efradı sol kolları üzerinde hilal-i ahmeri gösteren beyaz pazuband ve ufak bir ustunc takımını taşıyorlardı. Piyade ve topçu sıhhiye efradında palaskalarına asılı iki sıhhiye kütüğü bulunuyordu. Süvari sıhhiye neferinde ise hayvanın eğrine asılmak üzere bir adet sıhhiye çantası vardı. Genellikle sıhhiye efradında bir adet bardaklı su matarası birer adet nakledilebilir çadır parçası bulunuyordu.⁶⁴⁸

22 Ekim 1914 tarihinde Efrad-ı Sıhhiye Depo taburunda Dokuzuncu Kolordudan 200, Onbirinci Kolordudan 200, Onüçüncü Kolordudan 200, Erzurum Kalası'ndan 150 olmak üzere toplam 750 kişi bulunuyordu. Efrad-ı Sıhhiye Depo Taburu'nun eğitiminde görevli üç tabibden biri Kıdemli Yüzbaşı, diğeri ikisi Yüzbaşı idi. En kıdemli tabib tabur tababeti görevini de yerine getiriyordu.

Sıhhiye efradı Efrad-ı Sıhhiye Depo Taburu'nda verilen sıhhiye eğitim programı dairesinde 6-8 hafta zarfında bölük ve seyyar hastaneleriyle menzil ve harb

⁶⁴⁸ Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkında Talimat (Proje Halinde), s.2.

hastanelerinde sıhhiye, teskereci ve hasta bakıcı neferi görevlerini tamamen yapmaya müsait bir halde eğitim alıyorlardı.

Eğitimi tabibler veriyor, mesai saati süresince eğitimi takip ediyorlardı. Tabura verilen efrad silahendaz askeri gibi sağlıklı ve mümkün olduğu kadar okuryazar takımından seçiliyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda İkinci Ordu mıntıkasında bulaşıcı hastalık mücadelesi için küçük sıhhiye memuru yetiştirmek için Menzil Efrad-ı Sıhhiye Depo Bölüğünde aklı başında ve okuryazar ve mıntıkanın ihtiyacı nisbetinde efrad seçilerek eğitime başlanmıştır. Bunlara hastanelerde muhtelif şekilleri ile bulaşıcı hastalık vakaları gösterilmiştir.⁶⁴⁹

Eğitim sırasında “Sıhhiye Efradı Ders Kitabı” takip ediliyor, sıhhiye efradı eğitim sırasında hastanelerde tatbikat yapmak üzere belirli zamanlarda hastanelere götürülüyordu.⁶⁵⁰

1.1.3.4.1. Sıhhiye Küçük Zabıtları

20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914) tarihli Sıhhiye Küçük Zabitanı Nizamnamesi'ne göre; Ordu-yı Hümayun'da sıhhiye küçük zabitanı heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet sıhhiye zabitanı heyetine bağlıdır. Fırka merkezlerinde bulunan hastanelerde, Sıhhiye Küçük Zabitanı Mektepleri kurulmuştur. Bu mekteplere giriş ihtiyaridir. Sıhhiye Küçük Zabıtları Mekteplerine kıta ve hastanelerde güzel hizmetlerde bulunan sıhhiye neferleri, askeri hastabakıcıları ve onbaşılar kayıt edilirlerdi.

Sıhhiye Küçük Zabıtlarının rütbeleri; sıhhiye çavuşu, sıhhiye başçavuş muavini, sıhhiye başçavuşu olmak üzere üçe ayrılıyordu.

Sıhhiye Küçük Zabıtlarının yakalarına konulacak parça ve apoletler ve kollarına “Küçük Zabit İbtidai Mekatibi Nizamnamesi” gereğince yerleştirilecek alamet rütbeleri güvez kadifedendi. Apoletlerinde diğer sınıfların küçük zabıtları apoletlerinde olduğu gibi sarı sırma bulunuyordu.

⁶⁴⁹ ATASE, BDH, 3201-2-001-38.

⁶⁵⁰ ATASE, BDH, 2243-195-011.

Serpuşların üzerinde Hilal-i Ahmer işareti vardır. Barış zamanında Sıhhiye Küçük Zabitleri bir tarafı kati diğer tarafı destere olmak üzere bir kasatura ve sefer zamanında kasaturadan başka bir de revolver taşıyorlardı.

Savaş zamanında Sıhhiye Küçük Zabitleri Cenevre Muahedesi'nin himayesi altında olup beyaz zemin üzerinde Hilal-i Ahmer işaretini gösteren bir pazuband taşıyorlardı.⁶⁵¹

1.1.3.4.2. Teskereciler

Proje halindeki Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Talimatnamesi'ne göre; sefer sırasında her teskereci sol kol üzerinde hilal-i ahmeri gösteren bir pazuband taşırlar. Piyade istihkâm şimendifer taburlarıyla köprücü bölüğü ve sıhhiye bölümünde palaskaya asılmak üzere iki sıhhiye kütüğü bir aded bardaklı su matarası birer aded nakledilebilir çadır parçası bulunurdu.⁶⁵²

Kıtaat etıbbasından başka her Piyade Taburunda her bölükte dört teskere ve sekiz teskereci, iki sıhhiye arka çantası, Süvari Alayında: iki çift sıhhiye çantası, bir süvari sıhhiye arabası (iki teskereli), Topçuda her bataryaya bir teskere, sıhhiye arka çantası, Fırkalarda; fırka numarasını taşıyan birer sıhhiye bölümü hesaplanmıştı.⁶⁵³

1.2. Bahriye Nezareti Sağlık Teşkilatları

1.2.1. Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi

Donanma ve bahriye mevkilerinin sıhhiye heyetinin başında Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi unvanıyla bahriye tabiblerinin en büyük rütbelisi bulunuyordu.

Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nde R.1326 (1909-1910) yılları kadrosunda Reis; Ferik yerine Mirliva Beşiktaşlı Şakir Oğlu Fikri Paşa, Aza; Mirliva yerine Miralay Midillili Razi oğlu Reşad Bey, Tabib Miralay Tophaneli Muhyiddin Oğlu İsmail Hakkı Bey, Tabib Kaymakam Üsküdarlı İbrahim Oğlu Halim Bey, Tabib Kaymakam Kapandakikli Ali Oğlu Süleyman Nuri Bey, Tabib Kolağası Rusçuklu

⁶⁵¹ Sıhhiye Küçük Zabitanı Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriyye, 20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914), s.5.

⁶⁵² Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Hakkında Talimat (Proje Halinde), s.3.

⁶⁵³ Tahsin İsmail, a.g.e, s.1.

Rıza Oğlu İsmail Hakkı Efendi (Levazım-ı Sıhhiye Şubesi'nden), Katip; "Hastaneden" Fırkateyn Katibi Mudurlulu İbrahim oğlu Ahmed Efendi; Muayene ve Teftiş-i İnsani Komisyonu'nda Reis Mirliya yerine Tabib Miralay Eyüblü Nazaryan Oğlu Abraham Bey, Miralay yerine Tabib Kaymakam Manastırlı İbrahim Oğlu Derviş Bey, "Hastaneden" Tabib Kaymakam Kasımpaşalı Murad Oğlu Aziz Bey, "Hastaneden" Tabib Binbaşı Asitaneli Raşid Oğlu Mehmed Efendi görev yapıyordu.⁶⁵⁴ R.1328 (1912-1913) yılında Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi, Birinci ve İkinci Şube ile Muayene-i Tıbbi Komisyonlarından oluşmaktaydı. Birinci Şube, zabitan, memur ve sıhhiye efradının terfi, emeklilik, kıdem ve sicil işlemleriyle ilgileniyordu. İkinci Şube, tıp ve bahriye hıfzıssıhhasına ait araştırmalar ve yabancı eserlerden tercüme yapmak, hastane ve bahriye mevkilerinin sıhhi istatistiklerinin tanzimini gerçekleştirmek, sıhhi levazımlara bağlı işlere ve ecza-i tıbbiye ambarına nezaret etmekle sorumluydu. Muayene-i Tıbbiye Komisyonu, zabitan, efrad ve bahriye mensuplarının muayeneleri ile emeklilik ve ihraç gibi işlemleri hakkında raporlar düzenliyordu. Bahriye Merkez Hastanesi de Sıhhiye Dairesi'ne tabiydi.⁶⁵⁵

1.2.2. Mevaki-i Bahriyye Sıhhiye Müfettişliği

9 Kasım 1912'de Mevaki-i Sıhhiye Müfettişi olan Kalyon Tabibi Reşad Bey⁶⁵⁶, Padişah tarafından tesis edilen hastanede görevlendirilmiş, esas görevine devam etmesine de eşit ihtiyaç olduğundan keyfiyet kendisine tebliğ edilmişti.⁶⁵⁷

1.2.3. Donanma Sağlık Teşkilatı

1.2.3.1. Sıhhiye Müfettişleri

Donanmanın kumandan gemisinde bir Donanma Sıhhiye Müfettişi bulunuyordu.⁶⁵⁸ Donanma Sıhhiye Müfettişleri, Erkân-ı Harbiyye Heyeti azasındandı. Donanma ve filo kumandanı ile Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nden aldıkları emirleri uygulamakla yükümlüydü.

⁶⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. DTA, BN, 177/4025, 13 Haziran 1326 (26 Haziran 1910).

⁶⁵⁵ Bahriye Salnamesi, On Sekizinci Tertib, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1328, s.41-42.

⁶⁵⁶ Kalyon Tabibi Midillili Razi Oğlu Reşad Bey; Bahriye Salnamesi, On Sekizinci Tertib, s.242.

⁶⁵⁷ DTA, MBN, 679/289, 27 Teşrinievvel 1328 (9 Kasım 1912).

⁶⁵⁸ Süfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, Matbaa-i Bahriyye, 1329, s.2.

Sihhi hizmetlerle ilgili gemilerden gelen evrakı dikkatle inceler, sıhhi nedenlerden dolayı askerlik hizmetlerinde yapılacak değişiklikler, hastaların dışarıya sevki gibi hususların müsaadesiyle ilgilenirdi. Ecza-i tıbbiyye ve cerrahi aletlerin muhafazası ve noksanlarının tamamlanmasını denetim altında tutardı. Sıhhiye Mufettişı gemilerde ağır hastalıklara müptela hastalar olursa bunların durumları ve genel sağlığı etkileyen her çeşit konu ile ilgili bilgilendirildikten sonra gerekli tedbirleri almakla sorumluydu.

Gemilerin mecburen durduğu mahallerde, geminin içerisinde bırakılarak tedavisine devam edilen ve mürettebatın geri kalanına tehlike oluşturan hastalar dışındakilerin hastaneye gönderilmemesine itina etmekle yükümlüydu.

Sihhi nedenler zorunluluğuyla muayyenatın değişikliğini gerektiren istisnai tedbirleri kumandana şifahen ve lüzum gördüğünde yazı ile teklif ediyordu.

Savaş esnasında bir hastane gemisi tesisine lüzum görüldüğünde⁶⁵⁹ bu geminin seçilmesi ve donatılması için kurulacak komisyona Donanma Sıhhiye Mufettişı de dahil oluyordu.

Gerek gemiler ve gerek donanmanın bulunduğu mevkilerin iklim durumları ve sıhhi şartlarının dikkatle incelenmesi ile gerekli tedbirlerin alınması, mürettebatın günlük görevlerinde gerekli değişikliklerin yapılması, sahilde ve gemilerde bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesi veya yok edilmesi için teknik müzakerelerde bulunmak üzere Sıhhiye Mufettişı Donanma Kumandanı'na sorarak gemi tabiblerinden oluşan Sıhhiye Komisyonu'nu kurardı. Bu komisyon kumandan gemisinde toplanırdı.

Donanma Sıhhiye Mufettişı, erzak, askeri levazım, ilaç ve tıbbi aletlerin satın alınması için kurulacak komisyonun da azasındandı.⁶⁶⁰

Gerekli gördüğü takdirde gemilerin sıhhi durumlarını, bahriye hıfzısıhhasının gerektirdiği önlemlerin uygulanmasını, gerek barış zamanı ve gerek savaş zamanı hasta ve yaralıların tedavilerini ve istirahatlerini ve gemi hastanelerinin durumlarını,

⁶⁵⁹ Süfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, s.4.

⁶⁶⁰ a.g.e, s.5.

ilaç, cerrahi ve tıbbi aletlerin muhafazasını, gemilerde bulunan sıhhiye efradının talim ve tedrislerine muntazam olarak devam edilip edilmediğini, teskereciler ile teskereci muavinlerinin gerek manevralarda ve gerekse karaya asker sevki talimlerinde hususi görevlerini hakkıyla talim edilip edilmediğini teftiş etmek de Donanma Sıhhiye Müfettişlerinin görevleri arasındaydı.⁶⁶¹

1912-1913 yıllarında Donanma-yı Hümayun Sıhhiye Müfettişi Kalyon Tabibi Asitaneli Zeman oğlu Resul Bey'di.⁶⁶²

Donanma Sıhhiye Müfettişliği yerine daha sonra Donanma-yı Hümayun Sertabibliği makamı kullanıldı. 1917 yılında Donanma-yı Hümayun Sertabibi Fırkateyn Tabibi Üsküdarlı İsmail Oğlu Ahmed Halim Bey⁶⁶³, 1918 yılında Kalyon Tabibi İsmail oğlu İbrahim Halim Bey'di.⁶⁶⁴

1.2.3.2. Müfrez Filo ve Filotilla Sıhhiye Müfettişleri

Donanma veya filodan birkaç gemi ayrılarak müstakilen bir sefere gittikleri zaman bu müfrez filoyu teşkil eden gemilerin tabipleri arasında en büyük rütbelisi denk rütbede iseler en kıdemlisi Sıhhiye Müfettişi görevini üzerine alırdı.⁶⁶⁵

Müfrez Filo ve Filotilla Sıhhiye Müfettişi'nin görevleri Donanma Sıhhiye Müfettişi görevleriyle aynıydı.

Müfrez Filotilla Sıhhiye Müfettişi gemilerin teftişlerinde hazırladığı raporu ve maiyetinde bulunan sıhhiye memurlarının tanzim edecekleri raporları Donanma Sıhhiye Müfettişi'ne gönderiyorlardı.

Filotillada torpido depo gemisinde bulunacak iki tabibin büyük rütbelisi ve kıdemlisi müfettiş unvanını alıyordu.⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Sūfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.6.

⁶⁶² Bahriye Salnamesi, On Sekizinci Tertib, s.242.

⁶⁶³ Bahriye Salnamesi, Yirmi Birinci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1333, s.122-123.

⁶⁶⁴ Bahriye Salnamesi, Yirmi İkinci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1334, s.123-124.

⁶⁶⁵ Sūfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.2.

⁶⁶⁶ Sūfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.7.

Sıhhiye memuru olmayan küçük gemiler kendi başlarına seyrüsefer ettiklerinde yeterli donanıma sahip sıhhiye gediklilerinden biri görevlendirilirdi.⁶⁶⁷

1.2.3.3. Gemilerde Sağlık Teşkilatı

Gemilerde, sıhhi ve tıbbi işlere ait görevler sıhhiye zabitanı, cerrahlar, sıhhiye gediklileri, sıhhiye efradı ve teskereciler tarafından yapılıyordu. 3 Ocak 1914 tarihli Sıhhiye-yi Bahriyye Nizamnamesi'ne göre; mürettebatı yedi yüz elli ve daha fazla olan gemilerde bir fırkateyn tabibi, bir tabib muavin-i evveli, bir eczacı, bir cerrah ve üç sıhhiye neferi; mürettebatı beş yüzden yedi yüz elliye kadar olan gemilerde bir korvet tabibi muavin-i evveli, bir eczacı, bir cerrah ve üç sıhhiye neferi; mürettebatı üç yüzden beş yüze kadar olan gemilerde bir tabib muavin-i evveli, bir eczacı ve bir cerrah, iki sıhhiye neferi; mürettebatı yüz yirmiden üç yüze kadar olan gemilerde bir tabib muavini, bir eczacı ve iki sıhhiye neferi bulunuyordu.⁶⁶⁸

1.2.4. Bahriye Mevkilerinin Sağlık Personeli

1.2.4.1. Tabibler

Her sıhhiye zabiti doğrudan doğruya kendi maiyetinde bulunan sıhhiye zabitan ve küçük zabitan ve efradıyla ve diğer sınıfların küçük zabitan ve efradının ve eczacı ve cerrah ve tımarcılarının amiriydiler.

Hastanede çalışan Bahriye tabiblerinin sabahları tedavi altında bulunan hastaların muayeneleri ve tedavileriyle meşgul olduklarından fevkalade durumlar dışında olmak üzere gemi ve mevkilerden muayene ettirilmek için gönderilecek hastaların sabah saat on buçuktan önce hastaneye gönderilmeleri hakkında 29 Ocak 1917'de bir Donanma Emirnamesi yayınlanmıştı.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ Sûfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.2.

⁶⁶⁸ Sıhhiye-yi Bahriyye Nizamnamesi, Bahriye Matbaası, Şubat 1329 (Şubat-Mart 1914), s.4.

⁶⁶⁹ Donanma Emirnamesi, 19 Kanunusani 1332 (1 Şubat 1917), Üçüncü sene, No.113, s.723.

1.2.4.1.1. Bahriye Nezareti'ne Kabulleri

3 Ocak 1914 tarihli Sıhhiye-yi Bahriyye Nizamnamesi'ne göre; Bahriyeye tabib kabulü üç şekilde gerçekleşiyordu.

Bunlardan birincisi, Mekteb-i Tıbbiyyeyi Askeriyye'den mezun olup Gülhane Seririyat ve Tatbikat Mektebi'nde tahsil süresini tamamlayan tabiblerin kura ile seçilmesi idi. Bahriye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nce tabibe ihtiyaç duyulduğunda Harbiye Nezareti'ne müracaat edildikten sonra Mülazım-ı Evvelik'e terfi eden tabiblerden kura ile seçilen tabibler Harbiye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne gönderiliyordu. Mülazım-ı Evvel rütbesinin üstünde rütbeye sahip olan Nizamiye tabibleri Bahriyeye kabul edilmiyorlardı.⁶⁷⁰

İkincisi ise Tıp Fakültesi'nden mezun olan sivil tabiblerin belirli şartlar dahilinde sınava tabi tutularak Bahriyeye kabul edilmesi idi. Tıp Fakültesi'nden mezun olan sivil tabibler, Osmanlı tebaasından olmak, fakülte veya sıhhi müessese hastanelerinden birinde veya bilinen herhangi bir hastanede bir yıl hizmet ettiğine dair hakkında Sertabib tarafından yazılmış bir şهادetnameye sahip olmak, yirmi sekiz yaşını geçmemiş olmak, Bahriye Sıhhiye Dairesi Muayene-i Tıbbiyye Şubesi'nde muayene edilerek bedenlen Bahriyeye elverişli olduğunu kanıtlamış olmak şartlarına sahipse Bahriye Merkez Hastanesi'nde kurulacak bir sınav heyeti huzurunda tıp ilmi ve Fransızca, Almanca, İngilizce dillerinden birini bildiğine dair yapılacak sınav ile Bahriyeye kabul ediliyorlardı.⁶⁷¹

Bahriyede görevlendirilen tabibler tecrübe ve bilgi kazanmak, sıhhiye efradı ile teskereci efradın eğitim devrelerinin idaresi hususunda bilgi kazanmak üzere barış zamanlarında bir yıl süreyle Bahriye Merkez Hastanesi'ne devam ediyorlardı.⁶⁷²

Bahriyeye tabib kabulünün üçüncü şekli ise, savaş ve seferberlik zamanlarında Bahriye sıhhiye zabıtlığından istifa etmiş veya emekli olanların eski rütbeleriyle tekrar hizmete alınması şeklinde gerçekleşiyordu.⁶⁷³

⁶⁷⁰ Sıhhiye-yi Bahriyye Nizamnamesi, s.2.

⁶⁷¹ a.g.e, s.3.

⁶⁷² a.g.e, s.4.

1.2.4.1.2. Gemi Tabibleri

Gemilerde iki tabib bulunduğu takdirde büyük rütbeye sahip olan tabib-i evvel diğeri tabib-i sani ve yalnız bir tabib bulunursa gemi tabibi adını alıyordu.⁶⁷⁴

Gemilerde sıhhi ve tıbbi işlere bağı hususlar gemi tabiblerinin görevlerindendi. Gemi tabibi, gemi hastanesinin temizlik ve intizamıyla ve hastaların tedavisinden sorumluydu. Gemilerde sıhhi hususlarda ve teknik konularda tabiblere danışılıyordu. Tabibler, gemideki sıhhiye memurlarının da amiriydi. Gemi tabibi gemilerdeki sıhhiye memurları, sıhhiye efradı ve teskerecilerin görevlerini dağıtarak, talim ve eğitimlerine itina gösteriyordu. Gemi hastanesinde yatması gerekli olan hastaların seçilmesi, tedavisi ve lüzumlu olanların kara hastanesine sevki, gemilerde geçici hastane tesisi ve bulaşıcı hastalıklar ortaya çıktığında hastanede tecritlerinin gözetim altında bulundurulması gemi tabibinin görevleri arasındaydı.⁶⁷⁵

Gemi tabibi, gemi hastanesinde kendisine teslim olunan eşya ve aletlerin muhafazasına nezaret eder ve defteri usule uygun bir şekilde muntazam olarak doldururdu. Gemi tabibi geminin Mübayaa Komisyonu'nda aza sıfatıyla bulunuyordu. Mürettebatın yiyecek ve içeceklerinin hıfzısıhaya uygun bulunmasına, yiyeceklerin iyi bir şekilde pişirilmesine itina gösteriyordu. Gemi sahrınlarının ve mutfakta bulunan kazan gibi bakır takımlarının temizliğine ve kalaylanmasına dikkat ediyordu.

Gemi tabibleri, bulaşıcı bir hastalık ortaya çıkması, yaralanmaların yaşanması ya da ölüm olması durumunda derhal gemi komutanını bilgilendiriyordu. Müttehassıs tabiblerden Donanma-yı Hümayun'a tayin edilenler görevli oldukları gemilerin tıbbi işleri ile beraber donanma mürettebatından ihtisas dahilinde görülen hastaları dahi muayene ve tedavi ile sorumluydular.

20 Haziran 1925'te yazılacak "Balkan Tarih-i Harb-i Bahrısı" için Erkân-ı Harbiyye-yi Bahriyye Dairesi Talim Terbiye Dairesi'den Bahriye Vekaleti'ne

⁶⁷³ Sıhhiye-yi Bahriyye Nizamnamesi, s.5.

⁶⁷⁴ Süfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, s.2.

⁶⁷⁵ a.g.e, s.7.

yazılan evrakta Balkan Savaşlarının sağlık işleri hakkında sorular sorulmuştu. Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi 14 Kasım 1925 tarihli cevabi yazısında bazı emekli tabiblerin bilgilerine, mahzen-i evrakta bulunan raporlara ve hastane protokollerine danışılarak bu soruların cevaplarının yazıldığını söylemiştir. Bu sorular arasında tabiblerin gemilerdeki günlük görevleri de bulunuyordu. Buna göre Balkan Savaşları sırasında tabiblerin günlük gemi görevleri şu şekilde yazılmıştır;

Sabah vizite borusuyla müracaat eden efradı muayene etmek, bunlardan istirahat muhtaç olanlara istirahat vermek, az süre zarfında tedavisi mümkün olanlarla bulaşıcı olmayan hastalıklara sahip hastaları gemi hastanesine yatırmak, uzun süre tedavisi devam edecek olan hastalarla bulaşıcı hastalığa sahip olanları ve ağır hastaları, sıhhi muamele icap edenleri karadaki hastanelere sevk etmek, gemiye sevkten sonra beden sağlıkları bahri hizmetleri yapmasına elverişli olamayan efradı seçerek süvariye rapor etmek, gemide bütün hıfzısıhha kaidelerini temin etmek subay ve efradın yiyeceklerini pişmeden önce ve piştikten sonra muayene etmek, hariçten içecek su almak mümkün olduğu halde içilebilen memba sularını tercih etmek, memba suyu bulunmadığı takdirde alınacak suların hastalık taşımaması için bütün sıhhi tedbirleri almak mümkün olduğu kadar hariçten memba suları alarak dahilde hazırlanan suların içilmesini sınırlamak su sahrınçlarının fenni temizliğine itina göstermek, bütün talim sırasında teskereci ve muavin teskereci efradına talimler yaptırmak, sıhhiye efradının malumatlarını genişletmeyi dikkate alarak daima gereğini yapmak, gemi demir alır ve verirken top talimleri sırasında bir kaza ortaya çıktığında gerekli tedbirleri alabilmek için icap eden malzeme ile hazır bulunmak.⁶⁷⁶

1.2.4.1.2.1. Tabib-i Saniler

Mürettebattan hasta olanların muayenelerinin yapılması, Tabib-i Evvel'in bilgisi dahilinde olarak hastaların tedavisi, hasta tabelasının kaydı,⁶⁷⁷ sorumluluğu Tabib-i Evvel'e ait olmak üzere hastaların tedavisine mahsus levazım ve eşyanın muhafazasına nezaret etmek, sıhhiye efradı ve teskercilerin talim ve tedrisi, gemi hastanesinde protokol defterinin kaydı görev ve sorumluluklarına sahipti. Fevkalade

⁶⁷⁶ DTA, BV, 142/2290, 14 Kasım 1341 (1925).

⁶⁷⁷ Süfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.8.

durumlarda, iki Tabib-i Sani bulunacak olursa bunların görevlerini Tabib-i Evvel dağıtır, hastalara mahsus levazım ve eşyaya nezaret daima kıdemli Tabib-i Sani'ye verilirdi.⁶⁷⁸

1.2.4.1.3. Tabib Rütbelerindeki Değişiklikler

Tabiblerin rütbelerinde 1912-1916 yılları arasında bazı düzenlemeler yapılmıştır. R.1328 (1912-1913) tarihli Bahriye Salnamesi'ne göre; rütbelerine göre tabib unvanları şu şekilde değişmişti;

- Ferik Tabib Paşa
- Liva Tabib Paşa
- Kalyon Tabibi Bey
- Fırkateyn Tabibi Bey
- Korvet Tabibi
- Tabib Muavin-i Evveli
- Tabib Muavini⁶⁷⁹

R.1330-1331 (1914-1916) tarihli Bahriye Salnamesi'ne göre ise; rütbelerine göre tabib unvanları şu şekilde değişmişti;

- Ferik Paşa
- Liva Paşa
- Kalyon Tabibi Bey
- Fırkateyn Tabibi Bey
- Korvet Tabibi Bey
- Kıdemli Yüzbaşı Efendi
- Yüzbaşı Efendi
- Mülazım-ı Evvel Efendi
- Mülazım-ı Sani Efendi⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ Sûfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.9.

⁶⁷⁹ Bahriye Salnamesi, On Sekizinci Tertib, s.26.

⁶⁸⁰ Bahriye Salnamesi, Eylül 1330-Eylül 1331, On Dokuzuncu Tertib, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1330, s.43.

1.2.4.2. Eczacılar

1.2.4.2.1. Gemi Eczacıları

Gemi hastanesinde hastaların tedavileri sırasında vizite defteri ile hasta tabelasına ilaç ve gıda tertiplerini kaydetmek, hastaların ilaçlarını hazırlamak, geminin tıbbi hizmetlerine mahsus olarak teslim edilen eşya ve levazımların muhafazasına nezaret etmek gemi eczacılarının görevleri arasındaydı.⁶⁸¹

1.2.4.2.2. Eczacıların Rütbelerindeki Değişiklikler

R.1328 (1912-1913) tarihli Bahriye Salnamesi'ne göre; rütbelerine göre eczacı unvanları şu şekilde değişmişti;

- Birinci Sınıf Eczacı
- İkinci Sınıf Eczacı
- Üçüncü Sınıf Eczacı-ı Evveli
- Üçüncü Sınıf Eczacı⁶⁸²

R.1330-1331 (1914-1916) tarihli Bahriye Salnamesi'ne göre ise; rütbelerine göre eczacı unvanları şu şekildeydi;

- Fırkateyn Eczacısı Bey
- Korvet Eczacısı Efendi
- Üçüncü Sınıf Eczacı-ı Evveli
- Üçüncü Sınıf Eczacı⁶⁸³

Eczacılar Bahriyede hem sıhhiye zabitanı rütbelerine sahip olanlar hem de rütbesiz olanlar bulunuyordu. Rütbesiz eczacılar, “Birinci Sınıf, İkinci Sınıf, Üçüncü Sınıf, Dördüncü Sınıf, Beşinci Sınıf, Altıncı Sınıf, Yedinci Sınıf, Sekizinci Sınıf” olarak görevlendiriliyordu. Birinci Sınıf Eczacılar 1500, İkinci Sınıf Eczacılar 1400, Üçüncü Sınıf Eczacılar 1300, Dördüncü Sınıf Eczacılar 1200, Beşinci Sınıf Eczacılar

⁶⁸¹ Sûfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.10.

⁶⁸² Bahriye Salnamesi, On Sekizinci Tertib, s.26.

⁶⁸³ Bahriye Salnamesi Eylül 1330-Eylül 1331, On Dokuzuncu Tertib, s.43.

1100, Altıncı Sınıf Eczacılar 1000, Yedinci Sınıf Eczacılar 750, Sekizinci Sınıf Eczacılar 600 Kuruş maaş alıyorlardı.

1330 yılı Martından (Mart-Nisan 1914) itibaren rütbesiz cerrah, eczacı ve tımarcılarının sınıf numaraları Sıhhiye Müfettişliği'nce yeniden düzenlenerek eski sekizinci sınıf birinci, yedinci sınıf ikinci olarak sayılmıştır.⁶⁸⁴

1.2.4.3. Cerrahlar

Cerrahlardan Bahriyede hem sıhhiye zabitanı rütbelerine sahip olanlar hem de rütbesiz olanlar bulunuyordu. Rütbesiz cerrahlar rütbesiz eczacılar gibi “Birinci Sınıf, İkinci Sınıf, Üçüncü Sınıf, Dördüncü Sınıf, Beşinci Sınıf, Altıncı Sınıf, Yedinci Sınıf, Sekizinci Sınıf” olmak üzere sınıflandırılıyordu ve aynı şekilde maaş alıyorlardı. Buna göre; Birinci Sınıf Cerrahlar 1500, İkinci Sınıf Cerrahlar 1400, Üçüncü Sınıf Cerrahlar 1300, Dördüncü Sınıf Cerrahlar 1200, Beşinci Sınıf Cerrahlar 1100, Altıncı Sınıf Cerrahlar 1000, Yedinci Sınıf Cerrahlar 750, Sekizinci Sınıf Cerrahlar altı yüz Kuruş maaş alıyorlardı.⁶⁸⁵ Cerrahlar sadece gemilerde değil Bahriyenin kara mevkilerinde de görevlendiriliyordu. Örneğin; 20 Şubat 1909'da kadro harici bulunması nedeniyle Dersaadet'e iadesi istenen Cerrah Yanaki Veled Nikola Efendi Gemlik Tersanesi'nde görev yapıyordu.⁶⁸⁶

Dişçiler de rütbesiz cerrahlar arasındaydı. 1914-1915 yılında Donanma-yı Hümayun Dişçisi bila-rütbe Cerrah Kasımpaşalı Osman Hüseyin Efendi⁶⁸⁷, 1915-1916 yıllarında Donanma-yı Hümayun Dişçisi bila-rütbe Altıncı Sınıf Cerrah Hüseyin Oğlu Osman Efendi⁶⁸⁸, 1917 yılında bila-rütbe Altıncı Sınıf Cerrah Kasımpaşalı Hüseyin Oğlu Osman Efendi⁶⁸⁹, 1918 yılında bila-rütbe Altıncı Sınıf Cerrah Kasımpaşalı Hüseyin Oğlu Osman Efendi idi.⁶⁹⁰ 15 Mart 1917 tarihinde Bahriye Merkez Hastanesi Dişçibaşısı Sami Günzberg Bahriye Nezaretine bin Kuruş olan maaşının üç bin Kuruş'a çıkarılması için bir dilekçe sunmuştu. Bu dilekçede;

⁶⁸⁴ **Bahriye Salnamesi Eylül 1330-Eylül 1331**, On Dokuzuncu Tertib, s.45.

⁶⁸⁵ **a.g.s.**

⁶⁸⁶ **DTA**, MBN, 664/398, 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909).

⁶⁸⁷ **Bahriye Salnamesi**, On Dokuzuncu Tertib, s.262.

⁶⁸⁸ **Bahriye Salnamesi 1331-1332**, Yirminci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1331, s.176.

⁶⁸⁹ **Bahriye Salnamesi 1333**, Yirmi Birinci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1333, s.192-193.

⁶⁹⁰ **Bahriye Salnamesi 1334**, Yirmi İkinci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1334, s.194-195.

yirmi beş yıldan fazla bir süredir Bahriye Merkez Hastanesi'nde Dişçibaşı hizmetinde bulunduğunu ayrıca Ada Mektebi öğrencilerinin tedavisiyle de meşgul olduğunu belirtirken umera, zabıt ve ailelerinin tedavisi sebebiyle de zorunlu masrafları olduğunu söylemiştir. Dilekçenin Bahriye Nezareti tarafından Bahriye Muhasebe Müdüriyeti'ne havale edilmesi üzerine Bahriye Muhasebe Müdüriyeti Yoklama Kaleminden Dişçibaşı Sami Günzberg'in maaşı ile ilgili bilgi istemiştir. Yoklama Kalem, Sami Günzberg'in 16 Ocak 1894 tarihinde iki yüz elli Kuruş maaşla tımarcı hademesi arasında kaydedilerek derecelerine göre maaşının dört yüz Kuruş'a çıkarıldığını, 9 Haziran 1907 tarihinde kaydının silindiğini, sonrasında ise 9 Ocak 1912'de dört yüz elli Kuruş maaş ve iki nefer tayini ve bir yem ile tekrar kaydedildiğini 29 Ocak 1914 tarihinde ise İrade-i seniyye ile tekaüt edilerek ihrac edildiğini belirtmiştir. Sami Günzberg Yoklama Kalem'nin ifadesine göre tekaüt edildikten kısa bir süre sonra haftada iki gün Bahriye Merkez Hastanesi'ne ve bir gün de Mekteb-i Bahriyye'ye devam etmek üzere 17 Kasım 1914 tarihinde tekrar kaydedilmiştir.⁶⁹¹

1330 yılı Martından (Mart-Nisan 1914) itibaren rütbesiz cerrah, eczacı ve tımarcılarının sınıf numaraları Sıhhiye Müfettişliği'nce yeniden düzenlenerek eski sekizinci sınıf birinci ve yedinci sınıf ikinci olarak sayılmıştı.⁶⁹²

1.2.4.4. Bahriye Sıhhiye Efradı, Küçük Zabıtları ve Gedikli Zabıtları

Bahriye sıhhiye efradı, küçük zabıtları ve gedikli zabıtları hakkında 6 Aralık 1917 tarihinde bir talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre; sıhhiye efradı (sıhhiye namzedi) nefer; sıhhiye küçük zabıtları, onbaşı, çavuş, başçavuş; sıhhiye gedikli zabıtları, üçüncü sınıf gedikli zabiti, ikinci sınıf gedikli zabiti, birinci sınıf gedikli zabiti rütbelerindedir. Sıhhiye efradı, sıhhiye küçük zabıtları ve sıhhiye gedikli zabıtlarının nezareti Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'ne aitti. Bunlar, Cenevre Muahedesi hükümlerine tabi olup savaş sırasında sağ kollarına kırmızı hilal işareti bulunan beyaz bir pazuband ve barış zamanlarında yalnız kırmızı hilal takarlardı.

⁶⁹¹ DTA, BN, 29/395, 15 Nisan 1333 (1917)

⁶⁹² Bahriye Salnamesi Eylül 1330-Eylül 1331, On Dokuzuncu Tertib, s.45.

15 Mart 1917 tarihli Donanma Emirnamesine göre; Bahriye Merkez Hastanesi'nde sıhhiye sınıfına mensup Onbaşı, Çavuş, Başçavuşlar ile Gedikli Namzetlerine mahsus bir kurs açılmıştı. Kursun eğitim süresi iki devre idi. Birinci devre eğitim Mart'ta başlayıp Ağustos'ta bitecek, ikinci devre eğitim ise Eylül'den Şubat sonuna kadar devam edecekti. Eğitim her gün öğleden sonra birden üçe kadardı. Haliç Dersaadet'te bulunan gemi ve mevkilerdeki sıhhiye onbaşı, çavuş, başçavuş ile gedikli namzetleri ilk devre eğitime devam edecekler, taşrada bulunan gemi ve mevkilerdeki sıhhiye onbaşı, çavuş, başçavuş ile gedikli namzetleri ise ikinci devre eğitime davet olunacaklardı.⁶⁹³

1.2.4.4.1. Bahriye Teskercileri

Bahriye teskercileri, biri teskerci diğeri muavin teskerci olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Teskerciler, savaşta yalnız teskerci hizmetinde istihdam olunuyorlardı. Bunlar Cenevre Muahedesi'nin himayesi altındaydılar. Sol pazularında kırmızı hilali gösteren beyaz pazuband taşıyorlardı. Muavin teskerciler ise, savaş zamanlarında mevkilerinde bulunup savaşın geçici olarak tatilinde veya savaşın sonunda teskercilik göreviyle meşgul oluyorlardı. Bunlar Cenevre Muahedesi'nin himayesi altında bulunmuyorlardı. Teskerciler, yaralıları mümkün mertebe süratle sargı mahallerine nakil etmek ve gerektiğinde acil ilk tedbirleri yerine getirmekle sorumluydular. Yaralıların nakilleri, gemilerde nakliye brandası, nakliye iskemlesiyle karada ise teskerelerle yapılıyordu.⁶⁹⁴

1.2.4.4.2. Tımarcılar

Tımarcılar, birinci sınıf ve ikinci sınıf olarak ikiye ayrılmışlardı. Birinci sınıf tımarcılar 500 Kuruş ve ikinci sınıf tımarcılar 400 Kuruş maaş alıyorlardı.⁶⁹⁵ 1914-1916 yıllarında Hızır Reis Gambotu'nda, Yadigar-ı Millet Muhribi'nde, Yarhisar Torpidosu'nda, Bahriye Merkez Hastanesi'nde, Preveze Gambotu'nda, Sakız Gambotu'nda, Durakreis Gambotu'nda, Gayret-i Vataniyye Muhribi'nde, Basra

⁶⁹³ Donanma Emirnamesi, 22 Mart 1333 (22 Mart 1917), Dördüncü sene, No.120, s.784.

⁶⁹⁴ Fikri Paşa, **Bahriye Teskercilerine Rehber**, Matbaa-i Bahriyye, 1331 (1915-1916), s.3.

⁶⁹⁵ **Bahriye Salnamesi Eylül 1330-Eylül 1331**, On Dokuzuncu Tertib, s.45.

Torpidosu'nda, Burakreis Gambotu'nda, Aydınreis Gambotu'nda, Taşoz Torpidosu'nda, Numune-i Hamiyet Muhribi'nde tımarcılar bulunuyordu.⁶⁹⁶

1330 yılı Martından (Mart-Nisan 1914) itibaren rütbesiz cerrah, eczacı ve tımarcılarının sınıf numaraları Sıhhiye Müfettişliği'nce yeniden düzenlenerek eski sekizinci sınıf birinci ve yedinci sınıf ikinci olarak sayılmıştır.⁶⁹⁷

1.2.4.5. Balkan Savaşlarına Katılmış Olan Gemilerde Görev Yapan Sağlık Personeli

Balkan Savaşları sırasında görevli gemilerin tabib, eczacı ve cerrahları aşağıda gösterilmiştir.

Donanma Sıhhiye Müfettişi Kalyon Tabibi	Hasköylü Wiktor Bahor Bey
Barbaros'ta Fırkateyn Tabibi	Fındıklılı Mehmed Memduh Rıza Bey
Turgut'ta Tabib Kıdemli Yüzbaşı	Memduh Efendi
Mesudiye'de Fırkateyn Tabibi	Aksaraylı İbrahim Adil Şahabeddin Bey
Berk-i Satvet'te Fırkateyn Tabibi	Cihangirli İbrahim Edhem, Ali Rıza Bey
Feth-i Bülend'te Fırkateyn Tabibi	Galatalı Mustafa, Ali Rıza Bey
Mecidiye'de Korvet Tabibi	Beşiktaşlı Selahaddin, Ali Efendi
Asar-ı Tevfik'te Fırkateyn Tabibi	Sultanahmedli Mazhar Şefik Bey
Muin-i Zafer'de Korvet Tabibi	Hacıoğlu Pazarcıklı Fehmi, Settar Efendi
İzzeddin'de Korvet Tabibi	Asitaneli Mehmed İhsan, Vahid Efendi
İclaliye'de Tabib	Kıdemli Yüzbaşı İsmail Hakkı, Ferid Efendi
Hamidiye'de Korvet Tabibi	Talat Efendi
Reşidpaşa Hastane Gemisi Sertabibi Mirliva	Mahmudpaşalı Fuad, Ahmed Paşa

⁶⁹⁶ Bahriye Salnamesi Eylül 1330-Eylül 1331, On Dokuzuncu Tertib, s.264.

⁶⁹⁷ a.g.e, s.45.

Tabib-i Sani Kalyon Tabibi	Ruşuklu Hakkı Bey
Operatör Fırkateyn Tabibi	Rasih Bey
Operatör Muavini Fırkateyn Tabibi	Nuri Mahmud Bey
Emraz-ı Ayniyye Mütahassısı Fırkateyn Tabibi	Neşet Ömer Bey
Emraz-ı Cildiyye ve Efrensiyye Mütahassısı Korvet Tabibi	İzzet Kamil Bey
Emraz-ı Dahiliyye Mütahassısı Korvet Tabibi	Cemil Galib Bey
Eczacılar	
Eczacı Barbaros'ta Sıhhiye Birinci Sınıf Gedikli	Heybeliadalı Kadri bin Hüseyin Efendi
Turgut'ta Korvet Eczacısı	Osman Bey
Hamidiye'den	Rumelihisarlı Frangel bin Bodus Efendi
Asar-ı Tevfik'ten Korvet Eczacısı	Fahri Bey
İclaliye'den	Yüzbaşı Nizameddin Efendi
Reşidpaşa'dan	Bursalı Muhtar Sadık
Yüzbaşı	Mehmed Esad Efendi
Mülazım-ı Evvel	Giresunlu Ali Halil Efendi
Tir-i Müjgan'dan Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli	Hezargradlı Hüseyin Rüstem Efendi
Ertuğrul'dan	Asitaneli İsmail Mehmed Efendi
Cerrahlar	
Barbaros'tan	Kulaksızlı Nazım Hakkı Efendi
Turgut'tan	Enver ve Hacı Ömer Efendiler
İclaliye'den	Kengirili Abdullah, Yusuf Efendi
Hamidiye'den	Giridli Tahsin, İbrahim Efendi
Yadigar-ı Millet'ten	Küçükpiyaleli Servet Mehmed Efendi
Mesudiye'den	Küçükpiyaleli Hakkı, Musa Efendi
Bezm-i Alem'den	Kulaksızlı Haydar, Osman Efendi
Gayret-i Vataniyye'den	Vanlı Hurşid, Osman Efendi
Şam'dan	Kasımpaşalı Halid, Mehmed Efendi
Peleng-i Derya'dan	Kasımpaşalı Salim, Şeref

	Efendi
Yarhisar'dan	Kasımpaşalı Kemal, Abdullah Efendi
Basra'dan	Kulaksızlı Aşır, Kadri Efendi
Reşidpaşa'dan	İslimyeli Ali, Salih Efendi
Reşidpaşa'dan	Asitaneli Kadri, Salih Efendi ⁶⁹⁸
Reşidpaşa'dan	Asitaneli Edib, Ömer Lütfi Efendi
Reşidpaşa'dan	Kulaksızlı Nuri, Mehmed Emin Efendi
Fuad Vapuru'ndan	Yeniçeşmeli Mustafa Nureddin, Hasan Tahsin Efendi
Muin-i Zafer'den	Sahra-i Cedidli Ali Şükrü, Mustafa Efendi
Giresun'dan	Asitaneli Fevzi, Muhyiddin Efendi
Numune-i Hamiyet'ten	Trabzonlu Mehmed Ali Efendi
Timsah'tan	Kasımpaşalı Şakir, Asım Efendi
Taşoz'dan	Eyüblü Ali, Hüseyin Efendi
Tir-i Müjgan'dan	Kasımpaşalı Osman, Hüseyin Efendi ⁶⁹⁹

II. Meşrutiyet döneminde Harbiye ve Bahriye Nezaretleri Sıhhiye Daireleri, Ordu, Donanma, Filo ve Filotilla Sıhhiye Müfettişlikleri, Kolordu, Fırka, Menzil Sertababetleri teşkilatlar düzenli bir yapı içerisindeydi. Bu teşkilatların öğeleri ile ilgili çeşitli kanun, nizamname ve talimatnamelerle zaman içerisinde düzenlemeler yapılmıştır.

⁶⁹⁸ Reşidpaşa Hastanesi Gemisi'nden Asitaneli Kadri, Salih'in ismi R.1328 (1912-1913) yılının Bahriye Salnamesi'nde bulunamamıştır. Bu kişinin Bahriye Merkez Hastanesi'nde Üçüncü Sınıf Cerrah Kasımpaşalı Kadri bin Salih olma ihtimali mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Bahriye Salnamesi**, On Sekizinci Tertib, s.252.

⁶⁹⁹ DTA, BV, 142/2290, 14 Kasım 1341 (1925).

2. BULAŞICI HASTALIKLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Sağlık teşkilatında yapılan düzenlemelere rağmen iâşe ve barınma konularında yaşanan eksiklikler ve hıfzısıhha önlemlerinin yeterince sağlanamamış olması Trablusgarb Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda bulaşıcı hastalıkların epidemiler halinde görülmesine neden olmuştur. Bu hastalıklar arasında en yaygın olanları kolera, lekeli humma (tifüs), tifo, humma-yı racia (dönek humma) ve sıtma idi. Bunların yanı sıra, dizanteri, verem, kızıl, kızamık ve grip tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi ordu içerisinde de yaygın olarak görülmüştür. 1 Kasım 1913 tarihli “Kışla ve Mevaki-i Bahriyyede Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi”ne göre kışlalarda ihbari mecburi hastalıklar şunlardır; hummâ-yı şibh-i tifo (tifoya benzeyen humma) , tifüs-i tefeccürî (döküntülü tifüs), cederî (çiçek), kızıl, kızamık, difteri, da-ül arak-ı câveris, veba, hummâ-yı asfer (sarı humma), disenterya (dizanteri), iltihab-ı sehâyâ-yı dimağî-i şevki-i müstevli (omurilik beyin zarı iltihabı).⁷⁰⁰

Bulaşıcı hastalıkların salgın haline gelip Osmanlı topraklarının en ücra köşelerinde görülmesinin bir diğer nedeni ise terhis olan askerlerin hastalık mikroplarını memleketlerine götürmeleri ya da muhacirler yoluyla olmuştur. Böylece, hastalık mikropları çok kolay bir şekilde bir taraftan başka bir tarafa taşınmıştır. Balkan Savaşlarının bitiminden sonra efradın terhis edilmesiyle Edirne, Van ve Ankara'da lekeli tifo, humma-yı racia ve kolera salgınları çıkmıştır.⁷⁰¹ Daha sonra yapılan mücadeleyle üç salgının birden bastırılması sağlanmıştır.⁷⁰²

Osmanlı ordusunda bulaşıcı hastalıklardan korunma konularında çeşitli önlemler alınırken bulaşıcı hastalıkların tedavisi ve tecrit konusunda da önemli çalışmalar yapılmıştı. İstanbul'da askeri efrad ve öğrencilerin halkın arasında görülen bulaşıcı hastalık salgınlarından dolayı şehirden uzak tutulmaları esas alınmış, hasta efrad en kısa sürede tecrit edilerek efradın hastalığı yayması engellenmiştir. Taşrada

⁷⁰⁰ Kışla ve Mevaki-i Bahriyyede Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, Bahriye Matbaası, Teşrin-i sani 1329 (Kasım-Aralık 1913), s.11.

⁷⁰¹ ATASE, BDH, 2243-195-013-004.

⁷⁰² ATASE, BDH, 2243-195-013-005.

ise savaşlar sırasında bulaşıcı hastalıklar yüzünden pek çok kayıplar verilmiştir. Efradın aşılanması ise tüm Osmanlı topraklarında uygulanmıştır.

2.1. İstanbul'daki Uygulamalar

2.1.1. Personelin Korunması, Tecrit ve Tedavisi

2.1.1.1. Askerlerin Hastalıklı Kişilerle Temasının Engellenmesi

Bulaşıcı hastalık salgınları görüldüğü zamanlarda askeri efrad ve öğrencilerin şehir halkından ve hastalık görülen efraddan uzak tutulması amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin uygulanabilmesi için yeni asker alımları, efradın gemi ve mevkilerdeki günlük yaşantıları ve izin dönemleri kontrol altında tutulmuştur.

2.1.1.1.1. Yeni Efradın Seçilmesi

Yeni efrad arasında hastalıklı kişilerin bulunmamasına dikkat edilmiştir. 17 Aralık 1914'te Bahriyeye gönderilen efradın büyük çoğunluğu trahom hastalığına müptela oldukları için Bahriye Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğı'nin raporu ile iade edilmişlerdir. Gemi gibi kapalı yerlerde, hasta efrad, şiddeti ve süratle yayılabilmesi nedeniyle trahom hastalığını diğeri efrada kolayca bulaştırabileceğinden dolayı Bahriyede görevlendirilmemişlerdir.⁷⁰³

Ordu ve donanmada göreve başlayacak yeni efrad bulaşıcı hastalığa sahip olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla muayene edilerek alınmışlardır.

2.1.1.1.2. Donanmanın İstanbul Dışında Bulundurulması

Osmanlı topraklarında 1910-1913 yılları arasında ciddi kolera salgınları görülmüştür. Kolera, İstanbul'da da büyük salgınlara neden olmuştur. Bahriyenin kara ve deniz kuvvetlerinin bu salgınlardan etkilenmemesi amacıyla 1910 yılında

⁷⁰³ DTA, MBN, 696/125, 4 Kanunuevvel 1330 (17 Aralık 1914).

mürettebatın korunması ve tahaffuz önlemlerinin alınabilmesi için donanma İstanbul dışında uygun bir yerde bulundurulmuş ve dışarıyla teması engellenmiştir.⁷⁰⁴

Şehir ile teması kesilen donanma mürettebatının fiziksel ve ruhsal olarak olumsuz yönde etkilenmemesi için Barbaros Hayreddin Zırhlısı Tabibi tarafından bir öneride bulunulmuştur. Havaaların uygun olduğu zamanlarda Bahriye askerleri zabıtlar refakatinde haftada iki gün Kağıthane'ye sevk edilecek ve kimse ile görüştürülmeyerek, yiyecek ve içecekleri gemilerden gönderilerek birkaç saat jimnastik egzersizleri yapacaklardır.⁷⁰⁵

1912 yılında da devam eden kolera hastalığı nedeniyle Donanma-yı Hümayun mürettebatı, koleralılarla temaslarının engellenmesi için sahilten uzak tutulmuştur. Donanma-yı Hümayun İstanbul dışında bulunmasına rağmen gemilerdeki bazı hasta efradın Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilmesi gerektiğinden efradın iyileştikten sonra hastaneden bulaşıcı hastalık mikrobu getirme ihtimaline karşı hastaneye gönderilmesi gerekli olan efradın Reşidpaşa Hastane Gemisi'nde tedavi edilerek şehir ile münasebette bulunmaları engellenmiştir.⁷⁰⁶

Donanma mürettebatının fiziksel ve ruhsal sağlıkları korunmak suretiyle bölge halkıyla teması engellenerek hastalıklardan uzak tutulması sağlanmıştır.

2.1.1.1.3. Bahriye Öğrencilerinin Terhislerine İzin Verilmemesi

Bahriye öğrencilerinin terhisleri sağlıklarının korunması amacıyla kontrol altında tutulmuştur. Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye, 1910 yılında Çarkçı Ameliyyat Mektebi öğrencilerinin günden güne artan kolera tehlikesinden dolayı cuma günleri ve diğer günler terhis edilmemeleri konusunda önlemler almıştır.⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ DTA, MBN, 676/ 230, 19 Teşrinievvel 1326 (1 Kasım 1910).

⁷⁰⁵ DTA, MBN, 676/ 236, 27 Teşrinievvel 1326 (9 Kasım 1910).

⁷⁰⁶ DTA, MBN, 723/631, 18 Teşrinisani 1328 (1 Aralık 1912).

⁷⁰⁷ DTA, MBN, 676/241, 10 Teşrinisani 1326 (23 Kasım 1910).

Mekteb-i Bahriyye öğrencilerinin sıhhiye heyetinin kararıyla terhislerine izin verilmemiştir. Bayramlarda ise mektep tabibleri tarafından sıhhi önlemler alınarak terhislerinin yapılacağına dair karar alınmıştır.⁷⁰⁸

Mektepler içerisinde beslenme ve hijyen konularında öğrencilerin korunmasına dair alınan önlemlerin yanı sıra dışarıdan da öğrencilerin mikrop almalarını engellemek amacıyla terhisler denetim altında tutulmuştur.

2.1.1.1.4. Kordon Hatlarının Kurulması

Kordon hatları bulaşıcı hastalıklara yakalanan askerlerin hastalığı diğer askerlere bulaştırmasının engellenmesi amacıyla kurulmuştur. 1910 yılında Tuzla Karantinahanesi'nde gözetim altında bulunan redif efradı arasında on yedi kolera vukuatı ve on altı vefat görülmüştür. Redif efradından elli üç nefer kayıklarla İzmit tarafına firar etmişlerdir. 7 Kasım 1910 tarihinde redif efradının firar etmesinin engellenmesi arzusuyla karadan bir kordon hattı yapılması için bir asker kıtasının buraya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰⁹ Balkan Savaşları sırasında Yeşilköy'de yapılan kolera mücadelesi sonuçlandığı sırada Elazığ'dan İstanbul'a getirilen bir fırkada kolera salgını çıkmıştır. Hastalık bölgesi kordon altına alınmış, fırkanın taburları evlere yerleştirilmiştir. Kısa süre sonra ise koleralı fırkanın Tuzla'ya nakledilmesi uygun görülmüştür.⁷¹⁰ 1 Kasım 1913 tarihli "Kışla ve Mevaki-i Bahriyyede Hidemat-ı Sıhhiyye" Nizamnamesi'ne göre ise kışlalarda bulaşıcı hastalıklar görüldüğünde hastalığın çıktığı mahal sınırlandırılarak buna neden olan etkenlerin ortadan kaldırılmasının sıhhi önlemlerin en önemlisi olduğu yazmaktadır.⁷¹¹

Kordon hatları küçük boyutlarda görülen hastalıkların daha büyük boyutlu salgınlara neden olmaması ve hastalığı yayılmadan o bölgede tutmayı başarmak amacıyla kurulmuştur.

⁷⁰⁸ DTA, MBN, 676/261, 8 Kanunuevvel 1326 (21 Aralık 1910).

⁷⁰⁹ DTA, MBN, 676/267, 25 Teşrinievvel 1326 (7 Kasım 1910).

⁷¹⁰ Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s.67.

⁷¹¹ **Kışla ve Mevaki-i Bahriyyede Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi**, s.11.

2.1.1.1.5. Hasta Efradın En Yakın Hastanede Tedavi Altına Alınması

Dedeagaç Fişenkhane'sinde İstihkam İkinci Taburu Üçüncü Bölüğü Altıncı Haymesi efradından Kastamonulu Mustafa Oğlu İsmail 3 Ekim 1910 tarihinde kolera belirtileri nedeniyle Bahriye Merkez Hastanesi'ne getirilmiştir. Hasta, Bahriye Merkez Hastanesi'ne gelmeden önce tedavi için Humbara Hastanesi'ne müracaat edilmiş ancak kabul edilmemiştir.⁷¹² Osmanlı efradında bulaşıcı hastalık belirtileri görüldüğünde efradın hastalığı daha fazla yaymaması ve de tecrit edilerek gözetim altına alınıp biran önce ilaç tedavisine başlanması için hasta efradın bulunduğu mevkiye en yakın hastanede tedavi altına alınmasına yönelik karar alınmıştır.

22 Eylül 1910 tarihinde Havuz Fabrikaları Ateşçi Bölüğü efradından olup hastaneye getirilen Sürmeneli Osman Oğlu Yusuf Çavuş kolera belirtileri görüldükten sonra hastanede ayrı olarak tedavi altına alınmıştır.

Havuz Fabrikası mürettebatından Ateşçi-i Salis Oflu Hüseyin Oğlu Süleyman hastaneye götürülerek diğer hastalardan ayrı bir yere yerleştirilmiştir.⁷¹³

Bahriye Merkez Hastanesi'ne tedavi için getirilen Numune-i Hamiyet Torpidostimbotundan Mapavrili Recep Oğlu Ömer, İkinci Alayın Birinci Taburu Dördüncü Bölüğü'nden Bolulu Arif Oğlu Eşref neferler de kolera teşhis edilmesinden sonra diğer hastalardan ayrı olarak tedavi altına alınmışlardır.⁷¹⁴

Efrad-ı Cedide Mektebi mürettebatından Bafralı Sadık Oğlu Eyüp, Nizamiye efradından Emin Oğlu Osman neferler de koleraya yakalanmalarından dolayı Bahriye Merkez Hastanesi'nde tedavi altına alınmışlardır.⁷¹⁵

Hasta efrad, hastalık belirtileri görüldüğü anda en yakın hastanede tedavi altına alınmıştır. Hastanede ise diğer hastalardan ayrı tutularak tedavileri yapılmış, böylece hastanedeki diğer hastalar da korunmuştur.

⁷¹² DTA, MBN, 676/215, 20 Eylül 1326 (3 Ekim 1910).

⁷¹³ DTA, MBN, 676/207, 9 Eylül 1326 (22 Eylül 1910).

⁷¹⁴ DTA, MBN, 676/203, 11 Eylül 1326 (24 Eylül 1910).

⁷¹⁵ DTA, MBN, 676/232, 26 Teşrinievvel 1326 (8 Kasım 1910).

2.1.1.1.6. Gemilerin Nakil, Tecrit ve Tedavi Hizmetlerinde Kullanılması

Gemiler, hasta nakillerinde kullanıldığı gibi tecrit için uygun şartlara sahip olmaları nedeniyle de hasta askerlerin diğerlerine bulaştırmadan tedavilerinin yapılmasına olanak sağlayan mahaller olmuşlardır.

Kolera hastalığına yakalananların 1910 yılında Tersane-yi Amire önlerinde bağlı bulunan geçici hastane olarak hazırlanmış Zırhlı Necm-i Şevket Korveti'nde tecrit ve tedavi edilmesi, gemi ve mevkilerde kolera belirtileri görülen mürettebat ve efradın sıhhi şartlar dairesinde doğrudan doğruya Zırhlı Necm-i Şevket'e nakli Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye tarafından karar altına alınmıştır.⁷¹⁶

İstanbul Boğaziçi, Adalar ve Erenköy taraflarında çeşitli mevkilerde zayıf ve yaralı askerler için oluşturulan yetmiş sekiz hastanede ve koleralılara mahsus açılan tecrithanelerde mevcut binlerce yaralı ve koleralının sıhhi durumlarını kontrol altında tutmak, ilaç ve diğer ihtiyaçlarının zamanında yetiştirilmesinin gerekli olmasından dolayı 1912 yılında bir moşa ihtiyaç duyulmuştur. Moşun kömür masrafı Bahriye Nezareti tarafından karşılanmak üzere Şehremaneti maiyetine tahsis edilmesi talep edilmiştir.⁷¹⁷ Tersane-yi Amire'den yaralı ve koleralı askerler ile tecrithane ve hastanelerin teftişi için bir de stimbot istenmiştir. Ancak Tersane-yi Amire'de böyle bir moş ya da stimbot bulunmadığı bildirilmiştir.⁷¹⁸

Gemilerde hastalanan efradın ise 1912 yılında Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilmeyip Reşidpaşa Hastane Gemisi'nde tedavi ettirilerek, efradın şehir ile münasebetleri kesilmiş kolera mikrobunun askerler arasına girmesi engellenmiştir.⁷¹⁹

Gemiler, bulaşıcı hastalık zamanlarında efrad ve malzeme nakli, efradın korunması ve tedavisi hizmetlerinde kullanılmıştır.

⁷¹⁶ DTA, MBN, 676/258, 22 Teşrinisani 1326 (5 Aralık 1910).

⁷¹⁷ DTA, MBN, 683/207, 31 Teşrinievvel 1328 (13 Kasım 1912).

⁷¹⁸ DTA, MBN, 683/206, 1 Teşrinisani 1328 (14 Kasım 1912).

⁷¹⁹ DTA, MBN, 723/630, 19 Teşrinisani 1328 (2 Aralık 1912).

2.1.1.2. Beslenmede Koruyucu Önlemler

2.1.1.2.1. Askerlere Verilen Tayinat

Efrada verilen tayınatta bulunan yiyecekler bulaşıcı hastalık salgınları görüldüğü zamanlarda efradı koruyucu olarak değıştiriliyordu. Örneğin; 23 Ağustos 1910 tarihinde İstanbul’da kolera hastalığının yayılması ve bundan dolayı ortaya çıkan sıhhi durum nedeniyle Bahriye askerlerine Ramazan ayında iftarlık ve makarna için verilen peynirin yenmesi uygun olamayacağından onun yerine koleranın devamı süresince yalnız makarna için her nefere yüz elli gram kıymalık et ve kırk gram soğanın verilmesi gemi ve mevkilere tebliğ edilmiştir.⁷²⁰ Çiğ tüketilen süt ve süt ürünleri koleranın yayılmasını hızlandıracığından besin değeri itibarıyla sütün yerine geçen ve çiğ tüketilmeyen et efrada tayınat olarak dağıtılmıştır. 1910-1911 yıllarında hüküm süren kolera nedeniyle Bahriye askerlerine kıvırcık eti yedirilmiştir. Heyet-i Sıhhiyye tarafından verilen karara göre; 14 Eylül 1910-13 Mayıs 1911 tarihleri arasında Bahriye et müteahhitleri Abdullah ve İskender Beyler tarafından mukavelename dışında Bahriye askerlerine verilen kıvırcık et fark fiyatı 387816,5 Kuruş’tur.⁷²¹

Pişirilmeden ve kaynatılmadan tüketilen sebze ve meyveler ile çiğ süt ve süt ürünlerinden bulaşan koleraya karşı efradın direncinin arttırılması amacıyla et tüketimine önem verilmiştir.

2.1.1.2.2. Suların Kaynatılarak İçirilmesi ve Memba Suyu Tedarik Edilmesi

Koleranın çiğ tüketilen yiyeceklerin yanı sıra su ile de kolayca bulaşan bir hastalık olmasından dolayı ordu içerisinde mevki, mektep ve kışlalarda suların kaynatılarak içilmesi öğütlenmiş ve bu durum sürekli gözetim altında tutulmuştur.

Şehremaneti Mektubi Kalemi 22 Eylül 1910’da Bahriye Nezareti’ne gönderdiği yazısında, kışlalarla, mektep ve hastanelerde bulunan efrada suların

⁷²⁰ DTA, MBN, 812/9, 10 Ağustos 1326 (23 Ağustos 1910).

⁷²¹ DTA, MBN, 689/424, 11 Ağustos 1327 (24 Ağustos 1911).

mutlaka kaynatılarak içirilmesi gerekliliğinden bahsetmiştir.⁷²² Bu karar Tersane-yi Amire Kumandanlığı tarafından Mekteb-i Bahriyye Müdüriyeti'ne iletilmiştir.⁷²³ Fevkalade Sıhhiye Komisyonu Reis-i sanisi tarafından Bahriye Nezareti'ne gönderilen evrakta; Bahriye Efrad-ı Cedide Mektebi efradı ile aynı bahçe içerisinde bulunan İtfaiyye Karakolhanesi'ndeki efrada kaynatılmamış su içirildiğinin komisyon müfettişlerince belirlendiği, suyun kaynatılmaması semaverlerin olmamasından ileri gelmişse gaz tenekelerinde kaynatılarak efrada kaynamış su içirilmesinden bahsedilmişti.⁷²⁴ Askeri mevki ve gemilere tebliğ edilen sağlık ile ilgili bir talimatta, Osmanlı efradına kaynatılmış memba suyu içirilmesi beyan edilmişti. Hastalığın görülmesi üzerine de bu konunun diğer sıhhi çalışmalarla beraber uygulanmasının gerekliliği lüzumu tekrar edilmişti. Bu önlemlerin itina ile uygulanmasının teftişini her gün müfettişler yapıyordu.⁷²⁵ Feth-i Bülend Korveti mürettebatına içirilmekte olan Maltepe suyunda belediye tabiblerince yapılan incelemelerde suyun kirli olarak çıkması ve kaynatılarak dahi içirilmesi sağlığa zararlı olacağından Donanma-yı Hümayun mürettebatına memba suyu içirilmesi uygun görülmüştü.⁷²⁶

2.1.1.3. Gemi ve Mevkilerde Hıfzısıhha

Torpedo stimbotları mürettebatının geceledikleri mahaller deniz yüzeyinin altında bulunmasından dolayı çok fazla rutubetli olduğundan mürettebatın sağlıklarının olumsuz yönde etkilenmemesi için botların içlerinin boyandıkları sırada birinci kat boya üzerine mantar tozu sürülüp kuruduktan sonra üzerine ikinci kat boya sürülmesi rutubeti engelleyeceğinden Yıldız Sarayı Tamirhanesi'nde bulunan üç balya mantar tozunun Tersane-yi Amire'ye aldırılması talebinde bulunulmuştu.⁷²⁷

⁷²² DTA, MBN, 676/198, 9 Eylül 1326 (22 Eylül 1910).

⁷²³ DTA, MBN, 676/197, 11 Eylül 1326 (24 Eylül 1910).

⁷²⁴ DTA, MBN, 676/240, 28 Teşrinievvel 1326 (10 Kasım 1910).

⁷²⁵ DTA, MBN, 676/ 240 (Devamı), 31 Teşrinievvel 1326 (13 Kasım 1910).

⁷²⁶ DTA, MBN, 676/268, 9 Teşrinisani 1326 (22 Kasım 1910).

⁷²⁷ DTA, MBN, 673/306, 22 Mayıs 1326 (4 Haziran 1910).

Bununla beraber, gemi ve mevkilerde dezenfeksiyon icrası için büyük iki adet “Autoclave Formogène Tirrilat” ve “Formochlorures”ün paketleriyle beraber satın alınması Bahriye Nezareti’nce Paris Sefareti’nden istenilmişti.⁷²⁸

2.1.1.3.1. Çevre Temizliği

Kışla ve askeri mevkilere yakın bölgelerdeki mahallerin temizliğine dair araştırmalar yapıp gerekli önlemler alınarak askerlerin ve de civardaki ahalinin sağlıkları korunulmaya çalışılmıştır.

Bahriye Baruthanesi’nin etrafında bulunan kulelerden Sakızağacı cephesindeki birinci kule yakınındaki Şüheda Mezarlığı ve civarında Belediye tarafından dökülen süprüntüler yüzünden Asakir-i Şahane ile civardaki ahalinin sağlıkları olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştı. Kolera tehlikesinin yoğun olduğu bir sürede böyle bir olayın yaşanması uygun görülmemiş, Şehremaneti’nden buraların hemen temizlenip bir daha süprüntü dökülmemesi konusunda gereğinin yapılması istenmişti.⁷²⁹

Zabit ve asker mevkilerinin sıhhi durumlarını teftiş eden Fişenkhane-i Bahriyye Tabibi Baruthane içerisinden geçmekte olan derede kötü bir koku hissetmişti. Fişenkhane-i Bahriyye Tabibi, 11 Mart 1912’de Bahriye Fişenkhane Müdüriyetine yazdığı yazısında; yaptığı araştırma sonucunda Baruthane dışında Darülaceze tarafında muhacir mahallesine yakın bir mevkideki büyük havuzda bazı kişiler tarafından bağırsak ve işkembe temizlendiği gördüğünü, bu durumun devamının askerlerin sıhhatini olumsuz etkileyeceğini, hatta bir yıl önceki kolera salgını gibi bulaşıcı hastalık oluşmasına neden olabileceğinden gerekli işlemlerin yapılmasını talep etmişti.⁷³⁰

Küçükçekmece Gölü’nün denize döküldüğü mahalin dolarak suların cereyan edememekte olmasından dolayı bir hastalık ortaya çıkması mümkün olabileceğinden

⁷²⁸ DTA, MBN, 663/141-142, 24 Teşrinievvel 1326 (6 Kasım 1910).

⁷²⁹ DTA, MBN, 679/278, [t.y].

⁷³⁰ DTA, MBN, 708/370-371-372-373, 27 Şubat 1327 (11 Mart 1912).

umumi sıhhatin muhafazası için Tersane-yi Amire'den bir tarak dubasının getirilmesi lüzumu ortaya çıkmıştı.⁷³¹

Umumun sağlığını kötü bir şekilde etkileyeceği nedeniyle Tersane-yi Amire yakınındaki Kasımpaşa Deresi'nin seddi ve yolların inşası ile denizin temizlenmesi gerekmişti. Kasımpaşa Deresi kum, moloz ve diğer maddelerle doldurulmuştu. Tersane-yi Amire'de tarak dubası bulunmadığından Şehremaneti'nce dışarıdan tarak dubası getirtilerek temizlettirilmesi uygun görülmüştü.⁷³²

2.1.2. Askeri Mevkilerin Sıhhi Şartlarının Düzenlenmesi

2.1.2.1. Gemi ve Mevkilerin Sıhhiye Heyetlerine 5 Haziran 1911 Tarihinde Yayınlanan Talimatname

5 Haziran 1911 tarihinde gemi ve mevkilerin sıhhiye heyetlerine bulaşıcı hastalıklara karşı sıhhi önlemlerin alınması, bulaşıcı hastalık belirtileri görüldüğünde uygulanacak olan işlemler ve hastalığın yayılmasının engellenmesi ile beraber gemi ve mevkilerde sıhhi raporların tutulması ile ilgili bir talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatname aşağıda verilmiştir:

❖ *Uhdenizde bulunan sıhhi ve tıbbi görevlerin yapılmasına her zamandan daha çok itina göstermekle beraber mevcut sıhhi zorunluluktan dolayı gereken sıhhi tedbirlerin tamamının uygulanması önemle tavsiye olunur.*

❖ *Bilhassa şu esnada sadece müracaat edecek hastalara değil mevki ve gemilerin sıhhi durumlarıyla ilgili her türlü olaya ciddiyetle eğilmek gerekeceğinden ara sıra mevki amiri veya süvarinin uygun bulduğu bir zamanda mürettebatı muayeneden geçirerek efraddan herhangi birinde hastalık veya rahatsızlık alametleri görülür görülmez tedbirleri almak ve temizliğin sürekli olması ve gerekli olan fenni tedbirlerin uygulanması için mevki ve gemilerin tüm kısımlarını teftiş etmek gerekir.*

❖ *Mevki ve gemilere getirilen her türlü gıda maddesi tetkik edilmeli, sağlığa zararlı olan gıdaların da gemi ve mevkilere getirilmesine izin verilmemesi için gerekli tedbirleri almak üzere kumandan ve süvari uyarılmalıdır.*

⁷³¹ DTA, MBN, 666/280-281, 13 Temmuz 1326 (26 Temmuz 1910).

⁷³² DTA, MBN, 669-341, 11 Teşrinievvel 1326 (24 Ekim 1910).

❖ *Mevki ve gemilerin durum ve sıhhi şartlarına dair tanzim olunacak raporların kumandan veya süvariye verilerek bir nüshasının Sıhhiye Dairesine gönderilmesi gerekir.*

❖ *Gemi ve mevkilerde şüpheli vukuatlar ortaya çıktığı zaman bu kişiler havadar ve münasip bir mahalde tecrit edilerek keyfiyet rapor ile kumandan veya süvariye iletmeli veya vakit geçirilmeyerek süratle hastaneye nakil olunmalıdır. Hastanın bronkar ve stimbot ve filika ile naklinde istirahati temin edilmeli ve gereğine göre refakatinde sıhhiye memurlardan biri olmalıdır. Hastayı nakil eden sedye veya filika veya stimbot mürettebatı hastayı ihraç ettikten sonra hastaneden gelecek memurlar tarafından dezenfekte edilecektir. Hastanın mevkilerde ve gemilerde bulunduğu süre zarfında ve hastaneye naklinde eşyalarının etrafa saçılmamasına dikkat edilerek içerisinde yüzde beş nispetinde [kibritit nehas] veya süblime bulunan kaplara toplattırılmasına itina edilmeli hasta ihraç edildikten sonra gemiye gerekli olan dezenfeksiyon yapılmalıdır.*

❖ *Münferit olarak bir mahalde bulunan gemide şüpheli vukuatı ortaya çıkarsa süvariye ihbar etmekle beraber hasta harice nakil olunarak civardaki tahaffuzhaneye müracaat edilerek dezenfeksiyon ve diğer tahaffuz tedbirleri uygulanmalıdır.*

❖ *Tedavi için Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilecek hastaların tezkirelerine gerekli açıklamalar yapılacak bilhassa kolera alametleri görülenler hakkında hastalığın sebebi ve ilk belirtileri hakkında izahat verilecektir.*⁷³³

Bu talimatta, gemi ve mevkilerdeki sıhhi konulara ait her türlü duruma ciddiyetle yaklaşılması, teftişlerin sıklıkla yapılması önerilmiştir. Efradın sıhhi durumunun kontrol altında tutulmasının yanı sıra gemi ve mevkilerdeki hijyen, gıda maddelerinin denetim altında bulunması, sıhhi durumların rapor altında tutularak Sıhhiye Dairesi'nin haberdar edilmesi, şüpheli hastaların hıfzısıhha kurallarına uygun olarak nakil edilmesi, hasta tezkirelerine özellikle kolera görülmüş ise bunun yazılması konularında mevcut durumun hassasiyetinden dolayı daha çok önem verilmesi tavsiye edilmiştir.

⁷³³ DTA, BN, 235/6452, 23 Mayıs 1327 (5 Haziran 1911).

Donanma Birinci Kumandanı Von Rebeur Paschwitz⁷³⁴ tarafından 24 Kasım 1917 tarihinde efrad arasında yaygın olan lekeli humma (tifüs) hastalığının önemi ve engellenmesi konusunda neler yapılacağına dair bir emir yayınlanmıştır. Bu emir aşağıda verilmiştir;

“Kışın en tehlikeli hastalık olan lekeli humma (tifüs) şimdi tekrar tahaffuz tedbirlerine dikkat etmeyen her şahsı tehdit etmektedir. Bu sebepten gemi mürettebatları bu hususta muntazam şekilde muayeneden geçirilmeli ve gemi tabibleri tarafından bu konuda gereken bilgi verilmelidir. Mürettebat işbu hastalığın ilk defa olarak [...]anlaşılmış bulunduğu dair 5 Aralık 1917 tarihine değin gemi süvarileri vasıtasıyla askeri silsileye riayeten Donanma-yı Hümayun Birinci Kumandanlığına rapor edilecektir. Tabibler tarafından tıbbi muayeneler on dört gün arayla ayda iki defa muntazam olarak yapılacaktır. Hastalık elbise ve çamaşırlardaki bitlerin ısırmasından kaynaklanır. Üzerinde bit bulunan hem kendisi bu hastalığın tehdidi altında bunu arkadaşlarına nakil edecektir. Bit hem saçı ve hem de yanındaki [...] civarındaki komşuları için hayati tehlikeli mahluklar oldukları için imha edilmelidir.

Herkes kendisini ve elbisesini bitlerden arındırmalıdır. Bu sebepten muntazam olarak yapılması emir olunan sağlık muayenelerinde elbiseler, yataklar, battaniyeler, kuşaklar, fanilalar vesaire tabib ve onun personeli tarafından dikkatle muayene edilecektir.

Sokak fahişelerinin bulundukları yerlere gidilmemesi ve girilmemesi için mürettebat ikaz olunmalıdır. Geçen sene birçok efrat aynı zamanda olarak lekeli humma ve emraz-ı efrenciyye (frengi ve benzeri hastalıklar) yakalanmışlardır. Hiç şüphe edilmesin ki işbu bulaşıcı hastalıklar (lekeli humma da dahil olmak üzere) fahişelerin hanelerinden alınmaktadır. Bu sebepten bu evlere girmek hayat ve sıhhat için en ciddi tehlikeyi oluşturmaktadır. Gemilere yeni tayin olunanlarla birkaç günlük izinden dönenler veya diğer bir memuriyetten gelenler derhal muayene için doktora sevk olunmalıdır.

⁷³⁴ Von Rebeur Paschwitz: Tümamiraldir. 1917-1918 yıllarında Akdeniz Tümen Komutanlığı ve Türk Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı yaptı. 1919'da Koramiralken emekliye ayrılarak ordu hizmetinden çekildi; “Türkiye’de Alman Askeri Misyonu (II) Subaylar/Generaller-Heyetler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın**, S.26, Nisan 1987, s.62.

Mürettebata bu hastalığın öğretilmesi kendisinde şüphelendiği takdirde her ferdin bizzat üzerinde bit bulunup bulunmadığını araştırmasını ve bitleri üzerine almamak üzere gözünü dört açmasını gerektirmek [...] olacaktır. Bit [...] ayıp değildir. Bitlendiğini görmemek büyük bir dikkatsizlik olmakla beraber ona karşı lakayıt davranmak diğerlerini tehlikeye maruz bırakmış olmak noktasından en büyük ayıptır.

Her lekeli humma vukuatı veya şüpheli bulaşıcı hastalık gemi süvariliği vasıtasıyla Donanma Birinci Kumandanlığına bildirilecektir.

Donanma-yı Hümayun Birinci Kumandanı

Von Rebeur Paschwitz”⁷³⁵

Bu emirle, lekeli humma hastalığı nedeniyle mürettebatın sürekli olarak muayeneden geçirilmesi, bitlerin imha edilmesi, efradın hastalık konusunda bilinçlendirilip hijyen kurallarına dikkat edilmesi önerilmiştir.

2.1.2.2. Tersane-yi Amire ve Askeri Mevkilere Heyetler Gönderilmesi

İstanbul’da 1910 yılında tekrar görülmeye başlayan kolera salgını nedeniyle askeri mevkiler salgının engellenmesi ve kontrol altına alınması konusunda çalışmalar yapmışlardır. Tersane-yi Amire içerisinde ve diğer askeri mevkilerde kolera salgınına karşı alınan önlemlerin uygulanması için çalışacak bir uzman heyet oluşturulmuştur. Bu heyet yaptığı incelemeler sonucunda birtakım raporlar hazırlayarak gerekli dairelere göndermiştir.⁷³⁶

Heyetin Tersane-yi Amire’deki havuzlar için 29 Eylül 1910’da hazırladığı rapor aşağıda verilmiştir:

“Havuzun Kasımpaşa cihetindeki erzak ambarında bulunan bini mütecaviz bakaya köhne yağ tenekeleri ile Hicaz Demiryolu’ndan getirilerek iki sene karib bir zamandan beri metruk bir halde bulunan pamuk ve susam yağı

⁷³⁵ DTA, MBN, 484/251, 24 Teşrinisani 1333 (24 Kasım 1917).

⁷³⁶ DTA, MBN, 676/ 224-225, 28-29 Eylül 1326 (11-12 Ekim 1910).

halitasında müteşekkil yağ tenekelerinin neşr ettikleri taaffün hasebiyle kaldırılması ambar memurlarının ikamet ettiği mahallin badana ettirilmesi ve mümkün olduğu kadar taharet ve nezafetine itina olunması ve yağ tevzi eden amelenin elbisesi melus bir halde bulunduğundan esna-i hizmette ya elbiselerinin değiştirilmesi veyahut bunlara temiz önlük giydirilmesi,

Erzak ambarı ittisalindeki karakoldaki efrad müzdehim bir halde bulunduğundan izdiham taklil ve bir kısmının içerisindeki kışlaya nakli ile karakolda on kişiden fazla mevcut bulunmaması, mezkur karakoldaki efrada mahsus yemek kaplarının bir kapak tedariki ile bir aded semaverin itası,

Arpa ambarında zabıtana mahsus hela mecrasının açılması ve yine arpa ambarında efrad-ı nizamiyeye mahsus olup kumsalda bulunan abdesthanelerdeki mevadd-ı nakliye denize dökülmeyip kum üzerinde kalarak fevkalade taaffün neşr etmekte ve mezkur abdesthanelerin tathiri ve nezafetinin idamesi imkân haricinde bulunduğundan bunların seddiyle münasib bir mevkide başka abdesthanelerin yaptırılması,

Havuz kışlası nakliye bölüğüne bir aded semaverin itası,

Havuz fabrikaları mevcut güvercinlerin pislikleri ile telvis edilmekte olduğundan mahal-i mezkurun tathiri ile güvercinlerin def'i çaresine tevessül olunması,

Havuz fabrikası ile tavşan ve dülger mağazalarının badana ettirilmesi ve mezkur koğuşa bir aded semaver itası,

Havuz sularını basmaya mahsus dairenin ve ateşçi koğuşunun badana ettirilmesi ve mezkur koğuşa bir aded semaver itası,

İnzibat-ı askeri memuriyeti dairesi ile arkasındaki odaların badana ettirilmesi ve memurin yataklarının nezafetine itina olunması buraya da bir aded semaver itası,

İnzibat-ı askeri dairesi ittisalindeki efrad-ı nizamiyye koğuşlarında izdihamın izalesi için mevcudun nisfa tenziliyle badana ettirilmesi, abdesthanelerin tathiri ve bir aded semaver itası,

Azapkapısı cihetindeki efrad-ı nizamiyye koğuşu yakınında bulunan abdesthaneler zaten teceddüd-i hava mümkün olmayan mahal-i mezkurun ciyadet-i havasını ihlal etmekte olduğundan işbu abdesthanenin seddi ve efradın münasib bir mahale nakli”⁷³⁷

Ambarlarda hijyenik koşulların sağlanması, badana yapılması, amelelere temiz önlük giydirilmesi, efradın yemek kaplarına kapak tedarik edilmesi, suların kaynatılarak içilmesi için semaver verilmesi, tuvaletler için yeni mahallerin ayarlanması, güvercin pisliklerinin temizlenmesi bu raporda heyet tarafından önerilmiştir.

Ancak heyetlerin çeşitli mevkilerle ilgili hazırladığı raporlardaki şifahi önlemlerin uygulanmasında müsamaha gösterildiği için istenilen verim alınamamış, raporlarda yazan hükümlerin derhal uygulanması Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye tarafından istenmiştir.⁷³⁸

2.1.2.3. Sıhhi İstatistiklerin Tutulması

İstanbul’da ve Ordu-yı Osmani merkezlerinde taburlar, hastaneler ve diğer askeri binalar ile Donanma-yı Hümayun’daki askerler arasında ortaya çıkan kolera hastalığına yakalananlar ve vefat edenlerin sayılarıyla, koleranın ne zaman ve nerede görülmeye başlandığı, hastalığın başlıca şekil ve seyrinin neden ibaret olduğu, tahaffuz ve imha önlemlerinden hangilerinin etkili olduğu, tıbbi yardımların hangilerinden fayda görüldüğü ile ilgili kara ve deniz askeri tabipleri tarafından istatistikler yapılarak gönderilmesi talebinde bulunulmuştur. Bununla ilgili de Meclis-i Tıbbiyye-yi Mülkiyye ve Sıhhiyye-yi Umumiyye tarafından bir risale yapılacağı bildirilmiştir.⁷³⁹ Bahriye askerlerinden koleraya yakalananların bilgi ve istatistiklerini içeren evraklar Dahiliye Nezareti’nin isteği ile Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye tarafından 1 Ocak 1911’de gönderilmiştir.⁷⁴⁰

⁷³⁷ DTA, BN, 357/12898, 16 Eylül 1326 (29 Eylül 1910).

⁷³⁸ DTA, MBN, 676/225, 28 Eylül 1326 (11 Ekim 1910).

⁷³⁹ DTA, MBN, 676/ 265, 6 Kanunuevvel 1326 (19 Aralık 1910).

⁷⁴⁰ DTA, MBN, 676/ 264, 19 Kanunuevvel 1326 (1 Ocak 1911).

Bahriye Merkez Hastanesi'ne tedavi için gönderilen Donanma-yı Hümayun'un hasta askerlerinin tamamının cüzdanları, nakitleri ve kişisel eşyaları gemilerinde alıkonulmakta olduğundan efradın hastanede kaldıkları sürece işleyecek maaşlarını almaları mümkün olamadığından sağlık durumları nedeniyle memleketlerine terhisi gerekenler sevk olunamadıkları ve cüzdan, nakit ve kişisel eşyaların aldırılması için devam eden muhaberat dolayısıyla hasta askerlerin sağlık durumları daha kötü olmaktaydı. Bundan sonra tedaviye getirilecek efradın cüzdan, nakit ve kişisel eşyalarıyla birlikte gönderilmesi konusu Sıhhiyye-yi Bahriyye Dairesi'nce ifade edilmişti.⁷⁴¹

16 Ocak 1917 tarihinde yayınlanan Donanma Emirnamesi'nde Bahriye Merkez Hastanesi'ne gelen hastalara ait olarak gemi ve mevkilerden gönderilen tezkirelere hasta ne zaman hastalanmıştır, hastalandıktan kaç gün sonra hastaneye sevk olunmuştur, sevk edilmeye kadar ne şekilde tedavi olunmuştur gibi bilgilerin gemi ve mevki etıbbasınca doğru bir şekilde yazılmasına itina gösterilmesi tebliğ olunmuştu.⁷⁴² 4 Şubat 1917 tarihli başka bir Donanma Emirnamesi'nde ise gemi ve mevki tabibleri tarafından tanzim edilecek tıbbi istatistiklerin doğru şekilde tanziminin ancak mürettebattan hastaneye gönderilenlere koyulacak teşhislerin bilinmesine bağlı olduğu, bu hususu temin için hastane teşhis varakası temin edildiği, varakaların hastaneye kesin teşhis koyulduğu gün doldurulacağı, gemi ve mevkilerin tabib ve sıhhi memurlarının teşhis varakalarını hastanın hastaneye girişinden itibaren bir hafta içerisinde bizzat gelip hastaneden alacakları ve bu varakadaki bilgilerin teşhis defterlerine kaydıyla varakayı kendi dosyalarında hıfz edecekleri tamim edilmiştir.⁷⁴³

2.1.2.4. Tabiblerin Görev Yerlerinden Ayrılmamaları

İstanbul'da ortaya çıkan kolera nedeniyle Bahriye mevkileri tabiblerinin her gün akşama kadar görevlerinin başından ayrılmayarak tıbbi ve sıhhi görevlerini düzgün bir şekilde uygulamaları konusunda Sıhhiye Dairesi, Bahriye Merkez

⁷⁴¹ DTA, MBN, 681/570, 25 Ağustos 1328 (7 Eylül 1912).

⁷⁴² Donanma Emirnamesi, 5 Kanunusani 1332 (18 Ocak 1917), Üçüncü sene, No.111, s.714.

⁷⁴³ Donanma Emirnamesi, 26 Kanunusani 1332 (8 Şubat 1917), Üçüncü sene, No.114, s.730.

Hastanesi ve Mevaki-i Bahriyye Sıhhiyye Mufettişliği'ne bir yazı göndermiş, durumun tebliğ edilmesini istemiştir.⁷⁴⁴

2.2. Taşradaki Uygulamalar

2.2.1. Osmanlı Bahriyesi ve Kara Ordusunun Halka Yönelik Hizmetleri

Bulaşıcı hastalıkların halk arasında ve ordu içerisinde yayılmasını ve salgın haline gelmesini engellemek için Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyye bir dizi önlemler almıştır. Bu önlemlerin uygulanmasında Osmanlı deniz ve kara ordusunun da önemli katkı ve yardımları olmuştur. Osmanlı bahriyesine ait pek çok gemi Rusya ve İtalya sahillerinden gelen gemilerin herhangi bir karantina işlemine tabi tutulmadan ve tahaffuzhaneye uğramadan Osmanlı sahillerine çıkmalarının engellenmesi için görev yapmıştır.

2.2.1.1. Gemilerle Yapılan Tarassut Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde bu dönemde en çok yaygın olarak görülen hastalık koleradır. 1910 yılında kolera Rusya'dan kara ve deniz yoluyla Osmanlı vilayetlerine sıçramıştır. Sıhhiye Nezareti, Rusya'dan yayılabilecek kolera salgınlarının engellenmesi konusunda karadan ve denizden çeşitli önlemler almıştır.

Donanma-yı Hümayun gemileri Rusya sahillerinden gelen küçük deniz taşıtlarının sağlık muayenesinden veya herhangi bir tebhirat⁷⁴⁵ işleminden geçip geçmediklerini belirleyip eğer geçmedikleri belirlenir ise bunları sahille temasta bulunmadan tahaffuzhaneye ya da sıhhiye merkezine sevk etmişlerdir. Meclis-i Sıhhiyye, koleranın deniz yoluyla Rusya'dan Anadolu'ya yayılmasını engellenmek için şu kararları almıştır;

⁷⁴⁴ DTA, BN, 357/12898, 1 Eylül 1329 (14 Eylül 1913).

⁷⁴⁵ Bulaşık eşyayı alel-i sariyyenin önünü almak üzere etiv makinesinden geçirmek; Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1317, s.376.

• Akkirman⁷⁴⁶ ile Anapa⁷⁴⁷ limanları arasından Rusya sahili ve Azak Denizi limanlarından yolculu ve yolcusuz olarak gelecek gemilerin Sinop ve Manastırağzı tahaffuzhanelerinden birinde beş gün karantinaya alınarak tebhirat ve gerekli olan sıhhi muayeneye tabi tutulması, bu gemilerin sefer müddetleri dört günü geçtiği takdirde yirmi dört saat gözetim altında bulundurularak tebhirat yapılması,

• Anapa dışında Batum'un da dahil olduğu iki şehir arasından Rusya sahillerinden yolculu ve yolcusuz olarak gelecek gemilerin tabib bulunan ilk sıhhiye merkezinde tıbbi muayeneye tabi tutulması,

• Rusya'nın Karadeniz limanlarından muhacir ve bunun gibi sıhhi şartları yolunda olmayarak seyahat eden kişileri taşıyan gemilerin Sinop tahaffuzhanesinde yolcuların tamamen çıkartılıp ilk tebhiratın yapılması ve tamamlanmasından sonra beş gün karantina, tebhirat ve temizlik yapılması,

• Rusya'dan 28 Haziran 1910 tarihinden itibaren Osmanlı vilayetlerine gönderilecek, siyah ve kırmızı havyar, her çeşit tütülü ve tuzlu balıklarla, taze meyve, sebze, peynir gibi yiyeceklerin, iç çamaşırı, elbise, ev eşyaları ve yatak takımlarıyla, kağıt ve gazeteler, halı, nakış ve işleme takımları, çuval, küfe, tırnak, saç, kıl gibi hayvansal maddeler, ham ipek ve işlenmemiş yün, insan saç ve deri gibi maddelerin getirilmesine müsaade olunmaması ve gemilerde yolcuların beraberinde bulunan bu maddelerin imhası,

• Osmanlı vilayetlerine Rusya'dan kara yoluyla gelenlerin tayin edilen sıhhiye heyeti tarafından tıbbi muayenelerinin yapılmasıyla sınırın diğer mahallerinden Osmanlı vilayetlerine girilmesinin men edilmesi alınan bu kararlar arasındaydı.⁷⁴⁸

Meclis-i Sıhhiye tarafından alınan bu kararlardan sonra Donanma-yı Hümayun'a ait bazı gambot ve torpidobotlar Karadeniz'de tarassut hizmeti ile görevlendirildiler.

⁷⁴⁶ Akkirman: Özi'de sancak; Nuri Akbayar, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s.5.

⁷⁴⁷ Anapa: Müstahkem bir kasabadır. Osmanlı-Rusya arasında defalarca el değiştirmiştir. Edirne Anlaşmasıyla Rusya'ya bırakılmıştır. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s.27.

⁷⁴⁸ DTA, MBN, 676/147, 17 Haziran 1326 (30 Haziran 1910).

Öncelikle Sinop'tan Boğaz'a kadar olan sahillerde tarassut hizmeti yapmak üzere Malatya ve Ordu gambotları Karadeniz'e tayin edildiler. Ancak, Malatya gambotunun işi olduğu için gönderilememesi üzerine Gökçedağ gambotu görevlendirildi.⁷⁴⁹

Tarassut hizmeti için Ordu ve Gökçedağ gemilerinin süvarilerine talimat, Kavak, Ereğli, Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon, Rize ve Hopa Liman reislerine de bilgi verildi.⁷⁵⁰ Ordu ve Gökçedağ gambotları, Rusya'dan gelen yelken gemileri, kayıklar ve küçük vapurların patentalarına bakıp Rusya'dan son hareketlerinden sonra tebhirat, temizlik ve tıbbi muayenelerini tabib bulunan sıhhi mevkilerde yaptırmamış olanlardan Akkirman'dan Anapa'ya kadar olan limanlardan gelenleri işlemlerinin yapılması için Kavak veya Sinop tahaffuzhanelerinden birine, Anapa ile Batum sahilleri arasından gelenlerin tıbbi muayeneye tabi olmak üzere Kavak, Ereğli, Zonguldak, Sinop, Samsun, Trabzon Sıhhiye Merkezleri Tabibine⁷⁵¹ veya Rize ve Hopa'daki sıhhiye mevkilerinden birine sevk edeceklerdi. Alınacak önlemler gemi süvarilerine uğrayacakları limanların sıhhiye memurlarınca tebliğ edilecekti.⁷⁵²

5 Temmuz 1910'da Ordu gambotunun makinesinin arızalanması üzerine geminin tamirinin bitimine kadar bir haftalık süre için bir torpidostimbotun Karadeniz'e gönderilmesi istendi.⁷⁵³ Aynı tarihte Dahiliye Nezareti, Rusya'dan gelen gemilere karşı sahillerin denizden korunması için Trabzon vilayetinin talep ettiği iki vapurun biran önce gönderilmesini istedi.⁷⁵⁴ Rusya sahillерinden Sürmene ve Lazistan sahillерine gidip gelen küçük kayıkların sıhhi önlemleri almaksızın bu sahillерdeki halkla temasta bulunmaları büyük tehlikeye neden olacağından, tarassutun bütün Karadeniz sahilinde özellikle Sinop ile Hopa arasındaki mesafede olması, kara ve deniz yoluyla yapılan kaçakçılığa engel olunması Dahiliye Nezareti

⁷⁴⁹ DTA, MBN, 676/152, 19 Haziran 1326 (2 Temmuz 1910).

⁷⁵⁰ DTA, MBN, 676/153, 19 Haziran 1326 (2 Temmuz 1910).

⁷⁵¹ a.g.b.

⁷⁵² DTA, MBN, 676/154, 19 Haziran 1326 (2 Temmuz 1910).

⁷⁵³ DTA, MBN, 676/ 159, 22 Haziran 1326 (5 Temmuz 1910).

⁷⁵⁴ DTA, MBN, 676/ 160, 22 Haziran 1326 (5 Temmuz 1910).

tarafından tebliğ edildi. Sürmene sahiline on beş yolcu çıkaran bir kayığın reis ve tayfaları Trabzon'da muayene edildiler.⁷⁵⁵

Kolera salgınından dolayı Romanya da tehlike altındaydı. Romanya'da ciddi bir karantina işlemi uygulanmadığından 12 Temmuz 1910 tarihinden itibaren Romanya sahillerinden çıkacak gemiler hakkında 24 saati geçmemek üzere Sinop veya Kavak tahaffuzhanelerinden birinde tıbbi muayene ile temizlik ve tebhiratın uygulanması Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye'de karar altına alınarak Bahriye Nezareti'ne bildirildi.⁷⁵⁶

Karadeniz'de bulunan Gökçedağ ve Ordu gambotlarına daha sonra Musul torpidostimbotu da katıldı.⁷⁵⁷

Alınan önlemlere rağmen kaçakçılık devam ediyordu. Trabzon karantinahanesi tababetinin Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyye'ye 29 Temmuz 1910 tarihinde gönderdiği telgrafiyle Trabzon sahillerinde kaçakçılığın devam ettiği anlaşılıyordu. Yumra'ya on yedi yolcu çıkarıldığı haber alınmıştı. Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyye bundan dolayı Donanma-yı Hümayun gemilerinin denizden ne kadar şiddetli tarassut imkânı varsa yapmalarını ve yeteri kadar daha gemi ilave etmelerini istemiştir.⁷⁵⁸ Karadeniz'deki ihtiyaç ortadan kalkınca Gökçedağ gambotunun geçici olarak Kızıldeniz sahillerine gönderilmesine karar verilmişti.⁷⁵⁹

Daha sonra tekrar Karadeniz'e bir römorkör gönderilmesi istenmiştir. Ancak, Osmanlı sancağı altında bir römorkör bulunmadığından görevin yapılması için İzzetin Vapuru hareket ettirilebileceği gibi Zırhlı Avnillah Korveti ile bir adet torpido stimbotunun gönderilebileceği bildirildi.⁷⁶⁰ Daha sonra, İzzetin Vapuru gönderildi, Zırhlı Avnillah Korveti ile bir torpido stimbotunun da gönderilmesi kararlaştırıldı. Ancak, sahillerin bu gemilerle denizden tarassutu mümkün olamayacağından kara

⁷⁵⁵ DTA, MBN, 676/156, 22 Haziran 1326 (5 Temmuz 1910).

⁷⁵⁶ DTA, MBN, 676/163, 29 Haziran 1326 (12 Temmuz 1910).

⁷⁵⁷ DTA, MBN, 676/164, 30 Haziran 1326 (13 Temmuz 1910).

⁷⁵⁸ DTA, MBN, 676/177, 20 Temmuz 1326 (2 Ağustos 1910).

⁷⁵⁹ DTA, MBN, 676/176, 20 Temmuz 1326 (2 Ağustos 1910).

⁷⁶⁰ DTA, MBN, 676/179, 21 Temmuz 1326 (3 Ağustos 1910).

yoluyla da gerekli tarassutun yapılması için gardiyanların gönderilmesi ihtiyacı ortaya çıktı.⁷⁶¹ Savaş gemilerinin içerisine gardiyan yerleştirilmesi istendi.⁷⁶²

Karadeniz’de tarassut hizmetine daha sonra Kütahya Vapuru da katıldı. Ancak, Kütahya Vapuru’nun aldığı emir üzerine İstanbul’a gelmesiyle Ordu gambotu ile sahillerin korunması yeterli olmadığından hemen diğer bir vapurun gönderilmesi ihtiyacı ortaya çıktı.⁷⁶³ Bunun üzerine Taşoz ve Samsun torpidostimbotları da görevlendirildi.⁷⁶⁴ Taşoz gemisinin süvarisi tarassut hizmeti hakkında Bahriye Nezareti’ne 4 Eylül 1910’da çektiği telgrafta ‘Samsun’dan Trabzon’a ve Trabzon’dan Rize’ye kadar olan sahiller sürekli tarassut altında bulundurularak tesadüf edilen kayıkların muayenesinde liman ve rüsumattan firarı birçoklarının götürüldüğü ve gerekli olan muamele yapılmak üzere mahalli Liman Riyasetlerine sevk edildikleri, Sohum ve Batum taraflarından gelen kayıkların tarassut altında bulundurularak Sürmene tahaffuzhanesine sevk edildikleri ve sahile çıkmalarına katiyen izin verilmediği bilgilerini iletmiştir.⁷⁶⁵

16 Eylül 1910 tarihinden itibaren Trabzon ve Polathane civarına kolera yayılmış, hastalık gittikçe şiddet kazanarak civar bölgelere de sıçramıştır.⁷⁶⁶ Koleranın Karadeniz sahillerinde yayılmaya başlamasından sonra hem hastalığın yayılmasına engel olunamaması hem de uzun süre seyir halinde olmaları nedeniyle Samsun ve Taşoz torpidostimbotları görevlerini Gökçedağ, Ordu gambotları ile Zırhlı Avnillah Korveti’ne bırakarak İstanbul’a dönmüşlerdir.⁷⁶⁷

Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyye’ye Kastamonu Vilayeti’nce 7 Ekim 1910 tarihinde koleradan dolayı bölgeye tarassuta elverişli bir geminin daha gönderilmesi konusunda bir telgraf çekildi. Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyye ise bu konu hakkında Bahriye Nezareti’ne görüş sordu.⁷⁶⁸ Gökçedağ gambotu Trabzon tarafını teftiş etmekte ise de Sinop’tan Boğaz’a kadar teftişe memur edilen Ordu gambotu yeterli

⁷⁶¹ DTA, MBN, 676/181, 21 Temmuz 1326 (3 Ağustos 1910).

⁷⁶² DTA, MBN, 676/192, 11 Ağustos 1326 (24 Ağustos 1910).

⁷⁶³ DTA, MBN, 676/184, 14 Ağustos 1326 (27 Ağustos 1910).

⁷⁶⁴ DTA, MBN, 676/183, 16 Ağustos 1326 (29 Ağustos 1910).

⁷⁶⁵ DTA, MBN, 676/190, 22 Ağustos 1326 (4 Eylül 1910).

⁷⁶⁶ DTA, MBN, 676/206, 11 Eylül 1326 (24 Eylül 1910).

⁷⁶⁷ DTA, MBN, 676/213, 13 Eylül 1326 (26 Eylül 1910).

⁷⁶⁸ DTA, MBN, 676/219, 25 Eylül 1326 (8 Ekim 1910).

olamayacağından, sahillere bulaşık yerlerden gelecek küçük deniz araçlarını men edebilecek tarassuta elverişli diğer bir geminin daha gönderilmesi Kastamonu Vilayeti'nce de Bahriye Nezareti'nden talep edildi.⁷⁶⁹ Ancak elde gemi olmadığından tarassut için Karadeniz'de bulunan üç gemi ile idare edilmesi, kara sıhhiye zabitanınca gerekli yardımda bulunulabileceği Bahriye Nezareti tarafından daha sonra değerlendirildi.⁷⁷⁰

1910 yılında koleranın Rusya'dan gelen yayılmasının engellenmesi için Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyye tarafından Bahriye Nezareti'nden talep edilen gemilerce yapılan tarassut hizmetlerine rağmen koleranın yayılmasının önüne geçilememiştir.

2.2.1.2. İaşe İhtiyacının Karşılanması ve Yapılan Diğer Yardımlar

Osmanlı kara ordusu bölge halklarında görülen bulaşıcı hastalıkların tedavisi ile bunlara karşı mücadele konularında çalışmalar kaydetmiş, halka gerekli yardımlarda bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yıldırım Orduları Grubu sağlık teşkilatı ile ilgili hazırlanan bir raporda,⁷⁷¹ Osmanlı ordusunun bulaşıcı hastalık mücadelesi konusunda halka yönelik yaptığı hizmetlerden bahsedilmektedir. Bu hizmetler arasında hastanelerin iaşe ihtiyacının karşılanması, teşhis, tedavi ve korumaya yönelik girişimler bulunmaktadır. Bu çalışma ve teşebbüsler aşağıda gösterilmiştir;

- Yeni İaşe Kanunnamesi ile Emraz-ı Sariyye Hastanelerinin iaşelerinin orduca kesilmesi gerekmekte iken iaşelerin ordu tarafından karşılanması için emir verilmiş, daha sonra Şam ve Halep Frengi Hastanelerinin iaşelerinin ordu tarafından karşılanması istenmiştir. Nablus, Humus, Adana ve Beyrut'ta altışar yataklı Emraz-ı Zühreviyye Hastanesi tesis edilerek ordu tarafından iaşesi için nezaretten izin alınmıştır.

- Taberiye, Kudüs ve Yafa muhacirlerinde görülen lekeli tifonun yok edilmesi için yapılan talimat ile menzil tabibleri her şekilde yardımda bulunmuşlardır. Sıcak

⁷⁶⁹ DTA, MBN, 676/220, 26 Eylül 1326 (9 Ekim 1910).

⁷⁷⁰ DTA, MBN, 676/221, 26 Eylül 1326 (9 Ekim 1910).

⁷⁷¹ Bkz. ATASE, BDH, 2464-302-001-007.

hamamlardan birisi de ücretsiz olarak halka ve muhacirlere tahsis edilmiş, tathir sandıkları yaptırılarak gönderilmiş, tesis edilen hastanenin malzemesi de yine ordu tarafından karşılanmıştır.

- Hafif bir kolera yatağı halini almış olan Halep'te Menzil Sertabibi Osman Beyle Sıhhiye Müdürü Osman Bey müştereken çalışmışlardır. Alman Menzili Hıfzıssıhha Müşaviri'nin de teftişlerinden faydalanılmıştır. Halk arasında birkaç vakanın üst üste görülmesi ve Halep'ten Şam'a gelen bir zabıt ailesinin Şam'da hastalığının ortaya çıkması üzerine Halep ile kuzey ve güneyinde iki istasyonda sivil, Osmanlı ve müttefik ordulara mensup yolcular portör muayenesine tabi tutulmuştur. Menzil Sertabibi ile Sıhhiye Müdürü ve Alman Garnizon tabibi vesika vermeye yetkili olmuşlardır.

- Yıldırım mıntıkasında frengi salgın bir halde bulunuyordu. Bölgede resmi umumhanelerin açılarak hükümet tarafından tanınması gerekiyordu. Ancak hükümet resmi umumhaneleri tanımak istemiyordu. Bu raporla, her menzil hastanesinde ücretsiz frengi tedavisi yapılması için bir talimat hazırlanması görüşünde bulunulmuştur. Sıhhiye depolarında bol bir şekilde bulunan süblime ile tedavi yapılmak üzere birçok muayenahanenin açılacağı da söylenmiştir.⁷⁷²

21 Mart 1917'de Sekizinci Kolordudan Dördüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti'ne gönderilen yazıda; Zahle'deki mülki bulaşıcı hastalık tecrithaneleri iase edilmemekte olduklarından kapanmıştır, halkta görülen bulaşıcı hastalıkların iyileşmesi hem memleketin hem de askerin sıhhi durumlarına etki edeceğinden tecrithanelerin mülkiyeden olmazsa bile askeriye tarafından iasesinin temini istenmiştir.⁷⁷³

İkinci Ordu'da 1917 yılının Eylül ayında Elazığ civarında Perçiç Köyünde muhacirler arasında birkaç kişide ve burası ile iletişimde bulunan bir neferde kolera görülmüştür. Umumi aşı, portör araştırması ve diğer tedbirler yapılmış, yakınlığı nedeniyle askeri tabibler tarafından yapılan yardımlarla bu işle başa çıkılabileceği Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'ne bildirilmiştir.⁷⁷⁴ İkinci Ordu-yı Hümayun Kumandanlığı, Sıhhiye Müdüriyeti'nin Elazığ Vilayeti'nde sadece üç tabibi

⁷⁷² ATASE, BDH, 2465-302-001-007.

⁷⁷³ ATASE, BDH, 3244-9-001-02.

⁷⁷⁴ ATASE, BDH, 3201-2-001-33.

olduğunu, küçük sıhhiye memurlarından hiç istifade edilemediğini, vilayetin diğer kısımlarında sıhhi durumlar hakkında bilgi almanın mümkün olmadığını, haber alınamayan salgınlar bulunmasının muhtemel olduğunu ve askeri teşkilat olmayan mahallerde askeri tabibler yardımda bulunamayacaklarından dolayı Elazığ Vilayeti ile Diyarbakır Vilayetine ihtiyaç duyulan tabiblerin tayin ettirilmesinin önemini Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'ne 4 Eylül 1917 tarihli yazısı ile bildirmiştir.⁷⁷⁵

2.2.1.3. Küçük Sıhhiye Zabiti Yetiştirilmesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Üçüncü Ordu mintikasında uygulanmakta olan bulaşıcı hastalıklar mücadelesi esasları üzerine İkinci Ordu mintikasında da çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklar mücadelesi için ihtiyaç duyulan sıhhiye küçük zabitlerini yetiştirmek üzere Menzil Efrad-ı Sıhhiye Depo Bölüğü'nden akli başında ve okuryazarlardan ve mintikanın ihtiyacı nisbetinde efrad seçilerek eğitimden geçirilmiştir. Efrada hastanelerde çeşitli bulaşıcı hastalık vakaları, seyirleri ve farklı şekilleri gösterilmiştir.⁷⁷⁶

2.2.1.4. Gemilerin Pratika/Patenta Almaları

Gemilerin herhangi bir bulaşıcı hastalık görüldüğünde ya da gemiler hastalık görülen herhangi bir limanla etkileşimde bulunduklarında karantina tabibi olan limanlardan birinden temiz pratikası almak zorunluluğundaydılar.

Bahr-i Sefid'den İstanbul'a doğru gelmekte olan Pervin Stimbotu hava muhalefetinden dolayı bulaşık addolunan Marmara Ereğlisi Limanı'na girmiş ve şehir ile ihtilatta bulunmuştu. Geminin Süvarisi 5 Kasım 1910'de Bahriye Nezareti'ne ne yolda hareket edilmesi gerektiğini sormuş⁷⁷⁷, Bahriye Nezareti ise Sıhhiye Nezareti'ne danışmış,⁷⁷⁸ Meclis-i Sıhhiyye Reis-i Saniliği verdiği cevapta;

⁷⁷⁵ ATASE, BDH, 3201-2-001-33.

⁷⁷⁶ ATASE, BDH, 3201-2-001-38.

⁷⁷⁷ DTA, MBN, 663/156, 23 Teşrinievvel 1326 (5 Kasım 1910).

⁷⁷⁸ DTA, MBN, 663/155, 23 Teşrinievvel 1326 (5 Kasım 1910).

karantina tabibi olan limanlardan birinde tıbbi muayeneye tabi olduktan sonra temiz pratikası alınması gerekeceğini söylemişti.⁷⁷⁹

Karadeniz Boğazı'ndan giren bütün gemilerin mürettebat ve yüklerinin Trabza'da tesis edilen karantina mevkiinde temizliğe tabi tutulması uygun görülmüştür.⁷⁸⁰

Karadeniz'e giden vapurların Serviburnu tahaffuzhanesinde yapılacak muayenelerinin yolcu ve mürettebatın sağlık durumları uygun olduğu takdirde vapurların tebhir ve temizliklerin süratle yapıldıktan sonra pratikalarının verilmesi Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kararıdır.⁷⁸¹

Bulaşıcı hastalık görülen Osmanlı gemilerinde dezenfeksiyon ve diğer sıhhi önlemlerin uygulanması "Umur-ı Sıhhiye İdaresi"nce yapılmıştır. 7 Kasım 1910'da Bezm-i Alem ve Şam Vapurları mürettebatı arasında iki kolera vukuatı görülmesi üzerine karantinaya ait sıhhi işlemlerin yapılması için Sıhhiye Nezareti'nden talepte bulunulmuştur.⁷⁸²

2.2.1.5. Etüv Makinelerinin Üretilmesi ve Kullanılması

Etüv makineleri Tersane-yi Amire Fabrikalarında üretilmeye devam etmiş, Bahriyeli Çarkçı Zabitler Osmanlı Devleti'nin pek çok farklı noktasında bu makinelerin kullanılmasında görev yapmışlardır.⁷⁸³

Yıldız Hastanesi'ndeki etüv bacasının imali Tersane-yi Amire'de yapılmıştı. İmal masrafı dokuz yüz otuz Kuruş'tu.⁷⁸⁴

Harbiye Nezareti tarafından Tersane-yi Amire Fabrikalarına sipariş edilen beş adet büyük etüv makinesinden su [ketcisinin] eksikleri aldırılmak üzere tamamlanmıştı.⁷⁸⁵ Beş adet etüv makinesinden Van Hastanesi'ne gönderilecek su

⁷⁷⁹ DTA, MBN, 663/151, 23 Teşrinievvel 1326 (5 Kasım 1910).

⁷⁸⁰ DTA, MBN, 676/168, 16 Temmuz 1332 (29 Temmuz 1916).

⁷⁸¹ DTA, MBN, 676/182, 11 Ağustos 1332 (24 Ağustos 1916).

⁷⁸² DTA, MBN, 676/231, 25 Teşrinievvel 1326 (7 Kasım 1910).

⁷⁸³ DTA, MBN, 733/493, 494, 495, 28 Eylül 1329 (11 Ekim 1913).

⁷⁸⁴ DTA, MBN, 745/56, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913).

⁷⁸⁵ DTA, MBN, 744/276, 277, 278, 27 Haziran 1329 (10 Temmuz 1913).

[ketcisini] mahallinde işletmek üzere Mülazım-ı Evvel rütbesinde bir Bahriye Çarkçı Zabiti talebinde bulunulmuştu. Van Hastanesi savaş dolayısıyla açılmış olan fevkalade hastanelerden olmadığı, esaslı kadro ve bütçe dahilinde bulunan iki yüz elli yataklı bir hastane olduğundan bir Mülazım-ı Evvel'in tayini daha uygun görülmüş, Bahriye Merkez Hastanesi Etüv Makinesi Memuru Edirnekapılı Kamil oğlu Abdullah Efendi tayin edilmişti.

Şarköy'de efrad arasında ortaya çıkan hastalıktan dolayı Şarköy'e gönderilen iki adet seyyar etüv makinesini işletmek üzere Harbiye Nezareti'nin isteği ile merkez muvakkatten Çarkçı Yüzbaşı Kasımpaşalı Ali oğlu Şefik ve yeni Tamirat Fabrikalarından Çarkçı Mülazım Fatihli Veysel oğlu Ahmed Refik Efendilerin geçici olarak tayinleri uygun görülmüştü.⁷⁸⁶

Dimetoka'da bulunan etüv makinelerini işletmek ve tahsisatları Nizamiye tarafından verilmek üzere Tamirat Fabrikası'ndan Çarkçı Yüzbaşı Arapkirli Ömer oğlu İsmail, merkez muvakkatten Çarkçı Yüzbaşı Nevşehirli Ahmed oğlu Mustafa Efendilerin tayinleri Bahriye Beşinci Daire tarafından uygun görülerek gereğinin yapılması için Harbiye Nezareti bilgilendirilmişti.⁷⁸⁷

Çarkçı Yüzbaşı Ahmed oğlu Saadeddin Efendi tahsisatı Nizamiye'den verilmek üzere Trabzon Hastanesi Etüv makinesi memurluğuna tayin edilmişti.⁷⁸⁸

2.2.1.6. Aşı ve Serum

24 Eylül 1910 tarihinde kolera'nın teşhisindeki öneminden dolayı altı şişe kolera serumu Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nden telgrafla sipariş edildi.⁷⁸⁹

10 Temmuz 1913 tarihinde Edirne'nin geri alınması ve ordunun ileri harekâtında yeniden kolera salgını baş göstermiştir. Dimetoka'daki hastaneye kolera şüphesiyle 400 kadar hasta gelmiş, 134 kişi de kolera saptanmıştır. Bu salgında

⁷⁸⁶ DTA, MBN, 739/7-8, 12 Kanunusani 1329 (25 Ocak 1914).

⁷⁸⁷ DTA, MBN, 733/255-256, 7 Ağustos 1329 (20 Ağustos 1913).

⁷⁸⁸ DTA, MBN, 733/537, 20 Teşrinievvel 1329 (2 Kasım 1913).

⁷⁸⁹ DTA, MBN, 676/ 201-202, 11 Eylül 1326 (24 Eylül 1910).

tamamen tıbbi yöntemlerle salgının önlenmesine çalışılmıştır. Dr. Reşat Rıza ve Mustafa Beyler tarafından geliştirilen kolera aşısı uygulanmıştır.⁷⁹⁰

Bahriye Nezareti sıhhiye heyetinden bakteriyoloji konusunda uzman olan Tabib Kaymakam Fuad Bey, Şehremaneti'nde oluşturulan Sıhhiye Komisyonu'na tayin edilmişti.⁷⁹¹

İstanbul'dan çıkan yelken gemilerinin Serviburnu Tahaffuzhanesi'nde kırk sekiz saati geçmemek üzere tebhirat ve temizliğe tabi tutulması ve gemilerin tayfa ve yolcularının kolera aşısı ile aşılanarak bunlar arasında mikrop araştırmasının yapılması Meclis-i Umur-ı Sıhhiyye'ce karar verildi. Karadeniz'e çıkacak tüm gemilerin sahip ve reislerine durum tebliğ edilmişti.⁷⁹²

Ankara'da Beşinci, Şam'da Sekizinci, Sivas'ta Onuncu, Van'da On birinci, Musul'da On ikinci Kolordu Sertabibleriyle Erzincan'da Yirmi Dokuzuncu Fırka Sertababeti'ne gönderilen yazıda; efradın tifo, çiçek, kolera aşılarının on gün içerisinde nasıl yapılacağı anlatılmıştır. Buna göre; ilk gün çiçek aşısıyla birinci tifo aşısı, üçüncü gün birinci kolera aşısı beşinci gün ikinci tifo aşısı, yedinci gün ikinci kolera aşısı onuncu gün üçüncü tifo aşıları yapılacak, on gün içerisinde bu şekilde tamamlanacaktır. Serumlar tedricen gönderilecek, çiçek aşısı ve serumlar tedarik edildikçe.⁷⁹³

Karargâha mensup umera, zabitan ve efraddan çiçek, kolera, tifo aşıları olmayanların aşıları yapılacağından tifo ve kolera aşıları henüz hazırlanmadığından ertesi gün saat ikide yakın zamanda çiçek aşısı yapılmamış umera ve zabitlerin saat üçte ise efradın aşılarının yapılması için Ordu Sıhhiye Heyeti'nin Dairesi'nde bulunmaları tamimen istenmişti.⁷⁹⁴

Ankara'da Beşinci, Şam'da Sekizinci, Sivas'ta Onuncu, Harput'ta On birinci, Musul'da On ikinci Kolordu Kumandanlıklarıyla Erzincan'da Yirmi Dokuzuncu

⁷⁹⁰ Hikmet Özdemir, **a.g.e.**, s.67.

⁷⁹¹ **DTA**, MBN, 676/211, 12 Eylül 1326 (25 Eylül 1910).

⁷⁹² **DTA**, MBN, 676/167, 16 Temmuz 1332 (29 Temmuz 1916).

⁷⁹³ **ATASE**, BDH, 2726-1-003-001, 6 Haziran 1330 (19 Haziran 1914).

⁷⁹⁴ **ATASE**, BDH, 2726-1-003-003, 2 Ağustos 1330 (15 Ağustos 1914).

Fırka Hadımköy’de Yedinci Ağır Topçu Alayı Kumandanlıklarına İkinci Ordu Kumandanı tarafından gönderilen telgraf ile erkân, umera, zabıt ve efraddan çiçek, tifo, kolera ile aşılanmayanlar var ise hemen aşılatılması vakit kaybetmemek üzere on günde aşılatılması istenilmişti.⁷⁹⁵

26 Aralık 1916 tarihli Donanma Emirnamesi’nde tifo aşısı hastalığı altı ay süreyle koruduğundan aşılanalı altı ay olmuş efradın tekrar aşılanması gerektiği ve efrad cüzdanlarındaki sıhhi kayıtların özellikle bulaşıcı hastalıklar ile mücadele konusunda özel öneme sahip olmasından ötürü aşı tarihlerinin kaydına itina gerektiği ve bir mevki veya gemide münferid olarak bulunan cerrah, sıhhiye gediklisi, sıhhiye çavuşlarının tifo aşısı zamanı gelmiş mürettebatın sayısını en azından on beş gün önce Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği’ne bildirmesi gerektiği değerlendirilmiştir.⁷⁹⁶ 9 Nisan 1917 tarihli Donanma Emirnamesi’nde ise gemi ve mevkilerde bulunan zabıt ve efrada kolera aşısının icra zamanı geldiği aşının bir defada yapılacağı aşılananların isimlerinin Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği’ne gönderilmesinden bahsedilmişti.⁷⁹⁷ 30 Mayıs 1917 tarihli Donanma Emirnamesi’nde ise gemi ve mevki mürettebatından kolera aşısı ile aşılananlardan aşılanma tarihi üç ay olanların bu defaya mahsus olmak üzere aşılanması, gerek tifo ve gerekse kolera aşısı tarihlerinin sıhhat cüzdanlarına işaret edilmesi lüzumu tamimen tebliğ olunmuştu.⁷⁹⁸ Bahriye Nezareti Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği tarafından tertib edilen “Bahriye Nezareti Bakteriyolojihanesinde İstihzar Olunan Tifo Aşısının Sureti Tatbiki Hakkındaki Talimat” ile tifo aşısının ne kadar sürede ve nasıl uygulanacağı ve aşılarda korunması ile ilgili bilgiler verilmişti.⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ ATASE, BDH, 2726-1-003, 2 Ağustos 1330 (15 Ağustos 1915).

⁷⁹⁶ Donanma Emirnamesi, 15 Kanunuevvel 1332 (28 Aralık 1916), Üçüncü sene, No.108, s.696.

⁷⁹⁷ Donanma Emirnamesi, 12 Nisan 1333 (12 Nisan 1917), Dördüncü sene, No.123, s.805.

⁷⁹⁸ Donanma Emirnamesi, 17 Şaban 1335 (8 Haziran 1917), Dördüncü sene, No.131, s.848.

⁷⁹⁹ Bkz. Bahriye Nezareti Bakteriyolojihanesinde İstihzar Olunan Tifo Aşısının Sureti Tatbiki Hakkındaki Talimat, Bahriye Matbaası, 1330.

2.3. Bulaşıcı Hastalıklara Karşı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmaları

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi 1915 yılı başında memleketin her tarafında ve özellikle Konya civarında hüküm süren tifüs hastalığının ortadan kaldırılması için mücadele heyeti oluşturmuş, aynı zamanda 30.000'den fazla amele taburu efradının tathiratını yapmış, bunlardan en fazla yardıma muhtaç olanlara çamaşır dağıtmıştır. Sivas ve Süveyş Heyetleri Labaoratuvarlarında hazırlanan çiçek aşısı, gerek ordu ve gerekse ahalinin ihtiyacının karşılamıştır. Üçüncü Ordu tarafından verilen izin üzerine hastaneden temin edilmek üzere cemiyet tarafından yirmi yataklı bir da-ül kelb hastanesi yapılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Mekezi, Osmanlı hanımlarını eldiven ve çorap örmeye davet etmiş, toplayabildiği eldiven, çorap ve boyun sargısını sınıra sevk için bir taraftan askeri sıhhiye depolarına dağıtmıştır. Savaşta zehirli gazlara karşı kullanılmaya başlanan ağızlık ve burunluktan 100.000 adet imal olunarak askeri sıhhiyeye verilmiştir.

Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinde bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye personelin hıfzısıhhası, hasta personelin tedavisi ve tecridi, askeri mevkilerin şartlarının hıfzısıhha kurallarına uygun olarak düzenlenmesi ile aşı ve serum kullanımı gibi çok yönlü yaklaşmıştır. Sıhhiye personelleri ve gemiler sivil halkın bulaşıcı hastalıklardan korunması konusunda da görev yapmışlardır.

3. HASTANELER

3.1. Seyyar Hastaneler

Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye Ordusu'nun Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi'ne göre; (R.1326/1910-1911) her kolordu sefer zamanı sahip olacağı fırkaların her birine iki yüzer yataklı seyyar hastane verebilecek surette⁸⁰⁰ gerekli olan alet ve edevatları, malzemeyi ve muallim efradı barış zamanlarında

⁸⁰⁰ **Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi**, Matbaa-i Askeriyye, 1326 (1910-1911), s.15.

hazırlayacaktır. Sefer zamanı her redif fırkasına birer sıhhiye bölüğü ile ikişer yüz yataklı üçer seyyar hastane ilhak olunacaktır. Bu sıhhiye bölükleri ile seyyar hastanelerin malzemesi vaktiyle gereken mevkilere dağıtılacaktır.⁸⁰¹

Fırkalarda icap ettiği zamanlarda gerekli seyyar hastane getirtilip tesis olunarak ağır yaralıları buraya nakil ettirilir. Seyyar hastaneler, çiftlik ve köylerdeki mekanlardan istifade ederler. Mecburiyet olmadıkça çadır açmazlar. Suyun ve yiyeceğin olduğu yerlerde tesis edilmesine itina gösterilir. Eğer seyyar hastanenin getirilmesi mümkün olmaz ise hastalar fırka sertabibinin tayin edeceği bir sıhhiye memurunun gözetimi altına bırakılır bu gibi hasta mahallerini seyyar hastanelerin bulabilmeleri için yerleri sırkılar üzerine sarılmış otlarla işaret olunur. Hafif yaralıları, geride menzil mıntokasında tayin edilmiş olan hafif hastaların toplanma yerlerine sevk ve Menzil Müfettişliği tarafından oradaki memurlara teslim olunur. Hareket eden bir kıtanın hastalarının seyyar hastanelere yerleştirilmesi ve bunlara bakılması zaruret hallerinde uygundur. Fırkalar ilerledikçe seyyar hastaneler kendilerine emanet bırakılmış hastaları Harb Hastanesi (muvaakkat hastane) yapacakları mekanlara yerleştirip kendi seyyar kıtalarını takip ederler. Menzil Müfettişliği'ne bağlı olan sıhhiye heyeti gelinceye kadar bu hastalara bakmak üzere bir sıhhiye heyeti, malzeme ve ecza-i tıbbiyye bırakırlar. Hastalar menzil sıhhiye heyetine teslim olunduktan sonra seyyar hastaneler sıhhiye heyetinden geri kalmış olanlar hemen yerlerine iltihak ederler.⁸⁰² Her kolorduya sefer sırasında şimdilik her fırkaya ikişer hesabıyla lüzumu kadar seyyar hastane verilecektir. Seyyar hastaneler, kolordu merkezinde seferber halde yerleştirilirler. Seyyar hastanelerin seferber halde yerleştirilmesi mensup olduğu kolordu sertabibi tarafından ve müstakil fırkalarda fırka sertabibi tarafından yapılır. Seyyar hastaneler birden itibaren numara alırlar. Yedinci Kolordunun Beşinci Seyyar Hastanesi gibi mensup oldukları kolordu numaralarıyla numaralanırlar. Seyyar hastaneler 300 yaralı veya hastayı içine alabilecek surette techiz edilmelidir.⁸⁰³

⁸⁰¹ Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi, s.16.

⁸⁰² Seyyar Hastanelerinin çarpışma sırasında ne şekilde faaliyette bulundukları Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesinin 164-182. Maddelerinde yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkında Talimat (Proje Halinde), s.18.

⁸⁰³ Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkında Talimat (Proje Halinde), s.12.

3.1.1. Seyyar Hastane Kadroları ve Personeli

Seyyar Hastaneler Kadrosu		
Zabit/ Küçük Zabit/Nefer	Mevki	Binek-Koşum-Araba
1 Zabit	Sertabib Binbaşı	2 Binek
2 Zabit (biri operatör)	Tabib Kıdemli Yüzbaşı	2 Binek
2 Zabit	Tabib Muavini Mülazım İhtiyat Zabiti	2 Binek
1 Zabit	Eczacı Mülazım	1 Binek
1 Zabit	İnzibat Zabiti Mülazım	1 Binek
1 Zabit	Hesap Memuru	1 Binek
1 Küçük ve Efrad	Yazıcı Başçavuş	-
1 Küçük Zabit ve Efrad	Başçavuş Muavini	-
4 Küçük Zabit ve Efrad	Sıhhiye Çavuşu	-
8 Küçük Zabit ve Efrad	Sıhhiye Onbaşı	-
24 Küçük Zabit ve Efrad	Hastabakıcı Efrad	-
2 Küçük Zabit ve Efrad	Eczahane Neferi	-
2 Küçük Zabit ve Efrad	Aşıcı	-
8 Küçük Zabit ve Efrad	Zabitan Hademesi	-

Efrad		
4 Küçük Zabit ve Efrad	Seyis	-
1 Küçük Zabit ve Efrad	Emirber Nefer	1 Binek
1 Küçük Zabit ve Efrad	Sifilis (Frengi) Başçavuşu	1 Binek
2 Küçük Zabit ve Efrad	Sifilis (Frengi) Onbaşı Ma-Neferi	1 Binek
1 Küçük Zabit ve Efrad	Hasta Arabası ma-arabacı	2 Koşum, 1 Araba
8 Küçük Zabit ve Efrad	Sıhhiye Arabası	16 Binek, 8 Koşum (Ecza-i tıbbiyye, mevadd-ı tımarıyye ve alat-ı cerrahiyeyi nakliyyeye mahsus)
1 Küçük Zabit ve Efrad	Sefa Arabası	1 Binek, 1 Koşum
8 Küçük Zabit ve Efrad	Eşya Arabası	16 Binek, 8 Koşum
1 Küçük Zabit ve Efrad	Seyyar Matbah Arabası	2 Binek, 1 Koşum
3 Küçük Zabit ve Efrad	Erzak ve Yem Arabası	6 Binek, 3 Koşum
1 Küçük Zabit	Yedek Hayvan	2 Binek

Seyyar hastanelere sevk edilen sıhhiye memurları derhal görevlerine tayin ediliyordu. Trablusgarb Savaşı sırasında Çanakkale'deki nizamiye ve redif fırkalarındaki seyyar hastanelere tayin edilen sıhhiye memurlarının görevlerine

hemen başlamaları için mercilerine tebliğ yapılmış, sevkleri Dersaadet Merkez Komutanlığına iletilmiştir.⁸⁰⁴

3.1.2. Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer Cemiyetlerinin Seyyar Hastane Açılması Yönündeki Yardımları

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamnamesi'nin dördüncü maddesinde belirtildiği üzere cemiyet yaralıları nakil ve tedavi etmek için harb mevkilerinden karada seyyar hastaneler ile sefer hastaneleri, yardımcı heyetler ve sıhhiye trenleri ve denizden ise nakliye ve hastane gemilerini temin etmekteydi.⁸⁰⁵ Londra Sefareti aracılığıyla Trablusgarb'a ilk defa gönderilen Hilal-i Ahmer Hastanesinin bedelinin tetkik edildikten sonra 729 Lira olduğu tespit edilmişti.⁸⁰⁶

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Trablusgarb Savaşı sırasında Aziziye'deki ordu karargâhını merkez yaparak karargâh ile ordunun ilk karakolu arasında seyyar bir hastane, Aziziye'de büyük bir hastane, iki nekahathane tesis etmiştir. Bingazi'ye Mısır yoluyla gönderilen diğer bir sıhhiye heyeti de Tobruk'ta hastane açmıştır.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımlarının yanısıra Amerikan, Hindistan ve Mısır Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer Cemiyetlerinden de geniş miktarda yardımlar yapılmıştır. Özellikle Hind Hilal-i Ahmer Cemiyeti Balkan Savaşı'nda Hadımköy civarında Ömerli İstasyonu'nda geniş bir sahra hastanesi oluşturmuştu.⁸⁰⁷

Balkan Savaşları sırasında hilal ve salib-i ahmer cemiyetlerinin gönderdiği sıhhiye heyetlerinin bir kısmının çadırları ile her türlü levazımı mevcut olduğundan savaş hattına yakın yerlerde seyyar hastaneler kurmuşlardır. Diğerleri ise İstanbul'daki hastanelerde görev yapmışlardır.

⁸⁰⁴ ATASE, OİH, 68-329-032, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912).

⁸⁰⁵ 6 Rebiülevvel 1329 (7 Mart 1911) 23 Şubat 1326 (8 Mart 1911) tarihli Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasiyyesi için bkz. **Düstur**, İkinci Tertib, 4 Zilhicce 1330-13 Zilhicce 1331-1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1332, s.16.

⁸⁰⁶ ATASE, OİH, 39-177-003-37, 19 Teşrinievvel (Ekim) 1912.

⁸⁰⁷ ATASE, BDH, 2243-195-013-001A.

Çanakkale’de devam eden çarpışmalarda yaralı düşen efradın birkaç saate kadar İstanbul’a geleceği tebliğ edildiği gün, Galatasaray, İstanbul Liseleri, Darüşafaka hazırlanmış, savaş şiddet kazandıkça Kadirga Veladethanesi, Cağaloğlu İnas Lisesi, Tıp Fakültesi, Taksim’deki mektep hemen Hilal-i Ahmer Hastanesi haline getirilmiştir. Bu suretle 1500 yataklı Beyoğlu, 500 yataklı Taksim, 500 yataklı Cağaloğlu, 250 yataklı Kadirga, 500 yataklı Darüşafaka Hilal-i Ahmer Hastaneleri adıyla açılmıştır.⁸⁰⁸ Çanakkale’nin sıhhiye ihtiyacı için İstanbul’daki müesseseler yeterli olmadığından Gelibolu’da 200 yataklı bir hastane tesis olunmuş, bu hastaneye savaşın en şiddetli zamanlarında görev yaptıktan sonra, Şarköy’e nakledilmiş, yatak mevcudu 300’e çıkarılmıştır. Medine’de ise şehrin en büyük binası olan Dar-ül Sürur’da 400 yataklı bir hastane haline getirilmiştir. Bu hastanenin açılışından 1918 yılının Eylülüne kadar kabul edilen hasta adedi 5578’dir. Kafkas Cephesi’nde Erzurum yakınındaki Ilıca adlı mevkide 500 yataklı nekahathane ordu sıhhiye heyetinin isteği ile sırasıyla Erzincan, Kemah ve oradan da Kayseri’deki Zencidere’ye nakledilmiş, seferberliğin bitimine kadar Üçüncü Orduya hizmet etmiştir. Dördüncü Ordu emrinde Çöl harekâtına katılan askeri kıtalara sıhhi yardımda bulunmak üzere röntgen cihazı ve çadırli bir seyyar hastane malzemesi ile tertib edilen sıhhiye heyeti önce Kudüs’te, sonra başka mahallerde faaliyette bulunmuştur. Diyarbakır’da İkinci Ordu emrinde 500 yataklı bir hastane açılmıştır.⁸⁰⁹

3.1.3. Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Sırasında Kullanılan Seyyar Hastaneler

Trablusgarb Savaşı sırasında Çanakkale’de seyyar hastane bulunmadığı ve hiçbir tarafta hastane yapılması mümkün olamayacağı, bu bölgenin vahim hastalıkların oluşmasına müsait olmasından dolayı fırkalar için gerekli seyyar hastaneler ile sıhhiye memurlarının ve tıbbi malzemelerin gönderilmesi gerekiyordu.⁸¹⁰

⁸⁰⁸ Hilal-i Ahmer ayrıca Çanakkale Savaşları sırasında Tıp Fakültesi’nin Haydarpaşa’daki binasıyla Tıbbiye-yi Askeriye’nin öğrenci yatakhanelerinin de hastaneye çevrilmesi için masrafları karşılamıştır. Bu konu hakkında ileride bilgi verilecektir.

⁸⁰⁹ **THACM**, 23 Kanunuevvel 1927, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1927, s.145-146.

⁸¹⁰ **ATASE**, OİH, 68-329-009-01 [t.y].

Beşıke'deki ve diğer bazı yerlerdeki kıtaların alay hastanelerine çevrilecek yer olmadığından ve bu mevkilerin Kala-i Sultaniye Hastanesi'ne uzak oluşundan dolayı altı tane seyyar hastane çadırının süratle Çanakkale'ye gönderilmesi için İkinci Ordu Kumandanlığı'na talepte bulunulmuştu. Bu taleple ilgili olarak; İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kolordularda olan yirmi beş yataklı on ikişer seyyar hastane mahallerine sevk edilmek üzere Sevkiyat İdaresine teslim olunmuştu. Ancak bu hastaneler savaş sırasında yaralıların kısa ve geçici bir süre için tedavilerine mahsus olduğundan karyola vesaire gibi tam teşekküllü hastaneler değillerdi. Yatak, çarşaf, çamaşır gibi malzeme gönderilmiş ise de bu hastanelerde hasta askerlerin uzun süre tedavisi mümkün olmadığından hastalar için civardaki evlerden tedarik edilmesi ya da geçici olarak barakalar inşa edilmesi uygun görülmüştü.⁸¹¹

Çanakkale fırkasının seyyar hastanesi, malzemesi ve sıhhiye memurları kısmen gönderilmişti. Edremid Fırkası seyyar hastanesinin de memurlarının bir kısmı gönderilmiş malzemesi ise yanlışlıkla Maydos'a çıkarılmıştı. Çanakkale Fırkası, Merkez Hastanesi'ne yakın olduğundan hastaların buraya sevkedilebileceği düşüncesiyle Çanakkale Fırkası'nın seyyar hastanesinin malzeme ve memurlarıyla birlikte ileriye aldırılarak ihtiyaca göre kullanmak mümkündü. Kıtaaların sıhhi hizmetlerini yeterli derecede sürdürebilmek için seyyar hastanelerin malzeme ve memurlarından faydalanılarak her fırka için geçici bir hastane tesisinin mümkün olup olmadığı ve Bursa Fırkası'nda seyyar hastane bulunup bulunmadığı hakkında Erenköy'deki Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan bilgi istenmişti.⁸¹²

Müretteb Üçüncü Kolordu'nun Edremid ve Çanakkale Fırkalarına iki seyyar hastane gelmişti. Aynı kolorduya mensup Bursa Fırkası ve İkinci Kolordu'ya dahil olan Gelibolu'daki İzmit Fırkası'nın seyyar hastanesi olmadığı gibi gönderileceğine dair herhangi bir işaretle yoktu. Bu iki fırkaya ait seyyar hastane levazım ve memurlarının süratle gönderilmesi talep edilmişti.⁸¹³

⁸¹¹ ATASE, OİH, 39-177-003-02, 13 Teşrinisani 1327 (26 Kasım 1911).

⁸¹² ATASE, OİH, 68-328-009-04.

⁸¹³ ATASE, OİH, 68-329-009-06.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Trablusgarb'ta hizmet veren iki seyyar hastaneden Humus'taki sevk edilmiş⁸¹⁴, Guryan ve Masrata'da yüz yirmi yataklı, malzemesi iyi durumda iki Hilal-i Ahmer seyyar hastanesi içerisinde hasta olmadığından Rumeli'de faydalanılması için İstanbul'a gönderilmesi uygun olacağı Hilal-i Ahmer Reisi Emin Bey tarafından bildirilmiş, durum Harbiye Nezareti'ne iletilmişti.⁸¹⁵

Birinci Dünya Savaşı öncesi seferberlik zamanında İkinci Kolordu Kumandanlığı On birinci Kolordu'da dört seyyar hastane olacağını, bunların ikisinin malzemesinin mevcut olduğunu ve diğer ikisinin İkinci Kolordu Kumandanlığı tarafından gönderileceğinin söylemişti. Etıbba eksikliği ise Etıbba-i Mülkiye-yi Mükellefeden tamamlanacaktı.⁸¹⁶

3.1.4. Seyyar Hastanelerin Teçhizatının Temini

Seyyar hastanelerin her türlü techizatı ile ecza-i tıbbiye nakliye vasıtaları yardımıyla gönderilmiştir. Müretteb Üçüncü Kolordu'ya ait iki seyyar hastaneden her biri ve İkinci Kolordu için ecza ve malzeme-i tıbbiye 26 Haziran 1912 tarihinde İstanbul'dan hareket eden Halep Vapuru'yla sevk edilmiştir.⁸¹⁷

Seyyar hastanelerin nakliye vasıtaları için ise tahsisat verilmesi gerekiyordu. İkinci Kolorduya bağlı Dokuzuncu Fırka'nın Karargâhı ve seyyar hastaneleri için temin edilecek nakliye vasıtalarının gerekli tahsisatı verilmemişti. İkinci Kolordu Kumandanı Şevket Turgud Çanakkale Ordu Kumandanlığı'ndan gereğinin süratle yapılmasını istemiştir.⁸¹⁸

Trablusgarb Savaşı sırasında Kala-i Sultaniye Ordusu'nu teşkil eden fırkalara ait bazı malzemeler Harbiye Nezareti'nden (Müfettişliğinden) doğrudan doğruya Kolordulara ve Fırkalara gönderilmekte, sevkiyatça Anadolu tarafındaki redif fırkalarından bazılarının seyyar hastane levazımını Rumeli tarafına çıkarmak için

⁸¹⁴ ATASE, OİH, 39-177-003-41.

⁸¹⁵ ATASE, OİH, 39-177-003-30, 11 Teşrinievvel 1328 (24 Ekim 1912).

⁸¹⁶ ATASE, BDH, 2726-1-001-005, 14 Ağustos 1330 (27 Ağustos 1914).

⁸¹⁷ ATASE, OİH, 68-329-032, 18 Haziran 1328 (1 Temmuz 1912).

⁸¹⁸ ATASE, OİH, 68-329-008, 4/5 Haziran 1328 (17/18 Haziran 1912).

buradan nakil edilmesi zor oluyordu. Bazen vapurlarla gelen bu eşyanın kime ait olduğu anlaşılamıyordu. Bundan dolayı yükleme ve boşaltma mahallerindeki sevkiyat memurlarının gönderilen eşya ile birlikte eşya hakkında bilgi de vermeleri gerekiyordu. Ordunun eksiklerinden hangisinin tamamlandığının anlaşılması için kıtaların gerek bizzat ve gerek nezaret marifetiyle tamamlanan her türlü eksiğinin Ordu Kumandanlığı'na bildirilmesi önem taşıyordu.⁸¹⁹

Çanakkale bölgesi vahim hastalıkların çıkmasına çok elverişli bir bölge idi. Askerlerin sağlığını korumak ve hastaları tedavi edebilmek için ecza-i tıbbiyyenin tükenmeden tamamlanması gerekiyordu. Trablusgarb Savaşı sırasında Müretteb Üçüncü Kolordu için ihtiyaç duyulan ecza-i tıbbiye hakkındaki durum mevcut edviyeden bazılarının tükendiği bazılarının da tükenmek üzere olduğu beyanıyla Kala-i Sultaniye Hastanesi Tabib-i Evvelliğine bildirilmişti.⁸²⁰ Biran önce tıbbi malzemenin gönderilmesi Harbiye Nezareti'nden talep edilmişti.⁸²¹

Müretteb Üçüncü Kolorduya mensup taburların tamamında bulunması gerekli ecza-yı tıbbiyyenin eksikliğinden dolayı Heyet-i Sıhhiye zorluk çekiyordu. Kala-i Sultaniye Hastanesi'nde istenilen ecza yoktu. Askerlerin çokluğundan dolayı eczaya ihtiyaç kati idi. Ecza-i tıbbiyyenin gönderilmesi önemle arz edilmişti. Talebedilen ecza-i tıbbiyyenin Harbiye Nezareti'nden acilen istenilmesi için cins ve miktarlarının Kala-yı Sultaniye Merkez Hastanesi Sertabibliği'nden şifahen sorularak bir listenin tanzim edilip gönderilmesi gerekiyordu.⁸²²

Birinci Redif Müfettişliği'nden 30 Mayıs 1912 tarihli telgraf ile gönderileceği söylenen tam takım seyyar hastane halen gelmemişti. Kıtaların toplanması dolayısıyla Ezine'deki efradın muayenesi için burada malzemenin yeterli olmaması nedeniyle zorluk yaşanıyordu. Bu nedenle bir hastane takımına şiddetle ihtiyaç duyuluyordu. Gönderilmesi için Redif Müfettişliği'ne müracaat edildiği ve seyyar hastane takımına elzem olan edevat ve ecza-i tıbbiyyenin ertelenmemesi istendi.⁸²³

⁸¹⁹ ATASE, OİH, 68-329-009-07, 26 Haziran 1328 (9 Temmuz 1912).

⁸²⁰ ATASE, OİH, 68-329-009-01.

⁸²¹ ATASE, OİH, 68-329-009-002, 9 Haziran 1328 (2 Temmuz 1912).

⁸²² ATASE, OİH, 68-329-024-01, 13 Haziran 1328 (26 Haziran 1912).

⁸²³ ATASE, OİH, 68-329-009, 4 Haziran 1328 (17 Haziran 1912).

3.2. Hastane Gemileri

Askeri hastane gemileri ile ilgili 1899 ve 1907 yıllarında mukaveleler tanzim edilmişti. Bu mukavelelerde devletler tarafından tecrit edilen askeri hastane gemilerinin nitelikleri, ayırıcı işaretleri, gemilerin taarruzdan korunması ve personelin güvenliklerinin sağlanması konularına değinilmişti. Ancak, gemilerdeki ayırıcı işaret olarak sadece salib-i ahmerden bahsediliyordu.

Berlin’de İtalya Sefareti’nden Alman Harici Nezareti’ne gönderilip bu defa Dersaadet Alman Sefareti’nden yazılan 1911 tarihli yazıda; bazı devletlerin Osmanlı Hükümeti’nin seyyar hastaneler ile hastane gemilerinin tarafsızlığı için tayin ettiği hilal-i ahmer alametini tanımakta güçlük çektikleri, Osmanlı Hükümeti’nin kara ve deniz muharebelerinde yaralıların himayesi hakkındaki mukaveleleri kabul ettiği, Osmanlı Hükümeti’nin salib-i ahmeri taşıyan İtalyan seyyar hastaneleri ile hastane gemilerinin tarafsızlığını tanımak ve aynı taahhütte bulunmak şartıyla İtalya kara ve deniz kuvvetlerinde hilal-i ahmeri taşıyan Osmanlı seyyar hastaneleri ile hastane gemilerine 1906 Cenevre Mukavelenamesi ve 1907 tarihli Lahey Konferansı’nın Cenevre Mukavelenamesi’nin Deniz Savaşlarına tatbiki hakkındaki onuncu mukavelenamesinin bütün hükümlerini tatbik edeceğine dair kesin teminat verdiği yazıldığını ve Hariciye Nezaretinin Meclis-i Vükela’da mütalaa olunan tezkiresinde Osmanlı Hükümeti’nce sefer sırasında yaralı ve hastaların durumlarının ıslahı için 1906 yılında akdolunan Cenevre Mukavelenamesi’nin 24 Ağustos 1907 tarihli tahrirat ile kabul edildiği, savaş sırasında seyyar hastanelerde hilal-i ahmerin kullanacağını ifade edildiği ve salib-i ahmeri taşıyan hastaneler ile eşyanın tarafsızlığını tanıyacağını ilave etmiş olmasından dolayı Osmanlı Hükümeti’nin salib-i ahmeri tanıyacağına ve 1906 tarihli Cenevre Mukavelenamesi hükümlerine riayet edeceğine dair istenilen teminatın şimdiden verilebileceği, İkinci Lahey Konferansı’nın Cenevre Mukavelenamesi’nin Muhaberat-ı Bahriyyeye Tatbikine Daire Olan Üçüncü Mukavelenamesi hükümlerine riayete gelince Osmanlı Hükümeti

ve İtalya'nın bu konferansın mukavelenamesini imza etmiş iseler de her ikisinde henüz onaylanmadığı bildirilmişti.⁸²⁴

3.2.1. Reşidpaşa Hastane Gemisi

Donanma-yı Osmani Cemiyeti idare heyeti asker naklinde kullanılmak üzere nakliye gemileri almaya karar vermişti. Hükümet tarafından duyulan ihtiyaç nedeniyle harb gemileri yerine nakliye gemileri tercih edilmişti.⁸²⁵ Önceleri bu nakliye gemilerinin, hasta ve yaralı askerleri taşımak ve bu arada tedavilerini yapmak için hastane gemileri olarak kullanılması düşünülmüştü. Harbiye Nezareti Donanma Cemiyeti'nden bu konuyla ilgili istekte bulunmuştu.

Hicaz ve Yemen gibi uzak yerlerde bulunan efrad ve zabitlerden hasta ve yaralı olanları iyi bir şekilde memleketlerine nakletmek üzere Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti'nin bir hastane gemisi tedariki hakkında Harbiye Nezareti'nce yapılan istek Cemiyet tarafından kabul edilmişti. Bahriye Nezareti, Harbiye Nezareti ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce seçilecek birer mütehasıstan, Avrupa sıhhi teşkilatına vakıf olan Dr. Asaf Derviş, Süleyman Numan ve Ziya Nuri Beylerle Cemiyet Heyet-i İdaresi Azasından Dr. Petraki Efendi ve İsmail Bey'den oluşan bir komisyon teşkil edilmiş plan ve hazırlıklara başlanmıştı.⁸²⁶ Sipariş edilen ve satın alınması kararlaştırılan hastane gemisinin plan ve hazırlıkları için teşkil edilecek komisyona sonrasında Erkân-ı Harbiyye-yi Bahriyye Dairesi'nden Kolağası Bebekli Hüseyin Efendi'nin de tayini uygun bulunmuştu.⁸²⁷

Selahittin Özçelik, 18 Eylül 1910 tarihli Tanin gazetesinde çıkan haberlere göre hükümetin yirmiye yakın nakliye gemisi alacağından, yine aynı gazetenin haberine göre Harbiye Nezareti'nin isteği üzerine Donanma Cemiyeti'nin uzak yörelere yapılacak sevkıyatta hasta ve yaralı askerlerin nakli için hastane gemileri alacağından ve 17 Eylül 1910'da bu gemiler hakkında incelemeler yapmak üzere tabiblerden meydana gelen komisyonun toplandığından bahsetmektedir. Komisyon

⁸²⁴ DTA, BN, 200/4955, 8 Teşrinisani 1327 (21 Kasım 1911).

⁸²⁵ Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s.143.

⁸²⁶ DTA, BN, 219/5700, 14 Ağustos 1326 (27 Ağustos 1910).

⁸²⁷ DTA, BN, 219/5700, 18 Ağustos 1326 (31 Ağustos 1910).

üyelerinin bazıları ile Donanma Cemiyeti'nin tayin ettiği kişiler bu konuda incelemelerde bulunmak üzere İngiltere'ye de gitmiştir. Komisyon İngiltere'de gerekli temasları yaparken İstanbul'da araştırmalara da devam edilmiştir. Örneğin; Alman Seyrüsefain Kumpanyası'nın şark postalarına tahsis ettiği İstanbul, Galata, Pera ve diğer bir vapurun satılığa çıkarılmış olduğunun hükümetçe haber alınması üzerine bunlar hakkında gerekli olan incelemelerin yapılması istenmiştir.⁸²⁸

Donanma Cemiyeti'nce satın alınan beş gemiden Reşid Paşa, Midhad Paşa ve Giresun Vapurları Bahriye Nezareti emrine verilmiştir.⁸²⁹ Gemiler Bahriye Nezareti emrine verildikten sonra bir süre Osmanlı Seyrüsefain İdaresi'nce kullanılmıştır.

Reşidpaşa ve Midhad Paşa gemilerinin Tersane-yi Amire'ye iadesiyle ilgili 2 Nisan 1912 tarihinde bir tezkire yazılmıştı. Fakat bu vapurların Osmanlı Seyrüsefain İdaresi'nce hala daha teslim olunmadığı anlaşılmış, askeri nakliyat için ihtiyaç duyulan bu vapurların hemen hazırlanması Harbiye Nezareti tarafından önemle istenmiş olduğundan Reşid Paşa ve Midhad Paşa Vapurlarının acilen Tersane-yi Amire'ye teslimleri Osmanlı Seyrüsefain İdaresi Müdür-i Umumiliğine bildirilmişti.⁸³⁰ Bu gemilerden Reşidpaşa gemisi hastane gemisi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Balkan Savaşı sırasında Reşid Paşa Hastane Gemisi'nden Bahriye Merkez Hastanesi'ne gelen hastalar arasında tifüs-i tefciri hastalığı görülmüş ve gemiye gönderilen tabibler tarafından yapılan teftişte geminin dezenfeksiyonunun yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Diğer sıhhi tedbirler ile dezenfeksiyonunun ve gemiye ait karantina işlemlerinin Daire-i Umur-ı Sıhhiyye'ce yapılması Bahriye Sıhhiye Dairesi tarafından istenilmişti.⁸³¹

⁸²⁸ Selahittin Özçelik, **a.g.e**, s.163.

⁸²⁹ **a.g.e**, s.146.

⁸³⁰ **DTA**, BN, 194/4706, 29 Mayıs 1328 (11 Haziran 1912).

⁸³¹ **DTA**, MBN, 746/249, 11 Mart 1329 (24 Mart 1913); MBN, 746/251, 10 Mart 1329 (23 Mart 1913).

3.2.1.1. Reşidpaşa Hastane Gemisi'nin Balkan Savaşları Sırasındaki Personel Kadrosu

Balkan Savaşları sırasında Reşidpaşa gemisinde görevli personel aşağıda verilmiştir;

- Tabib Mirliya Mahmudpaşalı Ahmed Oğlu Fuad Paşa
- Tabib-i Sani Ruscuklu Hakkı Bey
- Operatör Fırkateyn Tabibi Rasih Bey
- Operatör Muavini Fıraketyen Tabibi Nuri Mehmed Bey
- Emraz-ı Ayniye Mütéhassısı Korvet Tabibi Neşet Ömer Bey
- Emraz-ı Cildiye ve Efrenciye Mütéhassısı Korvet Tabibi İzzet Kamil Bey
- Emraz-ı Dahiliyye ve Efrenciye Mütéhassısı Korvet Tabibi Cemil Galib Bey
- Eczacı Bursalı Muhtar Sadık ve Yüzbaşı Mehmed Esad Efendi
- Cerrah İslahiyeli Salih Oğlu Ali Efendi
- Cerrah Asitaneli Salih Oğlu Kadri Efendi
- Cerrah Asitaneli Ömer Lütfi Oğlu Edib Efendi
- Cerrah Kulaksızlı Mehmed Emin Oğlu Nuri Efendi⁸³²

Balkan Savaşları sırasında görevlendirilen Reşidpaşa'nın tam olarak bir hastane gemisi haline getirilmesi ise Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Reşidpaşa gemisinin hastane gemisi haline getirilmesinden dolayı tamiratının ve içerisinde yapılacak tadilat ve ilavelerin süratle icrası ve geminin dıştan beyaz boya ile boyanması için Başkumandanlık Vekaleti'nce 8 Eylül 1915 tarihli tezkire yazılmıştı.⁸³³ 11 Eylül 1915'te geminin hastane haline dönüştürülmesi için yapılması gereken işlemler şu şekilde belirlenmiştir;

- 1) Birinci mevki sigara içme salonunun ameliyat saloluna çevrilerek beyaz yağlı boya ile boyanması
- 2) Kıç ambarının baş tarafına doğru iskele tarafında bir pansuman mahalinin hazırlanması

⁸³² DTA, BV, 142/2290, 14 Kasım 1341 (1925).

⁸³³ DTA, BN, 84/1704, 3 Eylül 1331 (16 Eylül 1915).

- 3) Baş ambarında muşamba perdeler ile bir pansuman mahallinin hazırlanması
- 4) 2 ve 3 numaralarda hazırlanması tezkir edilmiş olan mahaller için iki pansuman masası
- 5) Birinci mevki yemek salonunun sandalye ve masalarının tamir, tertib ve tanzimi
- 6) Baş ambardan ab-ı sintimane ve hamama giden bir kapının inşası
- 7) Yaralıları ameliyat odasına nakil etmek için elverişli bir [lavamandenin?] inşası
- 8) Ambarların beyaz boya ile boyanması
- 9) Geminin hastane gemisi olduğunu tanıtmak üzere;
 - a. Dış kaplama: Beyaz ve geniş kırmızı kuşaklar
 - b. En yüksek güvertenin görünebilecek mahallerini büyük hilal-i ahmerler ile süslemek.
- 10) Ön ve arka ambarlarda tatlı su borularıyla irtibatta bulunabilecek altı merdivenin imali.
- 11) Bir dezenfeksiyon aletinin en az 1 metre çapında ve 2 metre uzunluğunda olan kab ile imali
- 12) Baş ambarda 100 kamaranın tertib ve tesisi ⁸³⁴
- 13) Baş ambarın güverteler arasının üstünde meşmu tetemmatıyla iki loks ile techizi
- 14) 10 adet tahlisiye yatağı
- 15) 100 adet tahlisiye simidi
- 16) 500 adet yüzmek yeleşği
- 17) Kazazede olanları almak üzere su hattının yanına doğru bir halatın yerleştirilmesi

Ameliyat odasında

- a. Pansuman odasında

⁸³⁴ DTA, MBN, 57/701, 29 Ağustos 1331 (11 Eylül 1915).

b. Kırmızı kuşakları aydınlatmak için bordanın dışında elektrik lambalarının kullanılması

19) Verilecek talimata göre eczacı için bir kamaranın tertibi

20) Ufak tefek bazı işlerin yapılması

21) İçilecek su sahrıncının temizlenmesi⁸³⁵

Geminin gerekli tadilat ve tamiratına başlanarak tamamlanmasına az kalmış, fakat bunun için ihtiyaç duyulan iki bin beş yüz kilo beyaz boyanın nakkaşhanede bulunmamasından dolayı bu işleme henüz başlanılamamıştı. Acilen hazırlanması istenen geminin biran önce eksiklerinin tamamlanarak harekete geçebilmesi için öncelikle satın alınması talep edilen yedi kalem boya ile diğerlerinin süratle tedariki gerekmektedir.⁸³⁶ Diğer taraftan, Reşid Paşa Hastane Gemisi ile Beşinci Ordu için bir seyyar hastaneyi döşemek üzere Comte de Hochberg adlı Alman Şirket görevlendirilmişti.⁸³⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında Reşidpaşa Hastane Gemisi, Alman Salib-i Ahmer'i emrine verilmiş, Salib-i Ahmer Vapuru'ndaki çay tertibatı Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır.⁸³⁸

3.2.2. Diğer Hastane Gemileri

İtalya Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin hastane gemisi haline getirdiği Bosfor gemisinin bazı sıhhi nedenlerden dolayı o şekilde kullanılmasından vazgeçilmişti.⁸³⁹

Karapara adındaki gemi İngiltere Bahriye Nezareti tarafından on yedi numara ile hastane gemisi olarak hazırlanmıştı.⁸⁴⁰

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı başında Edremid, Gülnihal Vapurlarını kiralayarak hasta nakil gemisine dönüştürmüş, yaralı sayısının

⁸³⁵ DTA, MBN, 57/702, 29 Ağustos 1331 (11 Eylül 1915).

⁸³⁶ DTA, BN, 84/1704, 3 Eylül 1331 (16 Eylül 1915).

⁸³⁷ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO), 4375/328086, 8 Eylül 1331 (22 Eylül 1915).

⁸³⁸ THACM, 23 Kanunuevvel 1927, s.147.

⁸³⁹ DTA, BN, 287/8947, 24 Teşrinievvel 1327 (6 Kasım 1911).

⁸⁴⁰ BOA, DH.EUM.5.Şb, 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915).

artması üzerine Şirket-i Hayriyye'nin 60, 63, 61 ve 70 numaralı Vapurlarıyla Seyr-i Sefain'in Akdeniz Vapuru'nu da kiralayarak Çanakkale İstanbul arasında yaralı taşımıştır.⁸⁴¹ Diğer taraftan Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nin 29 Nisan 1915 tarihli bir belgesine göre; Gülnihal gemisi, Şirket-i Hayriyye'nin 61 ve 62 numaralı Vapurları ile Edremid Gemisi hastane gemisi olarak hazırlanmış ve durum diğer devletlere tebliğ edilmişti.⁸⁴²

Rusya Hükümeti Gülnihal ve Edremid gemilerinin Karadeniz'deki seyahatlerinde Lahey Mukavelenamesi'nden istifa etmelerini kabul etmekten kaçınmış, İngiltere Hükümeti muamele-i mütekabile kaydıyla bunların tarafsızlıklarını kabul etmiş, Fransa Hükümeti hiçbir cevap vermemiştir.⁸⁴³

Hastane gemisi olarak kabul edilen Akdeniz Vapuru Almanlar tarafından işgal edilmiş olmasından dolayı lağvedilmişti.⁸⁴⁴

3. 3. Gemi Hastaneleri

3.3.1. Gemilerin Daimi Hastaneleri

Süfun-ı Hümayun'da Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi'nin yirmi dördüncü maddesinde gemilerin daimi hastaneleri ve nasıl olması gerektiği konusunda bilgi verilmiştir. Buna göre;

- Her gemide yüz nefere iki yatak olmak üzere daimi bir hastane vardır.
- Hastane aydınlık ve havadar olmak için ışığın girişine uygun kaporta ve lumbuzlar havanın çıkışına mahsus manika ve vantilatörler hazırlanacaktır.
- Hastane tesisi için en uygun yer palavra ile büyük gemilerde top ve kış ambarlarıdır.
- Hastane kabul edilen mevkiler beyaza boyanacaktır.
- Hastane kapısı en azından bir metre genişliğinde olacaktır.

⁸⁴¹ Fatih M. Dervişoğlu, **Milli Mücadelede Sağlık Teşkilatına Bir Bakış**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2009, s. 36.

⁸⁴² BOA, HR.HMŞ.İŞO, 67/14, 16 Nisan 1331(29 Nisan 1915).

⁸⁴³ a.g.b.

⁸⁴⁴ ATASE, İSH, K.74, G.69, B.69-1, (30 Aralık 1918).

- Bölmeleri uygun olan büyük gemilerde hastanenin yakınında bir abdesthane ile bir banyo mevki bulunacaktır.

- Hastaneye gerekli olan eşya numunesine uygun olmak ve planda gösterilen mahallere yerleştirilmek üzere aşağıdaki maddelerden ibaret olacaktır.

- a. Hastaların adedine göre icabında tespit edilir yalpalı yataklar,
- b. Hastaların tedavisine ait malzemeye mahsus uygun bir mevkiye yerleştirilir lüzumu kadar sandık,
- c. Lavmana,
- d. Zehirli kimyasal maddelerin muhafazasına mahsus kilitli ve sabit dolap,
- e. Kenarları açılır kapanır masa,
- f.Birisi şişe takımlarının diğeri hastaların yemek takımlarının muhafazasına mahsus iki duvar dolabı,
- g. Her iki yatak için bir adet olmak üzere mualece şişelerinin yerleşmesine mahsus ve icabında kaldırılabilir ufak ağaç masa.⁸⁴⁵

3.3.1.1. Barbaros Hayreddin Zırhlısının Sıhhi Teşkilatı ve Hastanesi

Zırhlı Barbaros Topçu Zabiti Yüzbaşı Ali Rıza'nın geminin sıhhi teşkilatı hakkında verdiği bilgilerden gemide bulunan hastaneler hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Buna göre;

Barbaros Zırhlısı'nda iki hastane bulunuyordu. Birisi seferi yani harb hastanesiydi. Güverte altında bulunmaktaydı. Diğeri hazari hastaneydi. Güverte üzerinde bulunmaktaydı. Bunların her ikisi de harbte hazırlanıp kullanırlar, bütün edevat ve sıhhi ilaçlar harb hastanesinde bulunurdu. Hazari hastane harb sırasında şehitlerin koyulmasına tesis edilmişti.

⁸⁴⁵ Süfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.11.

Gemide dokuz sedye bulunuyordu. Bunlardan beş tanesi baş taret, vasıt, kış taretlerde sancak ve iskele 10,5 bataryada bulunmaktadır. Diğer dördü de ihtiyat olmak üzere harb hastanesindeydi. Her bir sedye ile birlikte bir sıhhiye çantası mevcut olup ilk yardımın uygulanmasına mahsus sargı takımlarını ihtiva ediyordu.

Harb mevkilerindeki her bir sedye için dört sedyeci iki pansumancı tahsis edilmişti. Asıl sıhhiye efradı ve doktor heyeti harb hastanesinde bulunuyordu.

Harb sırasında mangalara ait sedyeler 10,5'luk top efradıyla birlikte güverte üstüne iniyordu. Taretteki sedyeci efradda hidrolik dairesinde bulunurlardı. Sedyeci ve pansumancı efradın büyük kısmı bandodan olmak üzere bölüklerden teşkil edilmişti. Bunlardan başka bir pansumancı da baş kule civarına tayin edilmiştir. Harb devam ettiği sürece yalnız pansumancılar bulunduğu mevkideki yaralı efrada ilk yardımda bulunuyordu. Sedyeciler icabına göre topların hareketlerine mani olacak şehit ve yaralıları mani olmayacak bir noktaya çekiyorlardı.

Savaşın sonunu müteakip baş kuleden emre uyarak harb hastanesinden yukarı çıkan sıhhiye memurlarının birinin nezareti altında genel savaş mevkilerindeki yaralı efrad harb hastanesine nakil olunurdu.⁸⁴⁶

Şehitler hazari hastaneye nakil olunur. Harb hastanesine indirilen yaralıları sonra hafif yaralıları önem derecelerine göre kati yardımdan geçirilirdi. Gemilerin harb hastanesine inecek kaporta ve bu kaportalara harb mevkilerinden gidilecek yerler hilal-i ahmer işareti asılarak hastaların nakil olunacakları güzergâh bu şekilde umuma gösterilirdi.

Muallim pansumancılara yardım etmeleri ve gereğinde kendileri tarafından ibtidai önlemleri uygulamaları hususunda gemi efradına sargı sarmak, kan durdurmak gibi ibtidai talimler yaptırılmaktaydı.

Savaş sırasında gemilere isabet edecek bir düşman mermisinden yayılacak zehirli gazın tesirinden kurtulmak için her zabıt ve neferin boyunlarına birer burun

⁸⁴⁶ DTA, MBN, 1214/203, [t.y.].

maskesi asılmıştır. İhtiyaç sırasında bunlar ıslak olarak burunların önüne gelmek üzere başa takılacaktır. Bu maskeler harbe girerken ıslatılmaktadır.⁸⁴⁷

Bahriye Nezareti Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğinin 12 Aralık 1914 tarihli tamiminde; bir mevki ve gemiye mahsus cerrahi aletlerin başka bir mahale nakil olunamayacağı, cerrahi aletlerin lazıme pusulası ile alınması ve demirbaş eşya defterine kaydolunmasından bahsedilmiştir.⁸⁴⁸

3.3.2. Gemilerin Muvakkat Hastaneleri

Gemilerdeki muvakkat hastaneler daimi hastanelerin yeterli olmadığı durumlarda, bulaşıcı hastalıklar ortaya çıktığında tecrit yapılması gerektiği durumlarda, hastaların havadar bir yerde bulundurulması gerekirse, hava sıcaklığı yirmi beş derecenin üzerine çıkarsa ve fennen ihtiyaç duyulacak her durumda havadar mahallerde brandalardan matbah ve abdesthanelerden uzak olmak üzere tesis olunurdu.⁸⁴⁹

3.3.3. Gemi Hastanelerinin Temizliği

•Gemi hastaneleri hıfzısıhha kaidelerine göre daima temiz bulundurulmalıydı. Gemi hastanesinde sağlığa zararlı şeylerin bulunmamasına sıhhiye efradının dikkat etmesi gerekiyordu.

•Bütün gemi yıkandığı sırada gemi hastaneleri sıhhiye efradı ve Tabib-i Evvel'in bu gibi hizmetlerde istihdamlarına izin verdiği ayakta hafif hastalar tarafından temizlenirdi. Eşyalar, sobalar, kapılar, lumbuz vesaire temizlenir, hasta yatakları, yorganları havalandırılırdı.

•Gerektiği zamanlarda lumbuzların açılması suretiyle havanın tazelenmesi sağlanırdı.⁸⁵⁰

•Ağır hastalar geniş ve havası yenilenen mevkilerde bulundurulurdu.

•Kullanılan sargılar, çamaşırlar, artıkları, ifrazat ve ifragat hemen hastaneden çıkarılırdı.

⁸⁴⁷ DTA, MBN, 1214/204, [t.y.].

⁸⁴⁸ Donanma Emirnamesi, 4 Kanunuevvel 1330 (17 Aralık 1914), Birinci sene, No.5, s.46.

⁸⁴⁹ Süfun-ı Hümayun'da Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.12.

⁸⁵⁰ a.g.e, s.22.

- Gıda malzemeleri ve temiz çamaşırlar asla hastane içerisinde muhafaza edilmezdi.⁸⁵¹

3.3.4. Gemilerde Sargı Mahalleri ve Hastaların Yatacağı Mevkiler

Gemilerin i teşkilatına göre savaş sırasında yaralıları gerekli yardımların yapılmasını ve karaya asker sevk edilmesi için gerekli projenin krokisini Tabib, Süvari-i Sani ile beraber tertib edip savaş sırasında uygulanmasına dair izni alınmak üzere bu proje ve plan süvariye gösterilir bu plan aşağıdaki üzere tertip olunurdu.

- Sargı mahali olmak üzere zırhlı mahfuz ve vüsat lazıme yi sahip mevkiler seçilir. Bu mevkilerin yaralıların kolaylıkla nakline müsait ve doğrudan doğruya harb mevkileriyle iştiraki olması gerekmektedir.⁸⁵²

- Bundan başka yaralıların yatacakları yerlerin mümkün mertebe muhafazalı ve vüsat lazıme yi sahip olacak ve bu mahal sargı mahallinin yakınında seçilip sıhhiye memurlarının kolaylıkla görev yapmalarına uygun olacaktı.

- Bölmeleri ve dahili taksimatları bu mevkilerin yukarıdaki üzere tanzimine uygun olmayan gemilerde bu mevkiler mümkün mertebe yukarıdaki şartlara uygun olmak üzere tertip olunurdu.

- Gemilerde ve savaş sırasında geminin baş ve kı tarafları arasındaki irtibat kesik olduğu takdirde ikinci bir sargı mahalli daha tesis edilirdi.

- Sargı mahallerine sıhhiye zabitleri ile sıhhiye efradı, muavin teskereciler ve perakende efradı dağıtılırdı.

- Bu mevkiler tesis ve gerekli eşya ve tıbbi levazımlar ile donatıldıktan sonra Gemi Tabibi Svariye durumu anlatırdı.⁸⁵³

⁸⁵¹ Sfun-ı Hümayun'da Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, s.23.

⁸⁵² a.g.e, s.32.

⁸⁵³ a.g.e, s.33.

3.4. Kara Hastaneleri

3.4.1. Proje Halindeki Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkındaki Talimata Göre Kıta ve Kıta Gerisindeki Yaralı ve Hastalara Müdahalelerin Yapıldığı Yerler

Savaş sırasında kıta ve kıta gerisindeki yaralı ve hastalara Kıta Sargı Mahalleri, Harb Hastanesi, Menzil Hastaneleri, Nukaha Şubesi, Emraz-ı Müstevliyye Şubesi (Salgın Hastalıklar) ve gerektiği zaman memleket hastaneleri dahilinde bakılabiliyordu.

Kıta sargı mahallerinin tesisi alay sertabibi tarafından emir olurdu. Alay sertabibi, hangi sıhhi memurun kıtaları takip edeceğini ve hangilerinin sargı mahallerinde kalacağını tayin ederdi. Sargı mahallerinin tesisi zayıatın çoğalması zamanına bağlı idi. O zamana kadar yapılacak tıbbi yardım zabitan ve efradda bulunan pansuman paketleriyle ve sıhhiye arka çantalarındaki ilaç ve pansuman edevatıyla yapılırdı. Muharebe hattı 600-800 metrelik mesafeye ulaştığında ve yaralıların sayısı arttığında kıta sargı mahallerinin tesisine başlanılırdı. Kıtaa sargı mahalleri tabur tabur veya alay alay tesis olunurken uygun olduğu surette alay alay birleştirilerek büyük sargı mahalleri de oluşturulurdu. Süvari fırkalarında çarpışma ortaya çıkar ise Fırka Kumandanlığı'nca vaktiyle bir sıhhiye kademesi teşkili için haber verilir. Sıhhiye kademesini kumanda eden kıdemli sıhhiye zabiti çarpışmada zayıat başlayınca hemen vaktinde sargı mahallerinin tesisine başlar. Çarpışmanın bitiminde sıhhiye kademesi lağvolunurdu. Sargı mahallerinde yaralıların ilk yardımı yapıldıktan sonra hafif yaralılar için bir toplanma mahali tayin olunarak en kıdemlinin idaresi altında olarak bu mahale gönderilirlerdi. Bu mahaller fırka sertabibi tarafından tayin edilirler, bu sırada fırka sertabibinin emriyle sıhhiye bölümü tarafından umumi sargı mahalleri tesis edilir ve burada yaralılar gerekirse ikinci bir ilk yardıma tabi tutulurlardı.

Her orduda Menzil Müfettişliği bulunmaktaydı. Kolordulara mahsus olan menzil hatları üzerinde birer günlük ara ile menzil noktaları kurulurdu. Bu noktalarda menzil hastaneleri de vardır. Menzil mıntıklarında, Harb Hastaneleri ve Menzil

Hastaneleri, Hafif Hastalar Şubesi, Nekha Şubesi, Emraz-ı Müstevliyye Şubesi bulunmaktaydı.

Harb Hastaneleri seyyar hastaneler acilen orduyu takip etmeleri gerektiği zamanlarda kendilerinde bulunan yaralıları Menzil Kumandanlığı'na bağlı olan harb hastaneleri sıhhiye heyetine terk ediyorlardı. Her kolordu⁸⁵⁴ sefer zamanında bir harb hastanesi müdüriyeti ile bunun maiyetinde bir geçici hastane heyeti (harb hastane heyeti) seferber ederek Kolordu Menzil Müfettişliği'ne gönderirdi. Bir harb hastanesi heyeti icabına göre üç şubeye ayrılarak görev yapabilecek miktarda sıhhiye heyetine sahip olmalıydı.

Menzil hastanelerinde, Harb Hastaneleri tabib heyetinin seyyar orduyu takip ederek ileriye sevkleri sırasında hastanelerde geçici surette tedavi altına alınan hastalar, menzil mıntıkasında bulunan kıtalardaki hastalananlar, orduya sevk olunan kuva-i imdadiyyeden hastalananlar⁸⁵⁵, memleket içerisinden sevk olunan hastalardan gerekenler tedavi altına alınırlardı. Bu hastaneler menzil hattı üzerinde icap eden mevkide tesis olunarak memleket etıbbasından da istifade olunurdu. Menzil hastanelerinin teşkilatı tıpkı daimi hastaneler gibiydi.

Hafif Hastalar Şubesi, kısa bir süre tedavi altına alındıktan sonra orduya iltihak olunabilecek hastalar menzil hastanelerine bağlı olmak üzere tesis olunacak Hafif Hastalar Şubesi'nde tedavi olunurlardı. Hafif hastalar iyileşip de tekrar askerlik hizmetini yapmaya muktedir bir hale geldiğinde kıtalara sevk olunurlardı. Bu şubeye gerekli olan tabib ve hastabakıcıları Harb Hastane Şubesi'nden tedarik olunabiliyordu.⁸⁵⁶ Çünkü Harb Hastane Şubesi'nin başlıca görevi harb şiddet kazandığı zaman başlardı. Muharebe devam etmediği müddetçe Harb Hastanesinin meşguliyeti yoktu. Harb Hastanesi meşgul olduğundan dolayı tabib ve hastabakıcılarından istifade olunamaz ise o zaman gönüllü Hilal-i Ahmer Cemiyetinden istifade olunurdu.

⁸⁵⁴ Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkında Talimat (Proje Halinde), s.22.

⁸⁵⁵ a.g.e, s.23.

⁸⁵⁶ a.g.e, s.24.

Nekha Şubesi, iyi olmuş hastaların bir müddet kuvvet kazanmaları için bazı menzil noktalarında tesis olunuyordu. Emraz-ı Müstevliyye Şubesi (Salgın Hastalıklar Şubesi), orduda salgın hastalıklar hüküm sürer ise münasip mahallerde emraz-ı müstevliyye hastaneleri kurularak bu hastalar tecrit edilirdi.⁸⁵⁷

Menzil hastanelerindeki hastaların bazen memleket dahilindeki hastanelere nakli gerekebiliyordu. Bunun için hasta nakliye müfrezeleri bulunmaktadır. Bu müfrezelerden her ordu Menzil Müfettişliği'nde birer adet bulunur. Ancak tren mevkileri ile vapur iskeleleri birkaç adet ise bunlar birkaç şube olarak tesis olunurlardı. Nakliyat karada ve denizde hususi tertibata sahip katar ve gemilerle yapılıyordu.⁸⁵⁸ Yatan hastaları nakil etmek için hususi tertibatın alındığı vagonlardan oluşan katarlara hastane katarları, sonradan hususi techizat ile geçici olarak yatan hastayı nakle uygun bir hale döndürülmüş olan katarlara muavin hastane katarları deniliyordu. Bu katarların uygun görünen şimendifer mevkilerinde durdurulması esnasında hasta ve yaralıları yemek tedarik edilmeli ve gerektiğinde pansumanları yenilenmeliydi. Oturan hastaları nakle mahsus katarlara hasta katarları deniliyordu. Hastaların deniz yoluyla taşınması ise hususi tertibatı yapılmış gemilerle olmaktaydı. Hem kara hem de denizden hastaların nakli sırasında sıhhiye memurları için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden istifade olunuyordu.⁸⁵⁹

Hasta nakliye müfrezesi hastaların naklinin yanı sıra uygun bir yerde sargı, bekletme ve hastalar için toplanma mahali belirliyordu. Gelecek olan hastaların buralarda sevk olunmadan istirahatlarını, iaşelerini, sargılarının değiştirilmesini sağlıyordu.⁸⁶⁰

3.4.2. 1914 Yılı Yatak Adedine Göre Hastanelerin Sıhhi Teşkilatı

20 Ocak 1914'te kara hastaneleri ile ilgili hazırlanan bir raporda; bin yataklı hastanelerin idaresi pek zor olacağından bunların beş yüzer yataklı iki hastaneye

⁸⁵⁷ Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Hakkında Talimat (Proje Halinde), s.25.

⁸⁵⁸ a.g.e, s.28.

⁸⁵⁹ a.g.e, s.29-30.

⁸⁶⁰ a.g.e, s.29.

ayrılarak ve zabitan ve sıhhiye kadrosu beş yüz yataklı hastaneler gibi olarak kullanılmasının iyi olacağı değerlendirilmiştir.

- Her fırkaya bir diş mütehassısı tayin edilecek, diş muayene ve tedavihanesi fırka veyahud kolordu hastanesinde tesis edilecektir.

- İstasyon taksimatı ise aşağıdaki gibi olacaktır;

100 yataklı hastaneler: 1 Emraz-ı Dahiliyye Şubesi, 1 Emraz-ı Hariciyye Şubesi

150, 200, 250, 300, 350 yataklı hastaneler: 1 Emraz-ı Dahiliyye Şubesi, 2 Emraz-ı Hariciyye Şubesi, 3 Emraz-ı Mütenevvia Şubesi

400 yataklı hastaneler: Emraz-ı Dahiliyye Şubesi, Emraz-ı İntaniyye Şubesi, Emraz-ı Hariciyye Şubesi, Emraz-ı Cildiyye ve Zühreviyye Şubesi, Emraz-ı Üzniyye ve Ayniyye Şubesi, Emraz-ı Akliyye ve Asabiye Şubesi, Röntgen Şubesi, Kimyahane

750 yataklı hastaneler: Emraz-ı Dahiliyye Şubesi, Emraz-ı İntaniyye Şubesi, Emraz-ı Hariciyye Şubesi, Emraz-ı Cildiyye ve Zühreviyye Şubesi, Emraz-ı Ayniyye Şubesi, Emraz-ı Üzniyye Şubesi, Emraz-ı Akliyye ve Asabiyye Şubesi, Röntgen Şubesi, Kimyahane, Bakteriyolojihane

Birinci madde: İstasyon “Şube” şefleri [100-150-200] yataklı hastanelerde kıdemli yüzbaşı olacaktır. İki yüz elli yataktan itibaren istasyon şefleri Binbaşı rütbesinde dahi olabilir. Beş yüz yataklı ve daha yukarı hastanelerde yalnız bir şubenin şefi Kaymakam olabilir. Binbaşılar arasında iktidar sahibi bulunmadığı takdirde Kolağaları ve Kıdemli Yüzbaşılar şef olabilirler.

İstasyon şefleri rütbe ve kıdemleri itibara alınmak üzere Kolordu Sertabibi tarafından seçilir ve tayin olurlar.

Fenn-i Cerrahi, Emraz-ı Ayniyye, Emraz-ı Üzniyye, Emraz-ı Akliyye ve Asabiyye, Bakteriyoloji, Röntgen Şubeleri için ihtisas aranılır. Diğer istasyonlar için ihtisas aranılmaz. Genç etıbbâ için dahi ihtisas aranılmaz ve bunlar her şubeye seçilip

tayin olunurlar. Aynı tabib askeri hizmeti sırasında muhtelif istasyonlara tayin edilebilirler.

Genç etibbanın “Asistan-muavin şubelere tayini doğrudan doğruya Tabib-i Evvel’in yetkisi dahilindedir. Tabib-i Evvel hastanenin ihtiyacına göre bunları muhtelif şubelere tayin eder.

İkinci madde: Bakteriyoloji laboratuvarı Erzurum’da tesis edilecektir. Diğer hastanelerin bakteriyologları mikroskopla boyalı ve boyasız muayeneler ve *adar* muayenesi yapacaklardır. Ve bunlar aynı zamanda istasyonlarda çalışacaklardır.

Üçüncü madde: Tabib-i Evvel muavinleri genç etıbbadan seçilir. Bunlar rapor ve istatistik tanzim ve tertibinden sorumludurlar.

Dördüncü madde: Eczacıların istisnasız Eczacı Mektebi’nden mezun ve diplomalı olmaları gerekmektedir.

Beşinci madde: Nöbetçi etıbbaya genç Yüzbaşı etıbbadan seçilir. Tabib-i Evveller bunları bir müddet muayene için tayin ederler. Görevleri hasta kabul etmek, karantina, gece hastanede nöbet bekleyip hastane hizmetlerinin revir hizmetlerini yapmaktır.

Altıncı madde: Tabib-i Evvelden başka diğer tabibler her yıl kıtaat etıbbasıyla değiştirilecekleridir. Yani hastane tabibleri kıtaalara tayin edilecek ve yerlerine kıtaalar etıbbası tayin edilecektir.

Yedinci madde: Kimyagerler Kıdemli Yüzbaşı rütbesinde olacaktır. Rütbeleri cetvelde muharrer Eczacı-yı Evvellerden başka diğer eczacılar genellikle Mülazım-ı Evvel rütbesinde olacaktır.

Sekizinci madde: Küçük garnizonlarda en kıdemli alay tabibi aynı zamanda “Garnizon Kumandanlığı” nezdinde Sertabib görevini yapmakla sorumludur.

Dokuzuncu madde: Bu kadronun tatbiki tarihinden itibaren Tabib-i Saniler lağvedildiğinden hastane Tabib-i Evvelleri “Sertabib” unvanını alacaktır. Şubelerin

tanzimi ve yatakların paylaşılması, genç etibbanın şubelere tayini gibi işlemleri Tabib-i Evveller Sertabib yapacaktır.⁸⁶¹

3.4.3. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Üçüncü Orduda Menzil Sıhhiye Müesseseleri, Sıhhiye İstasyonları ve Tathir (Temizleme) Merkezleri Kadroları

Birinci Dünya Savaşı'nda Üçüncü Ordu'da gerek cephede ilk menzil hastanelerine ve gerekse menzil hastaneleri arasında genellikle 15-20 kilometre ara ile sıhhiye istasyonları kurulmuştur. Bu istasyonların bu kadar sık yapılmasının sebebi geriye hasta ve yaralı nakliyatını temin edecek miktarda arabanın olmaması idi. İstasyonlar arasındaki mesafeler yayalara göre belirlenmişti. Ancak daha geride bulunan yerlerde bu istasyonlar araba menzillerinde kurulmuştu. Sıhhiye istasyonları yerin önemine göre 40-500 yataklı ve yine önemine göre bir hekim, bir cerrah, bir eczacı veya bir sıhhiye neferi idaresinde bulunuyordu. Her sıhhiye istasyonunda hamam ve buğu sandığının bulunduğu bir temizleme kısmı vardı. Sıhhiye istasyonuna gelen kafilenin aşı durumları tetkik edilir ve gerekli olanlar aşılanırdı. Sargılarının değiştirilmesi gerekenlerin pansumanları yapılır, hastalar burada kaldıkları sürece sıcak yemekle iâşe edilirdi. Sıhhiye istasyonlarının bir görevi de cepheye giden sevkıyat efradını muayene ederek bunların bitlilerini temizlemek ve eksik aşılarını yapmaktı.⁸⁶²

Ordu Sıhhiye Riyaseti'nce talep edilen menzil müesseselerindeki yatak adetleri, hastaneler ve sıhhiye istasyonlarını gösteren listeler Üçüncü Ordu Menzil Sertababeti'nce hazırlanmıştır. Bazı istasyonlara henüz daha numara verilmemiş, verildikçe bunların da ayrıca bildirileceği arz olunmuştu.⁸⁶³

⁸⁶¹ ATASE, BDH, 2206-14-002-10, 7 Kanunusani 1329 (20 Ocak 1914).

⁸⁶² Tevfik Sağlam, **Büyük Harpte Üçüncü Orduda Sıhhi Hizmet**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1941, s.45.

⁸⁶³ ATASE, BDH, 2986-96-014, 31 Mayıs 1333 (31 Mayıs 1917).

3.4.3.1. Birinci Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları

▪ Divriği Hastanesi 250

	Sıhhiye İstasyonları	
5	Tepeta	35
6	Zimara	20
48	Tezkib	40
42	Togud	30
4	Zeliski	20
47	Sancak	30
45	Kabak[.....]	30
44	Cedid Karahisar	30
46	Kırk göz	25
	Aziziye	50
2	Deliktaş	20
	Alacahan	10
	Kangal	100 ⁸⁶⁴

3.4.3.2. İkinci Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları

Numarası	Hastaneler	Kadrosu
32	Ümraniye	200
1	Zara	1000
13	Koçhisar	500

⁸⁶⁴ ATASE, BDH, 2986-96-014-01.

17	Sivas (1 Numara)	1000
27	Sivas (2 Numara)	450
4	Merkez Hastanesi	800
39	Santral	350
6	Hariciye Hastanesi	1000
1	Hilal-i Ahmer-i Osmani	350
24	Şarkışla	200

Numara	Sıhhiye İstasyonları	Kadrosu
	Alakilise	100
	Kemecek	100
	Paçi	100
	Hacıyazı	100
	Çiftlik	100
12	Değirmentaş	100
13	Şerefiye	110
11	[.....]	50
[.....]	Dedekise	500
15	Yarhisar	100
24	Küre	200
	Hakdin	50
39	Kocuk	100
37	Çallı	100

50	Yeniköy	100
16	Kayadibi	100
62	Gazibey	50
1	Deliilyas	100
35	Sögüdlü Han	50
81	[...]Han	50
49	Yenihan	50
36	Çamlıbel	
50	Ulaş	50 ⁸⁶⁵

3.4.3.3. Üçüncü Mıntıkeya Aıt Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları

11	Alucra	500
12	Karahisar	500
31	Ağvanis	500
29	Yeniköy	500
19	Suşehri	700
7	[...]hisar	250
14	Mesudiye	250
9	Niksar	700

⁸⁶⁵ ATASE, BDH, 2986-96-014-02.

3	Tokad	1750
33	Erbaa	137

Sahra İstasyonları		
21	Balcına	100
23	[...]	200
9	Beyçiftlik	50
	Karol	100
7	Ortaköy	100
10	Ezyider	100
	Katlıtaş	20
8	Çobanyaka	100
52	Ağılyazı	149
53	Yeniarslan	200
51	Modasun	10
54	Gönderköprü	100
29	Reşadiye	110
27	Fazıla	100
26	Kazalapa	100
	Donkise	150
40	Evhatab	150
40	Beziri	200
20	İrab	80

19	Çiftlik	200
	Tekova	80
33	Kirimkiri	200
31	Turhal	200
	Kala-i zir	100 ⁸⁶⁶

3.4.3.4. Dördüncü Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları

21	Giresun	500
20	Ordu	750
16	Ünye	100
15	Fatsa	20
18	Çarşamba	45
26	Samsun	700
28	Sinob	100
35	Bafra	60

	Sıhhiye İstasyonları	
41	Kulakkaya	20
61	Taşhan	20
	Bulancak	20

⁸⁶⁶ ATASE, BDH, 2986-96-014-03.

28	Abdalaziz	20
91	[...]	10
	Vona	10
1	Terme	10
	Selyeri	10
	[.....]hanlar	50
	Çakallı	50
	Kavak	50
	Üçanlar	50
	Engiz	10
	Boyabad	15
42	Ulubey	15
90	Bolaman	10
	Hapishane	10
	Gerze	15
	Ayancık	15 ⁸⁶⁷

⁸⁶⁷ ATASE, BDH, 2986-96-014-04.

3.4.3.5. Altıncı Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sahra İstasyonları

22	Merzifon	3500
24	Çözüm	1200
5	Amasya	1000
	Zile	4000

	Sahra İstasyonları	
	Alacık	100
	Dördüncü	100
	Kuleci	100
	Erarşlan	50
32	Alos	50
38	[...]bahir	100
3	İnepazar	100
34	Çengelhan	100 ⁸⁶⁸

3.4.3.6 Yedinci Mıntıkaya Ait Sıhhi Müesseseler ve Sıhhiye İstasyonları

8	Kayseri Merkez	500
10	Talasşifayurdu	2000

⁸⁶⁸ ATASE, BDH, 2986-96-014-05.

2	[.....]dere Hilal-i Ahmer	1200
30	İncesu	500
2	Niğde	500
36	Ulukışla	20
25	Kemrek	35
	Sıhhiye İstasyonları	
63	Karagöl	100
64	Sarıoğlangazi	100
65	Sultanhan	100
66	[...]	100
67	Boğazköprü	100
	Yuvaşhan	100
69	Develikarahisar	100
	Arablıhan	100
71	Semendire	50
73	Kolsuz	30
72	Kilibhisar	60 ⁸⁶⁹

Birinci Dünya Savaşı sırasında Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu'nun bazı bölgelerindeki birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, altıncı ve yedinci mıntıkaya ait sıhhi müesseseler ve sıhhiye istasyonlarının nerelerde bulunduğu ve kadrolarının kaç kişiden ibaret olduğu bu tablolardan anlaşılmaktadır.

⁸⁶⁹ ATASE, BDH, 2986-96-014-06.

3.4.3.7. Tathir Merkezleri Kadrosu

Tathir (temizleme) merkezleri, esasını dezenfeksiyon amaçlı buğu sandıklarının teşkil ettiği yerlerdi. Buğu sandıklarının yanı sıra hamamlarda bulunuyordu. Tathir merkezleri Sıhhiye Dairesi Ordu Sertabibleri tarafından görülen lüzuma göre tesis olunuyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı Enver Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na fenni ihtiyaçlar dahilinde geçici olarak açılacak tathir merkezlerinden bahsetmişti. Buna göre tathir merkezleri kadrosu şu şekilde idi.⁸⁷⁰

Tathir Merkezi Kadrosu	
Kadro	Zabitan ve Heyet-i Erkân
Tabib ve Tathir Merkezi Amiri	1
İnzibat Zabiti	1
Debboy Memuru ve Emanet-i Muhafaza Zabiti	1
İdare-i Zabiti	1
İmam	1
Sivil Hamamcı	1
Berber	10
Külhancı	3
Suyolcu	2
Nefesci	2
Çamaşırcı	4
Orta Hademesi	4
İnzibat Memuru	10
İç Hademesi	7

⁸⁷⁰ ATASE, BDH, 2986-96-002, 4 Mayıs 1333 (4 Mayıs 1917).

Etüv Neferi Usta	2
Etüv Neferi Muavini	2
Sıhhiye Neferi	1
Hizmetlerde istihdam edilmek üzere [.....]	40 ⁸⁷¹

3.4.4. Merkez ve Taşradaki Bazı Askeri Hastanelerin Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarındaki Durumları

3.4.4.1. İstanbul'daki Hastaneler

3.4.4.1.1. Bahriye Merkez Hastanesi

Mevcut durum nedeniyle gıda ve ilaçların tedarikinde ciddi zorluklar yaşandığından Bahriye Merkez Hastanesi civarı ve yakınında olmayan Polis ve Jandarma efradının bundan sonra tedavileri yapılmayacaktı. Bununla beraber Seyr-i Sefain İdaresi'ne ait olup Tersane-yi Amire'de tamirde bulunan gemiler ile kazazede gemilerin mürettebatı ve Seyr-i Sefain mürettebatının tedavilerinin yapılması da mümkün olmayacaktı.⁸⁷²

Balkan Savaşları sırasında yaralıların tedavileri her türlü fenni ilerlemenin ve röntgen ışınlarının tatbikinin mümkün olduğu bir müesseseye bağlı olup Mekteb-i Bahriyye'ye yatırılan yaralıların birçoğunun fenni vasıtaların eksikliğinden dolayı Bahriye Merkez Hastanesi'ne nakilleri zorunlu oluyordu. Bahriye Merkez Hastanesi fenni gelişimlere sahip olduğu için bundan böyle Hastane Sertababeti'nden Umum Sahra Sıhhiye Müfettişliği'ne bildirilmekte olan boş yatak adedine göre gereği kadar yaralının tedavilerinin yapılmasının daha faydalı olacağı Bahriye Sıhhiye Dairesi ilamıyla bildirilmişti.⁸⁷³

⁸⁷¹ ATASE, BDH, 2986-96-002-01.

⁸⁷² DTA, MBN, 691/376, 8 Nisan 1325 (21 Nisan 1909).

⁸⁷³ DTA, MBN, 701/396, 6 Kanunuevvel 1328 (19 Aralık 1912).

Bahriye Sıhhiye Dairesi'nin 17 Aralık 1912 tarihli bu ilamı gereğince yalnız Bahriye Merkez Hastanesi'ne yaralı gönderilmesinin uygun olacağı Harbiye Nezareti'ne bildirilmişti.⁸⁷⁴

Balkan Savaşları sırasında Bahriye Merkez Hastanesine gelen yaralıların artmaya başlamasıyla gerek emraz-ı hariciyye pavyonu ve gerekse yeni hastane kaloriferleri ile etüv makinesi sürekli çalıştığından günlük iki araba kok kömürüne ihtiyaç oluyordu. Bu ihtiyacı karşılayan Gazhane-i Amire bundan böyle resmi bir belge olmaksızın sürekli kömür verilemeyeceğini ifade etmişti. Bahriye Merkez Hastanesi mevcut düzeninin zarar görmemesi için günlük kok kömürünün düzenli olarak verilmesi gerektiği konusunda Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'ni bilgilendirmişti.⁸⁷⁵

Donanma mürettebatından bazılarının küçük ve önemsiz rahatsızlıkları sebebiyle Merkez Hastanesine gönderilmesi üzerine Bahriye Nezareti Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği 21 Eylül 1914'te yayınladığı tamimde; 'Vatanın fedakarlık ve hamiyetkerane hizmet' beklediği sırada gemi ve mevkilerde hafif hastalıkları görülen zabıt ve efradın görevleri başından ayrılarak hastaneye gönderilmelerinin veya zabıt ve efrada rapor ile izin verilmesinin uygun olamayacağını ve bu konuya itina gösterilmesinden bahsetmiştir.⁸⁷⁶

3.4.4.1.1. Efrad-ı Cedide Mektebi Revir Hastanesi

Heyet-i Sıhhiyenin kararıyla Bahriye Efrad-ı Cedide Mektebi'nde bir hastane açıldı. Bahriye Nezareti Dördüncü Daire Bahriye Merkez Hastanesi'nin bir şubesi şeklinde olacak olan bu hastanenin süt, yoğurt gibi yiyecek ihtiyaçlarının Bahriye Merkez Hastanesi müteferrikasından verilmesi gerekeceğini mütalaa etmişti.⁸⁷⁷ Bahriye Sıhhiye Müfettişliği ise bu konuyla ilgili ilamında Efrad-ı Cedide

⁸⁷⁴ DTA, MBN, 701/397, 5 Kanunuevvel 1328 (18 Aralık 1912).

⁸⁷⁵ DTA, MBN, 724/314, 30 Kanunusani 1328 (12 Şubat 1913).

⁸⁷⁶ Donanma Emirnamesi, 13 Teşrinisani 1330 (26 Kasım 1914), Birinci sene, No.2, s.26.

⁸⁷⁷ DTA, MBN, 730/13, 25 Şubat 1329 (10 Mart 1914).

Mektebi'nde açılan revir hastanesinde bulunacak hastaların Bahriye Merkez Hastanesine sevki gerekli olmayacak hafif hastalardan ibaret olacağını söylemişti.⁸⁷⁸

3.4.4.1.2. Haydarpaşa Hastanesi'nde Yaralıların Tedavisi

Tıp Fakültesi Haydarpaşa binasında Mart-Nisan 1915'ten Mart-Nisan 1916'ya kadar tedavi edilen askeri yaralıların işlemleri aşağıda verilmiştir; savaş dolayısıyla 1915 yılı başından itibaren eğitime ara verilmesi Ekim-Kasım 1915'e kadar devam etmişti. Bu tarihten itibaren yalnız birinci ve ikinci sınıfların derse devam etmek üzere terhis edilebilmelerinden dolayı bu iki sınıfın eğitimine başlanmıştı. Ancak yılın başında şiddetlenen Çanakkale Savaşı nedeniyle Tıp Fakültesi'nin Haydarpaşa'daki seririyatıyla merkez binanın hasta yatırılabilir kısımları ile Tıbbiye-yi Askeriyyenin öğrenci yatakhaneleri de tamamen yaralılara tahsis edilmiş, masraflarını Hilal-i Ahmer Cemiyeti üzerine almıştı. R. 1331 (1915-1916) yılında seririyat derslerinin kapalı olmasından dolayı fakültenin seririyat ve polikliniklere ait işlemleri 14 Mart 1915'den 29 Nisan 1915'e kadar devam eden süreyle sınırlı kalmıştır. On buçuk ay zarfında Tıp Fakültesi Hilal-i Ahmer Hastanesi adını alan Tıp Fakültesi seririyat ve müştemilatıyla Tıbbiye-yi Askeriyye yatakhanelerinde ve kısmen civardaki İttihad Mektebi binasında tedavi altına alınan yaralıların toplamı 6219'du. Bunlardan başka menzil hastanesinden gönderilen ve adi hastalıklara muzdarib olan otuz nefer ile zabıt marifetiyle gönderilen ve tedaviye alınan 137 hasta kabul edilmiştir. Yaralılar arasında 5973 nefer, 1 müttefik ordu neferi, 3 düşman zabiti ve 16 düşman neferi tedavi edilmişti. Fakültenin Haydarpaşa ve Üsküdar mıntıkası civarındaki durumu ve tertibatıyla Haydarpaşa Hastanesi ağır yaralılara hizmet verdiği gibi yaralı getiren gemilerin iskelesine yakınlığından dolayı Selimiye ve daha ilerideki geçici yaralı hastanelerine sevki gerekenlerin birçoğuna gerekli tedbir alınıp pansumanları yenilenerek bir süre dinlenip yiyecek içecek verildikten sonra hastanelere sevk edilmişlerdir.⁸⁷⁹

⁸⁷⁸ DTA, MBN, 1032/31, 3 Mart 1330 (16 Mart 1914)

⁸⁷⁹ Darülfünun Dergisi, Y.2, S.5, Haziran 1333, s.429.

3.4.4.2. Taşradaki Hastaneler

3.4.4.2.1. Selanik Askeri Hastanesi'ndeki Ağır Hastaların Nakli

Trablusgarb Savaşı sırasında Selanik Askeri Hastanesi'ne izdiham olduğundan İtalya Donanması limana girip kışlaları bombardıman edecek olursa hastanenin merkezi itibarıyla bu durumdan etkilenip ağır hastaların nakillerine imkân bulunamayacağından ağır hastaların İtalya Hastanesine yerleştirilmesi Selanik'te bulunan Ordu Kumandanı tarafından talep edilmişti.⁸⁸⁰

3.4.4.2.2. Harput Hastanesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Harput Hastanesi'ndeki hastaların yerde yatırılmış olduğu ve hastanede karyola bulunmadığı haberi alınmıştır. Bu durum Kafkas Ordular Grubu Sıhhiye Müfettişliği'ne iletilmiştir.⁸⁸¹

3.4.4.2.3. Kameran Bahriye Hastanesi

Kameran'daki Bahriye Hastanesi'nin talep ettiği eşya için Ecza-i Tıbbiyye Ambarı'nda mevcut olanlar hazırlanmış, mevcut olmayanların ise dışarıdan tedarik edilmesi gerekmişti.⁸⁸²

3.4.4.2.4. İkinci Ordu Hastanelerinin 1917 Yılındaki İaşe Durumu

İkinci Kolorduda sıhhi konularda teşebbüs olunup yapılması gerekenler hakkında Üçüncü Ordu Sıhhiye Riyaseti'ne 3 Ekim 1917'de yazılan evrakta; bulaşıcı hastalılara karşı küçük sıhhiye memurları yetiştirilmesi ve nekahathaneler hakkında verilen bilgilerin yanısıra hastanelerdeki iaşe konularına değinilmişti. Ordu hastanelerinde iaşe zararsızdı. Techizat noksanından Meclis Sertababeti'ne bağlı Sıhhiye İmalathaneleri ilga edilmişti. Hastanelere Nisandan itibaren bir şey almamışlardı. İki çamaşırda hayli idare olunmuşsa da kışlık pamuklu çorap ve kaput

⁸⁸⁰ ATASE, OİH, 39-177-003-05, 18 Cemaziyevvel 330-22 Nisan 328 (5 Mayıs 1912).

⁸⁸¹ ATASE, BDH, 3201-2-004-01, 4 Teşrinievvel 1333 (4 Ekim 1917).

⁸⁸² DTA, MBN, 1032/120, 12 Mart 1330 (25 Mart 1914).

eksik durumdaydı. Bir önceki yıl bunları tamamlamak mümkün olmadığı gibi mevcutların bir kısmı da mahvolmuş durumdaydı.⁸⁸³ İkinci Kolorduda mıntika dahilindeki halka da sıhhi hizmetler veriliyordu. Bu mıntıkada sivil sıhhiye teşkilatının pek çok eksikleri vardı. Bu nedenle mülki teşkilata askeri teşkilat yardımıda bulunuyordu. Ancak tabib ihtiyacını menzil teşkilatı karşılayamıyor, bir önceki yıl Diyarbakır'da iki üç ay öncede Elazığ'da birer Guraba Hastanesi açılmış, bunlar menzilden iâşe olunamayarak tahsisatı Muhacirin Komisyonu'na karşılanmıştı. Bu şekilde hastaneler devam edemeyeceğinden Encümen-i Mahsusa Vilayeti'nde bütçeye muayyen bir meblağ tahsis olunacağı söylenmiştir. Diyarbakır ve Elazığ'daki askeri emraz-ı ayniyye hastanelerine yoksul halk ücretsiz kabul edilip tedavi olunmuşlardı. Malatya'da on yataklı ve sırf kolera için bir tecridhane tesis ettirilmiş, ancak kullanılamamıştı. Bunla beraber bu ordu mıntikasında bulunan menzil ve seyyar hastanelerde de ücretsiz olarak yoksul halka tedavi yapılıyordu.⁸⁸⁴

3.4.4.2.5. Ağvanis Menzil Hastanesi

Ağvanis Menzil Hastanesi kurulduğundan beri bakımsızlık nedeniyle düzene konulamamıştı. Gerek menzil mıntikası dışında bulunmasından ve gerekse pek dağınık olan hastaneleri topluca bir arada bulundurmak gerektiğinden zaruri görülmüş ve lağvedilmiştir. Ağvanis'te kurulacak sıhhiye istasyonunun Üçüncü Kafkas Fırka Kumandanlığı'nda vazülceyş menzil tarafından teslim alınmasına karar verilmiştir. Fırkadaki hastalar bu sıhhiye istasyonu vasıtasıyla tedavi için Suşehri Hastanesi'ne sevk edilecekti.⁸⁸⁵ Ağvanis Menzil Hastanesi'nin lağvedilerek sıhhiye istasyonuna dönüştürülmesiyle laboratuvarı da ihtiyaç olan başka bir yere alınmıştı. Üçüncü Fırkadan laboratuara gönderilmesi gereken maddeler için özel durum nedeniyle Birinci Kafkas Ordusu'nun Refahiye'deki laboratuvarı kullanılacaktı.⁸⁸⁶

⁸⁸³ ATASE, BDH 3201-2-001-38/38A, 3 Ekim 1333 (3 Ekim 1917).

⁸⁸⁴ ATASE, BDH, 3201-2-001-39A.

⁸⁸⁵ ATASE, BDH, 2986-96-15-03, 22 Haziran 1333 (22 Haziran 1917).

⁸⁸⁶ ATASE, BDH, 2986-96-15-04, 24 Haziran 1333 (24 Haziran 1917).

3.4.4.2.6. Ordu’da Rusların Bombaladığı Guraba Hastanesi

Rus filosu 30 Mayıs 1917 günü Ordu Kazası’nda bulunan ve üzerinde hilal-i ahmer bayrağı olan Guraba Hastanesinin iki ve üç numaralı seririyat intanilerini bombardıman ederek hastalardan birisinin şahadetine ve üçünün yaralanmasına neden olmuştu.⁸⁸⁷ Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin 8 Mart 1911 tarihli Nizamnamesi’nin elli beşinci maddesinde; Cemiyetin alamet-i farikası Cenevre Mukavelenamesinde yazıldığı suretle beyaz zemin üzerine kırmızı hilal işareti olup bu bütün devletler tarafından kabul olunduğu gibi Avrupa devletlerinde de aynı cemiyetlere mahsus alamet-i farika olan salib-i ahmer işareti bilmukabele tanındığı yazmıştır.⁸⁸⁸

Trablusgarb, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında askeri hastaneler, seyyar hastaneler, hastane haline getirilen okul ve diğer kurumlar, hastane gemileri, gemi hastaneleri ve diğer sıhhi müesseselerde yaralı ve hastalara ilk yardım ve tedavi hizmetleri verilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde üst üste yaşanan savaşların etkisiyle bulaşıcı hastalık salgınları görülürken hastane ve diğer sıhhi müesseselere ihtiyaç oldukça fazla olmuştur. Bundan dolayı çeşitli önlemler alınırken karada olduğu gibi denizde de sağlık ihtiyaçlarının karşılanması konularında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

⁸⁸⁷ ATASE, BDH, 2986-96-017, 5 Haziran 1333 (5 Haziran 1917).

⁸⁸⁸ 6 Rebiülevvel 1329 (7 Mart 1911) 23 Şubat 1326 (8 Mart 1911) Tarihli Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Nizamname-i Esasiyesi için bkz. **Düstur**, İkinci Tertib, 4 Zilhicce 1330-13 Zilhicce 1331-1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 1332, s.24.

BEŞİNCİ BÖLÜM MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1. İSTANBUL'DAKİ DURUM

İttihat ve Terakki'nin son hükümeti olan Talat Paşa Kabinesi 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce istifa etmiş, yerine Mareşal Ahmed İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur. İttihat ve Terakki'nin son fesih kongresiyle üyeler Osmanlı Hürriyetperver Avam ve Teceddüd Fırkalarında siyasal yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından iki gün sonra aralarında Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Bahattin Şakir, Cemal Azmi ve Doktor Nazım'ın da bulunduğu ittihatçı önderler yeni dönemin başlamasıyla yurt dışına gitmiştir.

Mondros Mütarekesi, Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok toprağını kaybetmiş Osmanlı Devleti'nin geride kalan topraklarının da paylaşılmasını sağlamıştır. Bahriye Nazırı Rauf Bey'in (Orbay) İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin yaşamasından yana oldukları ve Adana'nın işgal edilmeyeceğine dair açıklamaları ve Rauf Bey'e verilen gizli belgede Yunan askerlerinin İzmir ve İstanbul'a gönderilmeyeceğinin Amiral Calthorpe tarafından kendi hükümetine bildirileceğinin taahhüt edilmesine rağmen Musul 3 Kasım'da işgal edilmiş ve İskenderun'a İtilaf Devletleri tarafından 9 Kasım'da asker çıkarılmıştır.⁸⁸⁹ Aynı tarihlerde Osmanlı donanmasında Mondros Ateşkes Anlaşması maddelerinin uygulanmaya başlandığı görülmektedir. 6 Kasım⁸⁹⁰, 12 Kasım⁸⁹¹, 20 Kasım⁸⁹² ve 27 Kasım⁸⁹³ tarihli muhtıralarda; 23 Ağustos 1914 tarihinde donanmanın kullanımı için hazırlanan işaret defterinin lağvedildiği, gemilerin çıkaracakları ve depolara teslim edecekleri top malzemelerinin muntazam sandıklar içerisine konulması, Yavuz, Turgutreis, Hamidiye ve Mecidiye Zırhlıları ile bütün destroyerlerin mühimmat torpido ve top nişangâhlarını çıkarmaları,

⁸⁸⁹ Ali Arslan "Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye'nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten Müdafaa'nın İflası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 1995-2000 Prof. Dr. Fikret İşıltan Hatıra Sayısı*, İstanbul, 2000, s.7.

⁸⁹⁰ DTA, MBN, 484/45.

⁸⁹¹ DTA, MBN, 484/136.

⁸⁹² DTA, MBN, 484/138.

⁸⁹³ DTA, MBN, 484/47.

torpidobotlar, torpido ve şalopaların üç fontluktan⁸⁹⁴ büyük toplarının nişangâhlarını karaya çıkarmaları, donanma zabitlerinin hizmetinde kullanılanlar dışında gemilerin, telsiz, telefon ve antenlerinin indirilmesi, topların kamaları⁸⁹⁵, irtifa ve dirisa⁸⁹⁶ nişangâhlarının fora edilerek depolara teslim edilmesi, mühimmat, torpil ve mayınlardan eğer çıkarılmamış olanlar varsa bunların da depolara teslim edilmesi ve gemilerin personel sayılarının gerek geminin ve gerekse içerisinde bulunan levazımının korunmasına yetecek kadar azaltılması istenilmişti.

Bütün bu gelişmeler devam ederken 8 Kasım 1918’de Ahmed İzzet Paşa Hükümeti istifa ettirildi ve 11 Kasım’da Tefvik Paşa kabinesi kuruldu. İstanbul’a işgal kuvvetlerinin gelişi Tefvik Paşa Hükümeti zamanında gerçekleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri, kendi menfaatlerine uygun şartlar içeren Mondros Mütarekesi ile Devletin her tarafını işgalle kontrol altına alırken mevcut sistemleri de yine kendi menfaatlerine uygun olarak düzenlemeye çalışmışlardır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Muvakkat Encümen-i Adli idi. İtilaf Devletlerinin kendi vatandaşlarının çıkarlarına hizmet amacıyla kurdurttukları bu mahkeme, İstanbul’da bulunan Fransa, İngiltere ve İtalya Yüksek Komiserleri ile Bab-ı Ali arasındaki görüşmelerde zorla yapılan bir itilaf ile kararlaştırılmıştır.⁸⁹⁷ Diğer bir örnek ise İstanbul’daki sağlık sistemi ile ilgili olmuştur.

İşgal kuvvetleri, 13 Kasım 1918’de İstanbul’a geldiğinde General Wilson’un girişimi ile işgal kuvvetlerinin sağlık ile ilgili yaşayabileceği sorunlara önlem almak ve çözümler üretmek amacıyla bir “İtilafçı Sağlık Komisyonu” oluşturdular. İşgal kuvvetleri, 1840 yılında oluşturulan ve 1914 yılına kadar İstanbul’da kara sınırları ve denizlerde karantina merkezleri kurma görevini yürüten “Muhtelit Sağlık Komisyonu”nun tekrar kurulmasını amaçlıyorlardı. İstanbul’daki Fransız yetkililer,

⁸⁹⁴ Pount (P) = Pounder =1 Libre; 454 gram.

⁸⁹⁵ Topların kuyruklarında mermi ve hartuçların sürüldükleri yerleri kapamak ve gazın kaçışını engellemek için yapılmış kapaklara denir; Lütfi Gürçay, **Gemici Dili**, İstanbul, Deniz Matbaası, 1943, s.224.

⁸⁹⁶ Bir yelken veya bir cismin bir ucunu bulunduğu noktadan ayrılmamak üzere diğer ucunu bir taraftan bir tarafa veya bir topun sağa veya sola döndürülmesine dirisa etmek denir; Lütfi Gürçay, **a.g.e.**, s.132.

⁸⁹⁷ Ali Arslan, “Muvakkat Muhtelif Encümen-i Adli: Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı:15, İstanbul, 1997, s.588.

“Muhtelit Sağlık Komisyonu” tekrar kurulana kadar “İtilafçı Sağlık Komisyonu”nun yetkilerinin genişletilerek İstanbul’da halk sağlığı ile ilgilenebilecek düzeye getirilmesini önermişlerdi.

Yüksek Komiserler, “İtilafçı Sağlık Komisyonu”nun “Muhtelit Sağlık Komisyonu”nun yerini zaman içerisinde almasını ve yetkilerinin daha da arttırılmasını hedefliyorlar, ülkenin dahili sağlık teşkilatı ile ilgili yetkilerin de “İtilafçı Sağlık Komisyonu” yetkileri arasına girmesini istiyorlardı.⁸⁹⁸ 23 Ocak 1919 tarihinde General Wilson Harbiye Nazırı’na gönderdiği yazısında; İstanbul’daki sıhhi şartlar memnun edici bir halde olmadığından dolayı müttefik kuvvetlerin sağlık durumlarının korunması için İstanbul Sıhhiye Dairesi’ni kontrol ettirmeye karar verdiğini söylemiştir. Bunun için Miralay Nickerson’un riyaseti altında bir komisyon tayin edilmişti. Bu komisyonun görevi; mevcut sıhhi durumu tetkik etmek ve gerekli tedbirleri almaktı. Wilson, Harbiye Nazırı’ndan komisyonun müracaatında her türlü yardımın gösterilerek gerekli bilgilerin verilmesini istemiştir.⁸⁹⁹ Komisyonda, İngiliz Albay W.H.S Nickerson’un yanı sıra İngiliz Yarbay J.T Johnson, Fransız Binbaşı Bebos, İtalyan Binbaşı Mazzucconi Michelengelo ve Yunan Albay Antipas bulunacak, komisyon haftada bir kez toplanacak ve bazı Türk yetkililer de toplantı da hazır bulunacaktı. Osmanlı Hükümeti’ne bu “İtilafçı Sağlık Komisyonu”na temsilci atama yetkisi verilmiş gibi görünse de Komisyon’da kimin bulunacağına Yüksek Komiserler karar veriyorlardı. Nitekim, daha önce “Muhtelit Sağlık Komisyonu”nda çalışan Dr. Ekrem Bey’in görevlendirilmesini istemişlerdi.

İtilaf Devletleri şehre giriş-çıkışları kontrol altında tutmak amacıyla Osmanlı sağlık teşkilatının yetkilerini ellerinde bulundurmak istiyorlardı. Ayrıca, kendi vatandaşlarının sağlıklarını korumak ve bulaşıcı hastalıkların Avrupa’ya yayılmasını önlemek de amaçları arasındaydı.⁹⁰⁰ Bu tarihlerde İstanbul’da pek çok bulaşıcı hastalık görülüyordu. Örneğin; 16 Ocak-21 Ocak tarihleri arasında İstanbul’da lekeli hummadan 34 musab, 4 vefat; humma-i şibh-i tifodan 5 musab, 4 vefat; çiçekten 16

⁸⁹⁸ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.517.

⁸⁹⁹ **ATASE**, İSH, K.74, G.115, B.115-3.

⁹⁰⁰ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e**, s.518.

musab, 12 vefat; difteriden 3 musab, 1 vefat ve veremden 13 musab, 62 vefat görülmüştür.⁹⁰¹ Sağlık şartlarının hiç de uygun olmadığı İstanbul’da İtilaf Devletleri temsilcileri mevcut sağlık teşkilatının denetimini ellerine alarak kendi menfaatlerine uygun bir şekilde kullanmak istiyorlardı.

İşgal kuvvetleri tarafından kurulan “İtilafçı Sağlık Komisyonu”nun üzerinde çeşitli yetkiler bulunuyordu. Bunlardan biri, sağlık kanunlarına uymayan gemi ve yolculara para cezası kesebilmek yetkisi idi. Toplanan paralar, “İtilafçı Sağlık Komisyonu” masrafları için kullanılıyordu. 1922 yılında cezalardan toplanan paraların karantina merkezleri için kullanılmasına karar verilmişti.⁹⁰²

Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından el konulan “Muhtelit Sağlık Komisyonu”na ait hesapları hizmetlerinde kullanmak üzere girişimde bulunmuştu. Çünkü Osmanlı Hükümeti’ne bağlı sağlık teşkilatı da çalışmalarını devam ettirmeye çalışıyordu. Hükümet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek “Muhtelit Sağlık Komisyonu” hesaplarından bir miktar paranın kendisine ödenmesini talep etti. Yüksek Komiserler bu talebi, Osmanlı Sağlık İdaresi’nin bir “*düşman*” kuruluşu olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdi.⁹⁰³ Buna rağmen Osmanlı Sağlık İdaresi ise Hükümet’ten temin etmeye çalıştığı kaynaklarla hizmetlerini yürütmeye devam etmiştir.⁹⁰⁴

“İtilafçı Sağlık Komisyonu”nun “Muhtelit Sağlık Komisyonu”nun devamı olmaması ve de hukuksal olarak herhangi bir hakkı olmamasına rağmen Yüksek Komiserler “Muhtelit Sağlık Komisyonu”na ait yabancı bankalardaki paraların tamamını kurdukları sağlık idaresine aktarmaya karar vermişlerdi. İtilaf Devletlerinin kurduğu yeni idareye devredilen fonların kullanılabilmesi için “İtilafçı Sağlık Komisyonu”nda bulunan üç İtilaf temsilcisinin imzalarının yeterli olması, diğer personele yapılacak ödemelerin komisyona ayrılacak fon ve avans miktarlarının İtilaf temsilcileri tarafından belirlenmesi ile “Muhtelit Sağlık Komisyonu”na ait fonların kontrolü “İtilafçı Sağlık Komisyonu”na geçmişti. Fransız Kumandan, “Muhtelit

⁹⁰¹ **Takvim-i Vekayi**, S.5, 25 Kanunusani 1335 (25 Ocak 1919).

⁹⁰² Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e**, s.519.

⁹⁰³ **a.g.e**, s.520.

⁹⁰⁴ **a.g.e**, s.521.

Sağlık Komisyonu’na ait fonların Kavak ve Tuzla’daki karantina merkezlerinin bakım ve tamiri için kullanılmasını teklif etti. Ancak, Yüksek Komiserler Fransız Kumandanın teklifini kabul etmemişlerdi.⁹⁰⁵

Kavak’ta Haziran 1919’da İngiliz, Fransız ve İtalyan doktorların hizmet edecekleri “Liman Sağlık Komisyonu” kurulmuştu. Karadeniz’e ve Marmara’ya giden bütün gemiler Kavak’ta ödedikleri harç bedeli karşılığında sıhhi teftişten geçirilmişlerdir. Yüksek Komiserler İstanbul’daki Sağlık Heyeti’nin feshedilmesine de karar vermişti. Ancak Osmanlı Hükümeti bunu kabul etmemişti. 26 Haziran 1919’da toplanan İtilaf Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükümeti’nin 1914’te aldığı kararın kanuni olmadığını değerlendirerek bu tarihten sonra kurulan heyeti tanımadıklarını açıklamışlardı. Diğer taraftan, Osmanlı Hükümeti sağlık vergilerini tahsil etmeye devam ediyordu. Yüksek Komiserler, sağlık vergilerinin tahsil edilemeyeceğini tekrar hatırlatmışlardı. Hatta alınan kararı Şubat 1920’de Osmanlı limanlarını işgal eden liman kaptanlarına da bildirmişlerdi. Ancak, Osmanlı Hükümeti tahsil edebildiği sağlık vergilerini toplamaya devam etmiştir.⁹⁰⁶

“İtilafçı Sağlık Komisyonu” İstanbul ve çevresindeki tifo vakaları sebebiyle 1920 yılı ortalarında bir aşı kampanyası başlatmıştır. Amerikalılar, “USS Galveston” Gemisi’ndeki ve Tophane rıhtımındaki merkezlere, İngilizler, Galata’daki Denizci Hastanesi’ne, Kroecker Oteli’ndeki merkeze, Fransızlar, Yüksek Kaldırım’daki Zografos’a, Rumlar Parmakkapı, Galata ve Fener’deki Yunan Kızılhaçı Eczanelerine, Ruslar Rus Deniz Üssü’ne, Osmanlı vatandaşları Fatih, Pera, Üsküdar ve Kadıköy’deki halk sağlığı valilik bürolarına başvurarak aşılarını yaptırmışlardı. “İtilafçı Sağlık Komisyonu” tarafından karantina alınan kişilerin bulundukları yerlerden ayrılabilmesi için “İtilafçı Pasaport Bürosu” tarafından verilecek tıbbi geçiş pasaportuna bağlı hale getirilmişti.⁹⁰⁷

Sevr Anlaşması, “Muhtelit Sağlık Komisyonu”na ait fonların tamamen İtilaf Devletlerine devredilmesine olanak sağlıyordu. Sevr Anlaşması’nın 46. maddesinde

⁹⁰⁵ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e.**, s.520-521.

⁹⁰⁶ **a.g.e.**, s.521-523.

⁹⁰⁷ **a.g.e.**, s.533-534.

Boğazlarda kurulması planlanan sağlık teşkilatından bahsediliyordu. Boğazların tıbbi açıdan korunması için bir alt komite oluşturulacaktı. Bunun dışında kalan sıhhi teşkilat Osmanlı Hükümeti tarafından yönetilecekti. Bu arada İtilaf Devletleri tarafından kurulacak Sağlık Tasfiye Komisyonu karantina merkezleri, sağlık tarifeleri, ödemeler ve personel gibi konuları yeniden düzenleyecekti.⁹⁰⁸ Sevr Anlaşması taslağına göre;

“İstanbul’da yeni bir sağlık teşkilatı kurabilmek için uzun bir süreye ihtiyaç vardı. Osmanlı Sağlık İdaresi’nin tasfiyesi yararlı bir amaca hizmet etmeyecekti. Çünkü bu idarenin tasfiyesinden sonra İtilaf Devletleri tarafından kurulan Sağlık Komisyonu’nun sıhhi alanda oluşacak boşluğu doldurabilecek kapasitesi henüz yoktu. İtilafçı Sağlık Komisyonu personel, ekipman, araç, gereç ve finansman sorunlarını halledebilmiş değildi. İtilaf Devletleri İstanbul’daki birliklerinin ve Avrupa kıtasının sıhhi emniyeti açısından Osmanlı Sağlık Heyeti’nin İtilaf Devletlerinin denetiminde olmak koşuluyla faaliyetlerine bir süre devam etmesine razı olmak zorundaydılar.”⁹⁰⁹

Yüksek Komiserler bir tahkikat komisyonu kurmuşlardı. Amaçları, savaştan önceki sağlık politikalarını incelemek ve Osmanlı Sağlık İdaresi’nin tasfiyesini gerçekleştirmekti. Sonrasında çalışmaya başlayan Sağlık Tahkikat Komisyonu, “Muhtelit Sağlık Komisyonu”nun tasfiyesi için bir rapor hazırlamıştı. Raporda; İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti’nde işgal ettikleri topraklarda sağlık teşkilatını kendileri kuracakları, Osmanlı’ya bırakılan topraklardaki sağlık teşkilatının ise yine İtilaf Devletleri kontrolünde olması için bir komisyon kurulmasından söz ediliyordu. Bu öneri, İtilafçı Sağlık Komisyonu’nun Sevr Anlaşması’ndan sonra da devam edeceğinin işaret idi. Raporda İtilaf Devletlerinin Muhtelit Sağlık Komisyonunun tasfiyesini istemelerinin sebepleri arasında, Osmanlı Devleti’nin komisyonda yabancı temsilcilerden daha çok temsilciye sahip olması, yabancı temsilciler arasında ise Almanya, Avusturya-Macaristan gibi devletlerin temsilcilerinin bulunması,

⁹⁰⁸ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e.**, s.525.

⁹⁰⁹ **a.g.e.**, s.525-526.

“Muhtelit Sağlık Komisyonu”nun hesaplarında bulunan paralara el konulması gibi konular bulunuyordu.⁹¹⁰

İtilaf Devletleri tarafından kurulmak istenen sağlık teşkilatı, Osmanlı Devleti’nin temsil edileceği ancak herhangi bir etkide bulunamayacağı ve maddi açıdan kendi kendisinin masraflarını karşılayabilecek bir şekilde olacaktı.⁹¹¹

Yüksek Komiserlik Sağlık Danışmanları “Sağlık Tasfiye Komisyonu”nun Sevr Anlaşması’nın onaylanmasından önce kurulması için çalışıyorlardı. Danışmanlar, bu konunun İtilaf Devletleri Hükümetlerince kabul edilmesini beklerken, konu ile ilgili tahkikat yapmak üzere de İtilafçı Sağlık Komisyonunu görevlendirmişlerdi. Sevr’e göre; “İtilafçı Sağlık Komisyonu bir tasfiye komisyonuna dönüşerek eski Sağlık Komisyonu’nun tasfiye edilmesini sağlayacak ve yeni bir sıhhi rejim tesis edecekti.” Yüksek Komiserler 1920 yılı sonlarına doğru sağlık hizmetlerini bütünüyle kendi kontrollerine alarak yürütmek istediklerini Osmanlı Devleti’ne bildirmişlerdi. Zaten İtilafçı Sağlık Komisyonu Osmanlı İdaresi’ni denetleme yetkisine sahip bulunuyordu.

“30 Aralık 1920 tarihinde Yüksek Komiserlere bir nota ile cevap veren Osmanlı Hükümeti kağıt parayla ödenen sağlık vergilerinin beş katına çıkarılması ve ortaya çıkacak açığı İtilaf Devletlerinin kapatması koşuluyla savaş öncesi sistemin kabul edilebileceğini bildirdi. İstanbul’un sıhhi muhafazası için Osmanlı Hükümeti’nin başka bir çaresi bulunmuyordu....14 Ocak 1921 tarihinde Osmanlı Hükümeti’ne müşterek bir nota gönderen Yüksek Komiserler vergilerin beş katına çıkarılmasını kabul edeceklerini ancak açık çıkması halinde bu açığı Osmanlı Hükümeti’nin karşılaması gerektiğini dile getirdiler.... Osmanlı Hükümeti 17 Ocak 1921 tarihinde bir nota vererek açığın karşılanması haricindeki kararı kabul ettiğini açıkladı.”⁹¹²

⁹¹⁰ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e**, s.526-527.

⁹¹¹ **a.g.e**, s.527.

⁹¹² **a.g.e**, s.528.

İtilaf Devletleri önce Osmanlı Sağlık İdaresi'ni çalışamaz duruma getirmişler, ardından ise Osmanlı Sağlık İdaresi'ne ait vergi ve yetkileri ele geçirmişlerdi.⁹¹³

Yüksek Komiserlerin İstanbul'daki sağlık işlerinin kontrolünü tamamen ele geçirmelerinin ardından sağlık işleriyle ilgili masrafların karşılanması için "Muhtelit Sağlık Komisyonu" hesaplarından çekilecek paralar, mevcut sağlık vergilerinin arttırılmasıyla gelecek meblağ ve İtilaf Polisinin kestiği cezaların İtilaf Komisyonu'na aktarılmasıyla karşılanması düşünülmüştür.⁹¹⁴ Yüksek Komiserler 15 Haziran 1921 tarihinde düzenledikleri toplantıda maddi gelirlerini azalttıkları Osmanlı Sağlık Heyeti'ni tasfiye etmeye karar vermişler, 12 Ağustos 1921'de düzenlenen toplantıda ise "Muhtelit Sağlık Komisyonu'nun İtilafçı Sağlık Komisyonu'na intikaline karar vermişlerdi. Yüksek Komiserler kurdukları Sağlık Komisyonu'nun Sinop, Trabzon ve Zonguldak gibi limanlarda da yetki sahibi olmasını istiyorlardı.⁹¹⁵ *"İtilaf Devletleri bu şekilde limanlardan başlayarak Anadolu'ya hakim olacaktı."*⁹¹⁶

İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı sağlık teşkilatının ele geçirildiği dönemde Türk limanlarına gelen gemiler Yunan işgali altındaki limanlara vergi verdikten sonra İstanbul'da İtilaf Devletleri kontrolündeki limanlara ayrı bir vergi veriyor ardından BMM kontrolündeki limanlara da yine ayrı bir vergi veriyordu.⁹¹⁷

Yüksek Komiserler, İstanbul'da eczanelerde satılan ilaçlarla ilgili bazı düzenlemeler yapmışlardı. Örneğin; uyuşturucu maddelerden yapılan bazı ilaçların satışı hakkındaki düzenleme önce Yüksek Komiserlerin onayına sunulmuş ardından Hariciye Nazırı'nın başkanlığında toplanan ve içerisinde İtilaf Devletleri ve Duyûn-ı Umûmiyye temsilcilerinin bulunduğu komisyonca onaylanmıştı.⁹¹⁸

Yüksek Komiserler, doktorların çalışma şartları hakkında da kendilerince bir düzenleme yapmışlardı. İstanbul'da çalışan veya çalışmak isteyen İngiliz, Fransız ve

⁹¹³ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e**, s.530.

⁹¹⁴ **a.g.e**, s.530.

⁹¹⁵ **a.g.e**, s.532-533.

⁹¹⁶ **a.g.e**, s.533.

⁹¹⁷ **a.g.s**.

⁹¹⁸ **a.g.e**, s.535.

İtalyan doktorlar “İtilafçı Sağlık Komisyonu” tarafından tescil edilecekti. İtilafçı Sağlık Komisyonu doktorların tıbbi yeterliliklerini önemsemiyor, onların hangi ülkeden olduklarına önem veriyordu. Üç büyük İtilaf Devletine mensup doktorlar mesleki yeterliliklerine bakılmadan tescil ediliyorlardı. Yunan tebaasından doktorların tescil edilmesi için yapılan başvurular Sırp ve Romenlerin de buna benzer istekleri olacağı gerekçesiyle kabul edilmemişti. Yüksek Komiserler Amerikalı doktorları da tescil etmiyorlardı. Rus doktorların ise mesleki yeterliliğe sahip olup olmadıklarını tahkik etmek üzere bir komisyon kurulmasına karar verildi, İstanbul’da Rus göçmenler arasında doktor olduğunu iddia edenlerin mesleklerini serbestçe icra etmesine ise izin veriliyordu.⁹¹⁹

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası ülkede işgaller başlarken ordu ve donanma da Anlaşma maddeleri gereğince silahlarını bırakmak zorunda kalmıştı. İstanbul’a gelen işgal kuvvetleri mevcut sistemleri bozmak ve kendi çıkarları için bunları kullanmak üzere girişimlerde bulunmuşlardı. İşgal kuvvetlerinin sağlık sistemine yönelik girişimleri de bunlar arasındadır. Muhtelit Sağlık Komisyonu’nun hesaplarına ulaşmak işgal kuvvetlerinin sağlıkla ilgili oluşturduğu komisyonun en büyük emeli olmuştur. İstanbul’da sağlıkla ilgili zaman zaman çeşitli önlemler alsalar da bunlar kendi menfaatlerine yönelik önlemlerdi. Bu dönemde Harbiye ve Bahriye Nezaretleri içerisindeki sıhhi teşkilatlar da varlığını sürdürmüştür. Sıhhi teşkilatlar, Harbiye ve Bahriye Nezaretleri sağlık ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürmeye çalışırken, askeri hastaneler de faaliyetlerine devam etmişlerdir. İşgal döneminde Harbiye ve Bahriye Nezaretleri genel sıhhi teşkilatları aşağıda verilmiştir;

1.1. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1919 Yılı Kadrosu

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1919 yılında 1 Reis, 1 Reis Muavini, 1 Yaver ve evrak kısmı ile üç şubeden oluşuyordu. Kadro şu şekilde idi;

1 Ferik Sıhhiye Reisi

1 Kaymakam: Miralay Reis Muavini

⁹¹⁹ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e**, s.535-536.

1 Yüzbaşı Yaver

1.1.1. Şubeler

▪ Riyaset Kısmı ve Evrak

1 Yüzbaşı Kısım Amiri (Yaver aynı zamanda kısım amiridir.)

2 İkinci Sınıf Katib

2 Üçüncü sınıf Katib (11 Eylül 1919 tarihli emirle ilave edilmiştir.)

▪ Birinci Şube (İstatistik ve Neşriyat-ı Tıbbiye)

1 Tabib Miralay Müdür

2 Tabib Binbaşı

1 Tabib Kıdemli Yüzbaşı

1 Birinci Sınıf Katib

1 Üçüncü Sınıf Katib

▪ İkinci Şube (Malzeme)

1 Tabib Miralay Müdür

3 Tabib Binbaşı

1 Eczacı Binbaşı

1 Eczacı Yüzbaşı

1 Kısım-ı Sani Mümeyyiz

1 Birinci Sınıf Katib

1 İkinci Sınıf Katib

▪ **Üçüncü Şube (Muayene ve rapor)**

1 Tabib Miralay Müdür

3 Mütahassıs Tabib Binbaşı

1 Birinci Sınıf Katib (11 Eylül 1919 tarihli emirle ilave edilmiştir.)

1 İkinci Sınıf Katib (11 Eylül 1919 tarihli emirle ilave edilmiştir.)

1 Üçüncü Sınıf Katib (11 Eylül 1919 tarihli emirle ilave edilmiştir.)⁹²⁰

1.1.2. 6 Nisan 1919'daki Geçici Kadro

Sihhiye Dairesi'nin 6 Nisan 1919 tarihli geçici kadrosunda Riyaset Kalemî ve Evrak, Fen ve İstatistik, Malzeme-i Sihhiye ve Muayene ve Rapor⁹²¹ Şubeleri bulunuyordu. Şubeler dışındaki Sihhiye Dairesi kadrosu şu şekilde idi;

Reis Ferik (1 Onbaşı Revolverli, 2 Tüfeksiz ve Revolversiz Küçük Zabit Efradı)

Refakat Memuru Binbaşı (2 Tüfeksiz ve Revolversiz Küçük Zabit Efradı)

Yaver Yüzbaşı (1 Tüfeksiz ve Revolversiz Küçük Zabit Efradı)

Emirber (2 Tüfeksiz ve Revolversiz Küçük Zabit Efradı)

Odacı (1 Tüfeksiz ve Revolversiz Küçük Zabit Efradı)

Harbiye Nezaretî, yaşanan yangınlar nedeniyle dağılmış hanelerde sakin bulunan hastalara ve Daire-i Tababet tarafından lüzum görüleceklerin muayenelerinin icrasında görevli subay ve memurların birden fazla vasıta ile yetişememekte oluşu ve sarf edilen mesai ve gayrete rağmen iki tabib ile istenilen şekilde işlerin çevrilmesi mümkün olmadığından mevcut kadroya Yüzbaşı rütbesinde

⁹²⁰ ATASE, İSH, K.1516, B.46-3.

⁹²¹ ATASE, İSH, K.1/4, B.20-12, 6 Nisan 1335 (1919).

bir tabibin daha ilavesi için Sıhhiye Nezareti'ne başvurmuş ve kadroya 4 Kasım 1919 tarihinde Yüzbaşı rütbesinde bir tabibin daha ilavesine karar verilmişti.⁹²²

1.2. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1920 Yılı Kadrosu

Sıhhiye Dairesi'nin 1920 yılı kadrosunda Sıhhiye Dairesi Reisi'nin rütbesi Miralay ya da Mirliva idi. Bu kadronun tebliğini müteakip dairece Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Dairesi'ne yapılan müracaat üzerine, Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'nin teşkil edileceğine ve Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Ferik olacağından dolayı Sıhhiye Riyaseti yalnız "Liva" rütbesinde gösterilmiştir. 24 Ocak 1921 tarihli emir ile "Sıhhiye İstihbarat Kısmı" lağvedilerek işlemler Birinci Şube'ye devredilmiştir. Ücretle istihdam edilen yazıcıların yerine on muvazzaf katibin (muhtelif sınıftan) istihbarat işlemlerinin bitimine kadar geçici olarak Birinci Şube'de istihdamları kararlaştırılarak katibler 30 Nisan 1921 tarihli emirle kadroya ilave edilmiştir.⁹²³ Şubeler ise Evrak Kalemi ile beraber İstatistik ve Neşriyat-ı Tıbbiyye, Müessesat ve Malzeme-i Sıhhiyye, Fen ve Muayene Şubesi'nden oluşmuştur. Aynı yıl bir de Tarih-i Harb-i Sıhhi kurulmuştur. Tarih-i Harb-i Sıhhi'nin de reis ve azaları bulunmaktaydı. Bu teşkilatların kadroları şu şekilde idi;

Sıhhiye Reisi 1 Miralay: Mirliva

Reis Muavini 1 Kaymakam: Miralay

1.2.1. Şubeler

▪ Birinci Şube (İstatistik ve Neşriyat-ı Tıbbiyye)

Müdür 1 Tabib Kaymakam: Miralay

2 Tabib Yüzbaşı: Binbaşı

1 Mümeyyiz-i Salis: Evvel

2 Katib-i Salis: Evvel

⁹²² ATASE, İSH, K.141, G.27, B.27-5; İSH, K.141, G.27, B.27-1.

⁹²³ ATASE, İSH, K.1516, B.46-4.

Katib Salis: Evvel (ilave) istihbarat işlerinin araştırılmasına kadar 30:40 Kuruş günlük ile istihdam edilmiştir.⁹²⁴

▪ **İkinci Şube (Müessesat ve Malzeme-i Sıhhiye)**

Müdür 1 Tabib Kaymakam: Miralay

2 Tabib Yüzbaşı: Binbaşı

1 Eczacı Binbaşı

1 Mümeyyiz-i Salis: Evvel

1 Katib-i Salis: Evvel

▪ **Üçüncü Şube (Fen ve Muayene Şubesi)**

1 Müdür Tabib Kaymakam: Miralay

3 Tabib Binbaşı: Kaymakam

1 Mümeyyiz-i Salis: Evvel

2 Katib-i Salis: Evvel

▪ **Evrak Kalemi**

1 Mümeyyiz-i Salis

3 Katib-i Salis: Evvel

1.2.2. Tarih-i Harb-i Sıhhi

Tarih-i Harb-i Sıhhi 18 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulmuştur.

Reis :Tabib Miralay 1

Aza Tabib Binbaşı 2

⁹²⁴ ATASE, İSH, K.1516, B.46-3.

Aza Tabib Yüzbaşı 2

Tarih-i Harb-i Sıhhi Encümeninin Yüzbaşı: Miralay rütbesinde 6 tabipten müteşekkıl azası vardır.

Son kadro gereğince Tarih-i Harb-i Sıhhi, Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Dairesi Tarih-i Harb Encümeninin (Tarih-i Sıhhi Kısmı) unvanını almıştır.⁹²⁵

1.3. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1921 Yılı Kadrosu

Harbiye Nezareti Sıhhiye Riyaseti 12 Eylül 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye'ye gönderdiği yazısında; Sıhhiye Riyaseti kadrolarına değinmişti. Sıhhiye Riyaseti, Sıhhiye Dairesi ve Sıhhiye Teftiş-i Umumiliği kadrosunda reis rütbesinin Miralay:Liva, Müfettiş-i Umumi rütbesinin Liva:Ferik olarak gösterildiğini, diğer daire reislerinin rütbeleri Liva:Ferik olduğundan Sıhhiye Riyaseti Reisi'nin kadrosunun da Liva:Ferik olarak düzeltilmesini istemişti. Sıhhiye Riyaseti ayrıca, en son tatbik edilen kadroda işleri gayet önemli olan Sıhhiye Dairesi Üçüncü Şube'de bir müdür ve üç mütehassıs tabib ile yetinildiğini ve diğerlerinin de bununla kıyas edilebilir bir şekilde teşkil edildiğini söylemişti. Gerek şifa dairelerinin ve gerek diğer sıhhiye müesseselerinin kadrosunda yeniden tadilat yapılmasının⁹²⁶ önemini vurgulamıştı. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin bu taleplerine yazılan cevapta; Sıhhiye Riyaseti rütbesinin Ferik olarak düzeltilmesi kabul edilmişti.⁹²⁷ Harbiye Nezareti 1921 yılı kadrosu şu şekilde idi;

Sıhhiye Reisi 1 Tabib Ferik

Reis Muavini 1 Tabib Miralay

Refakat Tabibleri 2 Tabib Kaymakam (Biri dahili mütehassıs diğeri operatör)

⁹²⁵ ATASE, İSH, K.1516, B.46-5.

⁹²⁶ ATASE, İSH, 1/3, 30-29A, 43-1, 11 Eylül 1337 (1921).

⁹²⁷ ATASE, İSH, 1/3, 30-29A, 43-2, 22 Eylül 1337 (1921).

1.3.1. Şubeler

▪ Birinci Şube [İstatistik Neşriyat-ı Tıbbiyye ve İstihbarat]

Müdür 1 Tabib Miralay

2 Tabib Binbaşı

1 Kısm-ı Evvel Mümeyyiz

12 Birinci Sınıf Katib

▪ İkinci Şube [Müessesat ve Malzeme-i Sıhhiyye]

Müdür 1 Tabib Miralay

2 Tabib Binbaşı

1 Mümeyyiz Kısm-ı Evvel

1 Birinci Sınıf Katib

▪ Üçüncü Şube [Fen ve Muayene]

Müdür 1 Tabib Miralay

3 Tabib Kaymakam

1 Mümeyyiz Kısm-ı Evvel

2 Birinci Sınıf Katib⁹²⁸

⁹²⁸ ATASE, İSH, K.1516, B.46-4.

1.3.2. Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği

Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği 31 Ocak 1921’de kurulmuştur. Kadrosu katip, cerrah ve tabiblerden oluşmaktadır. Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği kadrosu aşağıda gösterilmiştir.

Sıhhiye Mufettiş-i Umumisi 1 Liva: Ferik

Bakteriyolog 1 Binbaşı: Kaymakam

Cerrah Müşaviri 1 Binbaşı: Kaymakam

[Mülhak] Tabib 1 Yüzbaşı: Binbaşı

1 Katib-i Salis: Evvel

Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği ile Sıhhiye Riyaseti görevinin aynı kişi üzerinde toplanabileceği değerlendirildiğinden 3 Eylül 1921 tarihli emirle Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği lağvolunarak mufettişlik görevleri Sıhhiye Riyaseti’ne verilmiştir.⁹²⁹

Harbiye Nezareti Sıhhiye Riyaseti’nin 12 Eylül 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye’ye gönderdiği yazısında; Sıhhiye Mufettiş-i Umumiliği’nin ilgasında işlerin artacağı, yalnız bir muavin ile işlerin idaresinin zorluk çıkaracağı, sık sık yapılması gereken teftişler de gecikeceğinden Riyaset kadrosuna biri operatör diğeri dahiliye mütehassısı olmak üzere Binbaşı-Kaymakam rütbesinde iki tabibin ilavesinin gerekli olduğunu iletilmişti.

Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye ise biri emraz-ı dahiliyye mütehassısı ve diğeri operatör olmak üzere Kaymakam rütbesinde iki refakat tabibi ile ikinci sınıf bir katibin kadroya ilave edilmesini kabul etti.⁹³⁰

İstihbarat işlemlerinin bitimine kadar Birinci Şube kadrosuna geçici olarak ilave edilmiş olan on muvazzaf katib [muhtelif sınıftan] bu esas kadroya dahil olmuştu.⁹³¹

⁹²⁹ ATASE, İSH, K.1516, B.46-5.

⁹³⁰ ATASE, İSH, 1/3, 30-29A, 43-2, 22 Eylül 1337 (1921).

1.4. Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi 1922 Yılı Kadrosu

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi'nin 1922 yılı kadrosunda 1 Reis Ferik, 1 Muavin Miralay, Dahiliye mütehassısı ve operatör iki refakat tabibi bulunuyordu. Ayrıca, teşkilat, kavanin, istatistik ve neşriyat-ı tıbbiye bir şubede toplanmıştı. Bu şube ise üç kısımdan oluşuyordu. 1922 yılı kadrosu şu şekilde idi;

Sıhhiye Dairesi Reis Tabib Ferik (3 Tüfekli, 1 Revolverli)

Muavin Tabib Miralay (1 Tüfekli)

Refakat Tabipleri 2 Kaymakam (2 Tüfekli) (Biri Dahiliye Mütehassısı Diğer Operatör)

1 İkinci Sınıf Katib

Emirber (3 Tüfekli)

Odacı [Biri Riyasetin Diğer Muavinliğın Etıbbı Refakatındendir.]

1.4.1. Şubeler

▪ **Birinci Şube [Teşkilat, Kavanin, İstatistik, İstihbarat-ı Sıhhiye ve Neşriyat-ı Tıbbiye]**

Müdür Tabib Miralay (1 Tüfekli)

▪ **Birinci Kısım (Teşkilat ve Kavanin-i Sıhhiye)**

Tabib Kaymakam (1 Tüfekli)

Kısım-ı Evvel Mümeyyizi

2 Birinci Sınıf Katib

▪ **İkinci Kısım (İstatistik ve İstihbarat-ı Sıhhiye)**

⁹³¹ ATASE, İSH, K.1516, B.46-5.

Tabib Binbaşı (1 Tüfekli)

2 Birinci Sınıf Katib

2 İkinci Sınıf Katib

▪ **Üçüncü Kısım (Neşriyat-ı Tıbbiye)**

Tabib Binbaşı (1 Tüfekli)

2 Tabib Yüzbaşı (1 Tüfekli)

İkinci Sınıf Katib

Emirber (1 Tüfekli)

Odacı (1 Revolver ücretli)⁹³²

1.5. 1919-1920 Yıllarında Bahriye Nezareti'nde Görevli Tabib ve Eczacılar ile 1922 Yılında Tanzim Edilen Bahriye Nezareti Sıhhiye Kadrosu

Mütareke döneminde İstanbul'da Bahriye Nezareti'nde 1919-1920 yıllarında görevli tabibler Bahriye Merkez Hastanesi'nde, gemilerde (Peyk-i Şevket, Hamidiye, Yavuz, İclaliye Çırak Mekteb Gemisi), Mekteb-i Bahriyye ve Çarkçı Mektebi'nde, Haliç Komodorluğu ve Sıhhiye Müfettişliği emrinde görev yapmışlardır. Ayrıca Darülfünun Tıp Fakültesi'nde de Bahriyeli bir tabib bulunmuştur. Eczacılar ise Mekteb-i Bahriyye, Tayyare Mektebi ve Efrad-ı Cedide Mektebi'nde, Mecidiye, Hamidiye, Yavuz, Hızırreis, Tir-i Müjgan Gemilerinde ve Bahriye Fişenkhane'sinde çalışmışlardır. 1919-1920 tarihlerinde Bahriye'de çalışan tabib ve eczacılar aşağıda verilmiştir⁹³³;

⁹³² **ATASE**, İSH, 1-29, 26, 5-8.

⁹³³ Tabib ve eczacıların isimleri ve görev yaptıkları yerler **DTA**, Künye Defteri 2446'dan alınmıştır. Yalnız, Kalyon tabibi Vefalı İbrahim oğlu İsmail Fuad Bey'in bilgileri **DTA**, Künye Defteri, 28/8'den alınmıştır.

- Tabib Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Hacı Mahmud oğlu Memduh Efendi (Hastanede) Ba-irade-i seniyye tekaüdü (22 Temmuz 1919).
- Tabib Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Vahid oğlu Mehmed İhsan Efendi (Hastane)

30 Ekim 1921 tarihli kararname hükümlerine uygun olarak askerlik mesleğinden istifa etmiştir (Kasım 1921).

- Tabib Kıdemli Yüzbaşı İzmirli Ahmed Necib oğlu Mehmed Sıdkı Efendi (Hastane) Tekauüt-1919.
- Tabib Kıdemli Yüzbaşı Trablusşamlı Abdurrahman oğlu Mehmed Efendi (Peyk-i Şevket Gemisi) Musika Mekteb-i Bahriyyesi Tababetini de ilave olarak yapmak üzere Çarkçı Mekteb-i Bahriyyesi Tababetine (12 Mart 1919), Bahriye Merkez Hastanesi'ne (13 Mayıs 1919), Muvakkaten Haliç Komodorluğu Dördüncü Şubesi'ne (29 Nisan 1920).
- Tabib Kıdemli Yüzbaşı Hacıoğlupazarcıklı Settara oğlu Fehmi Efendi (Hastane) Kaydı hastanede kalmak üzere muvakkaten Hamidiye Kruvazörü Tababetine 12 Ekim 1919, Yavuz Tababetine (29 Eylül 1920), Bahriye Merkez Hastanesi'ne (27 Kasım 1920), Yavuz Tababetine tayini (1 Kasım 1921), Hamidiye Mekteb Gemisine (13 Kasım 1921).
- Tabib Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Ferid oğlu İsmail Hakkı Efendi (Çarkçı Mektebi) İclaliye Çırak Mekteb Gemisi Tababetine (12 Mart 1919), Tekauüdü (15 Haziran 1919).
- Tabib Yüzbaşı Aksaraylı Rüstem oğlu İbrahim Edhem Efendi (Darülfünun Tıp Fakültesi).
- Tabib Yüzbaşı Üsküdarlı Kazım oğlu Naci Efendi (Hastane).
- Tabib Yüzbaşı Trabzonlu Dursun oğlu Hakkı Efendi (Berk-i Satvet). Berk-i Satvet Tababeti memuriyetine ilave olarak Peyk-i Şevket Tababetine (27 Ekim 1919).
- Tabib Yüzbaşı Şehreminili Zeki oğlu Ahmed Safi Efendi (Devair Merkezi) Bahriye Merkez Hastanesi'ne (28 Ağustos 1919), Haliç Komodorluğu Dördüncü Şube'ye (7 Şubat 1920), Muvakkaten Ertuğrul Sefine-i Hümayunu'na (29 Nisan 1920), Bahriye Merkez Hastanesi'ne (5 Mart 1921).

- Tabib Yüzbaşı Kastamonulu Mehmed Rasim oğlu Celaleddin Efendi (Hastane).
- Tabib Yüzbaşı Halebli Ömer oğlu Hayri Efendi (Haliç Komodorluğu Dördüncü Şube) Muvakkaten Yavuz'a (7 Şubat 1920), Zırhlı Yavuz Tababetine (12 Ağustos 1920), Ba-irade-i seniyye istifa etmiştir (18 Eylül 1920).
- Tabib Yüzbaşı Beykozlu Nazım Efendi (Tir-i Müjgan) Hamidiye Kruvazörü Tababetine (12 Mayıs 1919), Tir-i Müjgan Çırac Mekteb Gemisi Tababetine (6 Ağustos 1919), Memuriyetine ilave olarak Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane Tabibi Mustafa Bey'in Muavinliğine (16 Ağustos 1919), Merkez-i Muvakkate tayin.
- Tabib Yüzbaşı Trabzonlu Mehmed Hüsnü oğlu Kazım Efendi (Hamidiye Kruvazörü) Tir-i Müjgan Vapuru Tababetine (12 Mayıs 1919), Hamidiye Kruvazörü Tababetine (6 Ağustos 1919), Zırhlı Yavuz Tababetine (13 Kasım 1921).
- Kalyon Tabibi Vefalı İbrahim oğlu İsmail Fuad Bey, 19 Aralık 1916'da atandığı Hicaz Fırka-i Seferiyyesi Seroperatörlüğü görevinde iken 28 Şubat 1919'da Kahire'de esir edilmiştir. Esaretten dönerek 19 Ekim 1919'da Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin edilmiştir. 2 Mart 1920'de Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği Üçüncü Muayene-i Tıbbiyye Şubesi Azası olmuştur.⁹³⁴
- Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Şerif oğlu İhsan Efendi (Mecidiye Kruvazörü) Memuriyete ilave olarak Hamidiye Kruvazörü Eczacılığına, Zırhlı Yavuz'a (4 Aralık 1918).
- Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Küçük Mustafapaşalı Mahmud oğlu Mehmed Fahri Efendi (Yavuz Gemisi), Bahriye Merkez Hastanesine (4 Aralık 1919).
- Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Mehmed oğlu Zenci İsmail Efendi (Hastane)
Ecza-i Tıbbiyye Ambarı Müdüriyeti (14 Ekim 1920), Bahriye Merkez Hastanesi Eczacı-i Saniliğine (8 Kasım 1920).

⁹³⁴ DTA, Künye Defteri, 28/8.

- Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Kasımpaşalı Mustafa oğlu Mehmed Tahir Efendi
Efrad-ı Cedide Mektebi 30 Temmuz 1920, Mekteb-i Bahriyye-yi Şahane (19 Aralık 1920)
- Eczacı Kıdemli Yüzbaşı İnebolulu Ali oğlu Ahmed Efendi.
- Eczacı Yüzbaşı Bursalı Sadık oğlu Mümtaz Efendi (Tir-i Müjgan)
Merkez-i Muvakkat (23 Nisan 1919), Bahriye Merkez Hastanesi'ne (10 Kasım 1919) Hamidiye Kruvazörü'nün Sıhhiye Memurluğu da memuriyetine ilave edilmek üzere Hamidiye Mekteb Gemisi Eczacılığına (4 Aralık 1919).
- Eczacı Yüzbaşı Kesriyeli Hüseyin Zühdü oğlu Cevdet Seyfeddin Efendi (İzmir Torpil Müfrezesi), Hızırreis Gambotu'na (16 Ağustos 1919).
- Eczacı Mülazım-ı evvel İsmail Mehmed oğlu Esad Efendi (Hastane).
- Eczacı Mülazım-ı evvel Kasımpaşalı Osman İhsan oğlu Ali Müeyyed Efendi (Hastane), Bahriye Fişenkhaneşi Kimyager Muavinliği (6 Mart 1920), Bahriye Merkez Hastanesi (15 Aralık 1920).
- Eczacı Mülazım-ı evveli Şam-ı şerifli Bayram oğlu Mehmed Raşid Efendi (Hamidiye Kruvazörü) Zırhlı Turgutreis'e (28 Ağustos 1919), Hamidiye Kruvazörü'ne (1 Kasım 1920).
- Eczacı Mülazım-ı evvel Bilecikli Nazif oğlu Ahmed Hüsnü Efendi (Hastane)
- Eczacı Mülazım-ı evvel Hırsovalı Halil oğlu Ali Efendi (Tayyare Mektebi), Merkez-i muavakkate (18 Ekim 1920), Turgutreis'e (1 Kasım 1920), Efrad-ı Cedide Mektebi'ne (19 Ekim 1920).
- Eczacı Mülazım-ı evvel Kuruçeşmeli Naim oğlu Mehmed Nizameddin Efendi (Hastane).
- Eczacı Mülazım-ı evvel Küçük Mustafapaşalı Mustafa oğlu Mehmed Şerafeddin (Hastane), Tir-i Müjgan'a (3 Mayıs 1919), Bahriye Merkez Hastanesi'ne (2 Eylül 1919).
- Eczacı Mülazım-ı evvel Asitaneli Abdurrahman oğlu Yusuf Efendi (Hastane).

1922 yılında ise sıhhiye personeli ile ilgili asgari bir kadro oluşturulmuştu. Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği Birinci Şubesi Bahriye Nezareti İkinci Dairesi'nin 17 Temmuz 1922 tarihli muhtırasına verdiği cevapta Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği, Merkez Hastanesi, gemi ve mevkiler için tanzim edilen asgari kadroyu göndermiştir. Hazırladığı listeler dışında kalan gemi ve mevkilerde bulunan sıhhiye memurlarının merkez müteferrik hizmetler kadrosuna dahil edilmesinin uygun görüldüğü de ilave edilmiştir. Kırk sekiz kişiden oluşan asgari kadro aşağıdaki gibidir;

Bahriye Nezareti 1922 Yılı Asgari Sıhhiye Kadrosu

Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği	
Liva Tabib	1
Kalyon Tabibi	1
Fırkateyn Tabibi	2
Bahriye Merkez Hastanesi	
Liva Tabib	1
Kalyon Tabibi	1
Fırkateyn Tabibi	2
Korvet Tabibi	7
Tabib Yüzbaşı	1
Kıdemli Eczacı	2
Mülazım Eczacı	3
Bılarütbe Eczacı	3
Beşinci Sınıf Cerrah	1
Dişçi Sami Günzberg	1
Kıdemli Katib Yüzbaşı	1
Mütekaid Katib Yüzbaşı	1
Katib Mülazım	1
Kalyon İmamı	2
Fırkateyn İmamı	1
İkinci Sınıf Gedikli Sıhhiye	1

Mütekaid Korvet Eczacısı	1
İnzibat	
Güverte Kıdemli Yüzbaşı	1
Güverte Yüzbaşı	4
Mülazım	1
Çarkçı Kıdemli Yüzbaşı	1
Çarkçı Yüzbaşı	2
Gemiler	
Turgut Reis Gemisi	1 Korvet Tabibi
Ertuğrul Gemisi	1 Tabib Yüzbaşı
Hamidiye Mekteb Gemisi	1 Korvet Tabibi
Hamidiye Mekteb Gemisi	1 Eczacı Mülazım
Zırhlı Yavuz	1 Cerrah

Bu tablodan Bahriye Nezareti emri altındaki tabib ve diğer sağlık personelinin sayılarının oldukça azalmış olduğu görülmektedir.

1.6. 1919 Yılı Hazari Kadrosuna Göre Açılacak Hastanelere Dair Sıhhiye Dairesi'nin Görüşleri ve Askeri Kıtalar Olmasa Bile Güzergâh Üzerinde Bulunması Dolayısıyla Açılması Zorunlu Hastaneler

1919 yılında yapılan hazari kadroya göre gerek savaştan önceki ve gerekse yeniden açılacak hastaneler hakkında Sıhhiye Dairesi'nin görüşleri şunlardı;

- Savaşın getirdiği birçok zorluklar, memleketin muhtelif kısımlarındaki maddi ve manevi perişanlıklar bulaşıcı hastalıkları ortaya çıkaran nedenlerden olmasından dolayı ve de sıhhiye vukuat cetvellerinden alınan fenni sonuçlara göre efradda hastalık nispetini yüzde sekiz kabul etmek gerekiyor. Bundan dolayı askeri kıtalar nerede bulunursa bulunsun açılacak hastanelerin bu hesaba göre tesis edilmesi gerekmektedir.

• Bir taraftan Osmanlı memleketinin coğrafyası, diğer taraftan birçok yerlerde tren, otomobil hatta araba gibi nakliye vasıtalarının ve yolun bulunamaması nedeniyle halen hiçbir askeri kıta aramaz olmasa bile askeri sevkiyat yolları güzergâhları ve askeri iskeleler üzerinde sabit hastaneler açılmasına mecburiyet vardır.

• İstanbul'un müstesna vaziyeti birçok askeri müessesenin merkez ve sevkiyata güzergâh olması dolayısıyla burada mevcut hastanelerin gelecekte de yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

• Kıtasız yerlerdeki mevki veya merkez hastaneleri eğer fırka kolordu merkezlerine tesadüf ederse o vakit bu mevki veya merkez hastanelerinden vazgeçerlerse yine kıtaların hususi olan adetlerine göre hastaneler açılacaktır.⁹³⁵

Altıncı Ordudan Harbiye Nezaretine gönderilen 2797 numaralı şifrede 15 Ocak 1919'dan 4 Şubat 1919'a kadar lağvedilen teşkilat verilmişti. Bu teşkilatta Reisülayn menzil kıtası ve hastanesi de vardı. Reisülayn menzil kıtasının kaldırılması bu dönemde buradaki geri çekilmeden kaynaklanmaktaydı.⁹³⁶

Askeri kıtaalar olmazsa bile güzergâh bulunması dolayısıyla açılması zaruri mevki veya merkez hastaneleri;

Açılması Zorunlu Mevki ve Merkez Hastaneleri Yatak Adetleri

Hastane Mevki	Yatak Adedi
Anadolu Kavağı	100 yatak
Serviburnu	150 yatak
Haydarpaşa	750 yatak
Yıldız	300 yatak
Gümüşsuyu	250 yatak
Gülhane	400 yatak
Maltepe	750 yatak
Zeytinburnu	200 yatak

⁹³⁵ ATASE, İSH, 1 /4, 20-6, 3 Nisan 1335 (1919).

⁹³⁶ ATASE, İSH, K.27, G.108, B.108-2.

Tuzla	400 yatak
İzmit	100 yatak
Tekfurdağı	100 yatak
Bandırma	250 yatak
Aydın	250 yatak
Eskişehir	200 yatak
Afyonkarahisar	150 yatak
Karaman	150 yatak
Diyarbakir	250 yatak
Mardin	250 yatak
Cizre	250 yatak
Trabzon	250 yatak
Samsun	250 yatak ⁹³⁷

1.6.1. 24 Haziran 1919 Tarihi İtibarıyla Harbiye Nezareti Emrindeki Hastaneler ve Yatak Adetleri

Harbiye Nezareti'nin işgal döneminde 24 Haziran 1919'da emrindeki hastaneler;

İstanbul Muhafızlığı Emrinde: Yıldız Hastanesi, Maçka Hastanesi, Selimiye Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, İplikhane Hastanesi (muvakkat), Serviburnu Hastanesi (muvakkat), Çamlıca Nehathanesi (muvakkat), Kavacık Nekahathanesi (muvakkat), Tuzla Hastanesi, İzmit Hastanesi, (Fırka Hastanesi) Afyonkarahisar Hastanesi (muvakkat), Adapazarı Hastanesi (muvakkat), Eskişehir Hastanesi (muvakkat)

Onbeşinci Kolordu Emrindeki Hastaneler: Van Hastanesi, Bayezid Hastanesi, Erzurum Hastanesi, Erzincan Hastanesi, Bayburd Hastanesi, Trabzon Hastanesi

⁹³⁷ ATASE, İSH, 1/4, 20-6-1, [t.y].

Üçüncü Kolordu Emrindeki Hastaneler: Sivas Hastanesi, Samsun Hastanesi, Amasya Hastanesi

İmalat-ı Harbiyye Emrindeki Hastane: Zeytinburnu Hastanesi

Çatalca Mevki-i Müstahkem Emrinde Bulunan Hastane: Hadımköy Hastanesi

Birinci Kolordu Emrindeki Hastaneler: Edirne Hastanesi, Kırkkilise Hastanesi

Karadeniz Mevki-i Müstahkem Emrinde Bulunan Hastane: Liman-ı Kebir Hastanesi

Beşinci Kolordu Ahz-ı Asker Emrinde Bulunan Hastane: Ankara Hastanesi

On İkinci Kolordu Emrindeki Hastaneler: Konya Hastanesi, Karaman Hastanesi, Akşehir Hastanesi

On Birinci Kolordu Emrindeki Hastaneler: Nusaybin Hastanesi, Mamuretü'l-aziz Hastanesi, Malatya Hastanesi, Diyarbakir Hastanesi, Mardin Hastanesi

On Dördüncü Kolordu Emrindeki Hastaneler: Tekfurdağı Hastanesi, Şarköy Hastanesi, Bandırma Hastanesi

On Yedinci Kolordu Emrindeki Hastaneler: İzmir Hastanesi, Aydın Hastanesi, Antalya Hastanesi

Yirminci Kolordu Emrindeki Hastaneler: Konya Ereğlisi Hastanesi, Niğde Hastanesi,[.....]Bursa'da 56. Fırka Hastanesi⁹³⁸

Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi içerisinde malzeme-i sıhhiye ve ecza-i tıbbiyye ambarları bulunmaktaydı. 25 Haziran 1919 tarihli bir belgede, bu ambarlarda bulunan malzeme-i sıhhiyenin bir yıl içerisinde hastanelerde tedavi olunabilecek kırk bin kişiye yetebileceği, ecza-i tıbbiyye ile sadece bir buçuk yılda

⁹³⁸ ATASE, İSH, K.16, G.133, B.133-2.

idare edebileceği bildiriliyordu. Bu malzemeler de Hükümet-i Osmaniye'nin muhtelif yerlerindeki mevkilerde bulunuyordu.⁹³⁹

1.6.2. Hastabakıcılar

İstanbul'daki bazı askeri hastanelerde hastabakıcı ve diğer efrad sayısına bakıldığında; Haydarpaşa Hastanesi'nde üç hastabakıcı ve yedi efrad, Selimiye Hastanesi'nde iki hastabakıcı ve sekiz diğer efrad; Yıldız Hastanesi'nde beş diğer efrad; İplikhane'de beş diğer efrad bulunuyordu.⁹⁴⁰

İşgal döneminde İtilaf Devletleri İstanbul'daki sağlık unsurlarını kendi lehlerinde kullanmak isterlerken mevcut düzeni bozmak için de gayrette bulunmuşlardır. Harbiye ve Bahriye Nezaretleri sıhhiye teşkilatları ise azalan personel sayılarıyla beraber varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İstanbul'da bu gelişmeler devam ederken Mustafa Kemal 1919 Mayıs'ında beraberindeki heyet ile Samsun'a yola çıkmıştır. Bu heyeti içerisinde Dr. İbrahim Tali (Öngören) Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Sıhhiye Reisi, Binbaşı Dr. Refik Bey (Saydam) ise Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Sıhhiye Reisi Muavini görevindeydi.⁹⁴¹ Refik Bey, Erzurum'da Ordu Karargâhının kaldırılması üzerine, Askeri Hastane İntaniye Reisliğine getirilmiştir.⁹⁴² Dr. Refik, Heyet-i Temsiliyye'nin Sivas'tan Kayseri ve Kırşehir yolu ile Ankara'ya gelişi sırasında, Heyet-i Temsiliyye doktorluğu görevinde bulunmuştur.⁹⁴³

“...Son Osmanlı Meclis-i Mebusanının açılması ve Heyet-i Temsiliyye'nin istekleri doğrultusunda çalışması İtilaf Devletlerini rahatsız etmişti. Özellikle Misak-ı Milli'nin kabulünden sonra, İstanbul'daki İtilaf

⁹³⁹ ATASE, İSH, K.16, G.133, B.133-1.

⁹⁴⁰ ATASE, İSH, K.29, G.95, B.95-1.

⁹⁴¹ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993, s. 201.

⁹⁴² ATASE, Atatürk Özel Arşivi, K:15, G:92, B:92-2, 28 Ağustos 1335 (1919).

⁹⁴³ ATASE, ATAZB Koleksiyonu, K:15, G:93, B:93-7, 8 Kanunuevvel (Aralık) 1335 (1919).

Devletleri generalleri gücün artık milliyetçi liderlerde olduğunu anlamışlardı.”⁹⁴⁴

Bunun üzerine İstanbul işgal edildi. Heyet-i Temsiliyye Reisi Mustafa Kemal, fevkalade yetkilere sahip bir meclisin toplanması konusundaki tamimini vilayetlere, livalara ve kolordu kumandanlıklarına göndermişti.⁹⁴⁵ 23 Nisan 1920’de açılan BMM’nde 25 Nisan’da Muvakkat Heyet-i İcraiyye hemen arkasından ise 3 Mayıs’ta İcra Vekilleri Heyeti kurulmuştur.

2. MİLLİ MÜDAFAA VEKALETİ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 3 Mayıs 1920’de Mustafa Kemal başkanlığında kurulan İcra Vekilleri Heyeti’nin Milli Müdafaa Vekili Kozan Mebusu Fevzi (Çakmak) Paşa olmuştur.⁹⁴⁶ Milli Müdafaa Vekaleti’nin başlangıçtaki bölümleri şunlardı;

1. Harbiye Dairesi, 2. Ahz-ı Asker Dairesi, 3. Muamelat-ı Zatiyye Dairesi, 4. Levazım Dairesi, 5. Sıhhiye Dairesi, 6. Baytar Şubesi.⁹⁴⁷

2.1. Sıhhiye Dairesi

Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye Dairesi, Muamelat-ı Zatiyye, Muayene ve Fen, İstatistik ve İstihbarat kısımlarından oluşuyordu. Sıhhiye Dairesi, tabiblerin mevcudu, ecza ve malzeme mevcutları ile sağlıkla ilgili veri ve bilgilerin toplanması ile ilgilenmiştir. Topladığı verilere dayanarak belirlediği tabib ve malzeme eksikliklerine rağmen sağlık hizmetlerinin daha rahat yürütülmesi için önceden var olan veya yeni oluşturulan kanun, yönerge ve yönetmeliklerle önlemler almıştır.⁹⁴⁸ Ağustos 1920’de Sıhhiye Dairesi Sıhhiye Riyaseti’ne dönüştürülmüştür. Sıhhiye Dairesi’nin kuruluşunun ardından, Üçüncü, On İkinci, Yirminci, On Üçüncü ve On

⁹⁴⁴ Ali Arslan, *İstanbul’dan Çıkış Milli Mücadele’ye Giriş*, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2013, s.41.

⁹⁴⁵ Ali Arslan, *a.g.e.*, s.41.

⁹⁴⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M I.Dönem, 1919-1923*, C.I, Ankara, T.B.M.M Basımevi Müdürlüğü, 1994, s.820.

⁹⁴⁷ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2001, s.273.

⁹⁴⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV.C, I’inci Kısım*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984, s.299.

Beşinci Kolordularda elli ila dört yüz yataklı hastane ve revirler ile Birinci, İkinci ve On İkinci Tümenlerde iki yüzer yataklı birer hastane ve sıhhiye bölüğü, Bilemedik'te ise elli yataklı bir hastane faaliyete geçirilmiştir.⁹⁴⁹

Zayıf efradın yaya olarak sevki sırasında bunların kötü duruma düşmesini engellemek için zayıf ve malul efradın köylerine kadar rahat şekilde ulaşmaları ile ilgili hazırlanan talimat⁹⁵⁰ Heyet-i Vekile tarafından kabul edilmiş, yeterli miktarda tahsisat ayrılmıştı.

2.1.1. Askeri Tıbbiye Mektebi Öğrencilerine Verilen Fevkalade Zamlar Hakkında Kanun

“Askeri Mektebler Talebesiyle İhtiyat Zabit Namzedlerine Verilecek Fevkalade Zamlar” hakkındaki 37 numaralı kanun 6 Ekim 1920 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanuna göre; asli maaşlarından başka Mekteb-i Harbiyye öğrencileriyle Askeri Tıbbiye Mektebi Birinci, İkinci, Üçüncü sınıf ve Askeri Baytar Mektebi Birinci ve İkinci sınıf talebelerine dört yüz ellişer, Mekteb-i Harbiyye'nin İhtiyat Zabit namzedi talebelerine üçer yüz, Mekteb-i İdadi-i Askeri talebelerine ikişer yüz, leyli rüşti Askeri talebesine yüz Kuruş fevkalade zam verilecektir.⁹⁵¹

Diğer taraftan Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeri'den atılan öğrencilerle ilgili çıkarılan 30 Ekim 1922 tarihli bir kararnamede bu öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne kayıt ve kabul olunamayacakları belirtilmiştir.⁹⁵²

Bununla beraber, 1920'de kurulan sağlık teşekkülleri tüm gayretlerine rağmen kadro mevcudu giderek artan milli ordunun sağlık gereksinimlerini karşılayamamıştır.⁹⁵³

⁹⁴⁹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV.C, 1'inci Kısım, s.298.**

⁹⁵⁰ 28 Ekim 1920 tarihli ve 289 numaralı “Askeri Zuafanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname için bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertib, 23 Nisan 1336-28 Şubat 1337, C.1, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, s.108.

⁹⁵¹ **Düstur**, Üçüncü Tertib, 23 Nisan 1336-28 Şubat 1337, C.1, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, s.91.

⁹⁵² “Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriye'den Tard Olunan Talebenin Tıp Fakültesine Kayıt ve Kabul Olunmaması Hakkında Kararname”. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Düstur, Tertib-i Sani, 16 Mart 1336-4 Teşrinsani 1338**, C.12, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1927, s.756-757.

2.2. 1921 Yılı Sağlık Teşkilatı

Sağlık hizmetlerinin ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan yetersiz kalması İkinci İnönü Muharebelerinde kendini daha iyi göstermişti. Bu durumu düzeltmek için Batı Cephesi Komutanlığı'ndan başlanarak zamanla sağlık personel ve eksiklerinin giderilmesine çalışıldı. Her tûmende sedyeli bir sıhhiye bölüğü ile tam kadrolu ve iki yüzer yataklı birer seyyar hastane teşkiline karar verildi.

Batı Cephesi Komutanlığı bir, iki ve üç numaralı harb hastanelerini, Güney Cephesi Komutanlığı ise beş, on bir, on iki, on üç ve on dört numaralı hastaneleri düzenleyerek gezici duruma getirmiştir. On numaralı harb hastanesi taşıma araçları tamamlanarak Batı Cephesi emrine gönderilmiştir. Tûmen sıhhiye bölüklerinin nefer, sedye ve araç eksiklerinin tamamlanmasına çalışıldı, bunlardan başka onar arabalı ve beşer mekareli iki yaralı taşıma müfrezesi oluşturularak Batı Cephesi emrine verildi.⁹⁵⁴

15 Nisan 1921'de Kara Kuvvetlerinin Ankara Komutanlığı Karargahı'nda Merkez Hastanesi ve Sanatoryum da bulunuyordu.⁹⁵⁵ Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında sıhhiye bölüklerindeki sedye sayıları otuz altıya çıkarılmıştı. Hastanelerdeki hastabakıcı sayıları arttırılmıştı.⁹⁵⁶

Sakarya Savaşı öncesinde Batı Cephesi kuruluşunda yer alan Kolordu yetkisindeki grup komutanlıkları aynen korunmuştu. Süvari tûmeninde süvari sıhhiye müfrezesi ve süvari sıhhiye bölüğü bulunuyordu.⁹⁵⁷

1921'de Büyük Taarruz'un hazırlık dönemine rastlayan süreçte; her kolorduda birer gezici hastane, her tûmende bir sıhhiye bölüğü, cephe komutanlığı emrinde birkaç hastane bulunuyordu.

⁹⁵³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV.C, Pinci Kısım, s.299.

⁹⁵⁴ a.g.s.

⁹⁵⁵ a.g.e, s.267.

⁹⁵⁶ a.g.e, s.299.

⁹⁵⁷ a.g.e, s.267.

Batı Menzil Sertabibliği ve buna bağlı olmak üzere yirmi bir yerde, menzil hastanesi, bir nekahathane, bir ecza deposu, bir Gedikli Sıhhiye Mektebi faaliyet görev yapıyordu. Menzil Hastanelerinin kapasiteleriye iki yüz yatakla bin yatak arasında değişmekteydi.⁹⁵⁸

Sıhhiye personeline duyulan ihtiyaç sebebiyle İstanbul'da bulunan bazı tabiblerin Anadolu'ya iltihakları sağlanmıştır. Örneğin; 1921 Ağustosunda Ankara'daki Sıhhiye Dairesi'nden gelen emirle Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mekteb ve Seririyatı hocalarından Dr. Abdülkadir (Noyan)'ın da aralarında bulunduğu dört hoca İtalyan bandıralı Avantino Vapuru'na gizlice binerek 3 Ağustos 1921'de Anadolu'ya İnebolu'dan iltihak etmiştir.⁹⁵⁹

2.2.1. Askeri Hastanelerde Tedavi Edilecek Fukara Ahali

Askeri hastanelere kabul edilecek fukara ahali ve mülki hastanelerde tedavi olunacak asker hastalar için 2 Ocak 1921 tarihli “Askeri Hastanelere Alınacak Fukara Ahali Hakkındaki Nizamname” hazırlanmıştı. Buna göre; uzun süre yatak işgal etmeyen fukara ahali hastaları kadrosunda boş yatak oldukça yüzde beşi kadar Askeri hastaneler tarafından bedelsiz kabul ve tedavi olunurlar, Askeri hastanesi mevcut olmayan yerlerde asker hastaları hükümete ait mülkiye hastanelerinde bedelsiz ve vilayat muhasebe-i hususiyelerine ve belediyelere ait memleket hastanelerinde her nefer için günlük otuz Kuruş ücretle tedavi olunurlar, gerek mülkiye ve gerekse asker hastaneleri fukara ahaliye mahsus birer “poliklinik” açarak müracaat edecek hastaları bedelsiz ayakta tedavi ederler, büyük merkezlerde ve hastaneleri olmayan şehirlerde sıhhiye müdüriyetleri tarafından ayrıca bir “poliklinik” açılır. Sivil ve Askeri bütün tabibler esas görevlerini sekteye uğratmamak şartıyla bu polikliniklere nöbetleşe devam ederler.⁹⁶⁰

⁹⁵⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV.C, Pinci Kısım, s.300.**

⁹⁵⁹ Abdülkadir Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Mücadelelerim**, Ankara, Son Havadis Matbaası, 1956, s.120.

⁹⁶⁰ **Düstur**, Üçüncü Tertib, 23 Nisan 1336-28 Şubat 1337, C.1, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, s.174.

2.3. 1922 Yılı Sağlık Teşkilatı

1922 yılında Batı Cephesi Komutanlığı emrinde üç seyyar hastane bulunuyordu. Kocaeli Grup Komutanlığı'nda on dördüncü seyyar hastane görev yapıyordu.⁹⁶¹ Beşinci Süvari Kolordu Komutanlığı'nda ise beşinci seyyar hastane hizmet veriyordu.

Çorum Menzil Mıntıka Müfettişliği emrinde üç hastane, iki nekahathane, on bir sıhhiye istasyonu, Bolu Menzil Müfettişliği emrinde beş sıhhiye istasyonu, Kastamonu Menzil Müfettişliği emrinde iki yüzer yataklı iki mevki hastanesi, altı revir, Adana Menzil Bölge Müfettişliği emrinde yedi hastane, Sarayönü Hat Komutanlığı emrinde Sarayönü ve Polatlı'da birer hastane, altı revir, Sivas Menzil Hat Komutanlığı emrinde bir hastane ve nekahathane, üç revir, Kayseri Menzil Hat Komutanlığı emrinde dört hastane, bir nekahathane, sekiz revir, Yozgat Menzil Hat Komutanlığı Emrinde bir hastane ve nekahathane bulunuyordu.⁹⁶²

TBMM Başkanı Mustafa Kemal dördüncü toplantı yılını açarken 1 Mart 1923'te 1922 yılındaki sıhhi işler hakkında şunları söylemişti;

“Ordunun bu sene vermiş olduğu muharebelerde umur-ı sıhhiyenin tarz-ı cereyanı lisanı takdir ile yâda sezadır. Emraz-ı sariyye mücadelesi techizat-ı sıhhiyye nevakısının ikmalî, zabitan-ı sıhhiyenin itmamı ve istihbarat-ı sıhhiyenin tanzimi üzerinde tekasüf eden vezaif-i sıhhiyyede de muvaffakiyeti kamile görmüştür. Hassaten sevkîyat hududu üzerinde kesretle görülen humma-yi racia ve lekeli humma menabii taharri ve takib edilerek köylere kadar mücadele teşmil edilerek cebheye temiz efrad sevkîyatı temin edilmiştir....Millî ordu teşkilatının diğer senelere nispetle büyük bir vüsat arz etmesine rağmen iaşe ve ilbas işleri şayan-ı memnuniyyet bir tarzda ikmal edilmiştir. Son zaferde Yunan ordusunun bıraktığı üserasının tanzim ve refahı hallerine çalışılmak üzere bir Üsera Şubesi teşkil edilmiş, düşmanın üseramıza ve ahalimize reva

⁹⁶¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV.C, I'inci Kısım, s.310.

⁹⁶² a.g.e, s.326-327.

gördüğü mezalime mukabil düşman esirlerine karşı kendi efradımıza olduğu kadar şefkat ve himaye gösterilmiştir.”⁹⁶³

Bu konuşmadan anlaşıldığı üzere 1922’de orduda, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, sıhhiye teçhizatının eksikliklerinin tamamlanması, sıhhiye zabitlerinin sayılarının ihtiyacı karşılayacak düzeye getirilmesi ve sıhhi istatistiklerin tanzimi gibi konular başarıyla gerçekleşmişti.

Milli Mücadele sırasında Sıhhiye Dairesi’nin yetersiz kaldığı noktalarda ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti birçok yerde katkıda bulunmuştur.

2.4. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Milli Mücadele Sırasındaki Faaliyetleri

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul’un işgalinden sonra Anadolu’daki merkez, şube ve imdad müesseseleriyle haberleşmenin kesildiği ve milli hareketlerin devam ettiği sırada Kuva-yı Milliye’ye yardımda bulunmuştur. Bu durum, Damad Ferid Hükümeti’nce iyi karşılanmamıştır.⁹⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yılında gerek doğu sınırlarındaki sıhhi müesseselere eşya ve malzeme-i sıhhiye sevkini kolaylaştırmak ve gerekse müesseselerin erzak ihtiyacını tedarik etmek amacıyla Eskişehir’de büyük bir depo ile bir de satın alma merkezi kurulmuş, bunlar savaş sonrası ilga edilmemişti. Dr. İsmail Besim Paşa, Milli Mücadele sırasında Eskişehir’in kurtarılmasına yakın bir zamana burada kalmış sonrasında depolarda bulunan malzeme ve eşya ile beraber Büyük Millet Meclisi’nin toplandığı Ankara’ya nakil etmiştir. Ankara’da bulunan Umumi Merkez üyelerinden Dr. Adnan Bey’in ve daha sonra Dr. Ömer Lütfi Bey ve Müderris Dr. Esad Paşa’nın katılımıyla yeniden oluşturulan heyet-i murahhasa ile Merkez-i Umumi teşkilatını meydana getirerek idarenin intizamına zarar gelmesine izin vermemişlerdir.⁹⁶⁵

⁹⁶³ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem, 1919-1923**, C.1, s.356.

⁹⁶⁴ **Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor**, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1339 (1923), s.2-3.

⁹⁶⁵ **a.g.e**, s.4-5.

Mondros Mütarekesi'nin ardından yaralı ve hasta askerlerin tedavisinden sorumlu hastaneler görevini bitirmiş ve uzun savaş yıllarının ahali üzerinde meydana getirdiği sefalet ızdırabın ortadan kaldırılması için muhtelif mıntikalara imdad heyetleri gönderilmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine muhacirlerin hastalıklarını tedavi, iâşe ve giyim ihtiyaçlarını karşılama gibi görevleri yapmak üzere Nazilli, Akhisar, Alaşehir'de bulunan heyetler ilk milli kuvvetlerin yaralı ve hastalarını da tedavi etmişlerdi. Milli müfrezelerin sıhhi ihtiyaçlarını temin için Güneybatıda Köşk-Balyanbolu Cephesinde dört yaralı dispanserî ile Alaşehir-Akhisar Cephelerinde dördüncü ve altıncı imdad heyetleri tarafından revir açılmış, Samanlıdağ, Kocaeli harekâtında Karamürsel, İzmit, Geyve, Adapazarı, Lefke, Selçi, Kaynarca Cephelerinin sıhhi ihtiyacı için mıntikalarda dört seyyar etıbbâ heyetiyle birer revir kurulmuştu. Güney Cephesinin Kilikya mıntikasında Yedinci İmdad Heyeti tarafından seyyar dispanserler açılmıştı.⁹⁶⁶ İkinci İnönü Savaşı'na kadar bu şekilde görev yapan Hilal-i Ahmer Cemiyeti ordu sıhhi teşkilatının tamamlanmasından sonra daha esaslı görevde bulunmak üzere merkezlerde ağır yaralı hastaneleri açmak suretiyle faaliyetlerine devam etmiştir.⁹⁶⁷

Akhisar'a gönderilen Dördüncü İmdad-ı Sıhhiyye Heyeti, iâşe, levazım, sıhhat hususlarında muhacir ve muhtaçlara yardım ederken Kuva-yı Milliyye'nin sıhhi hizmetlerini de yapmıştır.⁹⁶⁸

Nazilli Beşinci İmdad-ı Sıhhiyye Heyeti, Kuva-yı Milliyye'ye ecza-yı tıbbiyye vererek ilk yardım yapmıştır. Cepheden sürekli hasta ve yaralı efradın gelmesi ve kışın şiddeti nedeniyle muhacirler arasında hastalıkların artacağından dolayı bir hastane açılmıştır.⁹⁶⁹

Karamürsel Sekizinci İmdad-ı Sıhhiyye Heyeti, 5 Kasım 1920 tarihinde Yalova'dan gelen Yunan kıtaları tarafından Karamürsel kazası dahilinde 25 köyün

⁹⁶⁶ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s.8.

⁹⁶⁷ a.g.e, s.9.

⁹⁶⁸ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1338 (1922), s.25.

⁹⁶⁹ a.g.e, s.28.

yakılması üzerine Merkez-i Umumi tarafından gönderilmiştir. 27 Şubat 1921’de Kocaeli Kumandanlığı’nın talebi üzerine yüz elli yataklı olan Eşme Mevki Hastanesi’nin idaresi Sekizinci Heyet tarafından gerçekleştirilmiştir. Faaliyetler 1 Mayıs’a kadar devam etmiş, heyet kumandanlığın bir kıta takdiriyle ödüllendirilmiştir. Bilecik, Lefke, Selçi ve Kaynarca, Yenişehir Cephelerinde bulunan muhtelif kıtalara ilaç ve pansuman maddeleri göndermiştir. Kasım 1921’de lağvedilmiştir.⁹⁷⁰

Birinci ve İkinci İnönü, Sakarya Savaşları sırasında yaralılarla, hasta askerlerin tedavileri için ordudaki mevcut hastanelerden başka tesis, idare ve iâşe masrafları Hilal-i Ahmer’e ait olmak üzere açılan hastaneler şunlardır;

- Burdur ve Dinar Hastaneleri, 23 Haziran 1920 tarihinde Yunan ordusunun ileri harekâtı sırasında cephenin Denizli’ye alınması üzerine Burdur ve Dinar’a nakleden Nazilli Hastaneleri 27 Temmuz 1920 tarihinde Burdur ve Dinar’da ellişer yataklı iki yaralı hastanesi halinde yeniden kurulmuş, 1921 Ağustosuna kadar görev yapmıştır.⁹⁷¹
- Eskişehir Hastanesi, 1920 yılı Haziran ayında Yunan ordusunun ileri harekâtı üzerine mevkiini terke mecbur kalan Akhisar heyeti, 15 Temmuz’da Eskişehir’de bir hastane açarak yeniden işe başlamıştır. Bu hastanede savaş yaralıları muntazam olarak tedavi altında bulundurulmuşlardır. İhtiyaca göre ayrıca göz, kulak, boğaz şubeleri açılarak oradaki bütün askeri hastanelerin bu şubeye ait hastaları tedavi edilmiştir. Bundan başka, Eskişehir İstasyonu bekleme salonu, yaralıların kabul mahali ve çayhane haline getirilerek çok sayıda çay ve çorba dağıtılmış, ağır yaralıları Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesine yatırılmıştır.⁹⁷² Bu hastane 1921 Mayıs ayı ortalarında iki yüz yataklı olarak düzenlenmiş, bu suretle numune hastanesi halinde 19 Temmuz

⁹⁷⁰ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1338 (1922), s.34-36.

⁹⁷¹ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumi 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s.12.

⁹⁷² Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), s.11.

1921 tarihine kadar faaliyet göstermiş, bu tarihten sonra askeri durum nedeniyle Kırşehir'e nakl olunmuş, orada tesis edilmiştir.⁹⁷³

- Kırşehir Nekahathanesi, hastanelerden taburcu edilip uzun süre istirahate muhtaç pek çok zabitin mevcut olduğu dikkate alınarak bunlar için havası iyi bir yerde nekahathane tesisi lüzumu Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye Dairesi tarafından Mayıs 1921 sonunda teklif edilerek Kırşehir'de Mekteb-i İdadi binasında zabitan nekahathanesi tesis edilmiştir. Aynı zamanda zabitlere bir kolaylık olmak üzere Sıhhiye Dairesi'ne müracaatla bu nekahathaneye gönderilen zabitlerin Ankara'dan Kırşehir'e kadar seferiye masrafları Hilal-i Ahmer tarafından karşılanmıştı. Eskişehir Hastanesi'nin Kırşehir'e nakli zorunlu olmasından dolayı Ağustos 1921 tarihinden itibaren nekahathane hastane haline çevrilmiştir.⁹⁷⁴
- Kırşehir Hastanesi: 16 Ağustos 1921 tarihinde iki yüz yataklı olarak açılmıştır. Öncelikle zabıt ve neferlere mahsus olan bu hastane daha sonra yalnız zabitlere ayrılmıştır.⁹⁷⁵ Kırşehir Hastanesi 1 Aralık 1921 tarihinde lağvedilmiştir.⁹⁷⁶
- Ankara Hastanesi, İkinci İnönü Savaşı'nın son günlerinde Mart 1921 tarihinde Müdafaa-i Milliyye Vekaleti Sıhhiye Dairesi'nin teklifi ile Ankara'da yüz yataklı bir ağır yaralı hastanesi açılmıştır. Bu hastane Mayıs 1921 tarihine kadar yaralı kabul etmiştir. Ankara Hastanesi daha sonra istasyon karşısındaki binaya nakledilmiştir. Hastanenin ameliyathanesinin cerrahi aletleriyle pansuman maddelerinin bolluğunu⁹⁷⁷ gören Sıhhiye Dairesi istasyondaki diğer iki askeri hastanesindeki ameliyatların Hilal-i Ahmer Hastanesinde yapılmasını teklif etmiştir.⁹⁷⁸
- Isparta Hastanesi, Eskişehir ve Sakarya Muharebelerinde aralıksız hizmet eden Ankara Ağır Yaralı Hastanesinin cephe gerisinde daha büyük hizmetler

⁹⁷³ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), s.12.

⁹⁷⁴ a.g.s.

⁹⁷⁵ a.g.s.

⁹⁷⁶ a.g.e, s.13.

⁹⁷⁷ a.g.s.

⁹⁷⁸ a.g.e, s.14.

yapacağı düşünülerek bütün techizat ve malzemeleriyle Isparta'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Dört ay faaliyette bulunduktan sonra malzeme ve teçhizatı Haziran 1922'de Askeri Sıhhiye'ye devredilmiştir.⁹⁷⁹

- Konya Hastanesi: 1920 Eylülünde Adana muhtac ve muhacirlerine yardım etmek üzere Fransızlardan alınan müsaadeyle Mersin yoluyla Adana'ya sevk olunmak üzere İstanbul Hilal-i Ahmer Merkezi'nce sekiz tabib ve on iki memur ve hastabakıcıdan oluşan heyet teşkil edilmiştir. Heyet daha sonra, Antalya yoluyla BMM arazisine iltica eden muhacirlere yardım etmesi tercih olunarak heyet Anadolu'ya çıkmıştır. Bu durum, İstanbul'un işgalinden sonra Umumi Merkezin Anadolu'ya yaptığı ilk yardımdır.⁹⁸⁰ Heyet, Aralık 1920 tarihinde Konya'ya gitmiş, bu sırada güney cephesinde başlayan muharebeler dolayısıyla heyetin ordu sıhhiyesine yardımı daha önemli olduğundan 25 zabite mahsus olmak üzere yüz yataklı bir yaralı hastanesi açılmıştır. Bu hastane için yatak adedi iki yüze çıkmıştır. Mevsim şartları nedeniyle Ağustos 1921'de Meram sayfiyesinde 15 yataklı bir de zabitan nekahathanesi açılmıştır.⁹⁸¹ Daha sonra Ereğli, Bor, Nemeron kasabalarında birer dispanser açılmıştır. Pozantı ve Bilemedik'te de bu tesisler idame edilmiştir. Heyet Konya, Ereğli ve Bor'da sıtma ve frengi mücadelesini üzerine almıştır.⁹⁸² Beraberinde getirdiği çiçek aşılarını muhacirlere tatbik ettiği gibi askerlere de vermiştir. Bundan başka kolera, tifo aşıları ile bazı serumlar, pamuk, alkol gibi maddeler de verilmiştir.⁹⁸³ Ordunun harb paketi ihtiyacı göz önüne alınarak Konya Hastanesi'nde bir hususi daire açılıp harp sargısı imaline başlanmıştır.⁹⁸⁴
- Balıkesir Hastanesi, Konya Hilal-i Ahmer Hastanesi İzmir zaferinden sonra mevcut yaralılarının tedavilerini tamamlamış görülen ihtiyaç üzerine Aralık

⁹⁷⁹ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s.15-16.

⁹⁸⁰ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), s.14.

⁹⁸¹ a.g.e, s.15.

⁹⁸² a.g.e, s.16.

⁹⁸³ a.g.e, s.17.

⁹⁸⁴ a.g.e, s.18.

1922’de iki yüz yatak üzerine Balıkesir’de yeniden kurulmuştur. Mayıs 1923’te görevini tamamlayıp malzemelerini askeri sıhhiyeye terk etmiştir.⁹⁸⁵

- Geyve ve Adapazarı Hastaneleri, Geyve’de açılan otuz, Adapazarı’nda elli yataklı hastaneler on üç ay süreyle faaliyette kalmış, Lefke, Selçi ve Kaynarca Cepheleri yaralılarının sıhhi ihtiyaçları temin edilmiştir.⁹⁸⁶

İstanbul’dan yeniden satın alınan yirmi iki adet hasta nakliye otomobili Ankara’ya gönderilmiş on altı adedi askeri sıhhiye emrine tahsis edilmişti. Ordu sıhhiyesine hizmet eden bu otomobiller daha sonra askeri sıhhiyeye terk edilmiştir.⁹⁸⁷

Milli ordunun sıhhiye memurları kadrosundaki eksiklik İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi yüzünden tamamlanamamıştır. Ankara murahhasa heyeti vasıtasıyla celbine ihtiyaç duyulan tabib ve eczacıların seyahatlerini hazırlamak, elbise ve seyahat masraflarını ödemek Hilal-i Ahmer tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹⁸⁸

Hilal-i Ahmer Cemiyeti kendi vasıtalarıyla tedarik edip Anadolu’ya sevk ettiği sıhhi malzemeleri askeri sıhhiyeye verdiği gibi Eskişehir ve Sakarya Savaşları sırasında yaralılara sarf olunan tımar malzemelerinin hemen tamamını Hilal-i Ahmer temin etmişti. Kışın seferber ordunun zayıflarını soğuklara karşı muhafaza etmek için hastalıklara mani olup efradı sıcak tutmak amacıyla yün çorap, don, yün fanila, gömlek, kilim, avcı yeleği, battaniye, pamuklu imal edilmek üzere pamuk ve Amerikan bezi askeri sıhhiye depolarına teslim olunmuştur.⁹⁸⁹

Hilal-i Ahmer Cemiyeti çeşitli engellemelere karşı mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde öncelikle muhacirler, daha sonra Kuva-yi Milliye ve düzenli ordunun kurulmasıyla yapılan savaşlarda ordunun yanında yer almıştır. Özellikle İstanbul’un işgal edilmesinden sonra İstanbul’daki umumi merkezle bağlar kesilmiş, Ankara’da kurulan geçici merkez tüm bu çalışmaları kontrol altında tutmuştur. I. ve II. İnönü, Sakarya, Eskişehir-Kütahya Savaşları ve Büyük Taarruz sırasında ve sonrasında

⁹⁸⁵ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, s.17.

⁹⁸⁶ a.g.e, s.18.

⁹⁸⁷ a.g.e, s.18-19.

⁹⁸⁸ a.g.e, s.19-20.

⁹⁸⁹ THACM, 23 Kanunuevvel 1927, s.153-154.

BMM Hükümeti'nin yer almıştır. Savaş durumu ortadan kalkınca açtığı hastanelerdeki malzemeleri ordu sıhhiye teşkilatına sevk etmiştir.

2.5. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti ve Bahriye Dairesi Riyaseti

Milli Mücadele sırasında 4 Kasım 1922'de İstanbul'un BMM Hükümeti'nce teslim alınıp 14 Kasım'da ilga edilene kadar Bahriye Nezareti faaliyetlerine devam etmiştir. Ankara'da ise Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ardından 10 Temmuz 1920'de Milli Müdafaa Vekaleti'ne bağlı olarak Karadeniz ulaştırmasından sorumlu olan Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti kurulmuştur.

Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti kendisine verilen görevi düzenli bir biçimde yerine getirebilmek için emrindeki deniz teşekkül ya da deniz müfrezeleri için “Deniz Ulaştırma Müfrezesi'nin Yöntem Sureti” adlı on iki maddelik bir yönerge hazırlayarak uygulanmasını istemiştir. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Müdürlüğüne Kd. Yzb. Kasımpaşalı Ahmed oğlu Mehmed Şevket Efendi (Doruker) getirilmiştir.⁹⁹⁰ Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti beş şubeden oluşmuştur. Birinci şube zat işleri, ikinci şube harekât, üçüncü şube levazım, dördüncü şube limanlar ve deniz ticareti, beşinci şube tahakkuk ve muhasebe şubesi idi. Milli Müdafaa Vekaleti tarafından Umur-i Bahriyye Müdüriyeti'ne verilen görev; Anadolu'daki cepheleri silah, cephane, techizat ve diğer ikmal maddeleri ile desteklemek için başta Karadeniz olmak üzere deniz ve göllerdeki stratejik deniz nakliyatını kurmak ve idame ettirmektir.⁹⁹¹

Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nin kurulmasından sonra bu müdürlüğün denizci personel ve gerekli techizat ile donatılması önemli bir ihtiyaç olarak ön plana çıkmıştı. Boğazlar ve Marmara Denizi İtilaf Devletlerinin kontrolü altında bulunduğu İstanbul'dan silah, cephane ve diğer ikmal maddelerinin Anadolu'ya transferi için 1921 yılının başlarında “Muavenet-i Bahriyye Grubu” kurulmuştur.⁹⁹²

⁹⁹⁰ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV Cilt Birinci Kısım, s. 359.

⁹⁹¹ **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, Haz: Soner Polat, Figen Atabey, Akın Özdemir, Ankara, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ocak 2008, s.48-49.

⁹⁹² **a.g.e.**, s.67.

Muavenet-i Bahriyye Grubu, Anadolu'daki sağlık personeli sağlık malzemesi ihtiyacına cevap verebilmek üzere Kasımpaşa Deniz Hastanesi'nden çok sayıda sağlık malzemesi ve ilacı gizlice Anadolu'ya sevk etmiştir.⁹⁹³

Milli Mücadele sırasında Bolşevik Rusya silah cephane ve para yardımıyla bulunmuştu. 1919 yılı Eylül ayında Mustafa Kemal, Halil Paşa'yı Bolşeviklerden silah ve cephane yardımı almak için görevlendirmişti. Halil Paşa Ruslarla köprü kurmayı başarmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi 26 Nisan 1920'de resmen yazılı olarak başvurarak Bolşeviklerden para ve savaş malzemesi talebinde bulundu. BMM ile Bolşevikler arasındaki ilk resmi ilişkiler Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyetin Moskova'ya gitmesiyle başlamıştı. Mustafa Kemal Bekir Sami Bey ile gönderdiği mektubunda;

“Emperyalizme karşı birleşik mücadelemiz için kuvvetlerimizi pekiştirmek amacıyla şimdilik ilk partide beş milyon altının ve kararlaştırılacak sayıda silah, cephane ve savaş gereçleriyle, sıhhi gereçlerin ve yalnız Doğu'da harekât yapacak kuvvetlerimize gerekli erzakın Sovyet Rusya Hükümeti tarafından sağlanması rica edilmiştir.”⁹⁹⁴

Milli Mücadele sırasında İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti, Mim. Mim Grubu, Namık Grubu, Yavuz Grubu, Felah Grubu ve Muavenet-i Bahriye Grubu Anadolu'ya savaş araç-gereçleri, deniz malzemeleri ve pek çok malzemeyi kaçırmıştı. Büyük taarruz sırasında da Felah ve Mim. Mim Grupları çalışmalarına devam etmişlerdir. BMM Hükümeti'nin kuruluşundan Lozan Barış Antlaşması'na kadar aralıksız olarak İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırılan malzemeler arasında sıhhiye eşya ve gereçleri bulunmaktadır.⁹⁹⁵

Başlangıçta az sayıda personelle çalışmaya başlayan Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti işleri artması karşısında bir daire haline getirilerek Bahriye Dairesi

⁹⁹³ **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, Haz: Soner Polat, Figen Atabey, Akın Özdemir, Ankara, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ocak 2008, s.71.

⁹⁹⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV.C, I'inci Kısım, s.237.

⁹⁹⁵ **a.g.e**, s.339.

Riyaseti kurulmuştur.⁹⁹⁶ Mehmed Şevket Efendi tekrar Bahriye Dairesi Reisliği'ne getirilmiş sonrasında Lozan Konferansı'na gidecek heyete de Bahriye Müşaviri olarak tayin olunmuştur.⁹⁹⁷

Bahriye Dairesi Riyaseti başlangıçta beş şubeden oluşmuştur. Birinci Şube, Muamelat-ı Zatiyye, İkinci Şube Erkân-ı Harb Harekât-ı Bahriyye, Üçüncü Şube İkmal ve Levazım, Dördüncü Şube Limanlar ve Ticaret-i Bahriyye, Beşinci Şube Muhasebe ve Tahakkuk'tur. 20 Aralık 1921'de Sıhhiye Müfettişliği Altıncı Şube olarak eklenmiştir.⁹⁹⁸ Sıhhiye Müfettişliği kurulduktan sonra Vefalı İbrahim oğlu İsmail Fuad Bey Sıhhiye Müfettişi olmuştur.

Milli Mücadele sırasında Bahriye Dairesi Riyaseti'ne bağlı olarak Trabzon ve Ereğli Nakliyat-ı Bahriyye Kumandanlığı, Amasra Bahriye Kumandanlığı, Samsun Müfreze-i Bahriyye Kumandanlığı, Eğirdir Gölü Müfreze-i Bahriyye Kumandanlığı, Ernis (Van) Tersane Kumandanlığı, İzmit Bahriye Kumandanlığı, Fethiye Bahriye İhtiyat Grubu Kumandanlığı faaliyet göstermiştir.

2.5.1. Milli Mücadelede Görev Yapmış Bahriyeli Sıhhiye Zabit ve Gediklileri

Muhtelif tarihlerde Bahriyeli bazı sıhhiye zabit ve gediklileri Anadolu'ya iltihak ederek Milli Mücadele kadrolarına katılmışlardır. Milli Mücadele sırasında 5 tabib ve 7 sıhhiye gediklisi görev yapmıştır.⁹⁹⁹ Tabib ve Sıhhiye Gediklileri Anadolu'ya farklı tarihlerde iltihak etmişlerdir. Tabibler Milli Mücadele saflarına katıldıktan sonra rütbe terfileri devam etmiştir. Ayrıca bazı tabiblerin Anadolu'ya iltihak ettiği sırada Bahriye Nezareti künye kayıtlarındaki bilgilerinde ruhsat verildiği ve merkez hidemat-ı müteferrika kadrosuna atandığı şeklinde bilgiler mevcuttur.

⁹⁹⁶ Bahriye Dairesi'nin kuruluşu ile ilgili farklı tarihler bulunmaktadır. **Türk İstiklal Harbi V.Cilt Deniz Cephesi ve Harekatı**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964, s.29'da 1 Mart 1921; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV.Cilt I.Kısım, s.359'da 1921 yılı başı; **DTA**'da Şevket Doruker'in künye kayıtlarının bulunduğu Künye Defteri 5/814 ve Künye Defteri 348/24'te 1 Ocak 1921 tarihi yazmaktadır.

⁹⁹⁷ **DTA**, Künye Defteri, 5/814.

⁹⁹⁸ İstiklal Harbi süresince Deniz Kuvvetlerinin kuruluşu (Kuruluş-1), **Türk İstiklal Harbi V.Cilt Deniz Cephesi ve Harekatı**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964, s.21.

⁹⁹⁹ Bu sayılar **DTA**'da Bahriye Dairesi Riyaseti Muamelat-ı Zatiyye Şubesi zabitlerinin künye kayıtlarının bulunduğu 348 numaralı defterin incelenmesiyle tespit edilmiştir.

Tabib ve Sıhhiye Gediklilerinin Anadolu'ya iltihak tarihleri ve görev yaptıkları mevkiler aşağıda verilmiştir;

Kalyon Tabibi Vefalı İbrahim Oğlu İsmail Fuad Bey, Anadolu'ya 31 Ocak 1921'de İnebolu'dan iltihak etmiştir.¹⁰⁰⁰ Anadolu Sicili 360'tır. Sıhhiye Dairesi Umur-ı Cerrahiye Müşavirliği yapmış, 20 Aralık 1921'de Bahriye Sıhhiye Müfettişi olmuştur. Zabitlerin sıhhi muayene raporlarını Ankara'ya getirmiştir.¹⁰⁰¹

Tabib Kastamonulu Mehmed Rasim oğlu Mehmed Celaleddin Efendi'nin¹⁰⁰² Anadolu'ya iltihakı 2 Ocak 1922'de İnebolu'dan olmuştur. Anadolu sicili 363'tür. 1 Mart 1922'de rütbesi Kıdemli Yüzbaşı'ya terfi etmiştir. 4 Ocak 1922'de Amasra Bataryası Tababeti'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁰³

Hacıoğlupazarcıklı Abdüsettar oğlu Fehmi Efendi,¹⁰⁰⁴ Tıbbiye-yi Askeriye'dendir. Bahriye Nezareti künye kayıtlarında 20 Kasım 1921'de kendisine üç ay ruhsat verildiği yazarken¹⁰⁰⁵ Bahriye Dairesi kayıtlarında Fehmi Efendi'nin 18 Kasım 1921'de Anadolu'ya Samsun'dan iltihak ettiği yazmaktadır. Anadolu sicili 361'dir. Kıdemli Yüzbaşı iken 1 Mart 1922'de Korvet Tabibi olmuştur. Samsun

¹⁰⁰⁰ **DTA**, Künye Defteri, 348/473.

¹⁰⁰¹ 1 Şubat 1888'de Harbiye sınıfına dahil olan İsmail Fuad Bey, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'den mezun olarak Tabib Yüzbaşı olarak Bahriye'ye naklolmuştur. 11 Ekim 1917'de Kalyon Tabibi olmuştur. 20 Aralık 1923'te Samsun'a gelmiş, 1 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişi olmuş, Meclis-i Ali-i Sıhhiye Azalığına tayin olunmuştur. 11 Nisan 1925'te Sıhhiye Dairesi Riyasetine tayin edilmiştir. İstanbul-İzmit ve İzmir'deki gemi ve mevkilerin sıhhi işlerini mahallerinde teftiş ederek rapor etmesi için gönderilmiştir. 1 Temmuz 1926'da Sıhhiye Dairesi Riyasetine tayin edilmiş, 17 Nisan 1928'de İstanbul Bahriye Kumandanlığı emrinde görevlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DTA**, Künye Defteri, 28/8.

¹⁰⁰² Kastamonulu Mehmed Rasim oğlu Mehmed Celaleddin Harbiye sınıfına 17 Temmuz 1909'da dahil olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'den mezun olarak Tabib Yüzbaşılık rütbesi ile Gülhane Hastanesi'nde iken 17 Temmuz 1913'de Bahriye'ye nakil olmuştur. 1 Mart 1922'de Kıdemli Yüzbaşı olmuş, 24 Mart 1923'te Peyk-i Şevket Tababeti'ne, 31 Ekim 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi Röntgen Müttehassıslığına, 11 Mayıs 1924'te Berk-i Satvet Torpido Kruvazörüne tayin olunmuş, 1 Ekim 1925'te Korvet Tabibi olmuştur. 1 Nisan 1925'te Bahriye Merkez Hastanesi'nde Emraz-ı Efrenciye Müttehassısı, 1 Haziran 1928'de ilave olarak Dalgıç Kursu'ndaki zabitlere sıhhi kaideler hakkında eğitimde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. 21 Haziran 1930'da Deniz Hastanesi'ndeki Cerrahi ve Bakteriyoloji alet ve edevatının numaralandırılması için oluşturulan heyetin azalığına atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DTA**, Künye Defteri, 28/52.

¹⁰⁰³ **DTA**, Künye Defteri, 348/476.

¹⁰⁰⁴ Fehmi Özatay, 28 Haziran 1910'da Yüzbaşı, 11 Mayıs 1915'te Tabib Muavin-i Evveli olmuştur. Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriye'den mezun olarak Nizamiye'de görevlendirilmiştir. 18 Temmuz 1911'de Bahriye'ye naklolunarak Bahriye Merkez Hastanesi'nde çalışmaya başlamıştır. Bahriye Merkez Hastanesi'nde ve pek çok gemide görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DTA**, Künye Defteri 83/44.

¹⁰⁰⁵ Bkz. **DTA**, Künye Defteri 83/44.

Müfrezesi Tababeti'ne 19 Aralık 1921'de, İzmir Bahriye Kumandanlığı Tababeti'ne 17 Ekim 1922'de, Amasra Bahriye Kumandanlığı Tababeti'ne 28 Ekim 1922'de tayin edilmiştir.¹⁰⁰⁶

Tabib Trabzonlu Dursun oğlu Hakkı Efendi¹⁰⁰⁷, Berk-i Satvet Tababetine ek memuriyet olarak 2 Ocak 1922'de Anadolu'ya iltihak etmiştir.¹⁰⁰⁸ Anadolu sicili 362'dir. 3 Ocak 1922'de Trabzon Nakliye-yi Bahriye Kumandanlığı emrinde görevlendirilmiştir. 1 Eylül 1922'de Kıdemli Yüzbaşı olmuştur.¹⁰⁰⁹

Tabib Yüzbaşı Trabzonlu Mehmed Hüsnü oğlu Kazım Efendi¹⁰¹⁰ için Bahriye Nezareti künye kayıtlarında 1 Ocak 1922 tarihinde kendisine üç ay izin verildiği belirtilirken, 1 Ağustos 1922 tarihinde Merkez Hidemat-ı Müteferrika Kadrosuna atandığı yazmaktadır. Bahriye Dairesi kayıtlarında ise 12 Ağustos 1922'de Fethiye Grub Kumandanlığı Tababeti'ne tayin olunduğu belirtilmiştir. Anadolu sicili 364'tür. 12 Ağustos 1922'de Antalya'ya, 13 Eylül 1922'de İzmir'e gitmiştir.¹⁰¹¹

Sihhiye Gedikli Namzedi Antalyalı Hacı Mustafa oğlu Hasan Basri Efendi'nin¹⁰¹² Anadolu'ya iltihakı 21 Eylül 1920'de Ereğli'den gerçekleşmiştir. Anadolu sicili 478'dir. 19 Eylül 1921'de Preveze Gambotu'na tayin olunmuştur.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁶ DTA, Künye Defteri, 348/474.

¹⁰⁰⁷ 17 Temmuz 1913'te Mekteb-i Tıbbiyye'den mezun olmuştur, 17 Temmuz 1914'te Yüzbaşı olmuştur. Cihet-i Nizamiyye'de iken 14 Temmuz 1914'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur. 22 Nisan 1915'te Dördüncü Daire'ye tayin olunmuştur. 25 Nisan 1915'te Yavuz Zırhlısı'nda, 15 Temmuz 1915'te Olga Vapuru'nda istihdam edilmek üzere Tir-i Müjgan'da, 23 Ekim 1915'te Reşidpaşa Hastane Gemisi'nde görev yapmıştır. Sonrasında sırasıyla Ertuğrul Vapuru, Berk-i Satvet ve Peyk-i Şevket Gemilerinde çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. DTA, Künye Defteri 83/51.

¹⁰⁰⁸ DTA, Künye Defteri, 28/49.

¹⁰⁰⁹ DTA, Künye Defteri, 348/475.

¹⁰¹⁰ Trabzonlu Mehmed Hüsnü oğlu Kazım, Tıbbiye-yi Askeriyye'den 17 Temmuz 1913'te Yüzbaşı rütbesi ile mezun olmuştur. Cihet-i Nizamiyye'de iken 14 Temmuz 1914'te Bahriye'ye naklolunmuş Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmiştir. 26 Nisan 1915'te geçici olarak Nizamiye'de çalışmış, 7 Temmuz 1918'de Nizamiye'den iade olunarak Bahriye Merkez Hastanesi'nde tekrar göreve başlamıştır. Hamidiye Kruvazörü, Tir-i Müjgan Gemisi ve Yavuz Zırhlısı'nda görev yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. DTA, Künye Defteri 83/57.

¹⁰¹¹ DTA, Künye Defteri, 348/477.

¹⁰¹² Antalyalı Hacı Mustafa Oğlu Hasan Basri Efendi, 1920'de Sihhiye Gedikli Namzedi, 21 Mart 1923'te Sihhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti, 1 Eylül 1926'da da Sihhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti olmuştur. Hasan Basri Efendi Milli Mücadele sonrası 11 Mayıs 1924'te Preveze Gambotu'na, 11 Kasım 1925'te Hızırreis Gambotu'na, 1 Temmuz 1926'da İkinci Fırka Sihhiye Memurluğu'na, 22 Haziran 1927'de Hızırreis Gambotu'na tayin olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. DTA, Künye Defteri 80/82.

¹⁰¹³ DTA, Künye Defteri, 348/591.

Sıhhiye Gediklisi Asitaneli Ömer Lütü oğlu Mustafa Edip Efendi,¹⁰¹⁴ Aydınreis Gambotu'na 19 Şubat 1921'de tayin olmuş, 24 Nisan 1921'de açığa alınmıştır. Anadolu sicili 480'dir.¹⁰¹⁵

Bahriye Merkez Hastanesi'nden Asitaneli Salih oğlu Kadri Efendi, Samsun Müfrezesi'ne 16 Şubat 1921'de tayin olunmuş, Trabzon Nakliye Kumandanlığı emrinde Ekim 1921'de görevlendirilmiştir. Anadolu sicili 482'dir. 1 Mart 1922'de Birinci Sınıf Gedikli olmuştur.¹⁰¹⁶

Bahriye Merkez Hastanesi'nden Sıhhiye Gediklisi Kasımpaşalı Kamil oğlu Kemal Efendi'nin¹⁰¹⁷ Anadolu'ya iltihakı 17 Ocak 1921'de İnebolu'dan olmuştur. Fethiye Bahriye İhtiyat Grubu emrine 29 Mart 1921'de tayin edilmiş, 4 Haziran 1922'de Eğridir Gölü Sıhhiye Müfrezesi'nde görevlendirilmiştir. 30 Ekim 1922'de İzmit Bahriye Kumandanlığı emrine tayin edilmiştir. Anadolu sicili 484'tür.¹⁰¹⁸

Sıhhiye Gedikli Zabiti Kuşadalı Mustafa oğlu Ahmed Rıfat Efendi'nin¹⁰¹⁹ Anadolu'ya iltihakı 10 Kasım 1920'de Samsun'dan olmuştur. Anadolu sicili 485'tir.

¹⁰¹⁴ Asitaneli Ömer Lütü oğlu Mustafa Edip Efendi'nin unvanı 30 Nisan 1911'de Meclis-i Sıhhiyye-yi Bahriyye'nin müzekkeresi üzerine tımarcı olmuştur. Mustafa Edip Efendi 14 Mart 1912'de Birinci Sınıf Tımarcı, 14 Mart 1914'te İkinci Sınıf Tımarcı olmuştur. 1 Nisan 1921'de Sıhhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti, 10 Eylül 1925'te Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti olmuştur. Anadolu'ya iltihakından önce Bahriye Nezareti emrinde 14 Ocak 1909'dan itibaren Bahriye Merkez Hastanesi, Reşidpaşa Vapuru, Sakız Gambotu, Samsun Gambotu ve Aydınreis Gambotu'nda görev yapmıştır. Cumhuriyet'ten sonra ise 11 Mayıs 1924'te Aydınreis Gambotu'na, 13 Ocak 1925'te Bahriye Fişenhanesi'ne, 11 Nisan 1925'te sıhhiye memuru olarak Cebhanelik'e, 1 Temmuz 1926'da Samsun Torpidosu'na tayin olunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DTA**, Künye Defteri 80/64.

¹⁰¹⁵ **DTA**, Künye Defteri, 348/593.

¹⁰¹⁶ Asitaneli Salih oğlu Kadri Efendi, 14 Mart 1914'te Beşinci Sınıf Bilarütbe Cerrah, 1 Mart 1922'de Birinci Sınıf Gedikli olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DTA**, Künye Defteri, 348/595.

¹⁰¹⁷ Kasımpaşalı Kamil oğlu Kemal Efendi, Bahriye'ye 15 Şubat 1910'da hastabakıcılık göreviyle duhul etmiştir. 14 Mart 1912'de Birinci Sınıf Tımarcı, 14 Mart 1914'te İkinci Sınıf Tımarcı, 1 Nisan 1921'de Sıhhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti, 10 Eylül 1925'te Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti olmuştur. **DTA**, Künye Defteri, 80/76.

¹⁰¹⁸ **DTA**, Künye Defteri, 348/597.

¹⁰¹⁹ Kuşadalı Mustafa oğlu Ahmed Rıfat Efendi, 2 Ocak 1921'de Sıhhiye Gedikli Zabiti Namzedi, 27 Haziran 1923'te Sıhhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti, 1 Eylül 1926'da Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti olmuştur. Anadolu sicili 485'tir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 11 Mayıs 1924'te Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı revirinde görevlendirilirken 11 Nisan 1925'te Akdeniz Bahriye Kumandanlığı Sıhhiye Memuru olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DTA**, Künye Defteri 80/83.

1921’de Samsun Bahriye Müfrezesi’nde görevlendirilmiştir.¹⁰²⁰ Aynı yıl İzmir Bahriye Kumandanlığı Efrad-ı Cedide Mektebi’ne tayin edilmiştir.¹⁰²¹

Antalyalı Mehmed oğlu Mustafa Efendi,¹⁰²² Güverte sınıfından Sıhhiyeye nakledilmiş, 12 Mayıs 1919’da Üçüncü Sınıf Gedikli, 18 Ekim 1922’de İkinci Sınıf Gedikli Zabiti olmuştur. Anadolu’ya 9 Mayıs 1921’de Antalya’dan iltihak etmiştir. Anadolu sicili 486’dır. Fethiye Bahriye Grubu’nda görevlendirilmiş, İzmir’e nakledilmiştir. 1 Aralık 1923’te İzmir Mevki-i Müstahkem Bahriye Müfreze Kumandanlığı emrine tayin edilmiştir.¹⁰²³

Bahriye Merkez Hastanesi’nden Sıhhiye Gedikli Namzedi Trabzonlu Mustafa oğlu Kazım Efendi, 14 Ocak 1921’de Samsun’dan Anadolu’ya iltihak etmiştir. Samsun Bahriye Müfrezesi’ne 17 Nisan 1922’de tayin olmuştur. Anadolu sicili 166’dır.¹⁰²⁴

¹⁰²⁰ DTA, Künye Defteri, 348/598.

¹⁰²¹ DTA, Künye Defteri 80/83.

¹⁰²² Antalya Mehmed oğlu Mustafa Efendi, 20 Kasım 1909’da Bahriye’ye duhul etmiş, 11 Temmuz 1915’te İşaretçi, 12 Temmuz 1915’te Gedikli Namzedi nasbedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. DTA, Künye Defteri 43/12A.

¹⁰²³ DTA, Künye Defteri, 348/599.

¹⁰²⁴ DTA, Künye Defteri, 348/608.

ALTINCI BÖLÜM CUMHURİYET DÖNEMİ ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİ

1. ORDU'DAKİ SİHHİ TEŞKİLAT, SİHHİ İSTATİSTİKLER VE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1.1. Sıhhi Teşkilat

Müdafaa-i Milliyye Vekaleti, orduda silahlandırma, teçhizat, maaşlar, hukuk, askeri mahkemeler, fabrika ve imalathanelere ait bütün işler ve sıhhi hizmetler ile ilgilenen makamdı. Ordunun barış ve sefer hizmetleriyle ilgili nizamname ve talimatnamelerle memleketin bütün nizam ve askeri kanunlarının uygulanması Müdafaa-i Milliyye Vekaleti'nin sorumluluklarındandı. Memleketin müdafaasının başarıyla yapılabilmesi için ordunun silahlandırılması, silah ve teçhizatça muhtaç olduğu bütün vasıtaları temin etmek Müdafaa-i Milliyye Vekaleti'nin görevlerinden en önemlisini teşkil ediyordu. Bünyesinde bulunan daire, müfettişlik, şube, müessese ve diğer resmi kurumlar, barış ve savaş durumlarında bu görevlerin yapılmasından sorumluydular. Müdafaa-i Milliyye Vekaleti'ne bağlı daire, müfettişlik ve şubelerden bazıları şunlardı; Kalem-i Mahsus, Müsteşarlık, Süvari-i Askeri, Harbiye Dairesi, Muhasebat Dairesi, Levazımat-ı Umumiyye Dairesi, Harita, Umur-ı Mahakim Müdüriyeti, Ordu Dairesi, Teftiş ve Tedkik-i Hesabat Dairesi, Baytariye Dairesi ve Sıhhiye Dairesi.¹⁰²⁵

Sıhhiye Dairesi, teçhizat, malzeme ve sıhhi müesseseler, fen ve muayene, istatistik, tıbbi neşriyat ile ilgileniyordu. Dört şubeye ayrılmıştı. Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeri, Gülhane Tatbikat Mektebi, Aza-i Sınaiyye Müessesesi, Sıhhi Malzeme İmalatı, Aşı Laboratuvarı ve Umum Sıhhiye Deposu bu dairenin emrinde idi.¹⁰²⁶ 1924 yılı başlarında hastanelere müracaat eden tüm erlerin bazı sağlık taramalarından geçirilmesi ve sonuçların Milli Müdafaa Vekaleti Sıhhiye Dairesi'ne bildirilmesine dair bir düzenleme yapılmıştı. Bu düzenleme ile ilgili, Milli Müdafaa Vekaleti

¹⁰²⁵ Salim Cevad: **Mekteb-i Harbiyye Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik (Müsvedde Halinde)**, Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 1340, s.124.

¹⁰²⁶ a.g.e, s. 127.

Sıhhiye Dairesi 18 Şubat 1924 tarihinde yayınladığı tamiminde; hastanelere gelen erlere sıtma nedeniyle bakteriyolojik muayene ve solucan taraması yapılmasını zorunlu hale getirmişti. Herhangi bir hastalık dolayısıyla olur ise olsun hastanelere gelecek bütün erlerin mutlaka kanı alınıp bakteriyolojik muayenesi yapılarak “Plazmori” mevcut olup olmadığı araştırılacak ve gaita numuneleri alınarak mikroskopla solucan yumurtası olup olmadığı incelenecek ve bilimsel gerekler uygulanacaktı. Alınacak sonuçlara göre erlerde görülen solucanların oran ve mevcudiyeti hakkında bilgiler toplanacaktı.¹⁰²⁷ Farklı farklı köy, kasaba ve şehirlerden gelen erlerin sıtma ve solucan yumurtasına dair sağlık taraması sonuçları toplanarak ülke geneli için bir sağlık istatistiği çıkarılmıştır. Bu sonuçlar askerlerin sağlıklarının korunması açısından da fayda sağlamıştır.

Aynı dönemde, kıtalar, müesseseler ve hastanelerden izinli olarak hava değişimi için memleketlerine giden erler ile ilgili bağlı bulundukları Ahz-ı Asker Şubelerinin haberdar edilmediği bilgisi alındığından, bu konuda 8 Ocak 1923 tarihli tamime riayet edilmesi ve hava değişimi süreleri bitiminde erlerin kıtalarına iltihakının temini için izinlerin Ahz-ı Asker Şubelerine bildirilmesi usulü kıta ve müesseselere tebliğ edilmişti.¹⁰²⁸

Diğer taraftan, kara ordusuna bağlı Ordu Müfettişlikleri, bir erkân-ı harbiye heyeti ile beraber muhtelif mütehassıslarla irtibat halinde görev yapıyordu. Bu mütehassıslar; Piyade ve Makineli Tüfenk Mütehassısları, Süvari Mütehassısları, Topçu Mütehassısları, İstihkâm Mütehassısları, Muhabere ve Muvasala Mütehassısları, Nakliye Mütehassısları, Levazım Mütehassısları, Baytariye Mütehassısları, Tayyare Mütehassısları ve Sıhhiye Mütehassıslarıydı.¹⁰²⁹

Ordu Sıhhiye Mütehassısları, kolordu sıhhi hizmetlerini, mıntika içerisindeki bina ve sıhhi müesseseleri ve manevralardaki sıhhi hizmetleri tetkik edip hazırladıkları raporları Sıhhiye Dairesi’ne gönderiyorlardı. Ayrıca, müfettişlik mıntikasındaki bulaşıcı hastalıklar konusunda haberdar edilirken sıhhiye erleri,

¹⁰²⁷ **Donanma Emirnamesi**, 1 Mart 1340 (1 Mart 1924), Onbirinci sene, No.5, s.23.

¹⁰²⁸ **a.g.e**, s.22.

¹⁰²⁹ Salim Cevad, **a.g.e**, s.135.

teskereçiler ve hastabakıcıların eğitimleri hakkında da bilgilendiriliyorlardı. Ordu Sıhhiye Mütchassıslarının görevleri aşağıda verilmiştir;

- Ordu Sıhhiye Mütchassıslıkları, kolorduların bütün sıhhi hizmetlerinin sefere hazırlanmasını tetkik etmek ve teftiş etmek göreviyle yükümlüydü. Teftiş raporları, müfettişlik vasıtasıyla Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderiliyordu.

- Mıntika dahilindeki kışla ve karakol gibi askeri binalar ve hastaneleri ve diğer sıhhi müesseseleri, Ordu Müfettişi'nin tayin edeceği zamanlarda teftiş ederken tertibat ve hizmetlerini tetkik ediyorlardı.

- Teftişleri sırasındaki müşahedelerini kayıt ederler ise de hıfzısıhha noktasında ertelenmesi uygun olmayan hususlar hakkında tıbbi önerileri gerekenlere mahallinde tavsiye ederek yapılan işlemlerden Ordu Müfettişliği, bağı kumandan ve Sıhhiye Dairesi Riyaseti'ni haberdar ediyorlardı.

- Ordu Sıhhiye Mütchassısları, her yıl ordunun sıhhi müessese ve teçhizatınca sonraki yılda yapılmasını önerdikleri teklif ve mütalaaları o yılın bütçesinin tanziminden önce Sıhhiye Dairesi'ne bildiriyorlardı.

- Her teftişte kıta ve hastanelerle diğer müesseselerde ve sıhhiye depolarında mevcut seferi malzeme ve sıhhi teçhizatı ve alet ve tıbbi edevatı ve diğer levazımların eksiklerini tahkik ederek rapor ile müfettişliğe arz ediyorlardı.

- Ordu Müfettişi tarafından yapılan bütün kıta ve müessese teftişlerinde, manevralarda, sıhhi hizmetleri tetkik edip, görülen eksikleri teftiş veya manevranın bitiminde beyan ediyorlardı.

- Müfettişlik mıntıkası dahilinde herhangi bir mevkide bulaşıcı bir hastalık görüldüğünde Kolordu veya Müstakil Kıtalar Sertabibleri marifetiyle haberdar olup hastalığa karşı uygulanan tedbirlere dair bilgi alırlardı.¹⁰³⁰

- Seyahatleri sırasında mıntikalarında mevcut sıhhiye subaylarının seferi sıhhi hizmetlerinin tatbikiyle ilgili bilgilerinin geliştirilmesi maksadıyla nazari ve ameli bir takım konular tertip eder ve gösterirdi. Askeri tababetin gelişimiyle ilgili sıhhiye

¹⁰³⁰ **Ordu Sıhhiye Mütchassıslık Vezaifi Hakkında Talimatname, 102**, Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, Üçüncü Şube, Ankara, 4 Mart 1340, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1340 (1924), s.3.

subaylarını bilgilendirirdi. Kıtaların sıhhiye erlerinin, teskerecilerinin ve hastanelerdeki hastabakıcıların talim ve terbiye ile eğitimlerini tetkik ederdi.¹⁰³¹

Kolordularda her kolorduya bağlı bir ecza-i tıbbiye deposu vardı. Fırkaların sıhhiye ile ilgili işleri ise birer heyet tarafından yürütülüyordu. Muavine sınıfında ise sıhhiye kısmı barış zamanında sabit hastanelerden ibaretti. Hastaneler, kolordu ve fırka merkezlerinde teşkil ediliyordu. Kolordu merkezlerindeki hastaneler 400, fırka merkezlerindeki hastaneler 200 yataklıydı.¹⁰³²

Ordunun sıhhiye subayları tabib, eczacı ve baytarlardan oluşuyordu. Tabib ve eczacılar Tıbbiyye-i Askeriyye'den mezun oluyorlardı. Eczacılar, üç yıl tahsil görüyor ve üç yıl sonrasında Mülazım-ı evvel olarak kıtalara veriliyorlardı. Tabibler ise beş yıl tahsil edip Mülazım-ı sani olarak mektepten mezun oluyorlardı. Bir yıl Gülhane Seririyatı Hastanesi'nde staj görüp, Mülazım-ı evvel olarak orduya çıkıyorlardı. Altı ay kıtada bulunmaya mecburlardı.¹⁰³³ II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinde askeri tabib, baytar ve eczacılar ardı ardına yaşanan savaşlar yüzünden mezuniyetlerinin sonrasında orduya dahil olmuşlar, diplomalarını almaya fırsatları olamamıştı. Subaylar diplomalarını daha sonra aldıklarından aynı dönemde mezun olan kişilerin diplomalarında farklılık oluyordu. 1934 yılında bu konuyla ilgili olarak Askeri ve Mülki Tekaüt Kanununun İkinci Maddesinin 2. ve 3. Fıkralarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Layihası hazırlanmıştı. Hazırlanan kanunun esbab-ı mucibesinde; zamanla idare şeklinde ve tahsil esasında ortaya çıkan değişikliklerden dolayı tatbikat sahasında görülecek zorlukları ortadan kaldırmak için tekaüt kanunundaki şهادetname tarihi kaydının kaldırılması ve subay nasbı tarihinin esas tutulmasının zorunlu görüldüğü söylenmekteydi. Kanun layihası, Milli Müdafaa Encümeni'nde aynen Bütçe Encümeni'nde ise ufak değişikliklerle kabul edilmiştir.¹⁰³⁴ Ardı ardına yaşanan savaşlar sebebiyle diplomalarını almaya fırsat

¹⁰³¹ **Ordu Sıhhiye Mütchassıslık Vezaifi Hakkında Talimatname, 102, s.4.**

¹⁰³² Salim Cevad, **a.g.e**, s.138, 139, 146.

¹⁰³³ **a.g.e**, s.183.

¹⁰³⁴ **T.B.M.M ZC**, Cilt 2, Devre 5, İctima F, On Beşinci İnikad, S.Sayı: 64, 15/IV/1935, s.1-3, 1683 Numaralı Askeri ve Mülki Tekaüt Kanununun İkinci Maddesinin 2 ve 3. Fıkralarının Tadilen Milli Müdafaa Vekaleti'nce Hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce 8 Temmuz 1934'te Yüksek Meclis'e arzı kararlaştırılan kanun layihası, esbab-ı mucibesi, Milli Müdafaa ve Bütçe Encümenleri Mazbataları.

bulamayan sağlık personelinin Cumhuriyet d6neminde emekliliklerindeki mağduriyetlerini ortadan kaldırmak i7in subay nasb edildikleri tarih dikkate alınmıştır.

T7rkiye Cumhuriyeti dahilindeki sivil ve askeri tabiblerin ihtisas vesikaları hakkında 8 Mayıs 1929 tarihinde “Tabiblerin İhtisas Vesikaları Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Bu nizamname, şura-yı Devlet tarafından tanzim ve şura-yı Devlet Riyaseti’nin 28 Nisan 1929 tarihli tezkiresiyle kabul edilmiştir. Nizamnameye g6re; T7rkiye Tıp Fak7ltesi’nden veya Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti’nce tayin ve ilan edilecek m7esseselerden verilmiş veyahut yabancı memleketlerin bir hastane veya laboratuvarından verilip T7rkiye Tıp Fak7ltesi tarafından tasdik edilmiş olan ihtisas vesikaları 77 7eşitir; 1.Seririyat (klinik) ihtisasları, 2.Laboratuvar İhtisasları, 3. Hıfzısıhha ihtisasları.¹⁰³⁵

Seririyat ihtisasları dokuz şubeden oluşmaktadır.

1. Emraz-ı Dahiliyye
2. Emraz-ı Hariciyye (Operat6r)
3. Emraz-ı Akliyye ve Asabiyye
4. Emraz-ı Enfiyye, 7zniyye ve Ha77ereviyye
5. Emraz-ı Ayniyye
6. Emraz-ı Cildiyye ve Z7hreviyye
7. Emraz-ı Etfal
8. Fenn-i Velade ve Emraz-ı Nisaiyye
9. Emraz-ı Beviyye

Laboratuvar ihtisasları ise şunlardan ibarettir; Bakteriyoloji, Teşrih-i Marazi, Kimyevi Tıbbi, Tababet-i Ruhiyye ve Adliye, Radyoloji, Hikem-i Tedavi.¹⁰³⁶ Bu nizamnamenin y7r7rl7ēe konulmasından 6nce Tıp Fak7ltesinden veya G7lhane Tababet-i Askeriyye Tatbikat Mekteb ve Seririyatından veya yabancı memleketlerin bir hasta veya laboratuvarından bu nizamnamede yazan s7reler zarfında usul

¹⁰³⁵ **D7st7r**, 777nc7 Tertib, Teşrinisani 1926-Teşrinievvel 1929, C.10, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1934, s.874.

¹⁰³⁶ **a.g.e**, s.875.

dairesinde verilmiş olan ihtisas vesikalarının yürürlükleri geçerliydi.¹⁰³⁷ 1923 sonrasında sağlık personeli ile ilgili yapılan önemli atılımlardan biri tabiblerin uzmanlık belgelerinin şubelere ayrılarak düzenlenmesi olmuştur. Ayrıca rütbesiz cerrah, eczacı ve tımarcılarının maaşları için de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre; rütbesiz birinci sınıf cerrah ve eczacı ile rütbesiz ikinci sınıf cerrah ve eczacılar, “Sıhhiye Birinci Sınıf Gedikli Zabiti”,¹⁰³⁸ rütbesiz üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf eczacı ve cerrahlar “Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti”, rütbesiz birinci sınıf tımarcı ile rütbesiz ikinci sınıf tımarcılar “Sıhhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti” maaşlarını almaya başlamışlardır.¹⁰³⁹ Cumhuriyet öncesinde askeri sağlık hizmetlerinde görevli bulunan rütbesiz cerrah, eczacı ve tımarcılarının Cumhuriyet döneminde özlük haklarında değişiklik yapılarak rütbesiz cerrah, eczacı ve tımarcılar Gedikli Sıhhiye Zabitleri ile eşit duruma getirilmişlerdir.

1.1.1. 1929 Yılında Sıhhiye Subaylarının Kıta Kademeleri

1929 yılında yayınlanan bir Ordu Emirnamesi’nde sıhhiye ve baytar subaylarının kıta kademeleri verilmiştir. Kıta kademelerinde bir kademededen diğer kademeye geçiş olabilmesi için aşağıdaki şartların uygun olması gerekmektedir.

- Tabib Miralaylığına terfi için; Kolordu Hekimliği’nde, Tabib Kaymakamlığına terfi için; Piyade, Süvari Fırkalarıyla Müstahkem Mevki Başhekimliği’nde,
- Tabib Binbaşılığına terfi için; Tabur Alay Hekimliği’nde, Tabib Yüzbaşılığa terfi için; Tabur Hekimliği’nde,
- Tabib Mütahassısların terfisi için; Hastanelerde İhtisas Mevkileriyle Kolordu Cerrahi Müşavirliklerinde,
- Eczacı Miralaylığa terfi için; Kolordu Başeczacılığı’nda,

¹⁰³⁷ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1926-Teşrinievvel 1929, C.10, s.877.

¹⁰³⁸ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934, s.169.

¹⁰³⁹ **a.g.e**, s.170.

- Eczacı Kaymakamlığa terfi için; üç yüz, dört yüz, beş yüz yataklı hastaneler Başeczacılıklarıyla İkinci Eczacılıkları'nda, Umum Sıhhiye Deposu Amirlikleri'nde,
- Eczacı Binbaşılığa terfi için; yüz, iki yüz yataklı hastaneler Başeczacılığı ile iki yüz, üç yüz yataklı hastaneler İkinci Eczacılığı'nda ve dört yüz, beş yüz yataklı hastaneler Sıra Eczacılıkları'nda ve Umum Sıhhiye Deposu Eczacılıkları'nda, Kolordu Sıhhiye Deposu Müdüriyeti'nde, Ecza-i Baytariyye Deposu Eczacılığı'nda,
- Eczacı Yüzbaşılığa terfi için; yüz, iki yüz, üç yüz, dört yüz, beş yüz yataklı hastaneler Sıra Eczacılıkları ile Umum Sıhhiye ve Baytariye Depoları'nda ve Kolordular Ecza-i Sıhhiye Depoları Eczacılıkları'nda,
- Kimyager Eczacılığına terfi için; mütehasıs mevkilerde, Diş hekimliğine terfi için; bilfiil dişçilik hizmetlerinde görev yapmak gerekiyordu.¹⁰⁴⁰

1.1.2. İhtiyat Zabitleri

Cumhuriyet döneminde ihtiyat zabiti olarak yetiştirilecek sıhhiye mensuplarının askeri ve uygulamalı bilgilerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim devresi ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1076 Sayılı “İhtiyat Zabitleri ve İhtiyat Askeri Memurları Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerine İlaveler Yapılmasına Dair” Milli Müdafaa Vekaleti'nce hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nce 10 Ekim 1934'te Yüksek Meclis'e arzı kararlaştırılan kanun layihasının esbab-ı mucibesinde; orta ve muadili mektep mezunlarının ihtiyat zabiti olmak hakkının kaldırılmasıyla her yıl yetiştirilmekte olan ihtiyat zabitlerinin ancak yıllık zayiata karşılık gelmekte olduğu, aynı zamanda meslek ve ihtisas tahsili gören sivil gençler de ihtiyat zabitliklerini mensup oldukları şubelerinde yaptıklarından ve seferde bu suretle görevlendirilmeleri gerekeceğinden muharip sınıfın seferi subay kadrosunun hiçbir zaman tamamlanamayacağı belirtilmiştir. Muvazzaf subay miktarının arttırılmasıyla bu durum kısmen ıslah edilecekse de yine muharib sınıfların ihtiyat zabit kaynaklarının arttırılması

¹⁰⁴⁰ Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Kanunusani (Ocak) 1929, Beşinci sene, No.107, s.10.

gerekiyordu. Bunun için seferi orduda sıhhi hizmetin önemi düşünülerek tabib ve baytarların kendi sınıflarında hizmetleri uygun görülmekte ve fakat diğer bütün meslek erbabının (fen memurları dahil, eczacı, dişçi, kimyager) mutlaka muharip sınıflarda ihtiyat zabiti olarak yetiştirilmeleri gerekiyordu. Mühendis ve fen memurlarından sanayi-i harbiyye ihtiyacı dışında kalanlar kanunun verdiği yetkiyle muharip sınıflarda ihtiyat zabiti olarak yetiştirilmekte iseler de kimyager, eczacı ve dişçiler kanun karşısında mesleklerinden başka sınıflara ayrılmamakta idiler. Bunlardan ihtiyaçtan fazlasının muharip sınıflara ayrılabilmesi için üç maddenin üç fıkrasının layihada arz edilen şekilde tadiline lüzum görülmüştü.

İhtiyat zabiti yetiştirilecek sıhhiye mensupları (tabib, eczacı, dişçi ve kimyager) ile baytarlar 1076 numaralı kanunun üçüncü maddesi gereğince altı aylık mektep tahsili devresini kendi tatbikat mekteplerinde geçirmekte ve bunların askere celb ve sevkleri muvazzaf stajyer öğrencilerin ders yılı başlangıcı olan 2 Ekim başına tesadüf ettirmek suretiyle hep birlikte tahsil görmeleri temin olunmaktaydı. Ancak muvazzaf öğrenciler tatbikat mekteplerinde dokuz ay tahsil gördükleri halde ihtiyat zabitlerinin tahsil sürelerinin altı ay olması bunların aynı programla yetiştirilmelerine engel olmakta ve dolayısıyla ihtiyatların askeri bilgisi noksan kalmaktaydı. İhtiyatların ayrı programla yetiştirilmelerine tatbikat mekteplerinin kadroları uygun olmadığı gibi muvazzafların tahsil devresi sonuna tesadüf ettirilen sıhhi manevraya iştirakleri de mümkün olmamaktaydı. İhtiyatların uygulamalı bilgilerinin takviyesi için sürelerinin muvazzaflar gibi dokuz aylık bir devreye çıkarılması hakkında Gülhane Tatbikat Mektebi Müdürlüğü'nden yapılan teklif Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği ile mutabık kalınarak kabul edilmişti. Bu amaçla ihtiyat sıhhiye mensuplarıyla baytarların kıtalarda subay vekilliği yapacakları altı aylık hizmetin üç ayını da Tatbikat Mekteplerinde öğrenci sıfatıyla tahsilde geçirmeleri ve kıta hizmetlerini subay vekili olarak yalnız üç ay yapmaları uygun görülmüştü.¹⁰⁴¹ Bu kanun ile ilgili Milli Müdafaa Encümeni ise Hükümetin teklifini şu şekilde değiştirmişti; kıta hizmeti yapan ve tamamlayan veya yüksek ehliyetnameye sahip

¹⁰⁴¹ **T.B.M.M ZC**, C.3, Devre V, İctima F.Yirmi Altıncı İnıkad, 20/V/1935, S.Sayı: 109, 1076 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Tadili ve Buna Bazı Fıkralar İlavesi Hakkında Esbab-ı Mucibe, s.1-2.

olan tabib ve baytarlar tamamen kimyager, eczacı, dişçilerin en liyakatlılarından ihtiyaca göre Milli Müdafaa Vekaleti'nce lüzum görülecek miktarı tercih olarak kendi tatbikat mekteblerine ve lüzumunda askeri sıhhi müesseselere, sınai kimyagerleri ve makine mühendislerinden lüzumlu miktarı imalat-ı harbiyyeye ve dişçi ve eczacı ve kimyagerlerle mühendislerden ihtiyaçtan fazlasıyla diğerleri ayrıldıkları sınıflar ihtiyat zabıt mekteplerine sevk ve buralarda altı aylık bir hizmet ve tahsile tabi tutulurlar. Bunlardan tabib, kimyager, eczacı ve dişçi ve baytarlar kendi tatbikat mekteplerinde veya sıhhi müesseselerde altı aylık bir tahsil ve hizmete tabi tutulurlar ve bu tahsilin nihayetinde subay vekili nasb edilirler. Bu süre zarfında bunlar hakkında idare, iâşe, giyinme ve maaş hususunda Harbiye Mektebi öğrencisi, tüccar, kaptan ve çarkçılar muvazzaf deniz öğrencileri gibi muamele yapılır.¹⁰⁴² 1935 yılında “İhtiyat Zabıtları ve İhtiyat Askeri Memurları Kanununun 22. Maddesinin Değiştirilmesine Dair” hazırlanan kanun layihasına göre; seferin gereği olarak ihtiyaç görüldüğü takdirde tabib, baytar, eczacı, kimyager ve diş tabiblerinin Binbaşı ve daha aşağı rütbelilerinden elli yedi yaşına kadar; diğerlerinin tahdid-i sin kanununda yazılı yaşlardan beş yıl fazla yaşlı ihtiyat zabıt ve memurlarından sıhhi durumları uygun olanların en gençlerinden başlayarak orduya alındıklarından söz edilmekteydi.

1.1.3. Askeri Tıbbiye Mektebi Öğrencilerine Verilen Maaşlar

Cumhuriyet'ten önce Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerine verilen maaşlarla ilgili yapılan düzenlemeler Cumhuriyet'ten sonra yeni eklemelerle devam etmiştir. 20 Eylül 1923 tarihli ve 346 numaralı Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriye'den Neşet Edecek Efendilere Yüz Ellişer Lira İtası Hakkındaki Kanunun Birinci Maddesinin Tefsiri Hakkında 22 Ocak 1925 tarihli kanunla Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriye'den mezun olacak tabiblere eksikleri ve teçhizatlarının tamamlamaları için bir defaya mahsus olarak Müdafaa-i Milliye bütçesinin Teçhizat Faslından yüz ellişer Lira'nın verilmesine devam edileceği belirtilmiştir.¹⁰⁴³ 13 Nisan 1933 tarihli ve 2140 numaralı “Mekâtib-i Askeri Talebesiyle İhtiyat Zabıt Namzedlerine Verilecek Maaş

¹⁰⁴² **T.B.M.M ZC**, C.3, Devre V, İctima F.,Yirmi Altıncı İnıkad, 20/V/1935, S.Sayısı: 109, s.5. 1076 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerine İlaveler Yapılmasına Dair Hükümetin teklifi olan kanunda Milli Müdafaa Encümeni'nce yapılan değişiklik

¹⁰⁴³ **Düştur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, s.83.

ve Tahsisat-ı Fevkaladeye Dair Olan 357 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun” ile Askeri Tıbbiye Mektebi’nin hazırlık sınıfı öğrencilerine de birinci sınıf maaşının verildiği ve eczacı, kimyager ve dişçi öğrencilerinin bulundukları sınıfların maaşlarını alacakları söylenmiştir. Kanun, 1 Haziran 1933 tarihinden itibaren geçerli olmuştur.¹⁰⁴⁴ Cumhuriyet döneminde gerek Mekteb-i Tıbbiyye-yi Askeriyyeye yeni başlayan öğrencilere ve gerekse yeni mezun olacıklara ödenmesi gereken miktarlar çeşitli kanunlarla belirlenmiştir.

Ordudaki sıhhi teşkilat genel olarak bu şekilde bulunmuştur. Kolordularda ise erler arasında tüm Türkiye’de olduğu gibi bulaşıcı hastalıklar görülmüştür.

1.2. Kolordularda Bulaşıcı Hastalıklar ve Sağlığın Korunması

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kolordularda görülen bulaşıcı hastalıklar; sıtma, sindirim sistemi hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları (verem, zatürree), hummâ-yı racia, karahumma, lekeli humma, paratifüs, yilancık, dizanteri ve çiçek idi. Kolordularda hastalıkların görülme oranlarına bakıldığında; sindirim sistemi hastalıklarından 1926’da hastanelere en çok girişin Birinci Kolordudan, en az girişin Sekizinci Kolordudan olduğu görülmektedir. En çok ölümü Yedinci Kolordu vermiştir. Solunum sistemi hastalıklarında en çok hasta Dokuzuncu Kolordu’da görülmüştür. Orduda verem nedeniyle hastanelere giriş ve ölümler de fazla olmuştur. Veremden hastanelere en çok giriş 1925 yılında olduğu gibi Üçüncü Kolordudaydı. Zatürreeden hastanelere giriş 1925’te yüzde 2.83, 1926’da 1.96 olmuştur. 1925 yılında hastanelere sıtma girişi yüzde 16.33 iken 1926 yılında 14.3’tü. Yedinci Kolordu’da bu hastalık fazla görülmüş ve fazla ölüme neden olmuştur.¹⁰⁴⁵

Hummâ-yı raciadan 1925 yılında Dördüncü ve Dokuzuncu Kolordularda 1’er, Yedinci Kolorduda ise 72 vaka görülmüştü. Askeri harekât nedeniyle kur’a erlerinin batıya naklinden dolayı alınan tedbirlere rağmen 1926 yılında İkinci ve Üçüncü

¹⁰⁴⁴ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1332-Teşrinievvel 1333, C.14, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1933, s.466.

¹⁰⁴⁵ **1926 Senesi Ordu Ahval-i Sıhhiyye Vaziyeti ve 1341 Senesi Ahval-i Sıhhiyyesi ile Mukayesesi**, Askeri Tıbbiye Mektebi Matbaası, 1928, s.2.

Kolordularda, İzmir Müstahkem Mevkii'nden başka Kolordularda hastalık en başta Yedinci Kolordu mintıkası olmak üzere etrafa dağılmış, en çok Yedinci, ikinci derecede Dokuzuncu, üçüncü derecede Beşinci Kolordularda görülmüştü. Birinci, Dördüncü, Altıncı ve Sekizinci Kolordularda münferit vakalara rastlanmıştı. Lekeli hummâ, 1925 yılında toplam 70 kişide görüldüğü halde 1926 yılında en fazla Beşinci Kolorduda olmak üzere Birinci, Üçüncü, Sekizinci Kolordulardan başka münferit olarak toplam 60 kişide görülmüştür.¹⁰⁴⁶ Hummâ-yi raciayı doğuran nedenler lekeli hummanın da ortaya çıkmasına neden olmuşsa da alınan şiddetli önlemler sayesinde hastalık yayılmamış sadece sınırlı vakalar görülmüştür. Çiçek hastalığından 1926'da sevkiyat erlerinde olmak üzere Dördüncü Kolorduda 1, Dokuzuncu Kolorduda 3 vaka görülmüştür. Dizanteri 1926'da 1925'e göre az görülmüştür. Bunların hemen onda dokuzu amipli dizanteri olmuştur. Dizanteri en çok Altıncı, Yedinci, Beşinci Kolordularda ve İzmir Müstahkem Mevkii'nde görülmüştür. Diğer Kolordularda münferit vakalar halinde görülmüş, Dokuzuncu Kolorduda hiç görülmemiştir.

Karahumma, 1926'da 1925'e nazaran daha fazla görülmüştür. En çok musap Altıncı, Yedinci ve Dokuzuncu Kolordudadır. Üçüncü ve Dördüncü Kolorduda yoktur. Aşıya fazla önem veren Kolordularda görülmemiştir.¹⁰⁴⁷ 1928 yılında ordu kıtaları arasında karahumma vukuatlarının sık sık görüldüğü anlaşılmış bu hastalığın aşı ile tedavi edileceği Dördüncü Kolordu Kumandanlığı İkinci Şubesi'nin günlük emri ile yayınlanmıştır. Bu emre göre; hastalardan aşıl原因 arasında yüzde bir nispetinde tekrar hastalığa yakalananlar çıkabileceği, bu nispetten fazla hastalığa yakalanmak ya aşının bağışıklığının azalmasından ya da uygulamadaki eksiklerden kaynaklanabileceği değerlendirilmiş, Milli Mücadele sırasında itinayla uygulanan aşı ile bütün orduda üç yıl içerisinde yalnız kırk yedi karahumma vakasının görüldüğü anlatılmıştır. Erlerin hiçbirinin aşısız kalmaması ayrıca subaylar için de aşının zorunlu hale getirilmesi Milli Müdafaa Vekaleti'nin 11 Eylül 1928 tarihli emriyle bildirilmiştir.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁶ 1926 Senesi Ordu Ahval-i Sıhhiyye Vaziyeti ve 1341 Senesi Ahval-i Sıhhiyyesi ile Mukayesesi, Askeri Tıbbiye Mektebi Matbaası, 1928, s.3.

¹⁰⁴⁷ a.g.s.

¹⁰⁴⁸ DTA, DM, 31/664, 11 Eylül 1928.

Kolordularda 1925 yılında 3 paratifüs vakası görülmüş iken 1926 yılında bu 7 vakaya çıkmıştır. Yılancık, 1926 yılında 1925'ten bir misli fazla görülmüş en çok vakaya Yedinci, Sekizinci ve Dokuzuncu Kolordularda rastlanılmıştı. Vaka sayısı, 1925'te 52 iken 1926'da 113'tü.¹⁰⁴⁹

1925-1926 yıllarında kolordu hastanelerine gelen hastaların yüzdesine bakıldığında; 1925 yılında Kolordu Hastanelerine gelen hastaların oranı % 5.38 iken, 1926 yılında % 6.73'tür. Kolordu hastanelerinin hasta giriş oranları 1925'te 6.63 – 4.48 arasında olduğu halde 1926 yılında (10,90-4,90) arasında değişmişti.¹⁰⁵⁰

1925 yılında hastanelere başvuran erlerden şifa bulanların oranı %81.4, 1926 yılında % 84.7, hava değişimi oranı 1925'te %12.1 iken 1926 yılında % 9'dır. 1925'te ölenler, hasta girişine nazaran % 2.4 iken 1926 yılında % 1.91'e inmiştir. 1926 yılında önceki yıla göre olan şifa ve ölüm oranlarındaki fark hastanelerin sıhhiye faaliyetlerinin memnun edici bir halde olduğunu gösterirken ve hasta girişinin fazlalığı ise orduda askerin sağlığını korumak konusunda kıtaların sıhhiye görevlerinin eksikliklerini ortaya çıkarmıştı. Orduda askeri hasta etmemek hususu sıhhi görevler arasında hastayı tedaviden daha önce geliyordu.

1925 yılında genel kuvvetlere göre ölümler 1.13 iken, 1926'da 0.85'ti.

- Beşinci Kolordu hastaneleri 1925 yılına göre bir kat daha fazla hasta kabul etmişti.

- Yedinci Kolordu'nun hasta kabul, şifa, hava değişimi oranları 1925, 1926 yıllarında kabul edilebilir derecede olsa da 1925 ve 1926 yılındaki ölüm oranları yüksekti. Yıldan yıla azalma olması gerekirken 1926 yılında 0.2 oranında artmıştı.

- Dokuzuncu Kolordu ölümlerinde 1925'e nazaran 1.1 oranında fazlalık görülmüştü. Fazla ölümler hususundaki raporlarda kıtaların harekâta bulunması nedeniyle merkezlerden uzak mesafelere ve bozuk yollardan hastaneye gönderilen hastaların genellikle bitkin vaziyette gelmeleri en büyük neden gösteriliyordu. Hastaların ya kıtalara yakın yerlerde tedavilerinin yapılması ya da hasta nakliyatının

¹⁰⁴⁹ 1926 Senesi Ordu Ahval-i Sıhhiyye Vaziyeti ve 1341 Senesi Ahval-i Sıhhiyyesi ile Mukayesesi, s.4.

¹⁰⁵⁰ a.g.e, s.1.

hastayı sarsmayacak ve zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Hastanelerin durumlarının da ıslah edilmesi gerekliydi.

1925 yılında sevkıyat erlerinden hastanelere giriş yüzde 1,1'dir. 1926 yılında 8.86'ydı. Ölüm oranları 1925'te 3.65 iken, 1926 yılında 2.45 olmuştur. Her sevkten önce sevkıyat erlerinin muayeneden geçirilerek hastalısız olarak yola çıkarılması iskan, elbise hususuyla temizlik tedbirlerine azami gayret gösterilerek vukuatların durdurulabileceği değerlendirilmişti.

Dördüncü Kolordu Kumandanlığı'nın 1928'deki günlük bir emrinde; kışın sevkıyat erlerine Palu Şubesi'nce odun verilmediği anlaşıldığından sevk erlerinin sağlıklarını korumayı temin ederek askerlik daireleri şubelerinde misafir bulundukları sürece nizami istihkakları olan mahrukattan hiçbir suretle mahrum bırakılmamasının alakadarlara tebliğinin Müdafaa-i Milliyye Vekaleti'nin 7 Eylül 1928 tarihli emirleri gereğinden olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁵¹ 24 Nisan 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda askeri teşkilat içerisinde bulaşıcı hastalıklarla mücadeleden de bahsedilmiştir.¹⁰⁵²

Diğer taraftan, sıtma ve frengi ilaçları hakkındaki kanun sivil ve asker tüm kurumları ilgilendirmiştir. 7 Haziran 1935 tarihli ve 2767 numaralı "Sıtma ve Frengi İlaçları İçin Kanun" ile kinin ve kinin gibi sıtma ilaçlarının, neosalvarsan ile benzeri terkipleri olan arsanobanzol bileşimlerini ve bunların her türlü ispençiyari şekillerini, frengi tedavisinde kullanılan bizmut ve civa bileşimleriyle hazırlanmış şekilde olanlarını memlekete sokmak veya memleket içinde yapmak veya yaptırmının Türkiye Kızılay Cemiyeti'nin monopolü altında olduğundan bahsedilmişti. Kanunun T.B.M.M'deki görüşmeleri sırasında Urfa Milletvekili General Ahmed Yazgan'ın bu maddelerin Milli Müdafaa Vekaleti'nce nasıl temin edileceği ve fiyatının ne olacağı konusunda soruları olmuştur. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, Milli Müdafaa Vekaleti adına gelenlerin de Kızılay vasıtasıyla getirileceğini, fiyatlarda indirim yapılacağını söylemiş ardından şöyle devam etmiştir;

¹⁰⁵¹ DTA, DM, 31/664, 11 Eylül 1928.

¹⁰⁵² Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun askeri teşkilata dair hükümleriyle ilgili Deniz Müsteşarlığı döneminde bilgi verilecektir.

*“Neosalvarsan’ın dışarıda kilosu 810 Lira’ya satılır, Devlet idaresi bunu 300 Lira’ya alır. Kızılay buna biraz nakliyesini ve sairesini ilave ederek yüzde 250 nispetinde olan bu fazlalığı yüzde on beşe kadar indirerek teknil memlekete tevzi edecektir.”*¹⁰⁵³

Dr. Saydam’ın ifadesinden de anlaşıldığı üzere Milli Müdafaa Vekaleti’ne gelen ilaçlar da az kâr ile Kızılay vasıtasıyla getirilecekti.

Muhtelif yabancı orduların sağlığı koruma ve nizamnameleri incelenerek Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Ordusu’nun özellikleri de göz önünde tutulmak suretiyle Sıhhiye Müfettişliği tarafından Ordu Sıhhati Koruma Talimatı hazırlanmış, bu talimat Gülhane Askeri Tıp Akademisi ile Sıhhat Dairesi tarafından incelenmiş ve Büyük Erkân-ı Harbiyye Riyaseti’nin onaylarıyla basılarak bölüklere dağıtılmıştır.¹⁰⁵⁴

1935 yılında Milli Müdafaa Vekaleti kara kısmının bütçe görüşmeleri sırasında Samsun Milletvekili Ruşen Barkın ordunun iskan ve ibatesi meselesi hakkında söz almıştır. Barkın;

*“Ordu için her fedakarlık yapılıyor. Ordunun teçhizatı, teshilatı ve sairesidir. Yalnız ordunun iskan ve ibatesi meselesi vardır ki nasılsa bazı yerlerde efradımız gayr-i sıhhi yerlerde yaşıyor. Uzun uzun memleketin her tarafından bahsedecek salahiyyette değilim. Ankara’da sekizinci fırkanın Sarıkışlasını ve muhafız alayının barakalarını görmek kafidir. Yepyeni Ankara’nın içinde ordumuzun mühim bir kısmı olan sekizinci fırkanın gayr-i sıhhi çok eski bir kışlada yaşaması ve muhafız alayının barakalarda sert kışı geçirmesi çok acıdır. İhtimal ki bizim kıymetli efradımız bundan dolayı orada hasta olurlar. Onun için gelecek senelerde muhafız alayını barındıracak ve merkeze yakışık alabilecek bir kışla yapılması ve yine sekizinci fırka için de modern bir kışla yapılması için ne mümkün ise esirgenmemesini rica ediyorum.”*¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵³ T.B.M.M ZC, C.4, Devre 5, Otuz Beşinci İnikad, s.73-74.

¹⁰⁵⁴ Askeri Sıhhiye Mecmuası, Temmuz 1932, S.3, C.1, Askeri Tbb Matbaası, İstanbul, s.197.

¹⁰⁵⁵ T.B.M.M ZC, C.1, 29. İnikad, 25/5/1935, s.269-270.

Milli Müdafa Vekili Kazım Özalp ise 1935 yılında bütçede kendilerine ayrılan kısmın azlığına işaret ederek sözlerini şöyle sürdürmüştür;

“Henüz inşası bitmemiş olan Harbiye Mektebi vardır. İnşaatın hepsi Ankara’dadır. Sonra hastanede inşası bitmemiş pavyonlar vardır. Mevcut tahsisatla bunlar yapıldıktan sonra bunlar gibi daha mühim işlerimiz mevcuttur. Bundan sonraki yıla eğer müsait bir tahsisat alabilirsek arzu ettikleri inşaatı da yapmaya çalışırız.”¹⁰⁵⁶

Hastalanan er ve subaylara uygulanacak işlemlerle ilgili ordunun iç hizmetlerine dair hazırlanan kanun layihası ve Milli Müdafa Encümeni Mazbatasında şu şekilde yer verilmişti;

- Hastalananlar hastalıklarını derhal amirlerine haber vermeye mecburdur. Hasta olan bunu yapamazsa en yakın amiri tarafından haber verilir. Hasta derhal tabibe gösterilir. Tabibin lüzum göstereceği erat hastaneye gönderilir.
- Vizite zamanının dışında hastalananlar nöbetçi tabibine gösterilir. Tabibi olmayan kıta ve müesseselerde en yakın askeri tabib bu da olmadığı takdirde sivil tabiblerden biri çağrılır.
- Acele hastaneye gönderilmesine tabib tarafından ihtiyaç duyulan hastalar en seri vasıta ile gönderilir. Nakil parası hükümet tarafından verilir. Hastaneden dönenler kıta tabibine gösterilir.
- İzinli ve hava değişiminde iken hastalananlara mevkiin askeri tabibi tarafından bakılır ve hemen yakın hastaneye sevk edilir. Ve nakil masrafı askerlik şubesince yoksa hükümet tarafından temin olunur.
- Eratın en az ayda bir defa umumi sıhhat muayeneleri yapılır. Bu muayenelerin neticeleri bir deftere kaydedilir. Kıta komutanları bu defterleri tetkik ederek kıtanın sıhhi durumunu kontrol ederler.
- Hastalanan subaylar hastalıklarını bizzat yahut yazı ile veya başka bir vasıta ile amirlerine bildirmeye mecburdurlar. Amirler de hasta haberini alınca kıta

¹⁰⁵⁶ T.B.M.M ZC, C.1, 29. İnikad, 25/5/1935, s.270.

veya müessese tabibini hasta olan subayın nezdine gönderir. Hastalık hakkındaki rapor tabib tarafından hastanın amirine iletilir.

- Hastalık raporunu alan amir keyfiyeti bir derece yukarı amirine arz eder. Yirmi dört saatten fazla hasta olan subayların hastalığı alay komutanı, daire ve müesseselerde hastalık haberini alan amir tarafından bir derece yukarı amire bildirilir.
- Kıtasının bulunduğu yerden başka bir yerde hastalanan subaylar hastalıklarını oranın garnizon veya merkez komutanlığına haber verirler. Garnizon komutanı tabib göndermeye gerekiyorsa hastayı hastaneye naklettirmeye mecburdur.
- Ordu mensuplarını ve askeri mütekaatleri askeri tabibler her yerde parasız olarak muayene ve tedaviye mecburdur. Ordu mensupları tedavi edildikleri hastanelerde yatarak tedavi olurlarsa ilaç, iaşe ve malzeme bedeli alınmaz.
- Hastanede yatırılmayarak tedavi olunanların ilaç ve malzeme bedelleri alınır. Ordu mensuplarından olanlar sivil tabib ve hastane seçebilirler. Sıhhi durumlarını tetkik maksadıyla amirler her subayı muayeneye tabi tutabilirler.
- Ordu mensuplarının ve askeri mütekaatlerin aileleri (peder, valide, eşi ve çocuklarıyla iaşesi kendine ait olan hemşireler nine ve dedeler) dahi askeri tabibler tarafından ücretsiz muayene ve tedavi olunurlar. Bunların tedavisinde sarf olunan ilaç ve malzeme bedelleri ile iaşe masrafları alınır.
- Tabibin evi hastaya uzaksa veya miri vasıta temini de mümkün değilse tabibin nakliye vasıtası parasını hasta verir.
- Mütehassıs tabiblerin müşahedesi altında tabib raporuyla tedaviye muhtaç görülen ordu mensuplarının askeri müessese olmayan yerlerde, resmi sıhhi müesseselerde tedavileri yapılır. Bütün masrafları Milli Müdafaa Vekaleti bütçesine konulan tahsisattan verilir. Türkiye’de tedavi edilmelerine imkân olmayan ve herhangi bir yabancı memlekette tedavisi gerekecek mütehassıs tabiblerden oluşan bir heyet raporuyla sabit olan hasta subaylar bu yabancı memleketlerde Hükümet tarafından tedavi ettirilir.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁷ T.B.M.M ZC, C.4, Devre V, İctima F, Otuz Altıncı İnikad, S.Sayı: 168, s.11-13.

Subay ve erlerin sağılığı için gerekli kontroller aralıklarla yapılmış, hastalık ortaya çıktığı zamanlarda sağılık hizmetleri verilmiş hatta yabancı memleketlere dahi Hükümet tarafından tedavi için gönderilmişlerdir.

1.3. Askeri Hastaneler

Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nin klinikleri ile birlikte Haydarpaşa'da kalması Heyet-i Umumiyye'nin 22 Nisan 1925 tarihinde toplanan yüz dokuzuncu toplantısının birinci celsesinde kararlaştırılmıştı.¹⁰⁵⁸

Askeri Hastane, Garnizon, Mektebler inşası hakkındaki 4 Mayıs 1929 tarihli ve 1435 numaralı kanun gereğince; inşa olunacak askeri hastane, garnizon ve mektepler için sekiz yıl zarfında ödenmek üzere ve yıllık ödeme miktarı Milli Müdafaa Vekaleti bütçesine konulacak tahsisatına tabi bulunmak üzere beş milyon Lira'ya taahhüdât icrasına Müdafaa-i Milliye Vekili memurdu. Binaların inşası için yıllık ödeme miktarı azami beş yüz bin Lira'yı geçmemek şartıyla bono ihracında Maliye Vekili sorumluydu.¹⁰⁵⁹ Cumhuriyet öncesinde 1921 yılında askeri hastanelere alınacak fukara ahali ve mülki hastanelerde tedavi olunacak asker hastalar hakkında bir nizamname yayınlanmıştı. Bu nizamnamenin ikinci maddesinin tadiline dair nizamname ise İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Mayıs 1936 tarihli toplantısıyla kabul edilmişti. Bu nizamnameye göre; askeri hastanesi mevcut olmayan mahallerde asker hastaları hükümete ait mülki hastanelerde ücretsiz olarak ve vilayet hususi idarelerine ve belediyelere ait memleket ve belediye hastanelerinde her er için günde yetmiş beş Kuruş ücretle tedavi olunmaktaydı.¹⁰⁶⁰

Hastane ve mevkilerde tedavi sonrası tanzim edilen istirahat raporları ile ilgili 1928 yılında yayınlanan Ordu Emirnamesi'nde ise şu noktalardan bahsedilmiştir;

- Kıta tabibi ve hasta subayı hastayı hastalığın devamı süresince tedavi eder. Hastalık ortadan kalktıktan itibaren geçen zamana ait istirahat raporu tanzim

¹⁰⁵⁸ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, s.681.

¹⁰⁵⁹ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1926-Teşrinievvel 1929, C.10, s.870.

¹⁰⁶⁰ **Düstur**, Birinci Tertib, 23 Muharrem 1322-28 Mart 1320, 15 Cemaziyelahir 1326-1 Temmuz 1324, C.8, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1943, s.655.

eder. Tedavi kıta kumandanının bilgisi altında yapılır, talep olduğunda tedavi raporu da tanzim olunur.

- Sıhhiye heyeti bulunmayan mahallerde hastalığın şiddetine göre tek tabib tarafından subaylara on günlük istirahat raporu tanzim edilir ve lüzumuna göre on gün uzatılır. Hastanın heyet-i sıhhiyyeyi muayenesine sevinde mahsur olmadıkça ayrıca uzatılmaz.
- Heyet-i sıhhiyye bulunan mahallerde tabib lüzuma göre hastayı tedavi ve bir haftaya kadar istirahat raporu tanzim eder. Daha fazla istirahat gerektiği takdirde sıhhiye heyetine sevk olunur.
- Bütün raporlar emir ve havale üzerine tanzim olunur. Acil durumlarda tanzim edilen raporların kıta kumandanına verilmesini raporu veren tabib temin eder.
- Sıhhi amir mevcut olan mahallerde istirahat raporları ilk sıhhi amir tarafından tasdik olunur.¹⁰⁶¹

İstirahat raporları mevki ve hastanelerin durumuna ve raporların süresine göre tabibler ve heyet-i sıhhiye tarafından verilmiştir.

Cumhuriyet döneminde askeri tababet için getirtilen yabancı uzmanlar Gülhane Tatbikat Mektebi'nde görevlendirilmiştir. 8 Ekim 1930 tarihli ve "1219 numaralı "Tababet ve Şuabat-ı Sanatlarının Tarz-ı İcraasına Dair 11 Nisan 1928 Tarih ve 1219 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun" ile "1219 numaralı Tababet ve Şuabat-ı Sanatlarının Tarz-ı İcraasına Dair Kanun"a eklenen fıkarda; 1930 yılından itibaren dört yıl süreyle askeri sıhhi teşkilat ve askeri tababet ile ilgili konularda muallimlik yapmak üzere getirilecek bir yabancı uzman tabibin yalnız Gülhane Tatbikat Mekteb ve Seririyatında müdürlük ve tabiblik yapmaya izni olmak üzere ve müessese dışında sanatını uygulamamak şartıyla istihdam edileceği belirtilmiştir.¹⁰⁶²

Askeri kıtalarda bulunan hayvanlar arasında ortaya çıkan hastalıkların ortadan kaldırılmasına dair gelişmeler de kaydedilmiştir. 22 Ağustos 1925 tarihli "Ruamla Mücadele Talimatnamesinin Meriyete Vaz'ı Hakkındaki Kararname" de bunlardan

¹⁰⁶¹ **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Ağustos 1928, Dördüncü sene, No.103, s.32.

¹⁰⁶² **Düştur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1930-Teşrinievvel 1931, C.12, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1931, s.18.

biridir. Bu Kararname, ordu, jandarma ve bütün hükümet müesseselerinde hayvan alımı ve ruam hastalığı ile ilgiliydi.¹⁰⁶³ 1927 yılında bir top koşumu beygirde hadd-i iltihab-ı emaya (bağırsak hastalığı) görülmüş, hayvan kıtasınca bir hafta kadar tedavi edildikten sonra henüz hastalığının iyileşmediği bir evrede Darıca'dan İzmit'e Yirmi Üçüncü Fırka Hayvan Hastanesi'ne sevk edilerek birinci konakta ölmüştü. Bu olaya neden olanlar hakkında bir kanuni takibat yapılmıştır. Kıta kumandanlarının ve baytarların bu gibi hususlara dikkat etmesi Dördüncü Kolordu Kumandan Vekili Aşır tarafından emrolunmuştu.¹⁰⁶⁴ Diğer taraftan 3 Mayıs 1928 tarihli ve 1234 numaralı "Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun" ile Nizamnamesi'nin uygulanması orduya aitti. Ancak hastalığın ortaya çıkması, mahiyeti ve alınması gereken tedbirler ordu tarafından mahalli hükümete bildirilecekti. Ahalinin hayvanlarında ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar hakkında mahalli hükümet tarafından o yerdeki en büyük askeri kumandana bilgi verilirdi.¹⁰⁶⁵ İnsan sağlığına olduğu gibi hayvan sağlığına da önem verilmiştir. Hayvanların hastalıklardan korunması ve tedavilerinin düzgün yapılması konusunda çeşitli önlemler alınmıştır.

Ordu içerisinde 1923'ten sonra teşkilatlanmaya önem verilirken subay ve askerler arasında bulaşıcı hastalıklar yaygın olarak görülmüştür. İstatistiklerle ordu içerisindeki hastalık profili ortaya çıkarılmıştır. Sağlığı koruma ve hastalıklarla mücadelede bu istatistikler yol gösterici olmuştur. Muayene hizmetleri ise yeniden düzenlenerek hastane ve mevkilerde bu konuya dikkat edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Bahriyede ise 1923 öncesinde kurulan Bahriye Dairesi Riyaseti görevine devam etmiştir. Bahriye Dairesi'nden sonra sırasıyla İkinci Dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti, Bahriye Vekaleti ve Müdafaa-i Milliye Vekaletine bağlı Deniz Müsteşarlığı kurularak bahriyeye dair işler yönetilmiştir. Bu oluşumlardaki sağlık teşkilatları aşağıda verilmiştir.

¹⁰⁶³ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinsani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, s.751.

¹⁰⁶⁴ **DTA**, DM, 31/664.

¹⁰⁶⁵ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Kasım 1927-Ekim 1928, C.9, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.486.

2. BAHİRİYEDE SAĞLIK HİZMETLERİ

2.1. 11 Mayıs 1924'e Kadar Bahriye Dairesi Riyaseti Sağlık Personeli

Bahriye Dairesi Riyaseti, Bahriye Nezareti'nin ilga edildiği Kasım 1922 sonrasında da görevine devam etmeyi sürdürmüştür. Cumhuriyet ilan edildiği sırada bahriyeye dair işlerin yürütülmesi Bahriye Dairesi Riyaseti'nin sorumluluğundaydı. Bahriye Dairesi Riyaseti'nin 14 Kasım 1922 sonrasındaki sağlık personeli kadrolarına bakıldığında; 3 Kalyon Tabibi, 6 Fırkateyn Tabibi, 14 Korvet Tabibi, 5 Tabib Kıdemli Yüzbaşı, 2 Tabib Yüzbaşı olmak üzere toplam 30 tabibin; 1 Korvet Eczacısı, 4 Eczacı Kıdemli Yüzbaşı, 5 Eczacı Yüzbaşı ve 1 Eczacı Mülazım olmak üzere toplam 11 eczacının¹⁰⁶⁶ görev yaptığı görülmüştür. Ayrıca Bilarütbe Eczacılar, Cerrahlar ve Tımarcılar ile Sıhhiye Gediklileri de Bahriye Dairesi Riyaseti emrinde çalışmışlardır.¹⁰⁶⁷ Bu dönemde tabibler; Sıhhiye Müfettişliği, Bahriye Merkez Hastanesi, Mekteb-i Bahriyye, Efrad-ı Cedide Mektebi, Çırak Mektebi, Hamidiye Mekteb Gemisi, Amasra Bahriye Kumandanlığı ve İzmir Bahriye Kumandanlığı emrinde görev yapmışlardır. Bahriye Dairesi Beşinci Şubesi 31 Mart 1924 tarihinde yayınladığı tamiminde; Askeri Tıp Mecmuası'nın bahriye tabiblerine zorunlu olarak dağıtılacağını ve abone bedeli olan yetmiş beş Kuruşun her yıl Eylül ayında abone maaşlarından kesileceğinden bahsetmiştir.¹⁰⁶⁸

Eczacılar ise Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'nde, İzmir ve İstanbul Efrad-ı Cedide Mekteplerinde, Yavuz ve Turgutreis Zırhlıları ile Hamidiye ve Mecidiye Kruvazörlerinde çalışmışlardır.

¹⁰⁶⁶ Bahriye Dairesi Riyaseti'nin 14 Kasım 1922 sonrası sağlık personeli sayılarını belirlemek için 1924 yılı Bahriye Salnamesi kayıtları DTA'daki künye kayıtlarıyla karşılaştırmalı olarak kontrol edilmiş, bu sonuca ulaşılmıştır.

¹⁰⁶⁷ 1924 yılı Bahriye Salnamesi'ne göre; 1 Bilarütbe Üçüncü Sınıf Eczacı, 1 Bilarütbe Beşinci Sınıf Eczacı, 3 Bilarütbe Altıncı Sınıf Eczacı, 1 Bilarütbe Birinci Sınıf Cerrah, 2 Bilarütbe İkinci Sınıf Cerrah, 4 Bilarütbe Üçüncü Sınıf Cerrah, 9 Bilarütbe Beşinci Sınıf Cerrah, 2 Bilarütbe Altıncı Sınıf Cerrah, 2 Bilarütbe Birinci Sınıf Tımarcı, 6 Bilarütbe İkinci Sınıf Tımarcı, 1 Sıhhiye Birinci Sınıf Gedikli Zabiti, 2 Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti, 6 Sıhhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti bulunmaktadır.

¹⁰⁶⁸ **Donanma Emirnamesi**, 15 Nisan 1340 (15 Nisan 1924), Onbirinci sene, No.8, s.57.

Bahriye Dairesi Riyaseti emrindeki tabib ve eczacıların görev yaptıkları mevkiler aşağıda verilmiştir;

2.1.1. Tabibler

Kalyon Tabibi Vefalı İbrahim oğlu İsmail Fuad Bey, 1 Mayıs 1924'te Bahriye Dairesi Sıhhiye Müfettişi olarak tayin edilmişti.¹⁰⁶⁹

Kalyon Tabibi Hasköylü Bahor oğlu Wiktor Bey, Nizamiye tabiblerinden iken 25 Nisan 1892 tarihinde Kol-ı sani rütbesiyle Bahriye Nezareti'ne nakil olunmuştur.¹⁰⁷⁰ 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasındayken, 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmiştir.¹⁰⁷¹

Kalyon Tabibi Üsküdarlı İsmail oğlu İbrahim Halim Bey, 30 Temmuz 1921'de Bahriye Merkez Hastanesi Sertabib Muavinliğine, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasına, 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁷²

Fırkateyn Tabibi Rusçuklu Ali Rıza oğlu İsmail Hakkı Bey, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi Sertabibi olmuştur.¹⁰⁷³

Fırkateyn Tabibi Fındıklılı Hasan oğlu Şevket Bey'in 1 Şubat 1923'te Bakteriyolog olarak Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayini yapılmıştı.¹⁰⁷⁴

Fırkateyn Tabibi Ayasofyalı Ali Haydar oğlu Hayreddin Bey, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında iken, 14 Ekim 1923'te Efrad-ı Cedide Mektebi Tababetine tayin edilmiştir.¹⁰⁷⁵

Fırkateyn Tabibi Asitaneli Hüsni oğlu İrfan Bey, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında iken, 11 Ekim 1923'te Turgutreis Zırhlısına tayin edilmiştir.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁹ DTA, Künye Defteri, 28/8.

¹⁰⁷⁰ DTA, Künye Defteri, 84/76.

¹⁰⁷¹ DTA, Künye Defteri, 28/1.

¹⁰⁷² DTA, Künye Defteri, 28/4.

¹⁰⁷³ DTA, Künye Defteri, 28/18.

¹⁰⁷⁴ DTA, Künye Defteri, 28/15.

¹⁰⁷⁵ DTA, Künye Defteri, 28/13.

Fırkateyn Tabibi Fatihli Mehmed Salih oğlu Mustafa Hayrullah Bey, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında görülmekteyken, 11 Nisan 1923'te Donanma Sertabibi olmuştur.¹⁰⁷⁷

Fırkateyn Tabibi Beşiktaşlı Mehmed Emin oğlu Ali Rasih Bey, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında iken, 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁷⁸

Korvet Tabibi Fındıklılı Rıza oğlu Mehmed Memduh Efendi, 1 Şubat 1923'te Yavuz Zırhlısı Muhafaza ve İtfaiye Kısımına tayin olunmuştur.¹⁰⁷⁹

Korvet Tabibi Galatalı Hasan oğlu Hüseyin Kemal Efendi, 1 Şubat 1923'te Mecidiye Kruvazörüne, 5 Kasım 1923'te Hamidiye Mekteb Gemisi Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁸⁰

Korvet Tabibi Cihangirli Ali Rıza oğlu İbrahim Edhem Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında iken, 18 Haziran 1923'te Amasra Bahriye Kumandanlığı emrine tayin olunmuştur.¹⁰⁸¹

Korvet Tabibi Galatalı Ali oğlu Mustafa Efendi, 1923'te önce Yavuz Zırhlısı Tababetine sonra 27 Ağustos 1923'te Mekteb-i Bahriyye Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁸²

Korvet Tabibi Kasımpaşalı Mustafa Talat oğlu Selahaddin Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin edilmiştir.¹⁰⁸³

Korvet Tabibi Erzincanlı Mahmud oğlu Mehmed Nuri Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷⁶ DTA, Künye Defteri, 28/16.

¹⁰⁷⁷ DTA, Künye Defteri, 28/20.

¹⁰⁷⁸ DTA, Künye Defteri, 28/25.

¹⁰⁷⁹ DTA, Künye Defteri, 28/12.

¹⁰⁸⁰ DTA, Künye Defteri, 28/22.

¹⁰⁸¹ DTA, Künye Defteri, 28/23.

¹⁰⁸² DTA, Künye Defteri, 28/24.

¹⁰⁸³ DTA, Künye Defteri, 28/28.

¹⁰⁸⁴ DTA, Künye Defteri, 28/31.

Korvet Tabibi Fatihli Hasan oğlu İzzet Kamil Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin edilmiştir.¹⁰⁸⁵

Korvet Tabibi Aksaraylı Faiz oğlu Ahmed Nureddin Efendi, 26 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi Operatörlüğüne tayin edilirken 9 Eylül 1923'te açığa alınmış, 15 Ekim 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmiştir.¹⁰⁸⁶

Korvet Tabibi Galatalı Salim oğlu Neşet Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne, 16 Temmuz 1923'te ilave memuriyet olarak da İstanbul Bahriye Kumandanlığı Hastanesi Sertabib Muavinliğine tayin olunmuştur.¹⁰⁸⁷

Korvet Tabibi Yenibahçeli Hacı Ali oğlu İbrahim Hakkı Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁸⁸

Korvet Tabibi Kabataşlı Mustafa oğlu Mehmed Sami Efendi, 1 Şubat 1923'te Mekteb-i Bahriyye'ye, 27 Ağustos 1923'te Yavuz Zırhlısı Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁸⁹

Korvet Tabibi Sultanahmetli Mehmed Şefik oğlu Mustafa Mazhar Efendi, 17 Haziran 1923'te İzmir Bahriye Kumandanlığı Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁹⁰

Korvet Tabibi Fatihli Abdi oğlu Mehmed Nuri Efendi, 1 Şubat 1923'te Efrad-ı Cedide Mektebi'ne, 14 Ekim 1923'te Hamidiye Mekteb Gemisi Tababetine, 5 Kasım 1923'te Mecidiye Kruvazörü Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁹¹

Korvet Tabibi Hacıoğlupazarcıklı Abdüsettar oğlu Fehmi Efendi, 1 Şubat 1923'te Zırhlı Turgutreis Gemisi'ne, 21 Ekim 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁵ DTA, Künye Defteri, 28/35.

¹⁰⁸⁶ DTA, Künye Defteri, 93/25.

¹⁰⁸⁷ DTA, Künye Defteri, 28/32.

¹⁰⁸⁸ DTA, Künye Defteri, 28/30.

¹⁰⁸⁹ DTA, Künye Defteri, 28/36.

¹⁰⁹⁰ DTA, Künye Defteri, 28/38.

¹⁰⁹¹ DTA, Künye Defteri, 28/39.

¹⁰⁹² DTA, Künye Defteri, 28/43.

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Vahid oğlu Mehmed İhsan Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında iken, 16 Haziran 1923'te Hamidiye Mekteb Gemisi Tababetine, 14 Ekim 1923'te Çırak Mektebi Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁹³

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Kastamonulu Mehmed Rasim oğlu Mehmed Celaleddin Efendi, 24 Mart 1923'te Peyk-i Şevket Tababetine, 21 Ekim 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi Röntgen Mütchassıslığına tayin olunmuştur.¹⁰⁹⁴

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Trabzon Nakliye-yi Bahriye Kumandanlığı'ndan Trabzonlu Dursun oğlu Hakkı Efendi, Milli Mücadele sırasında Trabzon Nakliye-yi Bahriyye Kumandanlığı emrinde görev yapmıştır.¹⁰⁹⁵ Künye kayıtlarında, 11 Mayıs 1924'e kadar aldığı başka bir görevden bahsedilmemiştir.¹⁰⁹⁶

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Trabzonlu Mehmed Hüsnü oğlu Kazım Efendi, Milli Mücadele sırasında Fethiye Grub Kumandanlığı Tababetinde görev yapmıştır.

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Üsküdarlı Kazım oğlu Naci Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹⁰⁹⁷

Tabib Yüzbaşı Şehreminili Zeki oğlu Ahmed Safi Efendi, 1 Şubat 1923'te Ertuğrul Yatı'na tayin olunmuştur.¹⁰⁹⁸

Tabib Yüzbaşı Halebli Ömer oğlu Hayri Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal iken 25 Şubat 1924'te Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörü Tababetine tayin olunmuştur.¹⁰⁹⁹

2.1.2. Eczacılar

Korvet Eczacısı Üsküdarlı Ali oğlu Osman İhsan Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasındadır. 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Ecza Deposu Memurluğunda görevlendirilmiştir.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹³ DTA, Künye Defteri, 28/45.

¹⁰⁹⁴ DTA, Künye Defteri, 28/52.

¹⁰⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. DTA, Künye Defteri, 28/49; 93/32.

¹⁰⁹⁶ DTA, Künye Defteri, 28/49.

¹⁰⁹⁷ DTA, Künye Defteri, 28/48.

¹⁰⁹⁸ DTA, Künye Defteri, 28/50.

¹⁰⁹⁹ DTA, Künye Defteri, 28/53.

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Şerif oğlu İhsan Efendi, 1 Şubat 1923'te Zırlılı Yavuz'a tayin edilmiştir.¹¹⁰¹

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Küçük Mustafapaşalı Mahmud oğlu Mehmed Fahri Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal iken, 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹⁰²

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı İnebolulu Ali oğlu Ahmed Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasındadır. 10 Eylül 1923'te İzmir Efrad-ı Cedide Mektebi Eczacılığına tayin olunmuştur.¹¹⁰³

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Bilecikli Ahmed Nazif oğlu Ahmed Hüsnü Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal iken, 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'ne tayin edilmiştir.¹¹⁰⁴

Eczacı Yüzbaşı Kesriyeli Hasan Zühdü oğlu Seyfeddin Cevdet Efendi, 1 Nisan 1924'te İzmir Efrad-ı Cedide Mektebi'ne, 13 Nisan 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹⁰⁵

Eczacı Yüzbaşı Kasımpaşalı Osman İhsan oğlu Müeyyed Efendi, 1 Şubat 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmiştir.¹¹⁰⁶

Eczacı Yüzbaşı Şam-ı Şerifli Bayram oğlu Mehmed Raşid Efendi, 1 Şubat 1923'te Hamidiye Kruvazörü'ne tayin edilmiştir.¹¹⁰⁷

Eczacı Yüzbaşı Kuruçeşmeli Naim oğlu Mehmed Nizameddin Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasındadır. 25 Mart 1923'te Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmiştir.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁰ DTA, Künye Defteri, 28/96.

¹¹⁰¹ DTA, Künye Defteri, 28/97.

¹¹⁰² DTA, Künye Defteri, 28/98.

¹¹⁰³ DTA, Künye Defteri, 80/85.

¹¹⁰⁴ DTA, Künye Defteri, 28/103.

¹¹⁰⁵ DTA, Künye Defteri, 28/99.

¹¹⁰⁶ DTA, Künye Defteri, 28/101.

¹¹⁰⁷ DTA, Künye Defteri, 28/102.

¹¹⁰⁸ DTA, Künye Defteri, 28/104.

Eczacı Yüzbaşı Maraşlı İsmail oğlu Mehmed Esad Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal subaylar arasında iken, 26 Mart 1924'te Mecidiye Kruvazörü'ne tayin edilmiştir.¹¹⁰⁹

Eczacı Mülazımı Küçük Mustafapaşalı Mustafa oğlu Mehmed Şerafeddin Efendi, 1 Şubat 1923'te gayri faal iken, 22 Mayıs 1923'te Turgutreis Zırhlısı'na, 9 Aralık 1923'te İstanbul Bahriye Kumandanlığı Efrad-ı Cedide Mektebi'ne tayin olunmuştur.¹¹¹⁰

2.2. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti (İkinci Dönem) (11 Mayıs 1924-29 Aralık 1924)

Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti İkinci Dönem Bahriye Dairesi Riyaseti'nin kaldırılması üzerine 11 Mayıs 1924 tarihinde Milli Müdafaa Vekaletine bağlı olarak kurulmuştur. 29 Aralık 1924'te Bahriye Vekaleti kurulana kadar da görevini sürdürmüştür. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti bütçe olarak Erkân-ı Harbiye-yi Bahriyye Riyaseti'ne Erkân-ı Harbiyye-yi Bahriye Riyaseti ise Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Riyaseti'ne bağlıdır. Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Marmara, Akdeniz ve Karadeniz Üss-i Bahri Kumandanlıkları, Donanma Kumandanlığı, Divan-ı Harb-i Daimi, Levazım Dairesi, Teçhizat, Muamelat-ı Zatiyye Dairesi, Donanma Dairesi, Hukuk Müşavirliği, Tersane ve Doglar, Muhasebe-i Bahriyye ile Evrak-ı Umumiyye ve Limanlar ve Ticaret-i Bahriyye Müdürlüklerinden oluşuyordu.

Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti'nde sağlık ile ilgili işleri yönetmek üzere Muamelat-ı Zatiyye Dairesi'ne bağlı Sıhhiye Müfettişliği bulunuyordu.¹¹¹¹

İkinci dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti'nde tabib ve eczacı sayıları değerlendirildiğinde; 3 Kalyon Tabibi, 6 Fırkateyn Tabibi, 14 Korvet Tabibi, 5 Tabib Kıdemli Yüzbaşı, 2 Tabib Yüzbaşı olmak üzere toplam 30 tabibin; 1 Korvet

¹¹⁰⁹ DTA, Künye Defteri, 28/100.

¹¹¹⁰ DTA, Künye Defteri, 28/106.

¹¹¹¹ DTA, UBM (II), 17/313.

Eczacısı, 4 Eczacı Kıdemli Yüzbaşı, 5 Eczacı Yüzbaşı ve 1 Eczacı Mülazımı olmak üzere toplam 11 eczacının görev yaptığı görülmektedir.¹¹¹²

Umur-ı Bahriye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişliği Azalığı'nda 1 Korvet Tabibi, 1 Tabib Kıdemli Yüzbaşı ve 1 Eczacı Kıdemli Yüzbaşı görev yapmıştır. Donanmada ise gemilerde bulunan tabib, eczacı ve diğer sağlık personelinin yanı sıra Donanma Kumandanlığı Sıhhiye Müfettişi olarak bir Kalyon Tabibi bulunmuştur.

Bahriye Merkez Hastanesi'nde Bakteriyolog, Asabiye Hastalıkları Mütihassısı, Operatör, Efrenkiye Hastalıkları Mütihassısı, Ayniye Hastalıkları Mütihassısı, Üzn Hastalıkları Mütihassısı görev yapmaktadır. Ayrıca bazı tabibler de Muayene-i Sıhhiye Azalığı'nda bulunmuşlardır. Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'nde eczacılar da bulunuyordu.

Karadeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı, Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı, İstanbul Liman Kumandanlığı emrine atanmış tabibler bulunurken, Mekteb-i Bahriye'de, Gençler Mektebi'nde, Hamidiye Mekteb Gemisi'nde, Efrad-ı Cedide Mektebi'nde de tabibler görev yapmıştır.

Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı'nda, Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı'na bağlı Efrad-ı Cedide Mektebi'nde eczacılar görev almışlardır.

Tabib ve eczacılar ile beraber, Sıhhiye Gedikli Zabitleri, Bilarütbe Eczacılar, Cerrahlar ve Tımarcılar da Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nde görev yaptığı görülmektedir.

Umur-ı Bahriye Müdüriyeti'nde tabib ve eczacıların görev yaptığı mevkiler aşağıda verilmiştir;

2.2.1. Tabibler

Kalyon Tabibi Hasköylü Bahor oğlu Wiktor Bey, Muayene-i Sıhhiye Azasıdır. 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹¹³

¹¹¹² Bu sayılar 1924 yılı Bahriye Salnamesi'ndeki kayıtlar ile DTA'deki künye kayıtlarının karşılaştırılmasıyla elde edilmiştir.

Kalyon Tabibi Üsküdarlı İsmail oğlu İbrahim Halim Bey, 11 Mayıs 1924'te Donanma Kumandanlığı Sıhhiye Müfettişi olmuştur.¹¹¹⁴

Kalyon Tabibi Vefalı İbrahim oğlu İsmail Fuad Bey, 16 Mayıs 1924'te toplanması kararlaştırılan Meclis-i Ali-i Sıhhi Azalığı'na tayin edilmişti.¹¹¹⁵

Fırkateyn Tabibi Rusçuklu Ali Rıza oğlu İsmail Hakkı Bey, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Sertabibi olmuştur.¹¹¹⁶

Fırkateyn Tabibi Fındıklılı Hasan oğlu Şevket Bey'in 11 Mayıs 1924'te Bakteriyolog olarak Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayini yapılmıştı.¹¹¹⁷

Fırkateyn Tabibi Ayasofyalı Ali Haydar oğlu Hayreddin Bey, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Tabib-i Sanisi iken 26 Mayıs 1924'te maaşı hastanece verilmek üzere Mekteb-i Bahriyye Tababetine tayin olunmuştu.¹¹¹⁸

Fırkateyn Tabibi Asitaneli Hüsnü oğlu İrfan Bey, 11 Mayıs 1924'te Fabrikalar Tababetine, 30 Ekim 1924'te maaşı Fabrikalardan verilmek üzere Zırhlı Yavuz Tababetine tayin olunmuştu.¹¹¹⁹

Fırkateyn Tabibi Fatihli Mehmed Salih oğlu Mustafa Hayrullah Bey, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Emraz-ı Asabiyye Mütahassışlığına tayin olmuştur.¹¹²⁰

Fırkateyn Tabibi Beşiktaşlı Mehmed Emin oğlu Ali Rasih, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Operatörü olmuştur.¹¹²¹

Korvet Tabibi Fındıklılı Rıza oğlu Mehmed Memduh Efendi, 11 Mayıs 1924'te Havuzlar Tababetine, 26 Mayıs 1924'te Zırhlı Turgutreis Tababetine tayin olunmuştur.¹¹²²

¹¹¹³ DTA, Künye Defteri, 90/652.

¹¹¹⁴ DTA, Künye Defteri, 28/4.

¹¹¹⁵ DTA, Künye Defteri, 28/8.

¹¹¹⁶ DTA, Künye Defteri, 28/18.

¹¹¹⁷ DTA, Künye Defteri, 28/15.

¹¹¹⁸ DTA, Künye Defteri, 28/13.

¹¹¹⁹ DTA, Künye Defteri, 28/16.

¹¹²⁰ DTA, Künye Defteri, 28/20.

¹¹²¹ DTA, Künye Defteri, 28/25.

Korvet Tabibi Galatalı Hasan oğlu Hüseyin Kemal Efendi, 11 Mayıs 1924'te Hamidiye Mekteb Gemisi Tababetine, 3 Ağustos 1924'te Mecidiye Kruvazörü Tababetine, 30 Ekim 1924'te Hamidiye Kruvazörü Tababetine tayin olunmuştur.¹¹²³

Korvet Tabibi Cihangirli Ali Rıza oğlu İbrahim Edhem Efendi, 11 Mayıs 1924'te Karadeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı Tabibi olmuştur.¹¹²⁴

Korvet Tabibi Galatalı Ali oğlu Mustafa Efendi, 11 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişliği Azalığı'na tayin olunmuştur.¹¹²⁵

Korvet Tabibi Kasımpaşalı Mustafa Talat oğlu Selahaddin Efendi, 11 Mayıs 1924'te Mekteb-i Bahriye Tababetine, 26 Mayıs 1924'te maaşı Mekteb-i Bahriye'den verilmek üzere Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin edilmiştir.¹¹²⁶

Korvet Tabibi Erzincanlı Mahmud oğlu Mehmed Nuri Efendi, 11 Mayıs 1924'te Zırhlı Turgutreis Tababetine tayin olunmuştur.¹¹²⁷

Korvet Tabibi Fatihli Hasan oğlu İzzet Kamil Efendi, Bahriye Merkez Hastanesi'nde Efrenciye Hastalıkları Mütahassısı ve Muayene-i Sıhhiye Azasıdır. 7 Ağustos 1924'te tekaüt edilmiştir.¹¹²⁸

Korvet Tabibi Aksaraylı Faiz oğlu Ahmed Nureddin Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'nde görevlendirilmiştir.¹¹²⁹

Korvet Tabibi Galatalı Salim oğlu Neşet Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne göz tabibi olarak atanmıştır.¹¹³⁰

Korvet Tabibi Yenibahçeli Hacı Ali oğlu İbrahim Hakkı Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹³¹

¹¹²² DTA, Künye Defteri, 28/12.

¹¹²³ DTA, Künye Defteri, 28/22.

¹¹²⁴ DTA, Künye Defteri, 28/23.

¹¹²⁵ DTA, Künye Defteri, 28/24.

¹¹²⁶ DTA, Künye Defteri, 28/28.

¹¹²⁷ DTA, Künye Defteri, 28/31.

¹¹²⁸ DTA, Künye Defteri, 113/749.

¹¹²⁹ DTA, Künye Defteri, 93/25.

¹¹³⁰ DTA, Künye Defteri, 90/659.

Korvet Tabibi Kabataşlı Mustafa oğlu Mehmed Sami Efendi, 11 Mayıs 1924'te Yavuz Zırhlısı Tababetine, 30 Ekim 1924'te maaşı Yavuz'dan verilmek üzere Fabrikalar Tababetine tayin olunmuştur.¹¹³²

Korvet Tabibi Sultanahmetli Mehmed Şefik oğlu Mustafa Mazhar Efendi, 11 Mayıs 1924'te Akdeniz Bahriye Kumandanlığı Revir Hastanesi Tababetine tayin olunmuştur.¹¹³³

Korvet Tabibi Fatihli Abdi oğlu Mehmed Nuri Efendi, 11 Mayıs 1924'te İstanbul Liman Kumandanlığı Tababetine, 3 Ağustos 1924'te Hamidiye Kruvazörü Tababetine, 30 Ekim 1924'te Gençler Mektebi ve Haliç Liman Kumandanlığı Tababetine tayin edilmiştir.¹¹³⁴

Korvet Tabibi Hacıoğlupazarcıklı Abdüsettar oğlu Fehmi Efendi, 11 Mayıs 1924'te Mecidiye Kruvazörü Tababetine, 3 Ağustos 1924'te Mekteb-i Bahriyye Tababetine tayin olunmuştur.¹¹³⁵

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Vahid oğlu Mehmed İhsan Efendi, 14 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişi Azalığı'na tayin olunmuştur.¹¹³⁶

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Kastamonulu Mehmed Rasim oğlu Mehmed Celaleddin Efendi, 11 Mayıs 1924'te Berk-i Satvet Torpido Kruvazörü'ne tayin olunmuştur.¹¹³⁷

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Trabzonlu Dursun oğlu Hakkı Efendi, 11 Mayıs 1924'te Çırak Mektebi Tababetine tayin edilmiştir.¹¹³⁸

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Trabzonlu Mehmed Hüsnü oğlu Kazım Efendi, 11 Mayıs 1924'te İstanbul Efrad-ı Cedide Mektebi Tababetine, 26 Mayıs 1924'te

¹¹³¹ DTA, Künye Defteri, 28/30.

¹¹³² DTA, Künye Defteri, 28/36.

¹¹³³ DTA, Künye Defteri, 28/38.

¹¹³⁴ DTA, Künye Defteri, 28/39.

¹¹³⁵ DTA, Künye Defteri, 28/43.

¹¹³⁶ DTA, Künye Defteri, 28/45.

¹¹³⁷ DTA, Künye Defteri, 28/52.

¹¹³⁸ DTA, Künye Defteri, 28/49.

Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı Efrad-ı Cedide Mektebi Tababetine, 28 Haziran 1924'te Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörü Tababetine, 20 Temmuz 1924'te Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı Mayın Grubu Tababetine tayin olunmuştur.¹¹³⁹ Kazım Efendi bu görevi sırasında ileride rütbe iadesi ve tekaütlük gibi isteklerde bulunmamak kaydıyla askerlik mesleğinden istifasını vermiştir.¹¹⁴⁰

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Üsküdarlı Kazım oğlu Naci Efendi, 11 Mayıs 1924'te Üzn Hastalıkları Mütahassısı ve Muayene-i Sıhhiyye Azası olarak Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹⁴¹

Tabib Yüzbaşı Şehreminili Zeki oğlu Ahmed Safi Efendi, 11 Mayıs 1924'te Efrad-ı Cedide Mektebi Tababetine, 26 Mayıs 1924'te Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörü Tababetine, 28 Haziran 1924'te Akdeniz Üss-i Bahri ve Efrad-ı Cedide Mektebi Tababetine tayin olunmuştur.¹¹⁴²

Tabib Yüzbaşı Halebli Ömer oğlu Hayri Efendi, 11 Mayıs 1924'te Peyk-i Şevket Torpido Kruvazörü Tababetine, 26 Mayıs 1924'te İstanbul Efrad-ı Cedide Mektebi Tababetine tayin edilmiştir.¹¹⁴³

2.2.2. Eczacılar

Korvet Eczacısı Üsküdarlı Ali oğlu Osman İhsan Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Ecza Deposu Memurluğu'na tayin olunmuştur.¹¹⁴⁴

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Şerif oğlu İhsan Efendi, 11 Mayıs 1924'te Zırhlı Yavuz'a tayin olunmuştur.¹¹⁴⁵

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Küçük Mustafapaşalı Mahmud oğlu Mehmed Fahri Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'ne, 24 Haziran 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Sereczacılığı'na tayin olunmuştur.¹¹⁴⁶

¹¹³⁹ DTA, Künye Defteri, 28/55.

¹¹⁴⁰ Donanma Emirnamesi, 1 Eylül 1340 (1 Eylül 1924), Onbirinci sene, No.15, s.113.

¹¹⁴¹ DTA, Künye Defteri, 28/48.

¹¹⁴² DTA, Künye Defteri, 28/50.

¹¹⁴³ DTA, Künye Defteri, 28/53.

¹¹⁴⁴ DTA, Künye Defteri, 28/96.

¹¹⁴⁵ DTA, Künye Defteri, 28/97.

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı İnebolulu Ali oğlu Ahmed Efendi, 11 Mayıs 1924'te Akdeniz Üss-i Bahri Revir Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹⁴⁷

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Bilecikli Ahmed Nazif oğlu Ahmed Hüsnü Efendi, 11 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişliği Azalığı'na atanmıştır.¹¹⁴⁸

Eczacı Yüzbaşı Kesriyeli Hasan Zühdü oğlu Seyfeddin Cevdet Efendi, 11 Mayıs 1924'te Akdeniz Üss-i Bahri Kumandanlığı Efrad-ı Cedide Mektebi'ne tayin olunmuştur.¹¹⁴⁹

Eczacı Yüzbaşı Kasımpaşalı Osman İhsan oğlu Müeyyed Efendi, 11 Mayıs 1924'te Zırhlı Turgutreis'e, 13 Kasım 1924'te Şam Vapuru'na tayin olunmuştur.¹¹⁵⁰

Eczacı Yüzbaşı, Şam-ı Şerifli Bayram oğlu Mehmed Raşid Efendi, 11 Mayıs 1924'te Hamidiye Kruvazörü'ne, 13 Kasım 1924'te Zırhlı Turgutreis'e tayin olunmuştur.¹¹⁵¹

Eczacı Yüzbaşı Kuruçeşmeli Naim oğlu Mehmed Nizameddin Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne, 24 Haziran 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Eczacı-ı Saniliğine tayin edilmiştir.¹¹⁵²

Eczacı Yüzbaşı Maraşlı İsmail oğlu Mehmed Esad Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi Ecza Deposu'na tayin olunmuştur.¹¹⁵³

Eczacı Mülazımı Küçük Mustafapaşalı Mustafa oğlu Mehmed Şerafeddin Efendi, 11 Mayıs 1924'te Bahriye Merkez Hastanesi'ne tayin olunmuştur.¹¹⁵⁴

Korvet Tabibi Galatalı Ali oğlu Mustafa Efendi, 11 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişliği Azalığı'na tayin olunmuştur.¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁶ DTA, Künye Defteri, 28/98.

¹¹⁴⁷ DTA, Künye Defteri, 80/85.

¹¹⁴⁸ DTA, Künye Defteri, 28/103.

¹¹⁴⁹ DTA, Künye Defteri, 28/99.

¹¹⁵⁰ DTA, Künye Defteri, 28/101.

¹¹⁵¹ DTA, Künye Defteri, 28/102.

¹¹⁵² DTA, Künye Defteri, 28/104.

¹¹⁵³ DTA, Künye Defteri, 28/100.

¹¹⁵⁴ DTA, Künye Defteri, 28/106.

Tabib Kıdemli Yüzbaşı Asitaneli Vahid oğlu Mehmed İhsan Efendi, 14 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişi Azalığı'na tayin olunmuştur.¹¹⁵⁶

Eczacı Kıdemli Yüzbaşı Bilecikli Ahmed Nazif oğlu Ahmed Hüsnü Efendi, 11 Mayıs 1924'te Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti Sıhhiye Müfettişliği Azalığı'na atanmıştır.¹¹⁵⁷

1924 yılında hem Bahriye Dairesi Riyaseti'nde hem de İkinci Dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti'nde tabib ve eczacılar ile beraber Sıhhiye Gediklisi, Bilarütbe Eczacı, Cerrah ve Tımarcılarının toplamı 81 kişi idi. 81 sağlık personeli ile beraber Bahriyede toplam 1504 subay, Gedikli Zabit ve sivil görev yapmıştır.¹¹⁵⁸ Subay, Gedikli Zabit ve sivillerden yaklaşık olarak 18 kişiye bir sağlık personeli düşmüştür.

Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi Fen Şubesi 1924 yılı için bir sıhhi istatistik cetveli hazırlamıştı.¹¹⁵⁹ Bu sıhhi istatistik cetveline göre; 1924 yılında, 1309 subay, 139 gedikli, 214 öğrenci ve 3570 er olmak üzere toplamda 5232 kişi bulunuyordu. 1924 yılında hastanelere 2432 giriş yapılmış, 1923'ten tedavisi devam eden 127 kişi ise 1924'e devredilmişti. Toplamda 2559 kişi bulunuyordu. 2559 kişiden 2216'sı iyileşerek taburcu olmuş, 155'i hava değişimine gönderilmiş, 2'si tekaüt edilmiş, 22'si ihraç edilmiş, 14'ü silahsız hizmetlere geçirilmiş, 28'i vefat etmiş ve 122'sinin ise tedavisi devam ettiğinden 1925 yılına devretmişti.

¹¹⁵⁵ DTA, Künye Defteri, 28/24.

¹¹⁵⁶ DTA, Künye Defteri, 28/45.

¹¹⁵⁷ DTA, Künye Defteri, 28/103.

¹¹⁵⁸ Bahriye'de görevli 1504 kişi; 81 tabib ve diğer sağlık personeli ile beraber 1 Liva Amiral, 5 Kalyon Kapudanı, 14 Fırkateyn Kapudanı, 64 Korvet Kapudanı, 171 Kıdemli Yüzbaşı, 203 Yüzbaşı, 135 Mülazım, 12 Fırkateyn Çarkçısı, 50 Korvet Çarkçısı, 142 Çarkçı Kıdemli Yüzbaşı, 259 Çarkçı Yüzbaşı, 48 Çarkçı Mülazım, 2 Fırkateyn İnşaiyyesi, 5 Korvet İnşaiyyesi, 9 İnşaiyye Kıdemli Yüzbaşı, 4 İnşaiyye Yüzbaşı, 11 Korvet Katibi, 42 Katib Kıdemli Yüzbaşı, 37 Katib Yüzbaşı, 28 Katib Mülazım, 2 Katib Mülazım-ı sani, 5 Kalyon İmamı, 9 Fırkateyn İmamı, 129 Gedikli Zabit ve 38 siviliden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Bahriye Salnamesi 1340**, Yirmi Üçüncü Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1340.

¹¹⁵⁹ DTA, BV, 258/5265, Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi Fen Şubesi tarafından 1924 yılı için hazırlanan hastalıkların yüzde nisbetini müşir grafik levha.

Silahsız hizmetlere seçilen erler Merkez Hastanesi ve Nizamiye Hastanelerinde yatanlardan dilekçeyle müracaat edenlerden ve teftiş sonucunda seçilenlerden oluşuyordu.

Bahriye mensuplarından 39 subay, 12 gedikli, 80 öğrenci ve 2246 er olmak üzere 2377 kişi Bahriye Hastanesi ve Nizamiye Hastanelerinde tedavi olunmuştu.

Mekteb-i Bahriyye'ye kabul için müracaat edenlerden kabul olunanlar 135, reddolunanlar 50 kişiden oluşuyordu.

Muayene-i Sıhhiyye Komisyonuna 41 subay ve 6 er olmak üzere toplam 47 kişi dilekçe ile müracaat etmişti. Hamidiye Kruvazörü erlerinden Harputlu Süleyman oğlu Hasan 12 Mayıs 1924'te tedavi için Bahriye Merkez Hastanesi'ne gönderilmişti. Muayene-i Sıhhiyye Komisyonu'nca yapılan muayenesinde "Helecan-ı Kalb ve Asabi" hastalığına müptela olduğu anlaşıncı kendisine üç ay süreyle hava değişimi verilmiştir.¹¹⁶⁰

Askeri personelin edviye ve iâşe bedellerinin ödenmesi ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştı. Bunun sebebi, barış zamanı askeri hastanelere yatan bütün ümera ve subaylardan halen yürürlükte olan İdare Nizamnamesi hükümlerine uygun olarak kesilmekte olan edviye ve iâşe bedellerinin gerek Birinci Dünya Savaşı'nda ve gerekse İstiklal Savaşı sırasında kesilmemesiydi. Müesseseler de seferberlikte verilen emre uyarak edviye ve iâşe bedellerini kesmemişlerdi. Harp sebebiyle hasta ve yaralı olarak 1923 yılı Şubat sonuna kadar hastanede yatan subay ve diğer askeri mensupların edviye ve iâşe bedellerinin affı, barış zamanının da dahi seferberlik gibi nedenlerle askeri hastanelere yatacak subay ve askeri mensupların edviye ve iâşe bedellerinin kesilmesi için T.B.M.M.'nin açılışında bir kanun layihası ile teklifte bulunulacaktı. Teklif edilecek kanunun kabul ve neşrine kadar yürürlükteki nizamnamenin tatbiki zorunlu olmuştu. 1924 yılı Mart başından itibaren İdare Nizamnamesi'nin hususi maddelerinin uygulanması için aşağıdaki işlemler yapılacaktır; Zabitan Vekilinden Kıdemli Yüzbaşıya (dahil) kadar subaylar ve katip, imam ve esnaf askerinden iâşe bedelleri tahsil edilerek emvale teslim edilecektir,

¹¹⁶⁰ DTA, BV, 11/69, 16 Ağustos 1926

Binbaşı'dan Müşir'e (dahil) kadar erkân ve diğer askeri mensuplarından iâşe ve ecza bedeli tahsil olunarak emvale teslim edilecektir.¹¹⁶¹

İkinci dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti sırasında ilaçlar ve tıbbi aletler ile ilgili Cumhuriyet'ten önceki bazı kanunların tadil edildiği görülmüştür. 13 Ekim 1924 tarihli “Tarife Kanununun Dördüncü Maddesinin Sani Aşer Fıkrasının İlga ve Bazı İlaçlar ve Alat-ı Tıbbiyyenin Gümrük Resminden Muafiyeti Hakkındaki Kanun” ile 23 Mart 1916 tarihli Tarife Kanunun Dördüncü Maddesinin ikinci aşer fıkrası lağvedilmiştir. Buna göre; zührevi hastalık tedavisinde kullanılan Neosalvarsan ile “İyodur dö Potasyum”, “Saf Bi İyodur Dö Merkür”, “Saf Protur”, “İyodur Dö Merkür”, “Saf Salisilit Dö Merkür”, “Saf Miyanür Dö Merkür”, tam teferruatlı röntgen cihazı ve makineyi işletecek derecede olan motor ve dinamolar gümrük resminden muaf tutulmuştur.¹¹⁶²

2.3. Bahriye Vekaleti (29 Aralık 1924-16 Ocak 1928)

Bahriye Vekaleti, İkinci Dönem Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti'nin hemen ardından 29 Aralık 1924 tarihinde kurulmuştur. Bahriye Vekili, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey idi.

Bahriye Vekaleti döneminde, Bahriye teşkilatı merkezi ve mahalli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1925 yılı itibarıyla merkezi teşkilat, altı daire, dört müdüriyet, iki kalem ve bir hukuk müşavirliği ile muhtelif sınıflar müfettişliklerinden oluşmuştur. Mahalli teşkilat ise idarî ve icraî konularda Bahriye Vekaleti'ne, harekât ve harp işlemleri konusunda Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye'ye bağlı olmak üzere Donanma Kumandanlığı, İzmit'teki Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı, İstanbul, Karadeniz ve Akdeniz Bahriye Kumandanlıkları, Harb Mektebi, Mekteb-i Bahriyye ile Muhtelif Sınıflar Müfettişlikleri, Gedikli Zabit Namzed Mektebi, Bahriye Efrad Mektebi ve yalnız Vekaletе bağlı Divan-ı Harb-i Bahri ve Bahriye Müzesi'nden oluşmuştur.¹¹⁶³

¹¹⁶¹ **Donanma Emirnamesi**, 6 Temmuz 1340 (6 Temmuz 1924), Onbirinci sene, No.11, s.74.

¹¹⁶² **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, s.9.

¹¹⁶³ **Teşkilat-ı Bahriyye Talimatnamesi**, Bahriye Matbaası, 1 Şubat 1341 (1925), s.4.

Bahriye Vekaleti merkez teşkilatına bağlı Sıhhiye Dairesi, Bahriye Hastanesi'nin, gemi ve mevkilerin hastane ve revirleri ile tabiblerinin ve muayene-i tıbbiye komisyonlarının yani bahriyenin bütün sıhhi işlemlerinin yürütüldüğü makamdı.¹¹⁶⁴ 1925-1926 yıllarında Sıhhiye Dairesi Reisi Kalyon Tabibi Vefalı İbrahim oğlu İsmail Fuad Bey'di.¹¹⁶⁵ Sıhhiye Dairesi'nde Tabib Kıdemli Yüzbaşı Üsküdarlı Naci Kazım Efendi ile Korvet Eczacısı Üsküdarlı Ali oğlu Osman İhsan Efendi de görev yapıyordu.¹¹⁶⁶ Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, “Muamelat-ı Zatiyye”, “Malzeme-i Sıhhiye” ve “Fen Şubesi” adlarıyla üç şubeden oluşuyordu.

Birinci şube, “Muamelat-ı Zatiyye Şubesi” idi. Bu şube, etibba, memurin ve bahriye sıhhiye erlerinin kayıt, kabul, sınav ve yetiştirilmeleri konularıyla uğraşıyordu. Memuriyet değişimi ve tayin konularında Bahriye Vekaleti Muamelat-ı Zatiyye Dairesi'ne mütalaasını bildirip işin ehlini teklif ediyordu.¹¹⁶⁷

İkinci şube “Malzeme-i Sıhhiye Şubesi”, sıhhiye levazımlarını hazırlamak, bütün ecza ve sıhhiye levazımlarını satın almak ve sarfiyatı kontrol etmek, ihtiyaca göre dağıtmakla görevliydi. “Bahriye Ecza Deposu” bu şubeye bağlıydı.¹¹⁶⁸

28 Nisan 1926 tarihinde Bahriye Merkez Hastanesi Sertabibliği kendilerinden sıtma hastalığı için kinin talebinde bulunan Donanma Kumandanlığı'na yazdığı cevabî yazısında; Ecza-i Tıbbiyye Ambarının Sıhhiye Dairesi'ne bağlı bulunduğunu ve de hastane ilaç harcamalarının belirli olması nedeniyle kininin Bahriye Merkez Hastanesi Eczahanesi'nden verilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş, Ecza-i Tıbbiyye Ambarı'ndan talep edilmesi edilmesi gerektiğini bildirmişti.¹¹⁶⁹ Bunun üzerine Donanma Kumandanlığı Turgutreis Süvariliği tarafından talep edilen kininin verilmesi için Sıhhiye Dairesi'ne başvurmuştur.¹¹⁷⁰ Sıhhiye Dairesi tarafından Donanma Kumandanlığı'na verilen cevapta ise; mevcudu az bulunan kinin ile Haziran ayı sonuna kadar idare edilmesinin gerektiği, kalan ihtiyacın Haziran'dan

¹¹⁶⁴ **Teşkilat-ı Bahriyye Talimatnamesi**, s.13.

¹¹⁶⁵ **Bahriye Salnamesi 1341-1342**, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1342, s.83.

¹¹⁶⁶ **a.g.e.**, s.85.

¹¹⁶⁷ **Teşkilat-ı Bahriyye Talimatnamesi**, s.13.

¹¹⁶⁸ **a.g.e.**, s.13.

¹¹⁶⁹ **DTA**, BV, 280/6036, 28 Nisan 1926.

¹¹⁷⁰ **DTA**, BV, 280/6036, 3 Mayıs 1926.

sonraki bütçe ile tedarik edilecek kinin ile temininin kararlaştırıldığı ve Ecza Deposu Müdüriyeti'ne de tebligat yapılmış olduğundan Turgutreis gemisi için talep edilen kininden ancak ay sonuna kadar gerekli olacak miktarın tayin edilerek Ecza Deposu'ndan müracaatla alınması gereğinin icap edenlere tebliğ edilmesi istenmiştir.¹¹⁷¹ 25 Ekim 1926 tarihinde Bahriye Divan-ı Harb-i Daimi Müstantıklığına gönderilen yazıda ise, gemi ve mevkilere dağıtılan bütün sıhhi ve tıbbi malzemenin gerek şekil ve gerekse çeşitlerinin tayin ve tespitinin Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi'nin bilgisi dahilinde olduğu belirtilmiştir.¹¹⁷²

Üçüncü şube “Fen Şubesi” gemi ve mevkilerin aylık sıhhiye raporlarını ve sıhhiye heyeti raporlarını tetkik edip istatistik tutuyor, bütün fenni konular ve bahriyenin hıfzısıhha meseleleri ile meşgul olup neşriyatı da idare ediyordu. “Donanma Sertabibi”, “Mevaki-i Sıhhiye Müfettişi” ve “Muayene Komisyonu” bu şubeye bağlıydı.¹¹⁷³ 5 Temmuz 1926 tarihinde Bahriye Vekaleti Kalem-i Mahsusu'ndan Katib Refik Efendi'nin muayenesi Muayene-i Sıhhiye Komisyonu'nca yapılmıştır.¹¹⁷⁴ 4 Aralık 1926'da ise Muayene-i Sıhhiye Komisyonu tarafından Gençler Mektebi'ne kayıt ve kabul olunan öğrencilerin muayene sonuçlarını içeren 1925 yılına ait defterin iade edilmediğine dair Bahriye Divan-ı Harbi Müdde-i Umumiliği'ne bir yazı yazılmıştı.¹¹⁷⁵

Sıhhiye Dairesi'nin Daire Kalemi ise, daireye gelen-giden evrakı kayıt ve tescil ve dosyalarını tanzim ve gerektiğinde temize çekme göreviyle yükümlüydü. Diğer daire kalemlerindeki farklı görevleri de yapıyordu.¹¹⁷⁶

Bahriye Vekaleti döneminde gerek Bahriye Hastanesi'nin ve gerekse revirlerin idari işlemleri mıntıkasında bulundukları Bahri Kumandanlıklar tarafından yürütülmüştür. Örneğin; İstanbul'daki Bahriye Hastanesi'nin idari işleri İstanbul

¹¹⁷¹ DTA, BV, 280/6036, 6 Mayıs 1926.

¹¹⁷² DTA, BV, 11/69, 25 Ekim 1926.

¹¹⁷³ Teşkilat-ı Bahriyye Talimatnamesi, s.13.

¹¹⁷⁴ DTA, BV, 11/69, 16 Ağustos 1926.

¹¹⁷⁵ a.g.b.

¹¹⁷⁶ a.g.s.

Bahriye Kumandanlığı'na,¹¹⁷⁷ İzmit revirinin idari işleri ise Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'na aitti.

Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı, İstanbul Bahriye Kumandanlığı, Akdeniz Bahriye Kumandanlığı ve Karadeniz Bahriye Kumandanlıklarının birer Sıhhiye Şubesi bulunuyordu. Sıhhiye Şubeleri bulundukları kumandanlığın bütün sıhhi işlemlerinin yürütüldükleri yerlerdi. 1925 yılı itibarıyla İstanbul Bahriye Kumandanlığına bağlı olan “Tersane ve Fabrikalar Müdüriyeti”nde bulunan “Fabrikalar Tababeti” ise fabrika çalışanlarından hasta olanların tamamını tedavi edip kendi formleri tarafından resmi yazı ile hasta olduğu bildirilen amelenin tedavi emrini yerine getirmekle görevliydi. Tabib raporu ile istirahatata sevk olunan her amelenin istirahati yevmiyesi verilmemek şartıyla müdüriyetçe kabul ediliyordu.¹¹⁷⁸

2.3.1. Tabib ve Diğer Sağlık Personeli

1925-1926 yıllarında Bahriye Vekaleti'nde 4 Kalyon Tabibi, 10 Fırkateyn Tabibi, 4 Korvet Tabibi, 3 Tabib Kıdemli Yüzbaşı olmak üzere toplam 21 Bahriyeli tabib; 3 Korvet Eczacısı, 2 Eczacı Kıdemli Yüzbaşı ve 4 Eczacı Yüzbaşı olmak üzere toplam 9 Bahriyeli eczacı; 6 Sıhhiye Birinci Sınıf, 23 Sıhhiye İkinci Sınıf ve 8 Sıhhiye Üçüncü Sınıf olmak üzere toplam 37 Sıhhiye Gedikli Zabiti görev yapıyordu. Bahriyede toplamda 68 sıhhiye subay ve Gedikli Zabiti bulunuyordu.¹¹⁷⁹

Bahriye Hastanesi'nde 2 Kalyon Tabibi, 4 Fırkateyn Tabibi, 1 Korvet Tabibi ve 1 Tabib Kıdemli Yüzbaşı vardı. Donanma da ise Yavuz Gemisi'nde aynı zamanda Donanma Sertabibi de olan 1 Kalyon Tabibi, Turgutreis Gemisi'nde 1 Fırkateyn Tabibi, Hamidiye Kruvazörü'nde 1 Fırkateyn Tabibi, Ertuğrul Yatı ve Peyk-i Şevket'te 1'er Korvet Tabibi görev yapıyordu. Karadeniz Bahriye Kumandanlığı'nda 1 Fırkateyn Tabibi, Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığına bağlı İzmit revirinde 1 Korvet Tabibi, Akdeniz Bahriye Kumandanlığı'nda ise 1 Tabib Kıdemli Yüzbaşı

¹¹⁷⁷ Teşkilat-ı Bahriyye Talimatnamesi, s.20.

¹¹⁷⁸ a.g.e. s.18.

¹¹⁷⁹ Bahriye Salnamesi 1341-1342, s.83-86, 98-101.

vardı. Mekteb-i Bahriyye’de, Efrad Mektebi’nde ve Gedikli Zabıt Namzed Mektebi’nde 1’er Fırkateyn Tabibi görevlendirilmişti.

Bahriyenin mevki ve gemilerdeki eczacı dağılımına bakıldığında; 1925-1926 yıllarında Bahriye Hastanesi’nde 1 Korvet Eczacısı, 2 Eczacı Yüzbaşı ve 1 Eczacı Kıdemli Yüzbaşı bulunurken Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı’na bağlı İzmit revirinde 1 Eczacı Kıdemli Yüzbaşı, Akdeniz Bahriye Kumandanlığı’nda 1 Eczacı Yüzbaşı’nın görev yaptığı görülmektedir. Donanmada ise yalnızca Yavuz Gemisi’nde aynı zamanda Donanma Eczacısı da olan 1 Korvet Eczacısı ve Turgutreis Gemisi’nde 1 Eczacı Yüzbaşı vardır.¹¹⁸⁰ Bu dönemde Türk Donanması’nda tabib ve eczacı sayılarından daha fazla olarak Sıhhiye Gedikli Zabıtlarının görev yaptığı görülmektedir. Yavuz Gemisi, Burakreis Gambotu’nda 1’er Sıhhiye Birinci Sınıf Gedikli Zabiti görev yapmış, İntibah Mayın Gemisi, Kemalreis Gambotu, Turgutreis Gemisi, Berk-i Satvet, İsareis Gambotu, Sakız Gambotu, Preveze Gambotu, Hamidiye Kruvazörü, Trabzon Vapuru ve Ertuğrul Yatı’nda 1’er Sıhhiye İkinci Sınıf Gedikli Zabiti bulunmuştur. Hızırreis Gambotu, Mecidiye Kruvazörü, Aydınreis Gambotu, Nusret Mayın Gemisi ve Taşoz Torpidosu’nda ise 1’er Sıhhiye Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti vardı.

Kara mevkilerinde ise 1925-1926 yıllarında Karadeniz Bahriye Kumandanlığı ve buna bağlı Samsun ve Trabzon Bataryalarında, Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı’na bağlı İzmit revirinde, Darıca Mevki-i Müstahkemi’nde, İzmit Mayın Grubu’nda, İzmit Torpil Deposu, İzmit Mevki-i Müstahkemi’nde, Akdeniz Bahriye Kumandanlığına bağlı Akdeniz Bahriye Mayın Grubu’nda, Akdeniz Bahriye Kumandanlığı Tababeti emrinde Mekteb-i Bahriyye’de, Efrad Mektebi’nde ve Bahriye Hastanesi’nde Birinci, İkinci ve Üçüncü Sınıf Sıhhiye Gediklileri görev yapmıştır.¹¹⁸¹

Rakamlar değerlendirildiğinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında Bahriye’de tabib ve diğer sağlık personelinin sayısının ne kadar düşük olduğu görülür. 1925-1926 yıllarında Bahriye Vekaleti’nde görevli subay, Gedikli Zabıt ve siviller ile Ticaret

¹¹⁸⁰ **Bahriye Salnamesi 1341-1342**, s.85-86.

¹¹⁸¹ **a.g.e**, s. 98-101.

Vekaleti'ne bağı Liman Dairelerinde görevli Bahriye subaylarının toplamı 1410 kişidir.¹¹⁸² 1410 kişiden oluşan Bahriye Vekaleti kadrosunda tabib ve diğr sağık personel mevcudu 68'dir. Subay, Gedikli Zabit ve sivillerden yaklaşık her 20 kişiye bir sağık personeli düşmektedir. Er mevcudu da düşünöldüğünde kişi başına düşen sağık personeli sayısının daha da düşeceği görölmektedir. Aslında aynı yıllarda Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sivil doktor sayısı da oldukça düşüktür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tıp Faköltesi'nden mezun olan sivil tabib sayısı hakkında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Bey, 17 Ocak 1929'da Meclis'te yaptığı konuşmasında Tıp Faköltesi'nden 1923'te 73 doktor, 1924'te 77 doktor, 1925'te 41 doktor, 1926'da 25 doktor ve 1927'de 25 doktorun diploma aldığını söylemiştir. Refik Bey'e göre; 1923-1928 yılları arasında uzmanlık yapan 25 Operatör, 8 Dahiliye Mütchassısı, 8 Bakteriyolog, 4 Frengi ve Cilt, 4 Nisaiye, 4 Röntgen, 2 Göz, 2 Kulak Burun Boğaz toplam 57 kişi sınavlarında başarılı olarak ihtisas vesikalarını almışlardır. Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekili, 1929 yılı itibarıyla koruyucu sağık uzmanları, salgın ve afet halini alan hastalıklarla mücadele edecek uzmanlar, hastalıklarla mücadelede gerekli olacak araçları kullanacak uzmanlar, kaza ve köylerde halkın sağılığını koruyacak araçları oraya kadar götürecek uzmanlar, devletin elinde olan ve özel kuruluşlara ait olan tedavi kurumlarının ihtiyaç duyduğu uzmanların Vekaletin eksikleri arasında olduğunu söylemiştir.¹¹⁸³

¹¹⁸² Genel toplam, 1925-1926 yıllarını kapsayan Bahriye Salnamesi'nden alınmıştır. Bu yıllarda Bahriye'de 68 sağık personeli ile beraber 1 Liva Amiral, 8 Kalyon Kapudanı, 25 Fırkateyn Kapudanı, 76 Korvet Kapudanı, 136 Kıdemli Yüzbaşı, 144 Yüzbaşı, 55 Mülazım, 214 Korvet Çarkçısı, 222 Çarkçı Yüzbaşı, 41 Çarkçı Mülazım, 1 Fırkateyn İnşaiyyesi, 7 Korvet İnşaiyyesi, 7 İnşaiyye Kıdemli Yüzbaşı, 2 İnşaiyye Yüzbaşı, 6 İnşaiyye Mülazım, 3 Fırkateyn Katibi, 12 Korvet Katibi, 43 Katib Kıdemli Yüzbaşı, 27 Katib Yüzbaşı, 18 Katib Mülazım, 5 İmam-ı evvel, 8 İmam-ı sani, 5 Güverte Birinci Sınıf Gedikli Zabit, 41 Güverte İkinci Sınıf Gedikli Zabit, 28 Güverte Üçüncü Sınıf Gedikli Zabit, 1 Çarkçı Birinci Sınıf Gedikli Zabit, 13 Çarkçı İkinci Sınıf Gedikli Zabit, 13 Çarkçı Üçüncü Sınıf Gedikli Zabit, 15 Musika Birinci Sınıf Gedikli Zabiti, 28 Musika İkinci Sınıf Gedikli Zabiti, 8 Musika Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti, 25 Sivil ve Ticaret Vekaleti'ne bağı Liman Daireleri'nde çalışan 104 subay görev yapıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Bahriye Salnamesi 1341-1342.**

¹¹⁸³ **T.B.M.M ZC**, III.Devre, II.İctima, C.VII, 5 Ocak 1929 Tarihli Yirmi Birinci İnikattan 28 Ocak 1929 Tarihli Otuz Birinci İnikata Kadar, s.48-49.

2.3.2. Sağlık Personeli İle İlgili Yapılan Düzenlemeler

2.3.2.1. İstiklal Madalyası ile Taltif Edilen Tabibler

Milli Mücadeleye katılanlara özel olarak verilmek üzere 28 Kasım 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklal Madalyası ile ilgili bir yasa çıkarılmıştı. Daha sonra bu konuda çeşitli düzenlemeler yapıldı. İstiklal Madalyası, Yunanlıların İzmir'i işgalinden İzmir'in Türk Ordusu tarafından geri alınışına kadar cephede ve cephe gerisinde üstün başarı gösteren asker, Büyük Millet Meclisi üyeleri ve sivil kişilere verilmiştir.¹¹⁸⁴ Milli Mücadele sırasında ordu ve donanmaya mensup pek çok tabib başarıyla görev yapmıştır. Orduların sağlık ihtiyacını mümkün olduğunca karşılamaya çalışmışlardır. Bu kişiler arasında Bahriyeli Tabib Binbaşı Fehmi Bey'de bulunuyordu. Turgutreis gemisinde görevli Tabib Binbaşı Hacıoğlupazarcıklı Fehmi Bey'in 1928 yılında İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmesine karar verilmiş, vesikası kendisine iletmek üzere İstanbul Bahriye Kumandanlığına gönderilmişti.¹¹⁸⁵

2.3.2.2. Sıhhiye Personelinin Görevleri Başında Resmi Kıyafetlerini Giymeleri

Askeri sıhhiye personelinin görevleri başında üniforma giymeleri esas kabul ediliyordu. İzmit'te bulunan Marmara Üss-i Bahri ve Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı Muamelat-ı Zatiyye Şubesi 11 Nisan 1927'de Kumandanlık Sertababetine gönderdiği yazısında; Üss-i Bahri revirindeki sıhhiye memurları ile eczacıların sivil dolaştıklarının görüldüğü ve bu kişilerin görevli bulundukları esnada resmi elbiselerini giymelerinin kendilerine tebliği istenilmişti.¹¹⁸⁶ Sıhhiye personelinin Üss-i Bahri içerisinde görev yapmaları sebebiyle resmi elbiseleri ile dolaşmaları hususuna dikkat çekilmiştir.

¹¹⁸⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, IV.C, I'inci Kısım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984, s.256.

¹¹⁸⁵ **DTA**, BV, 136/3430, 14 Ocak 1928.

¹¹⁸⁶ **DTA**, BV, 169/3042, 11 Nisan 1927.

2.3.2.3. Sıhhiye Gedikli Zabitleri

Cumhuriyet Donanması'nda 1925-1926 yıllarında tabib ve eczacı sayısından daha fazla sayıda bulunan Sıhhiye Gedikli Zabitleri, eğitimlerini Gedikli Zabit Mektebi'nde tamamlıyorlardı. Gedikli Zabit Mektebi'ndeki sıhhiye öğrencilerinin eğitiminde kullanılmak üzere iskelete ihtiyaç duyulmuştu. Bu konudaki ilk başvuru Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'ne yapıldı. Vekalet, böyle bir talebin Tıp Fakültesi'ne yapılması gerektiğini söylemiş, daha sonra Tıp Fakültesi'ne yapılan müracaat üzerine Tıp Fakültesi Reisi Neşet Ömer (İrdelp) Bey, ellerinde fazla iskelet olmadığından vermelerinin mümkün olmadığını 10 Ocak 1926 tarihinde Mekteb-i Bahriyye Müdüriyetine yazdığı yazısında belirtmişti.¹¹⁸⁷ Sıhhiye Gedikli Zabitleri, bazen büyük gemi ve mevkilerde tabib ve eczacılara yardımcı sağlık personeli olarak görevlendirilirken bazen de daha küçük gemi ve mevkilerde ise tek sağlık görevlisi olarak istihdam edilmişlerdir. Bundan dolayı askeri sıhhi hizmetlerde önemli bir yere sahip Gedikli Sıhhiye Zabitlerinin eğitimlerine dikkat edilmiştir.

2.3.3. Balkan Savaşlarına Dair Yazılacak Kitabın Sıhhiye İle İlgili Bölümleri İçin Bahriye Vekaleti'ne Yapılan Başvuru

Türkiye Cumhuriyeti Erkân-ı Harbiyye-yi Umumiyye Riyaseti Erkân-ı Harbiyye-yi Bahriyye Dairesi Talim Terbiye Dairesi tarafından 20 Haziran 1925 yılında yazılmakta olan Balkan Tarih-i Harb-i Bahrîsi için bilinmesine ihtiyaç duyulan; Balkan Savaşları'nda gemilerdeki sağlık personeli ve görevleri, gemilerde sıhhi hizmetlerin verildiği kısımlar, Hilal-i Ahmer gemilerinin isimleri ve sıhhi tertibatı, donanmada barış ve savaş durumlarında sıhhi hizmetlerde görülen farklılıklar, Ekim başından Şubat sonuna kadar donanma sıhhi teşkilatı ne gibi görevleri başarıyla gerçekleştirmiştir, bu süre zarfında harb gemilerinde kazayla ve şehit olarak kaç subay ve er hayatını kaybetmiştir, kaç kişi yaralanmıştır, bunlar hakkında sıhhi teşkilat neler yapmıştır? sorularına cevap bulabilmek için Bahriye Vekaleti'ne bir müracaat yapmıştır. Bahriye Vekaleti konuyu Sıhhiye Dairesi'ne iletmişti. Sıhhiye Dairesi Balkan Savaşları sırasında Sıhhiye Dairesi'nde görevli olup

¹¹⁸⁷ DTA, BV, 139/2225, 10 Ocak 1926.

1925 yılı itibarıyla mütekait bulunan bazı tabiblere danışarak mahzen-i evrakta bulunan raporlar ve hastane protokollerine de başvurarak bu soruları cevaplandırmıştı.¹¹⁸⁸

2.3.4. Diş Sağlığı

Diş sağlığına Türk donanmasında Cumhuriyet'ten önce olduğu gibi Cumhuriyet'ten sonra da dikkat edilmiştir. Diş mütehasısı Osman Efendi 1926'da Ankara'daki Bahriye er ve subaylarının dişlerinin tedavisi için buraya gideceğinden edevat sandığı Ankara'ya sevk edilmek üzere Sevkiyat Müdürlüğüne gönderilmişti.¹¹⁸⁹ İstanbul'da ise Bahriye Merkez Hastanesi Diş Bölümü'nde 1923-1928 yılları arasında yaklaşık olarak 6971 tedavi ve muayene hizmeti yapılmıştı. Donanma gemilerinden Numune-i Hamiyet Gemisi, Hıfzullah Gemisi, Peyk-i Şevket Gemisi, Berk-i Satvet Gemisi, Muin-i Zafer Gemisi, Burak Reis Gemisi, Turgut Reis Gemisi, Seyyar Algarna, Aydın Reis Gemisi, Rasad Gemisi, İntibah Gemisi, Zuhaf Gemisi, Draç Gemisi, Nusret Mayın Gemisi, Kemal Reis Gemisi, Hamidiye Kruvazörü, Mecidiye Kruvazörü, Yunus Torpidosu, Taşoz Torpidosu, Musul Torpidosu, Basra Torpidosu, Samsun Torpidosu, Sultanhisar Torpidosu, Selanik Torpidosu, Trabzon Vapuru, Haliç Vapuru, Söğütlü Vapuru, Sakız Gambotu, Preveze Gambotu, İsa Reis Gambotu, On dört Numaralı Motorgambot, Hızır Reis Gambotu, Ertuğrul Yatı, Galata Yatı, Otuz Bir Numaralı Batarya, Turgut Alp Maçunası'ndan hastalar gelmiştir. Askeri okullar veya bazen de başka okullardan da öğrenciler muayene edilmiştir. Bahriye Mektebi, Halıcıoğlu Mekteb-i Rüştîye ve İdadisi, Efrad-ı Cedide Mektebi, Kuleli Askeri Lisesi, Heybeliada Deniz Lisesi, Gedikli Mektebi, Beyoğlu Dokuzuncu ve Beşinci Mektebi'nden öğrenciler gelmiştir.¹¹⁹⁰ Özellikle askeri okul öğrencilerinin tedavilerinin yapılarak ileride ordunun temelini oluşturacak bu kişilerin ağız sağlığının korunmaya çalışıldığı görülmüştür.

¹¹⁸⁸ DTA, BV, 142/2290, 14 Kasım 1341 (1925).

¹¹⁸⁹ DTA, BV, 11/69, 1 Teşrinisani (Kasım) 1926.

¹¹⁹⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiyye, 94, (1923-1928 Yılları Bahriye Hastanesi Diş Protokol Defteri).

Diğer hastalar ise Bahriye Hastanesi, Muhabere ve Muhabere Nakliye, Liman Kumandanlığı Kağıthane Torpil İstasyon Ambarı, Piri Paşa İstihkam Ambarı, Liman Dairesi, Musika, Darıca Mevki-i Müstahkemi, Fabrika, Fişenkhane, Muhafaza Taburu, Telsiz Telgraf Kursu, Dalgıç Grubu ve Kursu, Tahtelbahir Kursu, Tır-i Güverte, Telefon Merkezi, İnzibat, Seyr-i Sefain İdaresi, İnspektörlük, İtfaiye Taburu, Bahriye Merkez Fırını, Tevkifhane, İşaret Kursu, Seddülbahir İşaret İstasyonu, İzmit Liman Kumandanlığı, Erkân-ı Harb Birinci Şube, Akdeniz Boğazı İşaret İstasyonu, Dökümhane, Karadeniz Boğazı İşaret İstasyonu, Nakliyat Komisyonu, Mübayaat Komisyonu, Havuzlar, Erzak Ambarı, Topçu Ambarı, Kontrol Komisyonu, Divanhane, Tahlisiye, Cephane Kursu, Tayyare Kumandanlığı ve Galata Kulesi'nden gelmişlerdi.¹¹⁹¹

2.3.5. Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik (Saydam) Bey, 19 Şubat 1924'te Meclis'te yaptığı konuşmasında Anadolu'da yaygın olarak görülen bulaşıcı hastalıklardan bahsederken Türkiye Cumhuriyeti'nde en çok muzdarip olunan hastalığın zannedildiği gibi verem olmadığını, en çok musabın sıtmadan görüldüğünü, ikinci olarak zührevi hastalıkların üçüncü olarak ise veremin teşhis edildiğinden bahsetmiştir.¹¹⁹² Refik Bey'e göre sıtma, savaş yıllarının etkisi ile orduların ve halkın bir yerden bir yere hareketleri ya da göçleri sırasında bazı muhitlere taşınmışken, bazen ise sıtmaya sebep olan etkenlerin giderilememesi dolayısıyla bazı muhitlerde esaslı bir hastalık halinde görülüyordu. Sıhhiye Vekili, frengililerin hastalığı gizlemeleri sebebiyle tam olarak belirlenemediğini, ancak Karadeniz sahillerinde %0.35 kadar frengili olabileceğini belirtiyordu. Verem hastaları için ise hastanelere müracaat eden ve tedavi altında bulunan veremli hastaların sayısını bilmenin mümkün olduğunu, ayakta olan veremli hastaların sayısını saptamanın imkânsızlığından söz ediyordu.¹¹⁹³ Nitekim 1930 yılında İstanbul Veremle Mücadele Derneği hazırladığı çalışma raporunda; iplikhane,

¹¹⁹¹ DTA, Heyet-i Sıhhiye, 94, (1923-1928 Yılları Bahriye Hastanesi Dış Protokol Defteri).

¹¹⁹² T.B.M.M ZC, C.V/I-VI, II. Devre, I. İctima, 16 Şubat 1924'te Münakit Yüzüçüncü İctimadan 28 Şubat 1924'te Münakit Yüzondördüncü İctimaa Kadar, s.124.

¹¹⁹³ a.g.s.

feshane ve tütün depoları gibi yerlerde çalışan veremli hastaların ekonomik yetersizlikleri sebebiyle kendilerini sağlam gösterebilmek için kan tükürürken kanlarını yuttuklarını, ateşli oldukları halde sağlam gibi davranarak çalışmaya devam ettiklerinden bahsetmiştir.¹¹⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nde sıtma mücadelesi için 1925 yılı sonrasında sivil sağlık hizmetleri tarafından pek çok girişim yapılmıştır. Mücadelede kullanılmak ve halka dağıtılmak üzere kinin satın alınması¹¹⁹⁵, anofel kaynaklarının ortadan kaldırılması (ilk mücadele bölgesi olan Ankara'da, bataklıkların ve küçük sıtma kaynaklarının yok edilmesine çalışılmıştır.) ve mücadele için heyetler oluşturulması bu girişimler arasında bulunmuştur.¹¹⁹⁶ Mücadele heyetleri, bulundukları bölgede halkı Nisan ve Kasım aylarında muayene etmek, her ne şekilde olursa olsun sıtmaya yakalanan kişileri tedavi altına almak, yerleşim yerlerindeki sıtma kaynaklarını yok etmek ve sivrisinek ve larvalarıyla mücadele etmek görevlerini yürütmüşlerdi. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Bey, 11 Nisan 1927'de Vekalet'in 1926 yılı çalışmalarına dair konuşmasında, sıtma mücadelesinin hastalığın görüldüğü yoğunluğa göre esas ve ikinci derece olmak üzere bölgelere ayrılarak yapıldığından bahsetmiştir. Sıhhiye Vekili;

*“Sıtma mücadelesi, beş asıl mıntıka ve iki tali mıntıka olmak üzere yedi mıntıkada yapılmaktadır. Ankara, Adana, Aydın, Konya, Bursa'da esaslı bir surette yapılmakta; Samsun, Kocaeli mıntıkasında tali mücadele mıntıkları ihdas olunarak faaliyete devam edilmektedir.”*¹¹⁹⁷

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin sıtma ile mücadelesi bu şekilde devam ederken Vekalet'in tali mücadele bölgesi kabul ettiği Kocaeli'nde de askeri sağlık teşkilatı tarafından sıtma mücadelesi yapıyordu. 1925 yılında Dil İskeleyi civarındaki birikintili suların sıtmaya sebep olmasından dolayı suların denizle buluşturulmasının bu sorunu ortadan kaldıracığı değerlendirilmişti. Bahriye

¹¹⁹⁴ **İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti Merkez Heyeti Raporu**, İstanbul, Kader Matbaası, 1930-1931, s.4.

¹¹⁹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1925, s.2.

¹¹⁹⁶ **Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası 29 Ekim 1933 Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi**, İstanbul, Hilal Matbaası, s.49.

¹¹⁹⁷ **T.B.M.M ZC**, C.XXXI, Devre II., IV. İctima, 9 Nisan 1927 Tarihli Kırksekizinci İnikattan 30 Nisan 1927 Tarihli Altmışbirinci İnikada Kadar, s.73.

Vekili'nin teftişı sırasında konu kendisine tebliğ edilmiş, suların denize karışmasını temin etmek için tarak dubasının Dil İskeleyi'ne gelmesi ve çalışması talep edilmişti. Marmara Üss-i Bahri Kumandan Vekili de tarak dubasının bu görevi yapmak üzere Dil Feneri'ne gönderilmesi ile ilgili İstanbul Bahriye Kumandanlığı'na 10 Haziran 1925'te bir yazı yazmıştır.¹¹⁹⁸

İzmit bölgesinde görülen sıtma yüzünden donanma personelinin de sıtmaya karşı korunması için Donanma Sertababeti'nin çalışmaları olmuştur. Donanma Sertababeti İzmit Körfezi'nde bulunan donanmaya tebliğ edilmesi için iki maddelik tamimini 22 Nisan 1926 tarihinde Donanma Kumandanlığı'na sunmuştu. Bu tamim sıtmaya karşı korunmaları için subay ve erlerinin kinin almaları ile ilgiliydi. Donanma subay ve erleri iki gün ara ile ellişer santigramlık kinin komprimesi alacaklardı ve Ağustos sonuna kadar bu şekilde devam edilecekti. Subay ve erlerin isimleri ve aldıkları kininin tarihi muntazam olarak bir deftere kaydedilecekti. Sıtmadan korunmaya yönelik bu maddeler, 24 Nisan 1926'da Yavuz, Turgut ve Hamidiye Gemileri Süvariliklerine ve Filotilla Kumandanlığı'na tebliğ edilmiştir.¹¹⁹⁹

Aynı maddelerin İzmit'teki müstahkem mevkide bulunan bütün subay ve erler için de uygulanması istenilmişti. Sıhhiye Dairesi tarafından Marmara Üss-i Bahri Revir Tababeti'ne yazılan bir yazıya göre; subay ve erlere Revir Tababeti ve sıhhiye memurları tarafından iki gün ellişer santigramlık kinin komprimesi verilmesi ve iki gün verilmeyerek bu şekilde Ağustos sonuna kadar devam edilmesi ve dağıtılan kinin için bir defter tutulmasının müstahkem mevkilerin sıhhiye memurluklarına tebliği rica edilmişti.¹²⁰⁰ Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi Mevki-i Müstahkem Topçu Liva Kumandanlığı Sertababeti'ne gönderdiği yazısında; sıtma mücadelesi adına müstahkem mevkilerde uygulanan tedbirler ile hangi mevkilerde ne gibi inşaat yapılmış ve ikametgâhlar ile istirahathanelerin nerelere inşa edilmiş olduğunun ve ikametgâhların pencere ve kapılarında tel tül bulunup bulunmadığının ve bütün subay ve erlerin cibinlik içinde yatıp yatmadıklarının, nöbet bekleyen erlerin tel tül yüz maskeleri ve eldivenleri olup olmadığının azami süratle bildirilmesi

¹¹⁹⁸ DTA, BV, 236/4626, 10 Haziran 1925.

¹¹⁹⁹ DTA, BV, 91/1538, 22 Nisan 1926.

¹²⁰⁰ DTA, BV, 98/1720, [t.y].

istenmişti.¹²⁰¹ Donanma subay ve erlerinin sıtmaya karşı korunması için uygulanan yöntemler Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin sivil halka uyguladığı yöntemlerle aynı çizgide devam etmiştir. Korunma ve tedavi için kinin içirilmesi, er ve subayların cibinlik içerisinde bulunması gibi önlemler Sıhhiye Vekaleti'nin uyguladığı önlemler arasındadır. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nce görevli uzmanlar bahriyeli tabiplere bazen çeşitli bilgilendirmeler de yapıyordu. Kocaeli mıntıkasında bazı teftişlerin yapılması için İzmit'e gitmesi kararlaştırılan Umum Sıtma Mücadele Müfettişi'nin burada bulunan Bahriye tabibine mücadele usulleri hakkında bilgi verecek olması memnuniyete neden olmuştu.¹²⁰²

Cumhuriyet sonrası tüm Anadolu'da sıtmadan sonra en fazla görülen hastalık olan zührevi hastalıklara donanma erleri arasında da yakalananlar bulunuyordu. İstanbul Bahriye Kumandanlığı Levazım Müdüriyeti'nden Bahriye Vekaleti'ne yazılan 1 Haziran 1926 tarihli yazıda; gerek Bahriye Hastanesi'nde ve gerekse gemi ve mevkilerde frengili hastaların adedinin oldukça arttığı, hastane eczanesiyle Ecza-i Tıbbiyye Ambarı'nda neosalvarsan mevcudu kalmadığından Sertababet tarafından acilen yirmi kutu neosalvarsanın satın alınmasının talep edildiği söylenilmişti. İstanbul Bahriye Kumandanlığı emrindeki Ecza-i Tıbbiyye faslından havale mevcut olmadığı için gereğinin yapılması istenmişti.¹²⁰³ Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi ise 5 Haziran 1926'da İstanbul Bahriye Kumandanlığı'na gönderdiği cevabî yazısında; 1926 yılı bütçesinin henüz tebliğ edilmemiş olmasından dolayı acil olarak istenen neosalvarsanın ancak bütçenin tebliğinden itibaren satın alınabileceği bildirilmiştir.¹²⁰⁴ Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı emrinde bulunan erlerden frengili olanlara bulaşıcı hastalıkları ortadan kalkıp hastaneden taburcu edildikten sonra haftanın muayyen bir gününde haftalık şırıngalarının Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı Revir Tababeti'nce yapılması ve bununla ilgili muntazam bir defterin tutulması Sıhhiye Üçüncü Şubesi tarafından 3 Haziran 1926 tarihinde yazılmıştır.¹²⁰⁵

¹²⁰¹ DTA, BV, 169/3026, [t.y]

¹²⁰² DTA, BV, 236/4601, 12 Mart 1927.

¹²⁰³ DTA, BV, 193/3537, 1 Haziran 1926.

¹²⁰⁴ DTA, BV, 193/3537, 5 Haziran 1926.

¹²⁰⁵ DTA, BV, 98/1720, 3 Haziran 1926.

Cumhuriyet ilk yıllarında İzmit'te karahumma vakaları da görülmüştür. Piyade Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanlığı Beşinci Şubesi Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'na 4 Mayıs 1926'da yazdığı yazısında; İzmit Hastanesi'nde tedavi altında bulunan Liman Kumandanlığı mürettebatından İnebolu'nun Çatalzeytin Karyesi'nden Katırcıoğullarından Yakub oğlu Hasan'ın karahumma hastalığına yakalandığını ve diğer erlerin sağlıklarının korunabilmesi için tahaffuz tedbirlerinin uygulamasının gereken yerlere emredilmesi ricasında bulunmuştu.¹²⁰⁶

Kocaeli Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Müdüriyeti Merkez Kazası Hükümet Tababeti 2 Ocak 1926'da Kocaeli Üss-i Bahri Kumandanlığı'na gönderdiği yazısında; Gölcük'teki havuz inşaatında çalışan Alman ameleler arasında görülen karahumma nedeniyle oradaki sulardan numune almak ve hastalık hakkında tahkikat yapmak üzere Üss-i Bahri emrindeki motorlardan biriyle Gölcük'e gidilip gelinmesi konusunda müsaade istemişti. Üss-i Bahri'den verilen cevapta ise; Gölcük'e geliş zamanından bir gün önce haber verilmesi kaydıyla istenilen vasıtanın hazırlanabileceği ifade edilmişti.¹²⁰⁷

Difteri de donanma erleri arasında görülen bir hastalıktı. Taşoz Torpidosu mürettebatından Gebzeli Mehmed oğlu İbrahim Edhem'in Bahriye Merkez Hastanesi'nde yapılan mikroskop muayenesi sonucunda difteri basilleri görüldüğünden gemide kaldığı yerlerin ve civarının ayrıca kişisel eşyalarının geminin sıhhiye memuru vasıtasıyla dezenfekte ettirilmesi amacıyla gerekli yerlere durumun bildirilmesi için İstanbul Bahriye Kumandanlığı bilgilendirilmişti.¹²⁰⁸

Donanma Kumandanlığı tarafından Yavuz Gemisi Süvariliğine 11 Ekim 1927 tarihinde yazılan bir yazıya göre; havaların soğumasından dolayı erler arasında nezle gibi hastalıkların baş gösterdiği er ve subayların hastalıklardan korunması için ısınmaya yönelik başka bir vasıta temin edilinceye kadar geminin fayrap edilmesi istenilmişti.¹²⁰⁹

¹²⁰⁶ DTA, BV, 169/3022, 4 Mayıs 1926.

¹²⁰⁷ DTA, BV, 86/1283, 2 Kasım 1926.

¹²⁰⁸ DTA, BV, 23/238, 4 Aralık 1926.

¹²⁰⁹ DTA, BV, 169/3037, 11 Ekim 1927.

Cumhuriyet sonrası bahriye subay ve erlerini en çok etkileyen hastalıkların başında sıtma, frengi ve karahumma gelmiştir. Nezle ve soğuk algınlığı, difteri gibi hastalıklar da erler arasında görülmüştür. Özellikle donanmanın ve Marmara Üss-i Bahri'nin bulunduğu İzmit bölgesi coğrafi yapısı sebebiyle hastalıkların ortaya çıkması ve yayılması için uygun koşulları hazırlamıştır. Bu sebeple, Sıhhiye Dairesi, Mevki-i Müstahkem ve Donanma Sertabiblikleri tedavi ve hastalıklardan korunma konusunda önlemlerini alarak hastalıkların daha da fazla yayılmasını engellemeye çalışmışlardır.

2.3.5.1. Aşı ve Serum

Bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye yönelik olarak er ve subayların aşılınması konusu da yine Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin çalışmalarıyla paralel olarak yürütülmüştür. Bu dönemde Refik (Saydam) öncülüğündeki Sıhhiye Vekaleti pek çok aşı kampanyası düzenlemiştir. Tüm Anadolu'da olduğu gibi Bahriye'de de er ve subayların düzenli periotlarda aşılmasına dikkat edilmişti.

Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi 9 Şubat 1927'de Marmara Üss-i Bahri ve Mevaki-i Müstahkem Kumandanlığı'na yazdığı yazısında; bütün subay ve Bahriye erlerinin yıllık tifo aşısının yapılma zamanının yaklaşmış olduğundan aşının hazırlanması, sevki ve dağıtılması için Bahriye Hastanesi Sertababeti'ne ve Ecza Deposu'na emir verildiğini, şırınga ve iğneleri eksik bulunan mevkilerin bunları depodan alabileceklerini, aşılar geldiğinde herkesin aşılınması ve sonucunun yazılması konusunda Kumandanlık ve Müstahkem Mevki Sertababeti'ne emir verilmesini rica etmişti.¹²¹⁰ Aynı yıl, Ecza Ambarı Müdüriyeti'nden Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi'ne gönderilen yazıda Darıca mevkiinin beş yüz kişilik tifo aşısı için lazıme pusulalarının geldiği ve aşı mevcut bulunmadığından durumun Bakteriyolojihaneye haber verilmesi gerektiği söylenilmişti. Sıhhiye Dairesi, bir tifo vakası mevcut ise musabın hiç aşılınmamış olduğunun veya aşılınmış olduğu tarihin Sıhhiye Dairesi'ne bildirilmesinin belli olduğunu, erlerin tifo aşısıyla aşıli olup olmadıkları ve aşı tarihleri bilinmeden yeniden aşı yapılmak uygun olmayacağından

¹²¹⁰ DTA, BV, 169/3026, 9 Şubat 1927.

bu gibi hususların Sertababet tarafından idaresinin gerekli olduğunu, hiçbir vaka mevcut olmadığı halde tifo aşısının erlerin askere alındığı zaman ve ilkbaharın gelişinde uygulanmasının usulden olduğunu Marmara Üss-i Bahri ve Müstahkem Mevki Kumandanlığına yazmıştı.¹²¹¹ Kumandanlık ve Müstahkem Mevkilerde bulaşıcı hastalığa yakalananların daha önce aşılanıp aşılanmadığına ait bilgiler Sıhhiye Dairesi'ne iletilmiştir.

Hastalıklar sırasında kullanılan serumlar da Sıhhiye Dairesi'nin denetimi altında tutuluyordu. 14 Ağustos 1927 tarihinde Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi muayyen süreleri biterek tesirini kaybeden tetanoz, difteri ve dizanteri serumlarını değiştirmek ve tazesini almak üzere alakalıların lazıme pusulalarıyla Ecza-i Tıbbiyye Ambarı Müdüriyeti'ne müracaat ettirilmesinin gerekli olduğunu Marmara Üss-i Bahr-i Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na bildirmiştir.¹²¹²

Sıhhiye Dairesi aşılama konusunda düzenin sağlanmasına yönelik çeşitli çalışmalar yapmış, hastalıklar tedavi amaçlı kullanılan serumların etkilerini kaybetmemeleri için fiziksel durumlarını kontrol altında tutmuştur.

2.3.5.2. Etüv

Hastalıklara karşı mücadelenin diğer önemli unsuru etüv makinesinin kullanılmasına bu dönemde de devam edilmiştir. Yirmi Üçüncü Fırka Hastanesi'nde bulunan tamire muhtaç etüv makinesiyle ilgili ihtisasından faydalanılmak üzere Atölye Şefi Binbaşı İsmail Ziya Beyin makineleri görmek ve pazarlığına katılmak üzere geçici bir süre için görevi başından ayrılacağı İzmit Üss-i Bahri Erkân-ı Harbiyye Riyaseti'ne bir yazı ile bildirilmişti.¹²¹³

2.3.6. Gemilerin Temiz Pratikası Alması

Limanlarla ihtilat edecek gemilerin sıhhiye patentası alması zorunluluğu bulunuyordu. Seyrüsefer halinde bulunan ve limanlarla ihtilat edecek olan savaş gemilerinin gece ve gündüz, hatta bazen hareketini hiçbir tarafa ihbar etmeden sefere

¹²¹¹ DTA, BV, 169/3026, 22 Aralık 1927.

¹²¹² DTA, BV, 169/3026, 14 Ağustos 1927.

¹²¹³ DTA, BV, 205/3900.

çıkabilmeleri ve sıhhiye patentası talep etmeye vakit ve imkân bulamamaları ihtimali düşünülerek bir ay geçerli olmak üzere daimi bir patenta almaları ve her ayın sonunda bulundukları limanlara bu patentayı yenilettirmeleri usulü 1925 yılında mevcuttu.¹²¹⁴ Bu uygulamada öncelikli olarak savaş gemilerinin askeri fonksiyonları düşünülmüş, gemilerin görevlerine süratle başlamaları için sıhhiye patentalarını aylık olarak almaları uygun görülmüştü.

2.3.7. Hıfzısıhha Kaidelerine Uyulması

Umumun sağlığı ile ilgili durumlarda hıfzısıhha kurallarına uyulmasına, bağlı bulunan kumandanlıklar tarafından dikkat edilmiştir. Bu tür konularda resmi düzenlemeler yapılmıştır. Bahriye Mezbahası'ndan alınan etlerle ilgili yayınlanan tamim bunun en güzel örneklerinden biri olmuştur. İstanbul Bahriye Kumandanlığı'nın 25 Ağustos 1926 tarihli tamimine göre; Bahriye Mezbahası'ndan et alan bazı gemi ve mevki erlerinin etleri ellerinde sokakta açık olarak götördüklerinden bu durumun hıfzısıhha kaidelerine uygun olmaması ve de nakil sırasında görülen çirkinliğin ortadan kaldırılması için et almak üzere Bahriye Mezbahası'na gönderilecek memurların ve refakatindeki askerlerin etleri taşımalarına izin verilmeyeceği belirtilmişti.¹²¹⁵ Bahriye Mezbahası'ndan alınan etler subay ve erlerin yiyeceklerinde kullanılacağından etlerin sokak ortasında taşınması sağlığın korunması açısından doğru bulunmamış, bu durum engellenmiştir.

2.3.8. Hasta Subayların Muayene ve Tedavisi

Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi'nin 27 Temmuz 1925 tarihli bir tamiminde; İstanbul'da bulunan gemi ve mevkilerdeki subayların hastalandıkları zaman İstanbul Bahriye Kumandanlığı vasıtasıyla hastaneye haber verip muayene için evlerine tabib gönderilmesi talebinde bulundukları belirtilmişti. Mühassıs tabibler bu şekilde uzak olan subayların evlerine gittiklerinde hastane görevlerini sekteye uğratacaklarından subay ve bahriye mensuplarının bundan sonra evlerinde hastalandıkları zaman sivil veya belediye tabibleri tarafından muayenelerinin yaptırılarak raporlarının

¹²¹⁴ **Donanma Emirnamesi**, 15 Teşrinievvel 1341 (15 Ekim 1925), Onbirinci sene, No.41, s.406.

¹²¹⁵ **DTA**, BV, 235/4460, 25 Ağustos 1926 tarihli tamim.

gönderilmesi konusu belirtilmişti. Ayrıca, subay ve bahriye mensuplarının görevli bulundukları sürece hayatlarını memlekete vakfetmiş oldukları ve evlerinde hasta yattığını haber veren herhangi bir subay ve bahriye mensubu ile ailelerine gerekli olan yardımın yapılması için hemen tabib gönderilmesi hususi kanun hükümlerinden bulunduğundan subay ve bahriye mensuplarının sıhhat ve hayatlarıyla tabib ve amirlerinin fazla alakadar olmasının en birinci görev olduğu da değerlendirilmişti.¹²¹⁶

Aynı konu ile ilgili 1 Ekim 1925'te yayınlanan bir Donanma Emirnamesi'ne göre; tabib bulunan gemi ve mevkilerde görev yapan subay ve Bahriye mensupları ile ailelerinin muayene ve tedavilerinin müracaat olduğunda mevki ya da gemi tabibleri tarafından, tabibi olmayan gemi ve mevkilerde görevli kişilerin muayene ve tedavilerinin hastanede, hastaneye gelemeyecek derecede hasta olanların da evlerinde hastane tabibleri taraflarından yapılması tamim olunmuştu.¹²¹⁷ 24 Ağustos 1926 tarihli bir evrakta da tabib bulunan gemi ve mevkilerden evinde hasta bulunanların muayene ve tedavilerinin mensup oldukları gemi ve mevki tabibi tarafından yapılmasının Bahriye Vekaleti emri gereğinden olduğu anlaşılmaktadır.¹²¹⁸

2.3.9. Bahriye Hastanesi

Bahriye Hastanesi'nin iç işleyişi dışarıdan hasta kabulü ile ilgili Mart 1925'te bazı maddeler yayınlanmıştır. Bu çok yönlü maddelerle pansuman sarfiyatı ve hastalara uygulanan işlem ve yapılan tedavilerin defterlere kaydı, dışarıdan veya ayaktan müracaat eden öğrenci ve erlerin tedavileri, hastane idare heyetinin toplantıları, hastane personelinin izinleri, hastanedeki viziteler ve hastane kilerinin açılışı gibi önemli konular düzenlenmiştir. Bu maddeler şunlardır;

- Muhtelif servislerde ayak vizitelerindeki pansuman adedi itibarıyla yapılan sarfiyat ve müşahedelerin her ay servis mesai cetveline kaydedilmesi,
- Servislerde yapılan bütün ameliyatın tarzları ve tedavi sürelerinin ayrı ayrı olmak üzere mesai cetvelinde anlatılması,

¹²¹⁶ DTA, BV, 251/5054, 27 Temmuz 1925.

¹²¹⁷ Donanma Emirnamesi, 1 Teşrinievvel 1341 (1 Ekim 1925), Onbirinci sene, No.40, s.382.

¹²¹⁸ DTA, BV, 11/69, 24 Ağustos 1926.

- Dışarıdan ve ayaktan müracaat eden öğrenci ve erlerin tedavileri ihtisasa bağlı olmak ve ellerinde ait bulundukları mevki veya gemi, tabibi veya sıhhiye memurunun tezkiresi bulunmak şartıyla yapılması,

- Dışarıdan müracaat eden sivil, kadın veya subay ailelerinin Sertababet tarafından ellerine verilecek bir vesikayı göstermek şartıyla mütehassısları tarafından ayakta muayene ve tedavilerinin yapılması,

- Öğrenci ve erlere münferit olarak reçete verilmeyeceği, bu tarzda verilmiş reçetelerin hastane eczanesi tarafından kati surette reddedileceği,

- Muayene ve tedavileri kabul edilen öğrenci ve erlere verilecek ilaçların her servisin ayaktan tedavi vizite defterine, hastayı muayeneye gönderen tabib veya sıhhiye memurunun tezkiresi tarihi, ismi ve hastanın künyesi kaydedilmek şartıyla yazılması ve ayak vizitesinin bitiminde bu defterin ilaçların imal edilip verilmesi üzere eczaneye gönderilmesi,

- Subaylardan başka herhangi bir şahsın Sertabib ve nöbetçi tabib tarafından izin verilmedikçe hastaneye giremeyeceği,

- Hasta ailelerinin haftanın muayyen günlerinden başka zamanlarda beraberlerinde getirecekleri yiyecek ve içeceklerin nöbetçi tabib tarafından kontrol edilmedikçe kabul edilmeyeceği,

- Hastane idare heyetinin her hafta muayyen günde muntazam olarak toplanıp kararları hususi deftere imza altında kaydedecekleri,

- Hastanenin muntazam bir teftiş defteri bulunacağı ve Sertabibin yapılacak teftişlerin sonuçlarını bu deftere kaydedeceği,

- Hastanenin münasip iki mahallinden birine asılacak levhaya o gün hastanede nöbet tutan etıbbı ve diğer memurların isimlerinin yazılacağı,

- Hastanede görevli tabib, eczacı ve diğer memurların hastanede mevcudiyetlerini gösteren levhanın muntazaman olarak kullanılacağı,

- Hastanede görevli etıbbı, eczacı, cerrah ve diğer memur subayların mesai saatleri içerisinde mazeretlerinden dolayı hastaneden ayrılmaları için Sertabibten izin almaya mecbur oldukları, Eczacıların Sertabibten önce Sereczacıdan izin almalarının gerekli olduğu,

•Hastane servislerinin vizitelerinin sabahleyin muayyen vakitte yapılmış olacağı ve vizitesi geciken koğuşların sıhhiye çavuşu tarafından derhal Sertabibe rapor edileceği, koğuşların viziteleri yaz saatlerinde en son saat onda ve kış saatlerinde ise azami on birde yapılmış olacağı,

•Hastane kilerinin her gün muayyen vakitte açılışı sırasında iâşe subayı ile nöbetçi tabibinin hazır bulunacağı ve tabib bulunmadıkça iâşe subayının kileri açamayacağı değerlendirilmişti.¹²¹⁹

Bahriye Hastanesi'nin işleyişinin düzenlenmesiyle ilgili yukarıda yer alan maddelerde hastaneye dışarıdan er, öğrenci, sivil, kadın ve subay ailesi gibi kişilerin tedavi amaçlı geldiği söylenmiştir. Bahriye Hastanesi'nin Dış Bölümü'ne ait 1923-1928 yılları arasını kapsayan ve Deniz Müzesi Arşivi Heyet-i Sıhhiye Bölümü'nde bulunan 94 no'lu defter bu bilgileri desteklemektedir. Buna göre Bahriye Hastanesi Dış Bölümüne beş yıl içerisinde gelen hastalar arasında askerlerle beraber askeri öğrenciler, üst düzey görevliler, sivil personel ve personel yakınlarının bulunduğu görülmüştür.¹²²⁰

Gölcük'te havuzdan alınmış sekiz tahtelbahirci (denizaltı) erin talimatnameye uygun olarak muayenelerinin yapılması için Bahriye Merkez Hastanesi bilgilendirilmişti. Erlerin muayene için gönderilmesi konusunda Yavuz Gemisi Süvariliği'ne yazı yazılmıştı.¹²²¹

Bahriye Vekaleti Sıhhiye Dairesi Üçüncü Şube tarafından İstanbul Bahriye Kumandanlığı'na gönderdiği 21 Ocak 1926 tarihli yazıda; Bahriye Merkez Hastanesi'nde bundan böyle acil müdahale gereken vakalardan başka sivil ve ücretli olarak hastaların hastaneye yatırılmayacağı belirtilmiştir. Hali hazırda ücretle yatan hastalar mevcut olduğu takdirde bunların taburcu edilmelerinin ve acil müdahaleye ihtiyaç duyan vakalara gerekli yardımlar yapılarak diğer bir hastaneye nakli mümkün

¹²¹⁹ DTA, BV, 13/106, Mart 1341 (1925).

¹²²⁰ DTA, Heyet-i Sıhhiye, 94, (1923-1928 Yılları Bahriye Hastanesi Dış Protokol Defteri).

¹²²¹ DTA, BV, 98/1733, 23 Şubat 1927.

hale geldikten sonra hastanede yatırılmamaları gereğinin Hastane Sertababeti'ne emredilmesi rica edilmişti.¹²²²

Bahriye Merkez Hastanesi Sertababeti'nden Sıhhiye Dairesi'ne gönderilen bir yazıda; dışarıdan muayene için müracaat edecek sivil erkek ve kadınların hastaneye kabul edilmemek ve acil durumlar müstesna olmak üzere subay ailelerinin de saat 11.30'a kadar müracaatlarına müsaade edilip bunun dışında müracaat etmemeleri ve subay ailelerinin müracaatlarının temin maksadıyla bir usul kabul edilerek bildirilmesi ve durumun Donanma Emirnamesiyle neşri talep edilmiştir. 21 Ocak 1926 tarihli yazı ile hastaneye ücretle hasta kabul edilerek yatırılmaması bildirilmişti. Ancak muayene için müracaat eden fukara halka yardım bir insanlık görevi olduğu için bunların eskiden olduğu gibi hastaneye müracaat kabulüyle muayenelerinin yapılması gerekiyordu. Bunların müracaatlarının öğleden sonra ve hastanenin muhtelif servislerinin vizitelerinin bitiminden sonra kabulü ve poliklinik mahallerinin ayrılmasıyla daha muntazam bir şekilde yapılmasının uygun olduğu hastası olan subayın hastanede muayene olunabilmek için tayin ve hüviyetinin tespitine lüzum gösterilmesinin uygun olmadığı, müracaat sırasında subay ailelerinin muayene ve tedavilerinin yapılmasının bütün Bahriye tabiblerinin asli görevi olduğu Sıhhiye Dairesi'nin Üçüncü Şubesi tarafından değerlendirilmişti.¹²²³

2.3.9.1. Yavuz Gemisi Hastanesi İçin İhtiyaç Duyulan Malzeme

Donanma Kumandanlığı tarafından Yavuz Gemisi Hastanesi'nde ihtiyaç duyulan etajerden dolayı Sıhhiye Dairesi'ne yapılan talep üzerine 8 Haziran 1926 tarihinde verilen cevapta; Bahriye Hastanesi Ambarında mevcut olan etajerlerin hastanenin demirbaş eşyasına dahil olduğu ve hastaların adedinin artması ile hastanenin yeni açılacak pavyonlarında kullanılacağından başka bir mahale verilmesinin uygun olmadığı, harb gemilerinde kara hastanelerindeki gibi etajerin kullanılması mümkün olmadığı için Yavuz Gemisi Hastanesi'nin ilk defa tanzim edildiği sırada etajer yerleştirilmediği, bu gibi etajerler gemi hastanelerinde ancak karyola yan korkuluk demirlerine bağlı ve hareketli bir şekilde yapıldığından Yavuz

¹²²² DTA, BV, 242/4806, 21 Ocak 1926.

¹²²³ a.g.b.

Gemisinin tamiri sırasında Gemi Süvariliği'nce bu eksikliğin dikkate alınması istenmişti.¹²²⁴

Gemi hastanelerindeki malzemeler gemilerin seyir halinde oluşu ve deniz koşulları sebebiyle kara hastanelerine göre farklılık göstermiştir.

2.4. Deniz Müsteşarlığı (16 Ocak 1928-15 Ağustos 1949)

Bahriye Vekaleti 16 Ocak 1928 tarihli kanun ile ilga edilmiş, bahriye işleri Müdafaa-i Milliyye Vekaletine devrolunmuştu.¹²²⁵ Bu tarihten itibaren 1949 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın kuruluşuna kadar devam eden süreç Deniz Müsteşarlığı olarak adlandırılmaktadır. 1937 yılında Deniz Teşkilatı ve İdaresi ile ilgili hazırlanan bir talimatnamede sağlık teşkilatı ile ilgili verilen bilgilerden merkezde Deniz Sıhhiye Şubesi'nin bulunduğu, Deniz Sıhhiye Şubesi'nin emri altında ise Deniz Hastanesi, Gaz, Maske Depo ve Atölyesi ve Sıhhiye Müdürlüğü'nün görev yaptığı görülmüştür. Bunların görevleri aşağıda verilmiştir.

2.4.1. Deniz Hastanesi Baştabibliği ve Görevleri

Bütün deniz kuruluşlarındaki örgütlerin hastanesi olup Deniz Sıhhiye Şubesi Müdürlüğü emrindeydi. Kendi adına gönderilen ödeme emirlerinin bütçeye mahsup ve tenkisinde ita amiriydi.

Görevleri bir talimatname ile muayyen olup icap eden hususlarda deniz ve kara kıt'a ve mevkiler komutanları ve amirleriyle ve diğer hastanelerle yazıştırdı.

Baştabib, emrine gönderilen havalelerin sarfı ve ödenmesinde ita amiri idi. Hasta ve görevli eratin yıllık fevkalade erzak havalesiyle hastalara yedirilecek gıda maddelerinin taahhütle mümkün olmayan kısımlarına ait havale baştabiblik emrine gönderilirdi.

¹²²⁴ DTA, BV, 193/3537, 8 Haziran 1926.

¹²²⁵ **Düştur**, Üçüncü Tertib, 1927-1928, C.9, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931, s.181.

Denize mensup bütün, subay, okur, erat ve ailelerinin ihtiyaç duyulan muayeneleri Deniz Hastanesi sıhhiye heyetince yapılırdı. Hastanede tedavide bulunan bütün hastaların muayeneleri hastane sıhhiye heyetince gerçekleştiriliyordu.

Heyete gönderilenlerin muayenesi ya merkezden ya da komutanlıklardan gösterilecek lüzum üzerine yapılıyordu. Heyet muayeneleri “103 Numaralı Muayene-i Sıhhiye Talimatnamesine” uygun olarak ve bedeni kabiliyet talimatınca uygulanıyordu. Ve onaylanmak için raporlar Baştabibliğe verilirdi. Baştabibliğin tasdik ettiği raporlar vakit geçirmeksizin merkeze (Deniz Sıhhiye Şubesi)ne gönderilirdi.¹²²⁶ Deniz Hastanesi sıhhiye heyeti kara ve hava mensuplarının muayenelerini de yapılıyordu. Kadrosundakilerin yeme, giyme ve para işleri Deniz Hastanesi Levazım Subaylığı tarafından karşılanıyordu.¹²²⁷

2.4.2. Gaz, Maske Depo ve Atölyesi

Gaz, maske depo ve atölyesi Deniz Sıhhiye Şubesi emrindeydi. Bütün gemi ve mevkilerde bulunanlara gerekli olan gaz maskeleri ve bunlara ait her şeyin ve gaz temizlenmesine ait alet ve edevatlarla ilaçlarının korunmasından ve iyi saklanmasından mesuldü. Bunları verilecek emirlerle dağıtıp deposuna alıyordu.

Bozuk ve tamir edilecek maskeleri tamir ettirir, eksiklerini tamamlar. Tamire değmez olanlarını mazbata ile Sıhhiye Şubesi’ne bildirirdi.

Gaz yaralarına ait kireç, dezenfeksiyon ve yıkama fırçaları gibi şeyleri de depoda saklar gerektiğinde dağıtırdı. Depo memurluğunun para ve yiyeceği dair işleri deponun bulunduğu Garnizon Deniz Komutanlığı Levazım Müdürlüğü tarafından gerçekleştiriliyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında zehirli gazların kullanılması 1920’li 1930’lu yıllarda kimya savaşından korunulması için tedbirlerin alınmasını gerektirmişti. Skagerrak’taki İngiliz-Alman Deniz Savaşı’nda maskelerini çıkaran asker ve

¹²²⁶ 1937 Senesi Deniz Teşkilat ve İdare Talimatı, İstanbul, Deniz Matbaası, 1937, s.7.

¹²²⁷ a.g.e, s.8.

subayların hemen öldükleri görülmüştü.¹²²⁸ Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’nde de kimya savaşından korunması için çeşitli tedbirler alınmıştır. Barış zamanlarında gemilerde sık sık talimler yapılması gerektiği dönemin askeri tabibleri tarafından da bahsedilmişti.

7 Nisan 1934 tarihli ve 2399 numaralı “Zehirli Gazlarla Bunları Kullanmaya Mahsus Vasıtaların Memlekete Sokulmasının ve Memlekette Yapılmasının Men’i Hakkında Kanun” ile zehirli gazlarla bu gazları kullanmaya mahsus vasıtaların Türkiye’ye sokulması ve bunların Türkiye’de yapılmasının yasak olduğu, ancak Milli Müdafaa, Sıhhat ve İctimai Muavenet ve Ziraat, Dahiliye, Gümrük ve İnhisarlar Vekaletlerinin ihtiyacı için dışarıdan getirecekleri ve içeride yaptıracakları madde ve vasıtaların müstesna olduğu belirtilirken ne gibi madde ve vasıtaların dahil edilmesi ve imalinin yasak olacağının Vekiller Heyeti’nce tespit olacağı değerlendirilmişti.¹²²⁹ Bu kanunun esbab-ı mucibesine göre; ithaline müsaade istenilen korkutucu, sersemletici ve göz kamaştırıcı gaz fişekleri atar kalem ve kamçı saplarıyla emsali aletlerin getirilen numuneler ile yapılan tecrübelerde mütecavizlerin maksatlarını kolaylıkla temine yarayacağı ve netice olarak emniyet ve asayiş itibarıyla mahzurlu görüldüğü ve bunlara karşı polisin müdafaasız kalacağı tabi bulunmuş ve bu itibarla bu maddelerin şahıslar tarafından serbestçe ithal ve satılığa çıkarılması memleketin emniyet ve asayiş noktasından uygun görülmemiştir.¹²³⁰

14 Haziran 1935 tarihinde ise “Kimya Harbinden Korunmaya Mahsus Malzeme Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. 2815 numaralı kanuna göre; Sü ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca çeşitleri tayin olunacak, kimya harbinden korunulacak veya sanat işlerinde kullanılacak maskeler ile gazdan korunmayı sağlayan türlü gereçlerin yurda sokulması veya yurtda yapılıp satılması hakkı Kızılay Cemiyeti’ne verilmiştir. Maskeden başka gereçlerden bir takımının veya hepsinin

¹²²⁸ Mazhar, “Gemilerde Yaralıların Bakım ve Sevk Tarzları”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 61. Sene S.2, Nisan 1932, Askeri Tbb Matbaası, İstanbul, s.146.

¹²²⁹ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1933-Teşrinievvel 1934, C.15, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934, s.319.

¹²³⁰ **T.B.M.M ZC**, C.21, Devre IV, Otuz Dördüncü İnikad, 2 Nisan 1934, İctima: 3, Zehirli gazlarla bunlara kullanmaya mahsus vasıtaların memlekete sokulmasının ve memlekette yapılmasının menine dair 1/802 numaralı kanun layihası ve Milli Müdafaa, Sıhhat ve İctimai Muavenet, Dahiliye ve Gümrük ve İnhisarlar Encümenleri Mazbataları, Sıra no:87, s.1.

satış işi Kızılay'da bulunmak şartıyla cemiyet izniyle başkaları tarafından da yapılabilirdi. Kızılay Cemiyeti ile Sü Bakanlığı adına gelenlerden başka maske ve araçlar gümrüklerden geçirilmez veya kaçak olarak girenler ve sokulmak istenenler müsadere olunarak Kızılay Cemiyeti'ne verilirdi.¹²³¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında kimyasal gazların kullanılmasından dolayı gaz maskeleriyle tedbirler alınmıştır. Bazen askerlerin maskelerini çıkarması nedeniyle ölümler görülmüştü. Sonrasında maske kullanmanın önemi daha da anlaşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde barış zamanlarında da buna yönelik talimlerin yapılması öngörülmüştür. Ayrıca zehirli gazların ve bunları kullanmaya mahsus vasıtaların ülkeye sokulması denetim altında tutulmuştur.

2.4.3. Sıhhiye Müdürlüğü

Emrinde hastaneler gibi iâşe edilen bir revir olup acele tedavilerde bulunmak üzere fabrikaların münasip bir yerinde ayrıca bir pansuman evi bulunuyordu. Bu revirin sıhhi ve idari işleri Sıhhiye Müdürlüğü, hesap ve levazım işleri Güverte Müdürlüğü levazım subayı tarafından yapılırdı.

Fabrikalar kadrosunda bulunanlarla okur, ücretli işyarlar ve amele ve bunların ailelerinin sıhhi durumlarıyla da ilgilenirdi.

Fabrikalar bölgesinde bulunup sıhhiye heyeti olmayan gemilerden müracaat edenlerin usulen muayene ve tedavisini yapar, gerek bunlardan ve gerekse diğer gemilerin hastalarından icap edenleri tedavi etmek için revire yatırır.

Fabrikalar bölgesinde sıtma mücadelesini yapar, bütün yapıların ve civarının temizliğini teftiş ve umumun sıhhatine dokunur durumları ve bu hususlarda alınması gereken tedbirleri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne yazı ile bildirirdi.¹²³²

¹²³¹ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1334-Teşrinievvel 1335, C.16, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1955, s.732.

¹²³² **1937 Senesi Deniz Teşkilat ve İdare Talimatı**, s.23.

2.4.4. Askeri Hastanelerde İstihdam Olunan Hemşire ve Hastabakıcılar

Askeri hastanelerde hemşire ve hastabakıcılara verilen tayinatın Cumhuriyet'ten önce kabul edilen kanunlara uygun olarak devam ettiği görülmüştür. 27 Nisan 1929 tarihli ve 1429 numaralı “Askeri Hastanelerde Maktu Ücret ile İstihdam Olunan Hemşireler ile Hastabakıcılara Bir Nefer Tayini Verilmesine Dair Kanun” da askeri hastanelerde istihdam olunan hemşireler ile hastabakıcılara 12 Eylül 1330 (25 Eylül 1914) tarihli Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvaffakatının birinci maddesinde yazılı nefer tayininin aynen veya bedelen verildiği belirtilmiştir.¹²³³ Deniz Hastanesi'nde görev yapan iki hemşire ve altı hastabakıcının Mart 1930 tayin bedelleri toplamı 85 Lira 36 Kuruş'tur. Buna göre; Hemşire Nuran Hanım, Hemşire Fevziye Hanım, Hastabakıcı Ahmet Talip Efendi, Hastabakıcı Eşref Efendi, Hastabakıcı Hasan Ahmet Efendi, Hastabakıcı Tosyalı İsmail Efendi, Hastabakıcı Ali Mehmet Efendi ve Hastabakıcı Ali Osman Efendi 11 Lira 23 Kuruş olan nefer tayinlerinden Hazine, İdare-i Mahsusa, Belediye ve saireye ait kesintiler çıktıktan sonra 10 Lira 67 Kuruş alıyorlardı.¹²³⁴ Askeri hastanelerdeki hemşire ve hastabakıcılara verilen tayinatlar Cumhuriyet'ten önceki usule uygun olarak devam ettirilmiştir. 1938 yılında çıkarılan bir kanun ile ordu sağlık müesseselerine hastabakıcı ve hemşire yetiştirmek üzere ordu hastabakıcı hemşire okulu açılmıştır.¹²³⁵

2.4.5. Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit Mektebi ve Gedikli Sıhhiye Küçük Zabitleri

Her yıl kolordulardaki boş ve ihtiyaç nispetinde öğrenci seçilerek Milli Müdafaa Vekaleti'nin belirleyeceği miktarda Mart ve Ekim başında iki devrede mektebe öğrenci sevk olunurdu. Eğitim devresi sınav dahil on aydı. Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit Mektebi'nde Türkiye haritası ve harita okumak ve coğrafya hakkında

¹²³³ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1926-Teşrinievvel 1929, C.10, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1934, s.864.

¹²³⁴ **DTA**, DM, 163/1646.

¹²³⁵ **Yeni Ordu Emirnamesi**, Onüçüncü sene, 1 Ağustos 1938, No.220, s.14.

malumat, savaşta muhtelif sınıfların müşterek harekâtı, muhtelif sınıfların müşterek harbinde sıhhi hizmetler (seferî sıhhi hizmet esasları dahilinde),Gedikli Sıhhiye Küçük Zabitan ders kitabından (tertip edilinceye kadar efrad-ı sıhhiye ders kitabından) dersleri okutulacaktı. Askeri dersler mektep kadrosunda bulunacak Gedikli Küçük Zabit tarafından sıhhi dersler daimî muallim hekim ile Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit Mektebi'nin bağlı bulunduğu sıhhiye müessesesi Başhekim ve Müdüriyeti'nce yeterli miktarda seçilecek muavin talim heyeti tarafından yapıldı. Sıhhi hususların tatbikinde civar hastanelerden istifade olunacağı gibi eğitim levazımı olmak üzere mektebe lüzumu kadar sıhhiye teçhizatı numunelerinden verilecekti. Numunesi verilmeyen sıhhi malzeme mıntıka ve civar depolardaki mevcutlardan öğrencilere gösterilmek suretiyle öğrencilerin bilgileri arttırılmak isteniyordu.¹²³⁶

Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit ile sıhhiye çavuş, onbaşı ve erleri ile ilgili 1929 tarihinde Büyük Erkân-ı Harb Reisliği'nce bir talimat yayınlanmıştır. Bu talimat Gedikli Sıhhiye Küçük Zabitleri, sıhhiye çavuşu, onbaşı ve erlerinin yetiştirilme usulleri hakkındadır. Sıhhiye Küçük Zabitliği unvanı Sıhhiye Gedikli Küçük Zabitlerine mahsus olup rütbeleri; Gedikli Sıhhiye Çavuşu, Gedikli Sıhhiye Başçavuş Muavini ve Gedikli Sıhhiye Başçavuşudur.

Gedikli olmayanlara küçük zabit ve onbaşı talimatnamesinin ikinci maddesine göre; Sıhhiye Çavuşu, Sıhhiye Onbaşısı, Teskereci Onbaşısı, Sıhhiye Neferi ve Teskereci Neferi rütbe ve unvanları verilir.¹²³⁷ Askeri Tıbbiye Mektebi'nin birinci sınıfından alaya çıkanlar Gedikli Sıhhiye Çavuşu, ikinci sınıfından alaya çıkanlar Gedikli Sıhhiye Başçavuş Muavini, üçüncü ve daha yukarı sınıflardan çıkarılanlar Gedikli Sıhhiye Başçavuşu rütbe ve unvanı ile doğrudan doğruya orduya dahil oluyorlardı. Mektepler dışında ise kanuni vasıflara sahip olup üç yıl hizmeti taahhüt ederek tezkere bırakan sıhhiye çavuşlarından seçilip ve beş ay hususi talimgâhta

¹²³⁶ **Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit ve Sıhhiye Çavuş, Onbaşı ve Efrad Talimatı**, Büyük Erkân-ı Harb Reisliği Ankara Matbaası, 1929, s.10-12.

¹²³⁷ **a.g.e**, s.5.

Gedikli Sıhhiye Küçük Zabıt Kursunu başarıyla tamamlayanlar Gedikli Sıhhiye Çavuşu olarak istihdam olunmuşlardır.¹²³⁸

Deniz Müsteşarlığı döneminde gemi, mevki, mektep revir ve hastanelerinde sıhhiye küçük zabitleri görev yapıyordu. Sıhhiye küçük zabitleri arasında Niğdeli Ahmed Ahmed Onbaşı, Fatihli Rıza Mustafa Efendi, İstanbullu İsmet Mustafa Onbaşı, İstanbullu Talat Hamdi Onbaşı, İstanbullu Fevzi Şaban Onbaşı, Ispartalı İsmail Hamdi, İstanbullu Reşad Şükrü, Bakırköylü Fahreddin Arif, Erzincanlı Vahid Veyssel, İstanbullu İbrahim Kemal, Büyükçekmeceli Osman Salim, Üsküdarlı Vedat Memduh, Beylerbeyli Hakkı Sadık, Mecidiye Kruvazörü, Hamidiye Kruvazörü, Peyk-i Şevket, Yavuz ve Berk-i Satvet Gemileri ve Denizaltı Gemilerinde, Deniz Lisesi, Deniz Harb Mektebi, Efrad Mektebi, İzmit Reviri, Deniz Hastanesi, Marmara Üss-i Bahri ve Müstahkem Mevki Komutanlığı, Telsiz ve Elektrik Deposunda, Ankara Sıhhiye Şubesi'nde, Fava Mevki-i Sıhhiyesi'nde, İzmit Mayın Müfettişliği'nde ve İzmit Mevki-i Müstahkemi'nde görev yapmış küçük sıhhiye zabitleridir.¹²³⁹ Bununla beraber bazı kadrolarda ise Gedikli Sıhhiye Zabıtine ihtiyaç duyulmaktaydı. İzmir Mayın Grubu'nun 1928 yılı teşkilat ve kadrosunda Gedikli Sıhhiye Zabiti gösterilmemişti. Sıhhi işlere aşına bir erden bile mahrum bulunan grup erleri kazalara maruz kaldıklarında ilk yardımları dahi yapılamadan mevkilerinden uzak Askeri Merkez Hastanelerine gönderiliyordu. İzmir Müstahkem Mevki Kumandanı Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne 24 Haziran 1928 tarihinde gönderdiği yazısında; sıhhiye memuruna ihtiyaç duyan bu grubun dört Güverte Çırak Başçavuşu'ndan birinin sıhhiye olarak verilmesi veya diğer bir sıhhiye memurunun tayini istenmişti. Ancak bu talepler sonrasında kabul edilmemiştir.¹²⁴⁰ Aynı yıl Marmara Üss-i Bahri ve Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrinde görevli Sıhhiye Birinci Sınıf Gedikli Zabiti Kasımpaşalı Mehmed oğlu Halid Efendi Müstahkem Mevki Alay Kumandanlığı emrinde, Müstahkem Mevki Alay Kumandanlığı emrindeki Sıhhiye Birinci Sınıf Gedikli Zabiti Kadıköylü Mahmud oğlu Talat Efendi

¹²³⁸ **Gedikli Sıhhiye Küçük Zabıt ve Sıhhiye Çavuş, Onbaşı ve Efrad Talimatı**, Büyük Erkân-ı Harb Reisliği Ankara Matbaası, 1929, s.6.

¹²³⁹ **DTA**, DM, 57/1025, (Sıhhiye Küçük Zabıt Künye Defteri 1928-1931).

¹²⁴⁰ **DTA**, DM, 154/4029, 24 Haziran 1928, 1 Temmuz 1928.

Kumandanlık revirinde görevlendirilmişti.¹²⁴¹ Gedikli Sıhhiye Zabitleri, 1492 numaralı Deniz Sıhhiye ve Muzika Gedikli Küçük Zabitlerinin 648 numaralı Kara Gedikli Küçük Zabitleri Kanununa tabi bulunuyorlardı.¹²⁴²

Bahriye Vekaleti döneminde olduğu gibi Deniz Müsteşarlığı döneminde de Gedikli Sıhhiye Küçük Zabitlerinin eğitimlerine önem verilmiştir. Gedikli Sıhhiye Küçük Zabitleri gemi ve mevkilerde görevlendirilirken bazı mevkilerde ise görevlendirme yapılmadığından sıhhi işlerde aksamalar görülmüştür.

2.4.6. Kıta ve Müesseselerin Sıhhiye ve Teskereci Erleri Kaynakları

Efrad-ı cedide arasında sağlıklı ve okur-yazar olanlardan, Piyadede sıhhiye küçük zabıtlığına seçilenlerden, Gedikli İhzari Mektebi İkmal ve Kıtaya Verilenlerden, Askeri Liselerden çıkarılanlardan seçiliyordu.¹²⁴³ Sıhhiye ve teskereci erlerinin seçimleri bazı kurallar dahilinde mümkün olduğunca sağlam ve eğitimli kişilere odaklanarak yapılmıştır.

2.4.7. Ceride-i Tıbbiyye

Ceride-i Tıbbiyye'nin bedeli ve tabib ve eczacıların maaşlarından kesilmesi hakkında 1928 yılında bir Ordu Emirnamesi yayınlanmıştır. Emirnameye göre; Ceride-i Tıbbiyye'nin bedeli yüz yirmi Kuruş'tur. Bu bedelin bütün etıbba (diştabibleri de dahil) ve eczacıların Ekim maaşlarından bordroların tevkifat hanesinde gösterilmek suretiyle kesilmesinden bahsedilmişti.¹²⁴⁴ Ceride-i Tıbbiyyeye bütün sağlık personeli abone edilmiştir.

2.4.8. Mekteb-i Bahriyye'de (Deniz Harb Mektebi) Sağlık

Deniz Harb Mektebi'nde bulunan Sıhhiye Şubesi mektebin sıhhi işleri ve tedavi konularıyla ilgileniyordu. Buna göre Sıhhiye Şubesinin görevleri şunlardı;

¹²⁴¹ DTA, DM, 81/1585, 17 Eylül 1928.

¹²⁴² DTA, DM, 153/3999, 28 Ekim 1930.

¹²⁴³ Gedikli Sıhhiye Küçük Zabit ve Sıhhiye Çavuş, Onbaşı ve Efrad Talimatı, s.18.

¹²⁴⁴ Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Teşrinievvel (Ekim) 1928, Dördüncü sene, No.104, s.16.

•Mektebin sıhhi işlerini, mektep içinde tatbikat yerlerinde tanzim, idare ve ihtiyaç duyduğu sıhhi hususları teklif ve yetkisi dahilinde olanları uygulama,¹²⁴⁵

•Hastaların ve mektebe mensup subay, muallim ve öğrencilerin ailelerinin muayene ve tedavisinin yapılması,

•Mektebe kayıt ve kabul olunacak öğrencilerin talimata uygun olarak sıhhi muayenelerinin yapılması,

•Mektep revirine nezaret etmek,

•Mektepte her türlü sıhhi mahzurları yok etmek, mektep mensuplarını aşılamak,

•Erzakı, yemekleri, mutfak, bulaşıkhaneyi kumanya ve diğer mevkileri muayene etmek ve ıslahı hakkında teklifte bulunmak, yemek listelerini tanzim etmek,

•Hıfzısıhha eğitimi ve denizcilerin ihtiyacı olan sıhhi işlerin tatbikatı hakkında konferanslar vermek,

•Öğrencilerin ve bütün mektep mensuplarının sıhhi durumlarını takip edip ve zamanında muayenelerini yapmak,

•Beden terbiyesi hareketlerinin öğrencilerin uzvi ihtiyacı nispetinde tertip olunmasının Beden Terbiyesi Muallimi ile iletişime geçerek temin edilmesini sağlamak,

•Subay, muallim, öğrenci ve müstahdemlere ait müdürlükten gelen evrak üzerine gerekli işlemlerin yapılması,

•Her yıl ve ders devresi sonunda mütalaa ve istatistikleri içeren sıhhi raporların tanzimini gerçekleştirmek. (Başhekim bu görevleri emri altında bulunan sıhhiye heyeti ile yapmaktaydı.)¹²⁴⁶

Deniz Harb Mektebi'nde görevli doktor ve eczacılar bulunuyordu. Doktor ve eczacılar mektepte nöbet tutuyorlardı. Nöbette doktor yerine eczacı bulunduğunda eğer doktora ihtiyaç duyulan bir vaka görülürse en yakın doktor çağrılıyordu. Mektepteki nöbetçi doktorların görevleri şunlardı:

¹²⁴⁵ Deniz Harb Mektebi Talimatı ve Ders Programı, İstanbul, Deniz, Matbaası, 1930, s.24.

¹²⁴⁶ a.g.e, s.25.

•Nöbetçi doktor ayak vizitesini vakit cetvelindeki vakitte yapar ve bitirir; viziteye çıkanların tarih, isim ve numarası ile hastalığın çeşidi ve diğer hususlar deftere kaydolunurdu. Yatan ve istirahata muhtaç olanların fihristi nöbetçi subaylığına gönderilirdi.

•Muayene edilmek ve yatmak için hastaneye sevki gerekenlere hasta tezkeresi yapılarak öğrenci ile hastaneye sevk edilirdi.¹²⁴⁷

•Vizite zamanının dışında bir zamanda nöbetçi subayları tarafından gönderilen hastalar muayene ve tedavi edilirdi.

•Nöbetçi subayı tarafından ihtiyaç duyulduğu zaman kumanyaya et, ekmek ve sebzelerin taahhüde uygun olup olmadığına dikkat etmek ve iâşe maddelerinde uygunsuzluk ortaya çıktığında başhekime, olmadığı zamanlarda müdürlüğe veya nöbetçi beyine haber vermek, (yemeklerin düzgün piştiği doktor tarafından görüldükten sonra numunesi müdürlüğe, bulunmadığı takdirde nöbetçi beyine gösterilir yemekler sonra dağıtılırdı.)

•Nöbetçi doktor mektepteki dershanelerin, yatakhanenin, tenefüşhanenin, yemekhanenin, bulaşıkhanenin, apteshanenin, berber odasının (tırâş alet-edevatı), oyun ve idman yerlerinin, içilecek suların hıfzısıhha kaidelerine uygun olup olmadığını değerlendirdikten sonra günlük vukuat defterini imzalamakla yükümlüydü.

•Başhekimin bulunmadığı zamanlarda yapmasını üstlenemeyeceği veya tereddütte bulunduğu vakaları başhekime veya en hızlı vasıta ile en yakın doktora bildirmekle görevliydi.

•Viziteye müracaat eden herkesi kayıt ve nöbetçi subayına bildirirdi.

•Revir talimatını tatbik ederdi.

•Bulaşıcı hastalığa yakalanmış hasta gördüğü zaman tecrit eder ve bu hususa ait bilimsel gereği bir taraftan yapmakla beraber hastanın çevresindekilerden ve gereğine göre sınıf arkadaşlarından imkân nispetinde süratle bilgi elde ederdi.¹²⁴⁸

¹²⁴⁷ **Düştur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1926-Teşrinievvel 1929, C.10, s.31.

¹²⁴⁸ **Deniz Harb Mektebi Talimatı ve Ders Programı**, s.32.

Mekteb-i Bahriyye’de bir sıhhiye şubesi olmasına rağmen dış tedavisi için dışarıdan bir hekim görevlendirilmişti. Dişçi Osman Efendi’nin haftada bir gün okula gelmesi için kendisine tebligat yapılmıştı.¹²⁴⁹

Denize subay yetiştiren Bahriye Mektebi’nin içerisinde bir sağlık teşkilatı bulunuyordu. Bu teşkilat öğrencilerin hijyenik koşullarda iâşe edilmelerini sağlarken muayene ve tedavi hizmetlerini karşılamıştır.

2.4.9. Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Mukavelelere Dahil Olması

Türkiye Cumhuriyeti sağlık alanındaki uluslararası mukaveleleri sonraki yıllarda onaylayarak kabul etmiştir. Cenevre’de 1 Temmuz 1929 tarihinde savaş sırasında ordu yaralılarının ızdıraplarının giderilmesi ve hallerinin ıslahı ve esirlere yapılacak işlemler için toplanan siyasi konferans tarafından hazırlanan ve 27 Temmuz 1929’da imzalanan iki adet mukavele ile bir nihai senetin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nce onaylanmasına dair 1791 numaralı kanun 26 Mart 1931 tarihinde çıkarılmıştır.

İki mukavele ve bir senette şunlardan bahsedilmiştir; muharipler temizliğin temini ve bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasının engellenmesi maksadıyla ihtiyaç duyulan bütün hıfzıssıhha tedbirlerinin alınmasına mecburdurlar.¹²⁵⁰ Bundan başka kamplarda imkân dairesinde tesis edilecek olan banyo ve duşlara zarar gelmeksizin esirlere vücutlarının temizliğine itina göstermeleri için yeterli miktarda su tedarik olunacaktır. Her bir kampta savaş esirlerinin gereksinimlerini karşılayacak her çeşit tedavi hizmetine sahip bir hastane bulunacaktır. Hastanenin olmadığı durumda bulaşıcı hastalıklara musap hastalara tecrit mahalleri bulundurulacaktır.¹²⁵¹ Her esirin kampa gelişinden veya hastalığından sonra en fazla bir hafta zarfında ailesini bir kartpostalla esaretinden ve sıhhatinden haberdar edebilmesi için ihtiyaç duyulanlar

¹²⁴⁹ DTA, DM, 28/520, 24 Ocak 1928.

¹²⁵⁰ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1300-Teşrinievvel 1301, C.12, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1301, s.320.

¹²⁵¹ **a.g.e.**, s.321.

hazırlanacaktır. Bu kartpostallar hiçbir suretle tehire uğratılmayarak mümkün olan en süratli bir şekilde gönderilecektir.¹²⁵²

Muharipler vahim hasta ve ağır yaralı savaş esirlerini nakledilebilecek bir hale getirdikten sonra rütbe ve sayılarına bakmaksızın iadeye mecbur tutulacaktır. Muharipler daha ilk çarpışmada muhtelif etıbbı heyetlerinin tayini hususlarında itilaf edeceklerdir. Kamp tabibi tarafından gösterilenlerden başka gelecek savaş esirleri de doğrudan doğruya vatanlarına iade veya tarafsız memleketlerde ikamet ettirmek üzere bu etıbbı heyetleri tarafından muayene edeceklerdir.¹²⁵³ 27 Temmuz 1929 tarihli Savaş Esirlerine Yapılacak İşlemlere Dair Mukaveleye Zeyl ise sıhhi nedenlerden dolayı savaş esirlerinin tarafsız memleketlerde ikametine ve doğrudan doğruya memleketine iadesine dair itilaf numunesidir.¹²⁵⁴ “Savaş Durumundaki Ordularda Bulunan Yaralı ve Hastaların Vaziyetlerinin Islahı Hakkında 27 Temmuz 1929 Tarihli Cenevre Mukavelenamesi” ise gerek askerlerden ve gerekse orduya resmen bağlı diğer şahıslardan yaralı veya hasta olanların her hususta himaye olunacaklarını bildirmiştir. Bunlar eline düştükleri muharip devlet tarafından tabiyet farkı gözetilmeyerek insaniyetkerane muamele görecektir ve tedavi olunacaklardır.¹²⁵⁵ Yaralı ve hastaları kaldırmak, nakil ve tedavi etmekle teşkilat ve sıhhi müesseselerde idari işler ile mükellef memur ve müstahdem ile ordulara bağlı ruhani memurlar her durumda himaye olunacaklardır. Bunlar düşman eline düştükleri takdirde kendilerine savaş esirleri gibi muamele edilmeyecektir. Yaralı ve hastaların kaldırılmasında ve tedavisinde istihdam olunmak üzere hususi bir surette yetiştirilmiş olan muavin hastabakıcılarla teskereciler, hüviyet varaklarına sahip oldukları ve bu görevi yapmaları sırasında ele geçtikleri takdirde memurin ve sıhhi memurların tabi oldukları kaidelere tabi tutulacaklardır.¹²⁵⁶ Seyyar sıhhiye teşkilatı hangi sınıf teşkilattan olduğuna bakılmayarak muhasım tarafın eline düştüğü takdirde malzeme ve nakliye vasıtaları ile nakliye memur ve müstahdemleri kendilerine bırakılacaktır. Askeri memurlar bunları yaralı ve hastaların tedavisinde kullanmak yetkisine sahip

¹²⁵² **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1930-Teşrinievvel 1931, C.12, s.327.

¹²⁵³ **a.g.e.**, s.335.

¹²⁵⁴ **a.g.e.**, s.343.

¹²⁵⁵ **a.g.e.**, s.349.

¹²⁵⁶ **a.g.e.**, s.351.

olacaktır. Bunların iadesi sıhhiye memurları için tayin kılınan şartlar altında ve mümkün oldukça aynı zamanda vuku bulacaktır. Ordunun sıhhi sabit müesseseleri ve malzemesini savaş kanunlarına tabi tutacaklarsa da yaralı ve hastalara lazım olduğu müddetçe başka işlerde kullanılmayacaklardır.

Münferit veya katile halinde seyrüsefer edecek sıhhi tahliyelere mahsus ıslah edilmiş her çeşit arabalar hakkında seyyar sıhhi teşkilatlar gibi muamele yapılacaktır.¹²⁵⁷

İsviçre'ye karşı bir nişan-ı hürmet olmak üzere ortaya çıkmış olan beyaz zemin üzerine kırmızı salıptan oluşan arma alameti ordulardaki sıhhi hizmetin işaret ve alamet-i farikası olarak belirlenmiştir. Öteden beri alamet-i farika olarak salıptan ahmer yerine beyaz zemin üzerine hilal-i ahmeri veyahut şir ve hurşid-i sürhü kullananlar için bu işaretlerde mukavelenameye dahil edilmiştir.¹²⁵⁸

1932 yılında Paris Beynelmilel Sıhhiye Dairesi tarafından tanzim edilip 12 Nisan 1933 tarihinde imzalanmış olan "Hava-i Seyrüsefere Dair Mukavelename'ye" Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dahil olması 1 Aralık 1934 tarihli ve 2593 numaralı kanunla gerçekleşmiştir.

Hava-i Seyrüsefere Mahsus Beynelmilel Sıhhi Mukavelede tayyare karargâhında bulunması gereken sıhhi mekan, laboratuvar ve alet edevatlarından bahsedilmiştir. Mukaveleye göre sıhhi tayyare karargâhında daimi surette aşağıda yazılı şeyler bulunmalıydı;

- Tayyare karargâhında en azından bir tabib ile bir veya daha fazla sıhhiye memurundan oluşmuş bir tababet teşkilatı,
- Tıbbi muayene için bir bina,
- Şüpheli mahiyette görülen maddelerin olduğu yerde muayenesine imkân olmadığı takdirde numune alınmasına ve tahlil laboratuvarına gönderilmesine gerekli aletler,

¹²⁵⁷ **Düştur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1930-Teşrinievvel 1931, C.12, s.353.

¹²⁵⁸ **a.g.e**, s.355.

- Gerektiğinde hastaların nakil ve tedavileri ve bunların diğerleri ile temasının engellenmesi tahaffuz gereçlerinin amil olduğu herhangi bir tedbirin gerek karargâh dahilinde gerek yakınında bu iş için hazırlanmış binalarda tatbikini sağlayan araçlar,
- Lüzumu halinde dezenfeksiyon, mikrop ve haşaratın imhası, farelerin itlafı ve işbu mukavelename ile mevzu diğer tedbirlerin tatbikine gerekli levazım.¹²⁵⁹

Tayyareler yolculuk sırasında tutacakları deftere sıhhi durumlarla ilgili gelişmeleri aktaracaklardı. Yol defterinin “Mülahazat” hanesine sefer sırasında hava gemisinde olan sıhhi vakalar, hava gemisinin sefere çıkmadan önce ve konaklamaları sırasında tabi tutulduğu sıhhi tedbirler, ortaya çıkınca hava gemisinin terk etmiş olduğu memlekette bulaşıcı hastalıklardan birinin ortaya çıkmasıyla ilgili bilgiler.¹²⁶⁰

Dang Hastalığından Memleketleri Karşılıklı Korumak Üzere Yapılan 25 Temmuz 1934 Tarihli Uluslararası Sözleşmesinin Onaylanması için 7 Haziran 1935 tarihinde 2766 numaralı kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun çıkmadan önce, Türkiye Cumhuriyeti’nde dang hastalığı görülmekteydi. 1928 yılında İzmir ve havalisinde görülen hastalığın Kolordulara yayılması pek muhtemel olduğundan 13 Eylül 1928 tarihli bir tamim yayınlanmıştı.¹²⁶¹

Türkiye Cumhuriyetinin onayladığı uluslararası mukaveleler savaşlardaki sağlık koşulları, uçaklarda, hava meydanlarında uyulması gereken kurallar, yapılması gereken teşkilatlar ve bir hayvan hastalığı olan danga karşı mücadele ile ilgiliydi.

2.4.10. Askeri Hastane ve Mevkilerde Beslenme

Askeri hastane ve mevkilerde beslenme bir düzen altına alınarak hastaların ve personelin sağlıklarının korunmasına önem verilmiştir. 12 Mayıs 1928 tarih ve 1254 numaralı kanuna göre; “Askeri Nekahathane ve Sanatoryumlarda Bulunanlarla Sairenin Suret-i İaşelerine Dair 19 Mayıs 1927 Tarih ve 1034 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun” da askeri nekahathane, sanatoryumlarda bulunanlarla iâşe suretlerine dair 19 Mayıs 1927 tarihli kanunun birinci maddesine ek bir numaralı

¹²⁵⁹ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1334-Teşrinievvel 1335, C.16, s.7.

¹²⁶⁰ **a.g.e.**, s.10.

¹²⁶¹ **DTA**, DM, 81/1616, 8 Ekim 1928.

cetvelin dördüncü maddesinde helva için mevzu on gram şekerin miktarı altmış grama çıkarılmıştı.

Deniz Yeni Efrad Deposu Tabibi, Deniz Mübayaat Komisyonu Riyaseti'ne 1928 yılının Temmuz ve Eylül aylarında yazdığı yazılarda, hastalar ve erler için pişirilen ekmeklerin yapılan muayenesinde yemeğe uygun olduğunu rapor etmişti.¹²⁶² 3 Şubat 1929 tarihinde Deniz Yeni Efrad Depo Tabibi Nuri tarafından Deniz Mübayaat Komisyonuna gönderilen evrakta hastalar ve erler için verilecek etlerin muayenesi sonucunda bulaşıcı hastalık mikrobi bulunmadığı ve yemeğe uygun olduğu belirtilmişti.¹²⁶³

Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kimyagerliği'nde görevli Kimyager Nizamettin hastalara dağıtılmak üzere müteahhiti tarafından getirilen süt ve yoğurtların istenilene uygun olduğunu nöbetçi hekime iletmiştir.¹²⁶⁴ 15 Aralık 1934 tarihli "Askeri Hastaneler ile Hastane Gibi Kullanılacak Revirlerde Hastaların Beslenme ve Bakılmaları Hakkında" kanun ile askeri hastaneler ve hastane gibi kullanılacak revirlerde hastaların beslenmesi üç derece üzerinden verilmişti. Bir de ayrı rejimler ile beslenen hastalar bulunmaktaydı. Tabibin tabelalarına "O" koyduğu hastaya hiçbir şey verilmiyordu. Kanunda derecelerine göre tayinatlar ve müteferrika cetveli gösterilmiştir.¹²⁶⁵ 1935 yılında denizaltılarda görevli gedikli, mükellef küçük zabıt ve erlere seferde, manevra ve tatbikatlarda günlük kalori ihtiyaçlarını karşılayacak hazır gıda verilmesi konusunda bir kanun layihası hazırlanmıştı.¹²⁶⁶

Erlerin sağlıklı olması için beslenmenin önemi üzerinde durulmuştur. Günlük yeterli kalori miktarının alınmasına ve besinlerin hijyenik koşullarda olmasına dikkat edilmiştir.

¹²⁶² DTA, DM, 47/910, 22 Temmuz 1928, 27 Eylül 1928 ve 29 Eylül 1928 tarihli yazılar.

¹²⁶³ DTA, DM, 147/3793, 3 Şubat 1929.

¹²⁶⁴ DTA, DM, 74/1324, 30 Mayıs 1931.

¹²⁶⁵ Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935, C.16, s.44.

¹²⁶⁶ T.B.M.M ZC, C.6, Devre V, İctima 1, Sekizinci İnıkad, 20 Kasım 1935, S.Sayı:12, s.5.

2.4.11. Bulaşıcı Hastalıklar ve Umumi Hıfzısıhha Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nde 24 Nisan 1930'da kabul edilen Umumi Hıfzısıhha Kanunu sıhhi mercilerin görevleri, sorumluluk alanları, sıtma, verem, zührevi hastalıklar ve trahom için ayrı ayrı hükümler olmak üzere bulaşıcı hastalıklarla mücadeleler (hastaların ihbarı, tedavi ve mücadele için heyetler kurulması, hastalıkların topluma yayılmasının engellenmesi amacıyla okul ve işyerlerine gidişlerin engellenmesi), cenaze definleri, cenazelerin mezardan çıkarılması ve nakilleri, toplu taşımacılıkta sıhhi hükümler ve toplumu ilgilendiren pek çok konu hakkında bilgi vermiş, sağlığı korumanın tüm ilkelerini içermiştir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu içerisinde Türk ordu ve donanmasını da ilgilendiren hükümler bulunuyordu. Gemilerin temiz pratikası alması ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele konulardan bahsedilmişti.

Türk limanlarına gelen yabancı savaş gemileri ile yabancı donanmalara mensup muavin gemiler patenta göstermeye mecbur değildi. Yalnız kara ile irtibat etmek ve serbest pratika almak istedikleri takdirde ticaret gemileri hakkındaki hükme tabilerdi.

Türk savaş gemileri ve ticaret ile münasebeti olmayıp hükümete ait bulunan diğer gemiler hizmetlerine mahsus işler için Türk limanları arasında seyrüsefer ettikleri ve hiçbir bulaşık limana uğramadıkları ve yolcu, asker ve sair almadıkları takdirde Türk limanlarına girip çıktıkları zamanlar sıhhi muayeneye tabi değillerdi. Fakat gemi içerisinde bulaşıcı hastalık ortaya çıktığı takdirde bu gemilerin kaptanları gittikleri limandaki Hudutlar ve Sahiller Sıhhiye Memuruna haber vermeye mecburlardı. Bu takdirde tıbbi muayene uygulanmadan ve serbest pratika verilmeden kara ile ihtilat edemezdi. Kolera, veba, sarıhumma, lekeli humma ve çiçek hastalığının görüldüğü bulaşık limanlardan gelen bu çeşit gemiler diğer ticaret gemileri hakkındaki hükme tabilerdi.¹²⁶⁷

Askeri kuvvetler arasında veya askeri müesseselerde kolera, veba [bübon veya zatürrie şekli] lekeli humma, karahumma, daimi surette basil çıkaran mikrop

¹²⁶⁷ Sıhhiye Mecmuası, C.VI, S.37-38, Nisan-Mayıs 1930, s.416.

hamilleri dahi-paratifoit humması veya her çeşit gıda maddeleri zehirlenmesi, çiçek, difteri (kuşpalazı), sari beyin humması, uyku hastalığı, dizanteri (basilli ve amipli), loğusa humması, ruam, kızıl, şarbon, felc-i tıfli, kızamık, şarbon, cüzam (miskin), hummâ-yi racia, malta humması ve kuduz hastalıklardan biri ortaya çıktığı takdirde bu kanunda bildirilen tedbirlerin uygulanmasına hususi sıhhiye teşkilatları mecburlardı. Bu hallerde Milli Müdafaa Vekaleti vukuatın ortaya çıkışından Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'ni daimi surette bilgi sahibi yapacak ve yayılmasından korumak için müştereken alınması gereken tedbirleri uygulayacaktır. Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekaleti'nce halk arasında görülen bulaşıcı hastalık vakalarından Milli Müdafaa Vekaleti vaktinde haberdar edilecekti.¹²⁶⁸

Askeri makamlar, askeri hizmetlerini yaptıkları sırada ve kanunen muayyen olan sürelerde askerlerin çiçek aşılarını muntazaman yaptırmaya mecburlardı.¹²⁶⁹

Sıtma mücadelesi hususi kanununa ve talimatnamelerine uygun olarak yapılacaktı. Askeri makamlar Sıhhat ve İctima-i Muavenet Vekaleti'nce kabul edilen esaslar dahilinde askeri kıtalar ve teşkilatta sıtma mücadelesini reislerine veya sıhhat müdürlerine bildireceklerdi.¹²⁷⁰ Umumi Hıfzısıhha Kanunu çıkmadan önce de bu uygulanmıştır. İzmit ahalisine dağıtılmak üzere Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Kocaeli Mıntıkası Sıtma Mücadelesi Riyaseti tarafından bastırılan beyannamelerden Marmara Üss-i Bahri Kumandanlığı'na da kıtalara dağıtılmak üzere 25 Temmuz 1928'de elli adet gönderilmişti. Özellikle, subayların herkesten önce bu konuya gerek resmi binalarda ve gerekse kendi ev ve arazilerinde dikkat ederek halka örnek olmaları ve bu şekilde Sıtma Mücadele Heyeti'ne yardımcı olmaları temennisinde bulunulmuştu. Bu beyanname İzmit şehrinin sıtmadan muhafazası amacıyla şehir ve civarında sivrisinek üremesine mani olmak üzere uyulması gereken maddelerden bahsediyordu. Dikkat edilmesi gereken bu maddeler arasında bina içlerinde ya da civar bostan, tarla gibi yerlerde üstü açık durgun su bulundurulmaması ve çeşme

¹²⁶⁸ Sıhhiye Mecmuası, C.VI, S.37-38, Nisan-Mayıs 1930, s.426.

¹²⁶⁹ a.g.m, s.428.

¹²⁷⁰ a.g.m, s.429.

haznesi, sahrınç, kuyu, fıçı, küp ve havuz gibi yerlere birer kapak yerleştirilmesi konuları yer almıştı.¹²⁷¹

Umumi Hıfzısıhha Kanununda ahalisinin büyük bir kısmının trahom hastalığına müptela olduğu tahakkuk eden mahallerde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti tarafından mücadele heyetlerinin teşkil edildiği bildirilmişti. Gerekli müesseseler açılıp buralarda hastalığın tedavisi için hastalar üzerinde yapılacak bütün tedbirler ve işlemler parasız uygulanacaktı.

Askeri makamlar Sıhhat Vekaleti'nce kabul edilen esaslar dahilinde askeri kıta ve teşkilatta trahom mücadelesi yapacaklar ve uygulanan tedbirleri mahallerindeki sıhhat memurlarına bildireceklerdi.¹²⁷² Dr. Muzaffer İbrahim Bey, 1932 yılında Askeri Sıhhiye Mecmuası'nda yayınlanan makalesinde orduda trahom mücadelesinde alınacak tedbirleri şu şekilde sıralamıştır; Kur'a muayenesinde görevli tabiblerden birinin trahom müessesesinde staj görmüş olması gerekmektedir. Kur'a muayenesine tayin edilen tabiblerin buradaki görevi trahom mücadelesine karşı teşkilat olup olmamasına göre değişir. Müessese mevcut olduğu takdirde kur'a erleri şayet mücadele yuvalarına kayıtlı değilse derhal icra kuvvetleri vasıtasıyla buralara sevk edilmelidir. Bu askerlere tecil ve hava değişimi verilmemelidir. Teşkilat bulunmadığı takdirde ordu bu gibileri kendi hastanelerine kabul ederek tedavi etmelidir. Çifte etıbbı kur'a muayenesinde gördüğü bütün trahomlu erlerin künyelerine celplerinde muayeneye tabi tutulmak üzere doğru şerh vermeli ve şube reisleri de erlerin sevkleri esnasında bu noktayı kaydetmeyi ihmal etmemelidir. Orduya kabulleri esnasında trahomluların hepsi mütehasıs tabibler tarafından muayene edilmelidir.¹²⁷³

Umumi Hıfzısıhha Kanuna göre; askeri kıtalarda teşkilatta zührevi hastalıklarla mücadele askeri makamlarca temin olunuyordu. Yayılma devresinde zührevi hastalıklar musapları fenni usulle tedavi edilmedikçe teşhis edilemezdi. Askerlik esnasında frengili olduğu tespit edilenlerin künye defterlerine gördükleri tedavi tarzı

¹²⁷¹ DTA, DM, 35/773, 25 Temmuz 1928.

¹²⁷² Sıhhiye Mecmuası, C.VI, S.37-38, Nisan-Mayıs 1930, s.430.

¹²⁷³ Muzaffer İbrahim, "Trachome Mücadelesi Hakkında", Askeri Sıhhiye Mecmuası, Birinciteşrin 1932, 61. Sene, S.4, İstanbul, Askeri Tbb Matbaası, s.48-49.

hakkındaki bilgi yazılarak Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nce asker defterleriyle beraber Sıhhat Vekaleti'ne gönderiliyordu.¹²⁷⁴

Umumi Hıfzısıhha Kanunu askeri kıtalar ve teşkilatta tedavi edilen veya ölen veremlilerin buralardaki askeri tabibler tarafından ve mensup oldukları kumandanlıklar vasıtasıyla alakadar sıhhat makamlarına ihbar olunduklarından da bahsetmiştir.¹²⁷⁵

Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede her türlü işlem uygulanmıştır. Önce hastalık etkenleri ortadan kaldırılmaya çalışılmış, hijyenik kurallar uygulanmış, hastalıklar görüldüğü takdirde de daha fazla yayılmaması için tedbirler alınmıştır.

2.4.11.1. Aşı ve Serum

Orduda aşısız subay ve er bırakılmaması, kıtalarda Ekim 1928 sonuna kadar usulü dairesinde tifo ve çiçek aşısı yapılmamış er kalmaması ve yeni gelecek kur'a erlerinin de aşılarının Kasım sonuna kadar tamamlanması istenmiştir. Yapılacak teftişlerde aşısız er görülenlerden ve aşı defteri bulunmayanlardan kıta kumandanları ve tabiblerin sorumlu tutulacaklarının tebliği Dördüncü Kolordu Kumandanlığı İkinci Şubesi'nin günlük emriyle bildirilmişti. Bu günlük emre göre; 1928 Ekiminde celp edilecek yeni erlere birinci tifo ve çiçek aşıları şubelerinde uygulanmalı, kıtaya gelen erlerin sevk muhtıralarına bakılarak aşılarının yapıp yapılmadığı tetkik edildikten sonra çiçek aşısı tutmayanlara kıtada bir kere daha aşı uygulanmalı ve tifo aşısının geriye kalan iki serisi de altışar gün ara ile tatbik edilmeliydi. Hala uygulanmakta olan tifo aşılarının süresinin bir yıllık muafiyetine nazaran aşı yapılacak ve orduda aşı uygulanması hakkındaki talimata göre de diğer aşılar ve gereğinde tekrar tifo aşısı yapılmalı idi. Bu aşılar şubelerden sonra bulunduğu mıntıkada hastaneler olan kıta erlerine hastane tarafından uygulanmalı, hastane bulunmayan yerlerde kıta tabibleri tarafından aşıları yapılmalıdır. Eskişehir

¹²⁷⁴ Sıhhiye Mecmuası, C.VI, S.37-38, Nisan-Mayıs 1930, s.433.

¹²⁷⁵ a.g.m, s.434.

Garnizonu'ndaki kıta ve müesseselerin aşıları Merkez Hastanesi'nde uygulanmalıdır.¹²⁷⁶

2.4.12. Subayların Elbisesi

14 Haziran 1935 tarihli ve 2811 numaralı “Hazarda Yarsubaydan Yüzbaşıya Kadar Bir Kısım Subaylara ve Seferde Bütün Subaylarla Askeri Memurlara Verilecek Elbise, Kaput ve Çizme Hakkında Kanun” ile barış zamanı takım, bölük ve sınıf mekteplerinde bulunan Yarsubaylardan (zabit vekillerinden) Yüzbaşı'ya kadar subaylara birer kat erat elbisesi ve birer kaput verilecek, seferde bütün subaylara ve askeri memurlara birer takım erat elbisesi ve birer çifte çizme verilecekti.¹²⁷⁷

2.4.13. Deniz Hastanesi

Deniz Müsteşarlığı döneminde Donanma Kumandanlığı'nın Gölcük'e nakil olunması sebebiyle Deniz Hastanesi de buraya taşınmıştır. Burada üç yıla yakın bir süre kaldıktan sonra hastane lağvedilerek Kasımpaşa geri dönmüştür. Gölcük'teki binada ise Fabrikalara bağlı bir revir hizmetini sürdürmüştür.¹²⁷⁸ 5 Mayıs 1937 tarihli ve 3168 numaralı Deniz Hastanesi'nin Tamiri İçin Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun ile Deniz Hastanesi'nin tamiri için her yıl ödenecek miktarı o yıl Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Kısmı Bütçesi'nin (Ebniye İnşa ve Tamiri ve İstimlak Bedeli) Faslına konulacak tahsisattan ödenmek üzere iki yüz yetmiş bin Türk Lirasına kadar 1937 ve 1938 yıllarına sari taahhüde girişmek için Milli Müdafaa Vekaleti'ne izin verilmişti.¹²⁷⁹

2.4.13.1. Gemi Hastaneleri

Cumhuriyet döneminde gemilerin hastaneleri hakkında Dr. Mazhar'ın 1932 yılında “Gemilerde Yaralıları Bakım ve Sevk Tarzları” adlı makalesinde şu bilgiler verilmiştir; savaş gemileri barış zamanında geminin büyüklüğüne ve gemideki

¹²⁷⁶ DTA, DM, 31/664, 11 Eylül 1928.

¹²⁷⁷ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935, C.16, s.727.

¹²⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği ve Asker Hastaneleri**, C.III, I. Kitap, İstanbul, Yörük Basımevi, 1981, s.406-408.

¹²⁷⁹ **Düstur**, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1936-Teşrinievvel 1937, C.18, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1956, s.248.

nüfusun miktarına göre iki yataktan on ila yirmi yatağa kadar değişen bir hastaneye sahipti. Bu gemi hastanelerine gemi reviri de deniliyordu. Bunlardan gemiler seferde bulunduğu zamanlarda ve savaş zamanında faydalanılması düşünülüyordu. Gemiler limanda bulunduğu zamanlarda ise ani vakalarda veya önemsiz hastalıklarda birkaç günde geçecek hafif hastalıklar için bu hastaneler kullanılıyordu. Gemi kumanyasından iâşe olunan hastalara ilaç gemi eczanesinden verilirdi. Gemilerde en çok görülen yaralar el ve ayaklardaki sıyrık veya eziklerdi. Bunların gemide tedavi edilmesi zorunlu olduğundan gemilerde büyük cerrahi tedavilerde yapılabiliyordu. Fakat bu müdahale ancak hastanın sevki mümkün olamayacağı durumlarda, donanma filo halinde ise Donanma Başhekimisi ve gemi hekimleriyle mütalaadan sonra yapılırdı. Bu durum barış zamanlarında çok nadir görülüyordu. Barışta da seferde de bulaşıcı ve mikrobik hastalık görülen kişiler gemilerde yatırılmıyordu. Ateş gösteren hastalıkların teşhisi beklenilmez, hastanın ateş kırk sekiz saat geçmediği takdirde gemi limanda ise hemen karadaki hastanelere sevk olunurdu. Savaşta gemilerde bu zaman için yapılmış harp hastanesi adı verilmiş hastaneden ziyade ameliyat ve pansuman odasını andırır büyük bir oda tahsis edilirdi. Bu odanın her tarafı geminin zırhı ile mahfuz ve geminin baş ve kıçına yolların yakınındaydı. Bu hastanede her türlü cerrahi işlemi yapacak alet ve edevat bulunuyordu. Ameliyat masası, otoklav, etajerler, el yıkama küveti, cerrahi aletler, pansuman için edevat ve muhtelif ilaçlar hazır bulundurulurdu. Gemi savaşa girdiği zaman ateş altında iken yaralı sevki zor olduğundan yaralılara savaşa mahsus olarak kurulan “post sekurlarda” ilk yardım yapılırdı. Savaşta gemi hekimleri harp hastanesinde bulunacağından bu post sekurlarda ya sıhhiye gedikli küçük zabiti ya da sıhhiye çavuşları görevlendirilirdi. Her post sekurda ayrıca iki teskere götürecek iki teskere neferi de bulunması gerekiyordu.¹²⁸⁰

Gemi hastaneleri sefer sırasında ya da gemi limanda iken görülen basit hastalıkların tedavinde kullanılmıştır. Büyük tedavilerin de yapılabilmesine rağmen bunlar ancak zorunlu durumlarda gerçekleştirilmiştir.

¹²⁸⁰ Mazhar, “Gemilerde Yaralıların Bakım ve Sevk Tarzları”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 61. Sene S.2, Nisan 1932, Askeri Tbb Matbaası, İstanbul, s.139-141.

2.4.14. Seferberlik Sırasında Hastaneden Taşınacak Malzemeler

Bir seferberlik olduğunda yirmi dört saat içinde belirli bir yere nakledilmek üzere hastane servislerinde mevcut eşyadan kullanılmaları gerekli olanlar ile bedelinin fazlalığından dolayı geride bırakılması uygun olmayan sıhhi ve cerrahi malzemenin Hastane Sertababetinin ve servis şeflerinin dahi bilgi ve haberleri olmaksızın her servis ayrı ayrı surette teftiş ediliyor demirbaşlar kontrol ediliyor tarzda hususi bir deftere not edilip bütün servislerin eşyasının her servis için kaç sandığa ihtiyaç duyduğunun tahmini olarak işaretlenmesi gerekmektedir. Hariciye pavyonunda ameliyathanelerde yerli otoklav, büyük ve küçük ameliyat masaları, kimyahane ve bakteriyolojihanedeki camekânlar, masalar gibi eşya ve malzemenin iyi bir halde bırakılması mecburi olup Röntgen Dairesinin bu şekilde nakli mümkün değildi. Bunlardan vazgeçilmesi gerekiyordu. Gereği ve aciliyeti belli olan erzak ve su tahlillerini yapacak malzemeleri, kolera serumunu ve tifo aşısını, her türlü laboratuvar muayenelerini yapabilecek aletler ile pahası fazla olanların nakli için gerekli olacak sandık adedinin tespiti gerekiyordu ve çamaşırların tamamı nakil edilmeliydi.¹²⁸¹

Seferberlik sırasında hastane malzemelerinin kısa sürede nakli gerektiğinden bütün aletler, aşılar, maddi değeri fazla olan malzemeler hemen toparlanıp, not edilip taşınması için gerekli sandık adedinin tespit edilmesi kararlaştırılmıştı.

2.4.15. 1929 Yılında Deniz Ordusu ve Deniz Hastanesi'nde Hasta İstatistikleri

1929 yılında Deniz ordusunda muhtelif nedenlerle tedavi edilen hasta sayısı 30.671'di. Milli Müdafaa Vekaleti Deniz Sıhhat İşleri Müdürlüğü'nün 16 Aralık 1930'da hazırladığı rapora göre; hasta sayısının en büyük parçasını sonucunda iyileşilen hastalıklar ihtiva ediyordu. Bu hastalık sütunu dışında ise birinci sırayı yaralar, ikinciye sindirim sistemi, üçüncüyü sıtma ve sırasıyla diş ve boğaz

¹²⁸¹ DTA, BV, 93/1618, 28 Kasım 1341 (1925).

hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, cilt hastalıkları, zührevi hastalıklar, göz, kulak, romatizma, influenza, idrar yolu hastalıkları ve verem takip ediyordu.¹²⁸²

1929 yılında Deniz Hastanesi'nde tedavi edilen bin beş yüz hastadan bin iki yüz doksani tamamen iyileşmiş, elli beşi sakata ayrılmış, ellisi hava değişimine gönderilmiş, otuzu iyileşmesi mümkün olmadığından çürüğe ayrılmış, beşi vefat etmiş ve yetmiş kişi ise 1930 yılına devretmişti.¹²⁸³

Yapılan istatistiklere göre; Deniz ordusunda görülen hastalıklara uygulanan tedaviler başarılı sonuçlar vermiştir. Aynı başarı Deniz Hastanesi'nde de görülmüş vefat sayısı asgari düzeyde kalmıştır.

2.4.16. Ecza-i Tıbbiyye

Hesap ile alakadar olan bütün Sıhhiye Deposu Müdürleriyle Hastane Sertabib ve Sereczacıları, Mütahassis Tabibler ve Hastane Kalem Amirlerinden 1928 yılında uygulanması kararlaştırılan değişiklikte veyahut diğer suret ile yer değişimi yapacak olanların müesseseden ayrılmalarından önce şahsen sorumlu bulundukları ecza-i tıbbiyye, alet ve edevat-ı cerrahiye ile sıhhi eşyayı İdare Nizamnamesi'nin on birinci faslının dört yüz on üçüncü maddesi son fıkrası gereğince müessese daimi idare heyeti muvacehesinde halife ve halefi henüz gelmemiş ise gelinceye kadar mahalli kumandanlığı veya müessese amiri tarafından nasb ve tayin edilecek olan vekiline gösterecektir.¹²⁸⁴ Üzerinde ecza-i tıbbiyye ve cerrahi aletler zimmetli bulunan görevlilerin herhangi bir kuruma tayini çıktığında görev yerinden ayrılmadan önce yerine gelecek kişiye bu malzemeleri göstermesi gerekiyordu. Maddi değeri yüksek olan ve insan sağlığını ilgilendiren bu malzemelerin telef olması ya da kaybolması engellenmiştir.

Darıca Topçu Alayı Kumandanlığı'nın Temmuz 1928 tarihli ecza-i tıbbiyye sarfiyat cetveli ve Karargâh Eczanesiyle Birinci Tabur Revirlerinde bulunan demirbaş olan alat-ı cerrahiyye ve ispençiyariyye fihristleri ve İkinci Taburun

¹²⁸² DTA, DM, 18/332, 16 Aralık 1930.

¹²⁸³ a.g.b.

¹²⁸⁴ Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Teşrinievvel (Ekim) 1928, Dördüncü sene, No.104, s.4.

Ağustos 1928'e ait ecza-i tıbbiyye sarfiyat ve sıhhi istatistik cetvelleri ile demirbaş alat-ı cerrahiye ve ispençiyariye fihristi ve Hersek Bataryalarının Ağustos 1928 ecza-i tıbbiyye sarfiyat ve sıhhi istatistik cetvelleri Sertabib tarafından 15 Eylül 1928 tarihinde Marmara Üss-i Bahri ve Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na, Marmara Üss-i Bahri ve Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından da Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne takdim edilmişti.¹²⁸⁵ Kumandanlık, karargâh ve alaylarda sarf edilen ecza-i tıbbiyye ve demirbaşta bulunan ilaç ve aletlerin fihristleri ile sıhhi istatistikler üst makamlara hiyerarşik şekilde bilgi olarak sunulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında görevli olarak Berlin'de bulunan Bahriye Sıhhiye Müfettişi Ömer Fuad Paşa tarafından Bahriye Nezareti için satın alınan bazı tıbbi eşyalarla beraber Doktor Besim Ömer Paşa tarafından bedeli İstanbul'da verilmek üzere Hilal-i Ahmer adına Kadırga Hastanesi için Berlin'deki Bernar Singer Ticarethanesi'nden satın alınıp Reşidpaşa Gemisi'yle İstanbul'a getirilen ve Bahriye Nezareti ambarına konulan ve aynı ticarethane sahipleri tarafından iadesi talep edilen on bir sandık hidrofıl pamuk ile ilgili Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ticarethane ve sahipleri zimmetinde herhangi bir talebi olmadığını teyidi için Deniz Müsteşarlığına bir yazı göndermişti.¹²⁸⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tüm Anadolu'da sağlık konusunda büyük boyutlarda problemler görülmüştür. Bunda Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında üst üste yaşanan savaşların büyük etkisi vardır. Milli Mücadele sırasında askeri sağlık teşkilatı ile sivil sağlık teşkilatı da ordunun yanında yer almış, sıhhi ihtiyaçlar mümkün olduğunca karşılanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam öncülüğünde bulaşıcı hastalıklarla mücadeleler, sağlık personeli yetiştirilmesi, sağlık kurumlarının ihtiyaca göre düzenlenmesi gibi çok kapsamlı girişimler olmuştur. Askeri sağlık hizmetlerinde de buna paralel olarak gelişmeler kaydedilmiştir. Hem orduda hem bahriyede teşkilatlanma, bulaşıcı hastalıklarla mücadeleler, sağlık personeli özlük hakları ve hastaneler ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

¹²⁸⁵ DTA, DM, 147/3815, 15 Eylül 1928.

¹²⁸⁶ DTA, DM, 93/2007, 2 Ocak 1929.

SONUÇ

Türklerde sağlık konusu her devirde önemini korumuştur. Türkler gerek ilaç yapımı ve gerekse hastalıklardan korunma konularında ilerleme kaydederken iletişimde oldukları pek çok medeniyete de bu konuda etkiye bulunmuşlardır. Osmanlı Beyliğinin büyüyerek bir devlet olması sürecinde Selçuklu tababeti Osmanlı tababeti haline gelmiş, Osmanlı Devleti Selçuklulara ait sağlık yapılarını onarıırken, bu konuda yazılmış metinleri de değiştirmeden geçerli saymıştır.

Dünyada yaşanan savaşlar ve yaygınlaşan bulaşıcı hastalıklar sağlık konusunun önemini daha da arttırmış, nitelikli hekimler yetiştirilmesi amacıyla hekimbaşılık düşüncesi ortaya çıkmıştır. İslam Devletlerindeki sağlık teşkilatlanmasında da teşkilatın en üst makamında bir hekim bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Saray'da hekimler bulunsa da Hekimbaşılık makamının gelişmesi zaman almıştır. Hekimbaşı'nın hem Padişahın hem de hanedan üyelerinin sağlığı ile ilgili önemli görevleri bulunurken diğer sağlık personelinin denetlenmesi ile ilgili de görevleri vardı. Hekimbaşı ile birlikte Cerrahbaşı, Kehhalbaşı, bazı tabib ve cerrahlar da Saray'da görev yapmışlardır.

Saray içerisinde bu teşkilatlanma devam ederken Osmanlı ordu ve donanmasının da sağlık teşkilatı her zaman bulunmuştur. Bu teşkilatlanmanın düzenlenmesi konusundaki en önemli adımlar XIX. yüzyıl ile beraber atılmış olursa da bu döneme kadar sefer durumlarında ordu ve donanmada tabib ve cerrah bulundurulmuş ve ordunun bir Hekimbaşısı ve Cerrahbaşısı olmuştur. Orduda ve donanmada görevli tabib ve cerrahlara tayinat ve maaş verilmiştir. Bunlar ilaçlarını kendileri hazırlamışlardır. XIX. yüzyıla girerken Üçüncü Selim tarafından Nizam-ı Cedid adı altında başlanan ıslahatlar sağlık konusunu da içermiş, yeni kurulmaya çalışılan ordunun sağlık ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yeni hastaneler açılmıştır. Üçüncü Selim döneminin kuşkusuz en önemli atılımlarından birisi 1804

tarıhli Bahriye Kanunnamesi ile Tersane-yi Amire’de açılan tıbhane ve hastanedir. Tıbhane hakkında hazırlanan nizamname öğrencilerin eğitimi ile ilgili olarak anatomi dersinin önemini vurgularken, tıp alanında dönemindeki tüm gelişmeleri kavrayıp daha iyi olmalarını esas aldığından Avrupa’daki tıp ve cerrahlıkla ilgili her türlü aletin, yayını devam eden gazetelerin ve kitapların getirtilip bir kütüphane kurulacağından bahsetmiştir. Hekimlik ve cerrahlığın iyi eğitim yoluyla öğrenilmesine önem verildiği dikkat çekerken maalesef tıbhane ve hastanenin ömrü uzun olmamış kısa bir sürede geçerliliğini yitirmiştir. II. Mahmud’un Asakir-i Mansure-i Muhammediye’yi kurmasına kadar geçen süreçte ordu ve donanmada ihtiyaç duyulan tabib, cerrah ve çıkıkçılar görev yapmaya devam etmişlerdir.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin kurulması ile beraber ordu sağlık hizmetleri açısından önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi’nin maddeleri arasında orduya birer tabib ve cerrah tayini şartı koyulmuştur. Ordu ve donanma için yeni hastane binaları açılırken hem İstanbul’da bulunan alaylarda hem de seferde bulunan alay ve gemilerde sağlık personelleri bulunmuştur. Gemilerin çok gelişmiş olmasa da birer hastaneleri vardır. Tanzimatın ilanından önce hazırlanan bir kanunnamede gemi süvarilerine gemilerde bulunan hastane takımları ve bunların döşenmesi hakkında çeşitli görevler verilmiştir. II. Mahmud döneminin kuşkusuz en önemli tıbbi gelişmesi orduya tabib ve cerrah yetiştirmek için açılan Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Amire’dir.

1839’da Tanzimatın ilan edilmesiyle beraber hem İstanbul’da hem de taşrada pek çok hastane inşa edilmiş ve bunların onarımları yapılmıştır. İstanbul’da ordu mensuplarının ihtiyacı olabilecek yerlerde hastane yapımına ve onarımına önem verilmiştir. Kışla-i Hümayun, orduya ait zindan ve mekteplerde ya hastane yapılmış ya da bunun için bir mekan ayarlanmıştır. Taşrada askerlerin bulunduğu yerlerde kullanılmayan köşklerin ya da binaların satın alınarak onarılıp hastane yapılması yoluna gidilmiştir. Hastanelerdeki kadrolar ise oldukça düzenli olmuş, tabib, cerrah, eczacı, müvezzi, havancı ve imam dışında da hastanelerde müdür, cenazeci, kilerci, aşçı, esvabci, çamaşırcı, terzi, hamamcı, berber, fenerci, meydancı, lağımıcı, tulumacı, merametcı, hademe, ayvaz, katib, jurnal ve vekil-i harc gibi hastanede

ihtiyaç duyulabilecek tüm iş kolları görev yapmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde gemiler hastane olarak kullanılmaya da başlanmıştır. Aslında Avrupa'da çok daha önceki dönemlerde kullanılmaya başlanan hastane gemileri Osmanlı Devleti'nde ilk defa Kırım Savaşı'nda kullanılmıştır. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen hemşire Florence Nightingale Selimiye Kışlası'nda savaş sırasında yararlanan askerlerle ilgilenmiş, hasta bakımı gibi konularda önemli çalışmalara imza atmıştır. Bundan daha önce Osmanlı Devleti'nde 1849 tarihli Bahriye Nizamnamesi'nde yaralı ve hasta efradın hamal sırtında küfelerde taşınmayıp hastaneye arabalarla nakledilmesinden bahsedilmiştir. Tıbbi işleri yapmak üzere meclisler kurulmuştur. 1871-1872'de hem kara hem de bahriye için yayınlanan İdare-i Tıbbiye Nizamnameleri ordu ve donanma içerisindeki sağlık teşkilatını oldukça düzenli bir şekilde vermesi açısından önemlidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da savaşlar sırasında yaralı ve hastalara yardım edecek bir cemiyetin kurulması yönünde ortaya çıkan ortak görüş sonucunda 1864 yılında Cenevre Mukavelesnamesi imzalanmıştır. Osmanlı Devleti bu mukaveleye bir yıl sonrasında imza atmasına rağmen II. Abdülhamid döneminde 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar bu konuda herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Bunun sebebi uluslararası yardım cemiyetinin ayırıcı işaret olarak kırmızı haç işaretini benimsemiş olmasıdır. Osmanlı Devleti kendisi için kırmızı ay işaretinin benimsenmesini istemektedir. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı ve Rusya Devletleri karşılıklı olarak kırmızı haç ve kırmızı ay işaretlerini benimsemişlerdir. Bunun hemen sonrasında da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulmuştur. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti II. Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Yunan Savaşlarında etkinlik göstermiştir, Osmanlı Devleti de yalnızca 1907'de Londra'da toplanan Beynelmilel Salib-i Ahmer Konferansı'na Besim Ömer (Akalin) Paşa'yı ve daha sonra Lahey Konferansına Turhan Paşa'yı delege olarak göndermiştir.

Diğer taraftan Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane mezunları hem orduda hem de donanmada görev yapmaya devam etmişlerdir. Askeri sağlık personelinin en yüksek rütbelisinin Saray'da da görevleri olmuştur. Bunun dışında tabib, eczacı ve cerrahlar ordu ve donanmanın kara ve deniz birliklerinde mevcut kadrolara göre görev

yapmışlardır. 1889-1890 yıllarında Bahriye Nezareti'nde görevli tabib, eczacı ve cerrahların toplamı 196'dır. Bu da sağlık personeli sayısının düşük olduğunu göstermektedir. Bu dönemde ordu ve donanmada Sağkolağası, Solkolağası, Yüzbaşı ve Mülazım-ı evvel rütbelerine muadil rütbesiz cerrah ve eczacılar vardır. Bunların dışında rütbeli cerrah ve eczacılar da bulunmaktadır. XIX. yüzyılda savaşlar sırasında ordu ve donanmayla göreve giden sağlık personeli sebebiyle İstanbul'daki mevki ve hastanelerin sağlık personelsiz kalmasından dolayı geçici olarak yabancı doktorlar görev yapmışlardır.

II. Abdülhamid döneminde yeni hastaneler açılmaya mevcut olanlar da onarılmaya devam etmiştir. 1890-1893'te görülen kolera sebebiyle ordu ve donanmadaki askerlerin sağlıklarını korumak için çeşitli önlemler alınmıştır. Bahriye Fabrikalarında gelişmiş bir sanayinin olması sebebiyle etüv makinesi ve suni kol ve bacak üretimi Tersane-yi Amire Fabrikalarında çarkçı subaylar tarafından yapılmıştır. Etüv makinesi Osmanlı Devleti'ndeki pek çok hastane için üretilmiş hem II. Abdülhamid döneminde hem de II. Meşrutiyet dönemlerinde çarkçı subaylar makineleri kullanmak üzere bu hastanelerde görevlendirilmişlerdir. II. Abdülhamid döneminde yayınlanan Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi ordu sağlık teşkilatı ile ilgili önemli bilgiler içermiştir.

II. Meşrutiyet'ten sonra ise 1918'deki mütareke dönemine kadar ordu sıhhiye teşkilatı ile ilgili ciddi çalışmalar yapılmıştır. Üst üste yaşanan savaşlara rağmen hem sağlık teşkilatı hem de bulaşıcı hastalıklarla mücadelelerle ilgili gelişmeler kaydedilmiştir. Birçoğu hem Milli Mücadele hem de Cumhuriyet dönemindeki sağlık kadrosunu oluşturacak tabibler bu dönemde Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında görev yapmış tabiblerdir. Örneğin; 1923-1937 yılları arasında kurulan İnönü Hükümetlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, Balkan Savaşları sırasında İkinci Seyyar Hastane'de, Çatalca'da kolera mücadelesinde, Hadımköy'de İstasyon Sevkiyyat Doktorluğunda ve Zabitan Muayene Komisyonlarında çalışmış ve 1913'teki Balkan ileri harekâtında Ordu Seyyar Hasta Nakliye Müfrezesi Baştabipliği yapmıştır. 1927'de Milli Müdafaa Vekaleti Sağlık Dairesi Başkanı olan Dr. Tevfik Salim Sağlam ise II. Meşrutiyet'ten sonra Tıp

Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği'nin Muallim Muavinliğini ve Laboratuvar Reisliğini yapmıştır. Daha sonra, İştîp Redif Fırkası'nda, Köprülü, Pirlepe ve Bulgar Hastanelerinde, 1913'te Çatalca Cephesi'nde, Rusçuk'ta görevlendirilmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında Üçüncü Ordu'da Sıhhiye Reisi olmuş ve Erzurum'a gönderilmiştir. Uzun süre burada kalan Tefvik Bey, ordudaki lekeli humma salgını ile mücadele etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde Harbiye Nezareti sağlık teşkilatında Alman ıslah heyetlerinden temsilciler de yer almıştır. Bu dönemde yayınlanan 10 Ağustos 1911 tarihli Ordu Sıhhiye Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Sertabibleri ve Kıtaat Etıbbası Vezâifine Dair Nizamname, 1911-1912 tarihli Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Hakkında Talimat, Kasım-Aralık 1913 tarihli Kışla ve Mevaki-i Bahriyyede Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, 1913-1914 tarihli Süfun-ı Hümayun'da Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi, Şubat-Mart 1914 tarihli Sıhhiye-yi Bahriye Nizamnamesi, 13 Ekim 1914 tarihli Sıhhiye Küçük Zabitanı Nizamnamesi hem ordu hem donanma sıhhiye teşkilatlarına verilen önemi göstermektedir. Bu teşkilatlar oldukça düzenli, kapsamlı ve titizlikle verilmiştir.

Mondros Ateşkesi sonrasında işgallerin başlaması, İşgal Devletlerinin İstanbul'a gelmeleri ve de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle Anadolu'da Kuva-yi Milliye teşkilatlanması başlamıştır. Kuva-yi Milliye teşkilatlanmasının sağlık ihtiyacı büyük ölçüde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmıştır. Bu süreçte İstanbul'daki sivil sağlık hizmetlerine İşgal Devletleri el koymaya çalışırken Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine bağlı sağlık teşkilatları görünürde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İstanbul'daki askeri hastaneler de görevlerine devam etmişlerdir. Gülhane Tababet-i Askeriye ve Tatbikat ve Seririyatında eğitime devam edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile beraber Milli Müdafaa Vekaleti ve buna bağlı kara ve deniz unsurlarının sağlık teşkilatlarının kurulmasıyla kara ve denize bağlı pek çok doktor ve yardımcı sağlık personeli Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele saflarına katılmışlardır. Milli Mücadele sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti sağlık teşkilatı konusunda Milli Müdafaa Vekaletine bağlı sağlık teşkilatlanmasına destekte bulunmuştur. Bahriye ve Harbiye Nezaretlerinin lağvedilmesiyle bunlara

bağlı İstanbul'da bulunan doktor ve yardımcı sağlık personelleri de Milli Müdafaa Vekaleti'ne bağlı sağlık unsurlarının kontrolü altına geçmiştir. Bu tabib ve diğer sağlık personelinin bir kısmı 1923'te gayri faal olarak gösterilirken daha sonrasında bunlara görevler verilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kara ve deniz birliklerinin sağlık teşkilatı Milli Müdafaa Vekaleti'ne bağlı riyaset ve müdürlüklerce yürütülmüştür. Bu süreçte ordunun sağlık ihtiyacı merkezden yönetilirken Kolordularda uygulanan sağlık hizmetleri ise görevli uzman tabibler tarafından denetlenmiştir. Deniz sağlık işleri Bahriye Vekaleti'nin kuruluşuyla Vekaleti'in kontrolüne geçmiştir. Ancak bu uzun sürmemiş üç yıl sonrasında Milli Müdafaa Vekaleti'ne bağlı olarak kara, deniz ve hava müsteşarlıkları kurulmuş, sağlık teşkilatı da Milli Müdafaa Vekaletine bağlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanıyla her alanda görülen gelişmeler sağlık alanında da kendini göstermiştir. Sıhhiye Vekili Dr. Refik Saydam'ın öncülüğünde bu dönem Türkiye'sinde, köylere kadar uzanan bulaşıcı hastalık mücadelelerin yapılmış, nüfusun ve sağlık koşullarının getirdiği ihtiyaçlar doğrultusunda yeni sıhhi müesseseler açılmış ve Milli Türk Tıp Kongrelerinin toplanması gibi oldukça önemli atılımlar gerçekleşmiştir. Askeri sağlık hizmetlerin de ise bir yandan ordunun sıhhi teşkilatının düzenlenmesi yoluna gidilirken bir yandan da bulaşıcı hastalık mücadeleleri, aşılama, temizlik ve iyi beslenme ile hıfzısıhha kurallarının uygulanmasına çalışılmıştır. Okul doktorluğu konusuna önem verilmiştir. Aslında Cumhuriyet'ten önce de Mekteb-i Bahriye-yi Şahane ve diğer askeri okullarda sağlık personelleri görev yapmıştır. Sıhhiye Vekili Dr. Saydam'ın sağlıklı nesiller yetiştirilmesi ve buna bağlı olarak bulaşıcı hastalık mücadeleleri konusundaki politikaları sebebiyle Deniz Harb Mektebi'nde sağlık teşkilatlanmasına daha da önem verildiği görülmüştür. 1923'ten 1938'e kadar ilk yedi tanesi düzenlenen ve Türkiye'deki mesleki kongrelerin ilki olan Milli Türk Tıp Kongrelerine katılımcı olarak sivil doktorların yanı sıra pek çok askeri doktor da katılmıştır. Örneğin; İkinci Milli Türk Tıp Kongresinde trahom hakkında bir rapor sunan Dr. Niyazi İsmet (Gözcü) Bey, Gülhane'de göz kliniğinin temelini kurmuştur. Üçüncü Milli Türk Tıp

Kongresi'nde frengi hakkında bir bildiri sunan Dr. Nazım Şakir, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Orduları'nda görevlendirilmiş ve Milli Mücadele sırasında Ankara Cebeci Hastanesi Başhekimliği'nde ve Orduda görev yapmıştır. Altıncı Türk Tıp Kurultayı'nda romatizma konusunda rapor sunan Dr. Abdülkadir Noyan ise Askeri Tıp Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelelere katılmıştır.

Cumhuriyet döneminde askeri sağlık hizmetleri Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin uyguladığı politikalarla aynı doğrultuda devam etmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde sağlık şartlarının düzenlenmesi amacıyla sivil sağlık hizmetlerine ek olarak askeri sağlık hizmetleri de üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Asakir-i Mansure Kalemi Defterleri

Askeri Maruzat

Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı

Cevdet Askeri

Cevdet Bahriye

Cevdet Sıhhiye

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

Hatt-ı Hümayun

İbnülemin Bahriye

İbnülemin Sıhhiye

Kamil Kepeci Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler

Sadaret Amedi Kalemi Defterleri

Sadaret Mektubi Kalemi Belgeleri

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

B. Deniz Tarihi Arşivi

Amele Defterleri

Bahriye Nezareti

Bahriye Vekaleti

Deniz Müsteşarlığı

Heyet-i Sıhhiyye

Künye Defteri

Mektubi

Mülga Bahriye Nezareti

Şura-yı Bahriye

Umur-ı Bahriyye Müdüriyeti (II)

Yoklama

C. Genelkurmay ATASE Arşivi

Atatürk Özel Arşivi

ATAZB Koleksiyonu

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu

İstiklal Harbi Koleksiyonu

Osmanlı-İtalyan Harbi

D. Süleymaniye Kütüphanesi

Hüsrev Paşa Kısmı, 815-M11, Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye,
H.1244 (1828-1829)

RESMİ YAYINLAR

Bahriye Nezareti Bakteriyolojihanesinde İstihzar Olunan Tifo Aşısının Suret-i Tatbiki Hakkındaki Talimat, Bahriye Matbaası, 1330.

Bahriye Nizamnamesi (1849), Çeviren: Sabahattin Öksüz, Ankara, DZKK'lığı Basımevi, 1996.

Bahriye Salnamesi, On Sekizinci Tertib, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1328.

Bahriye Salnamesi, Eylül 1330-Eylül 1331, On Dokuzuncu Tertib, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1330.

Bahriye Salnamesi, Yirmi Birinci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1333.

Bahriye Salnamesi, Yirmi İkinci Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1334.

Bahriye Salnamesi 1340, Yirmi Üçüncü Tab, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1340.

Bahriye Salnamesi 1341-1342, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1342.

Besim Ömer: **Nevsal-i Afiyet: Salname-i Tıbbi**, İstanbul, Alem Matbaası-Ahmed İhsan ve Şürekası, 1315.

Besim Ömer: **Nevsal-i Afiyet: Salname-i Tıbbi**, Dördüncü Kitap, İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan, 1322.

Deniz Harb Mektebi Talimatı ve Ders Programı, İstanbul, Deniz, Matbaası, 1930.

Donanma Emirnamesi, 13 Teşrinisani 1330, Birinci sene, No.2.

Donanma Emirnamesi, 4 Kanunuevvel 1330, Birinci sene, No.5.

Donanma Emirnamesi, 15 Kanunuevvel 1332, Üçüncü sene, No.108.

Donanma Emirnamesi, 5 Kanunusani 1332, Üçüncü sene, No.111.

Donanma Emirnamesi, 19 Kanunusani 1332, Üçüncü sene, No.113.

Donanma Emirnamesi, 26 Kanunusani 1332, Üçüncü sene, No.114.

Donanma Emirnamesi, 22 Mart 1333, Dördüncü sene, No.120.

Donanma Emirnamesi, 12 Nisan 1333, Dördüncü sene, No.123.

Donanma Emirnamesi, 17 Şaban 1335, Dördüncü sene, No.131.

Donanma Emirnamesi, 1 Mart 1340, Onbirinci sene, No.5

Donanma Emirnamesi, 15 Nisan 1340, Onbirinci sene, No.8

Donanma Emirnamesi, 6 Temmuz 1340, Onbirinci sene, No.11

Donanma Emirnamesi, 1 Eylül 1340, Onbirinci sene, No.15

Donanma Emirnamesi, 1 Teşrinievvel 1341, Onbirinci sene, No.40

Donanma Emirnamesi, 15 Teşrinievvel 1341, Onbirinci sene, No.41

Düstur, Birinci Tertib, 4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312, 13 Temmuz 1303 (1887)-27 Şubat 1310 (1890), C.6, Ankara, Devlet Matbaası, 1939.

Düstur, Birinci Tertib, 23 Muharrem 1322-28 Mart 1320, 15 Cemaziyelahir 1326-1 Temmuz 1324, C.8, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1943.

Düstur, Zeyl Numara 3, Dersaadet, Mahmud Bey Matbaası, 1300.

Düstur, İkinci Tertib, 4 Zilhicce 1330-13 Zilhicce 1331-1 Teşrinisani 1328-31 Teşrinievvel 1329.

Düstur, Tertib-i sani, 12 Zilkade 1328-21 Şevval 1329, 1 Teşrinisani 1326-1 Teşrinievvel 1327, C.3, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniyye, 1330.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1930-Teşrinievvel 1931, C.12, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1931.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1332-Teşrinievvel 1333, C.14, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1933.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1326-Teşrinievvel 1329, C.10, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1934.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.

Düstur, Birinci Tertib, 15 Şevval 1312 (11 Nisan 1895)-14 Zilhicce 1321 (2 Mart 1904), 29 Mart 1311 (10 Nisan 1895)-19 Şubat 1319 (3 Mart 1904), C.7, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1941.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1334-Teşrinievvel 1335, C.16, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1955.

Düstur, Cild-i Sani, 8.cilt.

Düstur, Tertib-i Sani, Teşrinisani 1332-31 Teşrinievvel 1333, C.9, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928.

Düstur, Tertib-i Sani, 15 Muharrem 1336-2 Muharrem 1337, 1 Teşrinisani 1333-9 Teşrinievvel 1334, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Düstur, Üçüncü Tertib, 23 Nisan 1336-28 Şubat 1337, C.1, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929.

Düstur, Üçüncü Tertib, C.9, 1927-1928, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1931.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1330-Teşrinievvel 1331, C.12, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1931.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, C.6, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.

Düstur, Üçüncü Tertib, Kasım 1927-Ekim 1928, C.9, Ankara, Devlet Matbaası, 1948.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1933-Teşrinievvel 1934, C.15, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.

Düstur, Üçüncü Tertib, Teşrinisani 1936-Teşrinievvel 1937, C.18, Ankara, Başvekalet Devlet Matbaası, 1956.

Gedikli Sıhhiye Küçük Zabıt ve Sıhhiye Çavuş, Onbaşı ve Efrat Talimatı, Büyük Erkân-ı Harb Reisliği Ankara Matbaası, 1929.

İdare-i Tıbbiyye-yi Bahriyye Nizamnamesi, Aklam-ı Bahriyye Matbaası, 1288.

Kışla ve Mevaki-i Bahriyyede Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, Bahriye Matbaası, Teşrinisani 1329 (Kasım-Aralık 1913).

Lütfi Hafız Ahmed: **Tarih-i Lütfi**, C.1-6.

Mütemmim, 16 Teşrinisani 1287-4 Ağustos 1323, Dersaadet, Hilal Matbaası, Eylül 1333.

Ordu Karargâhının Teşkilatı ve Hidemat-ı Dahiliyesine Dair Talimat, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1331.

Salname-i Askeriyye, H.1283.

Salname-i Askeri, R.1306.

Salname-i Askeri, R.1309.

Salname-i Bahri, Matbaa-i Bahriyye, R.1306 (1889-1890)

Sıhhiye Küçük Zabitanı Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriyye, 20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914).

Sıhhiye-yi Bahriyye Nizamnamesi, Bahriye Matbaası, Şubat 1329 (Şubat-Mart 1914).

Süfun-ı Hümayunda Hidemat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, Matbaa-i Bahriyye, 1329.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.V/I-VI, II. Devre, I. İctima, 16 Şubat 1924'te Münakit Yüzüçüncü İctimadan 28 Şubat 1924'te Münakit Yüz Ondördüncü İctimaa Kadar.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.XXXI, II. Devre, IV. İctima, 9 Nisan 1927 Tarihli Kırk Sekizinci İnikattan 30 Nisan 1927 Tarihli Altmış Birinci İnikada Kadar.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.VII, III. Devre, II. İctima, 5 Ocak 1929 Tarihli Yirmi Birinci İnikaddan 28 Ocak 1929 Tarihli Otuz Birinci İnikada Kadar.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.2, Devre 5, İctima F, On Beşinci İnikad.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.3, Devre V, İctima F.Yirmi Altıncı İnikad.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.2, Devre 5, İctima F, On Beşinci İnikad.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.6, Devre V, İctima 1, Sekizinci İnikad.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.4, Devre 5, Otuz Beşinci İnikad.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.4, Devre V, İctima F, Otuz Altıncı İnikad.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.1, 29. İnikad, 1935.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, C.21, Devre: IV, Otuz Dördüncü İnikad, 2 Nisan 1934, İctima: 3.

Teşkilat-ı Bahriyye Talimatnamesi, Bahriye Matbaası, 1 Şubat 1341.

Teşkilat-ı Sıhhiyye Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriyye, 1326.

Vakt-i Seferde Hidemat-ı Sıhhiyye Hakkında Talimat (Proje Halinde), İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1327.

Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Ağustos 1928, Dördüncü sene, No.103.

Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Teşrinievvel 1928, Dördüncü sene, No.104.

Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Kanunusani 1929, Beşinci sene, No.107.

Yeni Ordu Emirnamesi, 1 Ağustos 1938, Onüçüncü sene, No.220.

Zabitan-ı Sıhhiyenin Vakt-i Hazarda Mülkiye Memuriyetlerinde Bulunmalarına Hangi Şerait Tahtında Müsaade Edilebileceğine Dair Nizamname, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye, 1325.

1937 Senesi Deniz Teşkilat ve İdare Talimatı, Deniz Matbaası, İstanbul, 1937.

KİTAPLAR

A.Süheyl: **Türk Tarihi Tıbbi Tedkikleri, Cerrahhane-i Amire 1832**, İstanbul, Kader Matbaası, 1931.

Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin: **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara: Kızılay, 2002.

Akbayar, Nuri: **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Akdeniz, Nil: **Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı**, İstanbul, (y.y), 1977.

Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993.

Ali Haydar Emir: **1327-1328 Türkiye İtalya Harbi Tarih-i Bahri'si**, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1339.

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006.

Arslan, Mehmet: **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri (I), Manzum Surnameler**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2008.

Arslan, Ali: **İstanbul'dan Çıkış Milli Mücadele'ye Giriş**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2013.

Bahriyemiz Tarihinden Filasalar, Derleyen: Safvet, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi Müdürlüğü, 1994.

Bahriye Teskerecilerine Rehber Matbaa-i Bahriyye, 1331.

Bayat, Ali Haydar: **Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

Baykal, İsmail H.: **Enderun Mektebi Tarihi Kuran: Fatih Sultan Mehmed**, C.1, İstanbul, Halk Basımevi, 1953.

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay Hazırlayan: Ahmet Kuyas, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ağustos 2007.

Bulgurcuoğlu, Hacer: **Efsane Gemi Mahmudiye Kalyonu**, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, Şubat 2009.

Bostan, İdris: **Osmanlı Bahriye Teşkilatı 17.yy'da Tersane-i Amire**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Bozkurt, Abdurrahman: **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2014.

Cabi Ömer Efendi: **Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani) Tahlil ve Tenkidli Metin 1**, Haz: Mehmet Ali Beyhan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003.

Cantay, Gönül: **Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2014.

Celalüddin Hızır (Hacı Paşa): **Müntahab-ı Şifa 1 Giriş-Metin**, Haz: Zafer Önler, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1990.

Çetin, Osman: **İlk Osmanlı Hastanesi Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)**, İstanbul, Göz Nurunu Koruma Vakfı, 1984.

Çoker, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem, 1919-1923**, C.1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları NO:4, Ankara, T.B.M.M Basımevi Müdürlüğü,1994.

Dervişoğlu, Fatih M.: **Milli Mücadelede Sağlık Teşkilatına Bir Bakış**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2009.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugât**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları,1998.

Devlet-i Aliyye-yi Osmaniyye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiyye Nizamnamesi, Matbaa-i Askeriyye, 1326.

Doğanel, Nadi: **Donanmada İlk Sıhhi Yardım**, Deniz Basımevi, 1949.

DZ.K.K Kasımpaşa Deniz Hastanesi 1973-1974 Yıllığı, Duran Ofset Basımevi, Mayıs 1974.

Erden, Fethi: **Türk Hekimleri Biyografisi**, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1948.

Galanti, Avram: **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1947.

Gencer, Ali İhsan: **Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

.....: **Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Denizciler Sendikası, Eğitim Dizisi 2.

Gökçe, Tefvîk, Neşati Üster: “Ord. Prof. Dr. Tefvîk Sağlam”, **Tefvîk Sağlam (1882-1963)**, C.I, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966.

Görgülü, İsmet: **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayını, 1993.

Gürçay, Lütfi: **Gemici Dili**, İstanbul, Deniz Matbaası, 1943.

Halife İkinci Abdülhamid'in Hac Siyaseti, Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatıraları,
Haz: Gülden Sarıyıldız-Ayşe Kavak, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti Merkez Heyeti Raporu, İstanbul, Kader Matbaası, 1930-1931.

Kapudanın Rehber-i Tıbbisi, Mütercimi: Ahmed Rasim, Matbaa-i Bahriyye, 1325.

Karabekir, Kazım: **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri,** Haz: Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp, İstanbul, Emre Yayınları, 2001.

.....: **İttihat ve Terakki Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu,** Yazılış Tarihi: 1945-İstanbul, Yay: Faruk Özerengin, Emel Özerengin, İstanbul, Türdav, 1982.

Karal, Enver Ziya: **Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

Karatay, Safa, **Donanma Hıfzıssıhhası,** Askeri Deniz Matbaası, 1944.

Mehmed Rüşdî: **Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı,** Mekatib-i Fünun-ı Harbiyye-yi Şahane Matbaası, 1307.

Noyan, Abdülkadir: **Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım,** Ankara, Son Havadis Matbaası, 1956.

Ordu-yı Hümayun Teşkilat-ı Cedide, İslam ve Askeri Matbaa, 1913.

Osman Şevki: **Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi,** Matbaa-i Amire, 1341.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Beynelmilel Cenevre ve Lahey Mukavelenamesi, İstanbul, Mesai Matbaası, 1330.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1920-23 Eylül 1921), İstanbul, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1338.

Ortaylı, İlber: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983.

Osmanlılarda Sağlık, Health In The Ottomans, I, II, Editör: Coşkun Yılmaz-Necdet Yılmaz, Biofarma, İstanbul, Esen Ofset, 2006.

Özbay, Kemal: **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C.III, I., II. Kitap, İstanbul, Yörük Basımevi, 1981.

Özçelik, Selahittin: **Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Özdemir, Hikmet: **Salgın Hastalıklardan Ölümler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, C.II, C.III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Parlatır, İsmail: **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Yargı Yayınları, 2006.

Peçevi İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi**, Haz: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, C.I, C.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Polat, Soner: Figen Atabey, Akın Özdemir: **İstiklal Harbi'nde Bahriyemiz**, Ankara, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ocak 2008.

Receb: **Hıfzı'ssıhhat-i Bahri**, Cüz-i evvel, Mekteb-i Fünun-ı Bahriye-yi Şahane, 1300.

Rıza Tahsin: **Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye**, Dersaadet, Kader Matbaası, 1328.

Salim Cevad: **Mekteb-i Harbiye Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik (Müşvedde Halinde)**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340.

Sanders, Liman Von: **Türkiye'de Beş Yıl**, Haz: Resul Bozyel, İstanbul, Kesit Yayınları, Ekim 2006.

Sarı, Nil, Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Devrinde Geliştirilen Hastaneler**, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, Evyap, 2014.

Sarıyıldız, Gülden: **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Sezen, Tahir: **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası 29 Ekim 1933 Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi, İstanbul, Hilal Matbaası.

Sultan Abdülaziz'in Hal'i ve İntiharı, Deniz İhtisas Kütüphanesi, Stok No:DZK-975-403-011108-0.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsavar: **Türk Tıp Tarihi**, Bursa, Taş Kitapçılık-Yayıncılık, 1984.

Şemseddin Sami: **Kamus-ı Türkî**, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1317.

Tahsin İsmail: **Teşkilat-ı Sıhhiyyede Harb Tecrübeleri**, Dersaadet, Matbaa-i Askeriyye, 1339.

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası Dr. Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1339.

Türk İstiklal Harbi V.Cilt Deniz Cephesi ve Harekatı, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IV.C, I'inci Kısım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1984.

Türkmen, Zekeriya: **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920),** Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2001.

Unat, Ekrem Kadri, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural: **Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

.....: **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.

.....: **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları; Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul, Ülken Yayınları, 2001.

Ünlü, Rasim: **İnce Donanma,** İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005.

Ünver, A.Süheyl: “Türk Tıp Tarihinin Esasları”, **İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü 1937-1938 Ders Yılı Çalışmaları Hülasası,** İstanbul, Kader Matbaası, 1938.

.....: **Tıp Tarihi,** İstanbul, Ahmed İhsan Basımevi, 1943.

.....: **Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar,** İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.

Wallach, Jehuda L.: **Bir Askeri Yardımın Anatomisi,** Çev: Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1985.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Yeni Yazıya Aktaran: Ahmed Hezarfen, C.1, İstanbul, Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1999.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Eski Yazıdan Aktaran: Tamer Erdoğan, C.3, İstanbul, Aralık 1999.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, C.6, İstanbul, 1999.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, C.7, İstanbul, 1999.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.10, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.12, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, Haz: Münir Aktepe, C.13, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi, C.14, Haz: Münir Aktepe, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Yeniçeri Kıyafet Albümü, İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi, AA.1520.

Yıldırım, Nuran: **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, İstanbul, Düzey Matbaacılık, 2010.

Yılmaz, Veli; **1'inci Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş, 1993.

Zaloğlu, Mustafa: **Gemici Dili**, İstanbul, Deniz Basımevi, 1988.

1926 Senesi Ordu Ahval-i Sıhhiye Vaziyeti ve 1341 Senesi Ahval-i Sıhhiyesi ile Mukayesesi, Askeri Tıbbiye Mektebi Matbaası, 1928.

MAKALELER

Altıntaş, Ayten: “Osmanlı İmparatorluğunda Hekimbaşılık Müessesesinin Yetkilerini Üzerine Alan Meclis: Meclis-i Umur-ı Tıbbiye”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.100, Şubat 1996, s.203-218.

.....: “İzmir’de 1829 Yılında Hizmete Giren Askeri Hastane”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, No.13, İstanbul, 2005, s.11-16.

Altıntaş, Ayten-M. Kaan Sağ: “A Late 18th Century Surgical Station (Cerrah Dükkânı) for Dock Workers at the Ottoman Imperial Shipyard in İstanbul”, **Seapower, Technology and Trade Studies in Turkish Maritime History**, Editors: Dejanirah Couto, Feza Günergün, Maria Pia Pedani, İstanbul, 2014, s.517-524.

Arslan, Ali: “Muvakkat Muhtelif Encümen-i Adlî: Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı:15, İstanbul, 1997, s. 585-595.

.....: “Ülkenin Kurtarılmasında Kuva-yı Milliye’nin Görüşü ve Yalnız Siyaseten Müdafanın İflası”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 1995-2000 Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı**, S. 36, İstanbul, 2000, s.7-28.

Bayram, Mikâil: “Anadolu’da Te’lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”, **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, (Prof. Dr. Faruk Sümer ve Prof. Dr. Şerare Yetkin’e Armağan), Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1996, s.95-100.

Erkoç, Şahap, Aykut Kazancıgil: “Osmanlı Ordusu’nda I. Dünya Savaşı’nda 3 Teşrinisani 1330-3 Nisan 1333 tarihleri arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**:10, İstanbul, Haziran 2001, s.72-88.

Günergun, Feza: “Osmanlı Donanma Gemilerinin İlaç Sandıkları: Ondokuzuncu Yüzyıl Başına Ait Bir Araştırma”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları/Studies In Ottoman Science**, C.XI, S.1-2, 2009-2010, s.235-258.

İnalçık, Halil: “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, İşbankası Kültür Yayınları, Ocak 2012, s.89-110.

Mazhar: “Gemilerde Yaralıları Bakım ve Sevk Tarzları”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 61. Sene, S.2, İstanbul, Askeri Tbb Matbaası, Nisan 1932, s.139-146.

Muzaffer İbrahim: “Trachome Mücadelesi Hakkında”, **Askeri Sıhhiye Mecmuası**, 61. Sene, S.4, İstanbul, Askeri Tbb Matbaası, Birinciteşrin 1932, s.38-49.

Somel, Selçuk Akşin: “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ankara, İşbankası Kültür Yayınları, Ocak 2012, s.685-708.

“Türkiye’de Alman Askeri Misyonu (II) Subaylar/Generaller-Heyetler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/Yarın**, S.26, Nisan 1987, s.52-67.

Uludağ, Osman Şevki: “İbni Sina ve Osmanlı Hekimliği”, **Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009.

Yıldırım, Nuran: “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/Etöv Üretimi ve Kullanımı”, **Dünü ve Bugünü ile Haliç, (Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003)**, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004, s.421-427.

Zorlu, Tuncay: “Süleymaniye Tıp Medresesi-1”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları/Studies in Ottoman Science**, C.III, S.2, 2002, s.79-122.

GAZETE VE DERGİLER

Askeri Sıhhiye Mecmuası, 61. ve 62. Sene, S. 2, 3, 4, 5, Nisan 1932, Temmuz 1932, Birinciteşrin 1932, İkincikanun 1933, İstanbul, Askeri Tbb Matbaası.

Ceride-i Bahriye, Birinci sene, Numara 6, 22 Ağustos 1305.

Ceride-i Bahriye, İkinci Sene, Numara 11, 31 Teşrinievvel 1305.

Ceride-i Bahriye, İkinci Sene, Numara 16, 9 Kanunusani 1305.

Darülfünun Dergisi, Y.2, S.5, Haziran 1333.

Hakimiyet-i Milliye, 25 Ağustos 1925, 2 Eylül 1925.

Seyfioğlu, Ali Rıza; “Tarihi ve Meşhur Harb Gemilerimizden Mahmudiye Kalyonu”, **Yeni Sabah Gazetesi**, 19 Ekim 1947.

Sıhhiye Mecmuası, C.VI, S.37-38, Nisan-Mayıs 1930.

Takvim-i Vekayi, 17 Ağustos 1327, Üçüncü Sene, Numara 913.

Takvim-i Vekayi, S.5, 25 Kanunusani 1335 (25 Ocak 1919).

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mecmuası, 23 Kanunuevvel 1927, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1927.

ANSİKLOPEDİLER

Akpınar, Cemil- Nil Sarı: “Hekimbaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.17, İstanbul, 1998, s.161-164.

Eren, A.Cevad: “Tanzimat”, **İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.709-765.

Sanat Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950.

Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, C.II, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1974.

EKLER

EK-1

Hekimbaşı

EK-2

Maltepe Hastanesi'nde Görevli Etıbbı, Cerrah, Hademe ve Diğer Memurların Maaş ve Aylıkları, Temmuz-Ağustos 1844.

EK-3

Mahmudiye Kalyonu'nun Ekim-Kasım 1855 Tarihindeki Seferberan Kadrosu

EK-4

1889-1890 yıllarında Bahriye Nezareti'nde Görevli Sağlık Personeli Listesi

EK-5

Deniz Hastanesi'nin 1929 Yılı Hasta Grafiği

EK-6

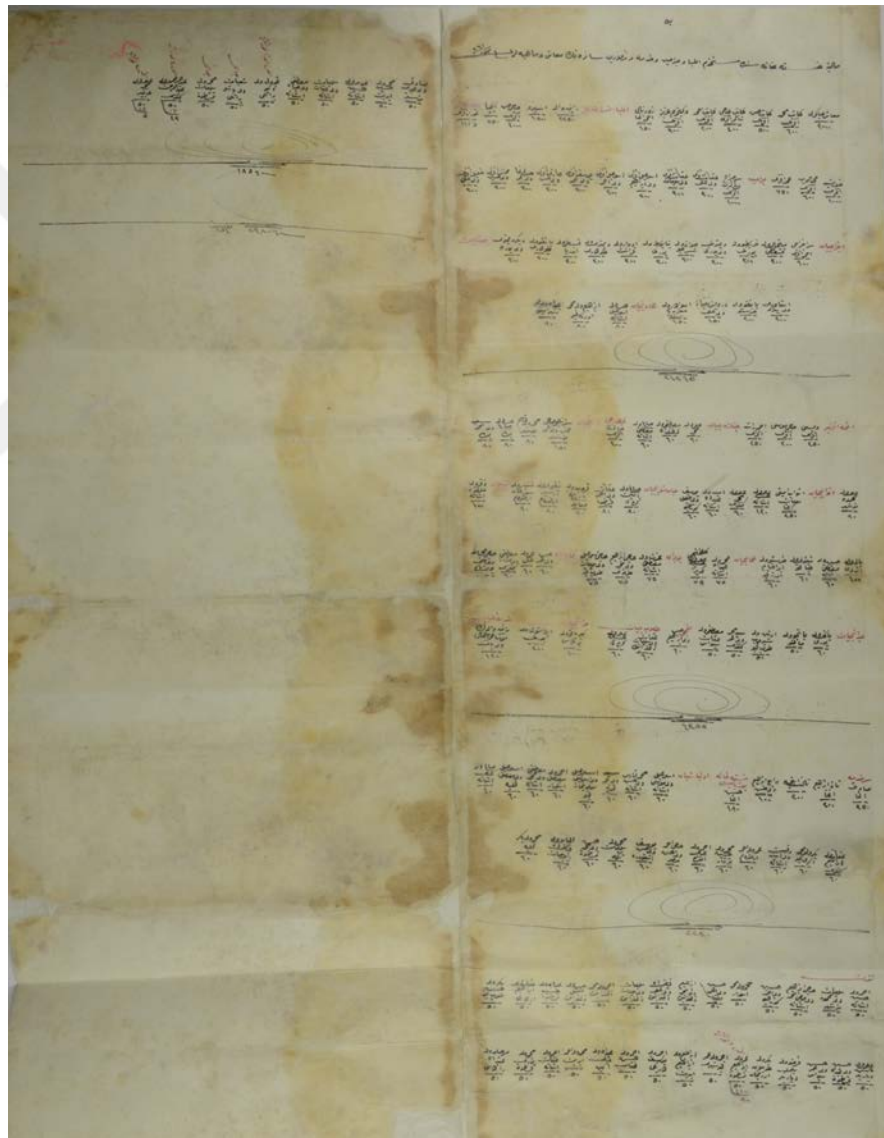
Deniz Hastanesi'nden 1930 Yılında Çıkan Hastaların Grafiği

EK-1
Hekimbaşı

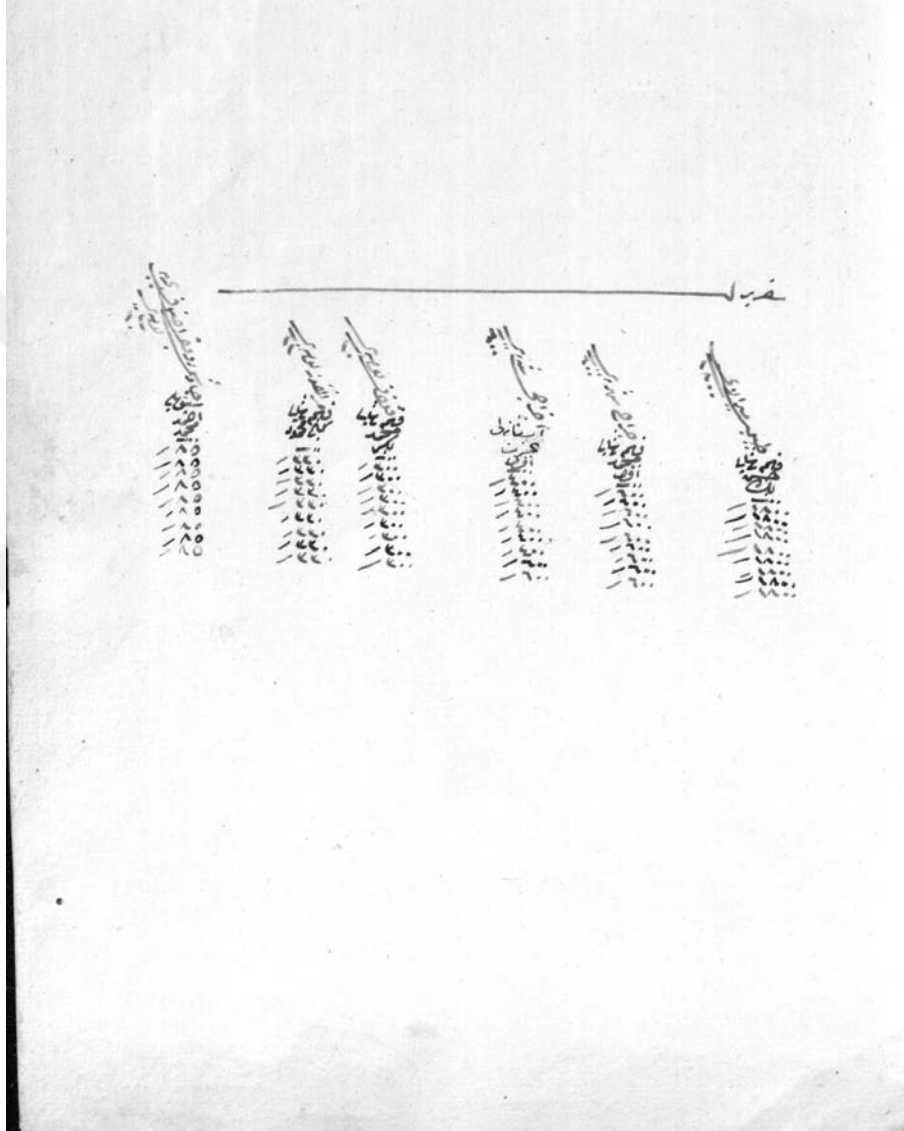
EKG-2

Maltepe Hastanesi'nde Müstahdem Etibba ve Cerrahin ve Hademe ve Memurin-i Sairenin Maaş ve Mahiyeleri, Temmuz 1260.

EK-3

Mahmudiye Kalyonu'nun Ekim-Kasım 1855 Tarihindeki Seferberan Kadrosu

EK-4

1889-1890 yıllarında Bahriye Nezareti'nde Görevli Sağlık Personeli Listesi

Saray, Sıhhiye Heyeti ve Komisyonunda Görevli Tabibler

- 1) Mabeyn-i Hümayun'a Memur Ferik Ömer Paşa
- 2) Ferik İlyas Paşa
- 3) Mabeyn-i Hümayun'da Görevli ve Sıhhiye Heyeti Azasından Ferik Rıfat Paşa
- 4) Şura-yı Bahriyye Azası Ferik İbrahim Paşa
- 5) Sıhhiye Komisyonu ve Sıhhiye Heyeti Reisi Mirлива İsmail Paşa
- 6) Heyet-i Sıhhiyye Azasından Mirлива Kozmo Paşa
- 7) Bahriye Sıhhiye Müfettişi Mirлива İsak Paşa
- 8) Bahriye Sıhhiye Kaleminden İbrahim Bey
- 9) Heyet-i Sıhhiyye'de Miralay Suyan Bey
- 10) Heyet-i Sıhhiyye'de Miralay Hamdi Bey
- 11) Sıhhiye Heyeti Azası Mösyö Molik
- 12) Sıhhiye İdare Komisyonu'nda Miralay Salih Bey
- 13) Sıhhiye İdare Komisyonu'nda Miralay Mahmud Bey

Bahriye Merkez Hastanesi'ndeki Tabib, Eczacı ve Cerrahlar

- 1) Sıhhiye Heyeti Azası ve Bahriye Merkez Hastanesi Sertabibi Mirлива Hüsnü Paşa
- 2) Bahriye Merkez Hastanesi'nde Müdür Miralay Şefik Bey
- 3) Sereczacı Kaymakam Mustafa Bey
- 4) Heyet-i Sıhhiyye Azası ve Ecza Müfettişi Kaymakam Edhem Bey
- 5) Kaymakam Mustafa Bey
- 6) Kaymakam İlyas Bey
- 7) Kaymakam Hasan Tahsin Bey

- 8) Binbaşı İzzet Efendi
- 9) Sağkolağası Yanyalı İsmail Efendi
- 10) Solkolağası Asitaneli Abraham Efendi
- 11) Solkolağası Asitaneli Hüsameddin Efendi
- 12) Solkolağası Fındıklılı Naim Efendi
- 13) Yüzbaşı Ayvansaraylı Mehmed Vasfi Efendi
- 14) Yüzbaşı Eyüblü Neşet Efendi
- 15) Yüzbaşı Eyüblü Faik Efendi
- 16) Yüzbaşı Konyalı Mehmed Efendi
- 17) Sercerrah Binbaşı Mustafa Efendi
- 18) Cerrah Binbaşı Akif Efendi
- 19) Cerrah Sağkolağası Çarşambalı Salim Efendi
- 20) Cerrah Sağkolağası Bolulu Hüseyin Efendi
- 21) Cerrah Sağkolağası Davudpaşalı Mehmed Veli Efendi
- 22) Cerrah Yüzbaşı Vefalı Rıfat Efendi
- 23) Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Abdullah Efendi
- 24) Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hasan Efendi
- 25) Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Salih Efendi
- 26) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah İsmail Efendi
- 27) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hüsnü Efendi
- 28) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Osman Haşim Efendi
- 29) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ali Efendi
- 30) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Cemal Efendi
- 31) Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ahmed Efendi
- 32) Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ahmed Efendi
- 33) Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mustafa Efendi
- 34) Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Kadri Efendi
- 35) Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Yanko Nikola Efendi
- 36) Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Penayut Yorgi Efendi
- 37) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Kompanos Efendi
- 38) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Kostı Tanaş Efendi

- 39) Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Agop Haçator Efendi
40)Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Zeharaki Efendi
41) Mülazım-1 Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Muavini Nikolasu Efendi
42) Mülazım-1 Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Muavini İbrahim Efendi

Gemilerde Görevli Tabib, Eczacı ve Cerrahlar

- 1) Ertuğrul'da Miralay Hüsnü Bey
2) Ertuğrul'da Solkolağası Beyoğlulu Yasef Efendi
3) Ertuğrul'da Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Şevket Efendi
4) Zırhlı Mesudiye'de Kaymakam Mehmed Bey
5) Zırhlı Mesudiye'de Cerrah Binbaşı Bedri Efendi
6) Zırhlı Mesudiye'de Eczacı Sağkolağası Tophaneli Ali Efendi
7) Zırhlı Orhaniye'de Solkolağası Tophaneli İsmail Efendi
8) Zırhlı Orhaniye'de Solkolağası Beşiktaşlı Fikri Efendi
9) Zırhlı Orhaniye'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Abdullah Efendi
10) Zırhlı Orhaniye'de Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Zenub Efendi
11) Sultaniye Vapuru'nda Kaymakam Manol Bey
12) Sultaniye Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bila Rürbe Eczacı Aleksander Efendi
13) Sultaniye Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ali Efendi
14) Zırhlı Mahmudiye'de Binbaşı Şükrü Efendi
15) Zırhlı Mahmudiye'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Mihal Efendi
16) Zırhlı Mahmudiye'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mustafa Ahmed Efendi

- 17) Fethiye’de Binbaşı Receb Efendi
- 18) Fethiye’de Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hacı Hüseyin Efendi
- 19) Fethiye’de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Dimitri Yorgi Efendi
- 20) Zırhlı Mukaddime-i Hayr’da Binbaşı Latif Efendi
- 21) Zırhlı Mukaddime-i Hayr’da Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hayri Efendi
- 22) Zırhlı Feth-i Bülend’de Kasımpaşalı Sağkolağası Mustafa Nazmi Efendi
- 23) Zırhlı Feth-i Bülend’de Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Ahmed Efendi
- 24) Sayyad-ı Derya’da Cerrah Sağkolağası Üsküdarlı Süleyman Raşid Efendi
- 25) Zırhlı Muin-i Zafer’de Solkolağası Dağıstanlı Abdüllatif Efendi
- 26) Zırhlı Muin-i Zafer’de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Bekir Efendi
- 27) Mansure Korveti’nde Solkolağası Asitaneli Ruben Efendi
- 28) Mansure Korveti’nde Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ahmed Remzi Efendi
- 29) Beyrut Korveti’nde Solkolağası Kasımpaşalı Hayri Efendi
- 30) Beyrut Korveti’nde Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Artin Efendi
- 31) Beyrut Korveti’nde Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Bahor Efendi
- 32) Zırhlı Asar-ı Tevfik’te Solkolağası Eyüblü Cemil Efendi
- 33) Zırhlı Asar-ı Tevfik’te Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Ahmed Efendi
- 34) Zırhlı Asar-ı Tevfik’te Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Agâh Rıza Efendi
- 35) Sinop Korveti’nde Cerrah Solkolağası Hasköylü Lui Efendi

36) Seddülbahir Korveti'nde Cerrah Solkolağası Amasralı Hacı Mustafa Efendi

37) Mehmed Selim'de Yüzbaşı Lofçalı Mehmed İdris Efendi

38) Mehmed Selim'de Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Demesnini Efendi

39) Mehmed Selim'de Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ali Efendi

40) Mehmed Selim'de Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Muavini Bogos Yarto Efendi

41) Zırhlı Avnillah'ta Yüzbaşı Beylerbeyili İbrahim Efendi

42) Zırhlı Avnillah'ta Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mustafa Efendi

43) Zırhlı Asar-ı Şevket'te Yüzbaşı Mahmudpaşalı İbrahim Efendi

44) Zırhlı Necm-i Şevket'ten Yüzbaşı Sultanahmedli Mehmed Zeki Efendi

45) Zırhlı Necm-i Şevket'te Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Eşref Efendi

46) Zırhlı Hıfz-ı Rahman'da Yüzbaşı Derviş Ali Efendi

47) Zırhlı Hıfz-ı Rahman'da Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ali Rüstem Efendi

48) Muhbir-i Sürur'da Yüzbaşı Kasımpaşalı Ali Rıza Efendi

49) Muhbir-i Sürur'da Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hasan Efendi

50) Zırhlı İclaliye'de Yüzbaşı Üsküdarlı Halim Efendi

51) Zırhlı İclaliye'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Salih Efendi

52) Zırhlı Osmaniye'de Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Nikola Kosti

53) Zırhlı Osmaniye'de Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Hakkı Efendi

54) Aynalıkavak Vapuru'nda Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah İbrahim Efendi

55) Selimiye'de Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Bedri Efendi

56) Selimiye'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Yanko Yorgi Efendi

57) Merih Korveti'nde Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Cemaleddin Efendi

58) Zırhlı Aziziye'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ömer Efendi

59) Bozcaada Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah İbrahim Efendi

60) Beş numaralı Tarak Dubası'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mehmed Efendi

61) Süreyya Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Osman Efendi

62) Şerefnüma'da Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe CerrahYani Nikola Efendi

63) Şevketnüma Gambotu'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Estefan Efendi

64) Babil Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Sadeddin Efendi

65) Rodos Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ahmed Efendi

66) Akka Gambotu'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mehmed Sadeddin Efendi

67) Sulhiye Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Ali Efendi

68) Zuhaf Korveti'nde Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Nazmi Efendi

69) Ziver-i Derya Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Tevfik Efendi

70) Eser-i Cedid Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Süleyman Efendi

71) İsmail Vapuru'nda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Emin Efendi

72) Utarid Korveti'nde Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Reyhan Efendi

73) Uskuna-i Nev-i Eser'de Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah İbrahim Efendi

74) Asir Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Nuri Efendi

75) Fırat Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Aris Efendi

76) Hanya Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hasan Efendi

77) İzzeddin Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Rıfat Efendi

78) Musul Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Neşet Efendi

79) İstanbul Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Seyyid Efendi

80) Gemlik Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Aziz Efendi

81) Seyyare Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mustafa Efendi

82) Arkadi Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Abdullah Efendi

83) Tevfikiye Vapuru'nda Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Bedri Bey

84) Sayda Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Seyyid Efendi

85) İskender Korveti'nde Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Ahmed Efendi

86) Modersan Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Receb Efendi

87) Şat Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Danyal Yasef Efendi

88) Nüzhet Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Ahmed Efendi

89) Zırhlı Feth-ül İslam'da Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Mehmed Efendi

90) Seyyare Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Enver Efendi

91) Saher Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Ömer Efendi

92) Dört Numaralı Tarak Dubasında Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Mehmed Efendi

93) Alos Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Hasan Efendi

94) Ziyinet-i Derya Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Mehmed Said Efendi

95) Necm-i Feşan Gambotunda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Abraham Cak Efendi

96) Bursa Korveti'nde Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Hacı Emin Efendi

97) Saher Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Ömer Efendi

98) İstanköy Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Hurşid Efendi

99) Eser-i Nüzhet Vapuru'nda Mülazım-ı Evvel Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Muavini Emin Efendi

Mevkilerde Görevli Tabib, Eczacı ve Cerrahlar

1) Bahr-i Ahmer'de Kaymakam Mustafa Eşref Bey

2) Fabrikalar'da Kaymakam Menteş Bey

3) Fabrikalar'da Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Arif Efendi

4) Ereğli Madeni'nde Kaymakam Ohannes Bey

5) Ereğli Madeni'nde Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Pande Nikolaides Efendi

6) Ereğli Madeni'nde Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Münir Efendi

7) Ereğli Madeni'nde Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah İsmail Efendi

8) Cidde'de Kaymakam Emin Ruşen Bey

9) Basra Tersanesi'nde Kaymakam Mehmed Bey

10) Basra Tersanesi'nde Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Raşit Efendi

11) Basra Tersanesi'nde Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Nesim Efendi

12) Basra Tersanesi'nde Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Eczacı Antuvan Efendi

13) Suda Tersanesi Hastanesi'nde Kaymakam Mehmed Ali Efendi

14) Suda Tersanesi Hastanesi'nde Eczacı Sağkolağası Asitaneli Ahmed Efendi

15) Suda Tersanesi'nde Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Osman Efendi

16) Dersaadet Liman Dairesi'nde Sağkolağası Asitaneli Süleyman Şükrü Efendi

17) Dersaadet Liman Dairesi'nde Cerrah Raif Efendi

- 18) Dersaadet Liman Dairesi'nde Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Tanaş Efendi
- 19) Tir-i Güverte'de Binbaşı Hasan Efendi
- 20) Tir-i Güverte'de Cerrah Sağkolağası Asitaneli İsmail Zühdü Efendi
- 21) İzmit Tersanesi'nde Cerrah Sağkolağası Asitaneli Ali Efendi
- 22) Selanik Komodoru Maiyyetinde Solkolağası İslimyeli Tahir Efendi
- 23) Cezayir-i Bahr-i Sefid Maiyyetinde Solkolağası Kasımpaşalı Haydar
- 24) Anadolu Tahliyesinde Sağkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Mehmed Raif Efendi
- 25) Fransa'da Tahsilde Solkolağası Haydarpaşalı Ancilo Efendi
- 26) Kasımpaşa Kışlası'nda Kaymakam Rütbesine Muadil Bilarütbe Tabib Dimitri Efendi
- 27) Fişenkhane'de Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah İsmail Efendi
- 28) Sinop Tersanesi'nde Yüzbaşı Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hüseyin Efendi
- 29) Silahendaz Taburunda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Hasan Efendi
- 30) Silahendaz Taburunda Solkolağası Rütbesine Muadil Bilarütbe Cerrah Bekir Efendi
- 31) Mekteb-i Bahriye-yi Hazreti Şahane ve Leyli Tüccar Kapudan Mektebi Tabib Raif Bey
- 32) Mekteb-i Bahriye-yi Hazreti Şahane ve Leyli Tüccar Kapudan Mektebi Eczacı Aziz Bey
- 33) Mekteb-i Bahriye'de Eczacı Binbaşı Aziz Efendi
- 34) Sanayi'de Kaymakam Küllab Bey
- 35) Sanayi'de Cerrah Kaymakam Hacı Ömer Bey
- 36) Sanayi Alayı'nda Eczacı Binbaşı Kostaki Efendi
- 37) Sanayi Alayı'nda Cerrah Binbaşı Hüsnü Efendi
- 38) Bahriye Silahendaz ve İtfaiye Tabur-u Hümayunu Kaymakam Tabib Süleyman Bey

39) Bahriye Silahendaz ve İtfaiye Tabur-u Hümayunu Kol-ı evvel Tabib Neşet Efendi

40) Bahriye Silahendaz ve İtfaiye Tabur-u Hümayunu Cerrah Bekir Efendi

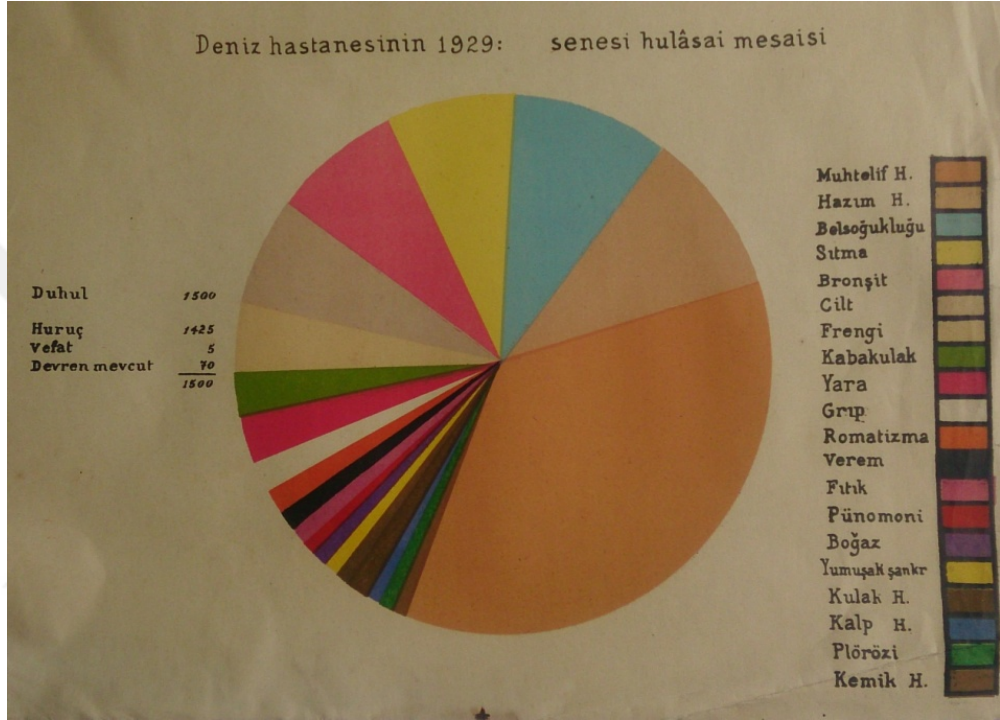
41) Bahriye Silahendaz ve İtfaiye Tabur-u Hümayunu Cerrah Hasan Efendi

42) Bahriye Taburu'nda Sağkolağası Kasımpaşalı Neşet Efendi

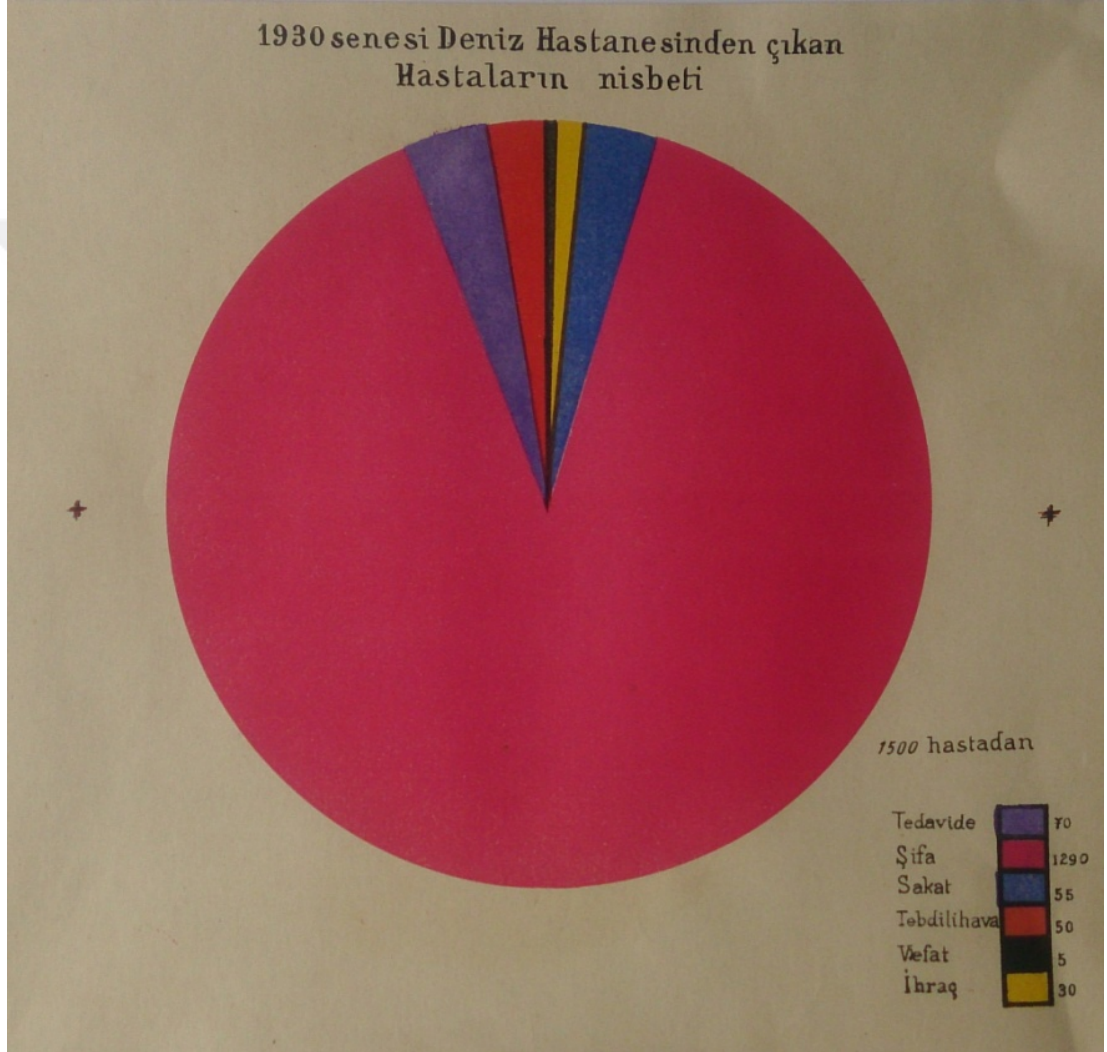
EK-5

Deniz Hastanesi'nin 1929 Yılı Hasta Grafiği

EK-6

Deniz Hastanesi'nden 1930 Yılında Çıkan Hastaların Grafiği

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Konya’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Konya’da tamamladı. 2002 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı’nda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam Döneminde Sağlık Koşulları ve Politikaları (1923-1937) konulu tezi ile Yüksek Lisansını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı’ndaki doktora öğrenimine 2007 yılında başlamıştır. 2004 yılından beri İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi’nde Arşiv Uzmanı olarak görev yapmaktadır.